BÜYÜK İSKENDER'İN GANDHARA VE PENCAP SEFERİ VE HELLENİZASYON

Doktora Tezi

Md Mozahedul HAQUE

Eskişehir 2024

BÜYÜK İSKENDER'İN GANDHARA VE PENCAP SEFERİ VE HELLENİZASYON

Md. Mozahedul HAQUE

DOKTORA TEZİ

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat 2024

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Md. Mozahedul Haque'nin "**Büyük İskender'in Gandhara ve Pencap Seferi ve Hellenizasyon**" başlıklı tezi **Şubat 2024** tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Anadolu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, Klasik Arkeoloji Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı)	: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI	.....
Üye	: Prof. Dr. Hüseyin Sabri ALANYALI	.....
Üye	: Prof. Dr. Murat ARSLAN	.....
Üye	: Doç. Dr. Serap AKCA	.....
Üye	: Doç. Dr. Erkan DÜNDAR	.....

.....

Enstitü Müdürü

ÖZET

BÜYÜK İSKENDER'İN GANDHARA VE PENCAP SEFERİ VE HELLENİZASYON

Md. Mozahedul HAQUE

Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi, Şubat 2024

Danışman: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

MÖ 356 yılında doğmuş olan İskender'in, 13 yaşından 16 yaşına kadar ünlü filozof Aristoteles'ten eğitim aldığı bilinmektedir. Gençliğinde kralın Doğu'nun zenginliğinden özellikle Hindistan'ın zenginliğinden etkilendiği söylenebilir. Bunlara Aryanlar, Persler, Gazneli Sultan Mahmut'un saldırıları ve İngiliz sömürgeciliği örnek gösterilebilir.

Büyük İskender, Pers hâkimiyetinden özellikle de Batı Anadolu'daki egemenlikleri ve yönetimleri hakkında bilgi sahibidir. İskender, babası bir suikasta uğradığında henüz 20 yaşındayken tahta geçmiştir. Amacı, Perslerden intikam almak, Doğu'nun mal varlığını ele geçirerek kendi memleketini zenginleştirmekti.

Büyük İskender, MÖ 334 yılında Doğu seferine başlamış ve 11-12 yıl içinde imparatorluğunun sınırlarını Makedonya'dan Hindistan'a kadar genişletmeyi başarmıştır. Bütün Dünya'yı ele geçirmeyi planlarken, ordudaki huzursuzluk nedeniyle Hindistan'ın Hyphasis (Beas) Nehri kıyısından geri dönmek zorunda kalmıştır. Büyük İskender'in Doğu Seferi'nin sonucunda Doğu ve Batı kültürlerinin karşılıklı olarak birbirini etkilemesi neticesinde yeni bir kültür olan "Helenizm" ortaya çıkmıştır.

Bu tez çalışmasında antik kaynaklar, arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik veriler göz önünde bulundurularak Büyük İskender'in Gandhara ve Pencap Seferi ve Helenizasyon süreci mercek altına alınmıştır. Bunu yaparken bu zamana değin İskender'in Gandhara ve Pencap seferi konusunda yayımlanmış modern kaynaklar ışığında bu dönem içerisinde yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel gelişmeler birlikte değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: II. Philippos, Büyük İskender, III. Dareios, Gandhara, Pencap, Hellenizasyon.

ABSTRACT

ALEXANDER THE GREAT'S EXPEDITION TO GANDHARA AND PUNJAB AND HELLENIZATION

Md. Mozahedul HAQUE

Department of Classic Archaeology

Graduate School of Social Sciences, Anadolu University, February 2024

Supervisor: Prof. Dr. Feriştah ALANYALI

Born in 356 BC, Alexander received his education from the renowned philosopher Aristotle during his formative years from the age of 13 to 16. It can be argued that the young king was greatly influenced by the opulence of the East, particularly the wealth of India. Notably, the Aryans, Persians, Sultan Mahmud of Ghazni, and British colonialism have all been involved in such endeavors.

Alexander the Great was well aware of the Persian persecution of the Greeks, particularly the oppression faced by Greeks residing in Western Anatolia and their administrative regions. His primary objective was to seek retribution against the Persians and to enrich his own kingdom by seizing the riches of the East.

Alexander the Great embarked on his Eastern campaign in 334 BC, and within a span of either 12 or 11 years, he successfully expanded the boundaries of his empire from Macedonia to India. Despite his aspirations to conquer the entire world, he was compelled to retreat from the banks of the Hyphasis (Beas) river in India due to unrest within his army. Consequently, Alexander the Great's Eastern campaign gave rise to a new cultural amalgamation known as Hellenism, resulting from the reciprocal influence of Eastern and Western civilizations.

This thesis investigates the expedition of Alexander the Great to Gandhara and Punjab, as well as the process of Hellenization, through the lens of archaeological evidence. The analysis involves a comprehensive examination of both ancient sources and contemporary literature pertaining to Alexander's expeditions in Gandhara and Punjab, aligning them with archaeological research. Consequently, this study offers assessments on the political, social, and cultural advancements that transpired during this particular era.

Keywords: Philip II, Alexander the Great, Darius III, Gandhara, Pubjab, Hellenization.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı ***Büyük İskender'in Gandhara ve Pencap Seferi ve Hellenizasyon***'unu antik kaynaklar, arkeolojik, numizmatik ve epigrafik buluntular ışığında, bu dönem içerisinde yaşanan siyasal, sosyal ve kültürel gelişmelerle değerlendirmektir. İlk olarak, konunun anlaşılması için tarihsel bir perspektifle Büyük İskender'in Gandhara ve Pencap seferinden önce Küçük Asya, Mısır, İran, Baktriya, Sogdiana, Sind, Gedrosia, Karmania ve Babil seferleri hakkında bilgi vererek başlanmıştır.

İlk bölümde Araştırma Tarihçesi, ikinci bölümde Makedonya'nın Tarihsel Coğrafyası, üçüncü bölümde Makedonya'nın Tarihsel Gelişimi, dördüncü ve beşinci bölümlerde ise Büyük İskender'in Pella'dan Hinsistan'a ve Hindistan'dan Babil'e Seferi esasen Babil'deki ölümüne kadar olan süreç ele alınmıştır. Altıncı ve yedinci bölümlerde, Gandhara ve Pencap bölgelerinde Büyük İskender'in uğradığı ve/veya kurduğu kentler, bu kentlerin lokalizasyonu, bu kentlerde ele geçen Hellen dönemine ait arkeolojik, numizmatik ve epigrafik belgeler ele alınmıştır.

Türkiye'de 2016 yılında Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde (TÖMER) başladığım eğitimime, 2018 yılında Bilimsel Hazırlık alarak devam ettim. 2019 yılında doktora programı ders sürecini tamamlayarak başladığım tez sürecim 2024 yılına kadar devam etmiştir.

Tez konumun Gandhara ve Pencap Bölgesinde Hellenizasyon konusunun ileride yapacağım çalışmalar için önemli bir başlangıç olacağını düşünen ve bu alanda önümü açan, akademik kariyerim için ilk adımları atmama vesile olan danışmanım sayın Prof. Dr. Feriştah Alanyalı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma boyunca beni destekleyen, tez izleme toplantıları dışında da ilgisini asla eksik etmeyen ve bu alanda metodolojik olarak gelişmemi sağlayan, bilimsel kişiliğini ve çalışmalarını örnek aldığım sayın Prof. Dr. Murat Arslan, tez süresince çalışmalarımı takip eden ve desteğini her zaman hissettiğim, çalışmalarıma katkıda bulunan sayın Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'ya teşekkür ederim.

Metin okumalarıma katkıda bulunan çok değerli hocalarımın yanı sıra kardeşlerim Md. Abdullah Al Imran ve Mohammad Irfan ve arkadaşlarım Gündüz Ünlü, Canan Uysal Tezer, Jale Aydın ve Sevda Aydın'a katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmayı burs ile destekleyen Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'na (YTB) teşekkürlerimi sunarım.

20/02/2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarmda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullamlan "bilimsel intihal tespit programı"yla tarandığını ve hiçbir şekilde "intihal içermediğini" beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuyları kabul ettiğimi bildiririm.

Md. Mozahedul HAQUE

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI ……..... i

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ……..... ii

ÖZET ……..... iii

ABSTRACT ……..... iv

ÖNSÖZ ……..... v

ETİK İLKE VE KURALLA UYGUNLUK BEYANNAMESİ ……..... vi

İÇİNDEKİLER ……..... vii

TABLOLAR DİZİNİ xii

KABARTMALAR DİZİNİ xiii

HEYKELLER DİZİNİ xv

TERAKOTTA FİGÜRİNLER DİZİNİ xvi

GLYPTİK ESERLER DİZİNİ xvii

SERAMİKLER DİZİNİ xvii

PLANLAR DİZİNİ xix

RESİMLER DİZİNİ xx

HARİTALAR DİZİNİ ……..... xxi

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ……..... xxii

GİRİŞ ……..... 1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIRMA TARİHÇESİ 7

1.1. Antik Kaynaklar 7

1.2. Seçili Modern Literatür 9

İKİNCİ BÖLÜM

2. MAKEDONYA'NIN TARİHSEL COĞRAFYASI 19

2.1. Sınırları ve Komşuları 19

2.2. Önemli Merkezleri 21

2.3. Makedonyalılar 21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHSEL GELİŞİM 24

3.1. Erken Makedonya Tarihi (MÖ 808-623) 25

3.1.1. Karanos ile I. Perdikkas Dönemi Arası (MÖ 808-623) 25

3.1.2. I. Argaios ile I. Amyntas Dönemi Arası ve Persler (MÖ 623-497) 26
3.1.3. I. Aleksandros ve Pers İstilası (MÖ 497-454) 27
3.2. Klasik Makedonya (MÖ 454-359) 28
3.2.1. II. Perdikkas (MÖ 454-413) 28
3.2.2. I. Arkhelaos ile III. Amyntas Dönemi Arası (MÖ 413-370) 30
3.2.3. II. Aleksandros ile III. Perdikkas Dönemi Arası (MÖ 370-359) 32
3.3. II. Philippos ve İdeolojisi (MÖ 359-336) 33
3.3.1. Hükümdarlığının İlk Yılları 33
3.3.2. Krallığın Gelişmesi 34
3.3.3. Üçüncü Kutsal Savaş ve Sonraki Seferleri 35
3.3.4. Perslere Karşı Planları ve Philippos'un Ölümü 37
3.3.5. Philippos'un İdeolojisi 38
3.4. Büyük İskender ve Hellenizm Düşüncesi (MÖ 336-323) 38
3.4.1. Gençlik Dönemi 39
3.4.2. Hükümdarlığının İlk Yılları (MÖ 336-334) 42
3.4.3. Hellenizm Düşüncesi 44

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BÜYÜK İSKENDER'İN PELLA'DAN HİNDİSTAN'A SEFERİ (MÖ 334-327)

4.1. Pella'dan Hellespontos'a Kadar Sefer 46
4.2. Küçük Asya Seferi 46
4.2.1. Granikos Savaşı (MÖ 334) 49
4.2.2. İssos Savaşı (MÖ 333) 59
4.3. Phoinike ve Suriye Seferi 64
4.4. Mısır Seferi 67
4.5. Phoinike'ye Dönüş ve Suriye Seferi 71
4.6. Asur Seferi 72
4.6.1. Gaugamela Savaşı (MÖ 331) 73
4.7. Babil Seferi 78
4.8. Susiana Seferi 79
4.9. İran/Persis/Persia Seferi 80
4.10. Med Seferi 82
4.11. Parthia ve Hyrkania Seferi 86
4.12. Parthia'ya Gelişi ve Aria Seferi 89

4.13. Drangiana ve Arakhosia Seferi 92
4.14. Hindu Kuş Seferi 93
4.15. Baktria Seferi 94
4.16. Sogdiana Seferi 94
4.17. Hindu Kuş'a Dönüş ve Hindistan Seferinin Hazırlıkları 105

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BÜYÜK İSKENDER'İN HİNDİSTAN'DAN BABİL'E SEFERİ (MÖ 327-323)
5.1. Hindistan Seferi 107
5.1.1. Gandhara Seferi 107
5.1.2. Pencap Seferi 111
5.1.2.1. Hydaspes Savaşı (MÖ 326) 111
5.1.2.2. Hyphasis Seferi 117
5.1.2.3. Hydaspes'e Dönüş ve Pencap Seferinin Devamı 124
5.1.3. Sind Seferi 140
5.2. Gedrosia ve Karmania Seferi 146
5.3. Persis/Persia ve Susiana Seferi 148
5.4. Babil Seferi ve İskender'in Ölümü 150

ALTINCI BÖLÜM

6. GANDHARA BÖLGESİ VE HELLENİZASYONUN İZLERİ 162
6.1.. Fiziki Konumu 162
6.2. Tarihsel Gelişimi..... 164
6.3. Modern Araştırmalar 171
6.4. İskender'in Uğradığı veya Kurduğu Kentler 172
6.4.1. Arigaion (Arigaeum) 173
6.3.1.1. Konumu 173
6.4.1.2. Arkeolojik ve Numizmatik Belgeler 173
6.4.1.3. Modern Araştırmalar 174
6.4.2. Massaga 176
6.4.2.1. Konumu 176
6.4.2.2. Arkeolojik Belgeler 176
6.4.3. Ora 177
6.4.3.1. Konumu 177
6.4.3.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler 177

6.4.3.3. Modern Araştırmalar 179
6.4.4. Bazira 180
6.4.4.1. Konumu 180
6.4.4.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler 180
6.4.4.3. Modern Araştırmalar 187
6.4.5. Peukelaotis 189
6.4.5.1. Konumu 189
6.4.5.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler 190
6.4.6. Orobatis 202
6.4.7. Embolima 204
6.4.7.1. Konumu 204
6.4.7.2. Modern Araştırmalar 205
6.4.8. Amb 206
6.4.8.1. Konumu 206
6.4.8.2. Modern Araştırmalar 207
6.4.9. Aornos 209
6.4.9.1. Konumu 209
6.4.9.2. Arkeolojik Belgeler 210
6.4.9.3. Modern Araştırmalar 215
6.4.10. Dyrta 219
6.4.11. Hund 219
6.4.11.1. Konumu 219
6.4.11.2. Modern Araştırmalar 220
6.5. Genel Değerlendirme 221

YEDİNCİ BÖLÜM

7. PENCAP BÖLGESİ VE HELLENİZASYONUN İZLERİ 240
7.1. Fiziki Konumu 240
7.2. Tarihel Gelişimi 240
7.3. İskender'in Uğradığı veya Kurduğu Kentler 242
7.3.1. Taksila 242
7.3.1.1. Konumu 242
7.3.1.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler 243
7.3.1.3. Modern Araştırmalar 252

7.3.2. Jobnathnagar 253
7.3.3. Aleksandreia Bukephalos 254
7.3.3.1. Konumu 254
7.3.3.2. Modern Araştırmalar 254
7.3.4. Aleksandreia Nikaia 256
7.3.4.1. Konumu 256
7.3.4.2. Modern Araştırmalar 257
7.3.5. Sangala 258
7.3.6. Pimprama 258
7.3.6.1. Konumu 258
7.3.6.2. Modern Araştırmalar 259
7.3.7. Hyphasis üzerindeki Aleksandreia 260
7.3.8. Aleksandreia Soriane 261
7.3.9. Kot Kamalia 262
7.3.10. Harappa/Harapa 263
7.3.11. Ardone/Ajudhan 264
7.3.12. Tulamba 265
7.3.13. Atari 267
7.3.14. Multan 269
7.3.15. Aleksandreia Ukh 271
7.3.15.1. Konumu 271
7.3.15.2. Arkeolojik Belgeler 272
7.3.15.3. Modern Araştırmalar 273
7.4. Genel Değerlendime 273
GENEL DEĞERLENDİRME 283
KAYNAKÇA 388
SİKKE KATALOĞU
EKLER
ÖZGEÇMİŞ

TABLOLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. Antik Kaynaklara göre, Büyük İskender'in Uğradığı Bölgeler ve Kentler 522
Tablo 2. Gandhara Antik Kentlerinin Antik ve Modern İsimleri 525
Tablo 3. Pencap Antik Kentlerinin Antik ve Modern İsimleri 526
Tablo 4. Gandhara Antik Kentlerinde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı 527
Tablo 5. Pencap (Pakistan) Antik Kentlerinde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı 536
Tablo 6. Pencap (Hindistan) Antik Kentlerinde ve Civarındaki Bölgelerde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı 539
Tablo 7. Hindistan Tarihinin Anahtarı 542

KABARTMALAR DİZİNİ

Sayfa

Kabartma 1. Dionysos Alayı: Dionysos ile Ariadne'nin Evliliğini Kutlayan Bir Ziyafet Sahnesi 543
Kabartma 2. Dionysos Alayı: Solda *Satyros* ve *Mainades* ile Sarhoş Dionysos veya Silenos; Sağda Müzik Çalıp Eden Erkek ve Kadın Figürü 543
Kabartma 3. Dionysos Alayı: Solda *Mainades* ile Silenos (?); Sağda *Mainades* ile Genç Dionysos (?) 544
Kabartma 4. Dionysos Alayı: Asmanın Altında İki Çift Erkek ve Kadın Figürü 544
Kabartma 5. Dionysos Alayı: Asma ile Beş Panelli Bir Kabartma 545
Kabartma 6. Dionysos Alayı: *Satyros* ve Peplos Giyen *Mainades*, Andan Dheri 546
Kabartma 7. Dionysos Alayı: Exomis Giyen *Satyros*, Andan Dheri 546
Kabartma 8. Palmiye Yaprağı Tutan *Satyros* ve *Khiton* ile *Himation* Giyen *Mainades*ler 547
Kabartma 9. Dionysos Alayı: İskit-Part Elbisesi Giyen Erkek Figürler (*Satyros*lar) ve Kadın Müzisyenlerle (*Komastes*ler), Andan Dheri 547
Kabartma 10. Dionysos Alayı: *Mainades* ile Müzik Yapıp Dans Eden *Satyros*lar 548
Kabartma 11. Dionysos Alayı: Akanthus Yaprağıyle Korinth Sütunu 548
Kabartma 12. Kapının İki Tarafında Mızrakla İki Dvarapala 549
Kabartma 13. Pers Kostümlü Keşiş ve Bağışçılar 549
Kabartma 14. Kariatidler, Gandhara 550
Kabartma 15. Akanthus Yapraklarıyla Süslenen Korniş 550
Kabartma 16. Buda Figürüyle Korinth Sütunu 551
Kabartma 17. Adorantlarla Pliseli Elbise Giyen Buda 551
Kabartma 18. Pers Etkisi İçeren Sütun ve Başlık: Hörgüçlü Boğalar ve Aslan Başı .. 552
Kabartma 19. Kariatid ile Pers Etkisi İçeren Sütun 552
Kabartma 20. Korinth Sütunları İçeren Kabartma 553
Kabartma 21. Bantlarla Süslenmiş Korinth Sütunu 553
Kabartma 22. Figürlü Korinth Sütunu 554
Kabartma 23. Korinth Başlığı 554
Kabartma 24. Korinth Başlığı 555
Kabartma 25. Eros ve Psyche'ye Benzer Figürler 555
Kabartma 26. Altar ve Adorantlar 556

Kabartma 27. Altar ve Kentauroslar 556
Kabartma 28 (a). Nemea aslanı ile Herakles (on yüz) 557
Kabartma 28 (b). Sporcuların Kullandığı Ağırlık üzerinde Güreşenler ve Seyirciler (arka yüz) ……..... 557
Kabartma 29. Güreşen ve Dans Eden Eroslar 558

HEYKELLER DİZİNİ

Sayfa

Heykel 1. Heykeller İçeren Beş Panelli Bir Çerçeve 559
Heykel 2. Yakşa - Atlas 560
Heykel 3. Ayakta Duran İki Erkek Figürü 560
Heykel 4. Altı Kollu Tanrı 561
Heykel 5. Ayakta Duran İki Kadın Figürü 561
Heykel 6. Sur Tacı Takan Kadın Figürü 562
Heykel 7. Ayakta Duran İki Erkek Figürü 562
Heykel 8. Ayakta Duran İki Erkek Figürü 563
Heykel 9. Birbirine Çok Benzeyen Pozlarda ve Omuzlarında Pelerinleri Olan İki Figür 564
Heykel 10. Ayakta Duran İki Kadın Figürü 564
Heykel 11. Bir Zerdüşt Tanrısının Horozuyla İskit Zırhlı Mahasena Heykeli, Kuşan Dönemi 565
Heykel 12. Kalkan ile Savaşçı Figürü 565
Heykel. 13. Zırhlı Figür 566
Heykel 14. Pers Kostümlü Figür 566

TERAKOTTA FİGÜRİNLER DİZİNİ

Sayfa

T. Fig. 1. Bazira'da Bulunan Barok Kadın 567
T. Fig. 2. Bazira'da Bulunan Kadın Başı 567
T. Fig. 3. Bazira'da Bulunan ve Hint-Yunan Dönemi'ne ait Terakotta Figürinler 567
T. Fig. 4. Shaikhan Dheri'de Bulunan ve Hellenistik Üsluplu Bir Kadın Başı 568

GLYPTİK ESERLER DİZİNİ

Sayfa

Mühür 1. Bazira'da Bulunan Mühür - BKG 2, Period III, BKG 869 569
Mühür 2. Peukelaotis'ta Bulunan Mühürler 569
Taş Plaka 1. Apollon ve Daphne 570
Taş Plaka 2. Athena-Herakles 570
Taş Plaka 3. Boğa Kılığında Europa'yı Kaçıran Zeus 570
Taş Plaka 4. Aphrodite'nin Doğumu 571
Taş Plaka 5. Eros'u Cezalandıran Aphrodite 571
Taş Plaka 6. Ankhises ile Aphrodite 571
Taş Plaka 7. Ariadne ile Dionysos 572
Taş Plaka 8. Dionysos Alayı 572
Taş Plaka 9. Artemis'in Yıkanması 572
Taş Plaka 10. Poseidon 573
Taş Plaka 11. Sarhoş Herakles 573
Taş Plaka 12. Ketos'a binen Nereid 574
Taş Plaka 13. Buda ve Adorantlar 574
Taş Plaka 14. Kral ve Görevlileri 574
Taş Plaka 15. Ateş Sunağı Sahnesi 575

SERAMİKLER DİZİNİ

Sayfa

Levha 1. Bazira'da Bulunan Yunanca Yazıtlı Seramik Parçaları 576
Levha 2. Bala Hisar'da Bulunan Lale Tipi Kaseler 577
Levha 3. Shaikhan Dheri'de Bulunan Lale Tipi Kaseler 577
Levha 4. Bala Hisar'da Bulunan Balık Tabakları 577
Levha 5. Bala Hisar'da Bulunan Skyphos Parçaları 578
Levha 6. Shaikhan Dheri'de Bulunan Kil Rhyton 578
Levha 7. Bala Hisar'da Bulunan Herakles/İskender Başı 579
Levha 8. Taksila'da Bulunan Kap Kulbunun Kaidesinde Herakles/İskender Başı 579
Levha 9. Dionysos Alayı - Dionysos ve Tykhe Heykeli, Maske Taşıyan Eros 580
Levha 10. Dionysos Alayı - *Parapetasma*'nın Önünde Oyuncular 580

PLANLAR DİZİNİ

Sayfa

Plan 1. Bazira Arkeolojik Alanı 581
Plan 2. Ora (Udegram) Arkeolojik Alanı 582
Plan 3. Bala Hisar Arkeolojik Alanı 583
Plan 4. Bala Hisar Çalışma Alanları 584
Plan 5. Bala Hisar Savunma Hendeği, Nehir Yatağı ve Yanındaki Höyükler 585
Plan 6. Shaikhan Dheri'de Kazılan Yapılar 586
Plan 7. Bhir Höyüğü'nde Kazılan Yapılar 587
Plan 8. Sirkap Kenti 588
Plan 9. Sirkap Sarayı 589
Plan 10. Sirkap E Yapısı ve Apsidal Tapınağı 590

RESİMLER DİZİNİ

Sayfa

Resim 1. Bazira Arkeolojik Alanı 591
Resim 2. Bazira'da Kazılan Yapılar 592
Resim 3. Sektör BKG 11-K'da Tabakalaşma 593
Resim 4. BKG 12W Sektöründe Sur Duvarında Yapı Evreleri 1b ve 3a3 594
Resim 5. Bazira Sur Duvarı, Yapım Aşamaları ve Stratigrafisi 595
Resim 6. Ortasında Bir Stupa Bulunan Shaikhan Dheri Arkeolojik Alanı 596
Resim 7. Kesit ve Tabakalaşma, Shaikhan Dheri 597
Resim 8. Bala Hisar'da Bulunan Savunma Hendeği ve Suru 598
Resim 9. Bhir Höyüğü Arkeolojik Alanı 599
Resim 10. Bhir Höyüğü Korunma Yapıları 600
Resim 11. Sirkap Aşağı Kenti 601
Resim 12. Çift Başlı Kartal Stupası, Sirkap 602
Resim 13. Sirkap Kenti Sokakları 603
Resim 14. Chenab ve Ravi Nehirleri Arasındaki Sangala Tepesi 604
Resim 15. Aşoka Sütunu, Feroz Shah Kotla, Delhi 605
Resim 16. Delhi-Topra Aşoka Sütunu 606
Resim 17. Delhi-Topra Sütunu Üzerindeki Yazıtlar 607

HARİTALAR DİZİNİ

Sayfa

Harita 1. Antik Makedonya - Dağlar ve Nehirler 608
Harita 2. Makedonya Krallığı'nın Sınırları ve Komşuları 609
Harita 3. Makedonya Krallığı'nın Önemli Merkezleri 610
Harita 4. Makedonya Krallığı'nın Gelişmesi 611
Harita 5. Büyük İskender İmparatorluğu, MÖ 334-323 612
Harita 6. Büyük İskender İmparatorluğu'nun Bölgeleri 613
Harita 7. Satraplıklar 614
Harita 8. İskender'in Doğu Seferi, MÖ 334-323 615
Harita 9. İskender'in Seferi sırasında Hindistan Bölgesi 616
Harita 10. İndus Vadisi Uygarlığı 617
Harita 11. Mahajanapadalar ve Janapadalar 618
Harita 12. İskender'in Seferi sırasında Gandhara Bölgesi 619
Harita 13. Gandhara Arkeolojik Alanları 620
Harita 14. Peukelaotis (Pushkalavati) Arkeolojik Alanı 621
Harita 15. Diodoros'a göre, İskender'in Gandhara Seferi 622
Harita 16. Plutarkhos'a göre, İskender'in Gandhara Seferi 623
Harita 17. Curtius Rufus'a göre, İskender'in Gandhara Seferi 624
Harita 18. Arrianos'a göre, İskender'in Gandhara Seferi 625
Harita 19: Pencap Arkeolojik Alanları 626
Harita 20. Taksila Arkeolojik Alanı 627
Harita 21. Hydaspes Savaşı - Makedonya ve Hint Orduları'nın Hareketleri 628
Harita 22. Diodoros'a göre, İskender'in Pencap Seferi 629
Harita 23. Plutarkhos'a göre, İskender'in Pencap Seferi 630
Harita 24. Curtius Rufus'a göre, İskender'in Pencap Seferi 631
Harita 25. Arrianos'a göre, İskender'in Pencap Seferi 632
Harita 26. Cunningham'a göre, İskender'in Pencap Seferi 633

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Ael.	: Aelian
Aes.	: Aeskhines/Aeschines
AGI	: Agenzia Giornalistica Italia
AHB	: Ancient History Bulletin
AJAH	: American Journal of Ancient History
altın st.	: altın stater
AMI	: Archaologische Mitteilungen aus Iran
anc.	: Ancient
App.	: Appian
Arist.	: Aristoteles/Aristotle
Arr. Anab.	: Arrianos/Arrian, Anabasis Alexandri
ASCS	: Australasian Society for Classical Studies
Athen.	: Athenaeus
AV	: Atharvaveda
BCH	: Bulletin de Correspondance Hellénique
BEFEO	: Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient
BKG	: Bazira/Barikot
Bkz.	: Bakın/Bakınız
BSOAS	: Bulletin of the School of Oriental and African Studies
CQ	: Classical Quarterly
Curt.	: Curtius Rufus
Demo.	: Demosthenes
Din.	: Dinarchus
Diod.	: Diodoros/Diodoros Siculus
dr.	: Drahmi
EI	: Epigraphia Indica
Geog.	: Geographica/Geography
GRBS	: Greek, Roman and Byzantine Studies

Hdt. : Herodotos/Herodotus

Hom. : Homeros/Homer

Hyp. : Hypereides

Ind. : Indica

Iso. : Isokrates/Isocrates

Iust. : Iustinus

JA : Journal Asiatique

JASB : Journal of the Asiatic Society of Bengal

JNSI : The Journal of the Numismatic Society of India

JRAS : Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland

Ksen./Xen. : Ksenophon/Xenophon

Lit : Literatür

Liv. : Livius

MBh. : Mahabharata

Megas. : Megasthenes

OAth : Opuscula Atheniensia

OJA : Oxford Journal of Archaeology

Paṇ. : Paṇini

PAPS : Proceedings of the American Philosophical Association

Paus. : Pausanias

Plt. : Platon/Plato

Plut. : Plutarkhos/Plutarch

Polyb. : Polybios/Polybius

PP : La Parola del Passato

Ptole. : Ptolemaios

PUTAJ : Peshawar University Teachers Association Journal

RN : Revue Numismatique

RT : Rajatarangini

RV : Rigveda

Strab. : Strabon/Strabo

T. Fig. : Terakotta Figürin

tetra. : Tetradrahmi

Thuc. : Thucydides/ Thukydides

UDG : Udegram

vd. : ve devam

VDI : Vestnik Drevnej Istorii

Xer. : Xerxes

ZPE : Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik

GİRİŞ

1. Konu ve Kapsam

Avrupa coğrafyası'nın önemli bir bölümünü oluşturan Balkan Yarımadası, özellikle Makedonya, ilk çağlardan beri dünya tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır. Makedonya'da doğan, bir dizi sefer yapan ve dünyaca bilinen lidelerden biri olan Büyük İskender bu alana en çok katkıda bulunan kişidir. Bu çalışmamızın konusu, Balkan coğrafyasında büyük bir devlet kuran Büyük İskender'in doğu seferi ışığında "*Gandhara ve Pencap Seferi ile Hellenizasyon*"dur.

Birinci bölümde "Araştırma Tarihçesi", ikinci bölümde "Makedonya Tarihi Coğrafyası" ve üçüncü bölümde "Makedonya Tarihi", dördüncü ve beşinci bölümde "İskender'in Pella'dan Hindistan'a" ve "Hinsdistan'dan Babil'e Sefer" esasen Babil'de ölümüne kadar olan süreç, altıncı ve yedinci bölümde İskender'in "Gandhara Seferi ve Hellenizasyon" sonra "Pencap Seferi ve Helenizasyon" konuları ele alınmıştır.

2. Amaç ve Yöntem

Çalışmanın en önemli amaçlarından biri, Diodoros, Curtius Rufus, Plutarkhos ve Arrianos'un anlatımlarını bir araya getirerek B. İskender'in Seferlerini değerlendirmek olmuştur. İkincisi, özellikle Gandhara ve Pencap'da İskender'in seferi sırasında uğradığı Antik yerleşimler, kabilelerin ikametgâh ettiği yerler ve onların bugünkü modern isimlerinin belirlenmesi ve lokalize edilmesidir. Aynı zamanda, özel koleksiyonlar da dâhil olmak üzere, Helenistik Döneme ait her türlü belge tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, İskender'in seferinin bir sonucu olarak yerel kültür üzerindeki izler, esasen Şehircilik, Mimarlık, Heykeltıraşlık ve Seramiklerde yarattığı ve hala devam etmekte olan etkiler, tanımlanmaya çalışılmıştır. Gandhara ve Pencap bölgelerinde Hellenizmin izleri ayrıntılı bir biçimde takip edilmeye çalışılmıştır.

Diodoros, Curtius Rufus, Plutarkhos ve Arrianos'un anlatımlarına göre, Pella'dan Hindistan ve Hindistan'dan Babil'e kadar İskender'in Doğu seferi ele alınmıştır. Doğu Seferi'nin bir parçası olan Gandhara ve Pencap seferleri ayrıca değerlendirilmiştir. Gandhara ve Pencap Bölgesi'nde İskender ve Komutaların uğradığı veya kurduğu kentler tek tek ele alınmış ve yerleri harita üzerinde işaretlenerek, plan ve resimlerle anlaşılır bir hale getirilmiştir. Gandhara ve Pencap kentlerindeki Hellen kültürünün izleri, nümizmatik, arkeolojik ve epigrafik belgelerle izlenmiş ve değerlendirilmiştir. Tez kapsamında, sikkeler için yayınlar üzerinden bir katalog oluşturulabilmiştir. Ancak, arkeolojik belgeler bulundukları müzelerde incelenemediği için, bir katalog içinde ele

alınamamıştır. Bu sebeple, arkeolojik veriler mevcut yayınlardan alınan bilgiler ile metin içinde değerlendirilebilmiştir.

3. Tarihsel Bakış

Büyük İskender (III. Aleksandros), MÖ 356 yılının Temmuz ayında Makedonya Krallığı'nın başkenti Pella'da, Makedonya kralı II. Philippos ile kraliçe Olympias'ın oğlu olarak dünyaya gelmiştir.[1] II. Philippos, krallığın kurucuları olan Argead hanedanının bir üyesiydi. MÖ 359-336 yılları arasında hüküm sürmüş ve Hellenleri birleştirme planları yapmaya başlamıştır. İlk olarak Teselya ile ilgilenmiş, ancak MÖ 352 yılına kadar Teselya Bölgesi'ne tamamen hâkim olamamıştır. MÖ 357 yılında ele geçirdiği ilk yer Trakya'daki Amphipolis kentidir. MÖ 356 yılından hemen sonra Philippos Trakya'daki gümüş madenleri, ayrıca bölgedeki diğer maden yataklarını da ele geçirmiştir. Ayrıca, MÖ 356 yılında Pangeion Dağı'ndaki altın ve gümüş madenleri ile Olynthos'un kuzeyinden Khalkidike'ye kadar olan bölgedeki madenlere el koymuş ve böylece ekonomisini güçlendirmiştir. Aynı zamanda, orduda *sarissa*[2] adı verilen mızraklarla silahlanmış askerleriyle *phalanks*[3] düzenini kullanmıştır. Bunlar ordudaki önemli gelişmelerdir. 18 yaşındaki III. Aleksandros, babası II. Philippos ile ilk olarak[4] MÖ 338 yılında Khaironeia Muharebesi'ne katılmıştır.[5]

---

[1]Antik Yunan ayı Hekatombaion'un altıncı gününde, muhtemelen 20 Temmuz'a uyuyor, ama yine de kesin tarih belirsizdir. P. Green (1991). *Alexander of Makedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, xxxiii: İskender, Pella'da doğmuş. Kesin tarih bilinmiyor, ancak muhtemelen 20/21 veya 26 Temmuz. Plut. 3. 5: İskender, Hekatombaion'un altıncı gününde doğmuş. Ayrıca bkz. D.G. Hogarth (1897). *Philip and Alexander of Macedon: Two Essays in Biography*. New York: Charles Scribner's Sons, 286-287.

[2]Yunanca: σάρισα; yaklaşık 4-6 metre (13-20 fit) uzunluğunda uzun ve çoğunlukla şimşir ağacından yapılmış mızraktır.

[3]Genellikle mızrak, *sarissa* veya benzeri sırık silahlarıyla donanmış ağır piyadelerden oluşan dikdörtgen bir savaş düzenidir. Askerler birbirinden ayrılmadan art arda saflar halinde belirli bir düzen içinde savaşıyordu.

[4]MÖ 340 yılında Philippos, Byzantion'a karşı bir sefer yaparken, İskender sadece on altı yaşında olmasına rağmen, Makedonya'da naip ve kraliyet mührü emini olarak geride kalmıştı ve bu sırada isyancı Maedi'yi boyun eğdirmiş ve şehirlerini aldıktan sonra barbaları çıkarmıştı. Oraya karma popülasyon yerleştirmiş ve şehre Aleksandropolis adını vermiştir, Plut. *Alex*. ix. 1.

[5]Atina ve Thebai'a karşı galip geldiği savaştı. Bu savaştan sonra Güney Yunanistan tamamen, Sparta hariç, Makedonya himayesi altına girmişti.

Khaironeia Muharebesi'nde Yunan şehir devletleri Atina ve Thebai'ı mağlup ettikten sonra Philippos, "Korinthos Birliği" olarak bilinen federasyonu kurma çabalarına öncülük etmiştir. Hellenlerin sempatisini kazanan Philippos, MÖ 337 yılında Yunan kentlerini ulusal bir kongreye katılmaya çağırmıştır. Birlik Korinthos'ta toplanmıştır. Bu toplantıda Hellen Birliği kurulmuştur ve Sparta bu birliğin dışında kalmıştır[6]. Philippos birliğin hegemonu ve Yunanistan'ın başkomutanı olarak seçilmiştir.[7] Burada Philippos ve İskender (III. Aleksandros) Perslere karşı bir sefer yapılacağını ilan etmişlerdir. Amacını 'Batı Anadolu kentlerini Pers boyunduruğundan kurtarmak' olarak açıklamıştır. Bu amaç için öncü kuvvet Batı Anadolu'ya gönderilmiştir. Ancak, Philippos MÖ 336 yılında, 46 yaşındayken, kızı Kleopatra'nın[8] düğün kutlamaları sırasında, başkent Aigai'da (Vergina) öldürülmüştür. Aynı yıl İskender henüz 20 yaşında babasının tahtına geçmiştir. İskender yönetimi ele aldıktan hemen sonra, MÖ 335 yılında Peloponnesos'a uğramıştır. Peloponnesoslular ve Yunanlılardan daha önce babası III. Philippos'a vermiş oldukları Pers seferinin liderliğini kendisine vermelerini istemiştir. Lakedaemonyalılar (Spartalılar) hariç herkes bu isteğini kabul etmiş ve bu seferin öncülüğünü yapmanın onun işi olduğunu söylemişlerdir.[9] İskender, "Korinthos Birliği"nin komutanı ve Pers seferinin önderi seçilmiştir. İskender Makedonya'ya döner dönmez hemen Asya Seferi (Doğu Seferi) için hazırlanmaya başlamıştır. Fakat MÖ 335 yılında baharın gelişiyle, ortalığı karıştırdıklarını öğrendiği Triballi ve İliryalılara karşı Trakya'ya doğru sefere çıkmıştır[10]. Evden bu kadar uzakta bir sefere çıkarken, onları memleketin sınırında bırakmanın doğru olmadığını düşünmüş ve hücum ederek Trakya ve Tuna kabilelerini egemenliği altına almıştır. Sonrasında ise Makedonya hegemonyasını hazmedemeyen Atina ve Thebai ile savaşıp buraları da ele geçirmiştir.[11] Bu operasyonları tamamladıktan sonra İskender

[6]Birlik Korinthos'ta olduğu için Korinthos Birliği olarak da bilinir.

[7]Diod. 16. 89. «διόπερ ἐν Κορίνθῳ τοῦ κοινοῦ συνεδρίου συναχθέντος διαλεχθεὶς περὶ τοῦ πρὸς Πέρσας πολέμου καὶ μεγάλας ἐλπίδας ὑποθεὶς προετρέψατο τοὺς συνέδρους εἰς πόλεμον. τέλος δὲ τῶν Ἑλλήνων ἑλομένων αὐτὸν στρατηγὸν αὐτοκράτορα τῆς Ἑλλάδος μεγάλας παρασκευὰς ἐποιεῖτο πρὸς τὴν ἐπὶ τοὺς Πέρσας στρατείαν...καὶ τὰ μὲν περὶ Φίλιππον ἐν τούτοις ἦν» Bkz. O. Tekin (2014). *Hellen ve Roma Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF, 59.

[8]Makedonyalı Kleopatra veya Epeiroslu Kleopatra.

[9]Arr. I.1.1-2.

[10]Arr. I.1.3-4.

[11]II. Philippos suikasta uğradıktan sonra isyan etmişti (ayaklandırmak). Bütün olay için bkz. Arr. 1.1-10.6.

Makedonya'ya dönüp Zeus'a geleneksel kurbanını[12] sunmuş ve Aigai'de Zeus Olympos için düzenlenen oyunlara katılmıştır[13]. MÖ 334 yılının bahar başlangıcında Hellespontos'a doğru yürümüş, Makedonya ve Yunan Kentlerini Antipatros'un[14] sorumluluğuna bırakmıştır. Kaynaklar, hafif birlikler ve okçular da dâhil piyadelerin sayısının 30.000'den az, süvarilerinin sayısının beş binden fazla olduğunu bildirmektedir[15].

İskender, Hellespontos üzerinden Anadolu'ya girmiştir. Asya topraklarına ayak basan İskender'in ilk icraatı, Homeros'un destanlarında bahsi geçen kahramanlar Akhilleus ve Herakles'in adına kurbanlar kesmek olmuştur. İskender, kendini Akhilleus'un torunu olarak kabul eder. Böylelikle, ordusuna ve seferlerine milli ve manevi kökler katarak kutsallaştırmıştır.

İskender'in ordusu ilk defa Pers ordusuyla Granikos'ta (Biga Çayı) karşılaşmış ve onları yenmiştir. Bu muharebe ile İskender'e Anadolu'nun kapıları tamamen açılmıştır. Yola devam eden İskender'in ordusu Anadolu'da sırasıyla Mysia, Lydia, Ionia, Karia, Lykia, Pamphyla, Pisidia, Phrygia, Galatia, Kappadokia ve Kilikia geçidini geçerek Kilikia'ya girmiştir ve MÖ 333 yılın sonbaharında İssos Ovası'nda, Akhamenid kralı III. Dareios ile karşılaşmıştır. İssos zaferinden sonra İskender kendi adına taşıyan Aleksandreia (bugünkü İskenderun) kentini kurmuştur. Sonra Suriye'ye geçerek Phoinike ve Filistin üzerinden MÖ 332 yılın sonbaharında Mısır'a girmiştir. Nil Deltası'nda kendi adını taşıyan bir kent olan, Aleksandreia'yı kurmuştur.

İskender, Mısır'da kurtarıcı olarak karşılandı. İskender, Mısır toprakları içinde daha doğuya doğru ilerlemiştir. Kaynaklardan, Siva'da bulunan Ammon kehanet merkezinde Zeus'un oğlu ilan edildiği bilinmektedir. Böylelikle İskender ilk defa tanrılaştırılmıştır. MÖ 331 yılının ilkbaharında Mısır'dan ayrılarak tekrar Fenike Sahilleri'ne (Suriye/Filistin) dönmüş ve oradan da Suriye üzerinden Yukarı Mezopotamya'ya (Nisibis/Nizip) doğru hareket etmiştir. Nineveh ile Erbil arasında bulunan Gaugamela

[12]Arkhelaos (Archelaus) tarafından kurulan kurban.

[13]Diğerleri, Musalar (Esin Perileri) onuruna oyunlar düzenlediğini söyler (Diod. 16.3). Arrianos, Diodoros'un (16.1) hikayesini dahil etmemiş. Bkz. Arr. I.11.1.

[14]MÖ 334 yılından 323 yılına kadar sorumluymuştu.

[15]Arr. I.11.3. Plutarkhos (XV. 1), ordu mevcudiyetinin minimum 30.000 piyade ve 4000 süvari, maksimum 43.000 piyade ve 5000 süvariden oluştuğunu söyler.

Ovası'nda Pers kralı III. Dareios'la son kez karşılaşmış ve muharebeyi kazanarak "Asya kralı" unvanını almıştır. İskender, Gaugamela'dan güneye inerek Babil şehrine girmiştir. MÖ 330 yılında Babil'den ayrılarak Pers geçitlerini geçerek Akhamenid İmparatorluğu'nun başkenti Persepolis'e girmiştir.

MÖ 330 yılın ilkbaharında Med Ülkesine girip baş şehirleri Ekbatana'yı (Hamadan) almıştır. Hazar geçidini aşarak Parthia üzerinden Hyrkania'ya oradan da tekrar Parthia üzerinden Aria'ya ulaşmıştır. Aria'dan aşağı'ya inerek Drangiana ve Arakhosia'dan MÖ 329 yılında Paropamisadae'ye ulaşmıştır. Burada, kendi adını taşıyan Aleksandreia Opiana ve Aleksandreia Kaukasos İndikos olmak üzere iki kent kurmuştur. Paropamisos ya da Kaukasos İndikos veyaHindu Kuş'u geçerek Baktria'ya girmiştir. Baktria'dan sonra Sogdiana'ya kadar olan toprakları fethetmiştir. MÖ 328 yılında Sogdiana'dan tekrar Baktria'ya dönmüştür. MÖ 327 yılın yazında Baktria'dan ayrılarak tekrar Hindu Kuş'u geçerek Aleksandreia Kaukasos İndikos (Kapisa)'tan Hindistan'a girmiştir. Hindistan'ın Gandhara Bölgesi'ni ele geçirdikten sonra İndus Irmağı'nın batı kenarına ulaşmıştır.

MÖ 326 yılında İndus Nehri'ni geçerek Taksila'ya girmiştir. Taksiles Krallığı'nı fethettikten sonra Hydaspes (Jhelum) Nehri'ne ulaşmıştır. Ordugâhı, şehrin batı kenarına kurmuştur. Porus'un ordusuyla savaşmış ve Hydaspes Nehri'ni geçerek Porus Krallığı'na girmiştir. Bu muharebede ölen en sevdiği at, Bukephalos adına bir kent ve bu zaferin anısına Nikaea (Nikaia) isminde bir kent kurmuştur. Porus'u yenerek, Doğu Asya yönünde devam etme düşüncesiyle Hyphasis Irmağı'na kadar indiyse de ordudaki huzursuzluk sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır ve tekrar Hydaspes'e dönmüştür.

Hyphasis'ten Hydaspes'e kadar topraklarının alt yöneticisi Porus'a verdikten sonra Hydaspes Nehri'nin kenarından güney'ye inerek İndus ve Hydaspes Nehirleri'nin birleşim noktasına ulaşmıştır. İndus Nehri'nin kenarından daha aşağı doğru inerek Umman Denizi'nin kenarındaki şehir Patala'ya girmiştir. İndus Vadisi üzerinde kendi adına taşıyan Aleksandreia Ukh ve Aleksandreia Sogdi şehirlerini kurmuştur. MÖ 325 yılında Patala'da bir liman ve tersane yaptırdıktan sonra dönüş hazırlığına başlamıştır. Dönüş yolculuğunda, Hindistan'daki Hub Nehri üzerinde kendi adını taşıyan bir şehir daha olan Aleksandreia Rambakia'ı kurmuştur.

Patala'dan Gedrosia, Karmania ve Persepolisi geçerek 324 yılın ilkbaharında Susa'ya varmıştır. Aynı yıl Opis'te çıkan bir isyandan sonra İskender bütün orduyu dağıtarak Perslerden yeni bir ordu kurmuş ve daha sonra Babil'e dönmüştür. MÖ 323 yılında Babil'de komutanlarıyla birlikteyken, ya fazla alkol alma ya da zehirlenme

sebebiyle, ateşli bir hastalığa tutulmuş ve on gün can çekiştikten sonra MÖ 323 yılının Haziran ayının 10'unda hayatını kaybetmiştir[16].

[16]Komutanları ile içki içerken, içkiyi fazla kaçırarak, ateşli bir hastalığa tutulmuş ve on gün sonra 10 Haziran MÖ 323 yılında Babil'de ölmüştür. Büyük ihtimalle, komutanları ile içki içerken komutanlarından biri onu zehirleyerek öldürmüştür.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARAŞTIMA TARİHÇESİ

1.1. Antik Kaynaklar

Tez kapsamında B. İskender ve özellikle Doğu Seferine ilişkin olarak kullanılan temel kaynaklar ve genel olarak ele aldıkları konuları şöyledir.

Herodotos, antikçağın en ünlü tarihçilerinden biridir. "*Histories"* adı verilen eserinde, Makedonya Krallığı'nın Pers İmparatorluğu ile ilişkilerini, Pers Savaşlarını, bu süreç içinde Makedonya'nın rolünü ve Makedonya halkının kültürünü ele almıştır.

Thukydides, "*Peloponesos Savaşı*" adlı eserinde Makedonya'nın bölgedeki siyasi ve askeri rolünü, Makedonya Krallığı'nın Atina ile ilişkilerini ve Makedonya kralı Perdikkas'ın politikalarına değinmiştir.

Megasthenes, Büyük İskender döneminde bir tarihçi ve diplomatdır. "*Indica*" adlı kitabında Hindistan'ı Batı dünyasında yazılı bir anlatımla tanıtan ilk kişidir. Eserinde, Hindistan'ın çeşitli bölgeleri hakkında bilgiler vermiştir ve Gandhara ve Pencap bölgelerinin coğrafi özellikleri, yerel halkın yaşam tarzı ve kültürü hakkında ayrıntılar sunmuştur.

Polybios, Makedonya Krallığı'nın yükselişini ve düşüşünü ele alan önemli bir tarihçidir. "*Historiai*" adı verilen eserinde, Makedonya Krallarının politikaları, ordu yapıları ile Makedonya'nın Yunanistan'daki rolü hakkında bilgiler aktarmıştır. Ayrıca, Roma Cumhuriyeti'nin yükselişi ve yayılışıyla birlikte Helenistik kültürün etkisi ve Hellenizasyon süreci hakkında bilgiler vermiştir. Polybios, Hellenistik Krallıkların, özellikle Mısır, Suriye ve Makedonya Krallığının siyasi ve kültürel değişimlerini ele almıştır.

Tarihçi Diodoros Siculus, "*Bibliothece Historike*" adlı eserinde, genel olarak Hellenistik dönemi ele alırken, Doğu'daki Helenistik Krallıkların kuruluşu, yönetimi ve kültürel etkileri hakkında da bilgiler sunmaktadır. Makedonya tarihini Makedonya Krallığı'nın kuruluşunu, Makedonya kralı II. Philippos'un politikalarını, Makedonya ordusunun gelişimini ve Makedonyalı Kralı İskender'in hükümdarlığını anlatmıştır. Bunların yanı sıra İskender'in doğu seferini ve Pers İmparatorluğu'nun fethini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. İskender'in Hindistan'a doğru ilerleyişini ve yaşanan bazı çatışmaları da paylaşmıştır.

Strabon, MÖ 1. yüzyılda yaşayan bir coğrafyacıdır. "*Geographika*" adlı serinde, o dönemde bilinen dünyanın coğrafi ve kültürel özelliklerini anlatmıştır. Hindistan'a da

değinen Strabon, bölgenin coğrafi konumunu, nehirlerini, dağlarını ve diğer önemli özelliklerini açıklamıştır. Ayrıca bu eser, Hellenistik Krallıkların coğrafi yayılışı ve Hellenistik kültürün etkisi hakkında bilgiler içermektedir.

Plinius, bir doğa bilimci ve tarihçidir. "*Naturalis Historia"* adlı eserinde, İskender'in doğu seferi ve fethettiği bölgeler hakkında bazı bilgiler sunulmuştur.

Quintus Curtius Rufus, İskender'in hayatını anlatan bir tarihçidir. "*Historiarum Alexandri Magni Macedonis*" adlı eserinde, İskender'in doğu seferini ve Pers İmparatorluğu'na karşı zaferlerini anlatmıştır. Bu eserde ayrıca, İskender'in Hindistan seferine dair bazı olaylara da değinilmiştir.

Plutarkhos, İskender'in yaşamını ve kahramanlıklarını, esasen onun biyografisini kaleme alan en önemli yazardır. "*Bioi Paralleloi"* adlı eserinde, İskender'in hayatı, liderliği, doğu seferi ve Pers İmparatorluğu'nu fethetme çabaları ile Porus ile olan karşılaşmasını anlatmıştır.

Arrianos, Büyük İskender'in hayatını ve seferlerini anlatan bir tarihçidir. "*Anabasis Alexandri*" adlı eserinde, Makedonya ordusunun yapısı, savaş taktikleri ve İskender'in Makedonya'daki yönetiminin yanı sıra İskender'in Makedonya'dan başlayarak Pers İmparatorluğu'na karşı yaptığı seferleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Hindistan seferinin bazı ayrıntılarına, özellikle İskender'in Porus ile yaptığı savaşa değinmiştir. İskender'in Hindistan seferi sırasında Gandhara ve Pencap bölgelerine olan ilerleyişi, yerel halkla olan etkileşimleri ve bölgenin özellikleri anlatılmıştır. Ayrıca İskender'in Doğu seferleri sırasında fethettiği topraklarda Hellenistik kültürün yayılması ve yerel kültürlerle etkileşimi hakkında da bilgiler verilirken, Hellenizasyon süreci ve İskender'in bu sürece etkisi ele alınmıştır.

Arrianos, "*Historia Indica*" adlı eserinde, İskender'in Hindistan seferini ve Hindistan'ın coğrafi ve kültürel yapısını ele almıştır.

Tarihçi Appianos'un "*Romaika*" adlı eserinde, Makedonya Krallığı'nın Roma ile ilişkilerini, Makedonya'nın Roma İmparatorluğu tarafından ilhakını ve Makedonya halkının Roma Dönemi'ndeki durumunu ele almıştır.

Ptolemaios, MS 2. yüzyılda yaşayan bir Roma coğrafyacıdır. *"Geografiki İfigisis"* adlı eserinde, Hindistan'ın coğrafyası ve bölgelerinden özellikle Gandhara ve Pencap bölgelerinin konumu, sınırları ve diğer coğrafi detaylar hakkında bilgiler vermiştir.

Iustinus, Makedonya kralı II. Philippos'un hayatını anlattığı "*Epitome Historiarum Philippicarum*" eserinde, Makedonya tarihindeki önemli olayları ve Makedonya'nın güçlenmesini ele almaktadır.

Hiuen Tsang, Çinli Budist bir rahiptir. "*Great Tang Records on the Western Regions*" adlı eserinde, 7. yüzyılda Hindistan'ı ziyareti sırasında Gandhara ve Pencap bölgeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir.

Yukarıda bahsedilen antik kaynakların dışında, Ksenephon'un, "*Anabasis*" adlı eserinde, Kyros'un iktidarı ele geçirmek için ağabeyi II. Artakserkes'e karşı açtığı sefere katılan Yunanlı askerlerin savaş ve yurda dönüş macerasını aktarır.

1.2. Seçili Modern Literatür

A. Burnes'in "*Travels into Bokhara: A Voyage up the Indus to Lahore and a Journey to Cabool, Tartary & Persia*" (1835): Bu kitap, yazarın Hindistan'ın kuzeybatısında gerçekleştirdiği keşifleri ve bölgedeki kültürleri, coğrafyayı ve toplumları keşfetmesini içermektedir.

A. Cunningham'ın "*The Ancient Geography of India, Vol. I: The Buddhist Period, Including the Campaigns of Alexander, And the Travels of Hwen-Thsang*" (1871a): Cunningham, Hindistan'ın antik coğrafyasını ve özellikle Budist Dönemini ele almaktadır. Kitap, Büyük İskender'in seferleri ve Çinli gezgin Hwen-Thsang'ın seyahatleri gibi önemli olayları da içermektedir. Cunningham, antik metinler, arkeolojik buluntular ve diğer kaynaklardan yararlanarak, Hindistan'ın farklı bölgelerindeki antik şehirler, tapınaklar, anıtlar ve diğer önemli mekânlarını tanıtmıştır. Özellikle Budist Döneme odaklanan bu kitapta, Budizm'in Hindistan'daki yayılışını ve etkisi ele alınmıştır. Cunningham, Budist manastırları, tapınakları ve kutsal mekânları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Ayrıca, Budizm'in Hindistan'da ortaya çıkışı, gelişimi ve etkisi hakkında bilgi sunmuştur. Bunların yanı sıra kitapta, Büyük İskender'in Hindistan seferide ele alınmıştır. Cunningham, İskender'in Hindistan seferini, savaşlarını ve bölgedeki etkisini değerlendirmiştir. Aynı zamanda Çinli gezgin Hwen-Thsang'ın Hindistan'da gerçekleştirdiği seyahatleri ve gözlemlerini de aktarmıştır.

"*Archaeological Survey of India, Vol. II: Four Reports Made During the Years, 1862–63–64–65*" (1871b): Bu kitap, Hindistan'daki arkeolojik çalışmaları ve keşifleri ele almaktadır ve 1862-1865 yılları arasında yapılan dört raporu içermektedir. Kitapta, Cunningham'ın Hindistan'daki arkeolojik kazılar ve keşifler sırasında yaptığı çalışmaları ve gözlemleri detaylı bir şekilde sunulmuştur. Ayrıca, Hindistan'ın farklı bölgelerindeki

antik kalıntılar, tapınaklar, anıtlar ve diğer arkeolojik buluntular hakkında bilgi verilmiştir.

J.W. McCrindle'nin "*Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian*" (1877): Bu kitapta, Megasthenes ve Arrianos'un Hindistan hakkındaki eserleri ele alınmıştır. McCrindle, Megasthenes ve Arrianos'un eserlerinden alıntılar yaparak, bu yazarların Hindistan'ın coğrafyası, toplumu, kültürü, siyasi yapısı, dini inançları ve diğer önemli unsurları hakkındaki gözlemlerini aktarmıştır. Kitapta, bu kaynakları modern araştırmalarla bir araya getirerek, Hindistan'ın antik dönemlerine ilişkin kapsamlı bir çalışma sunulmuştur.

"*The Invasion of India by Alexander the Great*" (1896): McCrindle, Hindistan coğrafyasını, Büyük İskender'in Hindistan seferini ve askeri harekatını anlatırken, İskender'in Hindistan'daki savaşlarını ve stratejilerini, yerel halkla olan etkileşimlerini, Hindistan'ın siyasi yapısını ve İskender'in Hindistan'dan çekilişini ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır.

P. Gardner'in "*The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum*" (1886): Gardner bu kitapta, British Museum'daki Baktria ve Hindistan'ın Yunan ve İskit krallarının sikkelerini ele almıştır. Kitapta, British Museum koleksiyonunda bulunan, Baktria ve Hindistan'da hüküm süren Yunan ve İskit krallarının sikkeleri kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır. Gardner, her bir sikkenin özelliklerini, üzerindeki lejantları ve sembolleri ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

E.J. Chinnock'un "*Arrian's Anabasis of Alexander, and Indica*" (1893): Chinnock'un bu kitabında, Arrianos'un "*Anabasis of Alexander*" ve "*Indica"* adlı eserlerini ele almaktadır. Kitap, Arrianos'un İskender'in seferlerini ve Hindistan'a olan yolculuğunu anlatan eserlerinin çevirilerini içermektedir. Bu kitapta, Arrianos'un "Anabasis of Alexander" eseri, İskender'in Pers İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği seferleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. İskender'in savaş stratejileri, askeri kampanyaları ve fetihleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kitap, İskender'in hayatı ve askeri başarıları hakkında en önemli kaynaklardan biridir. "Indica" ise, İskender'in Hindistan'a olan seyahatini ve Hindistan hakkındaki gözlemlerini içeren bir eserdir. Bu kitapta, Hindistan'ın coğrafyası, halkı, kültürü ve İskender'in Hindistan'da gerçekleştirdiği olaylar anlatılmıştır.

R.B. Whitehead'ın "*Catalogue of Coins in the Panjab Museum, Lahore*" (1914): Whitehead'ın bu kitabı, Lahor'daki Panjab Müzesi'ndeki sikkelerin bir kataloğunu

sunmaktadır. Whitehead, Panjab Müzesi koleksiyonunda bulunan ve Lahor ve çevresindeki bölgeden elde edilen sikkeleri sistematik bir şekilde sıralamıştır. Aynı zamanda, müzenin koleksiyonunda bulunan farklı tiplere ve dönemlere ait sikkeleri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Dönemler arasında Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan İmparatorluğu yer almaktadır. Whitehead, her bir sikkenin, üzerindeki figürleri, lejantları, sembolleri ve diğer detayları sunmuştur.

G.N. Banerjee'nin "*Hellenism in Ancient India*" (1919): Banerjee, Hindistan'da Hellenizasyonun izlerini ele almıştır. Kitapta, mimari, heykeltıraşlık, resim sanatı, sikkeler, matematik, tıp bilimleri, alfabe, edebiyat, drama, din, felsefe, mitoloji, masal ve folklor üzerinde Hellen kültürünün etkileri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

W.W. Tarn'ın "*The Greeks in Bactria and India*" (1951): Bu kitap, Hellenistik Dönem'de Baktria ve Hindistan'da yaşayan Yunanlılar hakkında kaleme alınan bir çalışmadır. Kitapta, Yunanlıların bu bölgelerdeki varlığını, etkilerini ve kültürel etkileşimlerini incelenmiştir. Ayrıca, Yunanlıların bu bölgelerdeki hükümdarlık ve imparatorluk kurma çabalarını da değerlendirilmiştir.

A.K. Narain "*The Indo-Greeks*" (1957): Narain bu kitapta, Hint-Yunan dönemini esasen Hint-Yunan Krallığı ele almaktadır. Kitapta, Hint-Yunan Krallığı'nın kökeni, tarihi ve kültürel etkileşimleri incelenmiştir. Aynı zamanda, bu dönemde Hint-Yunan krallarının hüküm sürdüğü topraklar coğrafyası, kralların soy ağacı, siyasi yapısı, sikkeleri ve üzerlerindeki lejandları ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiştir.

E.J. Rapson'un "*Ancient India: From the Earliest Times to the First Century A.D.*" (1960): Rapson bu kitapta, Hindistan'ın Antik çağını ele almaktadır. Kitapta, Hindistan'ın en eski zamanlarından MS 1. yüzyıla kadar olan dönemi ele alınmıştır. Hindistan'ın tarih öncesi dönemleri, Harrapan Uygarlığı ve Vedik Dönem'in yanı sıra Pers, Yunan, Maurya, Gupta ve diğer önemli dönemleri de ele alınmıştır. Bu dönemlerde Hindistan'da yaşanan sosyal, siyasi ve kültürel değişimler, kitapta ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ayrıca Hindistan'daki dini inançlar, felsefi düşünceler, sanat ve mimari gibi diğer önemli unsurlar da irdelenmiştir.

A.N. Lahiri "*Corpus of Indo-Greek Coins*" (1965): Lahiri, Hint-Yunan sikkelerinin kapsamlı bir kataloğunu sunmuştur. Kitapta, Hindistan ve Hellen dünyası arasındaki tarihi ve kültürel bağları yansıtan bu döneme ait sikkelerin tipleri, tasarımları ve özellikleri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca bu kitap, koleksiyoncular, tarihçiler ve araştırmacılar için Hint-Yunan sikkeleriyle ilgili önemli bir kaynakdır.

N.G.L. Hammond'un "*A History of Macedonia*" adlı kitabı, Makedonya tarihini ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Kitapta, Antik çağdan günümüze kadar Makedonya'nın siyasi, sosyal ve kültürel geçmişi incelenmiştir.

"*A History of Macedonia, Volume I: Historical geography and prehistory*" (1972): Bu kitapta, Makedonya Krallığı'nın kökenleri, siyasi yapısı ve Kralları ele alınmıştır.

"*A History of Macedonia, Volume II: 550-336 B.C.*" (1979): Hammond bu kitapta, Makedonya ile Yunanistan arasındaki ilişkileri analiz etmiştir. Yunan dünyasıyla Makedonya arasındaki etkileşimler, kültürel etkileşimler ve siyasi çatışmalar incelemiştir. Makedonya'da yaşayan farklı etnik gruplar ve onların kültürel etkileşimleri hakkında da bilgiler sunulmaktadır.

"*Alexander the Great: King, Commander, and Statesman*" (1980): Bu kitapta, İskender'in tahta çıkışı, Pers İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği doğu seferi, seferlerinin hedefleri, askeri stratejileri, savaş taktikleri ve zaferleri ele alınmaktadır.

"*A History of Macedonia, Volume III: 336-167 B.C.*" (1988): Bu kitapta Hammond, Büyük İskender'in liderliği ve Makedonya İmparatorluğu'nun yükselişi detaylı bir şekilde incelemiştir. Makedonya'nın Roma İmparatorluğu tarafından fethedilmesi ve Roma Dönemi'ndeki yönetimi, Bizans ve sonraki dönemlerdeki durumu da ele alınmıştır.

"*The Macedonian State: Origins, Institutions, and History*" (1989): Hammond'un bu kitabı, Makedonya Devleti'nin kökenlerini, kurumlarını ve tarihini ele alan bir çalışmadır. Kitapta, antik dönemdeki Makedon Devleti'nin siyasi yapısı, yönetim biçimleri ve tarihi analiz edilmiştir.

R.L. Fox'un "*Alexander the Great*" (1973): Bu kitap Robin Lane Fox'un İskender hakkındaki kapsamlı çalışmasıdır. Fox bu kitapta, Makedonya ile İskender'in hayatı ve liderliği hakkında bilgiler sunmaktadır.

E.N. Borza'nın "*The Impact of Alexander the Great*" (1974): Borza'nın bu kitabı, Büyük İskender'in etkilerini ele alan bir çalışmadır. Kitapta, İskender'in hayatı, askeri başarıları ve politik mirası üzerinde odaklanılmıştır.

"*In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*" (1990): Borza bu kitapta, Makedonya Krallığı'nın tarihini ve Makedonya halkının kültürel ve siyasi gelişimini ele almıştır.

"*Before Alexander: Constructing Early Macedonia*" (1999): Bu kitapta Borza, ilk Makedonya krallığı, Makedonya tarihi, kültürü ve siyasi yapısı hakkında bilgi sağlamıştır.

P. Green'in "*Alexander of Macedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*" (1974): Green'in bu biyografik kitabında, İskender'in hayatı ve Makedonya ele alınmaktadır.

"*Alexander to Actium: The Historical Evolution of the Hellenistic Age*" (1990): Bu kitapta, Büyük İskender'den Roma İmparatorluğu'nun yükselişine kadar olan dönem ele alınmıştır. Green, Hellenizm'in siyasi, sosyal ve kültürel etkilerini incelemiştir.

P. Green ve E.N. Borza'nın "*Alexander of Macedon, 356–323 B.C.: A Historical Biography*" (2013): Green ve Borza bu kitapta, Büyük İskender'in hayatını ve başarılarını ele almaktadır. Bu kitapta, Büyük İskender'in yetişme dönemi, askeri seferleri, siyasi liderliği ve mirası hakkında ayrıntılı bir biyografi sunulmuştur.

J. Marshall "*Taxila: An Illustrated Account of Archaeological Excavations*" (1975): Bu kitapta, Taksila antik kentinde yapılan arkeolojik kazılar hakkında görsel bir anlatım sunulmuştur. Marshall, Taksila'da ele geçen arkeolojik buluntuları ve tespitleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Özellikle, Taksila'da kazılar sırasında ortaya çıkan antik tapınaklar, saraylar, surlar ve diğer yapıları ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca Taksila'nın mimari özelliklerini, sanatsal eserlerini ve yaşam tarzı üzerine değerlendirmeler yapmıştır.

M. Mitchiner'in "*Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage*" (1975): Bu kitapta Mitchiner, Hint-Yunan ve Hint-İskit sikkelerini ele almaktadır. Mitchiner, sikkelerin, tasarımı, anlamı üzerine tespitler yapmaktadır. Kitapta, Hint-Yunan ve Hint-İskit Dönemleri'nde kullanılan sikkelerin çeşitliliği ve dönemler içindeki değişimleri ele alınmıştır. Mitchiner, bu altın, gümüş ve bronz sikkeler üzerindeki İskender ve diğer kral portreleri ile tanrıların betimleri, lejantlar ve diğer sembolleri değerlendirmektedir.

R.C. Majumdar'ın "*Ancient India*" (1977): Majumdar bu kitapta, Hindistan'ın antik tarihini ele alıp farklı dönemlerdeki sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeleri incelemektedir. Kitap, Hindistan'ın tarih öncesi dönemlerinden başlayarak, erken tarih ve ortaçağ dönemlerine kadar olan süreci kapsamaktadır. Majumdar, Hindistan'ın antik uygarlıklarını, krallıklarını, imparatorluklarını ve diğer politik oluşumlarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Özellikle, Persler, Yunanlılar, Romalılar ve Orta Asya'dan gelen kavimlerle olan etkileşimler ve kültürel alışveriş değerlendirilmektedir.

A.B. Bosworth'un "*A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*" (1980): Bu kitap, Arrianos'un İskender'in yaşamını anlattığı "*Anabasis of Alexander*"

üzerine kaleme alınmış bir yorumdur. Bu kitapta, Arrianos'un eseri analiz edilirken bir taraftan da İskender'in Doğu seferinin ayrıntıları ve tarihsel bağlamı incelenmektedir.

"*Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*" (1988): Bu kitapta Bosworth, İskender ve dönemini, imparatorluğunun hikayesini, fethettiği bölgelerdeki etkileri ve imparatorluğunun sürdürülebilirliği hakkında analizler sunmaktadır.

"*Alexander and the East: The Tragedy of Triumph*" (1996): Bosworth, İskender'in hayatını, Doğu seferlerini, liderlik tarzını, askeri stratejilerini ve fethettiği bölgelerdeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.

"*The Legacy of Alexander: Politics, Warfare, and Propaganda under the Successors*" (2002): Bu kitapta, İskender'in ölümünden sonra imparatorluğunun bölünüşü ve halefleri arasındaki politik mücadeleler ele alınmıştır. Bosworth, İskender'in mirasının nasıl kullanıldığı, siyasi entrikalar, askeri çatışmalar ve propaganda teknikleri gibi konuları incelemektedir.

"*Alexander the Great in Fact and Fiction*" (2002): Bu kitapta Bosworth, İskender hakkındaki gerçekle kurguyu birleştirerek İskender'in yaşamını ve efsanelerini ele almaktadır. Bosworth, İskender'in tarihi figür olarak nasıl şekillendirildiğini, mitlerin nasıl oluştuğunu ve hakkındaki farklı kaynakların nasıl yorumlandığını tartışmaktadır.

W.L. Adams ve E.N. Borza'nın "*Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage*" (1982): Borza ve Adams bu kitapta, Makedonya tarihini, Philippos'un liderliği ve Makedonya İmparatorluğu'nun gelişmesini, Yunan dünyasıyla Makedonya arasındaki siyasi çatışmaları, İskender'in tahta çıkışını, Doğu Seferi'ni ve Makedonya'nın kültürel yapısını paylaşmaktadır.

K. Karttunen "*India and the Hellenistic World*" (1997): Karttunen bu kitapta, Hindistan'ın Hellenistik Dünya ile olan ilişkilerini akademik bir perspektifle ele almıştır. Kitapta, Hellenistik Dönem'de Hindistan ile Batı dünyası arasındaki etkileşim, kültürel alışveriş ve ticareti ele alınmıştır. Karttunen, Büyük İskender'in Hindistan seferi ile ardılı olan diğer Hellenistik kralların Hindistan'a olan ilgisini ele almıştır. Ayrıca, kitapta Hindistan'ın Hellenistik krallıklarla olan politik, ekonomik ve kültürel bağları, Yunan etkisi altındaki Hindistan'ın sanat ve mimarisi, karşılıklı etkileşimlerin sonuçları ve Hindistan'da Hellenizasyonun izleri detaylı bir şekilde incelenmiştir.

P. Cartledge, P. Garnsey ve E.S. Gruen'in "*Hellenistic Constructs: Essays in Culture, History, and Historiography*" (1997): Bu kitapta, Hellenistik Dönem'deki

kültürel oluşumlar, etkileşimler ve ideolojiler ele alınmıştır. Hellenizm'in yayılması ve etkilerinin nasıl şekillendiği incelenmektedir.

R.C. Senior'un "*Indo-Scythian Coins and History*" (2001): Kitapta, Hint-İskit (Hint-Sakalar) Dönemi sikkeleri ve tarihi ele alınmıştır. Senior, Hint-İskit kültürü, tarihi ve sikke basımı üzerine odaklanmıştır. Özellikle, Hint-İskit döneminde basılan sikkeler değerlendirilmiştir. Sikkeler ve üzerlerindeki lejantlar ve semboller aracılığıyla Hint-İskit krallarının tarihi ve kültürel etkileşimlerine değinilmiştir.

Ian Worthington'un "*Alexander the Great: A Reader*" (2002): Worthington'un bu kitabı, Büyük İskender'in hayatı, seferleri ve mirasıyla ilgili bir derleme çalışmasıdır. Kitap, çeşitli tarihçilerin ve antik yazarların eserlerini içeren bir antoloji niteliğindedir ve araştırmacılara farklı perspektiflerden İskender'in yaşamını anlama fırsatı sunmaktadır.

"*By the Spear: Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*" (2014): Bu kitap, Makedonya İmparatorluğu'nun yükselişi ve çöküşü ile ilgili bir çalışmadır. Kitapta, Büyük İskender'in babası II. Philippos'un liderliği altında başlayan ve İskender'in hükümdarlığı sırasında doruğa ulaşan Makedonya İmparatorluğu'nun tarihi incelenmiştir. Ayrıca İskender'in ölümünden sonra ortaya çıkan siyasi kargaşada ele alınmıştır.

A. Stein'in "*On Alexander's Track to the Indus: Personal Narrative of Exploration on the North-West Frontier of India*" (2003): Bu kitapta Stein, Hindistan'ın kuzeybatı sınırında gerçekleştirdiği keşifler ve araştırmalar hakkında kişisel bir anlatım sunmaktadır. Kitap, Stein'in İskender'in İndus Nehri'ne olan yolculuğu ve Hindistan'ın kuzeybatı sınır bölgesindeki keşiflerini anlattığı bir seyahat hikayesidir.

P. Cartledge'in "*Alexander the Great: The Hunt for a New Past*" (2004): Cartledge bu kitapta, Makedonya Krallığı'nın ortaya çıkışı, Makedonya'nın siyasi, sosyal ve kültürel yapısı, Makedonya ordusunun özellikleri, İskender'in tahta çıkışı, Pers İmparatorluğu'na karşı gerçekleştirdiği doğu seferi, savaş taktikleri ve zaferleri ile İskender'in fethettiği bölgelerdeki politik, kültürel ve sosyal etkileri ile ayrıca, İskender'in doğu seferinin bir parçası olan Hindistan seferi de ele alınmaktadır.

H. Kulke and D. Rothermund'un "*A History of India*" (2004): Kulke ve Rothermund bu kitapta, Hindistan'ın tarihini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Hindistan'ın Antik çağdan günümüze siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel değişimleri incelenmiştir. Hindistan'ın farklı bölgelerindeki medeniyetlerin yükselişi, çöküşü ve etkileşimi açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, Hindistan'ın dinî inançları, kültürel mirası,

sanatı, edebiyatı ve mimarisi gibi unsurlar da derinlemesine ele alınmıştır. Kulke ve Rothermund, Hindistan'ın Bağımsızlık Hareketi ve modern Hindistan'ın ortaya çıkışı gibi önemli dönüm noktalarını da analiz etmiştir.

W. Heckel'in "*The Conquests of Alexander the Great*" (2007): Bu kitapta, İskender'in askeri seferleri, fetihleri ve imparatorluğu ele alırken, İskender'in liderlik yetenekleri, stratejileri ve askeri başarıları incelenmiştir. Ayrıca, İskender'in fethettiği bölgelerin yönetimi, yerel halkla olan ilişkileri ve imparatorluğunun sürdürülebilirliği üzerine de odaklanılmıştır.

"*Who's Who in the Age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire*" (2008): Heckel'in bu kitabı, Büyük İskender Dönemi'yle ilgili bir prosopografi çalışmasıdır. Kitapta, İskender İmparatorluğu'nda yaşamış ve etkili olmuş kişilerin biyografik bilgileri sunulmuştur.

"*The Wars of Alexander the Great: 336–323 BC*" (2014): Bu kitap, Büyük İskender'in savaşlarını ve askeri seferlerini ele alan bir çalışmadır. Kitapta, İskender'in hükümdarlığının başlangıcından ölümüne kadar olan dönemde gerçekleştirdiği savaşları ve askeri stratejileri incelenmiştir.

W. Heckel ve J.C. Yardley'in "*Alexander the Great: Historical Sources in Translation*" (2008): Heckel ve Yardley'ın bu kitabı, Büyük İskender hakkında çeşitli tarihi kaynakların çevirilerini içeren bir çalışmadır. Kitapta, İskender hakkındaki önemli antik kaynakların orijinal metinlerini İngilizceye çevirerek araştırmacılara sunulmuştur. Bu kaynaklar arasında Plutarkhos, Arrianos, Diodoros Siculus, Curtius Rufus gibi yazarların eserleri yer almaktadır. Heckel ve Yardley, bu kaynakları orijinal dilinden İngilizceye çevirirken, metinlerin anlamını korumaya çalışmış ve araştırmacılara İskender'in hayatı, savaşları ve imparatorluğu hakkında doğrudan bilgi sağlamıştır.

A. Rossos'un "*Macedonia and the Macedonians: A History*" (2008): Bu kitapta Rossos, Makedonya ve Makedonyalıların tarihini ele almıştır. Makedonya Krallığı'nın kuruluşu, Makedonyalıların etnik kökeni, dil ve kültürleri, komşuları ve diğer Yunan şehir devletleriyle olan ilişkileri, askeri güçleri ve stratejileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Büyük İskender Dönemi, Roma ve sonraki dönemleride kapsamaktadır.

R. Stoneman'ın "*Alexander the Great: A Life in Legend*" (2008): Stoneman bu kitapta, Büyük İskender'in yaşamını ve efsanelerini ele almıştır. Kitapta, İskender'in tarihsel figür olarak nasıl yaratıldığı, mitolojik ve efsanevi unsurların etkisi ve İskender'in sonraki dönemlerde mitolojik ve edebi mirası konu edilmiştir.

A. Erskine'nin "*A Companion to the Hellenistic World*" (2009): Hellenistik Dönem çok yönlü bir şekilde ele alınmıştır. Helenistik dünya, siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik açılardan incelenmiştir.

S. Vaknin'in "*Macedonia: A Nation at a Crossroads*" (2009): Bu kitapta Vaknin, Makedonya'nın siyasi, sosyal ve kültürel geçmişini ve günümüzdeki mevcut durumunu ele almıştır.

J. Roisman and I. Worthington'un "*A Companion to Ancient Macedonia*" (2010): Bu kitap, antik Makedonya hakkında kapsamlı bir çalışmadır. Kitap, Makedonya'nın erken tarihinden başlayarak Hellenistik Dönem'e kadar olan süreci kapsamaktadır. Antik Makedonya'nın kökenlerine, krallarına ve siyasi sistemine odaklanmıştır. Aynı zamanda Makedonya'nın komşularıyla olan ilişkilerine ve Yunanistan'ın diğer bölgeleriyle olan etkileşimlerine de değinilmiştir. Makedonya'nın askeri gücünü, savaş taktiklerini ve Makedonya ordusunun organizasyonu da ele alınmıştır. Ayrıca, Makedonya sanatı, edebiyatı, dini inançları ve günlük yaşamı hakkında bilgiler sunulmuştur. Makedonya halkının ekonomik faliyetleri, ticaret ve tarım gibi konuları da ele alınmıştır.

R. Mairs'in "*The Hellenistic Far East: Archaeology, Language, and Identity in Greek Central Asia*" (2014): Mairs bu kitapta, Hellenistik Dönem'de Yunanistan'ın Orta Asya'daki etkisini araştırmıştır. Yunanistan'ın kültürel ve dilsel etkilerinin Orta Asya'daki arkeolojik ve epigrafik kanıtlarda nasıl ortaya çıktığını tespit etmeye çalışmıştır.

C.J. King'in "*Ancient Macedonia*" (2017): King, Makedonya'nın antik dönemini ve Makedonya Krallığı'nın yükselişini incelemiştir.

D.D. Kosambi "*The Culture and Civilisation of Ancient India in Historical Outline*" (2022): Kosambi'nin bu kitabı, antik Hindistan'ın kültür ve medeniyetini tarihsel bir özetle ele almaktadır. Kosambi, Hindistan'ın tarih öncesi dönemlerinden başlayarak, erken tarih, ortaçağ ve sonraki dönemlere kadar olan süreçteki sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel gelişmeleri incelemiştir. Hindistan'ın toplumsal yapıları, dini inançları, sanat ve mimari, edebiyat ve diğer kültürel unsurlarını ele almıştır. Ayrıca, Hindistan'ın siyasi sistemlerini ve etkileşimde bulunduğu diğer medeniyetlerle olan ilişkilerini de orta koymuştur.

M.P. Ferguson ve I. Worthington'un "*The Military Legacy of Alexander the Great*" (2023): Ferguson ve Worthington, Büyük İskender'in askeri stratejilerini, taktiklerini ve yeniliklerini, bunların sonraki askeri tarih üzerindeki kalıcı etkilerini incelemiştir. İskender'in oblik düzen ve birleşik silah kullanımı gibi esnek ve yenilikçi stratejilerinin,

sayıca üstün düşmanlara karşı dikkate değer zaferler elde etmesini nasıl sağladığı anlatmıştır. Aynı zamanda İskender'in gerçekleştirdiği askeri reformları da ele almıştır.

Makedonya tarihi, Büyük İskender'in doğu seferi ve Hellenizm ile ilgili binlerce modern kaynak bulunmaktadır. Bu yüzden yukarıda bahsedilen kaynakların yanı sıra gerekli kaynaklar metin yazılırken dipnot olarak kullanılıp kaynakçada belirtilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MAKEDONYA'NIN TARİHSEL COĞRAFYASI

Antik Makedonya, Makedonya Krallığı'nın yer aldığı bölgeyi ifade etmektedir ve günümüzde Yunanistan'ın kuzeyinde yer almaktadır. Antik Makedonya, bugünkü Makedonya Cumhuriyeti'nin güney kısmını, Yunanistan'ın kuzey bölgesini ve Bulgaristan'ın güneybatı kıyılarını kapsamaktaydı.

Antik Makedonya, Pindos Dağları'nın doğusunda yer alan dağlık ve engebeli bir bölgedir. Makedonya'nın güneyi çok dağlık olmasa da, kuzeyi ve doğusu daha sarp ve zorlu dağlık bir bölgedir. Bu dağlık bölgeler (**Harita 1**), Makedonya Krallığı'nın savunmasını güçlendiren doğal bir engel sağlamıştır.

Ayrıca antik Makedonya, verimli ovalar, ormanlık alanlar ve nehirlere sahip bir bölgeydi. Aksios (Vardar) Nehri, Makedonya'nın kuzeyinde kaynaklanıp güneye doğru akmaktadır. Haliakmon Nehri, Makedonya'nın batısında kaynaklanıp Pella şehrinin yakınından geçmektedir. Strymon Nehri ise, antik Makedonya'nın doğu sınırlarından geçerek güneye doğru akmaktadır. Ege Denizi ile birleşen bu nehirler (**Harita 1**), Antik Makedonya'nın coğrafi yapısını şekillendiren ve bölgenin ekonomisi, ulaşımı ve tarımı için önemli bir rol oynayan su kaynaklarıdır. Antik Makedonya Krallığı, bu nehirlerin sağladığı avantajları kullanarak ticaret, tarım ve suyolları üzerinde kontrol sağlamıştır. Tarım ve hayvancılık, Makedonya ekonomisinin temelini oluşturmuştur. Ayrıca, zengin maden kaynaklarına sahip olması, madencilik faaliyetlerini de teşvik etmiştir.

Antik Makedonya'nın coğrafi yapısı, Makedonya Krallığı'nın genişlemesinde ve güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Dağlık bölgeler ve doğal engeller, Makedonya'yı dış tehditlere karşı korumuş ve krallığın iç bölgelerini birleştirmiştir.

2.1. Sınırları ve Komşuları

Antik Makedonya'nın sınırları tarih boyunca değişmiş olsa da, genel olarak Makedonya Krallığı'nın hüküm sürdüğü toprakları içermektedir. Antik Makedonya'nın yaklaşık sınırları şöyledir (**Harita 2**):

Batı Sınırı: Antik Makedonya'nın batı sınırı İlirya ve Epirus bölgeleriyle komşuydu. Bu sınırlar zaman zaman değişse de, Antik çağda Makedonya ve Epirus arasında birçok savaş ve ittifak yaşanmıştır.

Güney Sınırı: Antik Makedonya'nın güney sınırları Teselya Bölgesi'yle çakışıyordu. Teselya, Yunanistan'ın merkezinde yer alırken, Makedonya ile sık sık etkileşim halindeydi.

Doğu Sınırı: Antik Makedonya'nın doğu sınırı Paionia ve Trakya bölgeleriyle komşudur. Bu bölgelerdeki sınırlar zaman zaman değişse de, Antik Makedonya'nın doğu sınırları genellikle bu bölgelerle çakışıyordu.

Kuzey Sınırı: Antik Makedonya'nın kuzey sınırı, Paionia ve Trakya bölgeleriyle komşudur. Paionia, kuzey Makedonya ve batı Bulgaristan'ın bir kısmını içeren bir bölgedir. Trakya ise günümüzde Yunanistan'ın doğusunda ve Türkiye'nin batısında yer almaktadır.

Antik Makedonya'nın sınırları, Makedonya Krallığı'nın genişlemesine ve askeri fetihlerine bağlı olarak değişmiştir. Büyük İskender'in liderliği altında Makedonya Krallığı, geniş bir imparatorluk haline gelerek sınırları Anadolu, Mısır, Mezopotamya, Pers İmparatorluğu ve Hindistan'a kadar uzanmıştır. Ancak, daha sonraki dönemlerde Makedonya'nın sınırları değişmiş ve parçalanmıştır.

Antik Makedonya, çeşitli komşu bölgelerle sınırları olan bir krallıktı. Antik Makedonya'nın komşularından bazıları:

Teselya: Antik Makedonya'nın güney sınırı Teselya Bölgesi'yle kesişiyordu. Teselya, bugünkü Yunanistan'ın merkezinde yer almaktadır. Makedonya ve Teselya arasında ticaret, kültürel etkileşim ve siyasi ilişkiler önemliydi.

Epirus: Antik Makedonya'nın batı sınırları Epirus Bölgesi'yle kesişiyordu. Epirus, bugünkü Yunanistan ve Arnavutluk topraklarında yer almaktadır. Antikçağda Epirus, kendi bağımsız krallığıyla tanınırken, Makedonya ve Epirus arasında sık sık savaşlar ve ittifaklar yaşanmıştır.

İlirya: Antik Makedonya'nın batı sınırlarında İlirya Bölgesi yer alıyordu. İlirya, bugünkü Arnavutluk, Karadağ, Kosova ve kısmen Makedonya Cumhuriyeti topraklarını içine almaktadır. Makedonya ve İlirya arasında çeşitli savaşlar ve siyasi ilişkiler mevcuttur.

Paionia: Antik Makedonya'nın doğu sınırı Paionia Bölgesi'yle komşuydu. Paionia, Makedonya'nın kuzeydoğusunda yer almaktadır ve günümüzde kısmen Makedonya Cumhuriyeti ve Bulgaristan topraklarında bulunmaktadır. Makedonya Krallığı' tarihte Paionia ile çeşitli ilişkiler ve savaşlar yaşanmıştır.

Trakya: Antik Makedonya'nın doğu sınırı Trakya Bölgesi'yle kesişiyordu. Trakya, günümüzde Yunanistan'ın doğusunda ve Türkiye'nin batısında yer almaktadır. Makedonya ve Trakya arasında ticaret, siyasi ittifaklar ve çatışmalar yaşanmıştır.

Antik Makedonya'nın komşularıyla ilişkileri zaman zaman değişmiş ve çeşitli derecelerde dostluk, işbirliği ve çatışmalar yaşanmıştır. Makedonya Krallığı'nın genişlemesiyle birlikte, komşu bölgelerle olan etkileşimleri artmış ve bu bölgelerin kültürel ve siyasi tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

2.2. Önemli Merkezleri

Antik Makedonya'da birçok önemli şehri ve merkezi bulunmaktadır. Antik Makedonya'nın önemli merkezlerinden bazıları şunlardır (**Harita 3**):

Pella: Makedonya Krallığı'nın politik ve idari merkeziydi. Büyük İskender Pella'da dünyaya gelmiştir. Pella, saraylar, tapınaklar ve diğer önemli yapılarla donatılmıştır.

Amphipolis: Bugünkü Yunanistan'ın kuzeydoğusunda yer alan Amphipolis, Antik Makedonya'nın en önemli şehirlerinden biridir. Strymon Nehri'nin kıyısında yer almaktadır. Ticaret ve kültürel etkileşim açısından önemli bir merkezdir. Amphipolis, ünlü "Amphipolis Aslanı" heykeliyle tanınmaktadır.

Aigai: Aigai, günümüzde Vergina olarak bilinen ve Makedonya Krallığı'nın eski başkenti olan şehirdir. Büyük İskender'in babası II. Philippos'un mezarının bulunduğu meşhur "II Philippos'un Mezarı" burada yer almaktadır. Ayrıca, Vergina'da kazılar sırasında önemli arkeolojik kalıntılar keşfedilmiştir.

Pydna: Antik Makedonya'nın önemli bir askeri ve ticari merkezi olan Pydna, bugünkü Yunanistan'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Makedonya Krallığı'nın önemli savaşlarından Pydna Savaşına sahne olmuştur.

Dion: Dion, antik dönemde Makedonya Krallığı'nın dini merkeziydi. Olympos Dağı'nın eteklerinde yer alan bu şehir, tanrılara ait tapınaklar ve dini festivalleriyle ünlüdür. Ayrıca, Dion'da yapılan kazılarda birçok önemli arkeolojik buluntu ortaya çıkmıştır.

Edessa: Edessa, Antik dönemde Makedonya Krallığı'nın önemli bir şehridir. Yunanistan'ın kuzeyindeki Pella'ya yakın bir konumda yer almaktadır. Edessa, zengin su kaynaklarına sahip olması nedeniyle su yapıları ve şelaleleriyle ünlüdür.

Bu şehirler, antik Makedonya'nın politik, kültürel ve askeri hayatında önemli bir rol oynayan merkezlerdir. Ancak Makedonya Krallığı'nın genişlemesiyle birlikte diğer bölgelerde de önemli şehirler ve merkezler ortaya çıkmıştır.

2.3. Makedonyalılar

Makedonyalılar, tarih boyunca Makedonya Bölgesi'nde yaşayan ve Makedonya kültürüne ait olan insanları ifade etmektedir. Antikçağda, Makedonyalılar Makedonya

Krallığı'nda yaşayan ve Yunanistan'ın kuzeyinde yer alan Makedonya Bölgesi'nin yerli halkıdır.

Makedonyalılar, Hellenistik Dönem'de Yunan kültürüyle etkileşim halindedir. Makedonyalıların kültürel ve etnik kökeni konusunda bazı tartışmalar bulunmaktadır ve bu tartışmalar farklı görüşlere dayanmaktadır. Bazı tarihçilere göre, Makedonyalılar, Yunan kökenli bir halktır ve Yunan kültürünün bir parçasıdır.[17] Bu görüşe göre, Makedonya Krallığı Hellenistik Dönem'de Yunan kültürüyle yoğun etkileşim içindedir ve Yunan dili ve kültürünü benimsemiştir. Bazı tarihçilerde, Makedonyalıların Yunan kökenli olmadığını ve farklı bir etnik kökene sahip olduklarını savunmaktadır.[18] Bu görüşe göre Makedonyalılar, Yunan kültürüne benzer bir kültürel mirasa sahip olsalar da, farklı bir etnik ve dil kökenine sahip bir halk olarak kabul edilmelidir. Bazı tarihçilere göre ise, Makedonyalılar, İliryalılar, Trakyalılar ve diğer Balkan kavimlerinin bir karışımıdır.[19] Bu teoriye göre, Makedonyalılar, Makedonya dilini konuşan ve kendilerine özgü bir kültür ve kimliğe sahip olan bir halktır.

---

[17]Homer. *Iliad*. 2.155-175, 4.8; *Odyssey*. 8.578, 4.6; Strabo. *Geography*. 10.2.23; A.D. Godley (2010). *Herodotus of Halicarnassus, The Histories*. Pax Librorum, 5.22, 5.20.4; Engels, **a.g.k.**, 2010, 84, 92-93; P. Cartledge (2011). *Ancient Greece: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 23; J. Cole (Review) (1981). A History of Macedonia. Volume 2 by N. G. L. Hammond and G. T. Griffith. *Phoenix*, Vol. 35, No. 3, 262-267; E. Badian (1982). Greeks and Macedonians. *Studies in the History of Art*, Vol. 10, 34; M.B. Cosmopoulos (1992). *Macedonia: An Introduction to Its Political History*. Manitoba Studies in Classical Civilization, 13; Anson, E.M. (2010). Why Study Ancient Macedonia and What This Companion is About. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 18.

[18]L.M. Danforth (1997). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton University Press, 169; Badian, **a.g.k.**, 1982, 47; J.L. O'Neil (2003). The Ethnic Origins of the Friends of the Antigonid Kings of Macedon. *The Classical Quarterly*, 10 (2), 510-522; D. Sansone (2017). Ancient Greek Civilization. Wiley-Blackwell, 211-232; E.N. Borza (1992). *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*. Princeton University Press, 306.

[19]Bkz. Godley, **a.g.k.**, 2010; W.S. Greenwalt (2010). Macedonia, Illyria and Epirus. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 279-305; D. Graninger (2010). Macedonia and Thessaly. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 306-325; Z. Archibald (2010). Macedonia and Thrace. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 326-341.

Başka araştırmacılar ise, Antik Makedonyalıların kendi diline sahip olduğunu ve bu dilin Makedonca olarak adlandırıldığını düşünmektedir.[20] Ancak, bu dilin özellikleri ve detayları hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Daha önce söylendiği gibi, Makedonya Krallığı antik dönemde Yunan kültürüyle yoğun etkileşim içindedir. Makedonya kralları, Yunan kültürünü benimsemişler ve Yunan dili ile iletişim kurabiliyorlardı. Bu nedenle, bazı araştırmacılar antik Makedonya'da Yunanca'nın yaygın olarak kullanıldığını ve Makedonyalıların Yunanca konuştuğunu düşünmektedir.[21] Ancak, bu da tam olarak kanıtlanmış değildir.

Makedonyalıların kökeni ve antik Makedonya'da kullanılan dil hakkında daha fazla bilgiye sahip olabilmek için, arkeolojik buluntuların, yazılı kaynakların ve dilbilimsel analizlerin daha fazla incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda yapılan araştırmalar ve çalışmalar devam etmektedir ve yeni bilgiler ortaya çıkabileceği gibi mevcut görüşler de değişebilir.

[20]M.B. Hatzopoulos (2020). *Ancient Macedonia*. De Gruyter, 64, 77; O. Masson (2003). [Ancient] Macedonian language. *The Oxford Classical Dictionary*. (Eds: S. Hornblower and A. Spawforth), Oxford University Press, 905-906; M. Meier-Brügger (2003). *Indo-European linguistics*. Walter de Gruyter, 28; J. Engels (2010). Macedonians and Greeks. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), 95; E. Crespo (2012). Languages and dialects in Ancient Macedon. *Ancient Macedonia: Language, History, Culture. Centre for Greek Language*. (Ed: G.K. Giannakis), Thessaloniki: Centre for the Greek Language, 121-132; J.M. Dosuna (2012). Ancient Macedonian as a Greek dialect: A critical survey on recent work. *Ancient Macedonia: Language, History, Culture. Centre for Greek Language*. (Ed: G.K. Giannakis), Thessaloniki: Centre for the Greek Language, 145.

[21]Masson, **a.g.k.**, 2003, 905-906; B.D. Joseph (2001). Ancient Greek. *Facts about the World's Languages: An Encyclopedia of the World's Major Languages, Past and Present*. (Eds: J. Garry and C. Rubino), H. W. Wilson Company, 256; N.G.L Hammond (1997b). *Collected Studies: Further studies on various topics*. A.M. Hakkert. 79; I. Worthington (2012). *Alexander the Great: A Reader*. London & New York: Routledge, 71; M.B. Hatzopoulos (2017). Recent Research in the Ancient Macedonian Dialect: Consolidation and New Perspectives. *Studies in Ancient Greek Dialects: From Central Greece to the Black Sea*. (Eds: G.K. Giannakis, E. Crespo and P. Filos), Walter de Gruyter, 299.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TARİHSEL GELİŞİM

Antik Makedonya tarihi, Makedonya Krallığı'nın kuruluşundan Hellenistik Dönem'in sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Makedonya Krallığı'nın kurucusu olarak kabul edilen Karanos, MÖ 8. yüzyılda Makedonya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Karanos'un ardından krallık, bir dizi Makedonya kralı tarafından yönetilmiştir. En ünlü Makedonya kralı ise Büyük İskender'dir. İskender, Pers İmparatorluğu'nu fethederek geniş bir imparatorluk kurmuş ve Yunan kültürünü Asya'ya yaymıştır. İskender'in ölümünden sonra imparatorluk, generalleri arasında bölünmüş ve Hellenistik Dönem başlamıştır.

Antik Makedonya, Yunanistan'ın diğer bölgelerinden farklıydı. Makedonyalılar, diğer Yunan kent devletlerinden kültürel ve siyasi açıdan ayrı bir kimlik geliştirmişlerdir. Makedonya Krallığı'nın yönetimi, merkeziyetçi bir monarşi şeklindedir ve kral, mutlak otoriteye sahiptir. Makedonya ordusu, ünlü Makedonya *phalanks*ı olarak bilinen bir savaş taktiği kullanmaktaydı. Makedonya Krallığı, güçlü bir devlet haline gelince Yunanistan'ın diğer bölgelerini de kontrolü altına almıştır. Ancak, Makedonya Krallığı, Yunanistan'ın diğer kent devletleriyle çeşitli çatışmalar yaşamış ve zaman zaman Pers İmparatorluğu'nun da etkisi altına girmiştir.

Hellenistik Dönem'de, Makedonya Krallığı'nın yönetimi, İskender'in ölümüyle generalleri arasında bölünmüştür. Makedonya, Seleukos İmparatorluğu, Ptolemaios Krallığı ve Antigonos Krallığı gibi Hellenistik Krallıklara bölünmüştür. Bu dönemde yoğun kültürel alışveriş yaşanmış ve Yunan kültürü, Makedonya Krallığı ve diğer Hellenistik Krallıklarda etkili olmuştur.

Antik Makedonya Krallığı, MÖ 2. yüzyılda Roma Cumhuriyeti tarafından fethedilmiş ve Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti haline gelmiştir. Bu dönemde Makedonya, Roma kültürünün etkisi altına girmiş ve Roma İmparatorluğu'nun egemenliğindeki diğer bölgelerle birleşmiştir.

Antik Makedonya tarihi, Hellenistik Dönem'de Yunan kültürünün etkisi altında kalan bir krallık olarak önemli bir role sahiptir. Makedonya Krallığı'nın büyüklüğü ve İskender'in fetihleri, Antik Makedonya'yı tarih sahnesinde önemli bir oyuncu haline getirmiştir.

3.1. Erken Makedonya Tarihi (MÖ 808-454)

3.1.1. Karanos ile I. Perdikkas Dönemi Arası (MÖ 808-623)

Karanos,[22] efsanevi bir figürüdür ve Makedonya Krallığı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Karanos'un hükümdarlığına dair kesin bilgiler bulunmamakla birlikte, MÖ 808-778 yılları arasında Krallığın ilk başkenti olan Aigai'de hüküm sürdüğü düşünülmektedir. Karanos, Argos'tan gelerek Makedonya'ya yerleşmiş ve Makedonya Krallığı'nı kurmuştur. Bu olay, Makedonya'nın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkışını simgelemektedir. Karanos ve onun soyundan gelen krallar, Makedonya Krallığı'nın büyüyüp güçlenmesini sağlamış ve Hellenistik Dönem'de büyük bir güç haline gelmiştir. Karanos'tan sonra, I. Perdikkas tahta çıkana kadar birkaç kral Makedonya'da hüküm sürmüştür. Bu krallardan sadece Koinos[23] ve Tyrimmas'ın[24] isimleri kaynaklarda geçmekte, Koinos, MÖ 778-750, Tyrimmas ise MÖ 750-700 yılları arasında Makedonya Krallığı'nı yönetmiş olmalıdır.

I. Perdikkas,[25] Makedonya'nın bilinen ilk kralıdır ve Makedonya Krallığı'nın kurucusu olarak bilinmektedir. Perdikkas, MÖ 7. yüzyılda Makedonya Krallığı'nı kurmuş ve MÖ 653-623 yılları arasında hüküm sürmüştür. Perdikkas, Makedonya'nın siyasi ve toprak genişleme sürecini başlatmıştır, Emathia, Pieria, Bottiaia, Mygdonia, Eordaea ve Almopia bölgelerini fethederek Makedonya Krallığı'nı genişlemiştir. Ayrıca Makedonya'nın başkenti Aigai şehrini kurmuş ve krallığını güçlendirmek için çeşitli politikalar izlemiştir. Perdikkas Dönemi'nde Makedonya, Yunanistan'daki diğer kabilelerle rekabet etmiş ve zamanla bölgedeki gücünü artırmıştır.

Gördüğümüz gibi, Makedonya Krallığı'nın kuruluşuna dair iki farkı tarihsel rivayet vardır. MÖ 5. yüzyılda Herodotos ve Thukydides'in rivayetine göre,

---

[22]G.S. Shrimpton (1991). *Theopompus the Historian*. McGill-Queen's University Press, 270; P. Green (2013). *Alexander of Macedon, 356–323 B.C.: A Historical Biography*. University of California Press, 103.

[23]F.W. Ritschl (1866). *Kleine philologische Schriften: Zur griechischen Literatur*. Leipzig, 454; C.A. Robinson (1953). *The History of Alexander the Great*. Brown University, 169.

[24]W. Greenwalt (1985). The Introduction of Caranus into the Argead King List. *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 26 (1), 43-44.

[25]N.G.L. Hammond and G.T. Griffith (1979). *A History of Macedonia, Volume II: 550-336 B.C.* Oxford: Clarendon Press, 4-5.

Makedonya'nın ilk kralı Perdikkas'tır.[26] Diğer rivayet ise MÖ 4. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve Makedonya Krallığı'nın kurucusunun Perdikkas yerine Karanos olduğunu iddia etmiştir.[27] Callatisli Satyrus, Pellalı Marsyas, Theopompos ve Iustinus ise Karanos'un Perdikkas'ın babası olduğunda hemfikirdir.[28] Ayrıca, Plutarkhos, Büyük İskender'in biyografisinde, Karanos'un Makedonya Krallığı'nın kurucusu olduğunu ileri sürmektedir.[29] Ancak, bu tarihsel bir iddia değildir. Bu yüzden modern araştırmacılar tarafından Argead hanedanı propagandası olarak reddedilmiştir ve olasılıkla III. Amyntas'ın tahta çıkışından sonra rakip soy ağaçlarında, 'Perdikkas' soyunun önemini azaltmayı amaçlamış olabilir.[30]

3.1.2. I. Argaios ile I. Amyntas Dönemi Arası ve Persler (MÖ 623-497)

I. Perdikkas'in ölümünden sonra oğlu I. Argaios tahta çıkmıştır. Argaios,[31] MÖ 623-593 yılları arasında hüküm sürmüştür. Sonra sırayla Argaios'un oğlu I. Philippos,[32] MÖ 593-563, Philippos'un oğlu I. Aeropos,[33] MÖ 563-533, Aeropos'un oğlu Alketas[34] ise, MÖ 533-512 yılları arasında hüküm sürmüştür. Alketas'in ölümünden sonra oğlu I. Amyntas tahta oturmuştur. Amyntas MÖ 512/511 yılından 498/497 yılındaki ölümüne kadar hüküm sürmüştür.[35] Daha önce birkaç hükümdar olmasına rağmen, I. Amyntas

---

[26]A.D. Godley (2010). *Herodotus of Halicarnassus, The Histories*. Pax Librorum, 8.137; R. Crawley (1910). *History of the Peloponnesian War*. BiblioBazaar, 2.100.2.

[27]Greenwalt, **a.g.k.**, 1985, 43-49.

[28]S. Sprawski (2010). The Early Temenid Kings to Alexander I. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington). Wiley-Blackwell, 128-129.

[29]B. Perrin (1919). *Plutarch's Lives*. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd., 2.1.

[30]Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 4-5; Greenwalt, **a.g.k.**, 1985, 43-49; Sprawski, **a.g.k.**, 2010, 128-129; W. Eder and J. Renger (2006). *Chronologies of the Ancient World: Names, Dates, and Dynasties*. Boston: Brill, 188-190.

[31]R.M. Errington (1974). Macedonian 'Royal Style' and Its Historical Significance. *The Journal of Hellenic Studies* 94, 20; C.J. King (2010). Macedonian Kingship and Other Political Institutions. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 375; Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 4.

[32]Errington, **a.g.k.**, 1974, 20; Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 4; King, **a.g.k.**, 2010, 375.

[33]Godley, **a.g.k.**, 1920, 8.139.1; Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 4.

[34]Godley, **a.g.k.**, 1920, 8.139.1; Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 4.

[35]R.M. Errington (1990). *A History of Macedonia*. University of California Press, 9.

hakkında güvenilir tarihsel bilgilere sahip olduğumuz Makedonya'nın ilk kralıdır.[36] Amyntas'ın hükümdarlığı sırasında Makedonya MÖ 510 yılında Akhaimenid İmparatorluğu'nun vasal devleti haline gelmiştir.[37]

3.1.3. I. Aleksandros ve Pers İstilası (MÖ 497-454)

I. Aleksandros Amyntas'in oğluydu ve 'Hellen dostu' (*philhellen*) olarak bilinmektedir.[38] Herodotos'a göre Aleksandros, Akhaimenid İmparatorluğu'nun bir vasalıyken bir Pers elçisini öldürmesini örtmek için kız kardeşini Pers generali Bubares ile evlendirmiştir.[39] Amyntas'ın MÖ 510 yılı civarında evliliği kendisinin ayarlamış olması ya da Aleksandros'un babası öldükten sonra bu işi halletmiş olması daha muhtemeldir.[40]

Aleksandros, babası Amyntas Dönemi'ne kadar uzanan, krallığın Perslerin egemenliğinde olduğu dönemde tahta çıkmıştır. MÖ 492 yılında Mardonios'un seferiyle tamamen Pers İmparatorluğu'nun bir parçası haline getirilmiştir.[41] Aleksandros, MÖ 480 yılındaki Salamis Deniz Muharebesi'nde Perslerin yenilgisinden sonra barış anlaşmalarında Pers valisi Mardonios'un temsilcisi olarak görevini yapmıştır. Daha sonraki olaylarda Herodotos, Aleksandros'un Kserkses'in tarafında olan ve onun emirlerini yerine getiren bir adam olduğundan bahsetmiştir.[42]

Perslerle olan işbirliğine rağmen Aleksandros, Yunan şehir devletlerine sık sık erzak ve tavsiyelerde bulunmuş ve MÖ 479 yılındaki Plataea Muharebesi öncesinde onları Mardonios'un planları konusunda uyarmıştır. Örn. Aleksandros, Tempe'deki Yunanlıları Kserkses'in birlikleri gelmeden önce burayı terk etmeleri konusunda uyarmış ve yukarı Makedonya üzerinden Teselya'ya giden alternatif bir yol olduğunu

---

[36]Sprawski, **a.g.k.**, 2010, 130-131.

[37]Mari, M. (2011). Archaic and Early Classical Macedonia. *Brill's Companion to Ancient Macedon: Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC–300 AD*. (Ed: R.L. Fox), Boston: Brill, 85.

[38]Xenophon. *Agesilaus*. 7.4; Isocrates. *To Philip*. 5.22; Plato. *Republic*. 470e; Errington, **a.g.k.**, 1974, 20-37; King, **a.g.k.**, 2010, 375.

[39]Godley, **a.g.k.**, 1920, 5.21.2.

[40]E.D. Carney (2000). *Woman and Monarchy in Macedonia*. University of Oklahoma Press, 16.

[41]Sprawski, **a.g.k.**, 2010, 134-138; M. Arslan (2017a). Seizures and Sieges of Byzantium in the Classical Period: From Pausanias until Philippus II. *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*. (Ed: M. Arslan ve T. Kaçar), 1. Baskı, İstanbul, 1.

[42]Sprawski, **a.g.k.**, 2010, 134-138.

bildirmiştir.[43] Plataea'daki yenilgilerinin ardından Artabazos komutasındaki Pers ordusu Küçük Asya'ya geri çekilmeye çalışmıştır. Bu esnada Aleksandros'un kuvvetleri tarafından Strymon Nehri ağzında saldırıya uğramış ve öldürülmüştür. Aleksandros, Pers Savaşları'nın sona ermesinin ardından Makedonya'nın bağımsızlığını yeniden kazanmıştır. Aleksandros krallığını doğuda Krestonia ve Bisaltia'ya, batıda ise Elimiotis, Orestis ve Lynkestis'e kadar genişletmiştir. Aleksandros'un ölümünden sonra yerine büyük oğlu II. Perdikkas geçmiştir.

3.2. Klasik Makedonya (MÖ 454-359)

3.2.1. II. Perdikkas (MÖ 454-413)

Aleksandros'un MÖ 454 yılındaki beklenmedik ölümü Makedonya'da bir hanedan krizine yol açmıştır. Perdikkas en büyük oğul olarak tahta çıkmış, ancak dört kardeşinden ikisi, Philippos ve Alketas, kendi topraklarını (*arkhai*) elde etmişlerdi.[44] Perdikkas, Alketas'ın topraklarını ilhak etmiş, ancak Philippos'un Amphaksitis çevresindeki stratejik açıdan önemli Aksios Vadisi'ni kontrol etmesinin üstesinden gelmek zor olmuştur.[45] MÖ 433 yılında Philippos, Yukarı Makedonya'daki Elimiotis ve Atina kralı I. Derdas ile birbirlerini savunma ve Philippos'un düşmanlarına yardım etmekten kaçınma sözü vererek bir ittifak kurmuştur.[46]

Bunun karşılığında Atina, Makedonya'ya ordu göndererek Therma'yı ele geçirmiştir. Pydna'yı kuşatmaya devam etmişlerdir. Bu sırada Atinalılar, Korinth'in Potidaia'yı desteklemek için kuvvet gönderdiği haberini almış ve bu yeni tehditle mücadele etmek için, Perdikkas ile bir ittifak yapmış ve Potidaia'ya doğru ilerlemişlerdir. Perdikkas hemen anlaşmayı bozmuş ve Potidaia'ya yürümüştür. Atinalılar sonunda galip gelse de, bu savaş (Sybota Deniz Muharebesi) doğrudan Peloponnesos Savaşı'na yol açmıştır.

MÖ 431 yılında Atina, Abderalı Nymphodoros'un diplomatik başarılarının ardından Odrys kralı Sitalkes ile ittifak kurmuştur.[47] Nymphodoros daha sonra Atina ile Perdikkas

[43]A. De Sélincourt (2003). *Herodotus, The Histories*. Penguin Book, 477.

[44]Errington, **a.g.k.**, 1990, 15.

[45]Roisman, **a.g.k.**, 2010, 146.

[46]Hammond, **a.g.k.**, 1979, 122.

[47]Borza, **a.g.k.**, 1990, 144.

arasında, Perdikkas'ın isyancı Khalkidiyalılara karşı onlarla birlikte hareket etmeyi kabul etmesi karşılığında Makedonya'nın Therma'yı geri aldığı bir anlaşma ayarlamıştır.[48]

Ancak, Thukydides daha sonra Sitalkes'in MÖ 429 yılında büyük bir ordu ve Amyntas'ın yardımıyla Makedonya'yı işgal ettiğini, anlaşılan MÖ 431 yılında verilen ve yerine getirilmeyen bir anlaşmadan (?) dolayı Perdikkas'a kızgın olduğunu bildirmektedir.[49] Aşağı Makedonya'ya saldıran Sitalkes, Kerkine Dağı'ndan (modern Ograzden Dağı) geçerek Valandovo üzerinden Philippos'un eski topraklarına girmiştir.[50] Europos hariç bölgedeki bazı şehirler Trakyalıların eline geçmiş ve Makedonyalılar kalelerine çekilmek zorunda kalmıştır.[51] İstila için hazırlıksız olmaları, muhtemelen Perdikkas'ın Spartalı General Knemos'un Atina yanlısı Akarnania'yı işgalini desteklemek için 1000 Makedonyalı göndermesinin bir sonucudur.[52] Sitalces, Perdikkas'ın Orestialı müttefiklerinin başarısız bir süvari saldırısı dışında Mygdonia, Krestonia ve Anthemos'u yakıp yıkmıştır.[53] Bu aralar Sitalkes'in yeğeni ve bir subayı olan Seuthes, Perdikkas'ın kendisine gizlice büyük bir çeyiz ve kız kardeşi Stratonike ile evlenme sözü vermesinin ardından kralı eve dönmeye başarıyla ikna etmiştir.[54]

Bundan sonra Perdikkas Spartalılarla müttefik olmuş ve MÖ 424 yılında Spartalı Brasidas'ın, esasen filoları için gerekli olan keresteye kolay erişim sağlamak amacıyla, en önemli kolonilerinden biri olan Amphipolis'i Atinalıların elinden almasına yardım etmiştir. Bunun karşılığında Spartalılar, İliryalılardan destek sözü alarak Lynkestis kralı Arrhabaios'a karşı bir saldırı düzenleyerek Perdikkas'ın sınırlarını güvence altına almasına yardımcı olmuşlardır. Ancak İliryalılar taraf değiştirerek Perdikkas ve Spartalı müttefiklerine saldırmışlardır. İyi eğitilmemiş Makedonya birlikleri kaçmıştır. Spartalılar da geri çekilmiş ve öfkeyle Makedonya yük katarlarına saldırmışlardı. Bu olay Makedonya ve Peloponnesos arasındaki ilişkileri bozmuş ve Perdikkas'ın MÖ 423 yılında Atina ile ittifak kurmasına neden olmuştur.

---

[48]Thuc. 2.29.6.

[49]Thuc. 2.95.

[50]Hammond, **a.g.k.**, 1979, 128-129.

[51]Thuc. 2.100.

[52]Roisman, **a.g.k.**, 2010, 149-150.

[53]Borza, **a.g.k.**, 1990, 146-147.

[54]Hammond, **a.g.k.**, 1979, 128-129.

MÖ 417 yılında Perdikkas Atinalılardan ayrılmış ve Sparta-Argia ittifakına katılmıştır. Ancak dört yıl sonra, Atina'nın baskısına boyun eğen Perdikkas, Peloponnesos'tan ayrılıp Atina'nın Amphipolis'e saldırmasına yardım etmiştir.

Perdikkas, MÖ 413/12 yılında ölmüş ve varis olarak oğlu Arkhelaos'u bırakmıştır.

3.2.2. I. Arkhelaos ile III. Amyntas Dönemi Arası (MÖ 413-370)

I. Arkhelaos, MÖ 413-399 yılları arasında hüküm sürmüştür. Arkhelaos yönetime geçtikten hemen sonra, Makedonya'nın son yarım yüzyıldır büyük bir tehdit oluşturan Atina ile ilişkilerini tamamen tersine çevirmesine olanak tanıyan bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Atinalılar 413 yılının sonlarında, Syrakusa'da gemilerinin çoğunun yok edildiği ezici bir yenilgi yaşamıştır. Bu durumda Atinalıların yeni gemiler inşa etmek için büyük miktarda keresteye ihtiyacı olmuştur. Arkhelaos da Atina ile olan ilişkilerini düzeltme fırsatı bulmuş ve kereste vererek onlara yardım etmiştir. Bunun karşılığında Atinalılar Arkhelaos ve çocuklarını *proxenos* ve *euergetes* unvanlarıyla onurlandırmışlardır.[55]

Arkhelaos süikasta uğradıktan sonra oğlu Orestes tahta oturmuştur. Orestes, MÖ 400/399-398/97 yılları arasında hüküm sürmüştür. Orestes öldükten sonra amcası II. Aeropos tahta geçmiştir.[56] Aeropos, MÖ MÖ 398/97 yılından 394/93 yılına kadar hüküm sürmüştür. Aeropos'un Pausanias adında bir oğlu olmuştur. Ancak, onun yerine II. Amyntas tahta geçmiştir.[57] Amyntas, Aeropos'un ölümünden sonra MÖ 394/93 yılında kral olmuştur. Ancak, kısa süre sonra süikasta uğramış ve yerine Aeropus'on oğlu Pausanias geçmiştir.[58] Pausanias, 394/93 yılından 393/92 yılına kadar yaklaşık bir yıl boyunca Makedonya krallığını yönetmiştir.[59] Diodoros'a göre Pausanias, MÖ 393/92 yılında III. Amyntas tarafından öldürülmüş ve III. Amyntas Makedonya kralı olmuştur.[60]

---

[55]D.A. March (1995). The Kings of Makedon: 399-369 B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 44 (3), 280; Borza, **a.g.k.**, 1990, 163.

[56]March, **a.g.k.**, 1995, 280; Errington, **a.g.k.**, 1990, 28; Roisman, **a.g.k.**, 2010, 157-158.

[57]March, **a.g.k.**, 1995, 280; Roisman, **a.g.k.**, 2010, 158; Hammond, **a.g.k.**, 1979, 170.

[58]March, **a.g.k.**, 1995, 280; Borza, **a.g.k.**, 1990, 178.

[59]March, **a.g.k.**, 1995, 280.

[60]Diod. 14.89.2; Arslan, **a.g.k.**, 2017a, 1-16.

Amyntas, MÖ 393/92 yılından 388/87 yılına[61] ve tekrar MÖ 387/86 yılından 370 yılına kadar hüküm sürmüştür. Amyntas MÖ 393 ya da 392 yılında kral olduktan kısa bir süre sonra İlliryalılar tarafından sürülmüş, ancak ertesi yıl Teselyalıların yardımıyla krallığını geri kazanmıştır. Larissa'daki Aleuadai hanedanının başı olan Medios'un Amyntas'a tahtını geri almasında yardım ettiğine inanılmaktadır. Argeadai ve Aleuadai arasındaki karşılıklı ilişki Arkhelaos Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. İlliryalıların tehdidine karşı krallığını güçlendirmek için Amyntas, Olynthos liderliğindeki Khalkedike Birliği ile bir ittifak kurmuştur. Bu desteğin karşılığında Amyntas onlara Makedonya kerestesi üzerinde haklar tanımıştır.[62] Sonra Amyntas ek müttefik olarak Odrysialıların lideri Kotys ile bağlantı sağlamıştır. Kotys kızını Atinalı General Iphikrates ile evlendirmiştir.

MÖ 387 yılındaki Kral Barışı'ndan sonra Sparta, Kuzey Yunanistan'daki varlığını yeniden tesis etme konusunda endişelenmiştir. MÖ 385 yılında Bardylis ve İliryalıları, Epeiros'un Molossia kralı I. Alketas'ı yeniden tahta çıkarmak amacıyla Syrakusalı I. Dionysios'un kışkırtması ve yardımıyla Epeiros'a saldırmıştır.[63] Amyntas, büyüyen Olynthos tehdidine karşı Spartalılardan yardım istediğinde, Spartalılar yardım sağlamışlardır. Olynthos'un, Yunanistan'ın kontrolünde Sparta'nın rakipleri olan Atina ve Thebai tarafından desteklenmesi, onlara kuzeyde büyüyen bu gücü kırmak için ek bir teşvik sağlamıştır. Amyntas bu yüzden Olynthos'a karşı savaşta kendisine yardım eden Spartalılarla bir antlaşma imzalamıştır. İlk olarak, Sparta-Makedonya kuvvetleri iki yenilgi almışlardır. Ancak MÖ 379 yılında Olynthos'u yok etmeyi başarmışlardır.[64] Ayrıca Pherailı Iason ile bir birlik kurmuş ve Atina'nın dostluğunu özenle geliştirmiştir.[65] MÖ 371 yılında Lakedaemon müttefiklerinin düzenlediği bir toplantıda Atinalıların iddiasını destekleyen bir oy kullanmış ve Atina'nın Amphipolis'i geri almasına yardım etmek için oy kullanan diğer Yunanlılara katılmıştır.[66]

---

[61]March, **a.g.k.**, 1995, 280.

[62]J. Champion (2014). *Antigonus the One-Eyed: Greatest of the Successors*. Pen and Sword, 2.

[63]N.G.L. Hammond (1986). *A History of Greece to 322 B.C*. Clarendon Press, 479.

[64]Champion, **a.g.k.**, 2014, 1-10.

[65]H. Chisholm (1911). Amyntas II. *Encyclopædia Britannica*. Vol. 1, Cambridge University Press, 900-901.

[66]Bkz. G. Grote (1852). *History of Greece*. John Murray.

Bu arada kral I. Arkhelaos'un oğlu II. Argaios,[67] MÖ 393-392 yılları arasında hüküm sürmüştür. Argaios, İliryalıların yardımıyla MÖ 393 yılında kral III. Amyntas'ı tahtından indirmiş ve yaklaşık bir yıl boyunca tahtı elinde tutmuştur. Sonra MÖ 392 yılında Amyntas, Teselyalıların yardımıyla Argaios'u tahttan indirip krallığını geri almayı başarmıştır.

Amyntas ölürken, tahtını en büyük oğlu II. Aleksandros'a bırakmıştır. Amyntas'ın diğer oğulları II. Philippos ve III. Perdikkas'tır.

3.2.3. II. Aleksandros ile III. Perdikkas Dönemi Arası (MÖ 370-359)

II. Aleksandros,[68] MÖ 370 yılından MÖ 368 yılındaki ölümüne kadar hüküm sürmüştür. Aleksandros tahta çıkar çıkmaz kuzeybatıdan İlirya istilası ve doğudan Pausanias'ın saldırısıyla karşı karşıya kalmıştır. Pausanias birkaç şehri ele geçirmiştir. Tesalyalı Aleuadaı'ın isteği üzerine Aleksandros Teselya'daki iç savaşa müdahale etmiştir. Larissa ve diğer birkaç şehrin kontrolünü başarıyla ele geçirmiş ve verdiği sözünden dönerek askeri karargahlar yerleştirmiştir. Bunun karşılığında Thebailı general Pelopidas, Makedonyaları Teselya'dan sürmüştür. Bu durum Aleksandros'un kayınbiraderi Aloroslu Ptolemaios'un yardımıyla etkisiz hale getirmiştir ve Aleksandros, Thebai lehine Atina ile olan ittifakını terk etmiştir.

Aleksandros, MÖ 368 yılında bir savaş dansı olan *telesias* gösterisi sırasında Ptolemaios'un kışkırtmasıyla öldürülmüştür.[69] Aleksandros'un kardeşi III. Perdikkas bir sonraki kral olmasına rağmen, yaşı küçük olduğundan, Ptolemaios naip ve etkin olarak hükümdar olmuştur. Ptolemaios, MÖ 365 yılında Perdikkas onu öldürene kadar naip olarak hüküm sürmüştür.[70]

III. Perdikkas, MÖ 365 yılından MÖ 360/59 yılına kadar Makedonya Krallığı'nın başında bulunmaktadır.[71] MÖ 360/59 yılında Perdikkas yukarı Makedonya'yı İliryalı Bardylis'ten gerialmaya çalışmış ancak, sefer Perdikkas'ın öldürülmesiyle

---

[67]M. Palairet (2016). *Macedonia: A Voyage through History (Vol. 1, From Ancient Times to the Ottoman Invasions)*. Cambridge Scholars Publishing, 29; I.G. Spence (2002). *Historical Dictionary of Ancient Greek Warfare*. Scarecrow Press, 62.

[68]Errington, **a.g.k.**, 1990, 35; Roisman, **a.g.k.**, 2010, 161.

[69]Borza, **a.g.k.**, 1990, 191.

[70]Errington, **a.g.k.**, 1990, 35-36.

[71]M.B. Cosmopoulos (1992). *Macedonia: An Introduction to its Political History*. Winnipeg: Manitoba Studies in Classical Civilization, 30 (Table 2: The Argeiad Kings).

sonuçlanmıştır.[72] Perdikkas'ın yerine küçük yaştaki oğlu IV. Amyntas geçmiştir. Amcası II. Philippos onun öğretmeni ve naibi olmuştur. Kısa süre sonra, MÖ 359 yılında Philippos, kendisini Makedonya kralı ilan ederek genç yeğeninin yerine geçmiştir.

3.3. II. Philippos ve İdeolojisi (MÖ 359-336)

II. Philippos, MÖ 359 yılından MÖ 336 yılındaki ölümüne kadar hüküm sürmüştür.[73] Hükümdarlığı sırasında Yunanistan'ın büyük bir kısmını fethetmesi ve siyasi olarak yerini sağlamlaştırması da dahil olmak üzere Makedonya'nın gelişmesi, orduda yaptığı reformlar (savaş alanında zaferler elde etmede kritik öneme sahip olduğu kanıtlanan Makedonya *phalanks*ının kurulması), kuşatma araçlarını (mancınıklar) kapsamlı bir şekilde kullanması, etkili diplomasi ve evlilik ittifaklarını kullanması aracılığıyla gerçekleşmiştir.

MÖ 338 yılında Khaironeia Muharebesi'nde Atina ve Thebai şehir devletlerini mağlup ettikten sonra Philippos, Korinthos Birliğini kurma çabalarına öncülük etmiş, kendisi de Pers İmparatorluğu'na karşı planlanan bir saldırı için Yunanistan'ın seçilmiş hegemonu ve başkomutanı olmuştur.[74] Ancak kraliyet muhafızlardan biri olan Orestisli Pausanias tarafından öldürülmesi, babasının yerine Pers İmparatorluğu'nu istila eden oğlu İskender'in hemen tahta geçmesine yol açmıştır.

3.3.1. Hükümdarlığının İlk Yılları

Philippos, MÖ 383 veya 382 yılında doğmuştur.[75] Philippos, II. Aleksandros'un öldürülmesinden sonra, Aloroslu Ptolemaios tarafından İllirya'ya rehine olarak gönderilmiştir[76] ve daha sonra, Thebai'da (MÖ 368-365) tutulmuştur. Thebai'da Epaminondas'tan askeri ve diplomatik bir eğitim alma fırsatı bulmuştur. Philippos, general Pammenes'in himayesinde kalmıştır.

MÖ 364 yılında Philippos Makedonya'ya geri dönmüştür. MÖ 359 yılında Philippos'un diğer kardeşi kral III. Perdikkas, İliryalılara karşı yapılan savaşta

---

[72]C. Orrieux (1999). *A History of Ancient Greece*. Wiley, 256.

[73]Cosmopoulos, **a.g.k.**, 1992, 30, Table 2.

[74]Diod. 16.89.3.

[75]Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 204; S. Müller (2010). Philip II. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 166-167.

[76]Green, **a.g.k.**, 2013, 48; T. Howe (2017). Plain tales from the hills: Illyrian influences on Argead military development. *The History of the Argeads: New Perspectives*. (Eds: S. Müller, T. Howe, H. Bowden and R. Rollinger), Wiesbaden, 99-113.

öldürülmüştür. Perdikkas ölmeden önce Philippos'u küçük oğlu IV. Amyntas için naip olarak atamış, ancak aynı yıl Philippos krallığı ele geçirmeyi başarmıştır.[77]

MÖ 359 yılında Philippos, Paionialıları ve Trakyalıları geri püskürtmüş ve 3.000 Atinalı *hoplites*'i (mızraklı piyade) yenmiştir. Philippos, her şeyden önce ordusunu güçlendirmeye odaklanmış ve Makedonya ordusuna birçok önemli katkıda bulunmuştur. Ordunun gücünün ana kaynağı olan süvari ve piyade birlikleri, İlliryalılarla yapılan savaşlardan MÖ 334 yılına kadar yaklaşık iki katına çıkmıştır.[78] Askerlerin disiplini ve eğitimi de artmıştır. Philippos'un komutasındaki Makedon askerlerine rütbeler arasında yükselme imkânı ve olağanüstü hizmetleri için ödüller verilmiştir. Bu değişikliklerin yanı sıra Philippos, hepsi *sarissa* ile silahlanmış askerlerden oluşan bir piyade düzeni olan Makedonya *phalanks*ını meydana getirmiştir.[79]

3.3.2. Krallığın Gelişmesi (Harita 4)

Philippos, İlirya kralı Bardylis'in kızı ya da torunu olan Audata ile evlenmiştir.[80] Ancak bu evlilik onun MÖ 358 yılında İliryalılar üzerine yürümesini ve 7.000 kadar İliryalı'nın öldüğü bir savaşta (MÖ 357) onları yenmesini engellememiştir. Philippos bu hareketiyle otoritesini Ohri Gölü'ne kadar, iç kesimlerde tesis etmiş ve Epeirosluların desteğini kazanmıştır.[81]

Makedonya'nın batı ve güney sınırlarını güvence altına aldıktan sonra Philippos, MÖ 357 yılında Amphipolis'i kuşatmaya devam etmiştir. Amphipolis'i fethettikten sonra Philippos Pydna'yı ele geçirmiştir. Bunun üzerine Atina ona karşı savaş ilan etmiştir. Bu yüzden Philippos, Olynthos'taki Khalkidiki Birliği ile ittifak kurmuştur. Daha sonra Potidaea'yı fethetmiş ve MÖ 356 yılında şehri birliğe devretmiştir.[82]

---

[77]Green, **a.g.k.**, 2013, 53.

[78]M.B. Hatzopoulos (1980). *Philip of Macedon*. Athens, 59.

[79]Hatzopoulos, **a.g.k.**, 1980, 59.

[80]Iust. 9.8.1; Paus. 8.7.6; Worthington, **a.g.k.**, 2008, 23.

[81]D.M. Lewis vd., (1994). *The Cambridge Ancient History, Vol. 6: The Fourth Century BC*. Cambridge University Press, 374.

[82]Hammond, **a.g.k.**, 1994, 30-31.

MÖ 357 yılında Philippos, Molossia kralının kızı olan Epeiros prensesi Olympias ile evlenmiştir. İskender, Philippos'un yarış atının Olympiyat Oyunları'nda kazandığı yıl olan MÖ 356 yılında doğmuştur.[83]

MÖ 356 yılında Philippos, Krenides kentini fethetmiş ve adını Philippi olarak değiştirmiştir. Madenleri kontrol etmek için burada güçlü bir askeri karagah kurmuştur. Bu arada Generali Parmenion İliryalıları bir kez daha yenilgiye uğratmıştır.[84]

MÖ 355-354 yıllarında Atina tarafından kontrol edilen Termaikos Körfezi'ndeki Methone şehrini kuşatmıştır. Kuşatma sırasında Philippos sağ gözünden yaralanmış ve bu göz daha sonra ameliyatla alınmıştır. İki Atina filosunun gelmesine rağmen şehir MÖ 354 yılında düşmüştür. MÖ 354-353 yıllarında Philippos ayrıca Trakya kıyısındaki Abdera ve Maroneia şehirlerine de saldırmıştır.[85]

3.3.3. Üçüncü Kutsal Savaş ve Sonraki Seferleri

Philippos, MÖ 356-346 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Kutsal Savaş'a katılmıştır. Philippos, Teselya Birliği'nin talebi üzerine ordusuyla Pagasae'yi ele geçirmek için Teselya'ya gitmiş ve Thebai ile ittifak kurmuştur. MÖ 353 yılında Philippos'tan bir kez daha Onomarkhos'un desteklediği zalim kral Lykophron'a karşı savaşta yardım etmesi istenmiştir. Philippos ve kuvvetleri Teselya'yı işgal ederek 7.000 Phokisliyi yenmiş ve Onomarkhos'un kardeşi Phayllos'u şehri terk etmeye mecbur bırakmıştır.[86]

Aynı yıl Onomarkhos ve ordusu birbirini izleyen iki savaşta Philippos'u yenilgiye uğratmıştır. Philippos ertesi yaz 20.000 piyade, 3.000 süvari ve Teselya Birliği'nin verdiği ek asker desteğinden oluşan bir orduyla Teselya'ya geri dönmüştür. Crocus Meydan Muharebesi'nde 6.000 Phokisli ölmüş ve 3.000'i esir alınmıştır. Bu savaş Philippos'a büyük bir prestij ve Pherai'ın özgürce alınmasını kazandırmıştır. Teselya Birliği'nin lideri (*arkhon*) olmuştur.[87] Philippos Orta Yunanistan'a ilerlemeye çalışmamıştır çünkü daha önce Pagasai'ı savunmak için gelmeyen Atinalılar Thermopylai'ı işgal etmişlerdir.

---

[83]Green, **a.g.k.**, 2013, 39.

[84]N.G.L. Hammond (1966). The Kingdoms in Illyria circa 400-167 B.C. *The Annual of the British School at Athens* 61, 239-266.

[85]E.R. Bevan (1911). Philip II: King of Macedonia. *Encyclopædia Britannica*. (Ed: H. Chisholm, Vol. 21). Cambridge University Press, 377.

[86]Hammond, **a.g.k.**, 1994, 46-48.

[87]Hammond, **a.g.k.**, 1994, 46-48.

MÖ 352 yılından 346 yılına kadar Philippos bir daha güneye hareket etmemiştir. Batıda ve kuzeyde Balkan dağlık bölgesinin egemenlik altına alınmasını tamamlamak ve Hebros'a kadar kıyıdaki Yunan şehirlerini kontrol altına almak için uğraşmıştır. Philippos, bu kıyı kentlerinden biri olan Olynthos'a, çevresindeki kentleri ele geçirene kadar dostluk göstermeye devam etmiştir.[88]

MÖ 348 yılında Philippos, Makedonya tahtına talip olan üvey kardeşleri Arrhidaios ve Menelaos'u barındıran Olynthos'u kuşatmaya başlamıştır. Olynthos başlangıçta Philippos'un müttefiki olmuş, ama daha sonra bağlılığını Atina'ya yönlendirmiştir. Makedonya kralı MÖ 348 yılında Olynthos'u almış ve şehri yerle bir etmiştir. Aynı son Khalkidike yarımadasındaki diğer şehirlere de uygulanmış ve Khalkidike Birliği'nin dağılmasına neden olmuştur.[89]

Makedonya ve komşu bölgeler artık güvenlik altına alındıktan sonra Philippos Olympiyat Oyunlarını Dion'da düzenlemiştir. MÖ 347 yılında Philippos, Hebros civarındaki doğu bölgelerinin egemenliği altına alana kadar ilerlemiş ve Trakyalı prens Cersobleptes'i boyun eğmeye mecbur bırakmıştır. MÖ 346 yılında Thebailı ve Phokisliler arasındaki savaşa etkili bir şekilde müdahale etmiştir, ancak Atina ile olan savaşları aralıklı olarak devam etmiştir. Bu arada, Atina barış için tekliflerde bulunmuş ve Philippos tekrar güneye hareket ettiğinde Teselya'da barış yemini edilmiştir.[90]

Önemli Yunan şehir devletleri boyun eğmişken, Philippos dikkatini Sparta'ya çevirmiştir. Philippos Lakonia'yı istila edip büyük kısmını harap etmiştir.[91] MÖ 345 yılında Philippos, kralları I. Pleuratos yönetimindeki Ardiaioi'lara karşı bir sefer düzenlemiş ve bu sefer sırasında Philippos, Ardialı bir asker tarafından sağ bacağının alt kısmından ağır şekilde yaralanmıştır.[92] MÖ 342 yılında Philippos, İskitlere karşı kuzeye bir askeri sefer düzenlemiş ve Trakyalıların müstahkem yerleşimi Eumolpia'yı fethederek Philippopolis (modern Plovdiv) adını vermiştir.

---

[88]Bevan, **a.g.k.**, 1911, 377.

[89]Hammond, **a.g.k.**, 1994, 51-52.

[90]Bevan, **a.g.k.**, 1911, 377.

[91]P. Cartledge (2002). *Sparta and Lakonia: A Regional History, 1300-362 B.C*. New York: Routledge, 273.

[92]J.R. Ashley (2004). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 BC*. McFarland, 114.

MÖ 340 yılında Philippos, Perinthos kuşatmasını başlatmış ve MÖ 339 yılında Byzantion şehrine karşı başka bir kuşatma başlatmıştır. Her iki kuşatma da başarısız olunca, Philippos'un Yunanistan üzerindeki etkisi tehlikeye girmiştir.[93] MÖ 338 yılında Khaironeia Muharebesi'nde Thebailılar ve Atinalılardan oluşan bir ittifakı yenerek Ege'deki otoritesini başarılı bir şekilde yeniden kurmuş ve aynı yıl, sakinleri Delphoi'a ait olan Krisaia Ovası'nın bir kısmını illegal olarak işledikleri için Amphissa'yı yok etmiştir. Bu önemli zaferler, Philippos'un MÖ 338/37 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı ittifak yapan bir Yunan konfederasyonu olan Korinthos Birliği'nin askeri lideri olarak tanınmasına yol açmıştır.[94] Birliğin üyeleri, baskı altında olmadıkça birbirlerine karşı asla savaş açmayacakları konusunda anlaşmışlardı.[95]

3.3.4. Perslere Karşı Planları ve Philippos'un Ölümü

Philippos, Pers İmparatorluğu'na ilişkin olaylara daha önceden müdahil olmuştur. Nitekim, MÖ 352 yılından itibaren II. Artabazos, Amminapes ya da soylu Sisines gibi bazı Pers muhaliflerini birkaç yıl Makedonya sarayında sürgün olarak kabul ederek yardım etmiştir.[96] Bu onun Persler hakkında bilgi kazanmasına hatta Makedonya devletinin idaresinde bazı yenilikler yapmasına sebep olmuştur. İskender de gençliğinde bu Pers sürgünlerine şahit olmuştur[97]

MÖ 336 yılında Philippos, Parmenion'u Amyntas, Andromenes ve Attalos'la birlikte 10.000 kişilik bir orduyla batı kıyılarında ve adalarda yaşayan Yunanlıları Akhaimenid egemenliğinden kurtarmak için bir saldırı hazırlığı yapmak üzere Küçük

[93]Bevan, **a.g.k.**, 1911, 377.

[94]G. Cawkwell (1978). *Philip II of Macedon*. London: Faber & Faber, 170; H.G. Wells (1961). *The Outline of History*. Vol. 1, Doubleday, 279-280.

[95]P.J. Rhodes, and R. Osborne (2003). *Greek Historical Inscriptions: 404-323 BC*. Oxford University Press, 375.

[96]J. Morgan (2016). *Greek Perspectives on the Achaemenid Empire: Persia Through the Looking Glass*. Edinburgh University Press, 271; N. Cawthorne (2004). *Alexander the Great*. Haus Publishing, 42-43; P. Briant (2012). *Alexander the Great and His Empire: A Short Introduction*. Princeton University Press, 114; E. Jensen (2018). *Barbarians in the Greek and Roman World*. Hackett Publishing, 92.

[97]Cawthorne, **a.g.k.**, 2004, 42-43; Carney, **a.g.k.**, 2000, 101.

Asya'ya göndermiştir.[98] İlk başta her şey yolundadır. Ancak, Philippos'un suikasta uğradığı ve yerine genç oğlu İskender'in kral olduğu haberi gelince Anadolu'nun batı kıyısındaki Yunan kentleri ayaklanmıştır. Philippos'un ölümüyle Makedonyalıların moralleri bozulmuş ve ardından paralı asker Rodoslu Memnon'un komutasındaki Akhaimenidler tarafından Magnesia yakınlarında yenilgiye uğramışlardı.[99]

3.3.5. Philippos'un İdeolojisi

II. Philippos'un ideolojisi, Makedonya'yı güçlendirmek, topraklarını genişletmek ve Yunanistan'daki diğer kent-devletleri üzerinde etki sahibi olmak üzerine odaklanmıştır. İşte II. Philippos'un ideolojisinin temel noktaları:

Philippos, Makedonya Krallığını güçlendirmek için çeşitli politikalar uygulamıştır. Orduyu modernize etmiş, askeri taktikleri geliştirmiş ve profesyonel bir ordu kurmuştur. Ayrıca devletin ekonomik kaynaklarını artırmak için maden işletmelerini, ticaret yollarını kontrol ve güvence altına almıştır.

Philippos, Makedonya Krallığı'nın doğu bölgelerine doğru genişlemeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Trakya'yı Makedonya'nın kontrolü altına almış ve komşu Pers İmparatorluğuna karşı saldırgan politikalar izlemiştir. Pers İmparatorluğu'na karşı saldırı planlarını da şekillendirmiştir.

Philippos, Yunanistan kent-devletlerini kontrolü altına almak ve Makedonya egemenliği altında birleştirmek istemiştir. Bu doğrultuda, Yunanistan'daki şehir-devletleri arasında ittifaklar kurmuş ve Yunanistan üzerindeki etkisini artırmıştır. Ayrıca Olynthos Birliği'ni feshederek Makedonya gücünü Kuzey Yunanistan'da pekiştirmiştir.

Philippos, Pers İmparatorluğu'na karşı saldırı planları yaparak Makedonya Krallığının etkisini doğuya doğru genişletmeyi hedeflemiştir. Bu planlar, Büyük İskender Dönemi'nde gerçekleştirilecek olan Büyük İskender Seferleri'nin temelini oluşturmuştur.

3.4. Büyük İskender ve Hellenizm Düşüncesi (MÖ 336-323) (Harita 5 ve 6)

Büyük İskender esasen III. Aleksandros, Makedonya kralı Philippos'un oğlu ve Makedonya İmparatorluğu'nun en ünlü hükümdarıdır. İskender, MÖ 356-323 yılları arasında yaşamıştır. İskender, genç yaşta askeri yeteneklerini göstermeye başlamış ve

---

[98]P. Briant (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns, 817; W. Heckel (2008). *Who's Who in the Age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire*. John Wiley & Sons, 205.

[99]Briant, **a.g.k.**, 2002, 817; Heckel, **a.g.k.**, 2008, 205.

babası Philippos'un ölümünden sonra Makedonya kralı olmuştur. İskender, babasının genişleme politikalarını devralmış ve Makedonya İmparatorluğu'nu daha da genişletme hedefiyle hareket etmiştir.

İskender'in en ünlü başarısı, Pers İmparatorluğu'nu fethetmesi ve büyük bir imparatorluk kurmasıdır. MÖ 334 yılında Pers İmparatorluğu'na karşı seferlere başlamış ve bir dizi zafer elde etmiştir. İskender, Anadolu, Mısır, Mezopotamya, İran ve Hindistan'ı fethederek imparatorluğunu genişletmiştir.

İskender, askeri dehası, liderlik yetenekleri ve cesaretiyle tanınmıştır. Savaş stratejilerinde yeni taktikler kullanırken aynı zamanda askerlerinin isteğini ve cesaretini yüksek tutmayı başarmıştır. İskender, kendi ordusunun en ön saflarında savaşmaktan çekinmemiş ve askerlerine örnek olmuştur.

Ancak, İskender'in hükümdarlığı uzun süreli olmamıştır. MÖ 323 yılında genç yaşta ölmüştür. Ölümü, imparatorluğunun yönetiminde belirsizliklere ve iç savaşlara yol açmıştır. İskender'in ölümünden sonra imparatorluğu parçalanmış (**Harita 7**) ve ardından birçok siyasi, kültürel ve toplumsal değişikliklerin yaşandığı bir dönem olan Hellenistik Dönem başlamıştır.

Büyük İskender, askeri başarıları, imparatorluğunun gelişmesi ve Yunan kültürünün Doğu'ya yayılmasındaki rolüyle tarihteki en önemli ve etkili liderlerden biri olarak kabul edilmektedir. İmparatorluğu ve etkisi, Hellenistik Dönem ve sonrasında birçok kültürel, siyasi ve toplumsal değişimi başlatmıştır.

3.4.1. Gençlik Dönemi

İskender, II. Philippos ve Epeiroslu Olympias'ın oğludur.[100] Philippos ve Larissalı Philinna'nın oğlu Arrhidaios, İskenderin hem ağbisidir hem de yaş itibari taht sırasında birincidir. Ancak, Arrhidaios'un kral olmasına engel olacak bazı zihinsel sorunları olduğuna inanılıyordu.[101]. Bu sebeple olsa gerek tahtın varisi İskender olmuştur. Plutarkhos, oğlunun saraydaki pozisyonu yükseltmeye hevesli Olympias'ın Arrhidaios'u zehirlediğini söylemektedir.[102] Sebep ne olursa olsun, İskender MÖ 340 yılında varis ilan edilmiştir. Çünkü o yıl Philippos onu doğuda Byzantion'a kadar yapılacak seferin öncesinde Makedonya'nın naibi olarak atamıştır.

---

[100]Carney, **a.g.k.**, 2000, 62-67 ve 79-81 ve özellikle Carney**, a.g.k.**, 2006'a bakın.

[101]Plut. *Alex.* 77.7-8; Iust. 9.8.2, 13.2.11, 14.5.2.

[102]Plut. *Alex.* 77.8.

Plutarkhos'un (daha önceki yazarların anlattıklarından yararlanarak) söylediği gibi, İskender'in annesinin hamile kalması ve doğumuyla ilgili her türlü efsanevi anlatım bulunmaktadır. Bu efsanevi anlatımlarla, İskender'in sıradan bir çocuk olmadığı gösterilmek istenmiştir[103]. Bir anlatıma göre, Olympias'ı Zeus hamile bırakmıştır. Philippos, Olmpias'ı yatağında büyük bir yılanla görmüştür ve Zeus'un yılan kılığına girerek Olympias ile birlikte olduğu anlatılmıştır. Yine, Ephesos'taki Artemis Tapınağı'nın yanıp kül olması, Artemis Ephesia'nın İskender'in doğumuna yardım etmek için gittiğinde Tapınağın sahipsiz kalmasıyla açıklanmıştır. İskender'in ilk gençlik yıllarından beri yanında olan atı Bukephalos'un evcilleştirilmeside bu bitmeyen hikayelerden biridir[104]. Teselya'dan bir at tüccarı atı satmak için Philippos'a getirdiğinde İskender belki 10 yaşındadır. Bukephalos, kimsenin ona binmesine izin vermediği için Philippos ilgilenmemiştir. Ancak, İskender denemesine izin vermesi için babasına ısrar etmiştir. İskender, atın gölgesinden korktuğunu fark etmiştir. Bu yüzden İskender atı güneşe bakacak şekilde döndürmüştür. Gölgesi arkasına geçmiş ve İskender başarıyla ata binip sürebilmiştir.

İskender 13 yaşındayken, Aristoteles İskender'in öğretmeni olarak işe alınmıştır.[105] O zamana kadar İskender diğer soylu Makedonyalı gençleri gibi yetiştirilmiş olmalıdır. Ata binmesi, savaşması, okuması, lir çalması ve avlanması öğretilmiştir.[106] Aristoteles hocası olduğunda, İskender Yunan edebiyatının çoğunu, özellikle Homeros ve Yunan trajedilerini okumuştur. Aristoteles, İskender 16 yaşına girene kadar, entelektüel bilgisini muhtemelen geometri, zooloji, felsefe ve retorik üzerine geliştirmiştir (Plutarkhos'a göre, tıp alanında da). Bu aşamaya gelince, MÖ 340 yılında Philippos, Perinthos ve Byzantion'u kuşatmak için Boğaz'a kadar ilerlemeyi planlamıştır.[107] Yokluğunda İskender'i naip olarak tayin etmiştir.[108] Muhtemelen bu iki nedenden dolayıdır. Birincisi, yokluğunda

[103]Plut. *Alex.* 2.1-6, 3.5-9.

[104]Plut. *Alex.* 6.

[105]Plut. *Alex.* 7.4-9, 8.1-2. İskender'in fiziği, görünüşü ve genel olarak çocukluğu (eğitim ve öğretim dahil) hakkında daha fazla bilgi için bkz. I. Worthington (2004). *Alexander the Great: Man and God*. London, 30-43; bkz. J.R. Hamilton (1965). Alexander's Early Life. *G & R*, 12, 125-139.

[106]Plut. *Alex.* 23.4; Curt. 8.1.14-16.

[107]S. Müller (2010b). Philip II. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 2010, 166-185.

[108]Plut. *Alex.* 9.1.

olaylara göz kulak olması için Pella'da birine ihtiyacı olması, ikincisi ise oğlunun ve varisinin bu önemli görevde nasıl performans göstereceğini görmek istemiş olmasıdır. Ancak, Generallerinden Antipatros ve Parmenion'u da İskender'in yanında bırakmıştır.

Philippos, oğlu konusunda hayal kırıklığına uğramamıştır. Naiplik Dönemi'nde İskender, yukarı Strymon Nehri kıyısında oturan bir kabile olan Maedialılar ile anlaşma yapmıştır.[109] Antipatros ve Parmenion diğer Trakyalı kabilelere karşı gönderilmiştir.[110] Sonra İskender, Maedialılara karşı bir sefer düzenlemiş ve onları savaşla yenmiştir ve buraya bir askeri karargâh yerleştirmiştir.

MÖ 338 yılında Philippos, Khaironeia'daki Makedonya savaş hattının sol kanadının komutasını İskender'e vermiştir.[111] İskender, Yunan birliğinin sağ kanadını yenmeyi başarmış ve Thebai'nın 300 kişilik bir Kutsal Birliği'ni yok ederek savaşta olağanüstü bir yetenek göstermiştir.[112] Ancak oğluyla arasındaki ilişkilerin bozulması başarının tadını kaçırmıştır. Philippos'un yedinci karısı Kleopatra'yla MÖ 337 yılındaki nikâh töreninde İskender, Kleopatra'yı evlat edinen ve artık Philippos'un kayınpederi olan Makedonyalı soylu Attalos'la bir tartışmaya girmiştir. Attalos, Makedonya'nın meşru bir varise sahip olması için yakarmıştır; bu sadece İskender'e değil, aynı zamanda annesi Olympias'a da bir hakarettir, ancak Attalos yakarışı sadece İskender'le alay etmek için olmalıdır.[113] İskender, içki bardağını Attalos'a fırlatmıştır. Philippos Attalos'tan özür dilemesini istediğinde reddetmiştir. Sonra Philippos kılıcını çekerek oğluna saldırmış ve ardından İskender ve Olympias sarayı terk etmiştir.[114] Her ikisi de Epeiros'a gitmiş, Fakat bir süre sonra İskender İlirya'ya geçmiştir.

Görünüşe göre Olympias, Philippos ve Kleopatra'nın bir oğulları olması ihtimalinde İskender'in veliahtlığının tehlikeye girebileceğinden endişelenmiştir.[115] Bu yüzden İskender ve Olympias gönüllü olarak maruz kaldıkları sürgünden sonra saraya

[109]Plut. *Alex.* 9.1; Iust. 9.1.8.

[110]Worthington, **a.g.k.**, 2008, 130-131'e bakın.

[111]Savaş için bkz. Diod. 16.86; Iust. 9.3.4-11; Polyaenus 4.2.2, 7, ve modern bir tartışma için özellikle Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 596-603; Worthington, **a.g.k.**, 2008, 149-151, 167'e bakın.

[112]Diod. 16.86.3; Plut. *Alex.* 9.2.

[113]Plut. *Alex*. 9.6-11; Athen. 13. 557d; Iust. 9.7.3-4. Olay için bkz. Worthington, **a.g.k.**, 2008, 176-178.

[114]Plut. *Alex.* 9.10-11; Iust. 9.7.4-7.

[115]Athenaeus 13. 557d, Philippos'un Kleopatra'yı Olympias'ın yerini almasını amaçladığını söylüyor, ancak bu mantıksız görünüyor.

dönmüşlerdir. Philippos, Asya seferine İskender'i yanında götürmemeye karar verdiğinde baba oğul arasındaki ilişki daha da kötüleşmiştir. Bunun yerine İskender Yunanistan'ın naibi ve Korinthos Birliği'nin hegemon yardımcısı olacaktır. İskender'in bu karara karşı öfkeli olduğu ve kendi askeri itibarını kazanmaya hevesli olduğu, arkadaşlarına bu kafayla Philippos'un başarılarını asla geçemeyeceğini söylemesinden anlaşılmaktadır.[116] Philippos Asya seferinde ne kadar başarılı olurdu asla bilemeyeceğiz, çünkü MÖ 336 yılında suikasta uğramıştır. Cinayetinde Olympias ve İskender'in parmağı olması ihtimal dışı değildir.[117] Her şeye rağmen, Philippos öldürülür öldürülmez Antipatros, İskender'i kral ilan etmiştir. Kısa bir süre sonra toplanan bir Meclis'te İskender, babasının politikalarını sürdürmeye yemin etmiş ve halktan sadakat yemini almıştır. Böylece III. Aleksandros, Büyük İskender olmuştur.[118]

3.4.2. Hükümdarlığının İlk Yılları (MÖ 336-334)

İskender, Asya seferine çıkmadan önce Makedonya'da sadece iki yıl hüküm sürmüştür. Meclis onu kral ilan eder etmez birçok sorunla karşılaşmıştır. İlk başta, Korinthos Birliği'ne üye olan Yunan devletleri ayaklanmışlardır. Ayrıca İliryalılar ve Paeonialılar da isyan çıkarmışlardır.[119] İskender beklemeden Philippos'u Aigai'ye gömdürmüş ve ardından Yunanlılarla ilgilenmiştir. Birkaç hafta içinde diplomasi ve askeri güç kullanarak onları teslim olmaya mecbur bırakmış ve Korinthos Birliği'ni yeniden canlandırmıştır.[120] *Hegemon* seçilmiş ve Panhellenik ordunun generali olarak Asya seferini yönetmesi için tam yetki verilmiştir. Bir süre sonra olası rakiplerine karşı bir dizi tasfiyeye başlamış ve bu tasfiyeler ertesi yıl (MÖ 335) da devam etmiştir. [121] Öldürülenler arasında Amyntas ve Attalos da vardır (MÖ 335). Böylece İskender, Philippos ve Kleopatra'nın nikâh töreninde söylediği aşağılayıcı sözler için Attalos'tan intikamını almıştır.

---

[116]Plut. *Alex.* 5.4-6.

[117]Bkz. Worthington, **a.g.k.**, 2008, 181-186.

[118]Diod. 17.2.1-2; Plut. *Alexander* 11.1; Iust. 11.1.7-10.

[119]Arr. 1.25.1-2; Curt. 6.9.17, 10.24; Plut. *Alex.* 11; Iust. 11.1; Müller, **a.g.k.**, 2010b, 166-185.

[120]Diod. 17.3. 1-4.9; Arr. 1.1.2-3; Iust. 11.2.5-3.5. Tarihsel arka plan için bkz. A.B. Bosworth (1988b). *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*. Cambridge, 188-192.

[121]Diod. 17.2.3-6, 5.1-2; Curt. 7.1.3; Iust. 11.5.1-2 ve bkz. Bosworth, **a.g.k.**, 1988b, 25-27; J.R. Ellis (1982). The First Months of Alexander's Reign. *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*. (Eds: B. Barr-Sharrar and E.N. Borza), Washington, 69-73.

Makedonya tahtında güvenliğini sağlamış ve Yunanistan yeniden Makedonya'ya tabi olmuştur. MÖ 339 yılında İskender, Philippos'a yaşattığı yenilginin intikamını almak için Triballilere ve daha sonra İliryalılara karşı sefere çıkmıştır.[122] Neredeyse tamamı Makedonyalılardan oluşan 15.000 kişilik bir kuvvet ve 5.000 süvarinin liderliğini yapmıştır ve Triballer ile karşılaşmadan önce Haemus Dağı'ndaki bir geçitte birkaç kabileyle karşılaşmıştır.

İskender, Tuna'da Triballerle çatışmaya girmiş ve onları cepheden bir saldırıyla mağlup etmiş, 3.000 kişi ölmüştür. Geri kalanlar Peuce adındaki bir adaya kaçmış, ancak kısa bir kuşatmadan sonra teslim olmuşlardı. Bu esnada Dardanoi (Kosova civarı) kralı Kleitos önderliğindeki İliryalıların Makedonya'yı istila etmeye hazırlandıkları haberi İskender'e ulaşmıştır. İskender Kleitos'un üzerine yürümüş ve onu Makedonya'nın batı sınırındaki Pelion'da kuşatmıştır. Thebailıların yeniden ayaklandığı haberini aldığında kontrolü ele geçirmiştir. Kadmeia'daki şehirlerinde Makedonya karargâhını kuşatmışlar, diğer Yunanlıları 'Yunanistan'ın tyranına' karşı savaşmaya çağırmışlar ve hatta muhtemelen Amyntas'ı tahta oturtmak amacıyla ona sığınma teklif etmişlerdi.[123] Bu İskender'in görmezden gelemeyeceği bir tehdittir. Kuzeydeki seferini yarıda bırakarak yaklaşık 30.000 piyade ve 300 süvarinin liderliğinde güneye doğru yürümüştür.[124] Bu arada Thebailılar teslim olmayı reddetmişler ve İskender şehirlerini kuşatmıştır.

Thebailılar surun güney kısmını çift siper ile güçlendirmişler, çünkü İskender ilk olarak Kadmeia'daki Makedonyalıları kurtarmak için surları aşmaya çalışacaktı. Saldırı büyük olasılıkla Perdikkas tarafından engellenmiş, ancak Makedonyalılar iki siper arasındaki boşlukta geri çekilmeye mecbur bırakılmışlardı. İskender daha sonra surları aşan başka bir hücuma öncülük etmiş ve Makedonyalılar şehre girdikten sonra askeri birlikleri kurtarmayı başarmışlardır. Ardından, Thebailılar Amphion Tapınağı'nda son bir direniş gösterene kadar ve burada paramparça olana kadar şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Thebai İskender'in eline geçtiğinde Makedonyalıların 500 ölüsüne karşılık 6.000 Thebailı ölmüş ve 30.000 Thebailı esir alınmıştır.[125] Daha kötüsü de olabilirdi, çünkü İskender

[122]Diod. 17.8.1-2; Arr. 1.1.4-6. 11; Plut. *Alex*. 11.5-6; sefer için bkz. Bosworth, **a.g.k.**, 1988b, 28-32.

[123]Worthington, **a.g.k.**, 2003, 65-86'a bakın.

[124]Arr. 1.7.5.

[125]Diod. 17.8.2-14; Arr. 1.7.1-9. 10; Plut. *Alex.* 11.6-12; Iust. 11.3.6-4. 8 ve Thebai'nın kuşatması ve yıkılması için Bosworth, **a.g.k.**, 1988b, 32-33 ve 194-196.

Thebai'yı yerle bir ettirerek krala karşı gelmeyi düşünen tüm Yunan devletlerine korkunç bir uyarı göndermiştir. Sparta kralı Agis'in Makedonya'ya karşı yaptığı savaş çağrısı dışında, Yunanlılar İskender MÖ 323 yılında ölene kadar pasif kalmışlardı.

MÖ 334 yılın ilkbaharında İskender ordusuyla Asya'ya doğru yola çıkmıştır. Antipatros vasi (*epitropos*) ve Korinthos Birliği'nin *hegemon* yardımcısı olarak atanmıştır.[126] İskender'in ordusu yaklaşık 48.100 asker ve 6.100 süvariden, 120 savaş ve yük gemisi ile toplam mürettebatı 38.000 civarında olan bir filodan oluşmaktadır.[127] Pers İmparatorluğu'nun tamamını fethetmeyi amaçladığı, karaya çıkmadan önce Asya topraklarına bir mızrak atarak Asya'yı tanrıların bir armağanı olarak kabul ettiğini söylemesinden anlaşılmaktadır. Bu aynı zamanda, savaşmaktan ziyade diplomasiye büyük önem veren babasının aksine, İskender'in savaşmaya hevesli olduğunu da göstermektedir.[128] Ephesos'taki Magos (Mecusi) tarafından öngörülen büyük felaket Pers İmparatorluğu'nun başına gelmek üzeredir.

3.4.3. Hellenizm Düşüncesi

Büyük İskender'in Hellenizm düşüncesi, Yunan kültürünün yayılmasını ve farklı kültürleri birleştirerek bir Hellenistik İmparatorluk oluşturmayı hedefleyen bir ülküyü ifade etmektedir. İskender, Yunan kültürünün üstünlüğüne inanıyor ve imparatorluğunu bu kültürün temeli üzerinde inşa etmeyi, şekillendirmeyi planlamıştır. Büyük İskender'in Hellenizm düşüncesinin bazı temel özellikleri şöyledir:

İskender, Yunan kültürünü ve medeniyetini diğer bölgelere taşımak istemiş, fethettiği topraklarda Yunan dilini ve kültürünü yaygınlaştırmak için önlemler almıştır. Yunan dilini teşvik etmiş, Yunan eğitim sistemi ve felsefesini yaymış ve Yunan mimarisini ve sanatını teşvik etmiştir. Böylece, Yunan kültürünün yayılmasını ve benimsenmesini sağlamaya çalışmıştır.

İskender, farklı kültürler arasında bir sentez yaratmayı hedeflemiştir. İskender İmparatorluğu'nun yönetiminde, Yunan kültürü diğer kültürlerle birleştirilmiş ve yeni bir Hellenistik kültür oluşmuştur. İskender, Pers, Mısır ve diğer Doğu kültürlerini

---

[126]Arr. 1.11.3.

[127]Sayılar için bkz. D.W. Engels (1978). *Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army*. Berkeley and Los Angeles, 146-147 (Table 4).

[128]Philippos'un bu görünüşü hakkında bkz. Ryder, **a.g.k.**, 1994, 228-257 ve Cawkwell, **a.g.k.**, 1996, 98-121.

benimsemiş ve kendi kültürüyle birleştirmiştir. Bu şekilde yaratılan senkretizm esasen synkretismus, farklı kültürler arasında anlayış ve hoşgörüyü teşvik etmiştir.

İskender, kendisini bir tanrı ya da tanrının oğlu olarak tanıtmıştır. Bu, Yunan kültüründeki tanrısal liderlik anlayışına dayanmaktadır. İskender'in tanrısal imajı, onun otoritesini ve Yunan kültürünün üstünlüğünü vurgulamak için kullanılmıştır. Bu imaj, farklı kültürlerdeki insanları Yunan kültürünü kabul etmeye ve İskender'in otoritesini tanımaları için onları teşvik etmeyi amaçlamıştır.

İskender, Aristoteles tarafından eğitilmiş bir lider ve entelektüel olarak felsefe ve bilime büyük bir önem vermiş, bilginlerin, filozofların ve sanatçıların sarayında toplanmasını sağlamış ve entelektüel gelişmeyi teşvik etmiştir.

Büyük İskender'in Hellenizm düşüncesi, Yunan kültürünün yayılmasını ve farklı kültürler arasında bir senkretizm oluşturmayı hedeflemiştir. İskender'in bu ülküsü, Hellenistik Dönem'in ortaya çıkmasına ve Yunan kültürünün Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılmasına yol açmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. BÜYÜK İSKENDER'İN PELLA'DAN HİNDİSTAN'A SEFERİ (MÖ 334-327) (Harita 8)

4.1. Pella'dan Hellespontos'a Seferi

İskender, MÖ 334 yılının ilkbaharında,[129] Makedonya'nın başkenti Pella'dan Doğu seferine çıkmıştır. Güzergâhı, Kerkinitis Gölü[130], Amphipolis ve Strymon[131] Nehri'nin deltası yönünde olmuştur. Strymon'u geçerek deniz kıyısındaki Abdera ve Maroneia'ya[132] giderken Pangaion (Pangaeum) Dağı'nı[133] geçmiştir. Sonra Hebros'a (Maritza)[134] ulaşmış ve onu kolaylıkla geçerek; buradan Paetike[135] üzerinden Karanehir'e[136] gitmiş, onu da geçip Pella'dan yola çıktıktan yirmi gün sonra Sestos'a[137] ulaşmıştır. Parmenion, piyadelerin büyük bir kısmını ve süvarileri Sestos'tan Abydos'a[138] taşımakla görevlendirildi.[139] İskender, Elaios'a[140] vardığında, Agamemnon ile Troia'ya savaşına katılmak üzere gelen Asya topraklarına ilk ayak basan Protesilaos'un mezarında kurban keser.[141]

4.2. Küçük Asya Seferi

İskender, Elaios'tan Hellespontos'u geçerek Asya topraklarına ayak basmıştır. Hellespontos üzerinden karşıya geçerken boğazın ortasında Poseidon'a ve Nereid'lere bir

---

[129]M. Arslan (2017b). İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi: Antikçağ Tarihine Yön Veren Bir Muharebenin Portresi [The Asia Minor Campaign of Alexander and the Battle of Issus: Portrait of a Battle that Shaped Ancient History]. *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem [The Persians - Power and Glory in Anatolia]*, 138: MÖ 334 yılının baharındadır.

[130]Ya da Prasios Gölü. Modern Terkino Gölü.

[131]Modern Struma. Karasu olarak da bilinir.

[132]Mesta Karasu'nun (Nestos) ağzında kurulmuştu. Maronea'da (Maroneia) yakınındaydı.

[133]Modern Pirnari. Orbelos ve Rodope'nin güneydeki kolları.

[134]Modern Meriç.

[135]Kuzey Trakya kavimlerinden Pait'lerin oturduğu yer.

[136]Melas nehri..

[137]Modern Buğalı. Abydos karşısında ve Gelibolu yarımadasında yer alır.

[138]Hellespontos'un (Çanakkale Boğazı) en dar yeri.

[139]Yüz altmış kadırga ve çok sayıda yük gemisiyle geçtiler, App. II.1.

[140]Modern Kirte. Gelibolu yarımadasının güney ucunda yer alır.

[141]Arr. I. 11.3-6.

boğa kurban etmiş ve kanını altın bir tasla denize dökerek onlara sunmuştur.[142] İskender, silahlı[143] olarak Asya topraklarına ayak basan ilk kişi olmuştur. Hellespontos'un her iki kıyısında[144] güvenli bir şekilde karaya çıkmasını sağlayan Zeus ve Athena ile Herakles'in onuruna sunaklar yaptırmış sonra Troia'ya gidip Athena'ya[145] sonra da Troia kralı Priamos'un mezarını ziyaret edip kurbanlar sunmuştur.[146]

İskender Troia'da, Hellespontos'u geçtikten sonra bütün kuvvetlerinin ordugâh kurduğu Arisbe'ye[147] gelmiş ertesi gün de Perkote'ye[148] gitmiştir. Bir gün sonra Lampsakos'u[149] geçip Ida Dağı'ndan[150] akan ve Hellespontos ile Karadeniz[151] arasında denize[152] dökülen Praktios Nehri kıyısında ordugâh kurmuştur. Sonra Kolonai'den[153] geçerek Hermotos'a[154] ulaşmıştır. Arrabaios'un oğlu Amyntas, Apollonia'dan[155] gelen kraliyet muhafız birliği lideri Sathon'un oğlu Sokrates ile beraber *prodromoi*[156] denilen dört süvari birliğiyle onlara önderlik etmiştir. İlerleme sırasında Priapos[157] şehri vatandaşlar tarafından krala teslim edilmiş ve şehri teslim almak için kraliyet muhafız birlikleri Lykagoros'un oğlu Panegoros'u göndermiştir.[158]

---

[142]Arada Akhaean limanına uğramış. Modern Karanlık Liman.

[143]Baştan ayağa kadar.

[144]Avrupa'dan denize açıldığı ve Asya'da karaya çıktığı yerde.

[145]Troialı Athena.

[146]Arr. I.11.6-8. Bazıları İskender'in Akhilleus'un mezarına çelenk koyduğunu söyler, Arr. I.12.1-2.

[147]Abydos yakınında, Troia arazisinde.

[148]Abydos ve Lampsakos arasında.

[149]Modern Lapseki.

[150]Kaz Dağı.

[151]Grekçe = *Πόντος Εὔξεινος, Pontos Eukseinos.*

[152]Marmara Denizi.

[153]Lampsakos arazisinde yer alan bir Miletos kolonisi.

[154]Arr. I.12.6. Bu şehrin adı başka hiçbir yerde geçmez.

[155]Makedonya'daki Mygdonia, Bolbe gölünün güneyinde yer alır.

[156]Avcı eri hafif süvari. Bu askerler deri veya keten zırh kullandılar.

[157]Modern Karabiga. Bir Miletos kolonisidir.

[158]Arr. I.12.6-7.

Pers komutanları Arsames, Rheomithres, Petenes, Niphates ve bunlarla birlikte Lydia ve Ionya satrapı Spithridates ve Hellespont Phrygiası'nın *hyparkhos*'u[159] (süvari komutanı) Arsites idi. Pers süvarileri ve paralı Yunanlılarla birlikte Zeleia[160] şehri yanında ordugâh kurmuşlardır. İskender'in geçişi bildirildiğinde bir meclis kurmuşlardır. Rhodoslu Memnon[161] onlara Makedonyalılara karşı hiçbir riske girmemelerini tavsiye ederken İskender komutasındaki Makedonyalıların piyade bakımından çok üstün olduklarını ve Dareios'un[162] kendi taraflarında olmadığını söylemiştir. Bunların dışında, hayvan yemlerini süvarileriyle çiğneyip yok ederek ve yetişen ürünleri ve hatta şehirleri bile yakarak hızla ilerlemelerini tavsiye etmiştir. Buna karşı Arsites, Pers tebaasına ait bir evin bile yakılmasına izin vermeyeceğini belirtmiş ve Persler, Memnon'un, kraldan aldığı payeyi kaybetmemek için operasyonları kasten engellediğinden şüphelenerek Arsites'i desteklemişlerdir.[163]

Bu esnada İskender, tüm gücüyle savaşa hazır halde Granikos[164] Nehri'ne dogru ilerlemiştir. *Hoplites*'ler[165] iki sıra halinde düzenlenmiş süvarileri ise kanatlara yerleştirmiştir. Öncü birlikler[166] mızraklı süvariler ve beş yüz hafif birlik de Hegelokhos'un komutası altındaydı. İskender, Granikos Nehri'nden çok uzakta değildi, öncü birlikler içerisinde yer alan bazı casus askerler son süratle at sürüp gelmiş ve Perslerin Granikos'un öbür kıyısında savaşa hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine İskender bütün ordusunu savaş düzenine sokmuştur.[167]

[159]Tam anlamıyla bir satrapın resmi astı, ama burada, Arr. IV.18.3'te olduğu gibi (Arr. III.16.4), bir satrap anlamına gelir.

[160]İda Dağı eteğinde ve Aisepos Nehri kenarında.

[161]Artabazos'un (Aşağı Asya satrapı) eniştesi.

[162]Akhaimenid hükümdarı III. Dareios.

[163]Arr. I.12.8-10.

[164]Granikos nehri İda Dağı'ndan çıkıp Propontis'e (Marmara Denizi) kadar akar.

[165]Seçkin ve zırhlı mızraklı piyadeler.

[166]Düşmanın hareketlerini gözetliyecek öncü kuvvet.

[167]Arr. I.13.1-2.

4.2.1. Granikos Savaşı (MÖ 334)

Granikos yakınlarında[168] gerçekleşen savaş,[169] İskender'in Perslerle ilk karşılaşmasıdır. Savaş düzeninde İskender, sol kanada önderlik etmesi için Parmenion'u görevlendirmiştir, kendisi ise sağ tarafa geçmiştir. Sağ kanatın ön tarafında Parmenion'un oğlu Philotas'ı, kraliyet muhafız birliği, süvarileri, okçuları ve Agrianyalı mızrakçılarından oluşan birlikleri yerleştirmiştir. Philotas'ın yanında Arrabaios oğlu Amyntas, mızraklı askerler, Paionialılar ve Sokrates'in süvari birliği ile beraber yerleştirilmiştir. Bunların yanına, Parmenion oğlu Nikanor tarafından önderlik edilen hassa askerleri *hypaspistai*[170] sıralanmıştır. Savaş düzeninde sırayla; Orontes oğlu Perdikkas'ın, Polemokrates oğlu Koinos'un, Aleksandros[171] oğlu Krateros'un,[172] daha sonra Andromenes oğlu Amyntas'ın *phalanks* birlikleri[173] ve Amyntas oğlu Philippos komutasındaki askerler yer almıştır. Sol kanatta ise ilk sırada Harpalos oğlu Kalas'ın emri altındaki Teselyalı süvari birlikleri, ardından Menelaos oğlu Philippos'un komutasındaki müttefik süvarileri, sonra Agathon'un emrindeki Trakyalılar; sağlarında, bütün savaş düzeninin ortasında, piyade, Krateros, Meleagros ve Philippos'un[174] *phalanks* birlikleri yer almıştır.[175] Bu daha önce hiç organize edilmeyen yeni bir savaş düzenidir ve bu savaşın kazanılmasında etkin bir rol oynamıştır.

Perslerin yaklaşık 20.000 süvarisi ve yabancı askerlerden oluşan paralı piyadeleri mevcuttur. Nehre paralel kıyı boyunca aralarında *phalanks* birliklerinden oluşan süvariler yerleştirilip savaşa hazır bir düzene getirilmiş ve arkalarında piyade sınıfı sıralanmıştır.[176] İlk hücumda Makedonya tarafındaki yaklaşık 25 kişi ölmüş ve ölenler için Dion'da tunç

---

[168]Bugünkü Biga Çayı (Granikos Çayı, Kocabaş Çayı ve Barenos Çayı olarak da bilinir). Bkz. Arslan, **a.g.k.**, 2017b, 139.

[169]Savaş baharın sonunda, yazı başlarında (Mayıs-Hazıran) yapılmıştır.

[170]Kalkanlı asker.

[171]Daha aşağıda adı geçecek olan meşhur Krateros'tan ayırdetmek için Aleksandros oğlu diye adlandırılmıştır.

[172]Krateros soldaymış, diğer savaşta olduğu gibi (Arr. II.8.4; III.11.10). Dolayısıyla, bu kelimeler ara değer olarak eklenmiş.

[173]Ağır piyade askerlerinden oluşan bir tabur.

[174]Arrianos, Philippos'un taburundan iki kez bahseder, önce sağdan, sonra soldan sayar.

[175]Arr. I.14.1-3.

[176]Arr. I. 14. 4.

heykeller dikilmiştir[177] Bu iş için Lysippos'u görevlendirmiş[178] ve Lysippos, İskender'in portrelerini de yapmıştır.[179] Bu savaşta Persleri yenilmiş ve Anadolu'nun[180] kapıları tamamen İskender'e açılmıştır.

İskender sonra Kalas'ı Arsites'in yönettiği bölgenin satrabı yapmış, bölge sakinlerine şimdiye kadar Dareios'a ödedikleri vergilerin aynısını ödemelerini emretmiştir. Bunların yanı sıra Parmenion'u Daskylion'u[181] ele geçirmesi için göndermiş ve o da yapması gerekeni yaparak, muhafızlar tarafından terk edilmiş olan şehri ele geçirmiştir. İskerder'in kendisi Sardeis'e[182] henüz 70 *stadia*[183] uzaktayken, kale karargâhının komutanı Mithrenes ve Sardeis'in önde gelen vatandaşları onu karşılaşmaya gelerek; şehri, hazineyle birlikte kaleyi de teslim etmişlerdir.[184] Kendisi Sardeis'ten yaklaşık 20 *stadia* uzakta bulunan Hermos[185] Nehri kenarında ordugâhını kurmuş ve Andromenes oğlu Amyntas'ı kaleyi teslim almak için Sardeis'e göndermiştir. İskender, çok yüksek bir pozisyonda kurulmuş, her yanı dik ve her tarafı güçlü bir surla tahkim edilmiş, Pers ordugâhının bulunduğu kaleye gitmiş burada Zeus Olympios için bir tapınak inşa etmeyi ve yakınında bir sunak kurmayı düşünmüş ve bunun için emir vermiştir. Kraliyet muhafız birliğinden biri olan Pausanias'ı kale komutanı olarak görevlendirmiş, Nikias'ı vergi miktarının belirlenmesinden ve alınmasından sorumlu tutmuştur. Philotas oğlu Asandros'u yeterli sayıda süvari ve hafif birliklerle Lydia ve Spithridates'in satraplık bölgesi dâhil vali olarak tayin etmiştir. Kalas ve Akropos oğlu Aleksandros'u,

[177]Dion, Olympos Dağı'nın doğu yamacında yer alan bir şehir. Tunç heykeller Metellus tarafından, Makedonyalı'ların mağlubiyetinden sonra Roma'ya götürülmüştür.

[178]Arrianos, heykellerin MÖ 146'da Borne'ye götürüldüğünden habersizdir, bkz. A.B. Bosworth (1972). Arrian's Literary Development. *Classical Quarterly*, 22 (1), 173.

[179]Arr. I.16.4.

[180]Batı Anadolu.

[181]Günümüzde Eşkel limanı denen yer. Marmara Denizi kıyısında, Gemlik körfezi'nin ağzında, Mudanya'nın batısında yer alır. Pers Dönemi'nde Mysia ve Küçük Phrygia satrapı burada otururdu.

[182]Bugünkü Salihli civarında Sart köyü yakınındaki kalıntılar. Burası birçok yolların birleşim noktası (kavşak noktası) ve İç Anadolu'nun kapısı olduğundan İskender için stratejik bakımdan çok önemliydi.

[183]1 *stadion* = yak. 186-202 m arasında değişmektedir. Altı yüz adıma denk düşer. Efsanevi olarak Herakles'in bir nefeste koştuğu mesafedir.

[184]Diod. 21.7; Plut. 17.1.

[185]Modern Gediz nehri.

Peloponnesoslular ve müttefiklerin büyük bir kısmı ile birlikte, kalede karargâh kurmak ve asker tedarik etmek için Sardeis'te kalan Argoslular dışında, Memnon'un ülkesine[186] göndermiştir.[187]

Bu arada, Ephesos'ta karargâha yerleştiren paralı askerlerden ikisi Ephesos kadırgasını ele geçirip kaçırırken Makedonya'dan kaçan Antiokhos oğlu Amyntas'da onlarla birlikte idi.[188] İskender, dördüncü günde Ephesos'a ulaşmış sürgünleri geri getirtmişti. Barbarlara[189] ödedikleri vergileri Artemis'e vermelerini emretmiş ve oligarşiden kurtulan Ephesos halkı, Memnon'u davet edenleri, Artemis tapınağını yağmalayanları, tapınaktaki Philippos heykelini aşağıya indirenleri, şehrin kurtarıcısı Heropythes'in agorada yer alan mezarını tahrip edenleri katletmek için harekete geçmiştir. Syrphaks'ın oğlu Pelagon'u ve Syrphaks'ın kardeşlerinin oğullarını tapınaktan çıkartıp taşlayarak öldürmüşlerdir. Ancak İskender, halka bir kez izin verildiğinde, onlara duyulan nefretten veya mallarına el koymak için suçlularla birlikte masum insanları da öldüreceklerini bildiğinden, daha fazla cezalandırmalarına engel olmuştur.[190]

Bu arada Magnesia ve Tralleis[191] elçileri, İskender'e gelip şehirlerini teslim ettmişler ve bu kentlere General Parmenion komutasında 2.500 paralı süvari ve aynı sayıda Makedonyalı ve 200 süvari kraliyet muhafız birliği gönderilmiştir. Agathokles oğlu Alkimakhos'u[192] da eşit bir kuvvetle Aiolis kentlerine[193] ve hala barbarların

[186]Görünüşe göre, Biga yarımadasıdır (Polyaenus, IV.3.15; Strab. XIII.1.11).

[187]Arr. I.17.1-8.

[188]Aslında İskender ona hiçbir kötülük yapmamıştı, ama hoşnutsuzdu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. I.25.3; II.6.3 ve 13.3.

[189]Persler.

[190]Arr. I.17.9-12.

[191]Karia Magnesia'sı, Tralles (Tralleis) yani modern Aydın'nın güney batısında ve büyük Menderes'in bir kolu üzerindeydi. Bugünkü İnek Pazarı denen yerde kalıntıları vardır.

[192]Kralın yüksek rütbeli şahsı muhafızlarından biri.

[193]Mysia'nın batıdaki sahil kısmında, Ionialılar tarafından ele geçirilen on iki şehir. Antik dönemde Batı Anadolu'nun İzmir ve Edremit Körfezi arasındaki Ege kıyı bölgesi Aiolis olarak bilinir. Güneyde Gediz Nehri, kuzeyde ise Bakırçay'dır. Herodotos (Hdt. I.149), 12 Antik Aiol Kenti: Kyme, Larissa, Neontheikhos (Neonteikhis), Temnos, Killa, Notion, Aigiroessa, Pitane, Aigai, Myrina, Gryneion (Grynaion), Smyrna (İzmir).

egemenliği altında bulunan İonya kentlerine[194] yollamıştır. Kendisi Ephesos'ta kalmış ve Artemis'e kurban keserek ve tam savaş düzeninde silahlı birlikleriyle büyük bir geçit töreni düzenlemiştir. Ertesi gün piyadelerin geri kalanını, okçuları, Agriganları, Trakya Süvari Birliğini, Kraliyet Muhafız Birliğini ve bununla beraber diğer üç bölüğü alıp Miletos'a doğru harekete geçmiştir.[195] Hagesistratos, Büyük İskender Miletos'a doğru ilerlemekte iken kendisine haber gönderip, şehri teslim edeceğini bildirmişti. Ancak Pers donanmasının gelmek üzere olduğunu haber alınca bundan vazgeçti. Büyük İskender'in amiral Nikanor komutasında olan donanması Persler'den önce davranarak, Miletos'un karşısındaki Lade Adası önlerine demir attı. Bundan üç gün sonra Miletos'a ulaşan Pers donanması ise Mykale Burnu önünde demir attı. Büyük İskender Miletos'un dış şehir kısmını kolayca aldı ve Miletos'u buradan kuşattı. Miletos'a saldırıyı Pers donanmasının gözü önünde başlattı. Bu sırada donanması da Lade Adası önlerinden denize açılarak, Miletos'un iki limanının ağzını kapattı. Böylece Pers donanmasının limanlara girişi ve şehri savunanlara yardım getirmesi önlenmiş oldu. Kuşatma başarı ile sonuçlandı ve Miletos düştü. Halkın canı ve özgürlüğü bağışlandı. Bunu gören Pers donanması da bir süre oyalandıktan sonra çekilip gitmek zorunda kaldı[196].

İskender, Miletos'u ele geçirdikten sonra Halikarnassos'ta[197] hatırı sayılır sayıda Pers ve paralı askerden oluşan kuvvetin toplandığı haberi üzerine Karia'ya harekete geçmiş[198] Miletos ile Halikarnassos arasındaki şehirleri ele geçirmiş ve Halikarnassos'tan yaklaşık 5 *stadia* uzaklıkta, uzun bir kuşatma için ordugâhını kurmuştur. Dareios tarafından Aşağı Asya ve bütün donanmanın komutasına atanan Rodoslu Memnon, gerekli tüm hazırlıkları önceden yapmış, gerekli tedbirleri almış ve Persler ile birlikte çok sayıda yabancı, paralı asker kuvveti bırakmış, limanın korunması için de kadırgaları

[194]Antikçağda bugünkü İzmir ve Aydın illerinin kıyı şeridine verilen isimdir. Herodotos (I.142), 12 Antik Ion Kenti (Ionia'nın 12 Antik Kenti): Miletos, Myus, Priene, Ephesos, Kolophon, Lebedos, Teos, Klazomenai, Phokaia, Khios, Erythrai, Samos.

[195]Diod. 22, Memnon'un Miletos seferinin komutasında olduğunu düşünür.

[196]Arr. I.18.1-5. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. I.18.6-20.1.

[197]Karia'nın başkenti idi. Günümüzde Muğla'nın Bodrum ilçesinde yer almaktadır. Bkz. D.G. Hogarth (1911). Halicarnassus. *Encyclopaedia Britannica.* (Ed: H. Chisholm), Vol. 12, Cambridge University Press, 837-838. Halikarnas Mozolesi, antik dünyanın yedi harikası'ndan biri oldu.

[198]Karia'da yapılan operasyonlar için bkz. Diod. 23.4-27.6.

organize etmiştir. Bu yüzden deniz filosunun önemi ortaya çıkmıştır.[199] İskender, Halikarnassos'u ele geçirip Karia'nın geri kalanının hâkimi olduğunda, Hekatomnos'un kızı Ada'yı Karia Satraplığı'na atamıştır[200].

Sonra İskender, deniz kıyılarının kontrolünü altına alarak düşman donanmasını etkisiz hale getirmek için Lykia ve Pamphylia'ya karşı harekete geçmiştir.[201] İskender'in emrinde olan yeni evli Makedonyalı askerleri kışı geçirmek üzere Makedonyaya gitmek için izin verdi. Onlara, geri döndüklerinde ülkelerinden getirebildikleri kadar süvari ve piyade getirmelerini emretmiştir. Polemokrates oğlu Kleandros'u de asker toplaması için Peloponnesos'a göndermiştir.[202]. Ordusunun bir kısmını Parmenion komutasında Sardeis'e gönderdi. Parmenion buradan Phrygia'ya ilerleyecekti.[203]

İskender, MÖ 334-333 yılı kış aylarında, Lykia ve Pamphilia sahillerini ele geçirmek üzere güneye doğru hareket etti Bu harekatı sırasında bölgede bulunan, Telmessos, Pinara, Amna, Patara, Phaselis, Perge, Aspendos, Side ve Selge başta olmak üzere birçok şehri ve kaleyi ciddi bir mukavemet ile karşılaşmaksızın ya savaşla ya da onların boyun eğmesi ile egemenliği altına almıştır. İskender Phaselis'e geldiğinde halkı, Pisidialıların tehdidinden korumak, Phaselis halkının zararını önlemek için güçlü bir sınır karakolu ve bir üs[204] kurmuştur.

İskender, Phaselis'ten ayrılarak ordusunu deniz kıyısından komuta etmiştir.Ordusunun bir kısmını da dağ geçitlerinden, Trakyalılar tarafından yapılan güzergahtan, Perge'ye[205] göndermiştir. İskender Perge'den yola çıkarken Aspendos'tan[206] tam yetkili temsilciler gelmiş şehirlerini teslim etmek maksadıyla yolda

---

[199]Arr. I.20.2-3. Tam operasyon için bkz. Arr. I.20.4-23.6.

[200]Ada, Hekatomnos'un kızı ve Hidrieus'un karısı idi. Bkz. Arr. I.23.7-8.

[201]Diod. 27.7 ve 31.3 vd., MÖ 334 yılında İskender'in kıyı boyunca Kilikia'ya doğru yürüdüğünü anlatır! Diod. 28'de Arrianos'ta olmayan bir Lykia tepe kasabasının hikayesi vardır. Arr. I.24.4-29.6'da, neredeyse bildiğimiz her şey, 334 sonbaharından (Arr. I.24.1) 333 ilkbaharına kadar yapılan operasyonlar anlatır, ayrıca bkz. Plut. 17.2-18.1. Aldığı yollar genellikle belirsizdir (bkz. Stark, **a.g.k.**, 1958, 102 vd.), ve İskender'in amaçları hiçbir zaman açıklanmamıştır.

[202]Bkz. Arr. II.20.5; Curt. III.1.1.

[203]Bir hipparkhy ile, yani yaklaşık 500 kişilik bir tabur ile. Diod. 27.6'da belirsizdir.

[204]Arr. I.24.5-6.

[205]Pamphylia şehirlerinden biri. Antalya yakınında Murtuna kalıntıları…

[206]Pamphylia'nın kalabalık bir şehri. Günümüzde Serik'te bulunan Balkız harabeleri.

onlarla karşılaşmıştır. Aspendoslular kentlerinin kuşatılmaması ve kentlerinde bir işgal kuvveti bulundurmaması konularında İskender'e ricada bulunmuşlar İskender de onların isteklerini kabul edip, Pers Kralı'na vergi olarak yetiştirdikleri atlarla birlikte orduya 50 *talanta*[207] vermelerini emretmiştir. Parayı ve atları teslim etmeyi kabul eden Aspendoslular da şehirlerine geri dönmüşlerdir.[208]

İskender daha sonra halkını Aiolis, Kyme'den[209] gelenlerin oluşturduğu Side'ye[210] doğru ilerlemiştir. Kendi rivayetlerine göre, ilk Kyme göçmenleri bir koloni kurmak için bu memleketin kıyısına çıkmışlar ve karaya çıktıklarında aniden kendi ana dillerini unutmuşlar ve hemen yabancı bir dili konuşmaya başlamışlardır. Fakat komşu barbarların dilini değil, aslında yeni bir lehçeyi konuşmaya başlamışlar. Side halkı da bölgenin diğer sakinlerinin konuştukları dile benzemeyen barbar bir dili konuşuyormuş. İskender Side'de birtakım muhafız birliği bırakarak yabancı paralı askerler ve bu bölgelerdeki barbarlardan oluşan bir karargâh ile güçlü bir yer olan Syllion'a[211] gitmiştir. Yalnız İskender Syllion'u kolayca ele geçiremeyeceğinden üstelik yolda Aspendosluların anlaşmanın hiçbir şartını yerine getirmek istemedikleri haberini de alınca Aspendos'a doğru harekete geçmiştir. Halkı, İskender'in bizzat ordusunun başında olduğunu görünce şaşırır ve eski şartlar üzerinde bir anlaşma yapmak için elçiler göndererek tekrar ricada bulunurlar. İskender mevzinin güçlü olduğunu görmesi ve ordusunun da uzun bir kuşatmaya hazır olmamasına rağmen, yine de onlarla aynı şartlarda bir anlaşma yapmayı reddetmiştir. İskender Aspendos halkından daha önce vaat ettikleri atları ve 50 *talant* yerine de 100 talanti istemiştir. Ayrıca onun atadığı satraba da tabi olacaklardır. Makedonya'ya her yıl haraç verecekler ve komşularından şiddet yoluyla aldıkları topraklar hakkında da bir karar verilecektir ve bir hükümdarın emrine razı olacaklardır.[212]

---

[207]Antik Yunan'da 1 *talanton*=25.6 kg'a ya da 6.000 *drakhmai*'a eşit bir ölçü birimi.

[208]Arr. I.26.1-3.

[209]Antikçağ'da Aiolis Bölgesi'ndeki 12 Aiol kenti'nden biridir. Günümüzdeki Aliağa ilçesinde yer almaktadır.

[210]Pamphylia'nın oldukça mühim bir liman şehriydi. Günümüzde Antalya ili'nin Manavgat ilçesi'ne bağlı bir mahalledir.

[211]Pamphylia'da Aspendos'un kuzey batısı'nda müstahkem bir dağ şehriydi.

[212]Arr. I.26.4-5 ve 27.3-4.

Aspendoslular bütün bunları kabul edince, İskender Perge'ye doğru ilerlemiş ve oradan Phrygia'ya gitmiştir. Fakat yolu Termessos[213] kentinin içinden geçiyordu. Termessosluların soyu Pisidialılara dayanmaktadı. Her yönden sarp, dik ve çok yüksek bir mevkide yaşadıkları bilinmekteydi. Şehri geçen yol zordu, bir dağ şehirden aşağıya kadar uzanıyor ve orada bitiyordu; Bu dağlar adeta bir güvenlik kapısı oluşturuyor ve buralar gözetim altında tutularak giriş-çıkış engellenebiliyordu. Buraya yapılan sefere Termessoslular bölgeyi çok iyi tanımalarından dolayı başarı ile karşı çıkmışlar ve her iki dağı da işgal altında tutmuşlardır. Bunu gören İskender, Makedonyalılara bulundukları yerde ordugâh kurmalarını emretmiştir. Çünkü Termessosluların İskender'in ordusunu görünce bulundukları yerde beklemeyeceklerini, yakındaki şehirlerine çekileceklerini ve dağlarda sadece yeteri kadar birlik bırakacaklarını biliyorlardı. İskender'in tahmini doğru çıkmıştır. Onlar çekilmiş, muhafızlar yerlerinde kalmışlardır. Beklemeden okçuları, mızrakçı birliklerini ve daha hafif silahlı *hoplit*leri[214] yanına alıp beklemekte olan muhafızlara saldırmıştır. İskender dar geçitleri geçerek ve şehrin yakınında ordugâhını kurmuştur.[215]

Sonrasında Selge'den[216] İskender'e dostluk teklifleriyle elçiler gelmiştir. Selgeliler, Termessosluların eski düşmanıydı. İskender onlarla bir anlaşma yapmış ve bunları "güvenilir müttefikler" olarak kabul etmiştir. İskender, Termessos'u ele geçirmenin kolay olmacağını anlayarak onlarla da bir anlaşma yapıp Sagalassos'a[217] doğru yola çıkmıştır. Sagalassos da bölgenin büyük şehirlerden biriydi. Selge gibi burada da Pisidialılar ikamet etmekteydi. Bunlar son derece savaşçı ve cesaretli bir kavimdi. İskender kalelerinden bazılarını saldırı yoluyla ele geçirmiş ve diğerlerini teslim almıştır. Sonra Askania Gölü[218] yanından Phrygia'ya girmiştir. Bu gölde tuz doğal olarak kristalleşir ve bölge sakinleri tarafından kullanılırdı. Dört gün içinde, Kelainai'ye ulaşmıştır. Bu şehirde, her tarafı dik

[213]Toros Dağları üzerinde tahkimli bir Pisidia şehriydi.

[214]Seçkin ve zırhlı Yunan mızraklı piyadeleri.

[215]Arr. I.27.5-8.

[216]Modern Zerk. Perge'nin kuzeyi'nde bulunmaktadır.

[217]Modern Ağlasun. Selge'nin kuzey batısı'nda mühim ve tahkimli bir şehir.

[218]Burası Arrianos'un anlattığı Burdur Gölü olmayacaktır. Çünkü Burdur Gölü tuzlu değildir. Bu özelliklere göre ancak Plinius'un yazdığı (Lacus Ascanius) yani Çardak Gölü veya Acı Göl denen göl olmalıdır.

olan sarp bir kale bulunuyordu. Kaleyi tutan birlikler,[219] İskender'e elçiler gönderip önceden tarihi belirlenen bir güne kadar[220] yardım gelmezse, şehri ona teslim etmeyi teklif etmişlerdir. İskender tekliflerini kabul etmiş[221] on gün[222] bekledikten ve Philippos oğlu Antigonos'u Phrygia satrapı ve onun yerine Amyntas oğlu Balakrus'u müttefiklerin komutanı olarak tayin ettikten sonra Gordion'a[223] doğru yola çıkmıştır ve Parmenion'a, emri altındaki kuvvetlerle orada buluşmasını yazılı olarak emretmiştir. O da askerleriyle Gordion'a gelmiştir. Makedonya'ya giden yeni evli Makedonyalı askerler de Gordion'a ulaşmıştır.[224]

İskender Gordion'a vardığında, Gordios ve oğlu Midas'ın sarayının bulunduğu akropolis'e çıkarak Gordios'un ve at arabasındaki boyunduruğun kayışını yani Gordion düğümünü görme arzusuna kapılmıştır. Çünkü bu araba hakkında yaygın bir yerel efsane vardır.[225] Bu efsanenin en önemli kısmı şu ki, Arabanın boyunduruğundaki kayışı[226] çözen kişi Asya'ya hükmedecektir.[227] İskender, bütün gelenekleri yerine getirdikten sonra Galatia'daki Ankyra'ya[228] doğru yola çıkmıştır. Orada, halkının boyun eğmesini teklif eden ve şartları kabul eden bir Paphlagonia[229] elçi heyeti yanına gelmişlerdir. Memleketlerine bütün kuvvetleriyle girmemesi için yalvarmışlardır. İskender onları

[219]Arr. I.29.1.

[220]60 günlük. Bkz. Curt. III.1.1-8.

[221]İskender bunun, hiçbir yandan erişilemeyen kayleyi kuşatmadan daha avantajli olduğunu düşündü. Bkz. Arr. I.29.1.

[222]60 günlük sürenin dolmasının ardından şehirlerini teslim ettiler. Bkz. Curt. III.1.1-8.

[223]Hellespontos Phrygiası'nın bir şehri, Sangarios Nehri kıyısında yer almaktadır. Bkz. Arr. I.29.5. Phrygia krallarının eski başkenti. Daha sonra Pers satraplık merkeziydi. Günümüzde Beylik Köprü cıvarında.

[224]Arr. I.28.1-2, 28.8 ve 29.1-4.

[225]Tüm efsane ve olay için bkz. Arr. II.3.2-8.

[226]Bu kayış boyunduruğu araba okuna bağlıyordu ve oka çakılı bir ağaç çiviye bağlıydı.

[227]Arr. II.3.6.

[228]Modern Ankara. Antikçağ'da Büyük Phrygia'ya ait çok eski şehir, sonradan Galatların Tektosages kabilesinin başşehri olmuştu. MÖ 25 yılında Romalıların Galatia Eyaleti'nin merkezi haline geldi..

[229]Parthenios'la (Bartın Çayı) Bitinya'dan (Bithynia), Halys'le Pontos'tan ve Olgassys dağlarıyla (Ilgaz dağları) Galatia'tan ayrılan Paphlagonya katır yetiştirmek ve madencilikle meşhurdu. Halkı savaşçı idi, ve Kapadokyalılara yakın bir soydular.

Phrygia satrapı Kalas'ın emri altına vermiştir. Kendisi Kapadokya'ya[230] doğru yürümüş ve Halys[231] Nehri'nin iki yakasındaki ülkeyi fethetmiştir.[232] Sabiktas'ı Kapadokya satrapı yapmış ve Kilikia geçitlerine[233] doğru ilerlemiştir.[234] Geçitleri tüm gücüyle geçerek Kilikia'ya inmiştir. Orada kendisine, daha önce Tarsos'u[235] Persler adına kurtarmayı planlayan Arsames'in, İskender'in geçitleri çoktan geçtiğini öğrendikten sonra şehri terk etmeye niyetli olduğu bildirilmiştir. Bunu duyan İskender, süvari ve hafif birliklerden en çevik olanları yanına alıp tüm hızıyla Tarsos'a gitmiştir. Arsames, onun yaklaştığını öğrenerek kral Dareios'un yanına kaçmıştır.[236]

İskender, Parmenion'u Kilikia ve Asur topraklarını ayıran diğer geçitleri,[237] düşmandan önce ele geçirmesi ve koruması için göndermiştir. Ona müttefik piyadelerini, Yunan paralı askerlerini, Sitalkes komutasındaki Trakyalıları ve Teselya süvarilerini vermiştir.[238] Daha sonra kendisi Tarsos'tan ayrılmış ve ilk gün, Asurlu Sardanapalos tarafından kurulan Ankhialos[239] şehrine ulaşmıştır. Surların çevresi ve temelleri, kentin kurulduğunda büyük olduğunu ve büyük bir güç haline geldiğini göstermektedir. Sardanapalos'un anıtı Ankhialos surlarının yakınında yer almaktaydı. Ankhialos'tan

[230]Eskiden bölgesi çok genişken Pers Dönemi'nde iki satraplığa bölmüştü.

[231]Modern Kızılırmak. Yunanlılara göre, bu nehir bütün Asya'yı, Halys'in bu yanı ve öbür yanı olarak bölünürdü.

[232]Nehrin beri tarafındaki tüm ülkeyi ve ötesinde bulunan çok sayıda yerleri de zaptetti.

[233]Modern Külek Boğazı.

[234]Curt. III.1.22-24; 4.1; Plut. 18.3. İskender, Paphlagonia'ya hiç girmedi ve Ankyra'dan Kilikia Geçitleri'ne giden yol üzerinde Kapadokya'nın yalnızca küçük bir bölümünü geçti; Kapadokyalılar, İssos'tan sonra Phrygia'da Antigonos tarafından yenildiler [Curt. IV. 1.34; bkz. A.R. Burn (1952). Notes on Alexander's Campaigns, 332-330. *JHS*, 72, 81 vd.], Gaugamela'da Dareios için savaştılar (Arr. III. 11. 7) ve İskender'in ölümünden sonra boyun eğdirildiler (Diod. XVIII. 3.1; 16).

[235]Kydnos/Kidnos (modern Tarsos Çayı) kenarında, Kilikia'nın merkezidir.

[236]Arr. II.3.1-2, 4.1-2 ve 4.5-6.

[237]Beylan Geçidi. Burada sahile kadar inen kireç taşı yamaçlar dar bir geçit verirler.

[238]Parmenion'un vazifesi: Curt. 7.6; Diod. 32.2.

[239]Kilikia sahiline çok yakın ve Kydnos'un ağzının yakınında kurulmuştu. Asurluların söylediğine göre, Anakyndarakses oğlu Sardanapalos, Ankhialos ve Tarsus'u bir günde kurmuştu. Bkz. Arr. II.5.4.

Soloi'a[240] gitmiştir. Burada üç tabur Makedonyalı piyade, bütün okçuları ve Agriganları yanına alıp, tepeleri tutan Kilikialılara karşı harekete geçmiştir. En fazla yedi gün içinde bazılarını yenmiş, diğerlerini anlaşma yapmaya mecbur bırakmış ve Soloi'a geri dönmüştür. Burada Ptolemaios ve Asandros'un, Halikarnassos kalesini savunan ve Myndos, Kaunos, Thera ve Kallipolis'i kontrol altında tutan Pers Satrabı Orontobates'i yendiklerini ve Kos Triopion'u[241] ele geçirdiklerini öğrenmiştir. Soloi'da İskender, Asklepios'a[242] kurban kesmiş ve bir tören alayı düzenlemiştir. Sonra tekrar Tarsos'a gitmiş. Philotas'ı süvarilerle birlikte Aleion Ovası[243] üzerinden Pyramos Nehri'ne[244] göndermiştir. Kendisi ise piyade ve kraliyet süvari taburu ile Magarsos'a[245] gitmiş ve Magarsoslu Athena'ya kurban kesmiştir. Daha sonra Mallos'a uğramış ve tanrısal kahraman Amphilokhos'a[246] ölüler için adak sunmuş ve şehirdeki ayaklanmayı bastırmıştır.[247]

İskender'e henüz Mallos'tayken, Dareios'un bütün kuvvetleri ile Asur topraklarında Sokhi'de,[248] Asur Geçitleri'nden yaklaşık iki yürüyüş günü mesafede ordugâh kurduğuna dair bir haber gelmiştir. İskender bu durum üzerine kraliyet muhafız birliğini toplamış ve onlarla Dareios'un durumunu paylaşmıştır. Hemen harekete geçmesini istemişlerdir ve o günlük toplantıya son vermiş, ertesi gün Perslere ve Dareios'a saldırmak için yola çıkmıştır. İkinci gün geçitleri aşıp Myriandros[249] adlı bir

[240]Antik sikkelerde Soli Pompeiopolis (Πομπηϊούπολις) antik kenti olarak geçer. Günümüzde Mersin-Mezitli ilçesine bağlı Viranşehir bölgesinde yer almaktadır. Günesin şehri olarak da biliniyordu.

[241]Buradaki Tripaion Kos Adası'nda değil Knidos'ta olmalı.

[242]Antik Yunanistan'da tıp tanrısı olarak biliniyordu.

[243]Aleion=Adana (Çukurova) ovasıdır. Homeros bile bu ovadan bahsetmiştir (*İlyada* VI, 201).

[244]Modern Ceyhan nehri.

[245]Pyramos ağzında, bugünkü Karataş burnu denen yerde bulunmaktadır.

[246]Homeros Dönemi'nde çok güçlü bir savaş lideriydi.

[247]İskender, Mallos'un kurucusu Amphilokhos gibi, Mallosluları Yunan vatandaşı olarak sayıyordu. Çünkü Mallos bir Argos kolonisiydi. Argos (Arhos), günümüzde Yunanistan'ın güneydoğusunda bulunan bir şehir. Arr. II.5.1-6 ve 5.8-9.

[248]Suriye'nin bilinmeyen bir yeri.

[249]Myriandros (veya Myriandos), İskenderun körfezinde, modern İskenderun şehrinin yakınında bulunan bir Fenike liman şehriydi.

şehrin yakınında ordugâh kurmuştur. Gece şiddetli bir fırtına başlamış ve bu durum İskender'i ordugâhında kalmak zorunda bırakmıştır.[250]

Dareios bu esnada ordusuyla beklemektedir. Asur topraklarında, süvarileri dâhil ordusunun taktik hareketler yapması için uygun, her tarafa açık bir ovayı seçmiştir. İskender'in yanından kaçan Antiokhos'un oğlu Amyntas, ona burayı terk etmesini tavsiye etmiştir. Dareios buranın Pers ordusunun sayısı ve donanımı için uygun bir hareket alanı olduğunu söylemiş[251] ve olduğu yerde kalmıştır. Ancak, İskender hastalığı yüzünden uzun süre Tarsos'ta kalması, kurban kesip ve geçit töreni düzenlemesi, Soloi'de epeyce zaman geçirmesi ve Kilikia'da yaptığı baskın yüzünden gecikmesi, Dareios'u kararında tereddüte düşürmüştür. Dareios, kendisinin yaklaştığı haberini alan İskender'in korktuğu için, daha fazla ilerlemek istemediğini düşünmüştür. Süvarileriyle Makedonya kuvvetlerini ayaklar altında çiğneyeceğini de söylemiştir.[252] Yine de Amyntas, İskender'in, Dareios'un bulunduğu her yere geleceği konusunda ikna etmiş ve ona olduğu yerde kalması için ısrar etmiştir. Ancak orada Dareios ne süvarilerinin ne de birliklerinin ihtişamını gösterebildi, orası İskender ve kuvvetlerinin zaferini kolaylaştırmıştır. Aslında Asya'nın egemenliğini, Medler Asurlulardan, Persler de Medlerden nasıl aldıysa, şimdi de Makedonyalılar Perslerden almak gerekiyordu.[253]

4.2.2. İssos Savaşı (MÖ 333)

Dareios, Amanya Geçitleri[254] denen yerden dağları geçerek İssos'a doğru ilerlemiş ve İskender'in peşine düşmüştür. İssos'u ele geçirdiğinde, hastalık yüzünden geride kalan

[250]Diod. 32.2; Curt. 7.6-10; App. III. 3; Arr. II. 6.1-2.

[251]Plut. 20.1; Curt. 8.1-11 çok farklıdır.

[252]Demosthenes'e dair kehanette bulunur, bkz. Aeschines, III.164.

[253]Arr. II.6.3-7. MÖ 612 yılında Medyalı (Med) Kyaksares, Asur başkenti Ninova'yı (Nineveh) zaptetmiş (I.M. Diakonoff (1985). Media. *The Cambridge History of Iran* 2, (Ed: I. Gershevitch), Cambridge University Press, 122-124), MÖ 550 yılında Astyages'e yenen Kyros (Büyük Kyros) Med hâkimiyetine son vermiştir.

[254]Doğu Kilikia, batıdan ve kuzeyden Toros dağları, doğudan bunların devamı olan Amanos'larla çevrilmiştir. Kuzey Suriye ile aralarında birçok geçitler vardır. Dareios Sokhoi'daki karargahından, Amanos dağ silsilesinin etrafından, dolaşık bir yoldan ilerlemiş ve Amanos geçitlerinden (bugünkü Maraş veya Demirkapı geçidi) geçerek kuzeyden İssos'a yürümüş, böylece İskender ordusunun gerisine düşmüştü. Buna mukabil İskender de Suriye kapıları (Beylan geçidi) denen geçitten geçmiş, Myriandros'a kadar ilerlemiştir.

Makedonyalıları yakalayıp işkence yaparak öldürmüştür. Ertesi gün Pinaros Nehri'ne[255] doğru ilerlemiştir.[256] İskender, Dareios'un arkada olduğunu öğrenmiş ama bu habere itibar etmemiştir. Kraliyet muhafız birliğinden birkaç askeri 30 kürekli bir gemiye bindirerek haberin doğru olup olmadığını öğrenmek için onları İssos'a geri göndermiştir. Perslerin orada ordugâh kurduklarını tespit edip İskender'e Dareios'un yakında olduğunu bildirmiştir.[257]

İskender derhal generalleri, süvari birliklerinin liderlerini ve müttefiklerin komutanlarını toplamış ve onlara geçmişte başarıyla üstesinden geldikleri tehlikeler konusunda kendilerine güvenmelerini söylemiştir. Arkalarındaki yolu gözetlemek için geçitlere doğru birkaç süvari ve okçu göndermiştir. Sonra gece karanlığında, geçitleri tekrar ele geçirmek için bütün ordusuyla harekete geçmiştir. Gece yarısına doğru bir kez daha geçişleri ele geçirmiştir. Şafak vaktine doğru geçitlerden yola inmişlerdir. İskender dar geçitlerde orduyu kol düzeninde[258] yönetiyordu ama yol genişlediğinde, bu kola bir *phalanks* düzeni yerleştirmiştir[259]. Fakat açık alana gelince ordusunu hemen savaş düzenine sokmuştur.[260]

İskender'in savaş düzeninde ilerlediği Dareios'a bildirildiğinde, yaklaşık 30.000 süvari ve 20.000 hafif piyadeyi Pinaros Nehri'nin karşısına göndermiştir. *Hoplit*lerinden yaklaşık 30.000 kişilik Yunan paralı askerini Makedonya *phalanks*ının karşısına yerleştirmiştir.[261] Sonra her iki kanatta da, aynı zamanda *hoplit* olan 60.000 Kardakları[262] koymuştur. Ayrıca, İskender'in sağ kanadına karşı, onun solundaki dağ sırtında yaklaşık

[255]Amanos dağlarından çıkar ve İssos yakınlarında denize dökülür.

[256]Curt. 8.13-15.

[257]Curt. 8.16-19; Arr. II.7.1-2.

[258]Yani 2-4 er kişilik sıralar halinde.

[259]Arr. II.8.1-2.

[260]Savaş düzeni için bkz. Arr. II.8.3-4; Curt. 8.24; 9.12. Ancak, Diod. 31.1, süvarileri öne koyduğunu söyler.

[261]Arslan, **a.g.k.**, 2017b, 147.

[262]Ayrı bir millet adı değil. Bu isim Cengâverler mânasına gelir. Harb ve yağma ile geçinen, kâh şurada kâh burada döğüşen ücretli asker gruplarına verilen isim olması çok muhtemeldir.
Cardaces veya Kardakes, 'yabancı pararlı askerler' anlamına gelir, Akhaimenid ordusunun topladığı profesyonel bir ağır piyade idi. ['Yabancı paralı asker' anlamına gelen Cardaces veya Kardakes, …… Bkz. Briant, **a.g.k.**, 2002, 1036-1037; D. Head (1992). *The Achaemenid Army*. Montvert Publication, 42-43.]

20.000 asker yerleştirmiştir. Dareios'un bütün ordu gücünün yaklaşık 600.000 savaşçı olduğu söylenmektedir.[263]

İskender, ilerlerken biraz daha açık alana gelince, süvarilerini, kraliyet muhafız birliklerini, Teselyalıları sağ kanatta, kendi yanında nizama sokmuştur ve Peloponnesosluları ve diğer müttefikleri soldaki Parmenion'un yanına göndermiştir.[264] *Phalanks* birliklerini yerleştirdikten sonra Dareios, ordunun savaş düzenini ayarlamak için nehrin karşı kıyısına yerleştirdiği süvarileri işaret ederek geri çağırmıştır ve onların çoğunu sağ kanatta deniz tarafına, Parmenion'un karşısına gelecek şekilde konumlandırmıştır. Bazılarını dağların yakınındaki sol kanada göndermiştir. Ancak yer darlığı nedeniyle askerlerinin orada işe yaramayacağını görünce, çoğuna sağ kanata dönmelerini emretmiştir. Dareios'un kendisi, Pers krallarının geleneklerine göre, bütün ordusunun ortasında bulunuyordu.[265]

Bu anda İskender, hemen hemen bütün Pers süvarilerinin onun soluna denize doğru toplandığını, fakat diğer tarafta ise sadece Peloponnesoslular ve diğer müttefik süvarinin bulunduğunu gözlemleyerek, Teselya süvarilerini sol kanada göndermiştir. Mevzi değiştirmeleri düşman tarafından görülmemesi için *phalanks* birliklerinin arkasından geçmelerini emretmiştir.[266] Protomakhos'un komutasındaki Prodromoi, Ariston liderliğindeki Paioyalılar ile sağdaki süvarilerin önüne ve piyadesinin önüne Antiokhos komutasındaki okçuları yerleştirmiştir. Attalos'un emri altındaki Agrianyalılarla bazı süvari ve okçuları, arkasındaki dağa doğru bir açıyla[267] yerleştirmiştir. Böylece sağ kanadındaki saf, iki kanada ayrılmıştır. Piyadenin sol kanadında, Giritli okçular ve Sitalkes komutasındaki Trakyalılar; sol kanadın süvarileri ise daha ileride yer almaktaydı. Bütün safı desteklemek için yabancı paralı askerler ayarlanmıştır. Ancak *phalanks* birlikleri sağda sağlam görünmediğinden ve Persler orada oldukça kalabalık olduğundan merkezdeki kraliyet muhafız birliğinden iki bölüğü, yani Menestheus oğlu Peroedes

[263]Arr. II.8.5-8. Plutarkhos ve Diodoros da aynı adedi verirler. Iustinus'a göre, Pers ordusunun bütün kuvveti 400.000 piyade ile 100.000 süvariden ibaretti.

[264]Arr. II.8.9.

[265]Gryllos oğlu Ksenophon, bu geleneğin manasını kaydetmiştir; Curt. 9.4 ile karşılaştırın. Ayrıca Arr. II.8.10-11'e bakın.

[266]Curt. 11.3. Diod. 37.2, onları sola koyduğunu söyler.

[267]Açı şekli, bir ordunun cephesinin kanatlardan sağ veya sola bükülmesi ve bir açı teşkil etmesidir. Böylelikle iki yana cephe teşkil edilmiş ve yanlar müdafaa altına alınmış olur.

komutasındaki Anthemosluları[268] ve Kleandros oğlu Pantordanos emri altındaki Leugaeanlıları,[269] fark edilmeden sağ kanada göndermiştir. Okçuları ve bazı Agriganları ve Yunan paralı askerlerini sağ kanadının önüne cepheye getirtmiş ve böylece *phalank* Pers kanadından daha fazla genişletmiştir.[270]

MÖ 333'ün sonbaharının bitimine doğru, kışın başında İskender, İssos Ovası'nda[271] Dareios komutasındaki Pers ordusuyla karşılaşmıştır. Şiddetli bir mücadele sonunda İskender savaşı kazanmıştır.[272] Dareios savaşı kaybetmiştir ve Dareios savaştan kaçarak hayatını kurtarmıştır.[273] Persler tarafından Arsames, Rheomithres ve Granikos'taki süvari komutanlarından biri olan Atizyes ile Mısır satrapı Savakes ve Pers soyluları arasında Bubakes öldürülmüştür.[274] Dareios'un ordugâhına saldırılırken, annesi ile karısı, kız kardeşi ve küçük öğlu ve soylu Perslerin karılarından birkaçı ile iki kızı da esir alınmıştır.[275] Çünkü diğer Persliler kadınlarını ve eşyalarını Damaskos'a[276] göndermişlerdir. Dareios da hazinesinin büyük bir kısmını ve büyük bir kral olarak yanına aldığı değerli diğer her şeyi oraya göndermiştir. Bu yüzden ordugâhında 3.000 *talant*'ten fazla bulamamışlardır. Ancak bir müddet sonra Damaskos'taki hazineler de bu amaçla gönderilen Parmenion tarafından ele geçirilmiştir.[277] Bu savaş böylece, Atina *arkhon*'u Nikokrates Dönemi'nde ve Maimakterion ayında[278] sona ermiştir.[279] İssos zaferi'nin

[268]Anthemos veya Anthemous, Makedonya'nın bir şehriydi.

[269]İzmir'de bulunan Leukai antik kenti olabilir.

[270]Arr. II.9.1-4.

[271]Bugünkü Hatay'ın Erzin ilçesinin yaklaşık 7 km batısında bulunmaktadır.

[272]Butün çatışma için bkz. Arr. II.10.1-11.3.

[273]Arr. II.11.4-7.

[274]Ölü sayısı için bkz. Arr. II.11.8.

[275]Diod. 35; Curt. 11.20 vd.; Plut. 20.6-21; Arr. II.11.9.

[276]Suriye'nin eskiden beri meşhur başkenti. Modern Şam.

[277]Arr. II.11.9-10. Curtius'un'ün anlattığına göre (Curt. 13), 2600 *talant* sikke ve 500 *pound* (Ib) gümüş idi. Parmenion ana ordunun 200 mil ilerisine gönderildi. Ib, *pound* sembolüdür. 1 *pound* = 0.453 kg (kilo).

[278]Attika ayı MÖ 333 Kasım/Aralık'a tekabül eder. Arrianos, MÖ 333 yılının Ekim sonu veya Kasım başında olduğunu söyler. Ancak Beloch, III 2, 304 vd., Arrianos'un kaynaklarında bazen yanlışlıkla Makedonya aylarını Attika'ya cevirdiğininden ve İssos savaşının Ekim'de olduğunu söylediğiniden bahseder.

[279]Arr. II.11.10.

ardından İskender, İssos yakınlarında kendi adını taşıyan Aleksandreia[280] kentini kurmuştur. Bu kent kurulmadan önce burada Myriandros adında bir Fenike şehri bulunmaktaydı.

İskender, kraliyet muhafızlarından Nikanor oğlu Balakros'u Kilikia satraplığına tayin etmiştir. Onun yerine muhafızlar arasından Dionysios oğlu Menes'i seçmiş ve savaşta ölen Seleukos oğlu Ptolemaios'un yerine Simmiasoğlu Polyperkhon'u onun taburunun başına komutan olarak atamıştır.[281]

Dareios gece boyunca alt kademesinde yer alan adamlarıyla birlikte kaçmaya devam etmiştir. Gün ışığında savaştan sağ salim kurtulan Persleri ve bir miktar yabancı paralı askeri bir yerde toplamış ve yaklaşık 4.000 kişilik bir birlik ile Thapsakos[282] şehrine ve Fırat Nehri'ne doğru ilerlemiştir. Bunun yanı sıra Antiokhos oğlu Amyntas, Mentor oğlu Thymondas, Pheraeli Aristomedes ve Akarnanyalı Bianor'un savaş kaçağı olarak ve 8.000 kadar askerle dağlara doğru kaçtıkları ve Fenike'deki Tripolis'e[283] ulaştıkları bilinmektedir. Orada karaya çekilen ve önceden Lesbos'tan getiren gemilere el koymuşlardır. Nakliyeleri için yeterli olduğunu düşündükleri kadar gemiyi denize indirmişlerdir. Gemilerin geri kalanını, peşlerine düşmelerini önlemek için tersanelerde yakmışlar ve önce Kıbrıs'a sonra oradan Mısır'a kaçmışlardır. Orada ortalığı karıştıran Amyntas, yerliler tarafından öldürülmüştür.[284]

Bu arada Pharnabazos ve Autophradates Khios'ta bulunuyorlardı. Khios'a bir askeri karargâh yerleştirdikten sonra donanmalarının bir kısmını Kos ve Halikarnasos'a[285] göndermişlerdir. Kendileri ise, en iyi 100 yelkenli gemiyle denize açılıp Siphnos'ta

---

[280]Myriandros antik kenti yakınlarında, kendi adını taşıyan Aleksandreia kentini kurmuştu. Kendi adına kurulmuş olan diğer kentlerden ayırmak için 'Küçük Aleksandreia' olarak adlandırılmıştı. Bkz. V. Cuinet (1891). *La Turquie d'Asie II*. Paris: E. Leroux, 201-208; G.M. Alishan (1899). *Sissouan*. Venice: S. Lazare, 499-502. Günümüzde İskenderun, Hatay ilçesinde yer almaktadır.

[281]Arr. II.12.2.

[282]Fırat kenarında, El-hamra yakınında. Burası, eskiden Suriye'den doğuya giden askeri kıtalar ve kervanların Fıratı geçtikleri yegâne geçidin başında, mamur bir ticaret şehiydi.

[283]Fenike'nin Sidon, Tyros ve Arados şehirleri tarafından müşterek olarak tesis edilmiş zengin bir şehirdi. Tripolis üç kısımdan mürekkepti. Her kısım ötekinden bir *stadia* açıktaydı. Her birinin ayrı suru vardı. Modern Tarablusa Şam.

[284]Diod. 48.1-3; Curt. IV.1.27-33; App. VI.2. Ayrıca bkz. Arr. II.13.1-3.

[285]Oradaki Pers muhafız kıtalarını takviye için.

demirlemişlerdir. Sparta kralı Agis[286] tek bir kadırga[287] ile buraya gelip onlardan savaş için para vermelerini[288] ve mümkün olduğu kadar çok gemi ve adamı Peloponnesos'a göndermelerini istemiştir. Tam da bu anda İssos savaşının haberi gelmiştir. Haberi duyunca herkes şaşkına dönmüş ve Pharnabazos, Khios'luların İssos'taki yenilgi haberini öğrenince isyan edeceğinden korkarak 12 kadırga ve 1500 yabancı paralı askerle Khios'a doğru yelken açmıştır. Agis, Autophradates'ten 30 *talant* gümüş ve on tane kadırga almıştır ve Hippias'ı bunları Tainaron'daki[289] kardeşi Agesilaus'a götürmesi için göndermiştir. Agesilaus, mürettebata tam ödeme yapmasını ve mümkün olduğunca çabuk Girit'e doğru yelken açmasını emretmiştir. Kendisi şimdilik Siphnos Adası'nda kalmış ve bir süre sonra Autophradates'le tekrar Halikarnassos'ta buluştuğu söylenmektedir.[290]

4.3. Phoinike ve Suriye Seferi

İskender, Kerdimmas oğlu Menon'u "Koile Suriye"[291] satrapı olarak atamış ve bölgeyi koruması için ona müttefik süvarileri vermiştir. Kendisi MÖ 332'yılının başlarında Fenike'ye doğru ilerlemiştir. Yolda, Aradosluların ve Arados[292] dolaylarındaki halkın kralı Gerostratos oğlu Straton'la karşılaşmıştır. Gerostratos'un kendisi, Fenikeli ve Kıbrıslıların diğer kralları gibi, Autophradates ile yelken açmıştır. Straton, İskender'le karşılaşınca, Sigon ve Mariamme şehri ve kontrolü altındaki diğer bütün yerler[293] ile

---

[286]II. Argis, MÖ 338-330'da hükümet sürmüştür. Dareios'un paralı Yunan askerlerinden İssos savaşında kurtulan 8.000 kişinin yardımıyla Hellas'ı kurtarmaya teşebbüs etti. Elis, Akhaia ve Arkadia'yı İskender'e karşı birleştirebildi. Fakat MÖ 330'da Makedonya hükümet naibi Antipatros'la yaptığı bir harbede hem zaferi hem de hayatını kaybetti.

[287]Üst üste üç sıra kürekli kadırga.

[288]Arr. II.13.4.

[289]Mataban burnu.

[290]Arr. II.13.4-6; App. II ve VI.

[291]Oyuk Suriye anlamına gelir. Yunanca: Κοίλη Συρία, *Koile Syría*. Ancak çoğunlukla Lübnan ve Anti-Lübnan sıradağları arasındaki Bekaa Vadisi olarak anılırdı. Sonrada Seleukoslar hükümetinin Suriye kısmıyla doğuda sınırlanan ve Mısır'la Arabistan'a kadar uzanan yerlerin adı. Bölge şimdi modern Suriye ve Lübnan'ın bir parçası. Arrianos, Suriye'nin parçaları olan Fenike kıyıları ve Filistin'den ayrı, yani kuzey Suriye'yi muhtemelen böyle tanımlamaktadır.

[292]Sidonlu kaçaklar tarafından bir ada üzerine kurulmuştur. Çarçabuk pek kalabalıklaşan bu şehrin civar sahilde bir hayli arazisi vardı. Modern Ruat. Tevratta Arvat adıyla anılır.

[293]Bunlar bilinmemektedir.

birlikte Arados adası ve karşı kıyısında kurulmuş büyük ve müreffeh bir şehir olan Marathos'u[294] ona teslim etmiştir.[295]

İskender henüz Marathos'tayken, Dareios'un elçileri bir mektubu İskender'e ulaştırmışlardır.[296] Dareios'un annesi, karısı ve çocuklarının serbest bırakılması için ricada bulunmaktadırlar.[297] İskender cevap yazmış, Thersippos'u Dareios'un elçileriyle birlikte ona mektubu teslim etmeleri, ancak Dareios'la hiçbir şeyi müzakere etmemeleri kaydıyla göndermiştir.[298] Ayrıca Dareios'un Artabazos oğlu Kophen ile Damaskos'a gönderdiği hazinelerin ve onları korumak için bırakılan bütün Perslerin de kraliyet teçhizatının geri kalanıyla birlikte ele geçirildiğini haber aldığında Parmenion'a ganimetleri Damaskos'a geri götürmesini ve orada korumasını emretmiştir.[299] Savaştan önce Dareios'a gelen Yunan elçilerine gelince, onların da yakalandıklarını öğrenince kendisine gönderilmesini istemiştir. Elçiler kısa bir süre içerisinde İskender'in yanına getirilmiştir.[300]

İskender Marathos'tan yola çıkmış, Byblos ve Sidon[301] İskender'e teslim olmuştur. Persler ile Dareios'u istemeyen Sidonlular, İskender'i bizzat kendileri çağırmışlardır.[302] Oradan Tyros'a[303] doğru ilerlemiş ve yolda halk tarafından gönderilen Tyroslu elçiler onunla karşılaşmıştır. Tyros'un İskender'in emirlerini kabul etmeye karar verdiklerini söylemişlerdir. Hem şehri hem de elçilerini övmüştür, çünkü bunlar Tyros'un soylularıydı ve aralarında krallarının oğlu da bulunuyordu. Onlara geri dönmelerini ve Tyroslulara

---

[294]Günümüzde Amrit civarında harabeleri vardır.

[295]Arr. II.13.7-8.

[296]Diod. 39; Curt. IV.1.7 vd.; Iust. XI.12'de çok farklılıklar vardır. Ayrıca bkz. G. T. Griffith (1968). The Letter of Darius at Arrian 2. 14. *Proceedings of Cambridge Philological Society*. Vol. 14, 33 vd.

[297]Dareios'un yazdığı mektup için bkz. Arr. II.14.2

[298]İskender'in yazdığı mektup için bkz. Arr. II.14.4-9.

[299]Damaskos satrapı'nın ihanetiyle şehir dışında Parmenion'un eline düşürülmüştü.

[300]Arr. II.15.1-2. Ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. II.15.2-5.

[301]Byblos, çok eski bir Fenike liman kentidir. Jubayl veya Jebeil olarak da bılınır. Günümüzde Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'un kuzeyinde yer almaktadır.

Başkenti Beyrut'un güneyinde Akdeniz kıyısında bulunmaktadır. Modern Sayda veya Saida.

[302]Curt. IV.1.15. Sidon, MÖ 344/43 yılında Pers'ten ayrıldığı zaman bir sürü sorunlarla karşılaşmıştı.

[303]Tyros, dünyanın en eski sürekli yerleşimşehirlerinden biridir. Günümüzde Lübnan'ın dördüncü büyük şehridir. Güney Valiliği'ndeki Tyros Bölgesi'nin başkentidir.

Tyros'u ziyaret etmeyi ve Herakles adına[304] kurban kesmeyi teklif ettiğini bildirmelerini söylemiştir.[305]

Bu haber elçiler tarafından Tyros'ta duyurulduğunda, Tyroslular İskender'in diğer tüm emirlerine uymaya hazır olduklarını, ancak herhangi bir Pers veya Makedonyalı'yı şehirlerine kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdir. İskender bu cevabı alınca öfkeyle elçileri geri göndermiş. Süvari birliği komutanlarıyla kraliyet muhafızları ve ordunun generellerini toplayarak bir konuşma yapmıştır.[306] Bu konuşmayla İskender onları kolayca Tyros'a saldırmaya ikna etmiştir. Gerçek şu ki, Tyros kuşatmasının zor bir görev olduğu ifade edilmiştir.[307] Çünkü şehir bir adadan ibaret ve her tarafı yüksek surlarla tahkim edilmiştir. Görünüşe göre o zamanlar Tyros'un deniz avantaji da bulunuyordu. Çünkü Tyrosluların tıpkı şu anda olduğu gibi çok sayıda gemileri mevcuttu.[308] Bu yüzden Tyros'u ele geçirirken büyük zorluklarla karşılaşmışlardır.[309]

İskender hala Tyros kuşatmasıyla uğraşırken, Dareios'tan elçiler gelerek Dareios'un annesi, karısı ve çocukları için ona 10.000 *talanta* fidye vermeye; Fırat'ın batısındaki bütün ülkeyi, Hellen denizine kadar[310] bırakmayı ve İskender'e kızını vererek onun dostu ve müttefiki olmaya hazır olduğunu haber vermişlerdir. İskender, Dareios'a şu cevabı vermiştir. Dareios'tan para ya da ülkenin tamamı yerine bir parçasını almaya ihtiyacı yoktur. Çünkü para da bütün ülke de artık İskender'e aittir. Dareios'un kızıyla evlenmek isterse, Dareios vermese bile onunla evlenebilir. İskender'den bir lütuf istiyorsa, Dareios'un kendisi onun ayağına gelmelidir. Dareios bu cevabı aldığında İskender'le anlaşmaktan ümidini keserek yeniden savaşa hazırlanmaya başlamıştır.[311]

---

[304]Tyros Heraklesi, Tyros şehrinde Melkarth, yani Şehrin kralı adıyla anılan Suriye tanrısı Baal idi.

[305]Arr. II.15.6-7; Diod. 40.2; Curt. IV.2.1-5. Tyroslu Herakles için bkz. Arr. II.16.1-6.

[306]Arr. II.16.7. Konuşma için bkz. Arr. II.17.1-4.

[307]Diod. 46. 5; Curt. IV. 4. 9; Plut. 24. 3'e göre, 6 veya 7 ay sürmüş, aşağı yukarı MÖ 332 Şubat-Ağustos, bkz. Arr. II.24.6.

[308]Arr. II.18.1-2.

[309]Bütün olaylar için bkz. Arr. II.18.3-24.6.

[310]Yani bütün Anadolu ve Suriye (Fırat'ın batısında!). Hellen Denizi'nin doğusunda Ege Denizi, batısında Ion Denizi ve güneyinde Akdeniz olan bölgeyi.

[311]Arr. II.25.1-3. Curt. V.1 vd., kuşatmadan sonra mektubun geldiğini, ve Halys'in batısındaki toprakları teslim etmeyi teklif ettiğini söyler. Diod. ile karşılaştırın. Diod. 54.1-6; Curt. IV.11; Iust. XI.12.5 vd., teklifin (ancak 30.000 *talant* ile) Gaugamela'dan önce olduğunu söylerler.

İskender seferini Mısır'a doğru yapmaya karar vermiştir. Gaza şehrinin yöneticisi olan Batis adındaki bir hadım hariç, Filistin Suriye denilen bölgenin lideri onun yanına gelip teslim olmuştur. Fakat Batis, Arap paralı askerlerinden bir kuvvet oluşturmuş ve uzun bir kuşatma için yetecek kadar yiyecek toplamıştı. Şehrin saldırıyla alınamayacağına güvenerek İskender'i şehre kabul etmemeye karar vermiştir.[312]

Gaza denizden yaklaşık 20 *stadia*[313] uzaklıktaydı ve yüksek bir dağın üzerine kurulmuş, etrafı sağlam bir surla çevrili büyük bir kentti. Fenike'den Mısır'a giden yolda çölün başlangıcındaki son kentti. İskender Gaza'yı ele geçirip kadınlarını ve çocuklarını köle olarak satmıştır. Çevredeki kabileleri şehre yerleştirmiş ve savaş için bir müstahkem mevki olarak kullanmıştır.[314]

4.4. Mısır Seferi

İskender asıl hedefi olan Mısır'a doğru yola çıkmıştır[315] ve Gaza'dan hareket ettikten altı gün sonra Mısır'daki Pelusion'a ulaşmıştır.[316] Filosu da Fenike'den Mısır'a doğru deniz kıyısı boyunca ilerlemiştir[317]. İskender onları Pelusion'da demirlemiş halde bulmuştur. Dareios tarafından Mısır satraplığına atanan Persli Mazakes,[318] İssos savaşının neticesini, Dareios'un utanılacak kaçışını ve Fenike, Suriye ve Arabistan'ın büyük bir kısmının[319] İskender'in elinde olduğundan ve emri altında herhangi bir Pers kuvveti de olmadığından,[320] İskender'i şehirlerine dostane bir şekilde kabul etmiştir.[321] İskender

---

[312]Arr. II.25.4.

[313]Yunan ve Roma ölçüm sistemi, *parasanges* veya *stadion*, *milia* (mille passuus) ve league (leuga) idi. *Stadion*, 625 Roma fitinden (185 metre veya 606.9 fit) veya 125 adımdan oluşuyordu, ve bir milin sekizde birine eşitti. 1 *furlong* = 220 *yarda* = 200 m, 1 yarda = 0.914 m.

[314]Gaza kuşatması, iki ay sürmüş (Diod. 48.7), yani MÖ 332 Eylül-Kasım, bkz. Arr. II.24.6; Curt. V.10; VI.7 vd.; Plut. 25.3 (İskender yaralanmış). Ayrıca bkz. Arr. II.26.1-27.7.

[315]Arr. II.17.1-4'e bkz.

[316]Kasım MÖ 332, Mısır'a saldırmak için doğru zaman idi. Pelusion'un modern ismi Tine.

[317]Hephaistion'un komutasında.

[318]Arrianos Mısırlı diyor, Arr. III.1.2.

[319]Arr. II.20.4 ve V.25.3'e uymuyor.

[320]Pers askeri karargahı, muhtemelen savaş için İssos'a taşınmıştı.

[321]İssos'ta ölmüş olan Sabakes'in (Arr. II.11.8) ardılı Mazakes'in Makedonyalılara hemen boyun eğmesinin sebebi, Perslerin Mısırlıları dini ve siyasi tazyik altında bulundurmaları ve Mısırlıların Makedonyalıları halaskar olarak görmeleriydi.

Pelusion'a bir askeri karargâh yerleştirmiştir. Donanmasının kaptanlarına nehirden Memphis'e[322] kadar gitmelerini söylemiş ve bizzat kendisi, sağında Nil Nehri olan Heliopolis'e[323] doğru yola çıkmıştır. Güzergâhı üzerindeki bütün bölgeleri teslim yoluyla ele geçirmiş ve çölü geçerek Heliopolis'e ulaşmıştır. Buradan nehri geçip Memphis'e gitmiştir. Burada tanrılara, özellikle Apis'e[324] kurban sunarak sportif ve müzikal oyunlar düzenlemiştir. Memphis'ten, kalkanlı piyadeler, okçular ve Agrianyalılar ve süvarilerden kraliyet bölüğü ile akıntı yönünde denize doğru yelken açmıştır. Kanobos'a[325] varıp Mareotis Gölü'nü[326] geçerek günümüzde kendi adıyla anılan Aleksandreia şehrinin bulunduğu yere gitmiştir. Şehrin planını kendisi yapmış, yani şehrin çarşısının nerede kurulacağını, kaç tane tapınak olacağını ve birtakım Yunanlı tanrılar ile Mısırlı İsis'in[327] tapınağının, kimin için nerede dikileceğini ve inşa edilecek sur duvarlarının boyutunu belirlemiştir. Bu göz önünde bulundurularak kurban sunmanın olumlu olacağı düşünülmüştür.[328]

Bu sırada Hegelokhos gemiyle Mısır'a gelmiş ve İskender'e Tenedos[329] halkının Perslerden ayrılarak kendilerine katıldığını ve Autophradates ve Pharnabazos tarafından yerleştirilen muhafız birliklerine rağmen, Khios halkının onları şehre kabul ettiğini

[322]Memphis Mısır'ın en eski kentlerinden biriydi, ve antik Mısır'ın ilk başkenti idi. Kalıntıları Kahire'nin güneyinde bulunan Mit Rahina yakınındadır.

[323]Menşede Baalbek. Adının da anlattiği gibi (Baal'in Şehri) önceleri Baal ibadetinin merkeziydi. Baal güneş tanrısı olduğu için Hellenler de buraya Heliopolis adını vermişlerdi. Günümüzde muhteşem harabeleri ayakta durmaktadır.

[324]Mısır dilinden Hapi kelimesinden çıkma bu kelime hakim manasına gelirdi ve Osiris'in unvanlarından biriydi. Çünkü Osiris ölüleri muhakeme ederdi. Bu iyi, ve güneşle Nil sayesinde Mısır'ı ihya eden tanrının hayvanı da bu mukaddes boğalardı. Bunlar onun canlı timsaliydi. Bu boğalar, öldükleri zaman Memphis'te Serapeion adındaki Apis türbesine konurlardı.

[325]Aleksandreia'nın 8 saat (120 *stadia*) uzağında, en batıdaki Nil ağzının denize döküldüğü yerde, mühim bir ticaret şehri. Aleksandreia'nın kuruluşuyla ehemmiyetini kaybetti. Harabeleri Abukır'ın yarım saat uzağındadır.

[326]Mareia Gölü 55 km kadar uzunlukta ve 28 km kadar genişlikte idi. Etrafında bağlar, hurmalıklar ve papirüslükler vardı. Modern Birketil-Mariut.

[327]Mısırlılarda ay tanrıçası, Osiris'in kız kardeşi ve karısı.

[328]Arr. III.1.1-4.

[329] Bozcaada, Ege Denizi'nde bulunan bir ada. Çanakkale ilinin bir ilçesidir.

bildirmiştir. Ayrıca, Pharnabazos'un Methymna[330] tyranı Aristonikos ile birlikte yakalandığını ve esir edildiğini söylemiştir.[331] Aristonikos'u, Khioslu Apolllonides'i, Phesinos ile Megareus'u ve Khiosluların isyanına yardım edenlerle o zamanlar adayı zorla idare edenleri İskender'e getirmiştir. Mitylene'yi Khares'ten aldığını ve anlaşma ile Lesbos'taki diğer şehirleri de ele geçirdiğini bildirmiştir. Hegelokhos, Kos halkının çağrısı üzerine Amphoteros'u 60 gemiyle Kos'a göndermiş ve sonra kendisi de Kos'a gitmiş ve kendisini çoktan Amphoteros'un mülkiyetinde bulmuştur. Kısacası, Hegelokhos, Kos'ta muhafızlarının elinden kaçan Pharnabazos dışında kalan bütün esirleri getirmiştir. İskender tyranları geldikleri şehirlere göndermiştir. Ancak Apollonides'i, Khioslular ve güçlü bir muhafız birliğiyle, Mısır'daki Elephantine[332] kentine yollamıştır.[333]

Bundan sonra İskender'i Libya'daki Ammon'u[334] ziyaret etme arzusu sarmıştır ve bu arzusunu yerine getirmek için Ammon'a doğru yola çıkmıştır.[335]

Paraetonion'a[336] kadar, Aristobulos'un anlattığına göre, çöl olmasına rağmen tamamen susuz da olmayan, kıyı boyunca 1.600 *stadia* mesafeli çölden geçmiştir. Buradan Ammon kehanetinin bulunduğu yere, memleketin iç kısmına doğru yürümüştür.[337] İskender yolda bol yağmurla karşılaşmış ve bunu tanrı'nın bir armağanı

[330]Lesbos adasında (Midilli), en kuzeyde bulunan ve Mitylene'den sonra en mühim şehirdi. Modern Malivo.

[331]Arr. III.2.3-5.

[332]Yukarı Mısır'ın güney hududunda, eskilerin "Fildişi Adası" dedikleri gayet mümbit ada üzerinde. Modern Assuan Adası.

[333]Arr. III.2.5-7.

[334]Ammon, Mısır şehirlerinden Thebai'nın ilk tanrısıdır (bir Libya tanrısı olarak da bilinir). Kahini, antik Mısır'ın başkenti Memphis'in yaklaşık 500 km batısındakı Siwa vahasında bulunuyordu. Vahaya Ammon da deniyordu. Günümüzde, kalıntıları Ümmü Beyda'da bulunur.

[335]MÖ 331'in başlangıcında. Siwa Vahası'nda bulunan Amon (Ammon) kahini ziyareti için bkz. App. V; Herakles ve Perseus için App. IV. Ayrıca bkz. Arr. III.3.1-2.

[336]Mısır'a komşu Marmarika memleketinde, Kyrene (modern Shattah, Libya sınırları içindedir; bugünkü Gurena harabeleri) ile Aleksandreia (Nil deltası) arasında bir liman şehri. Antonius ile Kleopatra buraya sığınmışlardı.

[337]Siwa vahasına doğru. Günümüzde Libya sınırının doğusunda, Mısır'ın batı kısmında yer almaktadır.

olarak kabul etmiştir.[338]. İskender alanı merakla incelemiş ve isteğini tanrıya danışmıştır. Kalbinin istediği cevabı almış ve tekrar Mısır'a doğru yola çıkmıştır. Aristobulos'a göre geldiği yoldan, Lagos oğlu Ptolemaios'a göre farklı bir yoldan Memphis'e doğru ilerlemiştir.[339]

Memphis'de Yunanistan'dan birçok elçi İskender'e gelmiş ve hiç kimseyi hayal kırıklığına uğratmadan geri göndermiştir.[340] Ayrıca Antipatros tarafından gönderilen bir kuvvet de mevcuttu. Bunlar Hegesander oğlu Menoetas komutasındaki 400 kişilik Yunan paralı askerleri ve Eunikos oğlu Asklepiodoros komutasındaki yaklaşık beş yüz Trakyalı süvari birliğiydi. Burada Kral Zeus'a kurban sunduktan sonra Mısır'ın idaresini ele almıştır. İki Mısırlıyı, Doloaspis ve Petisis'i nomarkh olarak atamış ve bütün Mısır ülkesini aralarında paylaşmışlardır. Fakat Petisis görevden çekilince Doloaspis hepsine sahip olmuştur. Muhafız birliği komutanları olarak kraliyet muhafız birliğinden Memphis'te Pydnalı Pantaleon'u ve Pelusion'da Pellalı Megakles oğlu Polemon'u tayin etmiştir. Bir Aitolialı olan Lykidas, paralı askerlere komuta edecekti ve kraliyet muhafızlardan Ksenophantes oğlu Eugnostos'u paralı askerlerin sorumluluğunu vermiştir. Eugnostos'u, Aiskhylos ve Khalkideus oğlu Ephippos'u bunların başlarına sorumlu olarak tayin etmiştir. Libya ile komşu ülkenin yönetimi Kharinos oğlu Apollonios'a ve Heroonpolis çevresindeki Arabistan idaresi Naukratisli Kleomenes'e verilmiştir. Eski usullere göre nomarkh'ların kendi bölgelerini yönetmeleri için talimat verilmiş, yalnız onlardan vergi alıp kendisine ödemeleri emredilmiştir. Generalleri Makartatos oğlu Peukestas ile Amyntas oğlu Balakros'u ve donanmanın amirali Theramenes oğlu Polemon'u Mısır'a tayin etmiştir. Hastalıktan ölen Arrhybas'ın yerine muhafız, olarak Anteas oğlu Leonnatos'u göreve getirmiştir. Okçuların komutanı Antiokhosda ölmüştü ve onun yerine İskender okçuların komutanı olarak Giritli Ombrion'u atamıştır. Balakros'un komutanı olduğu müttefik piyadeler, Balakros Mısır'da kaldığı için Kalanos'un emri altına yerleştirilmiştir.[341]

---

[338]Arr. III.3.3-4. Başka olaylar için bkz. Arr. III.3.4-6.

[339]Arr. III.4.1-2 ve 4.5. Ammon'un diğer özellikleri için bkz. Arr. III.4.2-4.

[340]Curt. IV.8.12, özellikle Atina, Rodos, Khios ve Mitylene adlarını vermiş. Kral Tyros'a dönünce Atina, Rodos ve Kios'tan tekrar elçiler gelmiştir.

[341]Curt. IV.8.4, Rodoslu Aeskhylos ile Makedonyalı Peukestas, 4.000 askerle Mısır'ın başına getirildiğini, Apollonios, komşu olan Afrika Bölgesi'nin yöneticisi olarak atandığını, Kleomenes, Mısır ve Afrika'nın

Bütün Mısır'ın komutasını tek bir adama emanet etmenin güvenli olmadığını düşünerek Mısır'ı birçok subay arasında paylaştırdığı söylenmektedir.

4.5. Phoinike'ye Dönüş ve Suriye Seferi

İlkbahar gelir gelmez İskender, Memphis'ten Fenike'ye doğru hareket etmiştir. Tyros'a vardığında donanmasının çoktan oraya vardığını görmüştür. Tyros'ta Herakles'e tekrar kurban keserek atletizm ve müzik oyunları organize ettirmiştir. Burada Atina'dan *paralos*[342] kendisine ulaşmış ve Diophantos ve Akhilles'i elçi olarak getirmiştir. *Paralos*'un bütün mürettebatı müzakereci sıfatıyla onlarla birlikteydiler. Tüm misyonlarına ulaşmışlardı. Özellikle İskender, Granikos'ta ele geçirilen bütün Atinalı esirleri Atinalılara teslim etmiştir.[343] Peloponnesos'ta kendisine karşı bir isyan hareketi olduğunu öğrenince, Pers savaşına sadakat ile bağlı olan ve Lakedaimonlulara kulak vermeyen Amphoteros'u Peloponnesoslulara yardım etmesi için göndermiştir. Ayrıca Fenikelilere ve Kıbrıslılara, Amphoteros'un komutasında sevk ettiği gemilere ek olarak Peloponnesos'a 100 gemi daha göndermeleri için emir verilmiştir.[344]

İskender, bir Beroealı[345] olan Koiranos'u Fenike'de vergi toplamak için, Philoksenos'u Asya'da Toros'un bu yandaki yakasında tahsildar olarak tayin ettikten sonra, ülkenin iç kısmından Thapsakos'a ve Fırat Nehri'ne doğru hareket etmiştir.[346] Yanında taşıdığı paraların muhafazasını Makhatas oğlu Harpalos'a vermiştir.[347] İskender, Hassalardan biri olan Menandros'u satrap olarak Lydia'ya göndermiş ve Klearkhos'u[348] Menandros'un sorumlu olduğu paralı askerlerin komutantanlığına atamıştır. Arimmas'ın yerine Eunikos oğlu Asklepiodoros'u Suriye satrapı yapmıştır.[349]

---

vergilerini toplamakla görevlendirildiğini ve Polemon, 30 kadırga ile Nil ağızlarını korumak için tayin edildiğini söyler. Bkz. Arr. III.5.1-6.

[342]Kutsal bir gemi.

[343]Arr. I.29.5 ve III.6.2; App. VI.

[344]Arr. III.6.1-3.

[345]Modern Veria. Güney Makedonya'da bulunmaktadır.

[346]E. Badian (1965). The Administration of the Empire. *G.&R*, Vol. 12 (2), Cambridge University Press, 168.

[347]Arr. III.6.4-7.

[348]Muhtemelen Kleandros adına Arrianos ya da bir yazarın hatasıdır, Arr. III.12.2; 26.3; VI.27.3-4.

[349]Arr. III.6.7-8.

İskender, Aristophanes'in Atina'da *arkhon* olduğu yılın Hekatombaion (Temmuz-Ağustus) ayında Thapsakos'a ulaşmıştır.[350] Orada nehir geçişinin güvenliğini sağlayan iki köprüyü hazır bulmuştur. Gerçek şu ki, Dareios'un nehrin savunması için görevlendirdiği Mazaios, 2.000 Yunan paralı asker[351] de dahil yaklaşık 3.000 süvari ve ve piyade[352] ile nehrin öbür kıyısında nöbet tutmaktaydı. Bu nedenle köprü, Mazaios'un birliklerinin köprüye saldıracağı korkusuyla Makedonyalılar tarafından karşı kıyıya kadar tamamlanmamıştı, fakat İskender'in gelişini öğrenen Mazaios bütün kuvvetleriyle aceleyle geri çekilmiştir. Mazaios kaçar kaçmaz, köprüler öbür kıyıya kadar tamamlanmış ve İskender ordusu ile köprüleri geçmiştir.[353]

Bundan sonra İskender, soluna Fırat Nehrini [354] alarak Mezopotamya ülkesinin içlerine doğru ilerlemiştir. Fırat'tan yola çıkarken direk Babil'e doğru hareket etmemiştir. Diğer yoldan gitmek ordu için erzak, atlar için yem ve gerekli diğer şeyleri tedarik etmek için daha kolay olmuştur.[355] Dareios'un ordusundan farklı yönlere gözcü olarak gönderilenlerden bazıları yakalanmıştır. Bunlar, Dareios'un Dicle Nehri kıyısında mevzi aldığını, İskender'in nehri geçmesini engellemeye kararlı olduğunu, Kilikia'da savaştığından[356] çok daha büyük bir ordunun onu beklediğini haber vermişlerdir. İskender bunu öğrenince hiç durmadan Dicle'ye doğru harekete geçmiştir.

4.6. Asur Seferi

İskender Dicle'ye vardığında ne Dareios'un kendisini ne de Dareios'un geride bıraktığı muhafızları bulmuştur ve böylece nehri geçmiştir. Akıntının hızı nedeniyle[357] bu kolay değildi ama hiçbir engel görünmemekteydi.[358] Burada ordusunu dinlendirmiş ve bu

---

[350]MÖ 331. Hekatombaion, Attika yılının ilk ayı, Temmuz ortasından Ağustos ortasına kadar sürer.

[351]App. VI.2.

[352]Rakam belirtilmemiş veya kaybolmuş. Curtius, Mazaios'un 6.000 süvari olduğunu söyler ve Fırat'ı ve ardından Dicle'yi savunacağını düşünür, Curt. 9.7 ve 9. Ancak, Dicle için bkz. Diod. 55.1.

[353]Arr. III.7.1-2.

[354]Fırat'ı solunda tutarak Mezopotamya ülkesinin içlerine doğru giderken Ermenistan dağları tam karşıda durur. Toros'un bir kolu olan Karaca Dağ (Karacadağ) olacak.

[355]Geniş çayırlıklar vardır.

[356]İssos savaşı.

[357]Bu yüzden Dicle adını almış.

[358]Diod. 55.3 vd.; Curt. 9.15 vd., nehri geçerkenzorluklarla karşılaştıklarını söylerler. Curt. 9.23, Mazaios'un hemen sonra saldırdığını söyler. Ayrıca bkz. Arr. III.7.3-5.

esnada bir ay tutulması gerçekleşmiş, İskender tutulmaya neden olduğu söylenen Ay ve Güneş'e kurbanlar sunmuştur. Aristandros, tutulmanın Makedonyalılar ve İskender için lehte olduğunu, bu ay bir savaş olacağını ve kurbanların İskender'in zaferinin müjdecisi olduğunu düşünmektedir.[359] İskender, Dicle'den yola çıkmış ve Gordyenia dağlarını[360] soluna, Dicle'yi sağına alarak Asur topraklarından[361] geçmiştir. Nehri geçtikten sonra dördüncü gün *prodromoi*, bazı düşman süvarilerinin ovada görüldüğünü, ancak sayılarını tahmin edemediklerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine kuvvetlerini bir araya getirmiş ve savaşa hazır bir şekilde ilerlemiştir. Bu sırada doğru şekilde nezaret eden diğer *prodromoi* gelip düşman süvarilerinin 100'den fazla olmadığını tahmin ettiklerini söylemişlerdir.[362]

İskender sonra kraliyet birliğini, hassa askerlerinden bir bölüğü ve Paeonyalı *prodromoi*'ı yanına alıp hızla ilerlemiş ve ordunun geri kalanının yürüyüş hızında takip etmesini emretmiştir. Ancak, İskender'in hızla yaklaştığını gören Pers süvarileri, kaçmak için hiç zaman kaybetmemişlerdir. İskender peşlerine düşerek onları sıkıştırmıştır. Büyük bir kısmı kaçmasına rağmen, atları yorulanlardan bazıları öldürülmüş, bazıları da atlarıyla birlikte yakalanmıştır. Bu askerlerden, Dareios'un büyük bir kuvvetle ve uzakta olmadığını öğrenmişlerdir[363].

4.6.1. Gaugamela Savaşı (MÖ 331)

Dareios, Baktria[364] satrapı Bessos'un komutasındaki Baktrialılar ve Sogdialılar[365] ile birlikte Baktrialılara komşu olan Hintlilerin yardımını almıştır. Bunlara, Asya'da yaşayan bir İskit halkı olan Sakalar da katılmıştır. Bunlar Bessos'un tebaası olarak değil, Dareios'un ittifakı olarak gelmişlerdir. Komutanları Mauakes'ti ve bunlar süvari okçulardı. Arakhosialıların[366] satrapı Barsaentes, hem Arakhosialılara hem de Hintli

[359]App. VIII.5.

[360]Modern Cudi dağı, bkz. Curt. 10.8.

[361]Asur'un kuzey kısmı.

[362]Arr. III.7.6-7.

[363]Curt. IV.10.9 vd.; 9.1-10 ve Diod. 39.3 ve 53'te Pers seferberliği ve ordu hareketleriyle ilgili bazı açıklamalar vardır. Bkz. Arr. III.8.1-2.

[364]Modern Belh.

[365]Oksos (Amu Darya) ile Jaksartes (Syr Darya) arasındaydı. Modern Buhara.

[366]Afganistan'ın Kabülistan ve Kandahar kısımları.

dağlılara önderlik etmiştir. Arialıların[367] satrapı Satibarzanes, Arialılar, Phrataphernliler, Parthialılar,[368] Hyrkanialılar[369] ve Topeiryalılara,[370]; Atropates ise, Medler, Kadusyalılar, Albanyalılar ve Sakesinyalılara[371] komuta etmekteydi. Kızıldeniz kıyısında oturan kabileler Orontobates, Ariobarzanes ve Orksines tarafından yönetiliyordu. Uksialılar ve Susalıların[372] komutanı Abulites oğlu Oksathres idi. Bupares, Babillilerin komutanıydı. Yerleştirilen Karialılar ve Sittakenyalılar, Babillilerle birlikte gruplandırılmışlardı. Ermenistanlılar Orontes ve Mithraustes'in, Kapadokyalılar Ariakes'in emrindeydiler. "Koile Suriyeliler" ve Mezopotamya Suriyelilerinin tümü Mazaios tarafından yönetilmekteydi. Dareios'un kuvvetlerinin sayısının 40.000 süvari, 1.000.000 piyade, orak taşıyan 200 savaş arabası[373] ve birkaç fil olduğu söylenmektedir. İndus'un bu yakasındaki Hintlilerin 15 kadarı bulunmaktaydı.[374] Dareios'un bu orduyla, Arbela[375] kentinden yaklaşık 600 *stadia* uzaklıkta,[376] Bumelos Nehri[377] kıyısında Gaugamela'da, dört bir yanı düz bir yerde ordugâh kurduğu bilinmektedir.[378]

İskender bu bilgiyi, esir alınan Pers casuslardan almıştır. 4 gün boyunca vardığı yerde durmuş, ordusunu dinlendirmiş ve ordugâhını bir hendek ve çitle güçlendirmiştir. Orduya ait teçhizat taşıyan hayvanları ve savaşa elverişli olmayan askerleri geride bırakmaya ve silahlarından başka yükü olmayan askerleriyle ilerlemeye karar vermiştir.[379] Bü yüzden, gün doğarken düşmanla karşılaşmak için geceden kuvvetlerini

[367]Günümüzde Horasan'ın güney kısmı ve Secistan'ın büyük bir parçası.

[368]Hyrkania'nın güneyindeki küçük bir memlekette oturan Turanlı bir kavim.

[369]Günümüzde Gilan, Mazenderan (Mazandaran) ve Golestan (Gülistan) eyaletleriyle Türkmenistan'in güneybatısında (Balkan eyaleti), yani Hazar Denizi kıyısında yer almaktadır.

[370]Modern Taberistan.

[371]Kaduslular Medya'nın kuzeyinde ve Hazar kıyısında; Albanyalılar Iberia (modern Gürcistan) ile Hazar arasında, Sakesinyalılar da Kura Nehri cıvarında otururlardı.

[372]Uksialılar Dicle'nin ağzının doğru kuzeyinde, ve Susianyalılar merkezi Susa olan Susiana'da otururlardı.

[373]Açıklama için bkz. Diod. 53.2; Curt. 9.4; Ksen. *Anab.* I.6.1; *Hell.* IV.1.17 vd.

[374]İlk defa fil ile karşılaşmış.

[375]Modern Erbil.

[376]Plut. 31.3; Strab. XVI.1.3. Curt. 9.9 (Diod. 53.4'ün aksine belki de gerçeğin farkındaydı.

[377]Modern Gazir.

[378]Arr. III.8.3-7.

[379]Curt. IV.10.15.

alarak yola çıkmıştır. Dareios, İskender'in ilerlediğini duyunca, ordusunu savaş nizamına sokarken, İskender de ordusuyla savaş düzeni içinde ilerlemiştir. İskender, 30 *stadia* uzaktayken, tepelerden aşağı inerken düşmanı gördüğünde *phalanks* durmuş ve hassa askerlerini, generalleri, birlik komutanlarıyla müttefiklerin ve yabancı paralı asker birliklerin komutanlarını toplamıştır. Parmenion'un tavsiyesini[380] kabul edip savaşa girecekleri düzenle orada ordugâh kurmuşlardır.[381]

İskende, hafif silahlı birlikleri ve hassa süvarilerini yanına alarak, savaşın yapılacağı yerin etrafını dolaşıp gözden geçirmiştir. Sonra geri dönmüş ve tekrar komutanları çağırmıştır. Her birinin kendi askerlerini teşvik etmesini istemiştir. Bu savaşta, bütün Asya'nın egemenliğinin belli olacağına dikkat çekmiş ve komutanlardan onlara güvenebileceğine dair söz aldıktan sonra ordusuna yemeklerini yiyip dinlenmelerini emretmiştir. Bu sırada Parmenion onun çadırına girip, Perslere gece saldırmasını tavsiye etmiştir. Ancak İskender, zaferi çalmanın onursuzluk olduğunu ve İskender'in zaferini açıktan açığa ve hile yapmadan kazanması gerektiğini söylemiştir.[382]

Dareios'un ordusu şu şekilde sıralanmıştır. Sol kanat, Dahai[383] ve Arakhosialılarla birlikte Baktrialı süvariler tarafından tutulmuştu. Yanlarında birleşik olarak süvariler ve piyadeler sıraya dizilmiştir ve Perslerden sonra Susalılar ve ardından Kaduslular yer almaktaydı. Bu, *phalanks* merkezine kadar sol kanadın savaş düzenini göstermekteydi. Sağda,[384] Koile Suriye ve Mezopotamya'dan gelen birlikler sıralanmıştır. Daha sağda Med'ler, sonra Parthialılar ve Sakalar daha sonra Topeiryalılar ve Hyrkanialılar, ardından Albanyalılar ve Sakesinyalılar, bütün *phalanks* merkezine kadar yayılmıştır. Merkezde, kral Dareios ile birlikte, kralın yeğenleri,[385] mızraklarına altın elmalar takılmış Persler,[386] Hintliler, yurtlarından çıkarılan Karialılar ve Mardialı okçular[387] yerleştirilmiştir.

[380]Arr. III.9.4.

[381]Arr. III.9.1-3.

[382]Arr. III.9.5-6 ve 10.1-2.

[383]Hazar Denizi'nin doğusunda ve Parthialıların kuzeyindeki bozkırlarda yaşadılar.

[384]Komutan Mazaios, Diod. 59.5; Curt. 15.2 yanlışlıkla Bessos'u koydu, fakat 12.6'da doğru şekilde onu sola koydu.

[385]1000 kişilik tabur, Diod. 59.2.

[386]1000 kişilik hassa askeri, mızraklarının ucunda altın veya gümüş bir elma bulunmaktaydı.

[387]Mardialılar veya Amardialılar Hazar Denizin güney kıyısında otururlardı. Muhtemelen Mazenderan adı bu kavmin adından kalmış.

Arkalarında, Uksialılar, Babilliler Kızıldeniz halkları ve Sittakenyalılar sağlam bir düzen halinde görevlendirilmiştir. Ayrıca, sol kanadın önünde, İskender'in sağ kanadına karşı, İskit süvarileri, bin kadar Baktrialı ve tırpan taşıyan yüz savaş arabası yerleştirilmiştir. Filler, elli savaş arabasıyla Dareios'un kraliyet süvari taburunun önünde yer almaktaydı. Sağ kanadın önünde Ermeni ve Kapadokya süvarileri ve tırpan taşıyan elli savaş arabası bulunmaktaydı. Yunan paralı askerleri,[388] Dareios'un ve onunla birlikte olan Pers birliklerinin her iki tarafında, Makedonya *phalanks*'ının tam karşısına yerleştirilmiştir. [389]

İskender'in ordusu şu şekilde sıralanmıştır: Sağ kanadı, kraliyet muhafız birliği tarafından tutulmuştur. Önünde kraliyet süvari birliği bulnmaktaydı. Dropides oğlu Klitos tarafından komuta edilmiştir. Sırasıyla Glaukias, Aristo, Hermodoros oğlu Sopolis, Antiokhos oğlu Heraklides, Althaemenes oğlu Demetrios, Meleagros ve son olarak Hippostratos oğlu Hegelokhos'un komutasındakiler bulunmaktaydı. Bütün hassa süvarileri, Parmenion oğlu Philotas tarafından komuta edilmekteydi. Süvarilerin yanına Makedonya piyade *phalanks*ından evvela *hypaspist*lerin *agema*'sı (seçkin askerler) ve sonra *hypaspist*lerin geri kalanı yerleştirilmiştir. Parmenion oğlu Nikanor'un emrinde bulunuyorlardı. Sonra sırasıyla Polemokrates oğlu Koinos, Orontes oğlu Perdikkas, Neoptolemos oğlu Meleagros, Simmias oğlu Polyperkhon ve Andromenes Philippos oğlu Amyntas'ın[390] taburları yer almaktaydı. Amyntas asker toplamak için Makedonya'ya gönderildiğinden dolayı, bunlar Simmias tarafından önderlik edilmiştir. Makedonya *phalanks*ının solunda, aynı zamanda sol kanadın piyadesini de komuta eden Aleksandros oğlu Krateros'un taburu mevcuttu. Bunların yanında, Larikhos oğlu Erigyius komutasındaki müttefik süvarileri dizilmişti. Bunlardan sonra, sol kanatta Menelaos oğlu Philippos komutasındaki Teselya süvarileri geliyordu. Bütün sol kanat Parmenion'un komutasında yer almıştır.

Bu, İskender'in cephesini düzenlediği sıraydı, ama aynı zamanda, *phalanks*ına çift cephe sağlamak için ikinci bir saf da yerleştirmiştir.[391] Bu hattın komutanlarına, eğer kendi güçlerinin Pers ordusu tarafından kuşatıldığını görürlerse, geriye dönmeleri ve barbar saldırısına karşı koyma talimatını vermiştir. Bununla birlikte, hattı açmak veya

[388]Arr. III.7.1.

[389]Arr. III.11.3-7.

[390]Arrianos (III.11.9), yanlışlıkla Andromenes yerine Philippos yazmış, Arr. III.16.10.

[391]*Hoplit*ler, yani Kleandros'un kuvveti dışındaki Yunan müttefikleri ve paralı askerleri.

kapamak için bir ihtiyaç ortaya çıktığında, sağ kanatta ancak bir açıyla,[392] Attalos komutasındaki Agriganların yarısı, Brison komutasındaki Makedonyalı okçuları ile birlikte kraliyet taburunun yanına yerleştirilmiştir. Okçuların yanında Kleandros emrindeki sözde eski paralı askerler[393] bulunmaktaydı. Agriganların ve okçuların önünde Aretas ve Ariston komutasındaki *prodromoi* ve Paionialılardan oluşan süvariler ve bütün bunların önünde Menidas komutasındaki paralı süvariler[394] konuşlandırılmıştır. Kraliyet taburu ve diğer kraliyet muhafız birliği, Agriganların ve okçuların yarısı Balakros'un ciritçileriyle birlikte önlerinde yer almaktaydı.[395] Orak taşıyan savaş arabalarının karşısına dikilmişlerdir. Menidas ve adamları, eğer kanatlarına saldırırlarsa, bir açıyla dönmeleri ve düşmana yandan saldırmak üzere talimat almışlardır. Bu, İskender'in sağ kanadının düzeniydi; solda bir açıyla Sitalkes komutasındaki Trakyalıları[396] ve bunların yanına Koiranos komutasındaki müttefik süvarileri ve ardından Tyrimmas oğlu Agathon komutasındaki Odrys[397] süvarilerini yerleştirmiştir.[398] Burada, bütün kuvvetin önünde, Hieron oğlu Andromakhos'un komutasındaki yabancı paralı süvariler konuşlandırılmıştır. Trakya piyadeleri, yük taşıyan hayvanları korumak için[399] görevlendirilmiştir. İskender'in bütün ordusu 7.000 kadar süvari ve yaklaşık 40.000 piyadeden oluşmaktaydı.[400]

Her iki ordu Arbela'da bulunan Gaugamela Ovası'nda karşılaşmıştır. Bu savaş, Pyanepsion ayında Aristophanes Atina'da *arkhon* iken sona ermiştir.[401] Dareios savaş meydanından kaçmış ve doğruca Medya'ya doğru gitmiştir. Baktria süvarileri kaçarken ona eşlik etmiştir. Ayrıca aralarında bir Pers silahlı muhafız birliği, kraliyet askerleri ve birkaç Altın Elmalı mızrakçı da bulunmaktaydı. Kaçış sırasında Phokisli Patron ve

[392]Bkz. App. IX.2. Ayrıca Arr. II.9.2'e bakın.

[393]İskender'in emrinde uzun süre hizmet etmiş olanlar.

[394]Arr. III.12.5.

[395]Muhtemelen Balkan kıtaları.

[396]Ciritçiler, Arr. I.28.4.

[397]Trakya'daki kuvvetli bir kavim.

[398]Arr. I.14.3'teki Trakyalılar. Diod. 57.5 Girit okçularını sola koyar.

[399]Sitalkes'in adamları dışında.

[400]App. IX.3; Arr. III.11.8-10 ve 12.1-5.

[401]Arr. III.15.7. 26 Boedromion = 1 Ekim (Plut. *Camillus* 19.3).

Aetolialı[402] Glaukos tarafından yönetilen iki bin kadar yabancı paralı asker ona katılmıştır.[403] Gaugamela zaferinden sonra İskender kendini "Asya Kralı" ilan etmiştir.[404] Gaugamela'dan sonra Persler bir daha eski gücüne kavuşamamıştır.

4.7. Babil Seferi

İskender, Arbela'dan ayrılıp Babil'e doğru ilerlemiştir.[405] Babilliler, rahipleri ve hükümdarları ile kalabalık şekilde onu karşılamaya geldiklerinde, sakinlerin her bir grup hediyeler getirerek şehri, kaleyi ve hazineyi teslim etmeyi teklif ettiklerinde, Babil'in yakınındaydı ve ordusunu savaş düzeninde yönetmekteydi. İskender Babillilere, Kserkses'in yıktığı tapınakları[406] ve özellikle de Babil'lerin diğer bütün tanrılardan daha çok saygı duyduğu Baal[407] tapınağını yeniden inşa etmelerini emretmiştir. Babil satrapı olarak Mazaios'u ve onunla birlikte geride kalan birliklerin generali Amphipolisli Apollodoros'u ve Philos oğlu Asklepiodoros'u vergileri toplamakla görevlendirmiştir.[408] Ayrıca Sardeis akropolünü İskender'e teslim eden Mithrenes'i bir satrap olarak Ermenistan'a[409] göndermiştir. Babil'de Kaldeialılarla[410] da tanışmış ve onların Babil tapınaklarıyla ilgili bütün tavsiyelerini yerine getirmiş ve özellikle onların talimatlarına göre Baal'a kurban kestirmiştir.[411]

---

[402]Aetolia, Yunanistan'ın Korinth Körfezi'nin kuzey kıyısındaki dağlık bir bölgesidir.

[403]Arr. III.16.1-2.

[404]Plut. 34.1.

[405]Asya hakimiyetini sağlayan bu zafer için kurbanlar sunduktan sonra ve askerlerini hakkını verdikten sonra (Plut. *Alex.* 34)

[406]MÖ 452-451.

[407]Güneş tanrısı Bel veya Baal.

[408]Diod. 64.5; Curt. V.1.43.

[409]Hiçbir zaman İskender'in kontrolü altına girmedi, Diod. 19.23.3. Bkz. Diod. 64.6; Curt. V.1.44.

[410]Kaldea papazlarıyla tanışmış. Kaldea veya Kaldaea, Mezopotamya'nın uzak güneydoğu köşesindeki bataklık bölgede bulunuyordu.

[411]Arr. III.16.3-5.

4.8. Susiana Seferi

İskender'in kendisi Susa'ya [412] doğru yola çıkmıştır. Yolda, Susa satrapının oğlu[413] ve İskender'in savaştan hemen sonra Susa'ya gönderdiği Philoksenos'tan gelen bir posta görevlisiyle karşılaşmıştır. Philoksenos mektubunda, Susa halkının şehri teslim ettiğini ve bütün hazinenin İskender'in himayesinde olduğunu belirtmiştir. İskender, Babil'den Susa'ya yirmi günde ulaşmıştır. Şehirden 50.000 *talant*a kadar gümüş'ü[414] ve geri kalan bütün kraliyet eşyalarını devralmıştır. Bunların yanı sıra Kserkses'in Yunanistan'dan getirdiği pek çok şey, özellikle İskender'in Atinalılara geri gönderdiği Harmodios'la Aristogeiton'un bronz heykelleri bulunmuştur. Arrianos, bu heykellerin Atina'da Kerameikos'ta, Akropolis'e çıkılan yolda Metroon'un tam karşısında, Eudanemoi sunağının yakınına konduğunu bildirmektedir. Eleusis'teki[415] iki tanrıça'nın[416] gizemlerini kabul eden herkes Eudanemos sunağının ovada[417] olduğunu bilmektedir.[418]

Burada İskender atalarının geleneklerine göre kurban kesmiş, bir meşale yarışı ve atletizm yarışması düzenlemiştir. Susa satrapı olarak Persli Abulites'i, Susa kalesinde askeri karargâh komutanı olarak hassalardan biri olan Mazaros'u ve general olarak Theodoros oğlu Arkhelaos'u arkasında bırakarak Perslilere[419] karşı ilerlemiştir.[420] Menes'i Suriye, Fenike ve Kilikia'nın *hyparkhos*'u olarak göndermiş ve ona 3.000 kadar gümüş *talanta* vermiştir. Menes, Antipatros'un Lakedaemonlularla savaşmak için ihtiyaç duyduğu kadarını ona gönderecekti. Burada Andromenes oğlu Amyntas, Makedonya'dan

---

[412]Yani zambak şehri. Çok zambak yetiştirdiği için bu adı almış. Pers krallarının kış ve ilkbaharda oturdukları şehir. İran'ın Huzistan (Khuzistan) eyaletindeki modern Shush şehri, antik Susa yakınında bulunmaktadır. Diod. 65; Curt. V.2.1 vd.; App. VIII.6.

[413]Abulites: Arr. III.16.9; VII.4.1; Diod. 65.5; Curt. V.2.8 vd.

[414]App. X.3; Arr. III.16.7.

[415]Eleusis, Yunanistan'ın doğusunda Attika Bölgesi'nde yer alan bir antik şehir.

[416]Demeter ve Kore.

[417]Yani Eleusis Ovası'nda.

[418]Bosworth, **a.g.k.**, 1972, 172-173. Arrianos'un bu metninden, Atina'da bulunan ve hem 'Eudanemoi'nin sunağı' hem de 'Eudanemos'un sunağı' olarak adlandırılan yalnızca bir sunağa atıfta bulunulduğunu savunuyor. Sadece bir sunak olduğunu kabul eder, ancak el yazması metin bozuktur. Bkz. Arr. III.16.6-8; VII.19.2.

[419]Persia olarak da bilinmektedir. Modern Fars ve Bushehr eyaletleri.

[420]Curt. V.2.16, Mazaros'un yerine Ksenophilos'u koymaktadır, Diod. 19.17.3; 18.1; 48.6.

getirdiği birliklerle gelmiştir.[421] Bunlardan İskender süvarileri kraliyet muhafız birliklerine katmış piyadeleri de diğer taburlara bağlayarak onları ulusal kökenlerine göre ayırmıştır. Ayrıca her süvari taburunda iki bölük kurmuştur. Bölük komutanlarını, hassa askerleri arasından ve cesaretiyle öne çıkan seçkin askerlerden seçmiştir.[422]

4.9. İran/Persis/Persia Seferi

MÖ 330 yılında Susa'dan ayrılıp Pasitigris[423] Nehri'ni geçen İskender, Uksialıların memleketine ayak basmıştır[424]. Ovalarda oturan Uksialılar, Pers satrapına itaat etmiş ve İskender'e teslim olmuşlardır. Ancak dağlı Uksialılar İran'ın buyruğu altında değildiler ve İskender'e bir haberci gönderek, geçişi sırasında Pers kralından aldıkları geçiş parasını alırlarsa ordusuyla İran'a giden yolu kullanmasına izin vereceklerini bildirmişlerdir. İskender, kendisinden istedikleri parayı almak için, İran'a'a giden yolun kendi ellerinde olduğunu düşündükleri, geçitte beklemelerini söyleyerek, elçileri geçide geri göndermiştir. Kraliyet muhafızlarını, *hypaspist* leri ve geri kalan ordudan sekiz bin askeri alıp, Susalı mihmandarlarla geceleyin, bozuk ve sarp bir yoldan geçerek gün doğarken Uksia köylerine saldırmıştır. Büyük miktarda ganimet elde edilmiş ve birçoğu hala yataklarındayken öldürülmüşlerdir. Geri kalanı dağlara kaçmıştır. Daha sonra, Uksialıların istediklerini almak için onu tam güçle bekledikleri geçide doğru hızla yürümüştür. Uksialıların baskı altında geri çekileceğini tahmin ettiği tepeleri ele geçirmek için Krateros'u önceden göndermiştir ancak, kendisi çok hızlı bir şekilde ilerlemiştir. Düşmandan önce geçide ulaşmış ve kontrolü altına almıştır. Uksialılara saldırmak için adamlarını savaş düzeninde yönetmiştir. İskender'in hareket hızı karşısında şaşkına dönmüş ve en çok güvendikleri mevki de zarara uğradıklarını görünce mücadele etmeye bile kalkışmadan kaçmışlardır. Bazıları kaçış sırasında İskender'in birlikleri tarafından öldürülmüş ve birçoğu da sarp yoldan aşağı yuvarlanmıştır. Büyük kısmı tepelere kaçmış, ancak, Krateros'un kuvvetleriyle karşılaşmışlar ve onlar tarafından yok edilmişlerdir. İskender'e yıllık haraç ödeyerek, kendi topraklarını zor da olsa korumaya çalışmışlardır.[425]

---

[421]Arr. III.11.9.

[422]Arr. III.16.9-11.

[423]Modern Karun nehri.

[424]3 gün yürüdükten sonra, Diod. 67; Curt. V.3.1 vd..

[425]Arr. III.17.1-6.

Bundan sonra[426] İskender, tüm techizatı, Teselya süvarilerini, müttefikleri, yabancı paralı askerleri ve ordusunun diğer tüm ağır silahlı birliklerini, ülkelerine giden kara yolu ile Perslere karşı onlara önderlik edecek olan Parmenion ile birlikte göndermiştir. Kendisi de Makedonya süvarilerini, *prodromoi* ve Agriganları, okçuları yanına alıp son süratle dağ yolunun üzerinden ilerlemiştir. Geçitlere vardığında, 40.000 kadar piyade ve 700 süvari[427] ile gelen Pers satrapı Ariobarzanes ile karşılaşmıştır. Geçitlerin karşısında bir duvar örmüş ve İskender'in geçişini engellemek için orada ordugâh kurmuştur.

İskender şimdilik orada ordugâh kurmuş ve ertesi gün birliklerini sıraya dizerek duvarı yıkmaya çalışmıştır. Ancak, arazinin zorluğundan ele geçirilemez görününce ve birlikleri, tepelerden atılan ateş ve mancınıklardan çok zarar gördüğünden, o an için ordugâha geri çekilmiştir. Tutsakları, geçitlerden içeri girebilmesi için onu farklı bir yoldan götürme sorumluluğunu üzerine almışlardır ancak, bu yolun sarp ve dar olduğunu öğrenince, Krateros'u, kendinin ve Meleagros'un taburlarını, okçulardan birkaçını ve yaklaşık 500 süvari ile kampın sorumlusu olarak orada bırakmıştır. İskender'in öbür tarafa geçtiğini ve Pers ordugâhına yaklaştığını Krateros bir boru sesiyle kolayca anlamış ve saldırıya geçmiştir. Kendisi de geceleyin, 100 *stadia* kadar hareket ettikten sonra, Perdikkas'ın taburunu, okçuların en hafif silahlısını, Agriganları, askerlerin kraliyet filosunu ve ek olarak dört süvari ile *hypaspist*leri yanına alıp onlarla birlikte esirlerin gösterdiği yoldan geçitlere doğru hareket etmiştir. Amyntas, Philotas ve Koinos'a ordunun geri kalanı ile ovaya doğru yürümelerini ve Pers topraklarını zapt etmek için geçmesi gereken nehre[428] köprü kurmaları talimatını vermiştir. Kendisi sarp ve taşlık bir yoldan olanca hızıyla geçmiştir. Gün doğmadan önce ilk olarak barbar muhafızlara saldırmış ve onları öldürmüştür. Diğerlerinin çoğu kaçmış fakat bunlar Ariobarzanes'in ordugâhına değil, korkudan dağlara doğru kaçmışlardır. Böylece gün ağarırken habersizce düşmanın ordugâhına saldırmıştır. Perslerin çoğu Makedonyalılar tarafından katledilmiştir. Diğerleri ise kaçarken kendilerini uçurumlardan aşağı atarak ölmüşlerdir. Ariobarzanes bir avuç atlıyla dağlara kaçmıştır.[429]

---

[426]Diod. 68; Curt. V.3.16-4.34, bu seferde Arrianos'tan çeşitli noktalarda farklılık gösterir. Ayrıca bkz. Strab. XV.3.6.

[427]Diodoros ve Curtius 25.000+300 verir.

[428]Arakses (Palvar), Diod. 69.2; Curt. 5.2. Ova Ardakan'dır. Strabon'a göre, Aras Nehri.

[429]Arr. III.18.1-9.

Bundan sonra İskender nehre doğru son hızla ilerlemiş, orada bulduğu bir köprü sayesinde zorlanmadan ordusuyla karşıya geçmiştir. Buradan İran'a[430] doğru ilerlemiş ve karargâhta hazine yağmalamadan önce oraya varmıştır. Ayrıca, Parargadai'de[431] Büyük Kyros'un[432] hazinesini de ele geçirmiştir. Rheomithras oğlu Phrasaortes'i İran satrapı olarak tayin etmiştir. Parmenion, Pers sarayının korunmasını tavsiye etse de, saray ateşe verilmiştir. İskender, Perslerin Atina'yı yağmaladıkları, Yunanistan'a saldırdıklarında tapınakları yaktıkları için cezalandırmak ve yaptıkları diğer bütün haksızlıkların intikamını almak istediğini söylemiştir.[433]

4.10. Med Seferi

İskender, Dareios'un Med Ülkesinde olduğu haberini alınca, oraya doğru yola çıkmıştır. Dareios, İskender'i Med ülkesinde beklemeye karar vermiştir. Amacı, İskender kendisine doğru harekete geçtiğinde, Parthia, Hyrkania ve Baktria'ya kadar ilerleyip İskender'in daha fazla ilerlemesini imkânsız hale getirmekdi. Bu yüzden yeniden bir araya getirdiği kuvvetlerle Ekbatana'da[434] kalırken, kadınları, yanında bulunan bütün eşyalarını Hazar Geçitleri[435] denilen yere göndermiştir. Bunu haber alan İskender, Med Ülkesine doğru ilerlemiş, topraklarını istila ederek Paraetakae'yi boyunduruk altına almıştır. Abulites oğlu Oksarthres'i Susa satrapı olarak tayin etmiştir. Dareios'un, İskit ve Kadusi'lerden gelen destekle bir meydan muharebesinde kendisiyle karşılaşmaya ve tekrar savaşmaya karar verdiğini öğrendiğinde, orduyla savaşa hazır halde ilerlerken, yük hayvanlarının ve muhafızlarının erzakları ile birlikte gelmelerini emretmiştir. 12. günde Med topraklarına ulaşmıştır. Burada Dareios'un, İskit ve Kadusi'lerin vaad ettikleri desteği vermedikleri için, savaşabilecek durumda olmadığından kaçmayı karar verdiğini öğrenmiştir. İskender daha da hızlı bir şekilde ilerlerken, Ekbatana'ya yaklaşık üç günlük bir mesafede, Pers Kralı Dareios'un selefi Okhos oğlu Bisthanes ile karşılaşmıştır.

---

[430]Persepolis, App. X'e bakın.

[431]Pasargadai, Persepolis'in kuzey doğusunda, Kyros tarafından kurulmuş olduğu Persia başkenti idi.

[432]MÖ 559-530/29.

[433]Arr. III.18.10-12.

[434]Ekbatana amaçlanan seferberlik merkezidir; antik Medya'nın başkentiymiş.

[435]Alborz (Elburz) sıradağlarındadır. Hyrkania kıyılarından iç kesimlerde bulunan dağlara 'Tapura dağları' denir. Tapuri veya Tapyri kabilesi oturuyordu.

Dareios'un 4 gün önce Medlerden aldığı 7.000 talantlik hazine ve yaklaşık 3.000 süvari ve 6.000 piyadeyle kaçtığını bildirmiştir.[436]

İskender, Ekbatana'ya vardığında, kararlaştırılan ücreti ödeyerek Teselya süvarilerini ve geri kalan müttefiklerini kıyıya geri göndermiştir.[437] Ayrıca kişisel bir hediye olarak 2.000 *talant* de vermiştir. Kendi iradesiyle ordusunda paralı asker olarak hizmet etmeye devam etmek isteyen herkesi orduya alacağını belirttikten sonra çok sayıda kişi orduya kaydolmuştur.[438] Polyides oğlu Epokillos'u, eşlik eden diğer süvarilerle birlikte onları kıyıya götürmesi için görevlendirmiştir. Menes'de[439] kıyıya ulaştıklarında, kadırgalarla Euboia'ya ulaşmalarının sağlanması için talimat vermiştir.

[436]Arr. III. 19. 1-5. Dareios'un planları ve hareketleri için bkz. Diod. 64.1; 73.1; Curt. V.1.3-9; 8-12. Kadusiler (Cadusii), Hazar'ın güneybatısındaki dağlarda yaşıyorlardı, Strab. XI.7.1. İskitler, muhtemelen Hazar'ın batısında yaşıyordu. Dareios, Doğu Parthia'da savaşı sürdürmeye karar vermiştir, Curt. V.9.5 vd.; Diod. 73.2, 30.000 Pers ve Yunan paralı askeri, Curt. 8.3, 34.000 piyade ve 4.000 süvari olduğunu söylerler. App. VIII'e bakın. Kadusiler, Hazar'ın güneybatısındaki dağlarda yaşıyordu, Strab. XI.7.1. Kadusiler, Hazar Denizi'nin güneybatı kıyısındaki dağlık bir bölge olan Kardusya'da (modern Gilan Eyaleti) yaşıyordu. Bkz. S.O. Beeton (1871). *Beeton's Classical Dictionary: A Cyclopaedia of Greek and Roman Biography, Geography, Mythology, and Antiquities.* Ward, Lock and Company; W. Smith (1858). *A Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography: Based on the Larger Dictionaries.* John Murrary; Sir W. Smith (1850). *A New Classical Dictionary of Greek and Roman Biography, Mythology and Geography: Partly Based the Greek and Roman Biography and Mythology.* Harper & Bros. İskitler, muhtemelen Hazar'ın batısında yaşıyordu. İskitler, aynı zamanda İskit, Saka veya Sakae olarak da bilinir, göçebe insanların bir üyesidir, kökensel olarak İran soyundandır. MÖ 9. yüzyılda Orta Asya'dan batıya, Güney Rusya ve Ukrayna'ya göç etmiştir. Günümüzde Kazakistan'in Avrasya bozkırlarını, Sibirya, Ural, Volga ve Güney bölgelerinin Rus bozkırlarını, ve doğu Ukrayna'yı kapsayan İskit olarak bilinen bölgede yaşayan eski bir göçebe halktı. Bkz. M. Järve et al., (2019). Shifts in the Genetic Landscape of the Western Eurasian Steppe Associated with the Beginning and End of the Scythian Dominance. *Current Biology*, 29 (14), 2430-2441; A. Balaban (2006). *İskit, Hun ve Göktürklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat*. Yüksek Lisans Tezi, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[437]Akdeniz kıyısına.

[438]Arr. III.25.4; 29.5; V.27.5; Diod. 74.3 ve Curt. VI.2.17 (Hekatompylos, modern Šahr-e Qumis'tan gönderildi, *bkz.* 23. 1 n.); Plut. 42.3 (Dareios'un tutuklandığı haberini aldıktan sonra).

[439]Arr. III.16. 9.

Parmenion'a, İran'dan toplanan hazinenin Ekbatana kalesine bırakmasını ve Harpalos'a teslim etmesi emredilmiştir.[440]

İskender, süvariler, kraliyet muhafız birlikleri ve *prodromoi*, Erigyios komutasındaki paralı süvariler, okçular ve Agrianyalılarla birlikte Makedonya *phalanks* birliklerini de (hazineyi korumak için bırakılmış olanlar hariç) alarak Dareios'a karşı harekete geçmiştir[441]. İskender 11. günde Rhagae'ye[442] ulaşmıştır. Burası, İskender'in ordusu hızında hareket edenler için Hazar geçitlerinden bir günlük mesafede yer almaktadır. Ancak, Dareios çok hızlıydı ve Hazar geçitlerini çoktan geçmişti. Dareios'u yakın takiple yakalamaktan ümidini kesen İskender burada 5 gün kalmış ve kuvvetlerini dinlendirmiştir. Dareios tarafından tutuklanıp Susa'da hapsedilen bir İranlı olan Oksydates Med satrapı olarak tayin edilmiştir.[443] İskender sonra Parthlara doğru harekete geçmiştir. 1. gün Hazar geçiti yakınlarında konaklamış, 2. gün geçitleri aşarak ilerlemeye devam etmiştir. Parth Ülkesinin bir çöl olduğunu öğrenince, Koinos'u süvari ve birkaç piyadeyle erzak toplamaya göndermiştir.[444]

Bu sırada, Dareios'un ordugâhından soylu bir Babilli olan Bagistanes, Mazaios'un oğullarından biri olan Antibelos[445] ile birlikte, İskender'e gelmiştir. Dareios ile birlikte kaçan süvari komutanı Nabarzanes, Baktria satrapı Bessos, Arakhosia ve Drangyalıların[446] satrapı Barsaentes'in Dareios'u tutukladığını bildirmişlerdir. İskender bunu öğrenince, Koinos ve adamlarının erzak toplamadan dönmelerini bile beklemeden, hassa askerleri, süvari *prodromoi* ve piyadelerin en güçlü ve en hafifleri ile her zamankinden daha hızlı bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Krateros'u geride kalanların komutasına atamış ve onu takip etmesini emretmiştir. Bütün gece ve ertesi gün öğlene kadar ilerleyerek birliklerini kısa bir süre dinlendirmiş ve sonra tekrar bütün gece yola devam etmiştir. Gün ağarırken Bagistanes'in geri dönmek için yola çıktığı ordugâha

[440]Arr. III.19.5-7. Parmenion'un neden Medyia'da kaldığını bilmiyoruz, Arr. III.26.3. Harpalos: Arr. III.6.4-7; E. Badian (1960). The First Flight of Harpalus. *Historia*, 9, 245 vd.; E. Badian (1961). Harpalus. *JHS*, 81, 16 vd.

[441]Curt. V.13 genellikle Arrianos (III.20.1) ile uyumsuzdur.

[442]Modern Ray (veya Shahr-e Rey).

[443]Curt. VI.2.11 Dareios'un ölümünden sonra söyler.

[444]Arr. III.20.1-4.

[445]Ya da Artiboles, bkz. Arr. VII.6.4.

[446]Başka bir yerde Zarangialılar denir.

ulaşmıştır. Buna rağmen düşmana yetişememiştir, fakat tutuklu olan Dareios'un yerine egemenliğin Bessos'ta olduğunu öğrenmiştir. Dareios'u ele geçirenler İskender'in onları takip ettiğini öğrenmişler. O yüzden onu İskender'e teslim etmeye ve kendileri için sağlam bir anlaşma yapmaya karar vermişlerdir, ancak İskender, geri dönerse, toplayabildikleri kadar büyük bir ordu toplamaya ve hükümlerini ortak olarak muhafaza etmeye karar vermişlerdir. Bessos, Dareios ile olan akrabalığı sayesinde[447] orduyu komuta etmekteydi.[448]

Bunu duyan İskender, en güçlü kuvvetleriyle peşinden gitmesi gerektiğini anlamıştır. Adamları ve atları zaten süregelen zorluklar yüzünden tamamen bitkin düşseler de ilerlemeye devam etmiştir. Gece boyunca ve ertesi gün öğlene kadar büyük bir mesafe kat ederek, Dareios'un birliğinin 1 gün önce konakladığı köye ulaşmışlardır. Burada barbarların geceleyin yola çıkmaya karar verdiklerini duyduğunda, kaçanlara ulaşmak için herhangi bir kestirme yol bilip bilmediklerini sormuştur. Bildiklerini, ancak yolun susuz olduğunu söylemişlerdir. Onlardan kendisine rehberlik etmelerini istemiştir. Piyadelerinin tam hızla ilerlerse de ona yetişemeyeceğini anlamış, 500 kadar süvariyi atından indirerek ve piyade subayları, geri kalanlardan güçlerini en iyi şekilde koruyanları seçerek ve onlara her zamanki piyade silahlarını taşıyarak atlara binmelerini emretmiştir. *Hypaspist*lerin komutanı Nikanor ve Agriganların komutanı Attalos'a, geride kalan adamlara, mümkün olan en hafif teçhizatla Bessos ve müfrezesinin gittikleri yoldan gitmeleri emredilmiştir ve piyadelerin geri kalanları onları takip etmiştir. İskender, akşam yola çıkmış ve birlikleri tüm hızıyla yola devam etmiştir. Gece boyunca 400 *stadia* kadar ilerlemiş ve tam şafakta, silahsız ve düzensiz şekilde ilerleyen İranlılara rastlamıştır. Öyle ki içlerinden sadece birkaçı direnmeye kalkışmıştır. Çoğu, İskender'i görür görmez savaşmayı bile beklemeden kaçmıştır. Bessos ve yandaşları bir süre Dareios'u yanlarında taşımaya devam etmişlerdir. Fakat İskender üzerlerine gelince Satibarzanes ve Barsaentes Dareios'u yaralamışlar, onu olduğu yerde yaralı halde bırakarak 100 süvari ile beraber kaçmışlardır. Bir müddet sonra Dareios, İskender ile karşılaşmadan, aldığı ağır yaralardan dolayı hayatını kaybetmiştir[449]

[447]Büyük ihtimalle Akhaimenid soyundan.

[448]Arr. III.21.1-5. Yukarıda behsettiğimiz gibi, Bessos'un satraplığı Parthia değil, Baktriya'ymıştı.

[449]Arr. III.21.6-10. Dareios, Makedonyalılar tarafından bulunduğunda hala hayattaydı, Curt. V.13.24; Plut. 43; Iust. XI.15.

İskender, Dareios'un cesedini Persepolis'e göndermiş ve kendisinden önceki diğer krallar gibi kraliyet mezarlığına gömülmesini emretmiştir.[450] Parthlı Amminapes'i, Parthların satrapı olarak tayin etmiştir. Hassa askerlerinden biri olan Pythophanes oğlu Tlepolemos'u, Parthlara ve Hyrkanialılara nezaret etmek üzere onun yanında bırakmıştır[451].

Dareios, Aristophanes Atina'da *arkhon* iken Hekatombaion ayında ölmüştür[452]. Yaklaşık elli yaşında öldüğü söylenen[453] Dareios'a hükümdarlara özgü bir cenaze töreni düzenlenmiştir. Çocukları, İskender tarafından sanki o hala kralmış gibi yetiştirilmiş, eğitilmiş ve İskender'in kızıyla evlendirilmiştir.[454]

4.11. Parthia ve Hyrkania Seferi

İskender, takip sırasında geride kalan ordusunu toplayarak,[455] Baktria'ya giden yolun solunda[456] yer alan Hyrkania'ya doğru ilerlemiştir.[457] Bu taraf, yüksek, ormanlık ve dağlarla çevrilidir, ovası ise[458] Büyük Deniz'e[459] kadar uzanmaktadır. İskender, Dareios'un paralı askerlerinin Tapuria dağlarına[460] kaçtığını öğrendiğinden bu yolda ilerlemiştir. Ayrıca, Tapurialıları boyunduruk altına almak istemiştir. Ordusunu üçe bölmüş ve kendisi en büyük kısmıyla, en hafif silahlı askerlerle, en kısa ve en zor yoldan ilerlemiştir. Krateros'u, kendi taburu, Amyntas'ın müfrezesi, okçuların bazıları ve az

[450]Arr. VI.29.

[451]Arr. III.22.1.

[452]Arr. III.22.2; Temmuz 330 (App. VIII.10). Daha önce bahsettiğimiz gibi, Hekatombaion, Attika yılının ilk ayı, Temmuz ortasından Ağustos ortasına kadar sürer.

[453]Arr. III.22.6.

[454]Arr. VII.4.4; Barsine, İskender'in ölümünden sonra Roksane tarafından öldürüldü (Plut. 77). Eğitim için bkz. Diod. 67.1; Curt. V.2.18.

[455]Son yürüyüşlerin büyük yorgunluğunu dinlendirmek için İskerder'le askerleri Hekatompylos ve civarında konakladılar.

[456]Yanikuzeytarafında.

[457]Hekatompylos'tan Hyrkania'ya doğru. Hyrkania seferi: App. VIII.10; Diod. 75; Curt. VI.4; Plut. 44 ve 46; Strab. XI.7. Curt. VI.2.15 vd. (Hekatompylos, Diod. 74) ve Plut. 47 (Hyrkania), İskender'in Makedonyalıları ilerlemeye ikna ettiğini söylerler.

[458]Büyük ihtimalle öbür yandaki ovadır. Çünkü Büyük Deniz ile Hekatompylos arasında dağlar vardır.

[459]Hazar Denizi.

[460]Modern Elburz.

sayıda süvariyle birlikte Tapurialılara karşı göndermiştir. Erigyios'a, paralı askerler ve süvarilerin geri kalanıyla, daha uzun ancak, kolay olan yoldan ilerlemesi emredilmiştir.[461]

Öndeki dağları aşıp ordugâh kurduktan sonra, İskender *hypaspist*leri ve Makedonya *phalanks*ının en hafif silahlılarını ve okçuların bazılarını yanına almış ve engebeli, çetin bir yoldan ilerlemiştir. Tehlikeli olduğunu düşündüğü yolları korumak için, askerlerini geride bırakarak, tepelere sahip olan barbarların, bu noktalardan, peşinden gelen kuvvetlere saldırmasını engellemiştir. Kendisi, okçularla birlikte geçidi aşarak, ovadan geçen bir nehirin [462] kenarında ordugâh kurmuştur. Buradayken, Dareios'un khiliarkh'ı[463] Nabarzanes, Hyrkania ve Parth Satrapı Phrataphernes ve Dareios'un yüksek rütbeli diğer subayları gelip teslim olmuşlardır.[464] Ordugâhta 4 gün beklemiş, yürüyüş sırasında geride kalanları toplamıştır. Çoğu güvenli bir şekilde, saldırıya uğramadan gelmiştir. Yerli dağlılar, arkadakilerin korumasını üstlenen Agrianyalılara saldırmışlardır, ancak uzun menzilli bir çatışmanın en kötüsünü yaşayıp geri çekilmişlerdir.[465]

Tekrar yola çıkan İskender, önce Hyrkania'ya, sonra da Hyrkanialıların bir şehri olan Zadrakarta'ya[466] doğru ilerlemiştir. Burada Krateros ve askerleri ona katılmıştır. Dareios'un paralı askerleri ile karşılaşmamışlardı. Geçtikleri bütün toprakları, kısmen şiddet yoluyla ve kısmen de sakinlerin teslim olmasıyla ele geçirmişlerdir. Erigyios da yük arabası buraya gelmiştir. Kısa bir süre sonra Artabazos, oğulları arasından Kophen, Ariobarzanes, Arsames ve Tapurialıların Satrapı Autophradates ile Dareios'un maiyetindeki paralı askerlerle, İskender'in yanına gelmiştir. İskender satraplığı Autophradates'e geri vermiştir. Artabazos ve oğullarını, Perslerin en seçkinleri arasında yer aldıklarından ve özellikle Dareios'a sadakat göstermiş olduklarından yanında tutmuştur. Aynı zamanda, bütün paralı askerler için şartlar koşan Yunan elçilerine, onlarla ne olursa olsun hiçbir anlaşma yapamayacağını söylemiştir. Yunanistan'a karşı

[461]Arr. III.23.1-2.

[462]Nehrin adı ve yeri belli değildir.

[463]Bin askerden oluşan bir bölüğün komutanı.

[464]Phrataphernes, Curt. VI.4.23; Nabarzanes daha sonra teslim olduğunu söyler, 4.8 vd.; 5.22.

[465]Arr. III.23.3-5.

[466]Zadrakarta (Farsça: *Sadrakarta*), Sari şehri ile eş anlamlı olabilir. Ancak önceden Esterabad (*Astarābād*, *Asterabad* veya *Esterābād*) olarak bilinen Gürgan veya Gorgan, Zadrakarta'nın yakınında veya civarında yer almaktadır. Coğrafi konuma göre, büyük olasılıkla Gürgan'dır.

barbarlarla birlikte savaşanların büyük bir yanlış yaptıklarını bildirmiştir. Onlara, hep birlikte gelmelerini ve teslim olmalarını, onlara ne yapacağını ona bırakarak kendi güvenlikleri için adım atmalarını emretmiştir. Geride kalanları İskender'e teslim ettiklerini ve onları güvenli bir şekilde ordugâhına götürmesi için bir subay göndermesini istemişlerdir. Sayılarının 1500 kadar oldukları bilinmektedir.[467] İskender, Agerros oğlu Andronikos'u ve Artabazos'u onlara göndermiştir.[468]

İskender, *hypaspist*leri, okçuları, Agriganları, Koinos ve Amyntas taburlarını, Hassa süvarilerinin yarısını ve süvari ciritçilerini alarak Mardialılara[469] karşı ilerlemiştir. Mardialıların ülkesinin büyük bir kısmını geçerek, direnenlerden bazılarını, birçoğunu da kaçarken öldürmüş ve çok sayıda esir almıştır. Bölgenin zorluğu, Mardialıların sadece yoksul değil, aynı zamanda savaşçı olmaları nedeniyle uzun süredir hiç kimse ülkelerine hücum etmemişti. Bu nedenle, İskender'in ülkelerine hücum edeceğinden hiç endişe duymamışlardır. Özellikle de bu ülkenin çok ötesine geçtiğinden hazırlıksız yakalanmışlardır. Birçoğu, İskender'in bu kadar uzağa gelemeyeceğinden emin olarak, ülkelerindeki çok yüksek ve sarp olan dağlara sığınmışlardır. Fakat İskender buraya vardığında, elçiler gönderip kendilerini ve ülkelerini teslim edeceklerini bildirmişlerdir. İskender onları affetmiş ve aynı zamanda Tapurialıların Satraplığını da yapan Autophradates'i Satrapları olarak atamıştır.[470]

Kendisi de Mardialıların topraklarına karşı sefere başladığı ordugâha geri dönmüş ve paralı Yunanlıların, kral Dareios'un elçiliğinde bulunan Lakedaemonya elçileri Kallistratidas, Pausippos, Monimos ve Onomas, Atina'dan gelen elçi Dropides ile birlikte geldiklerini öğrenmiştir. Bu adamları yakalatmış ve gözaltında tutmuştur. Ancak Sinopeliler Yunan birliğinin bir parçası olmayıp, İran'a tabi oldukları için ve kendi krallarına bir elçi göndermekle mantıksız davrandıklarını düşünmediğinden, Sinope'den gelen elçileri serbest bırakmıştır.[471] Makedonyalılarla yapılan barış ve ittifaktan önce Perslere paralı asker olarak hizmet eden diğer Yunanlıları ve Khalkedon elçisi

[467]Arr. III.19.5. Curt. 5.6-10; Diod. 76.2'de 1500 söylerler.

[468]Arr. III.23.6-9.

[469]Veya Hyrkania kıyı ovasının batısındaki Armadi, Strab. XI.8.8; 13.3. Ayrıca bkz. Diod. 76.3; Curt. 5.11 vd.

[470]Arr. III.24.1-3.

[471]Curt. 5.6 vd.; App. VI.

Heraklides'i de azad etmiştir. Diğer Yunanlılara, liderleri olan ve hayatlarını kurtarmak için endişesini gösteren Andronikos'un komutası altında, aldıkları maaşın aynısı karşılığında ordusuna katılmalarını emretmiştir.[472]

Bütün bunları yaptıktan sonra, Hyrkania'nın en büyük şehri olan Zadrakarta'ya, Hyrkania sarayının bulunduğu şehre doğru yürümüştür. Burada 15 gün geçirmiştir ve geleneklere göre tanrılara kurban kestirmiştir. Ardından Parthlara karşı sefere çıkmıştır.

4.12. Parthia'ya Gelişi ve Aria Seferi

Zadrakarta'dan Aria sınırlarını aşarak Aria'nın bir şehri olan Susa'ya[473] ulaşmıştır. Burada Arialıların satrapı olan Satibarzanes tarafından da karşılanmıştır. İskender onun satraplığını kabul etmiş ve onunla birlikte hassa muhafızlarından biri olan Anaksippos'u yaklaşık kırk ciritçiyle göndermiştir. Arialıların geçişi sırasında, ordu tarafından yaralanmasını önlemek için, çeşitli yerlere muhafızlar yerleştirmesi için hassa askerlerinden biri olan Anaksippos'u yaklaşık kırk ciritçiyle birlikte göndermiştir.[474]

Bu arada bazı Persler İskender'le karşılaşmış ve Bessos'un kraliyet tacı ve Pers kraliyet kıyafeti giydiğini, kendisine Bessos yerine Artakserkses adını verdiğini ve Asya Kralı olduğunu iddia etmişlerdir. Baktria'ya kaçan Persler ve Baktrialıların çoğu ona katıldığını ve İskit müttefiklerinin de kendisine katılmasını beklediğini bildirmişlerdir.[475]

Menelaos'un oğlu Philippos, kendi komutası altındaki paralı süvariler, orduda kalan Teselyalı gönüllüler ve Andromakhos'un yabancı birlikleri ile Med ülkesinden kendisine katıldığında, İskender'in bütün kuvvetleri yeniden toplanmış olarak Baktria'ya doğru ilerlemiştir.[476] *Hypaspist*lerin komutanı Parmenion oğlu Nikanor aniden hastalanarak ölmüştür. İskender Baktria'ya doğru ilerlerken, Aria Satrapı Satibarzanes'in, Anaksippos'u ve onun süvari ciritçilerini katlettiğini, Arialıları silahlandırdığı ve onları toplu halde Aria sarayının bulunduğu Artakoana[477] şehrine götürdüğü haberini almıştır.

---

[472]Arr. III.24 4-5. Curt. V.9.15 ve Arr. III.16.2, liderlerinin Patron olduğunu söylemektedir.

[473]Antik Parthia'nın başkenti idi, modern Tus veya Tous, Razavi Horasan Eyaleti, İran.

[474]Arr. III.25.1-2.

[475]Arr. III.25.3.

[476]Curt. VI.6.18, Philippos ve diğerlerinin Artakoana'da İskender'e katıldığını söyler, ve diğer kuvvetler için bkz. App. XIII.4.

[477]Aria'nın başkentiymişti, modern Herat. Arrian (1884). *The Anabasis of Alexander*. (Trans: E.J. Chinnock), Vol. 3, London: Hodder and Stoughton, 192-193: Artakoana; Curt. VI. 6. 33: Artacana; Diod. XVII. 78: Chortacana; Pliny (1855). *Pliny the Elder: The Natural History*, *Book VI: An Account of*

İskender'in ilerlediğini öğrendiğinde, birlikleriyle birlikte oradan Bessos'a gitmeye ve fırsat buldukça Makedonyalılara saldırmak için ona katılmaya karar verdiğini söylemiştir. Bu İskender'e bildirildiğinde, Baktria'ya giden yola devam etmemiştir. Ancak, hassa süvarilerini, süvari ciritçileri, okçuları, Agriganları, Amyntas'ın ve Koinos'un taburlarını yanına alarak ve ordunun geri kalanını Krateros'un komutasında orada bırakarak Satibarzanes ve Arialılara karşı hızla ilerlemiştir. 2 günde yaklaşık 600 *stadia* mesafe kat ettikten sonra Artakoana'ya varmıştır.[478]

Satibarzanes, İskender'in yakında olduğunu öğrenince, bu kadar çabuk ilerleyişi onu hayrete düşürmüş ve birkaç Aria süvarisi ile kaçmıştır. Kaçarken askerlerinin çoğu tarafından terk edilmiştir, çünkü onlar da İskender'in yaklaştığını öğrenmişlerdir. İskender, isyanda onların birlik oldukları öğrenmiş ve o sırada köylerini terk edip farklı yönlere kaçanların peşlerine düşerek bazılarını öldürmüş ve geri kalanını köleleştirmiştir. Bir Pers olan Arsakes'i, Aria satrapı olarak tayin etmiştir.[479] Krateros'un komutasında bırakılan kuvvet kendisine katıldığında Zarangaeanların topraklarına doğru yürümüştür ve saraylarının bulunduğu yere gitmiştir.[480] O sırada memlekete hükmeden ve kaçarken Dareios'a saldıranlardan biri olan Barsaentes, İskender'in yaklaştığını öğrenince İndus Nehri'nin bu yakasındaki Hintlilerin yanına kaçmıştır, fakat onu yakalayıp İskender'e teslim etmişlerdir. O da, Dareios'a yaptığı yanlıştan dolayı onu ölüme mahkûm etmiştir.[481]

İskender, Parmenion oğlu Philotas'ın komplosunu da burada öğrenmiştir.[482] Ptolemaios ve Aristobulus, bunun daha önce Mısır'da kendisine bildirildiğini söylerler, ancak eski dostlukları, Philotas'ın babası Parmenion'a verdiği

---

Countries, Nations, Seas, Towns, Havens, Mountains, Rivers, Distances, and Peoples Who Now Exist, or Formerly Existed, Chap. 25: The Ariani and the Adjoining Nations. (Eds: John Bostock, H.T. Riley), London: Taylor and Francis, VI.25: Artacabane/Artacoana ve Strab. XI.10.1: Artacaena.

[478]Herat'a veya yakınına, App. VIII. 11. Arr. III.25.4-6.

[479]Büyük ihtimalle Arsames'i, Philotas'ın ölümünden sonra Zarangaeanların satrapı olarak tayin etti, Curt. VII.3.1.

[480]Zarangaeanların başkenti Farah'ta veya yakınında olmalıdır, App. VIII.12. Bkz. Diod. 78,4; Curt. VI.6.36; 7.1.

[481]Arr. III.25.7-8.

[482]App. XI'e (26-27, 4) bakın.

değer ve Philotas'a karşı duyduğu güven nedeniyle bunu inandırıcı bulmamıştır. Lagos'un oğlu Ptolemaios'un ifadesine aşağıda yer verilmiştir:

Philotas, Makedonyalıların önüne çağrılmış, İskender onu şiddetle suçlamış, Philotas savunmasını yapmıştır. Sonra komployu haber verenler öne çıkmışlar ve Philotas ve suç ortaklarını açık delillerle mahkûm etmişlerdir. Özellikle, Philotas'ın İskender'e karşı bir tür komplo kurulduğunu duyduğunu itiraf etmesi, İskender'in çadırını günde iki kez ziyaret etmesine rağmen, İskender'e hiçbir şey söylemediği için mahkûm edilmiştir. Philotas, tüm suç ortaklarıyla birlikte Makedonyalılar tarafından öldürülmüştür. Parmenion ise, İskender'den gelen bir mektupla, hassa askerlerinden Polydamas komutasında bulunan Med Ülkesi'ndeki Generaller Kleandros, Sitalkes ve Menidas'ın yanına gönderilmiştir.[483] Parmenion onların elinde ölmüştür. İskender, Philotas komplo kurarken, Parmenion'un bu plan bir payı olmadığına inanamadığı için, Parmenion'un hayatta kalması tehlikeye girmiştir. İskender'in bizzat yanında ve Orduda yüksek bir rütbeye sahip olduğundan, İskender'in emriyle düzenli veya düzensiz şekilde orduya komuta ettiği için sadece Makedonyalılar arasında değil, yabancı birliklerde de tanınırlık kazanmıştır[484]

Ayrıca, Andromenes oğlu Amyntas'ın, kardeşleri Polemon, Attalos ve Simmias ile birlikte, Philotas'ın sadık yoldaşları olarak İskender'e karşı komploya katıldıkları iddiasıyla yargılandıkları da söylenmiştir. Üstelik bu komplo insanlara inandırıcı gelmiştir çünkü Amyntas'ın kardeşlerinden Polemon, Philotas tutuklanır tutuklanmaz düşmanların yanına kaçmıştır. Ancak Amyntas kardeşleriyle birlikte yargılanmıştır. Makedonyalıların önünde güçlü bir savunma yapmış ve suçlamadan beraat etmiştir. Beraat ettiği an, gidip Polemon'u İskender'e geri getirmek için izin istemiştir. Makedonyalılar bu isteğini kabul etmişlerdir. Hatta o gün yola çıkmış ve onu geri getirmiştir. Böylece masumiyeti, eskisinden daha açık, ortaya çıkmıştır. Ancak kısa bir süre sonra, bir köyü kuşatırken, aldığı bir ok yarasıyla hayatını kaybetmiştir. Böylece beraatinden kazandığı tek şey, iyi adı lekelenmeden ölmüş olmasıdır.[485]

[483]Orta Persia çölü boyunca yolculuk için Strab. XV.2.10; Diod. 80.3; Curt. VII.2.18.

[484]Arr. III.26.1-4.

[485]Arr. III.27.1-3.

İskender, hassa askeri birliğini ikiye böldükten sonra, başlarına Amyntor oğlu Hephaistion ve Dropides oğlu Klitos olmak üzere iki *hipparkh* tayin ettirmiştir.[486] Artık en yakın arkadaşı olmamasına rağmen,[487] özellikle de ün ve cesaret açısından bütün süvari kuvvetlerinin en iyisi olduğu için, tek bir adamın bu kadar büyük bir süvari grubuna komuta etmesini istememiştir. Sonra eskiden Ariaspyalılar olarak adlandırılan, ancak daha sonra İskit seferinde Kambyses oğlu Kyros'a yardım ettikleri için Benefaktorlar olarak anılan halkların bulunduğu yere uğramıştır.[488] İskender, atalarının Kyros'a yaptıkları hizmetlerden dolayı bu halkı onurlandırmıştır. Kendi gözlemlerinden yola çıkarak, bu bölgelerin diğer barbarlar gibi yönetilmediklerini ve aynı zamanda en iyi Yunanlılar kadar adaletli olduklarını iddia etmiştir. Bu nedenle onlara özgürlük vermiş ve mütevazı bir pay istemelerine rağmen, komşu ülkeden istedikleri kadar toprak bağışlamıştır.[489] Burada Apollon'a kurban kesmiş, Philotas'ın komplosunda parmağı olduğundan şüphelendiği korumalarından biri olan Demetrios'u tutuklatmış[490] ve onun yerine Lagus oğlu Ptolemaios'u özel muhafızı olarak görevlendirmiştir.[491]

4.13. Drangiana ve Arakhosia Seferi

Bütün bu önlemleri aldıktan sonra İskender, Baktria ve Bessos'a karşı sardırıya geçmiştir. Yolculuk esnasında Drangianalılar, Gedrosialılar[492] ve Arakhosialıları da hâkimiyeti altına almıştır. Menon'u onları yönetmek için satrap olarak tayin etmiştir.[493] Arakhosialılara komşu olan Parapamisadlara de hücum ederek bu bölgeyi de zapt etmiştir.[494]. Kardan geçerek bu kabilelere saldırmış, fakat erzak eksikliği çekilmiş ve

[486]Bu zamana kadar bütün kıta Philotas'ın komutasındaydı.

[487]Yani Hephaistion bile değil.

[488]Etymandros (Helmand) Nehri'nin kenarında, güney Drangiana'da (modern Sistan) otururlardı. Kyros ordusuna Hyrkania çölünden geçerken yiyecek yetiştirerek onları mahvolmaktan kurtarmışlardı. By yüzden de Benefaktor (Euergetai) yani iyilik edenler unvanını almışlardı. Bu unvan krala veya hükümete herhangi bir surette hizmeti dokunanlara verilirdi.

[489]Daha fazla bilgi için Diod. 81; Curt. VII.3.1; App. VIII.11.

[490]Curt. VI.11.35 vd., Philotas ile öldürüldüğünü söyler.

[491]Arr. III.27.4-5.

[492]App. VIII.9.

[493]Curt. VI.3.5, 4.000 piyade ve 600 süvari verdiğini söyler.

[494]Parapamisadai veya Parapamisadlar, kısmen Parapamisos'ta (Hindu Kuş) oturan dağlılar, kısmen de bu dağların güney tarafındaki yaylalarda oturanlardan mürekkepti. Arrianos (III.28.1), bunlara Hintli diyor.

adamlarını tehlikeye sokmuştur. Satibarzanes, Bessos'tan aldığı iki bin atla memleketlerini istila ettiğinden Arialıların yeniden isyan ettiğini öğrenince, Persli Artabazos ile hassa askerlerinden Erigyios ve Karanos'u ülkelerine göndermiştir. Aynı zamanda Parth Satrapı Phrataphernes'e Arialılara saldırılarında onlara yardım etmesini emretmiştir.[495] Satibarzanes ile Erigyios ve Karanos'un birlikleri arasında şiddetli bir savaş yaşanmıştır. Gerçekten de Persler, Erigyios ile Satibarzanes ile teke tek çarpışmada yüzüne bir mızrakla vurulup öldürülünceye kadar boyun eğmemişlerdir. Sonra barbarlar geri dönüp aceleyle kaçmışlardır.[496]

4.14. Hindu Kuş Seferi

MÖ 330/329 yılında İskender ordusu ile birlikte Hindu Kuş[497] Dağları'na[498] varmıştır.[499] Burada, Aleksandreia adını verdiği bir şehir kurmuştur[500] ve geleneksel olarak tanrılara kurban kestirmiştir. Bir Persli olan Proekses'i bölgenin satrapı olarak tayin ettikten ve hassa askerlerinden biri olan Satyros'un oğlu Niloksenes'i birliklerin komutanı olarak görevlendirdikten sonra (MÖ 329) Hindu Kuş Dağları'nı geçmiştir.[501]

Aristobulos'a göre, Kaukasos Dağları, Asya'daki diğer dağlar kadar yüksektir. Ancak bunun büyük bir kısmı, en azından bu tarafı çıplaktır. Aslında uzun bir dağ silsilesidir, hatta Kilikia ile Pamphylia'nın sınırını oluşturan Toros Dağı'nın bile Kaukasos Dağları'nın bir parçası olduğu, Kaukasos Dağları'ndan ayrılan diğer büyük dağların da bir parçası olduğunu söylemektedirler. Ancak Aristobulos'a göre bu Kaukasos Dağları'nda terebentin ağacı ve silphium dışında hiçbir şey yetişmemektedir. Ama yine de çok sayıda insan yaşıyormuş ve birçok sürü burada otlanırmış. Sürüler silphium'u sevdiğinden ve çok uzakta olsa bile kokusunu alırlarmış. Silphium ağacının çiçeğini kemiririlermiş, hatta

---

Fakat bü bölge Hindistan'a dahil değildi, ama oturanlar Hindistan'dan göçmen olarak gelenler olabilirler. Kısacası Parapamisadların oturduğu bölgeymiş.

[495]Diod. 81.3; Curt. VII.3.2 (Ariaspia'da).

[496]Diod. 83; Curt. 4.33 vd., Erigyios, MÖ 329'da Baktra'da İskerder'le yeniden katıldığını söylerler. Arr. III.28.1-3.

[497]Parapanisos veya Paropamisos, Kaukasos İndikos veya Kafkasya Dağları.

[498]Hindu-Kush, bkz. App. XII. Sefer: App. VIII.10.

[499]MÖ 330-329.

[500]Arr. IV.22.4; Strab. XV.2.10; Diod. 83.2, yakınlarındaki başka yerleşim yerinden bahseder, muhtemelen Nikaia (Arr. IV.22.6).

[501]Arr. III.28.4.

kökünü bile toprağı kazıp çıkararak yerlermiş. Bu nedenle Kyrene'de sürülerini silphiumların yetiştiği yerlerden olabildiğince uzakta otlatırlarmış. Silphium, Kyreneliler için çok değerli olduğundan, bazıları etrafını çitle çevirirler, böylece sürüler yaklaşsa bile içeri giremezlermiş[502]

4.15. Baktria Seferi

Bessos, Dareios'un tutuklanmasına katılan Persleri, 7.000 kadar Baktrialı ve Tanais[503] Nehri'nin bu tarafında yaşayan Dahai'leri yanına alarak,[504] Kaukasos Dağları'nın eteğindeki toprakları yakıp yıkmaktaydı. Kendisi ile İskender arasında kalan bu ülkenin ıssızlığının ve erzak eksikliğinin İskender'in daha ileri gitmesini engelleyeceğini düşünmekteydi. Ama İskender yine de güçlükle, yoğun karda ve gerekli erzağın olmamasına rağmen ilerlemeye devam etmiştir. Bessos'a İskender'in çok uzakta olmadığı söylenir söylenmez, Oksos Nehri'ni geçmiştir. Geçiş için kullandığı tekneleri yakmış ve Sogdianyalıların memleketindeki Nautaka'ya[505] geri çekilmiştir. Spitamenes ve Oksyartes'in yandaşları, Sogdiana'dan gelen süvariler ve Tanaisli Dahailılar da onun yanında yer almaktaydılar. Baktria süvarileri, Bessos'un kaçmaya karar verdiğini öğrendiklerinde farklı yönlerden yurtlarına doğru gitmişlerdir[506].

İskender Drapsaka'ya[507] varmış ve ordusunu dinlendirdikten sonra, ilk saldırıda zapt ettiği Baktria'nın en büyük şehirleri olan Aornos ve Baktria'ya doğru ilerlemiştir. Hassa askerlerinden biri olan Androkles oğlu Arkhelaus'un komutasında Aornos kalesinde bir askeri karargâh bırakmıştır. Karşı koymadan teslim olan Baktrialıların geri kalanını yönetmek için Persli Artabazos'u satrap olarak tayin etmiştir.[508]

4.16. Sogdiana Seferi

İskender ve orduları, Kaukasos Dağları'ndan akan Oksos Nehri'ne doğru yürümüştür. İskender nehri geçmek istediğinde bu çok kolay olmamıştır. Nehir yaklaşık

---

[502]Diod. 83; Curt. VII.3.22-4, 25; Arr. III.28.5-7.

[503]Arrianos (III.28.8), parantez içinde Tanais'in başka adı Syr Darya yazıyor. Ama Tanais ve Syr Darya aynı değildir. Syr Darya, tarihsel olarak Jaksartes olarak bilinmektedir. Ayrıca Tanais, Don Nehri olarak da bilinir.

[504]Hazar Denizi'nin batı veya doğu tarafındaki Dahai'ler.

[505]Günümüzde Shahrisabz'in yanında bulunan Uzunkir'dir.

[506]Arr. III.28.8-10.

[507] Modern Kunduz (Konduz).

[508]Arr. III.29.1; Curt. VII.5.1. Bessos'a karşı operasyonlar için bkz. Diod. 83; Curt. VII.5; App. VIII.16.

6 *stadia* genişliğe sahipmiş. Nehrin hızlı akması, kereste yokluğu, nehre bir köprü yapmak için gerekli malzemelerin uzaklardan getirilmesi uzun bir gecikmeye sebep olmuştur. Bu nedenle, birliklerin çadır için kullandıkları derileri toplattıktan sonra, mümkün olan en kuru samanla doldurulmalarını ve daha sonra su geçirmez olacak şekilde bağlanıp düzgün bir şekilde dikilmelerini emretmiştir. Bunlar doldurulup dikilmişler ve ordu beş günde nehrin karşı kıyısına geçebilmiştir.[509]

İskender nehri geçmeden önce Makedonyalılardan artık hizmet için uygun olmayan en yaşlı adamları ve geride kalan Teselyalı gönüllüleri seçip yurtlarına göndermiştir.[510] Hassa askerlerinden Stasanor'u da Arialıların satrapı Arsakes'i tutuklaması talimatıyla Aria'ya göndermiştir. Çünkü kendisini ihanetten suçlu bulmuştur.[511]

Oksos Nehri'ni geçtikten sonra, aldığı habere göre Bessos ve ordusunun bulunduğu yere doğru hızla ilerlemiştir. Bu sırada Spitamenes ve Dataphernes'ten elçiler İskender'e gelmişler ve kendilerine komuta edecek bir komutanla, küçük bir kuvvet gönderilirse, Bessos'u yakalayıp ona teslim edeceklerini bildirmişlerdir. Bunu duyan İskender ordusunu biraz dinlendirdikten sonra eskisinden daha yavaş bir şekilde ilerlemeye devam etmiştir. Lagos oğlu Ptolemaios'u[512] hassa süvarilerinden 3 bölük suvari (*hipparchy*), bütün süvari ciritçiler, Philotas'ın komutasındaki piyade taburu, *hypaspist*lerden 1.000 asker, bütün Agrianyalılar ve okçuların yarısı ile birlikte ilerleme emriyle Spitamenes ve Dataphernes'in yanına göndermiştir. Ptolemaios emredildiği gibi gitmiş ve 4 gün içinde 10 günlük yolu tamamlayarak önceki gün barbarlarla Spitamenes'in ordugâh kurduğu yere varmıştır.[513]

Burada Spitamenes ve Dataphernes'in Bessos'un teslim olması konusunda tam olarak karar vermediklerini öğrenmiştir. Bu nedenle piyadeyi düzende takip etmesi gereken talimatlarla geride bırakmış ve süvarilerle baskın yaparak, Bessos'un birkaç askerle bulunduğu köye ulaşmıştır. Ancak Spitamenes ve adamları, Bessos'u kendi elleriyle teslim etmekten utandıkları için geri çekilmişlerdir. Ptolemaios, süvarileri köyün

[509]Curt. VII.5.17; Arr. III.29.2-4.

[510]Curt. 5.27.

[511]Curt. VIII.3.17, Stasanor yerine Arsames yazar (MÖ 328). Bkz. Arr. III.29.5.

[512]Eleştiri için bkz. C.B. Welles (1963). The Reliability of Ptolemy as a Historian. *Miscellanea A. Rostagni*, Turin, 101 vd.

[513]Arr. III.29.6-7.

çevresine bir kordon şeklinde yerleştirmiştir. Etrafı bir tür surla çevrilmiş köydeki barbarlara, Bessos'u teslim ederlerse zarar görmeden ayrılabileceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine barbarlar, Ptolemaios ve askerlerini köye kabul etmişler ve Bessos'u ele geçirdikten sonra geri çekilmişlerdir. Sonra önden bir haberci göndererek İskender'e Bessos'u nasıl huzuruna getirmesi gerektiğini öğrenmek istemiştir. İskender ona Bessos'u bağlı, çıplak ve boğazına tahtadan yapılmış tasma takarak getirmesini ve onu İskender ve ordusunun geçeceği yolun sağına koymasını emretmiştir. Ptolemaios da dediğini yapmıştır.[514]

İskender Bessos'u görünce, akrabası ve kralı olan Dareios'u neden esir edip zincirleyerek sürüklediğini ve sonra da öldürdüğünü sormuştur. Bessos, kendisinin herhangi bir özel kararıyla değil, İskender'den dokunulmazlık elde etmek umuduyla Dareios'un refakatinde olan herkesle uyum içinde hareket ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine İskender onun kırbaçlanmasını emretmiştir. Bu işkenceden sonra Bessos, idam edilmek üzere Baktria'ya gönderilmiştir.[515] Bunlar Ptolemaios'un Bessos'la ilgili açıklamalarıdır. Ancak Aristobulos, Bessos'u Ptolemaios'a götüren ve onu çıplak ve bağlı olarak İskender'e teslim edenlerin Spitamenes ve Dataphernes'in yandaşları olduğunu söylemektedir.[516]

İskender civardan gelen süvarilerin desteğini almıştır. Çünkü Kaukasos Dağları'nı geçerken ve Oksos'a yapılan seferlerde çok at kaybedilmişti. Sogdianyalıların memleketinin başşehri olan Marakanda'ya[517] doğru sefere çıkmıştır. Buradan Tanais nehrine doğru yürümüştür. Aristobulos'un söylediğine göre, yerliler tarafından Jaksartes olarak adlandırılan Syr Darya'nın kaynağının da Kaukasos Dağları'nda doğduğu bilinmektedir. Bu nehir de Hyrkania Denizi'ne (Hazar Denizi) dökülmektedir.[518] Tarihçi Herodotos'un İskit nehirlerinin 8.si olarak tanımladığı büyük bir gölden çıkıp, Maeotis adı verilen daha büyük bir göle akan Tanais'in, farklı bir Tanais olması gerektiği

[514]Arr. III.30.1-3.

[515]Ekbatana'da idam edilmiş, bkz. Arr. IV.7.3. Farklı hikaye: Diod. 83.8; Curt. VII.5.40 vd.; 10.10.

[516]Arr. III.30.4-5. Küçük farklılık, Arrianos'un Plutarkhos'u okumadığını veya onu usulca düzelttiğini göstermektedir.

[517]Modern Semerkant.

[518]Jaksartes, Tian Shan Dağları'ndan doğar, ve Özbekistan ve güney Kazakistan üzerinden kuzey Aral Denizi'ne akar. Coğrafi karışıklıklar için bkz. App. XII.

söylenmektedir. Bazıları bu Tanais'i Asya ve Avrupa arasındaki sınır yapmaktadır. Bunlara göre, Karadeniz'in köşesinden Maeotis Gölü ve içine akan bu Tanais Nehri, Asya ile Avrupa'yı birbirinden ayırmaktadır. Tıpkı Gadeira ile bunun karşısında oturan göçebe Libyalılar arasındaki denizin[519] Libya'yı Avrupa'dan ayırması gibi. Bunlara göre Libya, Nil Nehri tarafından Asya'nın geri kalanından ayrılmıştır.[520]

Burada yiyecek aramak için dağılan Makedonyalıların bir kısmı barbarlar tarafından öldürülmüştür. Sonra çok engebeli ve tamamen sarp bir dağa sığınmışlardır. İskender en hafif birliklerini alıp kaçakların peşine düşmüştür. Sonra Makedonyalılar dağa birçok saldırı girişiminde bulunmuşlardır. Başlangıçta barbarlardan gelen yaylım ateşiyle geri püskürtülmüşlerdir. İskender'in kendisi bir okla bacağından vurulmuştur. Ama yine de mevzi ele geçirilmiştir. Barbarlardan bazıları oracıkta Makedonyalılar tarafından öldürülmüştür. Birçoğu da kendilerini kayalardan aşağı atarak can vermiştir. Bu 30.000 kişiden 8.000'i hayatını kurtarabilmiştir.[521]

Birkaç gün sonra İskender'e, Homeros'un destanında "insanların en adili" diyerek övdüğü Abia İskitlerin'den elçiler gelmiştir. Asya'da oturan bu topluluk esas olarak yoksullukları ve adalet duyguları nedeniyle bağımsız yaşarlarmış. Avrupa'da oturan en büyük ulus olan Avrupalı İskitlerden de elçiler gelmiştir. İskender, dostane bir anlaşma yapmak için bazı hassa askerlerini onlarla birlikte göndermiştir. Ama bunun amacının daha çok İskitlerin memleketlerinin karakterini, nüfusunu, geleneklerini ve savaşlarda kullandıkları silahları öğrenmek olduğu söylenmektedir.[522]

Syr Darya'da bir şehir kurmayı ve ona kendi adını vermeyi planlamıştı. Çünkü onun görüşüne göre, bu bölge şehrin yücelmesine uygun olup, İskitlere karşı olası bir istilada, nehrin diğer tarafında oturan barbarların baskınlarına karşı memleketin savunma kalesi olarak sağlam bir konuma sahipti. Yerleşimcilerin sayısı ve adının görkemi nedeniyle şehrin gerçekten büyüyeceğini düşünmüştür.[523] Bu sırada nehir kenarındaki barbarlar, şehirlerine askeri karargâh kuran Makedonya birliklerini ele geçirip öldürmüşler ve

[519]Gadeira, modern Cadiz (Arapçada Kadis), İspanya. Gadeira'nin karşısında bulunan modern ülkeler Fas ve Cezayir'dir. Aralarında Cebelitarık Boğazı bulunmaktadır.

[520]Arr. III.30.6-9.

[521]Curt. VII.6.1-10; App. VIII.12; Arr. III.30.10-11.

[522]Curt. VII.6.11. İskitler: App. XII.

[523]Curt. 6.13; Arr. IV.1.1-2. Topografik mevzular için bkz. App. VIII.

ardından kendi güvenlikleri için şehirlerin savunmalarını güçlendirmeye başlamışlardır. Sogdialıların çoğu, Bessos'u tutuklayan grup tarafından ikna edilerek bu isyana katılmıştır. Bazı Baktrialıları da kandırarak isyanlarına dâhil etmişlerdir. İskender'den gerçekten korkmuş olmaları ya da İskender'in bu memleketin hiparkh'larına en büyük şehir olan Zariaspa'da ortak bir toplantı talimatı vermesi, bu toplantının onların yararına olmaması isyanın sebebi olduğu bildirilmiştir.[524]

Bu haber İskender'e bildirildiğinde, piyadenin bölüklere ayrılmasını ve her bölüğün belirli sayıda hücum merdiveni yapmasını emretmiştir. Ordugâhtan ayrılıp Gaza denilen şehre doğru ilerlemiştir. Bölgedeki barbarların yedi şehre sığındıkları söylenmiştir. Krateros'u, barbarların en fazla olduğu, hepsinin en büyüğü olan Kyropolis kentine göndermiştir. Krateros'a şehrin yakınında ordugâh kurması, şehrin etrafında bir hendek kazması, bir çitle çevirmesi emredilmiştir. Bu kenti savunanlar tamamen Krateros ve askerleriyle meşgul olsunlar ve diğer kentlerdekilere yardım edemesinler diye planlanmıştı. İskender, Gaza'ya varır varmaz, askerlerine topraktan yapılmış ve çok yüksek olmayan sura saldırmalarını ve merdivenlerini dört bir yandan duvara yerleştirmelerini emretmiştir. Kent kısa sürede işgal edilmiştir. İskender'in emrine göre bütün erkekleri kılıçtan geçirmişlerdir. Kadın ve çocukları, diğer ganimetleri yağmalamışlardır. Buradan İskender hemen en yakınında bulunan ikinci kente yürümüş ve kenti aynı gün aynı şekilde ele geçirmiştir. Esirlerine de aynı muameleyi yapmıştır. Daha sonra üç kenti de aynı şekilde zapt etmiştir.[525] Beş şehri, iki günde ele geçirdikten sonra bunların en büyüğü olan Kyropolis'e[526] karşı sefere çıkmıştır. Bu, diğerlerinden daha yüksek bir surla tahkim edilmişti. Bu kenti Kyros kurmuştur. Çevredeki barbarların büyük kısmı ve en iyi savaşçıları buraya sığındığı için Makedonyalıların bunu hemen ele geçirmesi o kadar kolay olmamıştır. İskender, mancınıklarla sur duvarında gedik açmaya çalışsa da başarısız olmuştur. Kentin hemen dibinden geçen nehrin sığ olan yerinden gizlice geçerek [527] kente girmiştir. Barbarlar şehirlerinin artık düşmanın elinde olduğunu görünce, İskender'e ve ordusuna şiddetli bir saldırı düzenlemişlerdir. İskender bir taşla

[524]Arr. IV.1.3-5. Karşı gelen şehirlerin ele geçirilmesi için bkz. Curt. VII.6.13-23.

[525]Arr. IV.2.1-4.

[526]Modern Ura-Tyube, kuzey Tacikistan.

[527]Genellikle kuru olup bazı dönemlerde su baskınına uğrayan dağ kanalıdır. Kış mevsiminde taşkınca akan su'dur. Yazın çok defa nehrin yatağı kurur.

kafasından ve boynundan vurulup yaralanmıştır. Diğer birçok komutan gibi Krateros da bir okla yaralanmıştır. Kentin ilk zaptında yaklaşık sekiz bin düşman ölmüştür. Geri kalanlar kentin iç kalesine sığınmışlardır. İskender bunları kuşatma altına almış ve gün boyunca kuşatma altında tutmuştur. Ancak, susuzluktan dolayı teslim olmuşlardır.[528]

Yedinci şehri de ilk saldırıda ele geçirmiştir. Ptolemaios teslim olduklarını, Aristobulos ise İskender'in bu şehri de hücumla ele geçirdiğini ve içinde bulunan herkesi öldürdüğünü söylemektedir. Ptolemaios ayrıca, adamların ordusunu dağıttığını ve isyanın sorumlularından hiçbirinin geride bırakmamak için memleketlerinden ayrılana kadar bağlı ve gözetim altında tutulmalarını emrettiğini ifade etmektedir.[529]

Bu arada Asyalı İskitlerden oluşan ordu, Tanais Nehri'nin kıyısına ulaşmıştır. Çoğu, nehrin öbür yakasındaki bazı barbarlarının İskender'e karşı başkaldırdığını öğrenmiş ve ciddi bir ayaklanma olursa Makedonyalılara saldırmak için onlara katılmayı düşünmüşlerdir. Bu sırada Spitamenes ve askerlerinin, Marakanda'da iç kalede bırakılanları kuşattığı haberi de gelmiştir. Bunun üzerine İskender, yaklaşık 60 hassa askerinden oluşan süvari ve Karanos'un komutasındaki 800 paralı askerle ve yaklaşık 1.500 paralı piyade ile Andromakhos, Menedemos ve Karanos'u Spitamenes birliklerine karşı göndermiştir. Bu kuvvetleri, doğuştan bir Lykialı olan, bu bölgelerdeki barbarların dilinde uzman olan ve genel olarak onlarla müzakere için en uygun görünen tercüman Pharnukhes'in komutasına vermiştir.[530]

İskender, neredeyse bütün Asya'yı boyunduruk altına aldıktan sonra, bir zamanlar Kserkses'in babası Dareios gibi, İskitlere alay konusu olmaktansa tehlikenin en uç noktasına gitmenin daha iyi olduğunu söylemiştir. Fakat Aristandros, İskender farklı bir şey duymak istediği için kurbanlar konusunda gökten gelen işaretlerin aksine herhangi bir açıklama yapamayacağını söylemiştir.[531]

İskitlere saldırmak için nehir geçişine uygun derilerin hazırlanmasını emretmiştir. Ordu tam silahlı olarak kıyıya yerleştirilmiştir. İşaret üzerine mancınıklar yaylım ateşini kıyı boyunca at koşturan İskitlere fırlatmaya başlamışlardır. Atılan ok ve taşlar yüzünden

[528]Arr. IV.3.1-4.

[529]Arr. IV.3.5.

[530]Arr. IV.3.6-7. Curt. 6.24, sadece Menedemos'u isimlendirir ve ona 3.000 piyade ve 800 süvari verdiğini söyler.

[531]Arr. IV.4.1-3.

onları kargaşa içinde gören İskender, borularını çalmak için işaret verip öncü kuvvetle nehri geçmeye başlamıştır. Önce okçuları ve sapancıları karaya çıkarmış ve onlara, piyade *phalanks*ını karaya çıkarken süvarileri tam olarak geçmeden önce, İskitlere mermilerini ve oklarını atmalarını söylemiştir. Hepsi kıyıda bir arada olduklarında önce paralı askerlerden oluşan bir bölük süvari ve dört bölük mızraklı süvari İskitlere karşı göndermiştir. İskitler halka şekilde etraflarında at koşturup bir araya gelerek ve onlara ateş ederek saldırılarını beklemişlerdir. İskender daha sonra okçuları, Agriganları ve Balakros'un komutasındaki diğer hafif birlikleri süvarilerle birleştirerek İskitlere karşı saldırıya geçmelerini emretmiştir. Kendisi, süvarilerin geri kalanı ve zırhlı birlikleriyle olanca hızıyla hücum etmiştir. Bu yüzden İskitler o zamana kadar yaptıkları gibi artık daire şeklinde birdenbire dönemiyorlardı. Çünkü süvariler onları sıkıştırmış ve aynı anda süvari ile karışan hafif birlikler sıkı bir şekilde dönmelerini engellemiştir. İskitler artık kaçmaya başlamışlardır. Hava çok sıcak olduğu için bütün ordu susuzluktan yorgun düşmüştü. Buldukları her suyu içmeye başlamışlardı. İskender de bölgede ne tür su varsa onu içmiştir. İçtiği su yüzünden hastalanmıştır. İskender'in kendisi ciddi bir tehlikeye düşmüş ve ordugâha geri götürülmüştür. Böylece Aristandros'un kehaneti doğru çıkmıştır.[532]

Bu arada Marakanda iç kalesinde kuşatma altında tutan Makedonyalılar, Spitamenes ve birlikleri tarafından kaleye bir saldırı yapıldığında birden ortaya çıkmışlardır. Düşmanın bir kısmını öldürmüşlerdir. Spitamenes, İskender'in Marakanda'ya gönderdiği kuvvetin yaklaştığını duyar duymaz, kalenin kuşatmasını kaldırıp Sogdiana'nın kraliyet konağına doğru geri çekilmiştir.[533] Spitamenes, birliğine 600 kadar İskit süvarisi ekleyerek ve bu kuvvetine güvenerek Makedonyalıların saldırısını beklemiştir. Birliğini İskit çölüne yakın düz bir alana yerleştirmiştir. Ancak planı yalnızca düşmanı beklemek ya da onlara hücum etmek değilmiş. Bir anda dönüp piyade *phalanks*ına oklar fırlatmakmış. Andromakhos'un birliklerinin süvarileri zorla yürüyüp, erzak eksikliği çekerken, Pharnukhes'in birlikleri, onlara saldırdığında, atları

[532]Curt. VII.7.1-9.16'da çok fikir ayrılığı vardır, Arr. IV.4.4-9; J.F.C. Fuller (1960). *The Generalship of Alexander the Great.* New Brunswick, 236 vd.

[533]Anlaşılan burada bir hata vardır. Çünkü Sogdiana'nın başkenti Marakanda ymıştı, Arr. III.30.6. Ayrıca App. VIII.16'a bakın.

daha hızlı ve daha dinç olduğu için, atını sürerek gitmekte zorluk çekmemiştir. Ancak direndiklerinde ya da geri çekildiklerinde İskitler şiddetle üzerlerine saldırmıştır.[534]

Süvari komutanı Karanos, Andromakhos'a haber vermeden, süvarilerini orada emniyete almayı umarak, nehri geçmeye çalışmıştır. Piyadeler, herhangi bir talimat almadan, panik içinde ve dik kıyıdan nehre doğru düzensiz bir inişle onu takip etmişlerdir. Makedonyalıların hatasını gören barbarlar, oldukları gibi atlarına binerek her yönden nehre atılmışlardır. İskitler ve Spitamenes'in süvarileri bir çember oluşturup hepsini öldürmüşlerdir.[535]

Bu haber İskender'e bildirildiğinde, birliklerinin başına gelen felaketten dolayı üzülmüş ve Spitamenes ile onunla birlikte olan barbarlara karşı son süratle yürümeye karar vermiştir.[536] Bu yüzden hassa süvarilerinin yarısını, okçuları ve Agriganları ve *phalanks*ın en hafif silahlılarını alarak Marakanda'ya doğru yola çıkmıştır. Bu arada Spitamenes'in oraya döndüğünü ve tekrar kaledeki karargâhı kuşattığını öğrenmiştir. İskender 3 günde 1.500 *stadia* yol almıştır. Spitamenes ve askerleri, İskender'in yaklaştığını öğrenince şehri terk edip kaçmışlardır. İskender onları yakından takip etmiş ve önceki savaş yerine vardığında ölen askerlerini gömdürmüştür.

İskender'e, İskit'e gönderdiği elçilerle birlikte Avrupalı İskitlerden ikinci kez elçiler gelmiştir.[537] İskender tarafından elçiler gönderildiği sırada İskitlerin kralı ölmüştü ve onun yerine kardeşi hüküm sürmeye başlamıştır. Elçiliğin amacı, İskitlerin İskender'in emrettiği her şeyi yapmaya hazır olduklarını bildirmekti. İskit kralından İskender'e İskit'te en çok değer verilen hediyeler getirmişlerdir. Kral, dostluğunu ve ittifakını kuvvetlendirmek için kızını İskender'e eş olarak vermeye istekli olduğunu bildirmiştir. Eğer, İskender İskit prensesiyle evlenmeyi uygun bulmazsa, yine de İskit topraklarının satraplarının ve İskit'teki önde gelen şahsiyetlerin kızlarını İskender'in en güvenilir yandaşlarına vermeye razı olduklarını söylemişlerdir. İskender daha sonra İskit elçilerine nezaketle ve o zamanki duruma uygun bir biçimde cevap vermiştir. İskit kadınları ile evlenme ihtiyacı olmadığını söylemiştir. Bu arada Khorasmialıların[538] kralı Pharasmanes,

[534]Arr. IV.5.2-6.

[535]Arr. IV.5.7-9.

[536]Spitamenes'e karşı operasyonları için bkz. Curt. 9.20-10.9; App. VIII.12.

[537]Curt. VII.1.7 vd.: MÖ 328 yaz ortasında.

[538]Bunların memleketi Oksos cıvarından başlar ve Aral Gölüne kadar uzanırdı.

1.500 süvari ile İskender'e gelmiştir. Kolkhis[539] ve Amazonların sınırında yaşadığını bildirmiştir. İskender Kolkhis ve Amazonlara saldırmak ve Karadeniz'e kadar uzanan bu bölgelerde oturan bütün toplulukları boyunduruk altına almak isterse, rehber olarak ona yardım edeceklerine ve ordu için erzak sağlayacağına söz vermişlerdir.[540] Bunun üzerine Pharasmanes'e saygılarını sunmuş ve ve onunla dostluk ve ittifak ilişkisini kurmuştur. Ancak onunla beraber Pontos'a doğru sefere çıkmak için zamanı olmadığını söylemiştir. Pharasmanes'i Baktria'nın işlerini emanet ettiği Persli Artabazos'a ve diğer bütün komşu satraplara emanet ederek kendi memleketine geri göndermiştir. Hedefinin Hindistan olduğunu söylemiştir. Hindistan'ı boyunduruk altına alarak bütün Asya'ya sahip olacağını ve Asya'yı ele geçirerek Yunanistan'a döneceğini ve oradan bütün deniz ve kara kuvvetleriyle birlikte Hellespontos ve Propontis üzerinden Pontos'a yürüyeceğini bildirmiştir. Pharasmanes'e verdiği sözleri o zamana kadar tutmasını söylemiştir.[541]

İskender, kuvvetlerinin bir kısmı ile Sogdiana'ya doğru ilerlemiştir. Polyperkhon, Attalos, Gorgias ve Meleagros'u Baktria'da bırakarak onlara memleketi korumalarını, oradaki barbarların sorun çıkarmasını önlemelerini ve hala isyanda olanları yok etmelerini emretmiştir. Bütün kuvveti, Sogdiana'nın büyük bir bölümünü geçtikten sonra Marakanda'ya varmıştır ve Hephaistion'u insanları Sogdiana'daki şehirlere yerleştirmesi için göndermiştir. Koinos ve Artabazos'u İskitlere karşı yollamıştır. Çünkü Spitamenes'in oraya sığındığı haberi almıştır. Kendisi de askerlerin geri kalanıyla birlikte Sogdiana'nın hâlâ isyancılar tarafından tutulan bölgelerine saldırmış ve onları öldürmüştür.[542]

İskender bunlarla meşgulken, Spitamenes ve beraberindekiler Sogdiana'dan İskitlerin memleketine Massagetae'ye sığınmak için kaçmışlardır.[543] Orada Massagetaelilerden 600 süvari toplamış ve Baktria Bölgesi'ndeki kalelerden birine gitmişlerdir. Düşman saldırısı beklemeyen kale komutanına ve askeri karargâhına saldırarak bütün askerleri imha etmişlerdir. Komutanı esir alıp gözaltına almışlardır.

[539]Kolkhislerin komşuları hakkındaki bu malumat tamamen yanlıştır. Belki Hazar'la Karadeniz'in karıştırılmasından ileri geliyor.

[540]App. XII; Arr. IV.15.1-4.

[541]Arr. IV.15.5-6. Sonraki operasyonlar için bkz. Curt. VII.10.13 vd.; App. VIII.14.

[542]Arr. IV.16.1-3.

[543]Kuvvetli ve savaşçı bir kavim. Muhtemelen Oksos'la Hazar arasında, yani Aral Gölüyle Hazar arasında otururlardı (bugünkü Hiyve'nin kuzeyinde ve Kırgız steplerinde). Curt. VIII.1.3 vd., farklı bir hikaye anlatır.

Kaleyi ele geçirerek cesaretlenmiş ve birkaç gün sonra Zariaspa'ya yaklaşmışlardır ve şehri kuşatma altına almışlardır.[544]

Zariaspa şehrinde, Zariaspa'daki kraliyet maiyetinden[545] sorumlu olan Sosikles oğlu Pithon ve arpçı Aristonikos ile hastalık yüzünden bırakılan birkaç hassa süvarisi gelmiştir. İskit baskınını öğrendiklerinde, artık silah taşıyabilecekleri ve ata binebilecekleri kadar toparlanmış, Zariaspa'da muhafız olarak bırakılmış olan yaklaşık seksen paralı süvari, kralın bazı yandaşlarıyla birleşmişler ve Massagetaelilere karşı harekete geçmişlerdir. Arpçı Aristonikos burada, bir arpçının sahip olabileceğinden daha fazla cesaretle savaşmış ancak öldürülmüştür. Pithon, İskitler tarafından yaralanmış ve esir düşmüştür.[546]

Spitamenes ve birlikleri her yerin Makedonya askerleri tarafından işgal edildiğini ve kendileri için hiçbir kaçış yolu olmadığını görünce, orada savaşmanın daha eşit olacağını düşünerek Koinos ve birliklerine karşı saldırıya geçmişlerdir. Sogdiana sınırında ve Massagetae İskitlerinin topraklarında bulunan Sogdiana'nın bir kalesi olan Gabae'ye[547] vardıklarında, yaklaşık 3.000 İskit süvarisini Sogdiana'ya yapılacak bir hücumda kendilerine katılmaya kolayca ikna etmişlerdir. Bu İskitler aşırı yoksulluk içinde yaşıyorlardı. Şehirleri ve barınak yerleri olmadığı için korkusuzca savaşabiliyorlardı. Koinos ve meslektaşları, Spitamenes'in süvarilerle yaklaştığını öğrenince birlikleriyle savaş hazırlığına başlamıştır. Savaşta 800'den fazla barbar süvari can vermiştir. Ancak Koinos'un birliklerinden sadece 25 süvari ve 12 piyade ölmüştür. Bunun üzerine Spitamenes'in yanındaki Sogdianyalılar ve Baktrialılar onu terk etmişlerdir. Bu felaketten sonra Massagetae İskitleri, savaş sırasında Baktrialıların ve Sogdianyalıların yanlarında olan eşyaları yağmalamışlar ve Spitamenes'le birlikte çöle kaçmışlardır. Ancak İskender'in hareket halinde olduğunu ve çöle doğru ilerlediğini öğrenince, Spitamenes'in başını kesip İskender'e göndererek onu kendilerinden uzak tutmayı amaçlamışlardır.[548]

---

[544]Arr. IV.16.4-5.

[545]Pers hükümdarlarının adetine uyarak, İskender'in mühim şehirlerde ayrı ayrı hükümdar ve maiyeti bulundurduğu anlaşılıyor.

[546]Arr. IV.16.6-7.

[547]Konumu belli değildir.

[548]Arr. IV.17.4-7. Curt. VIII.3.1 vd., Spitamenes'in karısı tarafından öldürüldüğünü söyler.

Bu arada Koinos, İskender'in bütün emirlerini yerine getirdikten sonra Krateros, Parthiaea satrapı Phrataphernes ve Aria satrapı Stasanor gibi Nautaka'da İskender'le buluşmuştur. İskender, kış ortasında[549] kuvvetini Nautaka'da dinlendirirken, satrap Autophradates'i geri getirmek için Phrataphernes'i Mardialılar ve Tapuriyalıların memleketine göndermiştir. Çünkü İskender'in yanına gelmesi için aldığı emirleri görmezden gelmiştir. Stasanor'u Drangyalılara satrap olarak ve Oksydates'in kendisine karşı olan görevini kasten ihmal ettiğini düşündüğü için Atropates'i Medlere Med Satrapı olarak göndermiştir. Babil'in süvari komutanı Mazaeos'un ölüm haberini aldığında Stamenes'i Babil'e yollamıştır. Sopolis, Epokillos ve Menidas, Makedonya'dan kendisine kuvvet getirmek üzere Makedonya'ya gönderilmiştir.[550]

MÖ 327 yılın ilkbaharın başlangıcında İskender, Sogdianyalıların çoğunun sığınmak için kaçtığı Sogdiana Kalesi'ne (Kayası) doğru ilerlemiştir. Bu kaya ele geçirilirse hazır olan Sogdianyalıların sığınacak başka bir yeri kalmayacağını düşünmüştür. Ancak kayaya yaklaştıklarında İskender kayanın her yönden dik ve sarp olduğunu, barbarların uzun bir kuşatma için burada erzak depoladıklarını görmüştür. Yine de İskender kayaya saldırmaya karar vermiş[551] ve kaleyi ele geçirmiştir.[552] Burada Oksyartes'in karısı ve kızları olmak üzere birçok barbarın eşleri ve çocukları esir alınmıştır.

Oksyartes, kızlarının esir düştüklerini ve aynı zamanda İskender'in kızı Roksane'ye ilgi gösterdiğini duyduğunda, İskender'in yanına gitmeye cesaret etmiştir. Böyle bir olaydan sonra İskender tarafından büyük bir şerefle karşılanmıştır.[553] Sogdiana'daki işlerini bitirdikten sonra, İskender Pareitakae'lere karşı harekete geçmiştir. Çünkü barbarların birçoğunun, bunların memleketlerinde, güçlü bir kaya hisarına sığındıklarının haberini almıştır. Khorienes'in kendisi ve diğer birçok satrapta oraya sığınmıştır.[554]

---

[549]MÖ 328-327 kışı.

[550]Curt. VIII.3.17: Atropates yerine Arsakes yazar, fakat bir Pers olan Arsakes'i (Arsames) Aria satrapı olarak tayin etmişti, bkz. Arr. III.25.7.

[551]Arr. IV.18.4-5.

[552]Ayrıntılı için bkz. Arr. IV.18.6-7 ve 19.1-4.

[553]Arr. IV.20.4.

[554]Curt. VIII. 2. 19 vd.: Sisimithres, MÖ 328'in sonunda; Strab. XI.11.4; Khorienes muhtemelen bu yerel reisin (*hyparkhos*) resmi unvanıydı. Plut. 58'de bir ima vardır.

Ancak kuşatma sırasında Oksyartes, Khorienes'i kaleyi İskender'e teslim etmeye ikna etmiş ve böylece İskender bu kaleyi de ele geçirmiştir.[555]

4.17. Hindu Kuş'a Dönüş ve Hindistan Seferinin Hazırlıkları

Bu başarıdan sonra İskender Baktria'ya doğru yola çıkmıştır. Ancak, Krateros'u 600 hassa süvari,[556] kendi piyade taburu ve Polyperkhon, Attalos ve Alketas'ınkilerle birlikte, Pareitakene'de kalan son isyancılar olan Katanes ve Austanes'e[557] karşı göndermiştir[558]. Bunlara karşı yapılan şiddetli bir savaşta Krateros'un birlikleri galip gelmiştir. Katanes savaş alanında öldürülmüştür. Austanes ise esir düşmüştür.

İskender MÖ 327 yılının ilkbaharının sonunda ordusunu yanına alarak Baktria'dan Hindistan'a doğru ilerlemiştir. Amyntas'ı Baktria'da 3.500 süvari ve 10.000 piyade ile bırakmıştır. 10 gün içinde Kaukasos Dağları'nı geçerek, Baktrialılara karşı ilk seferi sırasında Parapamisadai Bölgesi'nde kurduğu Aleksandreia'ya ulaşmıştır.[559] Nikaia şehrine varınca Athena'ya kurban sunmuştur. İndus Nehri'nin kıyısındaki Taksila kralı ve Hint prenslerine en kısa zamanda görüşmek için bir elçi yollamıştır. Taksila ve Hint önderleri İskender ile görüşmeyi kabul etmişlerdir. Hintliler çok kıymetli hediyeler getirerek, yanlarındaki 25 filide vereceklerine söz vermişlerdir.[560]

İskender Nikaia'da ordusunu ikiye bölmüştür[561]. Gorgias, Klitos ve Meleagros'un müfrezelerini, kraliyet muhafız birliğinin yarısını, bütün ücretli süvarilerini seferindeki

---

[555]Ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. IV.21.3-10.

[556]Arrianos, **a.g.k.**, 1945, IV.22.1, 219: yüz kişi yazar.

[557]Aystanes: Örs, **a.g.k.**, 1945, IV.22.1, 219.

[558]Curt. VIII.5.1: Polyperkhon (27.5) ayrı bir göreve gönderildi.

[559]Strab. IX.11.4, Kallisthenes'in Baktriya'daki Kariatae'de tutuklanıp hapsedildiğini söyler. Bkz. Arr. IV.22.3-4.

[560]Arr. IV.22.3-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 219-220; Arrian (1976). *Anabasis of Alexander* IV, (Trans: P.A. Brunt), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London, 413-415.

[561]İskender'in Hindu Kuş dağlarında inşa ettiği şehir (Aleksandreia Kaukasos İndikos/Aleksandreia Hindu Kuş/Aleksandreia Paropamisadae) Nikaia olarak tanınır. Bildiğimiz gibi, İskender'in Hindu Kuş dağlarında inşa ettiği şehrin modern ismi Nikaia'dır. Arrianos'a göre (Arr. IV.22 vd.), İskender, Baktria ve Sogdiana seferinden sonra tekrar Hindu Kuş'taki Aleksandreia şehrine dönmüştü. Burada orduyu ikiye bölmüş ve Hephaistion ve Perdikkas, İndus Nehrini geçmek için gereken bütün işlemleri tamamlamak amacıyla ordunun bir kısmıyla beraber gönderilmiştir. Kendisi geri kalanlar ile beraber Aspasialı'lar, Guraililer ve Assakenyalıların bölgesine doğru ilerlemiştir. Curtius Rufus'a göre (Curt. VIII.10 vd.), İskender, Baktria ve Sogdiana seferinden sonra tekrar Hindu Kuş'u geçerek Hindistan sınırına varmıştı. Burada orduyu ikiye

bütün şehirleri ele geçirme talimatıyla Hephaistion ve Perdikkas'i İndus Nehri''ndeki Peukelaotis Bölgesi'ne gödermiştir. İndus'a ulaştıklarında nehri geçmek için gerekli bütün hazırlıkları yapmaları emredilmiştir. Taksiles ve diğer prensler onlarla birlikte gönderilmiştir. Bunlar İndus Nehri'ne varmış ve İskender'in talimatlarını yerine getirmişlerdir. Hephaistion ve askerleri 30 günlük kuşatmadan sonra Peukelaotis'i ele geçirmiştir. Artis öldürülmüş ve Sangaios, satrap olarak görevlendirilmiştir.[562]

bölmüş ve Hephaistion ve Perdikkas, İndus Nehrini geçmek için gereken bütün işlemleri tamamlamak amacıyla ordunun bir kısmıyla beraber gönderilmişti. Hephaistion ve Perdikkas, İndus Nehrine ulaşıp gereken bütün işlemleri tamamlamıştılar. Kendisi, nehir yoluyla Nysa şehrine ulaşmıştır.

Gerçekleşen olaylar ve konumlara baktığımızda, ya İskender, Baktria ve Sogdiana seferinden sonra tekrar Hindu Kuş'taki Aleksandreia şehrine dönmüştür. Burada orduyu ikiye bölmüş ve Hephaistion, Perdikkas, İndus Nehrini geçmek için gereken bütün işlemleri tamamlamak amacıyla ordunun bir kısmıyla beraber gönderilmiştir. Kendisi geri kalanlar ile beraber Aspasialılar, Guraililer ve Assakenlilerin bölgesine doğru ilerledi ve Nysa şehrine ulaştı; ya da İskender, Baktria ve Sogdiana seferinden sonra tekrar Hindu Kuş'taki Aleksandreia şehrine döndü. Burada orduyu ikiye böldü, ve Hephaistion ve Perdikkas, İndus Nehrini geçmek için gereken bütün işlemleri tamamlamak amacıyla ordunun bir kısmıyla beraber gönderildi ve Kopen Nehrinden Andaka şehrine geldi. Hephaistion ve Perdikkas, Hyber Geçidi geçerek İndus Nehrine ulaştı ve gereken bütün işlemleri tamamladı. Kendisi, Koaspes (Swat) nehir yoluyla Nysa şehrine ulaştı diyebiliriz.

Daha doğrusu, İskender, Baktria ve Sogdiana seferinden sonra tekrar Hindu Kuş'taki Aleksandreia şehrine döndü. Burada orduyu ikiye böldü, ve Kopen Nehir üzerinden Andaka şehrine geldi. Ya da Hindu Kuş dağlarını geçerek Hindu Kuş'taki Aleksandreia'ya döndükten sonra Kopen Nehrinden Andaka şehrine geldi. Ya da Kopen Nehrinden Andaka şehrine geldi, ve burada orduyu ikiye böldü. Hephaistion ve Perdikkas, İndus Nehrini geçmek için gereken bütün işlemleri tamamlamak amacıyla ordunun bir kısmıyla beraber gönderildi. Hephaistion ve Perdikkas, Hyber Geçidi geçerek İndus Nehrine ulaştı ve gereken bütün işlemleri tamamladı. Kendisi, Koaspes nehir yoluyla Nysa şehrine ulaştır.

[562]Arr. IV.22.7-8; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 220-221; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 415-417.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. BÜYÜK İSKENDER'İN HİNDİSTAN'DAN BABİL'E SEFERİ (MÖ 327-323)

5.1. Hindistan Seferi (Harita 8 ve 9)

5.1.1. Gandhara Seferi

MÖ 327 yılında İskender, *hypaspist*ler, Hephaistion'un yanına verilemeyen bütün hassa süvarileri, hassa piyade taburları (*asthetairoi),* okçular, Agrianyalılar ve ciritçi süvariler ile birlikte Aspasialı'lar, Guraililer ve Assakenlilerin bölgesine ilerlemiştir. Dağlık ve zorlu bir yoldan Kheos[563] Nehri boyunca yürüdükten ve nehri biraz zorlukla geçtikten sonra, piyadelere yürüyüş hızında onu takip etmesini emretmiştir. Kendisi, bütün süvarileri ve yaklaşık 800 Makedonya piyadesini yanına almıştır. Hazırlık yapmadan güzergâhındaki şehirlerden ilkine saldırmıştır. Şehrin önündeki düşmanlarla savaşmış ve onları ilk saldırıda darmadağın etmiştir.

İskender bu durumda ordugâhını, şehir surlarına saldırmak için en kolay görünen yerde yerleştirmiş ve ertesi gün şafak vaktinde şehirin etrafındaki çift surun ilkini, kolayca geçmişlerdir. İkinci surda barbarlar kısa bir direniş göstermişler ancak, başarısız olmuşlardır. İskender'in ordusu şehri ele geçirmiştir. İskender, Andaka adlı başka bir şehre saldırmıştır. Ancak bu şehir şartlı olarak teslim olmuştur.[564]

Makedonyalıların yaklaştığını gören barbarlar, oturdukları hâkim mevkilere ve sayılarına güvenerek, az sayıda görünen Makedonyalıları küçümseyerek aşağıya ovaya inmişlerdir. İskender onları çok zorlanmadan yenmiştir. Ordunun üçüncü bölümündeki komutan Leonnatos ve birlikleri aynı derecede başarılı olmuşlar ve düşmanı yenmişlerdir. Ptolemaios, kırk binden fazla erkeği esir alırken 230.000'den fazla öküzü ele geçirmiştir[565].

Buradan, yaklaşık 2.000 süvari, 30.000'den fazla piyade ve 30 fil ile savaşa hazırlandıkları bildirilen Assakenyalıların topraklarına doğru ilerlemiştir. Derin ve hızlı akan Guraios[566] Nehri'ni zorlukla geçmiştir. Fakat barbarlar onun yaklaştığını fark

[563]Khospes, Zuastos ve Guraios olarak da bilinir.

[564]Arr. IV.23.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 221-222; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 418-419.

[565]Arr. IV.25.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 225; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 422-425.

[566]Panjkora veya Landai (Panjkora-Swat'ın birleştiği akıntı).

ettiklerinde, topluca savaşmaya cesaret edememişlerdir. Ancak her birinin savunmasını ve güvenliğini sağlamak amacıyla kendi şehirlerine gitmişlerdir[567].

İskender ilk olarak, bölgenin en büyük şehri Massaga'ya doğru ilerlemiştir. Önden giden ciritçi süvariler, Agrianyalılar ve okçular önce düşmanla çarpışmışlardır. İskender de *phalanks*la birlikte ilerlemiştir. Dehşete düşen Hintliler, göğüs göğüse mücadele başlayınca geri çekilip şehre kaçmışlardır. 4 günlük zorlu bir savaştan sonra şehri kuşatmış, Assakenos'un annesi ve kızıyla birlikte binlerce insanı esir almıştır.[568]

İskender, Massaga'a kuşatılınca, teslim olacağını umduğu Koenos'u Bazira'ya sefere göndermiştir. Attalos, Alketas ve süvari komutanı Demetrios'u Ora şehrine göndermiştir. Şehirliler her ne kadar Alketas'ın kuvvetlerine karşı çıktılarsa da Makedonyalılar tarafından kolayca püskürtülmüş ve surun içindeki şehre geri dönmek zorunda bırakılmışlardır. Koinos, Bazira'da başarılı olamamıştır. Çünkü burada yaşayan insanlar çok yüksekte bulunan, her tarafı tahkim edilmiş olan kalenin sağlamlığına güvenerek teslim olacaklarına dair hiçbir işaret vermemişlerdir[569].

Bunu öğrenince İskender, Bazira'ya doğru yola çıkmıştır. Fakat komşu barbarlardan bazılarının Abisares tarafından gizlice Ora şehrine sokulmak üzere gönderildiklerini haber alınca, önce Ora Şehrine doğru ilerlemiştir. Koinos'a Bazira şehrinin karşısında güçlü bir tahkimat kurmasını ve şehrin yol ile bağlantısını kesmek için yeterli kuvvet bırakmasını ve sonra ordunun geri kalanıyla ona katılmasını emretmiştir. Ora'nın kuşatması İskender için kolay olmuştur. İlk saldırıda şehri ele geçirmiş ve bırakılan filler de eline geçmiştir[570].

Baziralı'lar bunu öğrenince, mevkilerinden umudunu kaybetmişlerdir ve diğer barbarlar gibi gece yarısı şehri terk ederek Aornos denilen dağa sığınmışlardır. Dağın çevresi yaklaşık 200 *stadia*, en alçak kısmının yüksekliği 11 *stadia* olup yukarıya çıkmak için insan eliyle yapılmış patika bir yol bulunmaktadır. Dağın tepesinde, uzun ömürlü bir kaynaktan gelen suyun 1000 kişi için yeterli olduğu, orman ve iyi tarıma elverişli araziler olduğu ifade edilmiştir.[571]

---

[567]Arr. IV.25.5-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 226; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 424-427.

[568]Arr. IV.27.2-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 228-229; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 430-433.

[569]Arr. IV.27.5-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 229; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 432-433.

[570]Arr. IV.27.7-9; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 229-230; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 432-435.

[571]Arr. IV.28.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 230-231; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 434-437.

İskender bunu duyunca, bu dağı da ele geçirmek için büyük bir hevese kapılmıştır. Bölgeye hâkim olmak için Ora ve Massaga'yı kaleye dönüştürmüştür. Bazira'yı bir şehir olarak tahkim etmiştir. Hephaistion ve Perdikkas'ın askerleri Orobatis adındaki başka bir şehri tahkim etmişlerdir.[572]

MÖ 326 yılında İskender, hassa muhafızlarından biri olan Nikanor'u İndus Nehri'nin sağ tarafındaki bölgenin satrapı olarak görevlendirmiştir. Kendisi önce İndus Nehri'ne doğru ilerlemiş ve nehirden uzak olmayan Peukelaotis şehrini teslim almıştır ve burada Philippos komutasında Makedonyalı askerleri karargâha yerleştirmiştir. İndus Nehri kıyısında bulunan birkaç küçük şehri de ele geçirmiştir. Memleketin prensleri, Kophaios ve Assagetes de ona katılmışlardır. Aornos Dağı'nın yakınında bulunan Embolima şehrine ulaştıktan sonra, Krateros'u ordunun bir kısmıyla ve talimatlarla burada bırakmıştır. Krateros, şehre mümkün olduğu kadar uzun dayanacak, erzak ve gerekli şeylerin sağlanması için çalışmalara başlamıştır. İskender de, okçular, Agrianyalılar, Koinos'un taburu, *phalanks*'ın geri kalanından en çevik ve en iyi silahlı adamlar, yaklaşık 200 hassa süvarisi ve 100 okçu süvariyle Aornos Dağı'na doğru ilerlemiştir. Aynı gün uygun gördüğü bir yerde ordugâh kurmuş ertesi gün dağa biraz daha yaklaşmış ve tekrar ordugâh kurmuştur.[573]

Bu sırada bazı komşu halklar İskender'e gelip teslim olmuşlardır. Dağı ele geçirme konusunda İskender'e yardım etmişlerdir. Lagos oğlu Ptolemaios'a, Agrianyalılar, hafif silahlı adamlarla *hypaspist*lerden seçilen bir kıta vererek, bu adamlarla beraber göndermiştir. Dağı, mümkün olduğu kadar çabuk ele geçirmesini ve bir işaretle haber vermesini emretmiştir. Ptolemaios, sarp ve çetin bir yoldan geçerek, barbarların dikkatini çekmeden, o noktaya varıp ele geçirmiştir. Her tarafı siper ve hendeklerle tahkim ederek, İskender'in görebileceği bir yükseklikten ateşle işaret vermiştir. Alevi gören İskender, ertesi gün bütün ordusuyla ilerlemiştir. Üç günlük kuşatmaya barbarlar direnmiş ve İskender saldırıda başarısız olmuştur[574].

4. gün Makedonyalılar yine bir saldırı düzenlemiş ve dağla aynı yükseklikte bulunan küçük bir tepeyi ele geçirmişlerdir. İskender, 3 gün önce hazırlattığı siperlere

[572]Arr. IV.28.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 231; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 436-437.

[573]Arr. IV.28.6-8; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 231-232; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 436-439.

[574]Arr. IV.29.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 231-233; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 438-441.

askerlerini yerleştirmiş ve o küçük tepeyle birleştirmek için vakit kaybetmeden ordusunu çalıştırıp durmuştur.[575]

Hintliler, tepeyi ele geçiren Makedonyalıların inanılmaz cesaretini ve tepeyle siperin birleştiğini gören Hintliler herhangi bir savunmadan vazgeçmişlerdir. Eğer şartlarını kabul ederse dağı teslim etmeye hazır olduklarını bildirerek içlerinden birini elçi olarak İskender'e göndermişlerdir. Fakat bu, zaman kazanmak ve gece evlerine kaçmak için kurgulanmış bir plandı. İskender bunu öğrenince, sadece onlara çekilmeleri için zaman vermekle kalmamış aynı zamanda kurduğu karargâhını da geri çekmiştir. Barbarlar çekilmeye başlamasını beklemiş ve sonra muhafızlarından ve *hypaspist*lerden yaklaşık 700 askeri yanına alarak, dağın düşman tarafından terk edilmiş olan kısmına girmiştir. Kendisi dağa tırmanan ilk kişi olmuştur. Makedonyalılar birbirini takip ederek dağın çeşitli noktalarından yukarı çıkmışlardır. Bir işaretle, geri çekilmekte olan barbarlara saldırmış ve birçoğunu kaçarken öldürmüşlerdir. Böylece İskender dağı teslim alarak bir karargâh kurmuş ve komutasınıda Sisikottos'a bırakmıştır.[576]

Bundan sonra İskender, Assakenyalıların topraklarına saldırmıştır. Çünkü Assakanos'un erkek kardeşinin, filler ve komşu barbarların çoğuyla oradaki dağlarda saklandığını öğrenmiştir. Dyrta adındaki bir şehre ulaştığında, ne şehirde ne de civarda oturanların hiçbiriyle karşılaşmamıştır. Ertesi gün *hypaspist* komutanlarından Nearkhos ile Antiokhus'u uzak bir yere yollamıştır. Nearkhos'a Agrianyalları ve bir miktar hafif sihahlı askerleri; Antiokhus'a kendi bölüğüyle, iki kıtayı vermiştir. Bunlar bölgeyi gözetleyecekler ve bölgenin gerçek durumunu öğrenmek için bulabildikleri herhangi bir barbarı ele geçireceklerdir. Özellikle en çok filler hakkında bilgi edinmeleri istenmiştir[577].

İskender artık İndus Nehri'ne doğru hareket ederken, ordusu da bu yolsuz memlekette yol açarak ilerlemeye devam etmiştir. Burada yakalanan birkaç barbardan, yerli Hintlilerin Abisares'in yanına kaçtıklarını ve kaçarken fillerini de İndus kıyısındaki otlaklarda bıraktıklarını öğrenmiştir. Onlara fillerin bulunmuş olduğu yeri göstermelerini emretmiştir. Hintliler, buldukları fil avcıları eşliğinde filleri yakalamıştır.[578]

---

[575]Arr. IV.30.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 234-235; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 442-443.

[576]Arr. IV.30.2-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 235-236; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 442-445.

[577]Arr. IV.30.5-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 236; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 444-447.

[578]Arr. IV.30.7-9; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 236-237; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 446-447.

İskender, İndus Nehri'ne vardığında, nehir üzerinde Hephaistion tarafından kurulan bir köprüyü, birçok küçük tekne ve 2 tane *triacontoroi* (30 kürekli gemi)'yi hazır bulmuştur. Ayrıca Hintli Taksilas'in hediyesi olarak, 200 *talant* gümüş, yardımcı kuvvet olarak 700 Hintli süvari ve 30 fil ile birlikte, kurbanlık 3.000 sığır ve 10.000'den fazla koyun gelmiştir. Ayrıca İndus ile Hydaspes Nehirleri arasındaki en büyük şehir olan Taksila şehri de İskender'e teslim edilmiştir. İskender burada geleneği olarak tanrılar için kurban kesmiş ve nehir kenarında atletik ve binicilik yarışları düzenlemiştir.[579]

5.1.2. Pencap Seferi

İskender, ordusuyla İndus'un öteki kıyısına geçince geleneğe göre burada da adaklar sunmuştur. Sonra İndus'tan ayrılarak büyük ve zengin bir şehir olan Taksila'ya doğru ilerlemiştir. Şehrin hükümdarı Taksilas ve bu bölgenin Hintlileri tarafından dostane bir şekilde karşılanmıştır. İskender de onlara civardaki topraklardan istedikleri kadar vermiştir. Burada, dağlardaki Hintlilerin kralı olan Abisares'in elçileri de onun yanına gelmişlerdir. İskender Taksila'da tekrar geleneksel kurbanlar sunmuş, atletik ve binicilik yarışları düzenlemiştir. Makhatas oğlu Philippos'u bu bölgedeki Hintlilerin satrapı olarak görevlendirmiştir. Taksila'da, hastalık yüzünden savaşmaya uygun olmayan askerlerle bir karargâh bırakmış ve Hydaspes Nehri'ne doğru ilerlemiştir.[580]

5.1.2.1. Hydaspes Savaşı (Harita 21)

İskender, Porus'un bütün ordusuyla Hydaspes'in öbür kıyısında, nehri geçmesini engellemeye ve geçmeyi denerse saldırmaya kararlı olduğu haberini almıştır. Bunu öğrenince İskender, Polemokrates oğlu Koenos'u İndus Nehri'ne geri göndermiş ve İndus'un geçişinde hazır olan kayıkları parçalarına ayırıp Hydaspes'e getirmesini emretmiştir. Kayıklar getirildikten sonra yeniden birleştirilerek Hydaspes'e çıkarmışlardır. İskender, Taksila'ya getirdiği bütün kuvvetleri ve Taksilas'la bölge beylerinin önderliğindeki 5.000 Hintliyi yanına alarak Hydaspes'e doğru saldırıya geçmiştir.[581]

---

[579]Arr. V.3.5-6; Arrianos (1949). *İskender'in Anabasisi* II. (Çev: H. Örs), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 7-8; Arrian (1983). *Arrian: Anabasis of Alexander, Books V-VII, Indica*. (Trans: P.A. Brunt), Loeb Classical Library No. 269, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 10-11.

[580]Arr. V.8.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 15; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 24-27. Sefer ve savaş: App. XVII.13-17. Taksilas, Porus ve Abisares: App. XVII.31-33. Curt. VIII.13.3. Barsaentes burada ölmüş, Barsaentes'in cesedini burada gömülmüş (Arr. III.25.8).

[581]Arr. V.8.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 15-16; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 26-29.

İskender ordugâhını Hydaspes'in kıyısında, nehrin karşı kıyısındaki Porus'un bütün kuvvetlerinin ve fillerinin görülebildiği bir yerde kurmuştur.[582] Porus, Makedonyalıların geçişini engellemek için İskender'in ordugâh kurduğu geçişte kalmış ve nehrin kolay geçebilecek diğer yerlerine ayrı ayrı komutanlar emrinde gözcü taburları yerleştirmiştir. Bunu gören İskender, Porus'u belirsizlik içinde tutmak için ordusunu nehrin çeşitli yerlerine göndermiştir.[583] Bu nedenle, ordusunu birkaç müfrezeye bölmüştür. Diğer birlikleri de ayrı ayrı komutanların emrine vererek farklı yönlere göndermiştir. Hydaspes'in bu tarafındaki memleketin her yerinden ordugâha erzak getirtmiştir. Böylece, kışın nehrin su seviyesi düşene kadar ve birkaç noktadan nehrin geçit vermesine kadar Porus'u kandırmaya ve kıyıda kalmaya karar vermiştir.[584]

İskender, bu durumda karşıya geçmesi engellenirse bu yaz mevsiminde bekleyeceğini herkesin önünde açıklamıştır. Yine de gözetlemeye devam etmiş ve karşıya geçmek için bir ihtimal olursa fark edilmeden hemen geçmek için pusuda beklemiştir. Fakat Porus'un Hydaspes kıyısında ordugâh kurduğu yerden geçmenin imkânsız olduğunu anlamıştır. Porus'un bir gece askerlerinin taktik hareketlerden endişe etmediğini anlayınca, İskender aşağıdaki taktiği planlamıştır.[585]

Hydaspes'in kıyısında, nehrin kıvrım yaptığı, dağların denize indiği yerde bir burun bulunmaktaydı. Üzerindeki sürülmemiş arazi her türlü ağaçla kaplıydı ve bunun karşısında, nehrin içinde kimsenin ayak basmadığı bir ada mevcuttu. İskender, çıkıntının karşısındaki adayı görüp, her ikisinin de ormanlık ve geçiş teşebbüsünü gizlemeye uygun olduklarını anlayınca ordusunu bu noktadan karşıya geçirmeye hazırlanmıştır. Denize doğru çıkıntıyapan burun ile ada, esas ordugâhtan yaklaşık yüz elli *stadia* uzakta bulunmaktaydı. İskender, kıyı boyunca, birbirlerini görebilecek ve kolayca haberleşebilecekleri kadar aralıklarla nöbetçiler yerleştirmiştir. Birkaç gece her yanda bağrışlar yükselmeye ve ateşler yakmaya, devam edilmiştir.[586]

---

[582]Curt. 13. 6, burada Porus'un savaş düzenini (*phalanks*) verir. D., Klitarkhus (Clitarchus)'un anlatımında kalmış olması gereken geçişin bütün hikayesini atlar.

[583]Bkz. Plut. 60.1; Polyaenus IV.3.9. Açıklamalar bu ipuçlarına sahipti, ama bunlar Curtius tarafından ihmal edilmiş ve savaşın küçük bir adada olduğunu söyler.

[584]G. Veith (1908). Der Kavalleriekampf in der Schlacht am Hydaspes. *Klio*, 8, 131 vd., bunun ipuçlarını kaydetmeyen bir yetkili kişiden gelmesi gerekmediğini anlatıyor.

[585]Arr. V.10.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 17-18; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 30-33.

[586]Arr. V.11.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 18-19; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 32-35.

Geçişe karar verdiğinde, ordugâhta geçiş hazırlıkları açıktan açığa yapılmıştır. Krateros, ordugâh komutanı olarak bırakılmış, onun yanında kendi süvari birliği, Arakhosia ve Parapamisadai süvarileri, Makedonya *phalanks*ından Alketas ve Polyperkhon'un taburları, bölgedeki Hint beyleriyle [587] bunların maiyetindeki 5.000 adam bırakılmıştır. Porus ve ordusu, ordugâhından çıkıp İskender'in taburlarına saldırmadan, Porus'un geri çekildiği veya Makedonyalıların fetih haberini almadan Krateros'a nehri geçmemesi emredilmiştir. Krateros'a verilen emirler şöyleydi: "Eğer Porus, ordusunun bir kısmını alıp bana karşı yürürse, diğer askerleriyle fillerini ordugâhta bırakırsa, sen de olduğun yerde kalırsın. Eğer Porus, bütün fillerini yanına alıp bana karşı yürürse, ordusunun bir kısmını ordugâhta bırakırsa da, hiç durmadan bütün orduyla nehri geçeceksin. Çünkü atlar fillere karşı bir şey yapamaz, başka bir şekilde ordunun geri kalanına zorluk çıkaramaz."[588].

İskender, hassa askerlerinden muhafız birliğini, Hephaistion, Perdikkas ve Demetrios'un süvari birliklerini, Baktria ve Sogdiana'dan gelen süvarilerini, İskit süvarilerini, okçu süvarileri, palanks'tan *hypaspist*ler, Klitos, Koinos'un taburlarını, okçuları ve Agriganları[589] seçerek gizlice yola çıkmıştır. Gece başlayan şiddetli yağmur, İskender'in geçiş hazırlıklarını ve geçişini gizlemesini kolaylaştırmıştır. Şafak vaktine doğru rüzgâr ve yağmur kesilince[590] İskender, süvarileri ve kayıkların alabileceği kadar piyadeyle adaya geçmiştir. Böylece, Porus'un yerleştirdiği karakollar tarafından fark edilmeden adaya geçip kıyıya yaklaşmışlardır.[591]

İskender, 30 kürekli bir kayığa binip karşıya geçmiştir. Onun yanında şahsi muhafızlarından Ptolemaios, Perdikkas ve Lysimakhos, kraliyet muhafız birliğinden ve

[587]Curt. 13.18-21 ve 23'te farklı ve kendisiyle çelişen bilgiler var, Pt'nin görevinin önemi Klitarkhos'un icadı olabilir.

[588]Arr. V.11.3-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 19; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 34-35.

[589]App. XIX.3.

[590]Arr. V.13.3; Curt. 13.24; *kontra* Plut. 60.2 (Onesikritos?)

[591]Arr. V.12.2-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 20; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 36-37.

sonradan kral olan Seleukos[592] ve piyade askerlerin yarısı yer almaktaydı.[593] Geri kalan piyade askerleri diğer 30 kürekli gemilere binmişlerdir. Kuvvet, adayı geçtikten sonra sessizce karşı kıyıya yönelmişlerdir. Muhafızlar onların yaklaştığını görünce, ata binip en hızlı şekilde Porus'un yanına gitmiştelerdir. Bu arada ilk önce İskender'in kendisi gemiden karaya çıkmıştır. Süvarileri yanına alarak savaş düzeninde ileri doğru yürümüştür. Ancak, farkında olmadan ve bölge hakkında bilgi eksikliği nedeniyle asıl kıyıya değil, başka bir adaya çıkmıştır. Ada çok büyük olduğundan[594], bir ada olduğu fark edilememiştir. Aslında bu adanın karadan küçük bir nehir koluyla ayrılması da bunun fark edilmesini zorlaştırmıştır. Aynı zamanda neredeyse gece boyunca devam eden şiddetli yağmur, nehri taşırmış ve bu nedenle süvariler nehir geçidini bulamamışlardır. Bu geçişi de aşmak için, önceki çabayı yeniden yapması gerektiğini düşünüp, endişelenmiştir. Sonunda geçit bulunduğunda, İskender karşı kıyıya geçmeye başlamıştır.[595]

Aristobulos, Porus'un oğlunun, İskender 2. adadan karşıya geçmeden önce 60 savaş arabasıyla geldiğini[596] ve eğer Hintliler savaş arabalarından atlayıp karaya çıkanlara saldırırsa, İskender'in geçişini kolayca engelleyebileceğini söylemiştir. Ancak, savaş arabalarıyla onların önünden geçmiş ve İskender'in kıyıya çıkmasına izin vermiştir. İskender, okçu süvarileri bu kuvvete karşı göndermiş ve onların da kaçtığı ifade edilmiştir.[597] Ama Lagos oğlu Ptolemaios, farklı bir hikâye anlatmaktadır. Ptolemaios da Porus'un oğlunu gönderdiğini söylemektedir. Aslında Ptolemaios, Porus'un oğlunun

---

[592]Neden Arrianos diğer muhafızların adını söylememiş (App. XXIV.1) veya Seleukos'un (ancak Lysimakhos'un değil) kral unvanını aldığını kaydetmişti (MÖ 305 yılında)? Belki de Arr. VII.22.5'te kullanan belgelerden etkilenmiştir.

[593]Bir tekne 1500 kadar kışı taşıyamadığından dolayı, A. muhtemelen *hypaspist*lerin yarısının ilk önce geçtiğini ve geri kalanı için teknelerin geri döndüğünü söyleyen bir ifadeyi karışmıştır.

[594]Arr. V.11.1 adası değildir.

[595]Arr. V.13.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 21-22; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 38-41. Arrianos'un yanlışlıkları ve eksiklikleri için App. XIX.3'e bakın; Curt. 14.15, Antigenes, Leonnatus ve Tauron (Arr. 16.3) bütün piyadelere kumandanlık ettiler diyor ve Seleukos'tan söz etmedi.

[596]Kritik nota bakın. Küçük silmedikçe veya küçük yerine büyük koymadıkça (ikinci düzeltme kolaydır), Arr. 13.2'deki adanın büyüklüğü bakımından Plut.'tan farklı olmalıdır.

[597]Diod. 95.5 ve mehtemelen Curt. 14.34, Bukephalos ile ilgilidir. Fakat Curtius Porus'un kardeşi Spitakes'i (Arr. 18.2) oğlunun yerine koyar ve ona ona 100 savaş arabası ve 4000 at verir; bu açıklama Arrianos'un sözü (söylem) değilmiş: Strab. 60. 5 (1000 at ve 60 savaş arabası) yine farklıdır.

2.000 süvari ve 120 savaş arabasıyla ulaştığını belirtmektedir. Fakat İskender çok hızlı hareket etmiş ve o zamana kadar adadan son geçişini yapmıştır.[598]

Ptolemaios, İskender'in ilk olarak onlara karşı okçu süvarileri gönderdiğini ve Porus'un oğlunun birliğiyle birlikte yakalanıp öldürüldüğünü söylemektedir.[599]

Porus kaçarak kurtulan süvarilerden, İskender'in ordusuyla son hızla nehri geçtiğini ve çatışmada oğlunun öldüğünü haber alınca, aklı karışmıştır. Çünkü karşısındaki ordugâhta Krateros'la bırakılan kuvvetlerin de nehri geçmeye çalıştığı bildirilmiştir. Buna rağmen, Porus'un kendisi bütün kuvvetiyle İskender'e karşı ilerlemeye ve Makedonyalıların kralları ve en kuvvetli ordularıyla savaşmaya karar vermiştir. Yine de, Krateros'un komutasındaki süvarilerini kıyıdan uzaklaştırmak için birkaç fil ile küçük bir kuvveti ordugâhında bırakmıştır. Kendisi, bütün süvarilerini, savaş arabalarının hepsini, 200 fili ve piyadelerden yaklaşık 30.000 seçme kişiyi yanına alıp İskerder'e karşı ilerlemiştir.[600] Düz bir yerde ordusunu savaş düzenine sokmuştur.[601]

İskender, Porus'un savaşa hazırlandığı haberini alınca kendi ordusuna hemen savaş düzenine geçmelerini emretmiştir. İskender süvari bakımından daha üstün olduğu için, süvarilerinin çoğunu yanına alıp saldırıya sol kanattan başlamıştır. Koinos'u, Demetrios'un ve kendinin süvari birlikleriyle sağ kanada karşı göndermiştir.[602] Eğer düşman süvarisi kendilerine saldıran süvari kıtalarını görüp karşı koymak için saftan dışarı çıkacak olursa, onların arkalarına düşmelerini emretmiştir.[603]

---

[598]Arr. V.14.3-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 22-23; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 40-45.

[599]Arr. V.15.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 24; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 44-45; Curt. 14. 2, bu savaşı büyük savaşla karıştırır.

[600]Diod. ve Curt. 13.6 ile 14.2'de farklı ve birbiriyle çelişen rakamlar vardır. Hiçbiri güvenilir değildir, bkz. App. I.1; III.5; IX.3.

[601]Arr. V.15.3-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 24-25; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 44-47.

[602]İskender'in sağına mı yoksa düşmana karşı mı? İkinci ve normal görüşe göre, Porus'un sağındaki süvari, solunu güçlendirmek için ve ordunun arkada kalan saflarını arkalarındaki Koinos'un gücüne göstermek için Porus'un önüne veya arkasına hareket etmiş olmalıdır. Koinos'un kuvveti gözden kaybolmadıkça bu inanılır mı? İlk görüşte Hint manevrası gibi aynı şekilde, Koinos İskender'in aşırı sağında tutulabilirdi….

[603]Arr. V.16.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 25-26; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 46-49.

İskender, yaklaşık 1.000 kişilik olan okçu süvarilerini Hintlilerin sol kanadına göndererek[604] orada bulunan düşmanları, hem hücum hem de atların çarpmasıyla kargaşaya sokmuştur. Kendisi de kraliyet muhafız birlikleriyle birlikte, süvarilerini bir hizada yerleştirmeden önce, henüz yürüyüş düzenindeyken sol taraftaki düşmanlara şiddetli bir şekilde hücum etmiştir.[605]

Bu savaş, daha önceki hiçbir mücadeleye benzemiyormuş. İskender'in bütün süvarileri, emire göre değil, şiddetli bir savaşın gidişatına göre hareket ediyorlarmış. Yoğun geçen çarpışmalar sonucunda her iki taraftan da çok kayıp olmuştur. Başıboş kalan filler ortalığı daha da karmaşık hale getirmiştir. İskender süvarileriyle düşman ordusunun etrafını halka şeklinde sarmış ve sonra piyadelere kalkan kalkana sıkışık halde, mümkün olan en sıkışık şekilde ilerlemesi için bir işaret vermiştir. Böylece Makedonyalılar, Hint süvarilerini her yönden sıkıştırıp, birkaç kişi hariç öldürmüşlerdir. Bu arada, kalanların hepsi İskender'in süvarilerinin olduğu yerde bulunan boşluktan, bu noktaya geri dönerek kaçmışlardır.[606] Aynı zamanda Hydaspes'in kıyısında bırakılan Krateros'la diğer komutanlar, İskender'in parlak zaferini görünce nehri geçmişlerdir.[607]

Porus, savaşta kendini sadece bir başkomutan olarak değil, aynı zamanda cesur bir asker olarak da ispatlamıştır. Ancak süvarilerinin katledildiğini, fillerinden bir kısmının düştüğünü ve geri kalanlarının sürücülerini kaybedip yılgın bir halde dolaştığını ve piyadelerinden çoğunun öldüğünü görünce kendi askerleriyle geri çekilmiştir. Savaşta Porus'un büyük ve cesur bir görev yaptığını gören İskender, onun hayatını kurtarmak istemiştir. Bu yüzden ilk olarak Hintli Taksilas'ı onun yanına göndermiştir. Taksilas, atını Porus'u taşıyan filin yanına sürmüş, güvenli olduğunu düşündüğü kadar yaklaşmış ve Porus'tan hayvanını durdurmasını ve İskender'in tekliflerini dinlemesini rica etmiştir. Ancak Porus, eski düşmanı Taksilas'i görünce filini dönerek bir mızrakla ona vurmaya hazırlanmıştır. Ancak Taksilas kurtulmayı başarmıştır. Buna rağmen İskender Porus'a karşı öfke göstermemiştir. Ancak ardı ardına başkalarını ve son olarak Hintli Meroes'in

[604]Porus'un piyadeleri fillerin (15.7, *kontra* Diod. 87.4; Curt. 14.10) veya süvarilerinin ötesine mi devam ettiğini bilmiyoruz.

[605]Arr. V.16.4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 26-27; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 48-51; Ya da süvarileri bir hizada sevk edilmeden önce, şaşkınlıklarındayken onlara kanattan saldırmıştır.

[606]Arr. V.17.1-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 27-29; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 50-55.

[607]Arr. V.18.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 29; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 54-55; bunu sadece Arrianos kaydeder.

Porus'un eski bir arkadaşı olduğunu öğrendiğinde Meroes'i göndermiştir. Meroes'in tekliflerini duyan ve aynı zamanda susuzluğa dayanamayan Porus, filini durdurup inmiş ve su içip kendine geldikten sonra, Meroes'e, onu hemen İskender'in yanına götürmesini söylemiştir.[608]

İskender, Porus'un geldiği haberini alınca kraliyet muhafız birliğinden birkaçıyla birlikte atını sürerek onu karşılamıştır. İskender önce onunla konuşmuş ve kendisine ne yapmak istediğini sormuştur. Porus şu cevabı vermiştir. "İskender, bana bir kral gibi davran" ve bu cevaptan memnun kalan İskender böyle karşılık vermiştir. "Bu isteğini, kendim için yerine getireceğim Porus, fakat şimdi sen kendin için ne istediğini söyle." Porus, bu isteğine her şeyin dâhil olduğunu söylemiştir.[609] İskender bu cevaptan çok memnun olmuş ve Porus'a sadece kendi Hintlilerinin egemenliğini değil, aynı zamanda eski krallığına daha fazla toprak ve bölgeyi bağlayarak krallığı daha da genişleterek vermiştir. Bu şekilde bu yiğit insana bir kral gibi davranmış ve karşılığında bu andan itibaren Porus'u sadık bir dost olarak kazanmıştır. Böylece İskender'in Porus'a ve Hydaspes'in diğer kıyısındaki Hintlilere karşı olan savaşı, Hegemon'un Atina'da hükümdar olduğu sırada ve Munykhion ayında sonuca ulaşmıştır.[610]

İskender, savaşın olduğu ve Hydaspes'i geçmeyi başardığı yerde şehirler kurmuştur. Birine Hintlilere karşı fethedilen zaferi hatırlatmak için Nikaia, diğerine ise burada ölen atı Bukephalos'un hatırasına Bukephalos[611] adı verilmiştir.

5.1.2.2. Hyphasis Seferi

Hydaspes savaşında ölenlere layık oldukları hürmeti gösterdikten sonra, İskender tanrılara zaferin geleneksel kurbanlarını sunmuş ve ordusuyla Hydaspes'in kıyısında ilk ayak bastığı yerde atletik ve binicilik yarışmaları düzenlemiştir. Daha sonra Porus'un krallığının komşusu olan Hintlilere karşı sefere çıkmıştır.[612] Aristobulos'un dediğine göre, kabilenin adı Glauganikae'ymiş. Ancak Ptolemaios bunlardan Glausai diye

[608]Arr. V.18.4-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 29-31; Diodoros, Curtius ve Plutarkhos'taki Porus'un kahramanlığının ve yakalanmasının hikayeleri Arrianos ve bunların arasında (*inter se*) farklılık gösterir.

[609]Plut. 60.7 ve Curt. 14.41 vd.'de aynı şekilde anlatılmıştır. Arrianos. Plutarkhos'u takip eder. Eserlerindeki diğer hassas (duygusal) olaylar: II.12.3-6 (her ikisi); III. 17.6; 30.4.

[610]Arr. V.19.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 31; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 58-59.

[611]*Kontra* Curt. IX.1.6 gibi Tarn, **a.g.k.**, 1948, 236, Arrianos şehirleri karşı tarafta olduğunu söyler (Diod. 89.6, konumu karışmış ve zaferi hatırlatmak için Nikaia, Bukephalos batı kıyısında olmalıdır).

[612]App. XVII.18.

sözeder[613]. İskender, ordusuyla birlikte hücum etmiştir. Bu kabilelerin hepsi, anlaşarak ona teslim olmuştur. Böylece, yaklaşık 37 şehri ele geçirmiştir. Şehirlerden daha az kalabalık olmayan çok sayıda köyü de zaptetmiştir[614]

Bu aralar[615] Abisares'in elçileri gelip kendi adamlarıyla hüküm sürdüğü memleketini İskender'e teslim ettiğini bildirmiştir. Ayrıca Parthia ve Hyrkania satrapı Phrataphernes, geride bırakılan Trakyalılarla birlikte İskender'in yanına gelmiştir.[616] Aynı zamanda Assakenyalıların satrapı Sisikottos'tan, liderlerine suikast düzenledikleri ve İskender'e isyan ettikleri haberini vermek için[617] elçiler gelmiştir. Bunlara karşı İskender Philippos'la Tyriespis'i, silahlı bir orduyla, Assakenyalılar memleketindeki işleri halletmek ve düzeni sağlamak için göndermiştir.[618]

Bu arada birkaç bağımsız Hintli, İskender'e özellikle Kathaealı denilen halkların, eğer İskender onların memleketlerine yaklaşırsa savaşmaya hazırlandıklarını ve sınırlarında oturan bağımsız kabileleri de birlik olmaya çağırdıklarını, bildirilmiştir. Sangala adındaki güçlü bir şehrin önünde karşılaşacaklarını söylemişlerdir. Diğer iki Hint kabilesi, Oksydrakai ve Malliler[619] gibi, Kathaealılar da cesur ve askeri bakımdan üstün oldukları bilinmektedir. Ayrıca İskender'in düşmanları tarafından desteklendikleri bildirilmiştir. Bu haber İskender'e ulaştığında, bütün hızıyla Kathaealılara karşı yürümüştür. Hydraotes (Ravi) Nehri'nden ayrıldıktan sonra ikinci gün Pimprama adında bir şehre ulaşmıştır. Hintlilerin bu kabilesine Adraïstae denmektedir. Bunlar antlaşma

[613]Muhtemelen Arrianos'ta sınıflandırmadaki bu farklılık sadece kelime oyunuymuş, bkz. App. XVII.18a; XXVIII.25.

[614]Bu tür figürlere inanılmasına gerek yoktur.

[615]Ama bundan önce İskender Hydaspes'i tark etmişti, Diod. 90.4; Curt. IX.1.7.

[616]Autophradates'in sonu hakkında hiçbir şey anlamamıştır (Arr. IV.18.2), bunun için Curt. X.1.39'ya bakın.

[617]Aslında Aornos'un komutanıydı (Arr. IV.30.1); Nikanor strap oldu (Arr. IV.28.6) ve muhtemelen öldürülen *hyparkhos*'tur. Makhatas'ın oğlu Philippos, kendi satrapının dışında Nikanor'un satraplığını da devralmış görünüyor (Arr. V.8.3; VI.2.3); ölümünden sonra (Arr. VI.27.2) Taksilas onun yerine geçti, ve 323 ve 321'de (Diod. XVIII.3 ve 39) satrapların bölünmesinde, Nikanor'un yerine karşılık gelen ayrı bir satraplık hakkında hiçbir şey bilinmiyor.

[618]Arr. V.20.7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 34; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 64-65.

[619]Arr. VI.4 vd. Metin, Kathaialıların bu halklarla ittifak kurduğuna dair net bir ifade vermemiş. Strabon ve diğerleri Oksydrakai yerine Sydrakai şeklinde ifade etmişlerdir.

yaparak İskender'e teslim olmuşlardır. Ertesi gün İskender birliklerini dinlendirmiş ve üçüncü gün Sangala'ya doğru ilerlemiştir. Kathaealılar ve onlara katılan komşuları şehrin önünde, bir tepe üzerinde mevzi almışlardır. İskender, tepeyi ve barbarların sayıca çok olduğunu görünce, hücum için en uygun an olduğunu düşünmüştür. Ön cepheden saldırma ve uzun mesafeden vurma emri vermiştir. İskender, birliklerini savaş düzenine almıştır ve Hintlilerin solundaki arabalara karşı hücum etmiştir.[620] Hintliler tüm hızıyla geri çekilmiştir. İskender piyadeleriyle birlikte şehrin etrafında ordugâh kurmuştur. Şehrin surlarından çok uzak olmayan bir gölün etrafına süvarlerini yerleştirmiştir. Çünkü gölün sığ olduğunu fark etmiş ve önceki yenilgiden paniğe kapılmiş olan Hintlilerin gece şehri terk edeceğini de tahmin etmiştir. Tam olarak onun tahmin ettiği gibi olmuştur. Gece 2. nöbet vaktinde onların çoğu surdan çıkmış ve süvarinin ileri karakollarıyla karşılaşmışlardır. İlk gelenler, süvariler tarafından öldürülmüştür. Arkadan gelenler bunu görünce şehre geri kaçmışlardır.[621]

İskender sur duvarını yıkmayı planlanmıştır. Ancak şehirde oturan birkaç kişi kaçarak ona gelmiş ve Hintilerin bu gece şehirden kaçma niyetinde olduklarını söylemişlerdir. Burada Lagos'un oğlu Ptolemaios'u görevlendirmiş ve ona *hypaspist*lerin üç *chiliarch*'ını (1000 askerden oluşan bir bölüğün komutanı),[622] bütün Agrianyalılar ve okçuların bir taburunu vermiştir.

Ptolemaios, ilk kaçışta kalan arabalardan mümkün olduğu kadar fazlasını bir araya toplayıp, geceleri kaçanlara engel olarak görünmesi için bunları çapraz olarak yerleştirmiştir. Şimdi 4. nöbet vaktiymiş ve İskender'e bildirildiği gibi kabileler göl tarafındaki kapıları açıp, oraya doğru ilerlemişlerdir. Fakat bu taraftaki muhafızlardan ne de onlardan sorumlu olan Ptolemaios'tan kurtulamamışlardır.[623]

Bu arada Porus da gelmiştir. Fillerin geri kalanını ve 5.000 kadar Hintliyi getirmiştir. İskender kuşatma silahlarını hazırlanmış ve saldırıya geçmiştir. Kuşatma sırasında Hintlilerin 17.000'ni ölmüş ve 300 araba ve 500 at ile 70.000'den fazlası yakalanmıştır.[624] Bütün kuşatma sırasında, İskender'in kuvvetlerinden 100 kişi

[620]Arr. V.22.3-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 37-38; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 70-73.

[621]Arr. V.23.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 38-39; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 72-75.

[622]Plut. şüphesiz kaynaktır; kişisel olarak verilen rivayet/bilgi daha doğrudur.

[623]Arr. V.24.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 40; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 76-77.

[624]Açıkçası sayılar abartılıymış.

ölmüştür.[625] İskender Eumenes'i,[626] Sangala ile aynı anda isyan eden iki şehre göndermiştir. Sangala'yı da kuşatmışlardır.

İskender Hyphasis'in ötesindeki memleketin verimli olduğu ve oturan insanlarının iyi çiftçiler ve en iyi savaşçılar olduğunu öğrenmiştir. Bu insanlar aynı zamanda diğer Hintlilerden daha fazla sayıda file sahiplermiş. Bu rapor İskender'de daha ileriye gitme arzusunu uyandırmıştır. Ancak kralın ardı ardına şiddetli ve tehlikeli görev üstlendiğini gördüklerinde, Makedonyalıların istek ve cesaretleri hüsrana uğramıştır. Ordugâhta kendi kötü durumlarından şikâyet eden askerler arasında toplantılar yapılmıştır. İskender bunu duyunca, askerler arasında itaatsizlik ve hayal kırıklığı daha da körüklenmeden alay komutanlarını çağırmış ve onlara şöyle seslenmiştir.[627]

"Ben görüyorum ki siz, Makedonyalılar ve müttefikleri,[628] tehlikelere karşı artık eski cesaretle ardımdan gelmiyorsunuz. Sizi buraya birlikte çağırdım ya ben sizi ileriye gitmeye ikna ederim veya siz beni geri dönmeye razı edersiniz. Şimdiye kadar katlandığınız gayretlerimde gerçekten bir hata bulursanız ve lideriniz olarak bende de bir kusur varsa daha fazla konuşmamın bir faydası yok. Ancak, İonya artık bizim elimizde ve Hellespontos, Kapadokyalılar, Paphlagonialılar, Lydialılar, Karialılar, Lykialılar, Pamphylia ve Fenike'yi topraklarımıza kattık. Libya'ın Yunan kısmıyla Mısır,[629] Arabistan'ın bir kısmı, Suriye, hem kıvrımlı bölge hem de iki nehir arasındaki topraklar (Mezopotamya), Babil, Susa, Pers ve Med Ülkesine ait olan ve olmayan bütün milletler ile Persler ve Medler[630] Hazar geçitlerinin ötesindeki bölgelere, Kaukasos'un ötesi, Tanais'in öbür tarafı, Baktrialılar, Hyrkanialılar ve Hyrkania Denizi'ne de sahip olduk.

---

[625]Arr. V.24.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 41; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 76-79.

[626]İskender'in ölümünden sonra Kardialı bu katip hakkında bilgi verir (bkz. Plut. *Eumenes*). Arrianos, Perdikkas'ın yaratık/şahsi bir görevden ve Hephaistion'un dönüşü ve önemli başarılarından bahsetmez (Curt. IX.1.19 ve 35).

[627]Diod. 93; Curt. IX.2.8 vd., bütün askerlere seslenerek gerçek olmayan bir söylev verir. App. XVII.11 ve 22; XXVII 5'e bakın.

[628]Genel anlamıyla 'savaş ortakları' kelimesi, belki de onursal olarak Yunan paralı asker komutanlarına uygulanabilir.

[629]Diğer bir deyişle Kirene (Arr. VII.9.7).

[630]Örneğin, Hindistan (App. XV).

İskitleri çöle sürdük[631] bunlardan başka, şu an İndus, Hydaspes, Akesines ve Hydraotes de bizim topraklarımızda akıyor. Hyphasis'i ve Hyphasis'in öbür kıyısında oturan milletleri bizim Makedonya imparatorluğumuzun yönetimine almaktan neden şüpheye düşüyorsunuz? Diğer barbarların size direnmesinden korkuyor musunuz? Yoksa bazıları kendi arzularıyla bize teslim oluyor, bazıları kaçarken yakalanıyor, bazıları memleketlerini terk ediyor ve bizim için boş bırakıyor. Bu toprakları gerçekten müttefiklerimizin arasına ve kendi arzularıyla bize teslim olanlarla birleştirmeyi mi düşünüyorsunuz?[632]

Bana kalırsa, yiğit bir adamın gayretlerine hiçbir sınır koymadım. Ancak gayretlerin kendisi cesarete yol açmalıdır. Yine de gerçek savaşın son hedefini öğrenmek isteyen herhangi biri varsa, Ganj Nehri[633] ve doğu denizinden artık uzakta olmadığını bilsin. Bu deniz, sizi temin ederim ki, Hyrkan deniziyle[634] birleşecektir. Çünkü "Büyük deniz" bütün dünyayı kuşatır. Sonra Makedonyalılara ve müttefiklerine Umman Denizinin Basra körfeziyle ve Hyrkania Denizi'nin Hint körfeziyle birlikte bir su kuşağı oluşturduğunu da göstereceğim. Filomuz, Basra körfezinden Herakles Sütunlarına kadar Libya'ya doğru yelken açacaktır. Sütunlardan itibaren Libya'nın bütün iç kısmı bizim olacak, tıpkı Asya'nın bütünüyle bizim olduğu gibi. Burada imparatorluğumuzun sınırları, Tanrı'nın bütün kıta için belirlediği sınırlar haline geliyor. Ama şimdi geri dönersek, Hyphasis'in öbür kıyısından Doğu Denizi'ne kadar birçok savaşçı kabile kalacak ve bunlardan birçoğu kuzeydeki Hyrkan Denizi'ne kadar yayılacaktır. İskit kabileleri bunlardan çok uzak değildir. Bu durumda geriye dönersek, sıkıntı var. Çünkü güvenli bir şekilde tutulmayan şimdiki malvarlığımız bile, henüz kontrolümüz altında olmayanlar tarafından isyana yol açabilir. O zaman bu kadar emeğimiz gerçekten boşa gider ve tekrar büyük çabalar ve tehlikelerle yeniden başlamamız gerekecektir. Bu takdirde siz, Makedonyalılar ve müttefikleri, devam etmelisiniz. Hal böyleyken hem Nysa'nın ötesine geçtik hem de Herakles'in alamadığı Aornos Dağı'nı aldık. Şimdiye kadar kazanılan mal ve mülklere Asya'nın geri kalanını ilave etmek sizin vazifeniz, karşılaştırıldığında küçük bir zafer.

[631]Pharasmanes ibraz edilmiş olabilir. Tarn'ın yaptığı gibi (App. XV) burada veya Arr. VII.10.5 vd.'daki retoriği analiz etmek (incelemek) gereksizdir.

[632]Arr. V.25.1-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 42-44; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 80-83.

[633]App. XVII.22.

[634]App. XII.2; XXVII.5.

Makedonya'da sessizce oturup kendi yurdumuzu çaba harcamadan korumaya yetecek kadar düşünseydik, sadece sınırlarımızdaki Trakyalıları, İliryalıları ya da Triballileri veya bize teslim olmayan Hellenleri[635] kontrol altında tutabilirdik?"

İskender bunları ve buna benzer sözleri söyledikten sonra uzun bir süre sessiz kalmıştır. Bu arada İskender, bu düşüncelerine gerçekten karşı ve zıt görüşte olanları, kendini anlatmak için konuşmak isteyenleri birçok kez davet etmiştir. Yine de kimseden ses çıkmamıştır. Bir süre sonra Polemokrates'in oğlu Koinos, cesaretini toplayıp şöyle konuşmuştur[636]:

Siz, efendim, Makedonlara diktatör olarak liderlik etmek gibi bir arzunuz olmadığından, onları ikna yoluyla yöneteceğinizi ve sizi ikna ederlerse onları zorlamayacağınızı söylediğiniz için, burada bizler adına, onlar adına değil, konuşmayacağım. Diğerlerinden daha fazla şerefe layık görüldük ve çabalarımızın karşılığını büyük ölçüde zaten aldık ve diğerlerine olan üstünlüğümüz nedeniyle, size her şekilde hizmet etmeye istekliyiz, ancak ordunun çoğunluğu adına ve onlar adına bile onları tatmin etmek için konuşmayacağım, ancak mevcut koşullar altında yararlı olduğunu düşündüğüm ve gelecekte güvenliğe en yardımcı olacak şeyleri söyleyeceğim. Yaşım bana, bana bahşettiğin yüksek rütbe ve şimdiye kadar çabalarda ve tehlikelerde gösterdiğim tereddütsüz cesaret gibi, en iyi olduğunu düşündüğüm fikirleri gizlememe hakkı veriyor[637]

Liderimiz olarak sizin ve sizinle birlikte yurtlarımızdan yola çıkanların kazandığı başarılar o kadar çok ve görkemli oldu ki, bu durumda zorlukları ve tehlikeleri bir kenara koymanın faydalı olacağını düşünüyorum. Elbette, yolculuğa çıktığımızda ne kadar Makedonyalı ve Yunanlı olduğumuzu ve kaçının hayatta kaldığını kendiniz görüyorsunuz. Teselyalıların, daha fazla zorluk çekmeye cesaretlerinin olmadığını gördüğünüzde, onları Baktria'dan doğruca memleketlerine gönderdiniz. Diğer Yunanlılara gelince, bazıları yeni kurduğunuz şehirlere yerleşti ve hatta herkes kendi iradeleriyle orada kalıyor[638]. Diğerleri hala sizin sıkıntılarınıza ve tehlikelerinize katlanıyor. Fakat onlar ve Makedonya kuvvetleri, savaşta sayılarının bir kısmını

[635]Burada Makedonya sınırlarının güvensizliği ve Yunanistan'ın kontrolü Arr. VII.9.3-5'ten daha iyi bir şekildi belirmiştir. Arr. V.26.1-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 44-45; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 82-87.

[636]Arr. V.27.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 46; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 86-89.

[637]Arr. V.27.2-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 46-47; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 88-89.

[638]Arr. IV.22.3; App. XXIII.7. İsyana yol açan tedirginliği önceden tanınmış olabilir.

kaybettiler. Diğerleri yaralanarak işe yaramaz oldu. Asya'nın çeşitli bölgelerinde geride bırakıldılar, fakat çoğu hastalıktan öldü ve o kadar askeri kuvvetten pek azı hayatta kaldı. Cesaretleri azalırken, artık bedensel güçlerinden zevk almıyorlar. Her biri ana babalarını, eğer hala yaşıyorlarsa, karılarını ve çocuklarını ve hatta kendi memleketlerini bir kez daha görmeyi diliyorlar. Çünkü onlar için verdiğiniz hükmün şerefiyle, değersiz ve fakir olmak yerine, büyük ve zengin olarak yurda dönmek herhalde hoş görülebilir. Bunun için, şimdi askeri birliklerin gönülsüzlüğüne karşı onları ileri götürmeyin. Çünkü kendi iradesiyle savaşa katılmadığı için, eski zamanlar olduğu gibi tehlikelerle mücadele eden adamları bulamayacaksınız. Eğer sizi memnun ederse, bizzat kendi memleketinize dönün, kendi annenizi görün, Hellenlerin işlerini halledin ve bu kadar çok ve görkemli zaferleri babanızın yurduna getirdikten sonra o zaman tekrar başlayın ve isterseniz doğudaki Hint halklarına karşı, isterseniz Karadeniz'e veya Kartaca'ya ve Kartaca'nın ötesindeki Libya Bölgesi'ne karşı başka bir sefer düzenleyin[639]. O zaman lider olarak bu kararları almak sizin göreviniz olacaktır, ancak takipçileriniz diğer Makedonyalılar, diğer Hellenler, yaşlıların yerine genç erkekler, taze ve yıpranmış olmayan, savaş korkusu olmayan, bu konuda deneyimi olmayan ve istikbal ümitleriyle heyecanlanmış, savaş şevkine sahip olan erkekler olacaktır. Büyük ihtimalle daha fazla coşkuyla sizi takip edecekler, çünkü önceki zorluk ve tehlikelere göğüs geren arkadaşlarının kendi yurtlarına geri döndüğünü, fakirlikten zenginliğe ve şöhretsizken nasıl büyük bir üne sahip olduklarını göreceklerdir. Efendim, başarı için hiçbir şey sağlam bir düşünce kadar önemli değildir."[640]

Koinos böylece konuştuktan sonra, dinleyiciler arasında çıkan uğultu ve hatta birçoğunun döktüğü gözyaşı, onların daha fazla şevklerinin kalmadığını, tehlikelere katlanmak istemediklerini ve yurtlarına dönmek istediklerini göstermekteydi. Ayrıca zevk ile dolu halinde geri çekilmek istemişlerdir. Bu arada İskender, hem Koinos'un açık sözlülüğüne hem de öteki subayların ürkekliklerine kızarak toplantıya son vermiştir. Ertesi gün onları bir kez daha toplamış ve kızgınlıkla kendisinin devam edeceğini ancak hiçbir Makedonyalıyı kendi iradesine karşı onunla gitmeye zorlamayacağını söylemiştir. "Kendi isteğiyle krallarını takip edebilirler. Eve dönmek isteyenlere gelince, bunu yapabilir ve hısım akrabalarına, krallarını düşmanlarının ortasında bırakıp geri

[639]Arr. VII.1.

[640]Arr. V.27.4-9; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 47-49; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 88-93.

döndüklerini söyleyebilirler"[641] Bu sözlerden sonra çadırına dönmüş ve ne o gün ne de üçüncü güne kadar en yakın yoldaşlarına bile yüzünü göstermemiştir. Bir asker kalabalığının içinde sıklıkla olduğu gibi, Makedonyalılar ve müttefiklerinde herhangi bir fikir değişikliği olup onları ikna etmeyi kolaylaştıracağını görmek için beklediği söylenmektedir. Ancak ordugâhta ölüm sessizliği sürerken, askerlerin onun hiddetine kızdıkları ve fikirlerinden asla vazgeçmedikleri anlaşılmıştır. Lagos'un oğlu Ptolemaios bize, nehri geçmek için kurban kestiğini ve kurban işaretlerinin olumsuz olduğunu söylemiştir. Bu durumda yoldaşlarının en yaşlılarını ve özellikle yakın arkadaşlarını bir araya toplamıştır. Artık her şey onun geri çekilmesine işaret edince, orduya geri dönmeye karar verdiğini açıkça ilan etmiştir.[642] Sonra orduyu on iki gruba ayırmış ve her birine, kendisine fetihleri getiren tanrılara şükranının sembolü ve çektiği sıkıntıların anıtı olarak, en büyük kulelerden bile daha büyük ve geniş, büyük bir sunak kurmalarını emretmiştir.[643]

5.1.2.3. Hydaspes'e Dönüş ve Pencap Seferinin Devamı

İskender'in yaptırdığı sunaklar üzerinde geleneksel kurbanlar sunulmuştur. Atletik oyunlar ve at yarışları düzenlenmiştir. İskender, Hyphasis Nehri'ne kadar olan bölgeyi Porus'un egemenliğine ekleyip Hydraotes'e doğru geri dönmeye başlamıştı.[644] Bu nehri geçtikten sonra Akesines'e (Chenab) vardı ve burada Hephaistion'a tahkim edilmesini emrettiği şehri bu esnada inşa edilmiş halde bulmuştu.[645] Belde halkı olarak, kendi isteğiyle yerleşmek isteyen civar ahalisini ve artık hizmete uygun olmayan paralı askerlerini buraya yerleştirdi ve Büyük Deniz'e[646] yolculuk için hazırlıklar yaptırmıştı.[647]

---

[641]Bu ikinci toplantıyı atlayan Curt. IX.3, 16 vd., ilkinde İskender'e benzer ifadeler eklenir. Arr. VII.10.5 vd. Çok sayıda askerler İskender'i takip etmeye hazır olsaydı, geri kalanlar kazara saldırıya ve lidersiz kalma korkularına kapılabilirdi; *pace* Tarn, bu tür bir blöf denenebilirdi, eğer öyleyse, deniyordu!

[642]Arr. V.28.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 49-50; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 92-95.

[643]Arr. V.29.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 50; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 94-95; Diod. 95; Plut. 62; Curt. IX.3.19, sunakları mantıksız bir şekilde doğu kıyısına söyler. Bkz. App. XVI.5.

[644]Curt. IX.3.18; Plut. 62.3, her ikisi de kurban kesmeyi ihmal eder. Bunlar için Bosworth, **a.g.k.**, 1980, 4. 5'e bakınız. App. XVII.32 ve XXVII.5.

[645]Arrianos muhtemelen unutmuş ve talimatları kaydetmemişti (Arr. V.21.5). Konum belli değil.

[646]Doğrusu Hint Okyanusu. Ancak Umman Denizi'ne kadar ulaşabildi.

[647]Arr. V.29.2-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 50-51; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 94-97. Diod. 95 ve Curt. IX.3.20 vd.'e göre, Akesines'ten başlayarak İndus ağzına yolculuğunu yapmıştı.

Bu arada Arsakes (Abisares'in komşu bölgesinin hükümdarı), Abisares'in erkek kardeşi ve diğer akrabalarıyla birlikte, Hintlilerin en değerli hediyeleri ve Abisares'ten gelen yaklaşık 30 fil İskender'e armağan edildi; Abisares hastalık nedeniyle ziyarete katılamamıştı. Bu sırada İskender'in Abisares'e gönderdiği elçileri de refakat etmiştir. Fakat, Abisares'e kendi topraklarının satraplığını vermiştir. Arsakes'i Abisares'in egemenliği altına almıştır. Onlardan haraç aldıktan sonra, Akesines Nehri'nin kıyısında kurban kesilmiştir[648]. Sonra tekrar Akesines'i geçerek Hydaspes'e geldi. Burada, askerlerinin yardımıyla şiddetli yağmurlardan zarar gören Nikaia ve Bukephalos şehirlerinin yeniden düzenlenmesini sağlamıştır.[649] Bunun yanı sıra bölgedeki diğer işlerini de yerine getirmiştir[650]

İskender, Hydaspes kıyılarında çok sayıda triacontoroi ve hemioliai'nin yanı sıra nehirde bir orduyu taşımak için kullanışlı birçok at taşıma kayıkları ve diğer gemilere sahip olduğundan[651], Hydaspes'ten Büyük Deniz'e doğru yelken açmaya karar verdi. Nil'den başka hiçbir nehirde olmadığı gibi İndus'ta da timsahlar görmüştü; Akesine Nehri'nin kıyılarında Mısır topraklarında üretilenlerle aynı türde fasulyeler yetiştiriliyordu ve Akesine Nehri'nin İndus Nehri'ne aktığını duymuştu. Nil'in kaynağını bulduğunu düşünmüş müydü; Onun fikri, Nil'in Hindistan'a yakın bir yerden doğduğu, geniş bir çölden aktığı, orada İndus adını kaybettiği ve daha sonra, meskûn topraklardan akmaya başladığı yerde, o bölgelerdeki Etiyopyalılar tarafından Nil adı verildiğiydi. Mısırlılar ya da Homeros'un şiirinde bahsettiği Aegyptus ülkesinin adının geldiği yer [Mısır] ve daha sonra iç denize [Akdeniz] aktığı yer[652]. Gerçekten de, İskender'in Olympias'a Hint ülkesi hakkında yazdığında, diğer şeylerin yanı sıra, Nil'in kaynaklarını keşfettiğine inandığını ve bu kadar büyük önem taşıyan konularda çok az ipucundan çıkarımlar yaptığını yazdığı bildirilmektedir. Ancak İndus Nehri'nin coğrafyasını daha detaylı inceledikten sonra, sakinlerden Hydaspes'in nehrini Akesines'e, Akesines'in de İndus'a bağladığını ve İndus

[648]App. XVII.33.

[649]Arr. V.19.4.

[650]Arr. V.29. 4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 51; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 96-97.

[651]Arr. V.3.5'e bakın. Deniz yolculuğu için Arr. *Ind.* 18; Diod. 96-104; Curt. IX.3.24-10.4; Plut. 63-6; App. XVII.5 (Nearkhos/Nearchus ile ilgili); 24-8 (kronoloji ve topoğrafya); XXV.1 (İskender'in planı ve filo yapımı).

[652]Hom. *Odyssey* IV.581. Timsahlar: Strab. XV.1.45. Nil Vadisi ile karşılaştırmalar: Arr. V.6.5-6.7. Nil seliyle ilgili modern tartışmalar: Strab. XVII. 1. 5 (Aristoteles ve Kallisthenes); Arr. *Ind.* 6.6-7.

akıp giderken isimlerinden vazgeçtiklerini öğrendi. Büyük Deniz'deki iki haliçten geçiyor ve Mısır'la hiçbir ilgisi yok ve bu yüzden annesine yazdığı mektubun Nil ile ilgili kısmını, yani nehirlerden aşağıya doğru yelken açma fikriyle ilgili kısmını sildi. Büyük Deniz Denizde bu amaçla teknelerin kendisine hazırlanmasını emretti. Teknelerinin mürettebatı sefere eşlik eden Fenikeliler, Kıbrıslılar, Karyalılar ve Mısırlılardan oluşuyordu.[653]

Bu sırada İskender'in en sadık yoldaşlarından biri olan Koinos hastalıktan ölmüştü. İskender onun için büyük bir cenaze töreni düzenlemişti. Sonra, ordularını ve yanına gelen bütün Hintli elçilerini bir araya toplayıp Porus'u şimdiye kadar elde edilen Hint topraklarının, 2.000'den fazla şehir de dâhil olmak üzere toplam 7 ulusun kralı olarak ilan etmişti.[654] Kendisi bütün hypaspistleri, okçuları, Agrianyalıları ve süvari *agema*sını[655] yanına alarak gemiye binmişti.[656] Krateros piyade ve süvarilerden oluşan bir birliğin başına geçerek Hydaspes'in sağ kıyısı boyunca ilerlemişti. Hephaistion ordunun en büyük ve en güçlü bölümüne ve şu anda sayıları 200 kadar olan fillere komuta ederek diğer kıyı boyunca ilerlemiş; bu birlik olanca hızıyla Sopithes'in başkentine doğru ilerleme emri almıştı.[657] İndus'un batısında Baktriya'ya doğru uzanan bölgenin satrapı olan Philippos, 3 gün bekledikten sonra ordularıyla gelip takip etmesi için emri almıştı.[658] Nearkhos bütün filonun amirali olarak atanmış ve İskender'in kendi gemisinin kaptanı Onesikritos olmuştur. Lagos oğlu Ptolemaios'a göre tüm gemi sayısı 80 *triakontoroi*[659] iken, at

[653]Arr. VI.1.1-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 52-53; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 100-103; Arr. *Ind.* 18.1, Karialıları ihmal etmektedir ve Yunanlılardan bahseder.

[654]App. XVII.32.

[655]*Agema* terimi, Yunan askeri birimi veya birliklerini ifade eder. Özellikle Spartalılar arasında kullanılan bir terimdir. Spartalıların elit savaşçı birimleri olarak bilinen *agema*, genellikle ordunun en seçkin ve eğitimli askerlerinden oluşurdu.

[656]Arr. *Ind.* 19.5.

[657]App. XVII.20: muhtemelen 'Sophytes' adı olarak Hint sikkelerinde Yunanca yazıyla geçer. Arr. VI.2.2'ye göre, Sopithes krallığı Hydaspes'in sol yakasında bulunuyordu. Bkz. J.W. McCrindle (1877/1960). *Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian*. London: Trübner & Co., 154, Lassen'in Sopithes adını Sanskritçe Asvapati 'atların kralı' ile özdeşleştirdiğine işaret etmiş. Ayrıca bkz. W.E. Heitland and T.E. Raven (1879). Alexander in India: A Portion of the History of Quintus Curtius. *Pitt Press Series*, Cambridge University Press.

[658]Arr. V.8.3; 20.7.

[659]*Triakontoroi*, 30 kürekle çekilen Yunan kadırgasıdır.

taşıyan *kerkouroi* ve o sırada nehirde dolaşan ya da yeniden yapılmış olan diğer bütün tekneler de dâhil olmak üzere tüm tekneler yaklaşık 2 bine ulaşmıştı.[660]

Her şey hazır olduğunda, İskender şafak vakti ordusuyla yola çıkmış ve geleneğe göre tanrılara, kahinlerin talimatlarına göre de Hydaspes Nehri'ne kurban sunmuştu. Gemiye bindikten sonra, diğer nehirlerin en büyüğü olduğunu ve Hydaspes'e birleştiğini, ayrıca suların birleşmesinin çok uzakta olmadığını öğrendiği için, Hydaspes'in yanı sıra Akesines'i de çağırarak, nehre altın bir kâseden içki dökmüş; ayrıca Akesines'in Hydaspes'le birleştiği İndus'u da çağırmıştı. Atası Herakles'e, Ammon'a ve genellikle adak adadığı diğer tanrılara içki sunduktan sonra, yola çıkmak için boru çalınmasını buyurmuştu. Boru sesiyle birlikte sırayla yola çıkmışlardı.[661] Çünkü yük ve at taşıyan gemiler ve savaş gemilerinin, akıntıda düzensiz bir şekilde yol alarak birbirleriyle çarpışmamaları için birbirlerinden ne kadar uzakta olmaları gerektiği konusunda talimatlar verilmişti. Hızlı yelkenli gemilerin bile düzen dışında ilerlemesine izin verilmemişti. Birçok geminin aynı anda kürek çektiği, kayıkçıların her kulaç için zaman bildirdiği ve kürekçilerin köpüklü suya vurduklarında hep bir ağızdan haykırdıkları kürek sesleri gibisi yoktu. Genellikle gemilerden daha yüksek olan kıyılar, bağırışları dar bir huni içine alıyor ve bu sesler, bir yandan diğer yana yankılandıkça onları daha da yankılanır hale getiriyordu ve nehir kayalıklarının her iki yanındaki, boş alanlardan yankılandıkça sesin yükselmesine yardımcı oluyorlardı. O zamana kadar Hintliler gemide atların taşındığını hiç görmemişlerdi (çünkü Hintliler Dionysos'un[662] kendilerine karşı seferini de gemiyle yaptığını hatırlamıyorlardı); bu nedenle atların taşınması barbarları hayrete düşürdü, öyle ki filonun ayrılışında hazır bulunanlar ona uzun bir yol boyunca eşlik ettiler ve İskender'in yanına gelen ve kürekçilerin bağırışlarını ve küreklerin vuruşlarını duyan Hintliler de koşarak kıyıya indiler ve barbarca büyüler söyleyerek onları izlediler. Çünkü Dionysos ‘un Hindistan'da şenliklerinin paylaşıldığı günlerden beri şarkı ve dansa Hintlilerden daha fazla düşkün olan kimse yoktur.[663]

Bu şekilde yola devam eden İskender, 3. gün Hephaestion ve Krateros'a, karşı kıyılarda da olsa ordugâh kurmaları için emir verilen bir yere varmıştı. Orada 2 gün

---

[660]Arr. VI.2.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 53-54; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 102-105.

[661]Arr. *Ind.* 18.11. İskender’in Ammon’a olan saygısı: Arr. VI.19.4; VII.14.7; 23.6; *Ind*. 35.8; App. V.10; Bosworth, **a.g.k.**, 1977, 55 vd.

[662]App. XVI.8.

[663]Arr. VI.3.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 54-56; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 104-109.

kalmış ve Philippos ordunun geri kalanıyla ona katıldığında, İskender'i getirdiği birliklerle birlikte Akesines nehrine yollamış ve Akesines kıyısı boyunca yürümesini emretmişti. Krateros ve Hephaistion'un yanındaki birlikler, rotalarına ilişkin talimatlarla birlikte tekrar yola koyulurken, kendisi de Hydaspes Nehri'nden aşağıya doğru yelken açmıştı; bu nehir, ilerleyiş sırasında hiçbir zaman 20 *stadia*'dan daha dar olmamıştı. Tesadüflerin belirlediği kıyılara yanaşmış ve Hydaspes kıyısında yaşayan ve teslim olan Hintlilere boyun eğme şartlarını sunmuştu; karşı koymaya çalışan bazılarını ise zaten güç kullanarak bastırmıştı. Bu bölgelerdeki Hintli halklar arasında en kalabalık ve en savaşçı olanların onlar olduğunu öğrendiğinden ve eşleriyle çocuklarını en güçlü kentlerine götürdükleri ve kendisiyle savaşmaya kararlı oldukları kendisine bildirildiğinden, Mallilerin ve Oksydrakailerin memleketlerine doğru yelken açmıştı; bu nedenle, onlar henüz hazırlıklarını tamamlamamışken ve karışıklık içindeyken onlara saldırabilmek için daha büyük bir hızla yola devam etmişti. 2. yola çıkışının 5. gününde Hydaspes ve Akesines nehirlerinin birleştiği yere gelmişti. Bu iki nehrin birleştiği yerde çok dar bir nehir oluşur; nehir dar olduğu için akıntısı hızlıdır ve akıntının girdapları olağanüstü girdaplar oluşturur; su gürültülü bir şekilde kabarır ve kükrer, öyle ki çok uzaklardan dalgaların gürültüsü duyulabiliyordu. Bütün bunlar İskender'e daha önceden bölge sakinleri tarafından anlatılmış ve İskender de askerlerini uyarmıştı; ancak suların buluştuğu yere yaklaştıklarında, akıntının gürültüsü o kadar fazlaydı ki, emirle değil, kayıkçıların şaşkınlıktan dilleri tutulduğundan ve gemicilerin kendileri de bu gürültü karşısında ne yapacaklarını şaşırdıklarından gemiciler kürek çekmeyi bırakmışlardı.[664]

Ancak nehirlerin birleştiği noktadan çok uzakta olmadıklarında, dümenciler gemilerin girdaplara kapılıp alabora olmamaları için mümkün olduğunca güçlü bir şekilde kürek çekmelerini ve dar boğazdan çıkmalarını, ancak kürek çekerek suyun girdaplarına hâkim olmalarını istemişlerdi. Onların hizmetindeki yuvarlak kayıklar, akıntının etkisiyle dönüp dursalar da, girdaptan ciddi bir zarar görmemişler; gemidekileri çok kaygılandırsalar da, akıntının etkisiyle düz bir rota izlemişler, ama uzun gemiler girdaptan bu kadar az zararla kurtulamamışlar; kükreyen suların üzerinde bu kadar yükseğe çıkamamışlar; iki kat kürekli olanlar alt katlarını akıntıdan güçlükle uzak tutuyorlardı; ve tekneler girdapta bordalandıklarında kürekleri kırılıyordu, en azından suya kapıldıklarında ve küreklerini önceden kaldırmadıklarında, böylece birçok gemi tehlikeye

[664]Arr. VI.4.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 56-57; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 108-111.

girmiş, bazıları çarpışarak batmış ve içindekilerin çoğu kaybolmuştur. Ama nehir genişlediğinde, en azından akıntı artık o kadar sert akmıyordu; ve girdaplar gemileri o kadar şiddetle savurmuyordu.[665] İskender daha sonra filosunu sağ kıyıda, akıntıdan korunaklı ve gemiler için bir karaya çıkma yeri olan ve enkazları ve üzerlerinde hâlâ hayatta olanları toplamak için uygun bir şekilde nehre doğru uzanan bir burnun bulunduğu yere getirmiş ve böylece hayatta kalanları kurtarmış ve hasarlı gemileri onarmıştır. Bundan sonra Nearkhos'a Malli halkının sınırlarına ulaşana kadar yelken açmasını emretmişti, kendisi de ona boyun eğmeyen kabilelerin ülkesine baskın yapmış ve böylece Mallilere yardım getirmelerini engellemiştir. Sonra tekrar filoya katılmıştır.[666]

Burada Hephaistion, Krateros ve Philippos askerleriyle ona tekrar katılmışlardı. İskender filleri, Polyperkhon'un taburunu, atlı okçuları ve Philippos'u ordusuyla birlikte Hydaspes Nehri'nin karşısına geçirmiş ve Krateros'a bunların komutasını almasını emretmiştir; Nearkhos donanmayla birlikte gönderilmiş ve ordunun 3 gün önünden akıntıya doğru ilerlemesi emredilmiştir. İskender kalan orduyu üçe bölmüş; Hephaistos'a 5 gün önden gitmesini emretmiş, böylece kendi ordusundan kaçıp hızla ilerleyenler Hephaistos'un birlikleriyle karşılaşıp yakalanabileceklermiş; ordunun bir kısmını teslim ettiği Lagos oğlu Ptolemaios'a da 3 gün arayla onu takip etmesini söylemiş, böylece kendisinden kaçıp geri dönenler Ptolemaios ve birlikleriyle karşılaşabileceklermiş. Öncü birliklere, Akesines ve Hydraotes'in birleştiği yere varır varmaz, o bizzat gelene ve Krateros ile Ptolemaios'un kuvvetleri ona katılana kadar orada beklemeleri emredilmişti.[667]

Sonra kendisi hypaspistleri, okçuları, Agrianyalıları ve Pithon'un *asthetairoi*[668] denen taburunu, bütün atlı okçuları ve kraliyet muhafız süvarilerinin yarısını yanına alıp[669] onları susuz bir ülkeden geçirerek kendi kendini yöneten Hint kabilelerinden biri olan Mallilere karşı yürütmüştür. İlk gün, küçük bir su kaynağının bulunduğu Akesines Nehri'nden yaklaşık 100 *stadia* uzakta ordugâh kurmuş ve kısa bir süre yemek yiyip ordusunu dinlendirdikten sonra, herkesin sahip olduğu her kabın suyla doldurulmasını emretmiştir. O günün geri kalanında ve gece boyunca yaklaşık 400 *stadia* yürüdükten

[665]Diod. 97. Ayrıca bkz. Curt. 4.8 vd.

[666]Arr. VI.5.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 57-58; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 110-113.

[667]Arr. VI.5.5-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 58-59; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 112-115.

[668]*Asthetairoi*, Makedonya krallarının seçkin muhafızlarıydı, Arr. V.22.6.

[669]Arr. VI.5.5; App. XIX. 3.

sonra, gün ağarırken Mallilerin çoğunun kaçarak toplandığı bir şehre varmış; İskender'in onlara bu susuz bölgeden saldıracağını hiç düşünmemiş, çoğu şehrin dışında ve silahsızmış; düşmanları bile onun bu yolu seçeceğine inanmamışlardı. Saldırı beklenmedik bir şekilde gerçekleştiği için, silahsız oldukları halde direnmeye kalkışmadan çoğunu öldürmüştür. Geri kalanlar şehre hapsedilmiş ve İskender süvarilerini surların etrafına bir kordon şeklinde yerleştirmiş, piyade falanksı henüz onunla birlikte gelmediği için onları bir siper gibi kullanmıştı. Ancak piyadeler gelir gelmez, Perdikkas'ı kendi süvari birliğiyle, Kleitos'un süvari birliğiyle ve Agrianyalılarla birlikte, bölgedeki birçok Hintlinin sığındığı Mallilerin başka bir kentine yollamış, kentteki adamları izlemelerini, ancak kendisi gelene kadar çatışmaya girmemelerini emretmişti; böylece bu kentten kimsenin kaçıp diğer barbarlara İskender'in çok yakında olduğunu söylemesini engelleyeceklerdi. Kendisi de şehrin surlarına saldırmıştır. Barbarlar surları daha fazla savunamayacaklarını düşünerek terk etmişler, birçoğu saldırıda ölmüş, diğerleri ise aldıkları yaralar yüzünden hizmet edemez hale gelmişlerdi. Kaleye sığınarak, bir süre kendilerini saldırılması zor, hâkim bir mevkiden savunmaya devam etmişlerdi. Ancak Makedonyalılar her taraftan şiddetle bastırdıkça ve İskender'in kendisi de burada, orada ve her yerde savaşın içinde göründükçe, kale saldırıyla ele geçirilmiş ve oraya sığınmış olan yaklaşık 2.000 kişi ölmüştü. [670]

Perdikkas gönderildiği kente vardığında kenti boş bulmuş, ama kent sakinlerinin kaçmakta gecikmediğini öğrenince atını son hızla kaçakların üzerine sürmüş, hafif silahlılar da onları yaya olarak ellerinden geldiğince hızlı bir şekilde takip etmişlerdi. Bataklıklara sığınmamış olan tüm kaçakları yakalayıp kılıçtan geçirmişti. [671]

İskender, birliklerinin yemek yiyip dinlendiğini gördükten sonra, sabahın ilk saatlerinde[672] yeniden ilerlemeye başlamıştır. Gece önemli bir mesafe yürümüş ve gün ağarırken Hydraotes Nehri'ne varmıştır. Orada Mallilerin çoğunun çoktan karşıya geçmiş olduğunu öğrenmiş, ancak karşıya geçmekte olan diğerleriyle karşılaşmış ve geçiş sırasında birçoğunu yok etmiştir. Kendisi de onlarla birlikte aynı geçidi kullanarak karşıya geçmiş ve geri çekilirken kaçanları takip edip yakalamaya devam etmiştir.

[670]Arr. VI.6.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 59-60; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 114-117.

[671]Muhtemelen Perdikkas, Pithon iki kıta süvarileriyle (Arr. VI. 7.2) ayrımadan önce İskender'e yeniden katılmış (Arr. VI.9.1). Bkz. App. XIX.3; Arr. VI.6.6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 60-61; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 116-117.

[672]Saat 20:00-24:00 vardiyasıdır.

Birçoğu öldürülmüş, bazıları canlı ele geçirilmiş, ancak büyük bir kısmı güçlü ve müstahkem bir mevkiye sığınmıştı. Ama piyadeleri onlara yetişir yetişmez, İskender Pithon'u kendi taburu ve iki kıta süvari ile üzerlerine göndermişti. Hiç duraksamadan saldırıp burayı ele geçirmişler ve saldırıda ölenler dışında oraya sığınmış olan herkesi köleleştirmişlerdi. Pithon ve birliği bütün bu işleri bitirdikten sonra ordugaha geri dönmüşlerdi. [673]

İskender'in kendisi de Brahmanların[674] oturduğu bir şehre doğru ilerlemekteydi, çünkü bazı Mallilerin de oraya sığınmış olduğunu öğrenmişti. Şehre vardığında, falanksını her taraftan surlara doğru yakın bir düzende yürütmüştü. Onlar da surların yıkıldığını ve geri püskürtüldüklerini görünce surları terk edip kaleye sığınmışlar ve burada savunmaya devam etmişlerdi. Birkaç Makedonyalı onlarla birlikte içeri girmiş, bunun üzerine geri dönmüşler, sağlam bir topluluk oluşturmuşlar ve saldırganları kovmuşlar, geri çekilmeye çalışırken yaklaşık yirmi beş kişiyi öldürmüşlerdir. Bu noktada İskender kalenin her tarafına merdivenler kurulmasını ve sur duvarın altının oyulmasını emretti. Bir kulenin altı oyulup düştüğünde ve surun bir kısmında açılan gedik kalenin o taraftan saldırıya uğramasını kolaylaştırdığında, İskender sura ilk tırmanan kişi olmuş ve suru tutarken görülmüştür. Bu manzara karşısında Makedonyalıların geri kalanı utançlarından biri oraya, biri buraya tırmanmaya başlamıştı. Bu sırada kale onların eline geçmişti; yerlilerden bazıları evlerini ateşe verip içlerinde hapsolmuş olarak can vermişler, ama çoğu savaşırken ölmüştü. Toplamda 5 bine yakın kişi ölmüş, ama cesaretlerinden dolayı çok azı canlı ele geçirilebilmişti.[675]

İskender 1 gün orada kalıp ordusunu dinlendirmiş ve ertesi gün kalan Mallilere karşı harekete geçmişti. Şehirleri terk edilmiş bulmuş ve sakinlerinin çöle kaçtığını öğrenmiştir. Orada da ordusunu bir gün dinlendirdi ve ertesi gün Pithon ve Demetrios'u komuta ettikleri birliklerle[676] ve bunlara ek olarak görevlerine yetecek kadar hafif birlik

[673]Arr. VI.7.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 61-62; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 116-119.

[674]Diod. 102.6, Brahmanları bir halkı olarak ifade eder. Arrianos sınıfı 'sofistler' diyor, Arr. VII.1.5 ve 2; Megas. *Ind*. 11; Strab. XV.1.39. Megasthenes bunu 'filozof'ların bir grup olarak belirtmiştir, Garmanes ile karşılaştırmış ve savaşçılardan farklı olduklarını söylemiş. Arrianos dışında herhangi bir yazar onlardan savaşçı olarak bahsetmemiş, bkz. J.W. McCrindle (1901). *Ancient India as described in Classical Literature*. Westminster: Archibald Constable and Co., Ltd., 167-186.

[675]Arr. VI.7.4-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 61-62; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 118-121.

[676]Muhtemelen Pithon'un piyade birliği ve Demetrios'un süvari birliği.

taburuyla birlikte nehre geri yollamıştı. Onlara nehir kıyısı boyunca ilerlemelerini ve nehir kıyısı boyunca çok yoğun olan ormanlara sığınmış olanlardan herhangi birine rastlamaları halinde, gönüllü olarak teslim olmayan herkesi öldürmelerini emretmişti. Pithon ve Demetrios'un birlikleri gerçekten de ormanda birçok kişiyi bulup öldürmüşlerdi.[677]

İskender'in kendisi de Mallilerin en büyük şehrine doğru yürümüş; kendisine diğer şehirlerden pek çok kişinin buraya sığındığı söylenmişti. Ama İskender'in yaklaştığını öğrenen yerliler bu kenti bile terk etmişler; Hydraotes'i geçmişler ve İskender'in karşıya geçmesini engellemek için, kıyılar yüksek olduğu için, kıyılarda mevzilenmişlerdi. Bunu duyunca, yanındaki tüm süvarileri alarak Hydraotes'e doğru yola çıkmış ve orada Mallilerin toplandığı bildirilmiş; piyadelere de onları takip etmeleri emredilmiştir. Nehre ulaştığında ve düşmanı uzak tarafta savaş düzeninde gördüğünde, yoldan olduğu gibi sadece süvarilerle geçide dalmıştı. İskender'in çoktan nehrin ortasına geldiğini gören düşman, hızla ama düzenli bir şekilde kıyıdan çekilmiştir. İskender sadece süvarileriyle onları takip etmiştir. Ancak Hintliler süvarileri tek başlarına görünce geri dönüp, sayıları yaklaşık 50 bin olan güçlü bir direniş göstermişlerdi. İskender piyade düzenlerinin sağlam olduğunu görmüş ve kendi piyadeleri henüz savaş alanına girmemişken, Hintlilerle yakın mesafeye gelmeden etraflarında dolaşmaya ve hücum etmeye devam etmiştir. Ve şimdi ona Agrianyalılar ve hafif birliklerin diğer taburları, kendi kuvvetlerinden seçtiği birlikler ve okçular da katılmıştı. Piyade falanksı çok uzakta görünmüyordu. Tüm bu dehşetin üzerlerine geldiğini gören Hintliler dönüp kaçmaya başlamışlar ve civardaki en güçlü şehre sığınmışlardı. İskender onları takip ederek birçoğunu öldürmüş, kaçaklar şehre tıkılınca da hiç duraksamadan süvarilerini şehrin etrafına çembere almıştı. Piyadeleri geldiğinde, o gün için surların etrafında ordugâh kurmuş, çünkü saldırı için çok az gün ışığı kalmış ve ordusu çok yorulmuştu; piyadeler uzun yürüyüşlerinden, süvariler sürekli takipten; en kötüsü de nehri geçmekten yorulmuşlardı. [678]

Ertesi gün İskender ordusunu ikiye bölmüş ve bir bölümünün komutasını kendisi üstlenerek surlara saldırmaya başlamıştı. Perdikkas da diğer yarısını getirmişti. Bu noktada yerliler Makedonyalıların saldırısına dayanamamış, kentin surlarını terk etmiş ve toplu halde kaleye kaçarak kendi güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. İskender ve

[677]Arr. VI.8.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 62-63; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 120-121.

[678]Arr. VI.8.4-8; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 63-64; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 120-125.

birlikleri küçük bir kapıyı yıkıp diğerlerinden çok daha önce şehre girerken, Perdikkas'ın komutasındakiler geride kalmış, surları aşmakta güçlük çekmişler; çoğu merdiven bile taşımıyormuş, çünkü surların savunucuları tarafından terk edildiğini gördüklerinde şehrin gerçekten ele geçirildiğini düşünmüşler. Ancak kalenin düşmanın elinde olduğu ve çok sayıda askerin kaleyi korumak için toplandığı görüldüğünde, bazıları hemen surların altını oymaya başlamış, diğerleri de fırsat buldukları her yere merdivenler yerleştirmiş ve kaleye zorla girmeye çalışmışlardı. Merdivenleri getiren Makedonyalıların geciktiğini düşünen İskender, taşıyıcılardan birinden bir merdiven kaparak kendisi duvara dayamış, kalkanının altına sokulmuş ve tırmanmaya başlamış; ardından İskender'in Ilion'daki Athena tapınağından aldığı ve her zaman yanında taşıdığı, savaşta önünde taşıdığı kutsal kalkanı taşıyan Peukestas gelmiş, ardından muhafız Leonnatos aynı merdivenden çıkmış, bir başka merdivenden de çift maaşlı askerlerden Abreas çıkmıştır. Bu sırada kral surun siperindeydi ve kalkanını sipere dayayarak surun içindeki Hintlilerin bazılarını itmiş, bazılarını da kılıcıyla öldürmüş ve böylece surun o kısmını temizlemiş olmuştu; ama hypaspistler kral için aşırı endişelendiler, aynı merdiveni aceleyle itip kırdılar, böylece binmiş olan askerler düşmüş ve sonuç olarak geri kalanların yukarı çıkma yolu kalmamıştır. [679]

Surun üzerinde durduğu sırada, İskender'e hem yakındaki kulelerden (çünkü Hintlilerin hiçbiri ona yaklaşmaya cesaret edemiyordu) hem de kaledeki askerler tarafından saldırı başlamış ve bu noktada surun yakınında bir tepe olduğu için kısa mesafeye kadar gelmişlerdi. Hem silahlarının ihtişamı hem de olağanüstü cüretiyle dikkat çeken İskender, olduğu yerde kalarak tehlikede olacağına, üstelik kayda değer bir şey de yapamayacağına, ama surların içinden aşağı atlarsa belki bu hareketiyle Hintlileri paniğe sürükleyebileceğine, ama atlamazsa ve tehlike kaçınılmazsa, sonraki kuşakların duymaya değer büyük işler yapabileceğine ve ölümüne şan katılacağına karar vermişti. Bu karar üzerine duvardan aşağı, kalenin içine atlamıştı. Orada kendini duvara yaslamış ve bazı Hintliler yaklaştığında ve komutanları ona oldukça cesurca saldırdığında, onları kılıcıyla vurup öldürmüştür. Birbiri ardına taşlar fırlatarak diğerlerinin yaklaşmasını engellemiş, ama barbarlar ona yaklaşmak istemeyip her yandan etrafını sararak ellerine geçirdikleri

[679]Arr. VI.9.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 64-65; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 124-127.

ya da o anda ellerine geçirebilecekleri her türlü şeyi fırlatıncaya kadar, çok yaklaşanlara yine kılıçla saldırmıştı.[680]

Bu esnada Peukestas ve 'çift maaşlı asker' Abreas, hemen arkalarındaki Leonnatos,[681] merdivenler kırılmadan önce duvara tırmanmış olan askerler, aşağı atlayıp kralı savunmak için savaşmışlardı. Çift maaşlı Abreas yüzüne isabet eden bir okla orada yere yığılmış, İskender'in kendisi de korsenin içinden göğsünün üstünden vurulmuştu, öyle ki Ptolemaios'a göre yaradan kanla birlikte nefes de fışkırmıştı. Kanı hâlâ sıcak olduğu için, sıkıntı içinde olsa da kendini savunmaya devam etmişti, ama bir anda çok fazla kan akmaya başlayınca ki bu doğal olarak nefesini verirken olmuştu, baş dönmesi ve baygınlık geçirmiş ve kalkanının üzerine eğilerek yere yığılmıştı. Peukestas, İskender yerde yatarken üzerine çıkmış ve onu korumak için Ilion'dan gelen kutsal kalkanı üzerine tutmuştu, Leonnatus da diğer taraftaydı ve İskender kan kaybından ölmek üzereyken ikisi de ok yağmuruna tutulmuşlardı. Çünkü Makedonyalılar'ın saldırısı da bu noktada büyük zorluklarla karşılaşmıştı. İskender'in surların üzerinde saldırılara maruz kaldığını ve kalenin içine atladığını görenler, krallarının düşüncesiz cesareti yüzünden zarar görmesinden duydukları korku ve coşkuyla harekete geçmişler ve merdivenleri paramparça ettikleri için, bu zorlukta surlara tırmanmak için çeşitli çareler bulmuşlardı; bazıları topraktan olan surlara kazıklar çakmış ve bunlara tutunarak güçlükle tırmanmışlardı; diğerleri ise yoldaşlarının omuzlarına binmişlerdi. İlk tırmanan kendini duvardan kalenin içine atmış, kralın orada yattığını görmüştü; herkes inleyerek savaş çığlıklarını yükseltmişti. Düşen kralın etrafında şiddetli bir savaş başlamıştı bile; Makedonyalılardan biri kalkanını kralın üzerine tutarken, bazıları surun kapısının tutturulduğu çubuğu koparıp her seferinde birkaçını içeri sokmuş, diğerleri de omuzlarını kapının açık bıraktığı yere dayayıp kapıyı surun içine doğru itmiş ve kaleyi bu taraftan açmışlardı.[682]

Bu sırada bazıları Hintlileri kılıçtan geçirirken, ki hepsini öldürdüler, ne kadın ne de çocuk bıraktılar, diğerleri kralı kalkanının üzerinde taşıdılar, o kadar kötü durumdaydı ki yaşayıp yaşayamayacağını henüz bilmiyorlardı. Bazı kaynaklar, Asklepiad ailesinden Koslu bir hekim olan Kritodemos'un[683] oku yaradan çıkardığını ve isabet ettiği yeri

[680]Arr. VI.9.5-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 65-66; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 126-127.

[681]Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 66, merdivenler kırılmadan önce sura çıkmış olan Peukestas diyor.

[682]Arr. VI.10.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 66-67; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 126-131.

[683]Curt. IX.5.25, Kritobulos söyler.

kestiğini; diğerleri ise, acil durumda elinin altında cerrah bulunmayan muhafız Perdikkas'ın, İskender'in açık emriyle yarayı kılıcıyla kestiğini ve böylece oku çıkardığını kaydeder. Çıkarma işlemi sırasında büyük bir kan akışı olmuş, İskender tekrar bayılmış ve kanama bu şekilde kontrol altına alınmıştır.

Yaygın bir efsaneye göre, İskender'in başına gelen talihsizliğin Oksydrakailer[684] arasında olduğu söylenir ve buna inanılır,[685] aslında bu talihsizlik bağımsız bir Hint kabilesi olan Malliler arasında gerçekleşmiştir; şehir bir Malli şehriydi ve İskender'i yaralayanlar da Mallilermişti; doğrusu, Oksydrakailer'e katılmaya ve böylece birlikte savaşmaya karar vermişlerdi, ama İskender onlara çok çabuk ulaşmış, Oksydrakailer'den onlara herhangi bir yardım ulaşmadan ve hatta onlar Oksydrakailer'e herhangi bir yardımda bulunmadan önce çölden ilerlemişti. Aynı şekilde, Dareios'un kaçtığı, Bessos ve yandaşları tarafından tutuklanıncaya kadar kaçışını hiç durdurmadığı ve İskender çok yakındayken öldüğü son savaşın Arbela'da, bundan önceki savaşın İssos'ta ve ilk süvari savaşının Granikos'ta gerçekleştiği söylenir ve buna inanılır. Ancak Granikos'ta bir süvari savaşı ve İssos yakınlarında Dareios'a karşı ikinci savaş gerçekleşmiş olsa da, en yüksek rakamı veren yazarlara göre Arbela, Dareios ve İskender'in son savaşlarını yaptıkları yerden 600 *stadia*, en düşük rakama göre ise 500 *stadia* uzaklıktadır. Ancak Ptolemaios ve Aristobulos savaşın Bumodos nehri kıyısındaki Gaugamela'da gerçekleştiğini belirtirler. Gaugamela bir kent değil, büyük bir köydü; ünlü bir yer değildi ve adı da kulağa hoş gelmiyordu; bu yüzden Arrianos, Arbela'nın bir kent olarak büyük savaşın görkemini taşıdığını varsayar,[686] ancak bu eylemi Arbela'ya atfetmemiz gerekiyorsa, Salamis'teki deniz savaşının Korinth Berzahında (Isthmus) ve Euboea'daki Artemision Deniz Muharebes'nin Aegina veya Sunion yakınlarında gerçekleştiğini söylemek haklı olabilir.[687]

Sonra yine, İskender'i tehlike anında kalkanlarıyla koruyanlara gelince, herkes Peukestas'ın orada olduğu konusunda hemfikirdir, ancak Leonnatos ve çift maaşlı adam Abreas konusunda anlaşmazlık vardır. Sonra bazıları İskender'in miğferine bir sopayla vurulduğunu, başının döndüğünü ve düştüğünü, ancak tekrar ayağa kalktığını ve ardından

[684]Oxydrakai (Sanskritçe: Malava ve Ksudrakalar), bağımsız bir kabile. Shudra sınıfı olarak kabul edilir.

[685]Curt. IX.4.26 vd. Ayrıca bkz. App. XVII.18.

[686]Burada Arrianos, Strab. XVI.1.3'ü (aynı açıklama ile) ve Plut. 31.3 muhtemelen Arrianos'u takip etmektedir. Bkz. App. V.2.

[687]Arr. VI.11.3-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 68-69; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 130-133.

göğüs zırhından göğsüne bir ok isabet ettiğini söyler. Ancak Lagos oğlu Ptolemaios göğsünde sadece tek bir yara olduğunu belirtir.[688] Ama bana göre İskender tarihçilerinin en büyük hatası şudur: bazıları[689] Lagos oğlu Ptolemaios'un Peukestas'la birlikte İskender'le birlikte merdivene tırmandığını ve İskender düştüğünde kalkanını onun üzerinde tuttuğunu[690] ve bu nedenle ona Kurtarıcı soyadının verildiğini kaydetmiştir, ancak Ptolemaios'un kendisi bu eylemde pek bulunmadığını, ancak kendi kuvvetlerinin başında başka barbarlara karşı başka savaşlarda savaştığını kaydetmiştir.[691]

İskender yarasının tedavisi için burada kalırken, Mallilere karşı yola çıktığı ordugâhtan gelen ilk haber yarasından dolayı öldüğü yönündeydi. Ve ilk ağıt, biri diğerine bu haberi aktarırken bütün ordu tarafından yükseltildi; Ağıt yakmayı bıraktıklarında, cesaretleri kırılmıştı ve ordunun gelecekteki liderinin kim olacağını (çünkü hem İskender'in hem de Makedonyalıların görüşüne göre birçok kişi eşit bir üne sahipti) ve etraflarını saran bu kadar çok savaşçı ulus varken, bazıları henüz gelmemişken ve onlara göre özgürlükleri için şiddetle savaşacakken, diğerleri İskender'den duydukları korku ortadan kalktığında isyan edecekken, kendi evlerine nasıl güvenle döneceklerini göremiyorlardı. O zaman geçit vermez nehirlerin ortasında olduklarına inanıyorlardı. İskender'den yoksun oldukları takdirde her şey onlara uygulanamaz ve umutsuz görünüyordu. Sonunda İskender'in hayatta olduğu haberi geldiğinde, buna inanmakta güçlük çektiler; ve hâlâ hayatta kalacağına dair güvenleri yoktu. Ama ondan çok yakında kampa geleceğine dair bir mektup geldiğinde, çoğu korkudan buna inanamadı ama korumaları ve generalleri tarafından uydurulduğunu tahmin ettiler.[692]

Bunu göz önünde bulundurarak, orduda herhangi bir kargaşayı önlemek için, İskender'i mümkün olan en kısa sürede Hydraotes nehrinin kıyısına götürüldü ve kamp Hephaistion'un orduya komuta ettiği ve Nearkhos'un filosunun bulunduğu Hydraotes ve Akesines'in birleştiği yerde olduğu için aşağıya doğru yelken açtı; kralın içinde bulunduğu tekne kampa yaklaşır yaklaşmaz, herkesin onu görebilmesi için kıç taraftaki tentenin kaldırılmasını emretti. Yine de, İskender'in ölü bedeninin aşağı indirildiğini

[688]Diod. 99 sadece Leonnatus'un adını söyler; Curt. 5.14, Timaeus ve Aristonus ile; Plut. 63, Limnaeus ile yaralandığını söylemektedir.

[689]Örneğin Klitarkhos, bkz. Arr. V.11.3; VI.16.5.

[690]Plut. 327B.

[691]Curt. IX.5.21; Arr. VI.11.7-8; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 69-70; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 132-135.

[692]Arr. VI.12.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 70-71; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 134-137.

düşündükleri için, gemi gerçekten kıyıya yanaşana ve İskender kalabalığa elini kaldırana kadar hala inanamıyorlardı ve bir ellerini göğe, diğerini İskender'in kendisine doğru kaldırarak bağırdılar; hatta birçoğu şaşkınlıktan istemeden ağladı. Gemiden çıkarılırken bazı hipaspistler onun için bir sedye getirdiler; ama o atının yanına getirilmesini emretti. Bir kez daha ata bindiği görüldüğünde, tüm ordu ellerini tekrar tekrar çırptı ve yakındaki kıyılar ve kayalıklar bu sesi yankıladı. İskender çadırına yaklaştığında, kendisi de yürürken görünmek için atından indi. Sonra ona bir o yandan bir bu yandan yaklaştılar, ellerine, dizlerine ya da giysilerine dokundular ya da sadece ona yakından baktılar, onu kutsadılar ve uzaklaştılar; bazıları ona çelenkler ya da Hindistan ülkesinin o mevsimde ürettiği çiçekleri yağdırdı.[693]

Nearkhos bize, ordusunun önünde kişisel riske girdiği için kendisini suçlayan bazı arkadaşlarından dolayı acı çektiğini söyler; bunun bir komutanın değil, bir askerin işi olduğunu söylemişlerdir. Benim düşünceme göre İskender bu sözlere sinirlenmişti çünkü bunların doğru olduğunu ve kendisini bu kınamaya açık hale getirdiğini biliyordu. Yine de savaştaki öfkesi ve zafer tutkusu onu diğer her türlü zevke yenik düşen insanlar gibi yaptı ve tehlikelerden uzak duracak kadar güçlü bir zihne sahip değildi. Nearkhos, adını vermediği Boeotialı yaşlı bir adamın, İskender'in arkadaşlarının sitemlerine ve asık suratlı bakışlarına kızdığını öğrenince yanına geldiğini ve Boeotia lehçesiyle şöyle dediğini söyler: 'İskender, eylemler insanların işidir;' genel teması acı çekmenin de yapanın hakkı olduğu olan *iambik* bir dize ekledi ve İskender'in hemen onayını ve ardından yakın dostluğunu kazandı.[694]

Bu sırada diğer Mallilerin elçileri İskender'e ulaşarak kabilelerinin teslim olmasını teklif ettiler ve Oksydrakailer şehirlerinin valilerini ve nomarklarını, yüz elli diğer ileri gelenleriyle birlikte, şartları görüşmek üzere tam yetkili temsilci olarak gönderdiler; en değerli Hint hediyelerini getirdiler ve onlar da kabilelerinin teslim olmasını teklif ettiler.[695] Çok daha önce elçi göndermedikleri için hatalarının affedilemez olduğunu, diğer bazı halklar gibi ama daha yüksek derecede özgürlük ve özyönetim istediklerini, Dionysos'un Hindistan'a geldiği günlerden İskender'in zamanına kadar bu özgürlüğün bozulmadan korunduğunu, ancak İskender'in de bir tanrıdan doğduğu hikayesi yaygın

[693]Arr. VI.13.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 71-72; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 136-139.

[694]Arr. VI.13.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 72-73; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 138-139.

[695]Farklılık için bkz. Curt. IX.7.12-15.

olduğu için İskender'in hoşuna giderse,[696] İskender'in atayabileceği bir satrapı kabul edeceklerini, onun belirlediği haracı ödeyeceklerini ve ayrıca istediği kadar rehine vereceklerini söylediler. İsterse rehine olarak tutmak, istemezse de Hintlilerin geri kalanına karşı savaşlarını bitirene kadar ordusunda hizmet etmelerini sağlamak için kabilenin önde gelenlerinden bin kişi istedi. Halklarının en önemli ve en büyük adamlarını seçerek bin kişiyi, talep edilmemiş 500 savaş arabası ve onları sürecek adamlarla birlikte gönderdiler. İskender Philippos'u Oksydrakailerin ve hayatta kalan Mallilerin satrapı olarak atadı,[697] rehineleri onlara geri verdi ama savaş arabalarını aldı.[698]

Bu işleri hallettikten ve nekahat döneminin neden olduğu gecikme sırasında çok sayıda ek tekne inşa edildikten sonra, gemilere 1700 kraliyet muhafız süvarisi, aynı sayıda hafif silahlı birlik ve 10.000 kadar piyade bindirdi ve Hydraotes'ten aşağı doğru kısa bir yol kat etti; ancak Hydraotes'in Akesines'e katıldığı yerde, Akesines adı Hydraotes'ten önce geldiği için, İndus'la buluşana kadar Akesines'ten de aşağı doğru yelken açtı. Bu 4 büyük, seyrüsefere elverişli nehir sularını İndus'a döker, ancak hepsi orijinal isimlerini korumaz; Hydaspes Akesines'e dökülür ve tüm akışını dökerek Akesines adını alır; sonra Akesines tekrar Hydraotes ile birleşir[699] ve bir kolu alarak kendi adını korur; daha sonra Hyphasis'i alır[700] ve İndus'a akana kadar kendi adını korur;[701] bu birleşmeden sonra İndus adını kaybeder. Bu noktadan deltaya ayrılıncaya kadar İndus, hiç kuşkum yok ki, yaklaşık 100 *stadia* genişliğindedir ve belki de daha fazla, burada bir nehirden çok bir göl gibi olur.[702]

Burada, Akesines ve İndus'un birleştiği yerde İskender, yürüyüşü sırasında bağımsız bir Abastanes[703] kabilesini bastırdıktan sonra Perdikkas ordusuyla ona ulaşana

---

[696]App. XVI, özellikle 6-8. Diğer metinlerde de 'tanrının soyunu' olarak ifade eder, ama Yunanlılar doğuştan olmayan diyor; bkz. App. V.8.

[697]Arr. VI.15.2.

[698]Arr. VI.14.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 73-74; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 138-141.

[699]Arr. *Ind*. 4.8 ve 13.

[700]Hyphasis, daha yukarıda Zaradros ile birleşir ve kendi adını kaybeder.

[701]Akesines ve Zaradros'un birleştiği akarsu Panjnad olarak da bilinir.

[702]Arr. VI.14.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 74-75; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 140-143.

[703]Diodoros (Diod. XVII.102), bunlara Sambast/Sambastailer, Curtius ise Sambrag/Sambagrailer (Curt. IX. viii. 4-7, Curtius'un el yazmasında Sabarkai) demektedir. Bkz. K. Karttunen (2022). Abastani. *Brill's New Pauly*. (Ed: Hubert Cancik and Helmuth Schneider), Helsinki; P.H.L. Eggermont (1993). Alexander's Campaign in Southern Punjab. *Orientalia Lovaniensia Analecta*. Belgium: Peeters Publishers.

kadar kaldı. Bu sırada İskender'e, Ksathrialılar arasında kendisi için yapılmış olan daha fazla triacontoroi ve yuvarlak gemiler katıldı ve bir başka bağımsız Hint kabilesi olan Sogdialılar da ona geldi. Yine bağımsız bir Hint kabilesi olan Ossadialılar'dan[704] da elçiler geldi; teslimiyetlerini sundular. İskender daha sonra Philippos'un satraplığının sınırlarını Akesines ile İndus'un birleştiği yer olarak belirledi ve tüm Trakyalıları ve (diğer) birliklerden ülkede bir garnizon için yeterli görünen sayıda adamı onunla birlikte bıraktı. Ona, iki nehrin birleştiği yerde bir kent kurmasını emretti, çünkü bu kentin dünyada büyük ve ünlü olacağını ve tersaneler inşa edileceğini umuyordu.[705] Bu sırada İskender'in karısı Roksane'nin babası Baktrialı Oksyartes İskender'e geldi; ve İskender ona ek olarak Parapamisadae satraplığını verdi, eski satrap Tyriespis'i görevden aldı, çünkü Tyriespis'in işlerinin çirkin olduğuna dair haberler duymuştu.[706]

Burada Krateros'u, ordunun büyük bölümünü ve filleri İndus Nehri'nin sol kıyısına geçirdi, çünkü nehir yolu ağır yük altındaki bir ordu için daha kolay görünüyordu ve komşu kabilelerin hepsi dost canlısı değildi. Kendisi de Sogdialıların[707] başşehrine doğru yelken açtı. Orada yeni bir şehri tahkim etti, yeni gemi istasyonları inşa ettirdi ve hasar gören gemilerini tamir ettirdi. İndus ve Akesines'in birleştiği yerden denize kadar olan ülkenin ve Hindistan ülkesinin tüm kıyı şeridinin satrapı olarak [Oksyartes ve] Pithon'u atadı.[708]

Krateros yine ordusuyla birlikte [Arakhosia ve Drangiana ülkesi üzerinden] yola çıkarken, kendisi de nehrin aşağısına, tüm Hindistan'ın en zengini olduğu söylenen Musikanos'un krallığına doğru yelken açtı, çünkü Musikanos henüz kendisini ve ülkesini teslim etmek için İskender'le görüşmemiş, dostane ilişkiler kurmak için elçiler göndermemiş, büyük bir krala yakışır hediyeler sunmamış ve İskender'den herhangi bir talepte bulunmamıştı. Nehirden aşağı yolculuk o kadar hızlıydı ki, Musikanos İskender'in kendisine karşı harekete geçtiğini öğrenmeden önce Musikanos'un ülkesinin sınırına vardı. O kadar paniğe kapılmıştı ki, hemen İskender'i karşılamaya gitti, Hintliler arasında

[704]App. XVII.28.

[705]Diod. 102.4 ve Curt. IX.8.8, bu şehir hakkında bahseder. Ayrıca bkz. Tarn, **a.g.k.**, 1948, 237. Philippos, Makhatas'ın (Machatas) oğludur.

[706]Arr. VI.15.1-3; Örs, 1949, 75; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 142-145.

[707]Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 76'da Sogd'lar diyor. Ama Sogdlar, Semerkand ve Zerefşan (Orta Asya) Vadileri'ndeki şehirlerde oturan kavimdir. Daha detaylı için Ögel, **a.g.k.**, 1978, 215-217'e bakın.

[708]Arr. VI.15.4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 75-76; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 144-145.

çok değerli hediyeler getirdi, tüm fillerini götürdü, kendisini ve halkını teslim etti ve hatası olduğunu kabul etti, bu İskender'in istediği şeyi elde etmesi için en güçlü yöntemdi. Ve elbette Musikanos, şehrine ve ülkesine büyük hayranlık duyan İskender tarafından affedildi ve yönetimi Musikanos'a verdi. Krateros'a kentteki kaleyi tahkim etmesi emredildi ve İskender henüz oradayken kale tahkim edildi ve buraya bir garnizon yerleştirildi, çünkü burası İskender'e etrafındaki kabileleri gözetlemek ve kontrol altında tutmak için uygun görünüyordu.[709]

5.1.3. Sind Seferi

Pencap seferi tamamladıktan sonra İskender, kendisiyle birlikte gemi ile yolculuk eden okçuları, Agriayalıları ve süvarileri alarak bu bölgenin valisi olan Oksikanos'a[710] karşı yürüdü, çünkü kendisini ve topraklarını teslim etmek için ne kendisi gelmiş ne de elçiler göndermişti. Oksikanos'un topraklarındaki en büyük iki kent gecikmeden saldırıya uğradı ve bunlardan ikincisinde Oksikanos'un kendisi de ele geçirildi. İskender tüm ganimeti orduya teslim etti, ancak filleri kendisi götürdü. Aynı ülkedeki diğer şehirler de İskender'in yaklaşması üzerine teslim oldular, hiç kimse direnmedi, öyle ki İskender ve İskender'in serveti tüm Hintlilerin ruhunu tamamen kırmıştı.[711]

Daha sonra İskender, kendisi tarafından Hint dağlılarının satrapı olarak atanan Sambos'a[712] karşı ilerledi; İskender'in Musikanos'u serbest bıraktığını ve onu kendi topraklarının yöneticisi yaptığını öğrenince kaçtığı bildirildi, çünkü Sambos ve Musikanos düşmanlık içindeydi. Ancak İskender Sambos'un topraklarının başkenti olan Sindimana'ya yaklaştığında kapılar ona açılır ve Sambos'un akrabaları hazinesini sayarak fillerle birlikte İskender'i karşılamaya giderler; Sambos'un kaçışının İskender'le olan düşmanlığından değil, Musikanos'u serbest bırakmasından duyduğu korkudan kaynaklandığını savunurlar. Bu noktada İskender isyan eden bir başka şehri daha ele geçirdi ve isyandan sorumlu olan Hintli filozoflar olan Brahmanları öldürdü.[713]

---

[709]Arr. VI.15.5-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 76-77; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 144-147.

[710]Musikanos krallığının güneyinde, Praistler denen milletin oturduğu Oksikanos veya Portikanos memleketi varmıştı, bkz. Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VI. 16. 1.

[711]Arr. VI.16.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 77; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 148-149.

[712]Büyük ihtimalle Tanrı Şiva'nın [İngilizce: Shiva, Sanskritçe: शिव veya श्रीशिव] bir adı olan Sambhu'dan, bkz. Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VI.16.3.

[713]Arr. VI.16.3-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 77-78; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 148-149. Daha fazla bilgi almak için bkz. Plut. 64; Diod. 102.6 ve Curt. IX.8.21.

Bu esnada Musikanos'un isyanı haber alındı. İskender ona karşı satrap Agenor oğlu Pithon'u yeterli bir kuvvetle gönderdi. Kendisi de Musikanos'a bağlı kentlere karşı ilerledi, bazılarını yerle bir etti ve halkını köle olarak sattı; diğerlerinde garnizonlar kurdu ve kaleleri tahkim etti. Bunları tamamladıktan sonra ordugâha ve donanmaya döndü. Burada da Musikanos, Pithon tarafından esir olarak getirildi ve İskender, isyanın kışkırtıcısı olan Brahmanlarla birlikte kendi topraklarında asılmasını emretti. Arrianos'un söylediği gibi, İndus Nehri'nin oluşturduğu delta olan ve Mısır deltasından daha büyük olan Patala[714] ülkesinin hükümdarı da oraya geldi; o da tüm topraklarını teslim etti ve kendisini ve sahip olduğu her şeyi İskender'e adadı. İskender, ordunun kabulü için her şeyi hazırlaması emriyle onu kendi ülkesine geri gönderdi. Krateros'u Attalos, Meleager ve Antigenes'in taburlarıyla, bazı okçularla ve hizmeti geçmiş oldukları için Makedonya'ya geri göndermeye karar verdiği tüm yoldaşları ve diğer Makedonyalılarla birlikte Arakhosialıların ve Zarangialıların[715] memleketi üzerinden Karmania'ya gitmek üzere gönderdi; ayrıca filleri de yanında götürmesi için Krateros'a yolladı. Kendisiyle birlikte denize açılmayan kuvvetlerinin geri kalanı ikiye bölünmüş; en büyük kısmı Hephaistion'un emrine verilmiş; Pithon atlı ciritçilerle ve Agrianyalılarla birlikte, Hephaistion'un ordusunu götüreceği İndus'un karşı yakasına geçirilmiş ve daha önce tahkim edilmiş kentlere halk toplamak ve bu bölgelerdeki Hintliler arasında herhangi bir isyan çıkarsa düzeni sağlamak ve sonunda Patala'da onunla buluşmak üzere görevlendirilmişti.[716]

Yolculuğun 3. gününde, Patala kralının halkının çoğunu yanına alıp kaçtığı ve ülkesini terk ettiği haberini aldı; bunun üzerine İskender öncekinden daha büyük bir hızla yola çıktı. Patala'ya vardığında şehri boş buldu. Askerlerinin en çevik olanlarını kaçakların peşine gönderdi ve bazıları yakalandığında, geri kalanlara korkmadan geri dönmelerini emretmek için onları gönderdi; çünkü şehirde daha önce olduğu gibi yaşamak ve toprağı işlemek onların hakkıydı. Çoğu geri döndü.[717]

İskender Hephaistion'a Patala'daki kaleyi tahkim etmesini emretti ve bitişikteki çöle kuyu kazmaları ve ülkeyi yaşanabilir hale getirmeleri için askerler gönderdi. Komşu kabilelerden bazıları onlara saldırdı ve ani saldırılarıyla birçoğunu yok etti, ama onlar da

[714]Diod. 104.2; Strab. XV.1.34; Arr. V.4.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 8; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 10-13.

[715]Arr. VI. 15. 5; App. XVII. 29; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 76; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 144-147.

[716]Arr. VI.17.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 78-79; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 150-153.

[717]Curt. IX.10.3; Arr. VI.17.5-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 79; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 152-153.

kendi halklarından birçok kişiyi kaybedip çöle kaçtı, İskender'in barbar saldırısını duyunca yardım için gönderdiği başka bir birlik de onlara katıldı, böylece gönderilenler işi tamamladı.[718]

Patala civarında İndus nehri iki büyük nehre ayrılır, bunların ikisi de denize ulaşana kadar İndus adını korur. İskender burada bir gemi istasyonu ve tersaneler inşa etmeye başladı ve işleri iyice ilerlediğinde, sağ taraftaki nehrin denize döküldüğü yere kadar yelken açmayı planladı. Leonnatos'a 1000 süvari ve yaklaşık 8000 ağır ve hafif silahlı birlik vererek, filonun yanında yürümesi için Patala adasına gönderdi, kendisi de filosunun en hızlı denizcilerini, yani *hemioliai*'yi, tüm *triakontoroi*'yi ve *kerkouroi*'nin bir kısmını alarak sağ nehirden aşağı doğru yelken açtı.[719] Ama rehber bir kaptan olmadığı için, çünkü bu bölgelerdeki tüm Hintliler kaçmıştı, inişte ciddi zorluklar yaşandı ve sonraki gün bir fırtına çıktı ve akıntının tersine esen rüzgar akıntıda çukurlar açtı ve gövdeleri hırpaladı; gemilerin çoğu hasar gördü ve *triakontoroi*'lerin bazıları aslında tamamen enkaz haline geldi, ancak suda tamamen parçalanmadan önce karaya çıkarıldılar. Bu nedenle yeni gemiler inşa ettirdi ve hafif silahlı birliklerinden en hafif olanlarını Hintlilerden bazılarını yakalamaları için uzak kıyıdaki ülkeye gönderdi ve onlar da ona kanalı gösterdiler. Nehrin genişlediği yere geldiklerinde, ki burada nehir en geniş yerinde 200 *stadia*'ya kadar uzanmaktadır, rüzgâr okyanustan şiddetli bir şekilde esiyordu, kürekler dalgalar arasında zorlukla kaldırılabiliyordu ve İskender'in rehber olan Kaptanlarının yönlendirdiği bir kanala sığınmak için koştular.[720]

Burada demirlediklerinde, büyük denizin karakteristik özelliği olan gelgit bunu takip etti;[721] sonuç olarak gemileri kuru ve yüksekte kaldı. İskender'in adamları bunu daha önce bilmiyorlardı[722] ve bu da onlara şiddetli bir şok yaşattı, zaman geçip[723] gelgit tekrar yükseldiğinde ve gemiler kaldırıldığında daha da güçlü bir şekilde tekrarlandı. Gelgitin

[718]Arr. VI.18.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 80; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 152-153.

[719]Diğer yararlı bilgiler için bkz. Diod. 104; Curt. IX.9.1 vd.; App. XVII.5; H.T. Lambrick (1964). Sind: A General Introduction. *History of Sind Series*, Vol. I, Sind, Pakistan: Sindhi Adabi Board.

[720]Arr. VI.18.2-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 80-81; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 152-155.

[721]Bu hâdise Ege Denizi'nin birçok yerlerinde, bilhassa Makedonya kıyılarında görülür. Bu sebeple münevverler için maçhul bir şey değildi. Fakar Akdeniz'de farkına varılmayacak kadar hafif olduğu için halkın çoğu bunu bilmezdi. Aynı sebeple Caesar'ın askerleri de Atlantik Okyanusunun kuvvetli bir med dalgası karşısında büyük bir korkuya düşmüşlerdi (Gallia Savaşı, IV.29).

[722]Muhtemelen gelgit Akdeniz kıyılarında oturanlar bilmiyorlardı.

[723]Yaklaşık olarak 6 saat 12.5/12 dakika.

çamura rahatça oturttuğu gemiler zarar görmeden kaldırılmış ve bir kez daha zarar görmeden yüzdürülmüştür; ancak daha kuru bir dibe yakalanan ve düz bir omurgaya sahip olmayanlar, akan gelgit geldiğinde, ya birbirleriyle çarpışmış ya da karaya çarpıp parçalanmıştır. İskender bunları elinden geldiğince onardı ve iki *kerkouroi* ile Killuta denilen,[724] yerlilerin denize inerken demir atması gerektiğini söyledikleri adayı keşfetmeleri için adamlar gönderdi. Adada iyi bir demirleme yeri olduğunu, adanın büyük ve tatlı suyu olduğunu bildirdiler; böylece filosunun geri kalanı adaya yanaşırken, İskender'in kendisi en iyi yelkenli gemilerle nehrin denize çıkışını görmek ve güvenli bir geçiş sağlayıp sağlamadığını keşfetmek için adanın uzak tarafına gitti. Adanın yaklaşık 200 *stadia* ötesine gittiklerinde, denizin tam ortasında ikinci bir ada gördüler.[725] Şimdilik nehir adasına geri döndüler ve adanın burnunda demirleyen İskender, Ammon'un kendisine kurban kesmesini emrettiğini söylediği tanrılara kurban kesti. Ertesi gün denizdeki diğer adaya yelken açtı, orada konakladı ve orada da kurban kesti, farklı tanrılara farklı törenlerle farklı kurbanlar sundu; bu kurbanları da Ammon tarafından verilen kehanete uygun olarak sunduğunu söyledi. İndus Nehri'nin ağzını geçtikten sonra, söylediği gibi, okyanusta yakınlarda herhangi bir ülke olup olmadığını gözlemlemek için bizzat denize açıldı, ama kendi kararıma göre, esas olarak Hindistan dışındaki büyük denizde yolculuk yapmış olabilir. Sonra Poseidon'a boğalar kurban etti ve onları denize attı, kurbandan sonra şarap döktü ve Poseidon'un Nearkhos'la birlikte Basra Körfezi'ne ve Fırat ile Dicle'nin ağızlarına doğru göndermeyi planladığı deniz kuvvetlerini güvenli bir şekilde taşıması için dua ederek şükran sunusu olarak altından yapılmış bir kadehi ve altın kaseleri denize attı.[726]

Patala'ya döndüğünde kaleyi tahkim edilmiş buldu ve Pithon tüm görevini başarıyla yerine getirdikten sonra ordusuyla birlikte geldi.[727] Şimdi Hephaistion'a gemi istasyonunu güçlendirmek ve tersaneleri inşa etmek için gerekli her şeyi hazırlaması emredildi; çünkü

[724]Veya Skillustis; Plutarkhos'a göre Psiltukis. Ancak İndus Deltası'nın büyük değişiklikler göstermesi yüzünden yerinin tayini mümkün değildir.

[725]Bu ikinci adanın yerinin tayini de artık mümkün değildir.

[726]Arr. VI.19.1-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 81-82; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 156-159. Ayrıca bkz. Arr. *Ind*. 20.2; Arr. VII.1.1; Diod. 104.1; Curt. IX.9.27; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 103; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 202-203. Kurbanlar: Arr. *Ind*. 20.10, ayrıca bkz. Arr. VI.3.2.

[727]Kale/hisar: Arr. VI.18.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 8; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 152-153.

orada, İndus Nehri'nin ikiye ayrıldığı Patala şehri yakınlarında birçok gemiden oluşan bir filo bırakmayı planlıyordu.[728]

Kendisi de İndus'un okyanusa[729] hangi koldan daha kolay açıldığını öğrenmek için İndus'un diğer ağzından tekrar okyanusa yelken açtı; İndus nehrinin ağızları birbirinden 1800 *stadia*'dan fazladır.[730] İnişte nehrin büyük bir göle döküldüğü noktaya ulaştı; nehir yayılıyor ve belki de çevredeki akarsular ona boşalıyor ve onu bir deniz körfezine çok benzeyen büyük bir hale getirmeye yardımcı oluyor; aslında içinde bizim denizimizdekilerden daha büyük deniz balıkları görülüyordu. Daha sonra gölde kaptanların gösterdiği bir noktaya demir atarak, Leonnatos'la birlikte askerlerin çoğunu ve tüm *kerkouroi*'yi orada bıraktı, kendisi de *triakontoroi* ve *hemioliai* ile birlikte İndus'un çıkışının ötesine geçti ve bu geçitten ilerleyerek tekrar denize ulaştı ve İndus'un bizim tarafımızdaki çıkışının daha kolay olduğunu keşfetti.[731] Daha sonra kıyıya demir attı ve yanına bazı süvarileri alarak kıyı boyunca 3 günlük bir yürüyüş yapmış, kıyı yolculuğu için ülkenin doğasını gözlemledi ve yolcuların su bulabilmesi için kuyular kazılmasını emretti. Sonra kendisi gemilerine döndükten sonra Patala'ya doğru yelken açarken, ordunun bir kısmını da aynı işi sürdürmeleri için Patala'ya dönme talimatıyla birlikte kıyıya gönderdi. Bir kez daha göle doğru yelken açtı ve orada başka bir gemi istasyonu ve diğer tersaneleri inşa etti; ve orada bir garnizon bırakarak, ordu için 4 aylık tahıl getirdi ve kıyı yolculuğu için diğer tüm hazırlıkları yaptı.[732]

Ancak o mevsimde denizcilik yapmak olanaksızdı, çünkü ticaret rüzgârları[733] sürekli esiyordu; o mevsimde rüzgârlar bizde olduğu gibi kuzeyden değil, büyük denizden ve kabaca güneyden esiyordu. Ancak kışın başlangıcından, Ülker yıldızının batışından kış gündönümüne kadar,[734] burada denizciliğin mümkün olduğu bildirilmiştir; çünkü kara

[728]Arr. VI.20.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 83; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 158-159.

[729]Umman Denizi, Hint Okyanusu'nun Hindistan ile Arabistan arasında kalan kuzeybatı kolu.

[730]Strab. XV.1.33.

[731]N.G.L. Hammond (1980). *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*. Noyes Press, 465-467.

[732]Arr. VI.20.2-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 83-84; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 158-161.

[733]Okyanuslarda 30º kuzey enlemiyle 30º güney enlemi arasında sürekli esen rüzgarlar.

[734]Ülker Burcu (Pleiad) Kasım başlarında (11 Kasım) batar.

şiddetli yağmurlarla ıslandığında doğal olarak, ister kürekle ister yelkenle olsun, kıyı yolculuğu için uygun olan hafif kara meltemleri vardır.[735]

Filonun amirali Nearkhos sefer için mevsimi beklerken, İskender Patala'dan ayrıldı[736] ve tüm gücüyle Arabios[737] nehrine kadar ilerledi; Oradan hypaspistlerin ve okçuların yarısını, *asthetairoi* denilen taburları, hassa süvarilerinin *agema*'sını, her hipparkhy'den[738] bir bölüğü ve tüm atlı okçuları yanına alarak, kıyı boyunca yelken açan ordular için bol miktarda su olsun diye kuyular kazmak ve ayrıca İskender'e ve orduya hiçbir dostane hizmette bulunmadıkları için uzun süredir bağımsız olan Oritanlara[739] ve bu bölgelerdeki Hintlilere ani bir saldırı yapmak için sola, denize doğru döndü. Hephaistion geride kalan orduların başına geçirildi. Arabios nehri civarında yaşayan bağımsız halklardan bir diğeri olan Arabitaeler, İskender'e karşı koyabileceklerini düşünmediler ve yine de boyun eğmeyi seçmediler; İskender'in yaklaştığını öğrendiklerinde ıssız ülkeye kaçtılar. İskender, az suyu olan dar bir nehir olan Arabios Nehri'ni geçti, çölün büyük bölümünü geceleyin kat etti ve şafak vakti yerleşim bölgesine yaklaştı. Burada piyadelerine yürüyüş düzeninde ilerlemelerini emretti, ancak süvarileri yanına aldı ve ovanın en geniş alanını kaplayabilmeleri için filolara böldü ve böylece Oritanların topraklarını işgal etti. Direniş gösterenler süvariler tarafından öldürüldü; birçoğu da canlı ele geçirildi. İskender küçük bir su birikintisinin yanında ordugâh kurdu ama Hephaistion ve askerleri yaklaşınca daha da ilerledi. Oritanların Rhambakia adlı en büyük köyüne vardığında, bölgeye hayranlığını dile getirdi ve eğer insanlar burada bir şehirde toplanırsa, buranın büyük ve müreffeh bir yer olacağını düşündü. Hephaistion daha sonra bu işle ilgilenmek üzere geride bırakıldı.[740]

---

[735]Arrianos, rüzgarların rutubetli yerlerden kuru yerlere doğru estiğini söyleyen Aristoteles'in fikrine uymaktadır (Arist. *Meteorologia* I. 3). Arr. VI.21.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 84; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 162-163.

[736]325 yılının Ağustos ayı sonlarında ve yaklaşık 40.000 kişi ile.

[737]*Indica*'da Arrianos Arabis yazar, bunun diğer adı Hub Nehri'ymiş.

[738]Bazı görüşlere göre, her hipparkhy'nin bir Doğu birliği varmıştı, bkz. App. XIX.2.

[739]Oreit veya Oritanlar (Arrianos, **a.g.k.**, 1949, VI.21.3-5), kılık ve silahları bakımından öteki Hintlilerden ayrılan fakat lisan, adet ve hayat tarzları onların aynı olan bir Hint kavmiydi, bkz. Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VI.21.3. Ayrıca Arr. *Ind*. 22.10'a bakın.

[740]Rhambakia, antik kalıntıların bulunduğu modern Bela'nın (Lasbela ilçesi, Belucistan) yakınında yer almalıdır; kıyı gerilemiş olsa da, karadaydı. Onesicritus *ap*. Pliny, **a.g.k.**, 1855, VI. 26, İskender'in emriyle Leonnatos tarafından kurulan Aleksandreia adını vermiş; büyük ihtimalle Leonnatos, Hephaistion'un işini

5.2. Gedrosia ve Karmania Seferi

İskender yanına yine Hypaspistlerin ve Agrianyalıların yarısını, süvarilerin *agema*sını ve atlı okçuları alarak Gedrosialıların ve Oritanların sınırlarına doğru ilerledi; kendisine yaklaşmanın bir geçitten geçtiği ve Gedrosialılarla Oritanların onun yaklaşmasını engellemek için geçidin önünde ordugâh kurdukları bildirildi. Aslında orada dizilmişlerdi; ama onun ilerlediği haberi getirilince, çoğu mevzilerini terk ederek geçitten kaçtı; Oritanların şefleri kendilerini ve uluslarını teslim etmek için ona geldiler. Onlara Oritanların büyük kısmını bir araya toplamalarını ve hiçbir zarar görmeyecekleri güvencesiyle onları kendi evlerine göndermelerini emretti; başlarına satrap olarak Apollophanes'i atadı. Onunla birlikte muhafız Leonnatos, tüm Agrianyalıların, okçuların ve süvarilerin bir kısmının ve diğer piyade ve atlı Yunanlı paralı askerlerin komutasında Ora'da bırakıldı; donanma bu bölgeden geçene kadar bekleyecek, şehirdeki insanları toplayacak ve satrapa daha itaatkâr olmaları için Oritanların ülkesindeki işleri yoluna koyacaktı. Sonra İskender ordusunun büyük bölümüyle, çünkü Hephaistos geride kalan askerleriyle birlikte gelmişti, çoğu çöl olan topraklardan geçerek Gedrosialılara doğru ilerledi.[741]

İskender oradan Gadrosialıların ülkesine, erzak bakımından tamamen yoksun, zor bir yoldan geçti;[742] özellikle ordu sık sık su bulamıyordu; ama geceleyin ve denizden oldukça uzak bir yerden geçmek zorundaydılar. Yine de İskender kıyıdaki topraklardan geçmek, ne tür limanlar olduğunu görmek ve yürüyüşü sırasında ya kuyular kazarak ya da belki bir pazar veya demirleme yeri sağlayarak donanma için elinden geleni yapmak istiyordu. Ancak Gadrosia ülkesi kıyı şeridi boyunca tamamen çöldü ve Mandrodoros oğlu Thoas'ı birkaç süvariyle denize göndererek orada gerçekten bir demiratma yeri, denize yakın bir su ya da başka bir erzak olup olmadığını öğrenmesini istedi. Döndüğünde, sahilde, birbirine tutturulmuş deniz kabuklarından yapılmış ve balıkların omurgalarıyla örtülmüş boğucu yerlerde bazı balıkçılar bulduğunu, ancak bu balıkçıların

tamamlamıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. VI.21.3-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 84-85; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 162-165.

[741]Arr. VI.22.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 86; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 164-167.

[742]Aristobulos'un dediğine göre çölün bazı yerlerinde çeşitli ağaçlar varmıştır, mesela mürrüsafı, bkz. Arr. VI.22.3-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 86-88; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 166-169.

kullanabilecekleri çok az tatlı suları olduğunu, çünkü suyu çakıllardan güçlükle çıkardıklarını ve hatta her zaman taze olmadığını bildirdi.[743]

İskender, Gedrosia'da erzağın daha bol olduğu bir yere ulaştığında, ele geçirdiklerini yük katarları arasında dağıttı, kendi mührüyle mühürledi ve denize taşınmasını emretti.[744] Kendisi de Gedrosia'nın başkentine doğru ilerledi; bu yerin adı Pura'ydı[745] ve Ora'dan oraya toplam 60 günde ulaştı.[746] Pura'ya varınca İskender ordusunu orada dinlendirdi. Apollophanes'i satraplıktan azletti, tüm emirlerini ihmal ettiğini gördü ve yerine Thoas'ı satrap olarak atadı; ancak o hastalıktan ölünce Sibyrtios görevi aldı. Kısa bir süre önce İskender tarafından Karmania satrapı olarak atanmıştı, ancak şimdi hem Arakhosialıların hem de Gedrosialıların sorumluluğuna verildi ve Pythophanes'in oğlu Tlepolemos Karmania'nın sorumluluğunu üstlendi. İskender Karmania'ya doğru yola çıktığında, Hint topraklarının satrapı Philippos'un paralı askerler tarafından kendisine karşı düzenlenen bir komploda haince öldürüldüğü, ancak Philippos'un Makedonyalı muhafızlarının suikastçıları öldürdüğü, bazılarının suçüstü, bazılarının da yakalandıktan sonra öldürüldüğü kendisine bildirildi. Bunu öğrenince, Hindistan'a Eudamos ve Taksilas'a mektuplar göndererek, kendisi bir satrap gönderene kadar eskiden Philippos'un yönetiminde olan bölgenin sorumluluğunu üstlenmelerini istedi.[747]

İskender Karmanya'ya ulaştığında, Krateros yanında ordunun geri kalanını, filleri ve isyan edip sorun çıkaran ama ele geçirdiği Ordanes'i de getirmişti. Orada İskender'e Areia/Arialıların ve Zarangialıların satrapı Stasanor, Parthia ve Hyrkania'nın satrapı Phrataphernes'in oğlu Pharismanes ve Parmenio'yla birlikte Med'deki ordunun komutasını geride bırakan generaller Kleandros, Sitalkes ve Herakon da katıldı; onlar da ordularının büyük bölümünü getirmişlerdi. Stasanor ve Phrataphernes ile askerleri, İskender'in Gadrosia'ya yürüdüğünü öğrendiklerinde, ordusunun büyük acılar çekeceğini tahmin ettiklerinden, ona çok sayıda yük hayvanı ve çok sayıda deve getirdiler. İskender Karmanya'da Hindistanın fethi ve ordusunun Gadrosia'dan güvenli geçişi için şükran

[743]Arr. VI.23.1-3; Arr. *Ind*. 24.1-9, özellikle 24.9; 29.9 vd.; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 88; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 168-171.

[744]Daha fazla bilgi için Arr. VI.23.4-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 88-89; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 170-173'e bakın.

[745]Muhtemelen modern Bampur veya Fahraj.

[746]Arr. VI.24.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 89; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 172-173.

[747]Arr. VI.27.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 95; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 182-183.

kurbanları kesmiş, müzik ve atletizm oyunları düzenlemiş ve Peukestas'ı muhafız olarak görevlendirmiştir.[748]

Bu arada Nearkhos, Oritanların, Gedrosialıların ve Balık Yiyenlerin (İkhthyophagiler)[749] ülkesindeki yolculuğunu tamamladıktan sonra, Karmania sahilinin meskûn kısmına vardı; oradan birkaç askeriyle birlikte İskender'in yanına gitti ve dış okyanusta yaptığı yolculukta yaşadıklarını anlattı. [MÖ 324 yılında] İskender onu kıyı boyunca Susiana topraklarına ve Dicle nehrinin ağızlarına doğru yolculuğuna devam etmesi için tekrar geri gönderdi. İskender Hephaistos'u ordunun büyük bir kısmı, yük katarı ve fillerle birlikte Karmania'dan Persia'ya kadar deniz kıyısı boyunca gönderdi; seferi kış mevsiminde olduğu için Persia'nın kıyı kesimleri o zamanlar güneşliydi ve tüm ihtiyaçlar iyi karşılanıyordu.[750]

5.3. Persis/Persia ve Susiana Seferi

İskender piyadelerin en çevikleriyle, süvari yoldaşlarıyla ve okçuların bir kısmıyla Persia'daki Pasargadae'ye doğru ilerledi; Stasanor'u kendi ülkesine gönderdi. Persia sınırına vardığında, Phrasaortes'in artık satrap olmadığını, çünkü İskender henüz Hindistan'dayken hastalıktan öldüğünü, ancak Orksines'in[751] İskender'in atamasıyla değil, başka bir valinin yokluğunda Persialıları İskender için düzene sokacak doğru kişi olduğunu düşündüğü için Persia'dan sorumlu olduğunu gördü. Med satrapı Atropates de, tacı başına takıp[752] Persialıların ve Medlerin kralı unvanını aldığı için tutuklattığı Medli Baryakses'le birlikte Pasargadae'ye geldi; onunla birlikte devrim ve isyandaki ortakları da vardı. İskender onları öldürttü.[753]

Pers başkentine her gittiğinde Kyros'un mezarını[754] ziyaret etmeyi kendine iş edinen İskender, lahit ve sedir dışında her şeyin sökülmüş olduğunu gördü. Soyguncular Kyros'un cesedine bile zarar vermişlerdi, çünkü lahdin üst kısmını kaldırıp cesedi dışarı atmışlardı; lahdin boyutlarını küçültmeye çalışmışlar, bazı kısımlarını parçalayıp

---

[748]Arr. VI.27.3, 27.6 ve 28.3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 95-98; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 182-185, 186-189.

[749]Umman Denizi kıyısındaki Mekran'ın çorak kıyılarında oturan kavim (ırk, kabile).

[750]Arr. VI.28.5-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 98-99; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 188-191.

[751]Arr. III.8.5; Curt. X.1.22; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 133'e bakın.

[752]Perslerin giydikleri silindir şeklinde bir külâh olan tiarayı yalnız krallar dik olarak taşıyabilirlerdi, Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VI.29.3'e bakın. Bkz. App. XIV.2.

[753]Arr. VI.29.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 99; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 190-193.

[754]Pasargadae'de bulunan Kraliyet Bahçesinde Kyros'un türbesi vardır.

diğerlerini ezmişler ve böylece kolayca taşınmasını sağlamışlardı. Bu girişimlerinde başarılı olamayınca lahdi olduğu yerde bırakıp gitmişlerdi. Aristobulos, İskender'den mezarı eski haline getirmesi, cesedin bütün parçalarını tekrar lahdin içine koyması ve kapağını kapatması, hasar gören yerleri onarması, sediri şeritlerle donatması, süs olarak oraya yerleştirilmiş olan her şeyi aslına uygun olarak parça parça onarması, kapıyı kısmen taşla örerek kısmen de kille sıvayarak ortadan kaldırması ve kraliyet mührünü kilin üzerine basması için emir aldığını söyler. İskender mezarın koruyucuları olan Magian/Mecusileri yakaladı ve failleri ihbar etmeleri için onlara işkence yaptı, ancak işkence altında ne kendilerini ne de başkalarını ihbar etmediler, suç ortaklığı yaptıklarına dair başka bir kanıt da bulunamadı ve İskender onları serbest bıraktı.[755]

Sonra İskender Persia sarayına gitti. Artık Persialılar, Phrasaortes'in ölümünden sonra kendilerini yöneten Orksines'e karşı da pek çok suçlamada bulunuyorlardı. Tapınakları ve kral mezarlarını yağmaladığı ve birçok Persialıyı haksız yere öldürttüğü kanıtlandı. İskender'in ayarladığı kişiler tarafından asıldı.[756] Persialıların satrapı olarak Peukestas'ı atadı. Persia satrapı olur olmaz, Med kıyafetlerini değiştiren ve Fars dilini öğrenen tek Makedonyalıydı ve diğer tüm açılardan Persia geleneklerine uyum sağlamıştı. Bu ona İskender'in övgüsünü kazandırdı ve Persialılar onun yöntemlerini kendilerininkine tercih etmesinden memnuniyet duydular.[757]

Pasargadae ve Persepolis'e ulaştıktan sonra İskender, Fırat ve Dicle'den Pers Denizi'ne yelken açma ve İndus gibi nehirlerin denize dökülüşünü ve o bölgedeki denizi görme arzusuyla yanıp tutuşuyordu.[758] Bazıları İskender'in Arabistan, Etiyopya, Libya ve Atlas Dağı'nın ötesindeki göçebelerin çoğunu, Gadeira'yı [Cadiz] ve denizini dolaşmayı ve Libya ve Kartaca'yı zapt ettikten sonra nihayet tüm Asya'nın kralı unvanını kazanmayı planladığını da kaydetmiştir; Pers ve Med krallarına gelince, ona (İskender'in görüşüne göre) göre Asya'nın bir kısmını bile yönetmemişlerdi ve bu yüzden kendilerini Büyük Kral olarak adlandırmaya hakları yoktu. Bundan sonra, bazı anlatılara göre Euksine

[755]Arr. VI.29.9-11; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 100-101; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 194-197.

[756]Curtius'un dediğine göre, hadımlardan Bagoas düşmanlık yüzünden yalancı şikayetçiler tertiplemiş, bu yüzden Orksines suçsuz olarak idam edilmiş (Curt. X.1.22 vd.).

[757]Arr. VI.30.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 101-102; Arrianos, a.g.k., 1983, 196-199. Daha fazla bilgi için bkz. E. Badian (1958). The Eunuch Bagoas: A Study in Method. *CQ*, 8, 144 vd.; App. XXIII.9; Bosworth, **a.g.k.**, 1980, 12.

[758]App. V.3; Arr. *Ind*. 20.2; Arr. VII.1.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 103; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 202-203.

[Karadeniz] Denizi'ne açılarak İskit [Rusya] ve Maeotis Gölü'ne [Azak Denizi] gitmeyi, bazılarına göre ise Sicilya'ya ve Iapygia/Apulia burnuna [Capo S. Maria di Leuca] ulaşmayı planlıyordu, çünkü Roma'nın şöhretinin büyük bir yükselişe geçmesinden oldukça rahatsızdı.[759]

Bu arada İskender, Susa'ya ulaştıktan sonra Atropates'i kendi satraplığına gönderdi.[760] Burada Abulites ve oğlu Okaathres'i Susalıları kötü yönettikleri için tutuklattı ve öldürttü.[761] Ayrıca Susa'da kendisi ve yoldaşları için düğünler düzenledi; kendisi Dareios'un en büyük kızı Barsine ile ve Aristobulos'un söylediğine göre, Okhos'un en küçük kızı Parysatis ile evlendi. Daha önce de Baktrialı Oksyartes'in kızı Roksane'yi eş olarak almıştı. Bu arada Nearkhos da Susa'ya varmıştı.[762] İskender buradaki işini tamamladıktan sonra, Hephaistos'a piyade kuvvetlerinin çoğunu Basra Körfezi'ne götürmesini emretti ve donanması Susiana topraklarına girdikten sonra, kendisi de hypaspistler, *agema*lar ve az sayıda hassa süvari ile birlikte Eulaios[763] Nehri'nden denize yelken açtı.[764]

5.4. Babil Seferi ve İskender'in Ölümü

Nehir ağzına yaklaştığında, hasar görmüş olanlar da dâhil olmak üzere gemilerinin çoğunu burada bıraktı ve en süratli yelkenliler ile Eulaios ağzından Dicle'nin ağzına doğru ilerledi. Küçük filoların geri kalanı, Dicle ve Eulaios arasında açılmış olan kanala[765] kadar geri getirilmiş ve oradan Dicle'ye girmiştir.[766]

Asur'u da içine alan, Fırat ve Dicle nehrinin arasındaki, ülkeye Mezopotamya denir. Çok daha alçak yerlerden geçen Dicle, Fırat'tan birçok kanalla su alır ve birçok başka nehirle birleşir, böylece hacmi artar, büyük bir nehir halinde Basra Körfezi'ne akar ve ağzına kadar herhangi bir geçit vermeden akar, çünkü bu nehirden memleketin içerisine

---

[759]Arr. VII.1.2-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 103; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 202-203.

[760]Yani Medya'ya (Arr. VI.29.3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 99; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 190-193).

[761]Arr. III.19.2; Plut. 68; App. XXIII.9; Arrianos, **a.g.k.**, 1945, 154-155; Arrian, **a.g.k.**, 1976, 288-289.

[762]Arr. VII. 4. 1, 4. 4 ve 5. 6; Diod. 107. 6; P. 70; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 107-108, 110; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 210-213. Yakınlarının düğünlerini, börçlerinin ödenmesi ve diğer olaylar için Arr. VII. 4. 5-6. 5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 108-112; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 212-221'e bakın.

[763]Muhtemelen modern Karkheh veya Karkhen Nehri. Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VII.7.2: Karun Nehri.

[764]Arr. VII.7.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 112; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 220-223.

[765]Günümüzdeki Haffar.

[766]Arr. VII.7.2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 112-113; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 222-223.

su geçilemez. Fırat'ın aktığı yatak ise daha yüksektir; kıyıları her noktada arazi ile aynı seviyededir ve bundan birçok kanal açılmış, bazıları her zaman akar ve her iki kıyıda oturan sakinlere su sağlar, diğerleri ise araziyi sulamak için su sıkıntısı olduğunda, gerektiği zamanlarda açılırlar; çünkü genel olarak bu ülkede yağmur yağmaz. Bu nedenle Fırat aşağı indikçe suyu azalır.[767]

Eulaios ve Dicle'nin ağızları arasındaki bütün kıyı boyunca deniz yolculuğu yaptıktan sonra İskender, Dicle'den yukarı doğru, Hephaistion'un bütün ordusuyla ordugâh kurduğu yere gitti. Buradan Dicle kenarında bulunan Opis şehrine doğru gemi ile yola çıktı.[768] Opis'e varınca Makedonyalıları topladı, yaşlılık veya sakatlık yüzünden hizmete uygun olmayan askerleri ordudan çıkardığını ve bunları yurda göndereceğini söyledi.[769] Ancak onlara,[770] memlekettekileri kıskandıracak kadar hediye vereceğini ve Makedonyalıların geri kalanını da aynı tehlikelere ve zorluklara katılmaya teşvik edecek kadar ihsanlarda bulunacağını söyledi.[771]

Şimdi de Makedonyalılardan yaşlılık veya başka herhangi bir koşuldan dolayı hizmete uygun olmayanlar İskender'e veda etmeye geldiler; sayıları 10.000 kadardı. İskender onlara yalnızca hizmet ettikleri zamanın değil, aynı zamanda memleketlerine varıncaya kadar ödenmesi gereken ücretlerini de verdi; ayrıca her birine hediye olarak 1 *talanton* verdi. Asyalı eşlerinden çocukları varsa, bunları onların yanında bırakmalarını ve yabancı eşlerinden olan çocukları ile memleketlerinde bırakılan çocukları ve karıları arasında bir kavga gürültü çıkmasına sebep olacağından Makedonya'ya götürmemelerini emretti; Makedonya tarzında özellikle askeri eğitimle yetiştirilmeleri ile bizzat kendisinin ilgileneceğine söz verdi; erkekliğine varınca bunları Makedonya'ya götüreceğini ve babalarına teslim edeceğini vadetti.[772] Bunlara karşı olan sevgisinin ve şefkatinin ispatı olarak, bunları koruması ve yürüyüşlerinde yönlendirmesi için yanlarında en sadık

---

[767]Arr. VII.7.3-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 112; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 222-223. Dicle ve Fırat aralarındaki memlekete [arasında kalan toprağa] Mezopotamya denir. Coğrafik konuma bakarsak, Mezopotamya'nın büyük bir kısmı Asur ve ondan sonra Suriye, kısmen de Ermenistan bölgelerini kapsamaktaydı.

[768]Strab. XVI.1.9; Arr. VII.7.6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 113; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 224-225.

[769]Bu olay Susa'da olmuş olmalıdır.

[770]Metin için Hammond, **a.g.k.**, 1980'e bakın.

[771]Bu, İskender'in aklında daha fazla fetih planı olduğu anlamına gelir. Arr. VII.8.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 114; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 224-225.

[772]Diod. 110.3; Plut. 71.5.

yandaşı olan Krateros'u gönderdi. Krateros sadece liderleri olarak tayin edilmekle kalmadı, onları yurtlarına kavuşturduktan sonra Makedonya, Trakya, Teselya ve Yunanlıların özgürlüğünün sorumluluğunu üstüne alacak,[773] Antipatros ise eve gönderilen adamların yerine reşit Makedonyalıları getirecekti. Ayrıca Polyperkhon'u, Krateros'tan sonra kıdemli bir komutan olduğundan dolayı, gönderildiğinde hasta olduğu için yolda Krateros'a bir zarar gelirse yurda gönderilenlerin lidersiz kalmamaları için komutan muavini olarak gönderdi.[774]

İskender Ekbatana'da,[775] genellikle başarılı bir olaydan sonra yaptığı gibi bir kurban sundu, ve atletik ve müzikal oyunlar düzenledi ve arkadaşları onun şerefine içki âlemleri organize ettiler. Bu sırada Hephaistion hastalandı ve hastalığı yedi gün sürdü. Söylendiğine göre, yarış meydanı insanlarla doluyken—çünkü o gün askerler için atletik sporlar vardı—İskender, Hephaistion'un oldukça ağır hasta olduğunu duyunca, alanı terk etti ve aceleyle onun yanına gitti, fakat onu ölmüş olarak buldu.[776]

Tarihçiler İskender'in kederi hakkında çeşitli açıklamalar yapmışlardır. Bazıları, o gün çoğunlukla, arkadaşının bedeni üzerine uzanarak ağladığını ve arkadaşları tarafından götürülünceye kadar ayrılmadığını söylerler. Bazıları bütün gün ve bütün gece ölünün üzerine yattığını, diğerleri ise yanlış verilen bir ilaç için ya da gözünün önünde Hephaistion'un çok fazla içki içtiğini gördüğü ve onu durdurmadığı için hekim Glaukias'ı idam ettirdiğini söyler. Bazıları, İskender'in cesedin taşındığı arabayı bir süre kendi eliyle sürdüğünü de söylemektedir.[777] Diğer birtakımları, Ekbatana'daki Asklepios Tapınağı'nın yerle bir edilmesini emrettiğini bildirmektedir.[778] Tarihçilerin çoğu, Hephaistion'u bir yarı tanrı sayarak ona daima kurban sunulmasını emrettiğini kaydetmiştir; bazıları, İskender'in bir heyet göndererek Ammon'dan Hephaistion'a bir tanrı olarak kurban

[773]App. XXIII.10; Bosworth, **a.g.k.**, 1980, 7.

[774]Arr. VII.12.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 121-122; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 240-243. Diğer olaylar ve İskender'in sözleri için bkz. Arr. VII.8.2-11.9; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 114-121; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 224-241.

[775]Modern Hamadan veya Hamedan.

[776]Arr. VII.14.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 125; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 248-249.

[777]Oldukça inanılmaz gibi gözükmektedir.

[778]Ancak bu barbarca olurdu, ve İskender'in özelliğine yaraşmamaktadır, daha ziyade Kserkses'in dinsizliğine ve denizi cezalandırmak için Hellespontos'a attırdığı rivayet edilen kırbaçlara benzemektedir, bkz. Hdt. VII.34.

sunulmasına müsaade edip etmediğini sordurduğunu, fakat buna izin alamadığını söyler.[779]

Aynı zamanda bütün tarihçiler İskender'in Hephaistion için Babil'de 10.000 *talanta*[780] harcayarak bir odun yığını hazırlanmasını emrettiğini bildirmektedirler. Bundan başka İskender'in bütün barbar memleketlerinde yas tutulmasını emrettiğini; İskender'in yoldaşlarından birçoğunun ölen Hephaistion'a saygı duyarak kendilerini ve silahlarını adadıklarını söylerler. Ayrıca İskender, Hephaistion'un adının bu birlikte yaşaması için, Hephaistion'un yerine kraliyet muhafız birliğine hiçbir zaman bir komutan tayin etmedi; kıtanın komutanına Hephaistion adını vermeye devam etti.[781]

[MÖ 324/23 yılında] Yasta uzun zaman geçti ve sonunda İskender kendini yastan kurtarmak isteyince yoldaşları bu konuda onu teselliye muvaffak oldular. Bunun için Oksialıların sınırındaki savaşçı bir ırk olan Kossaianlara[782] karşı bir sefere çıktı. Bu Kossaeanlar dağlıdır ve müstahkem mevkide yaşarlar; bir düşman kuvveti yaklaşınca ya toplu halde dağların tepelerine çekilirler veya her biri elinden geldiği kadar kaçarak saldırganlarının saldırısını imkânsız kılarlar. Düşman gidince tekrar geçimlerini sağladıkları haydutluğa dönerlerdi. Ancak İskender, kışın ortasında sefere çıkmasına rağmen bu kabileyi alt etti. Ne kış mevsimi, ne de ülkenin zorlukları onun ve ordunun bir kısmını düşmanlara karşı yöneten Lagos oğlu Ptolemaios'un önüne geçebildi; aslında İskender, üstlendiği askeri harekâtta imkânsız bir şey görmedi.[783]

[MÖ 323 yılında] Babil'e giderken Libyalıların elçileri İskender'e geldiler, Asya'nın kralı olduğu için onu tebrik ettiler ve bir çelenk sundular. İtalya'dan da Brutyalılar, Lukanyalılar ve Etrüskler aynı amaçla elçiler gönderdiler. Bu sırada Kartacalıların elçiler gönderdiği, İskitler, Keltler ve İberyalılardan da dostluk ricası için elçiler geldiler, Yunanlılar ve Makedonyalıların bunların adlarını ve görünüşlerini ilk kez o zaman öğrendikleri söylenir.[784] Bundan başka İskender'in tarihçilerinden Aristo ve Asklepiades, Romalıların bile elçiler gönderdiğini ve İskender elçilerle tanıştığında,

[779]Arr. VII.14.2-7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 125-127; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 248-253.

[780]Ayrıntılı bilgi için bkz. Diod. 115.

[781]Arr. VII.14.8-10; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 127-128; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 252-255.

[782]Arr. *Ind*. 40.6-8; Plut. 72.3; Diod. 111.5.

[783]Arr. VII.15.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 128; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 254-255.

[784]App. XXII. Kartaca (Carthage) için bkz. Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 24, 5.

onların düzenliliğini, çalışkanlığını ve özgürlüğünü gördükten ve aynı zamanda anayasalarını sorup öğrendikten sonra, onların gelecekteki güçleri hakkında bir kehanette bulunmuş olduğunu söylerler.[785]

Bundan sonra İskender, Argaios oğlu Heraklides'i gemi yapımcılarıyla Hyrkania'ya gönderdi ve Hyrkania dağlarından odun kesmesi ve Yunan tarzında hem güverteli hem de güvertesiz savaş gemileri inşa etmesi emrini verdi. İskender ordusuyla Babil'e doğru ilerlerken Dicle'yi geçtiğinde, Keldani [786] kahinler tarafından karşılandı ve onu bir kenara çekerek Babil'e gitmekten vazgeçmesi için yalvardılar; tanrıları Belos'tan [Baal] o sıralarda Babil'e girmesinin kendisine zarar vereceğine dair bir kehaneti bildirdiği, ancak İskender onlara şair Euripides'in bir beytiyle cevap verdiği söylenir; beyit şudur: Kahinlerin en hayırlısı, iyi tahmin edendir.[787]

İskender Keldanilerden oldukça şüpheleniyordu ve Tanrının kehanetiyle değil, kendi menfaatleri için onun Babil'e girmesini engellemeye çalıştıklarını düşünüyordu. Belos tapınağı Babil şehrinin merkezindeydi, büyüklüğü benzersizdi ve yersakızı ile birbirine yapıştırılmış pişmiş tuğlalardan yapılmıştı. Kserkses Yunanistan'dan döndüğünde, Babil'in diğer mabetleri gibi bunu yerle bir etmişti ve İskender bunu yeniden inşa etmeyi düşündü. Fakat kendisi oradan ayrıldıktan sonra, görevlendirilenler bu işi ihmal ettiklerinden dolayı bunu bütün ordusunun yardımıyla tamamlamayı planlamıştı. Belos Tapınağı, Asur kralları tarafından vakfedilen geniş arazi ve büyük bir hazineye sahipti ve eski zamanlardan beri bunların geliriyle tapınağın tamiri ve tanrı için kurbanlar temin edilirmiş, ama o sıralarda Keldaniler tanrıya ait mülklerinden gelirlerini kendileri almaktaymışlar, çünkü gelirleri harcayacak bir yer yok olmuştu. Bu nedenle İskender onların, tapınağın tamiri çabuk tamamlanırsa bu paraların ellerinden gideceğinden korktuklarından ve kendisinin Babil'e girmesini istemediklerinden şüpheleniyordu. Aristobulos'un dediğine göre, her nasılsa İskender başka bir yönden şehre girme

[785]Bunu ne kesin olarak doğru ne de tamamen inanılmaz olduğunu söylemek mümkün değildir, ancak hiçbir Romalı İskender'e gönderilen bu elçilikten bahsetmemiş, İskender'in tarihçilerinden Lagos oğlu Ptolemaios ve Aristobulos da böyle bir şey söylememektedirler. Ayrıca bilindiği gibi o sıralarda hürriyetin en yüksek derecesine sahip olan Romalıların, ne korku ne de bir kazanç umudu buna sebep olmadan kendi yurtlarından çok uzaktaki yabancı bir krala elçiler göndermeleri onların politikalarına uygun görünmemektedir. Bkz. Arr. VII.15.4-5; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 128-129; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 254-257.

[786]Mezopotamya'nın güneyinde yaşamış eski bir halk.

[787]Arr. VII.16.1 ve 16.5-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 130-131; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 256-261.

hususundaki tavsiyelerine oldukça uymuştu. İlk gün Fırat Nehri kıyısında ordugâh kurdu ve ertesi gün, şehrin batıya bakan kısmından geçmek ve sonradan doğuya doğru ilerlemek için nehri sağına[788] alarak kıyı boyunca yürüdü. Yalnız, batı tarafına giren ve doğuya doğru dönen herhangi biri orayı bataklık ve çamurlarla dolu bulduğu için, arazinin zorluğu nedeniyle ordusuyla bu yoldan ilerleyemedi, bu yüzden İskender'in tanrıya itaatsizliği hem kasıtlı hem de kasıtsızdı.[789]

İskender Babil'e girdiğinde, Yunan Şehirlerinden (Hellas şehirleri) elçiler onun yanına geldi; birçoğu ona çelenkler sunmaya ve bütün zaferlerini, özellikle Hindistan'daki zaferlerini kutlamaya ve aynı zamanda Hindistan'dan sağ salim dönüşü için onu tebrik etmeye gelmişti. İskender onları nezaketle kabul ettikten sonra, şerefli bir biçimde memleketlerine geri gönderdi. Aynı anda onlarla, Kserkses'in Yunanistan'dan Babil'e, Pasargadai'a, Susa'ya veya Asya'nın herhangi bir yerine götürdüğü bütün heykelleri veya diğer adak eşyalarını geri yollamıştı, böylece Harmodios'la Aristogeiton'un bronz heykellerinin ve Artemis Kelkaia'nın sandalyesinin, Atina'ya geri götürüldüğü söylenir.[790]

Aristobulos, Babil'de İskender'in donanmayı da bulduğunu söyler; Nearkhos'la birlikte olan kısım, Basra Körfezi'nden Fırat'a yelken açmıştı,[791] ancak geri kalanı Fenike'den getirilmişti, bunlar Fenike donanmasından 2 tane 5 sıra kürekli, 3 tane 4 sıra kürekli, 12 tane 3 sıra kürekli ve 30 kadar 30 kürekli gemi idi, bunları parçalayarak Fenike'den Fırat'a, Thapsakos[792] şehrine taşınmışlar, orada tekrar birleşerek Babil'e doğru yelken açmışlardır. Aristobulos, Babil'de selviler kesilerek kendisi için başka bir filonun inşa edildiğini söyler, çünkü Asur memleketinde bu ağaçlar bol bol yetişiyordu ve gemi inşası için başka ağaç yoktu. İskender, Babil'de, içinde tersaneleri olan, bin savaş gemisini demirleyecek kadar büyük bir liman kazdı. Gemi tayfası olarak ve diğer deniz hizmetlerinde kullanabilmek üzere Fenike ve öteki kıyı memleketlerinden birçok avcı ve işçi getirtmişti. Ayrıca, Klazomenailı Mikkalos, denizciliğe alışkın adamları işe almak veya satın almak için Fenike ve Suriye'ye gönderildi. Çünkü İskender, Fenike kadar

[788]Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 133.

[789]Arr. VII.17.1-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 132-133; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 260-263.

[790]Arr. VII.19.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 135; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 266-269.

[791]Fırat'la Dicle'nin birleştiği akıntı, Şatt' ül-Arap adıyla Basra Körfezi'ne dökülür.

[792]App. VII.

müreffeh bir ülke olacağını düşündüğü için Basra Körfezi kıyıları ve oradaki adaları kolonileştirmeyi planlıyordu. Aslına bakarsak İskender bu hazırlıkları Araplara karşı yapıyormuş, çünkü bu bölgelerdeki barbarlardan yalnız Araplar elçi göndermedikleri gibi kendisine herhangi bir hürmetlerini ve sadakatlerini göstermemişlerdi.[793]

Bu memleketin verimliliği de İskender'i etkilemiş, çünkü orada, bataklıklarda Kassia yetiştiğini, ağaçlardan mürrüsafi ve günlük elde edildiğini, çalılardan tarçın kesildiğini ve çayırlarda Hint sümbülünün[794] kendiliğinden yetiştiğini duymuştu. Ayrıca bu memleketin büyüklüğünü, Arabistan'ın deniz kıyısının neredeyse Hindistan'ınki kadar uzun olduğunu ve etrafında birçok adaların bulunduğunu, memleketin her yerinde donanmasına demir atmaya ve üzerlerinde zenginleşip büyüyebilecek şehirler kurmaya uygun ve yetecek kadar limanları olduğunu kendisine bildirmişlerdi.[795]

Özellikle Fırat'ın ağzına yakın denizde bulunan iki adadan haberdar edilmişti. İlki, ağızdan uzak değildi, nehrin denize döküldüğü yerin yakınındaydı, kıyıdan ve nehir ağzından 120 *stadia* kadar uzaktaydı. Bu ada daha küçüktür ve üzeri her türlü ağaçlarla kaplıdır; aynı zamanda burada bir Artemis tapınağı da vardır. Adanın sakinleri tapınağın etrafında otururlar. Bu adada Artemis'e adanmış ve serbestçe gezebilen yaban keçileri ve geyikler otlatılır, tanrıçaya kurban etmek istemedikçe kimsenin bunları avlamasına izin verilmezdi. Aristobulos İskender'in bu adaya Ege Denizi'nde bulunan Ikaros Adası'na dayanarak Ikaros[796] adını verdiğini söyler. Diğer adanın ise rüzgârın karşısına giden bir gemi için Fırat'ın ağzından 1 gün ve 1 gecelik bir yolculuk mesafesi kadar uzak olduğu

[793]Bana kalırsa, İskender her zaman yeni memleketler elde etmek için hevesliydi ve Araplara saldırmak için bu sadece bir bahaneydi. Strab. XVI.1.9 vd., İskender'in Arapların bir tanrısı olmak istediğini söyler, Arr. VII.20.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 137; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 270-271'e bakın. Ayrıca bkz. Arr. VII.19.3-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 135-136; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 268-271.

[794]Aslında Nard Arabistan'da değil Hindistan'da yetişir. Arabistan'a bir ticaret ürün/metası olarak gelir ve oradan başka yerlere sevkolunurdu. Bundan çıkarılan ve eski devirlerde güzel kokusundan dolayı pek makbul sayılan balsam, kaymak taşından küçük kutularda satılırdı.

[795]Arr. VII.20.2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 137; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 270-273.

[796]Şimdiki Failaka adası, Kuveyt.

söylenir; Tylos[797] deniyormuş, büyükmüş ve çoğunlukla ne kaba ne de ağaçlıkmış, fakat ekili mahsulleri ve her şeyi mevsiminde yetiştirebilmeye uygunmuş.[798]

Bu haberlerin bir kısmını Arkhias[799] İskender'e söylemiş, Arkhias bir 30 kürekli gemi ile kıyı yolculuğunu araştırmak için Arabistan'a gönderilmişti. Fakat Tylos Adası'na kadar ulaşabilmiş, daha ileri gitmeye cesaret edememişti. Androsthenes[800] başka bir 30 kürekli kadırga ile gönderilmiş ve Arap yarımadasının bir kısmını dolaşmıştı; ancak gönderilenlerin hepsinden, İskender'den bir 30 kürekli gemi almış olan dümenci Solili Hieron en uzağa gidebilmişti. Ona Mısır yakasında yer alan Heroonpolis[801] yakınındaki Arap Körfezi'ne (Kızıl Deniz) ulaşana kadar bütün Arap yarımadasını dolaşma emri verilmiş, fakat buraya kadar gitmeyi göze alamamıştı. Arabistan'ın büyük bir kısmını dolaştıktan sonra geri dönmüş ve İskender'e yarımadanın çok büyük olduğunu ve neredeyse Hindistan kadar büyük olduğunu ve bir burnun Büyük Deniz'e (Hint Okyanusu) kadar uzayıp çok uzaklara gittiğini bildirmişti. Nearkhos'la beraber Hindistan'dan gelenler de Basra Körfezi'ne girmeden önce oldukça yakından bunun büyüklüğü görmüşlerdi ve hatta neredeyse dümenci Onesikritos'un bildirdiğine göre, yolu oralara kadar uzatacaklardı. Aslına bakarsak Nearkhos Okyanus'u gezmek için gönderilmemişti. Ancak deniz kıyısındaki memleketi ve sakinlerini keşfetmek, demirleme yerlerini, su kaynaklarını, halkın hareket tarzı, adetlerini ve kıyının herhangi bir arazinin verimli olup olmadığını öğrenmek için gönderilmemişti. Çünkü Arabistan'ın çöl kısımlarını geçmiş olsalardı kaybolacaklardı. Aynı sebepten Hieron'un da geri döndüğü söylenir.[802]

3 sıra kürekli kadırgalar yapılıp Babil'deki liman kazılırken, İskender Babil'den gemiyle Fırat'a doğru yola çıkmış ve Fırat'tan aşağı inip Pollakopas[803] adındaki nehire kadar gitmişti. Bu, Babil'den 800 *stadia* uzaktadır ve aslında kaynaktan doğan bir nehir

---

[797]Veya Tyros. Bahreyn adalarının en büyüğü incileriyle meşhur. Rivayete göre, Fenikelilerin asıl vatanı burasıymış ve bunun için Tyros şehrine bu adı vermişler.

[798]Arr. VII.20.3-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 137-138; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 272-275.

[799]Arr. *Ind*. 18.3, 27, 34 ve 43.8.

[800]Strab. XVI.3.1-6.

[801]Süveyş kanalı yakınında.

[802]Arr. VII.20.7-10; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 138-139; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 274-277. Ayrıca bkz. Arr. *Ind*. 32.

[803]Strab. XVI.1.9 ve 11.

değil, Fırat'tan açılan bir kanaldır. Fırat Nehri, kış mevsiminde su hacmi fazla olmadığı için kıyıları arasında kalır; ama bahar gelince, özellikle yazın gündönümü zamanında, akışı kabarır ve kıyılarını aşarak Asur topraklarına akar. Çünkü bu esnada dağlardaki karlar erir ve su hacmini muazzam bir şekilde arttırır. Fakat hemen hemen Ülker burcunun batma zamanında karların erimesi sona erdiğinde, Fırat'ın seviyesi azalır, ve yine de suyunun çoğu Pollakopas yoluyla göllere akar. İskender gemiyle Pollakopas'tan ve göllerden geçerek Arabistan'a kadar ilerlemişti. Burada, uygun bir yer bulduktan sonra, bir şehir inşa edip tahkim etmişti. Gönüllüleri, ihtiyarlık veya yaralanma yüzünden hizmete uygun olmayan bazı Yunan paralı askerlerini ve adamları buraya yerleştirmişti.[804]

İskender Babil'e geri dönünce, Peukestas'ı yaklaşık 20.000 Persliden oluşan bir orduyla[805] İran'dan gelmiş bulmuştu; ayrıca birkaç Kossaealı ve Tapurialı da getirmişti, çünkü bu kabilelerin İran'a sınırı olan kabileler arasında en savaşçı olanlar olduğu bildirilmişti. Ayrıca Karia'dan bir orduyla Philoksenos, Lydia'dan başka birliklerle Menandros ve komutasındaki süvarilerle Menidas İskender'e katılmıştı. Bu sırada Yunanistan'dan da elçiler gelmiş, bunlar çelenk takınmış ve İskender'in yanına yaklaşarak onun başına da altın bir çelenk takmışlardı, sanki bir tanrıyı onurlandırmak için gelmiş kutsal elçiler idi.[806]

Bu sırada İskender'in Hephaistion'a nasıl saygı gösterebileceğini sormak için Ammon'a gönderdiği kutsal elçiler de gelmiş; Ammon'un Hephaistion'a bir tanrısal kahraman olarak kurban vermenin yasal olduğunu söylediğini bildirmişlerdi. İskender, kehanetten memnun olmuş ve bundan sonra Hephaistion'u sahiden bir yarı tanrı olarak saymıştı.[807]

İskender bir gün, Peukestas ile İran'dan, Philoksenos ve Menander ile birlikte sahilden gelen birlikleri Makedonya taburları arasında dağıtıyordu ve bu sırada susadığını hissederek mahkemeden ayrılmış ve kraliyet tahtını boş bırakmıştı. Tahtının her iki yanında gümüş ayaklı sedirler vardı, üzerlerinde kraliyet muhafızlarından en yakınları olanlar oturuyorlardı. Neredeyse hiç bilinmeyen bir adam—göz hapsinde tutulan bir

[804]Arr. VII.21.1-4 ve 7; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 139-141; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 276-279.

[805]Okçular ve sapancılar.

[806]Arr. VII.23.1-2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 143; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 282-283.

[807]Arr. VII.23.6; Plut. 72.2; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 144; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 284-285.

adam—tahtın ve sedirlerin boş olduğunu—kral ayrılırken kraliyet muhafızları da onunla birlikte yerlerinden kalkmışlar—ve tahtın etrafında hadımların durduklarını görünce onların arasından geçmiş ve tahta çıkıp oturmuştu. Bazı Pers adetleri nedeniyle onu tahttan indirmemişler, fakat korkunç bir felaket olmuş gibi üstlerini yırtmışlar, göğüslerine ve yüzlerine vurmaya başlamıştılar. İskender bunu öğrendiğinde, tahtta oturan adamın işkenceye maruz bırakılmasını emretmiş ve bir komplonun parçası olarak onun bu işi yapıp yapmadığını öğrenmek istemişti. Sadece aklına geldiği için bunu yaptığını söylemişti. Bu nedenle de kâhinler bu olayı İskender için iyi bir alâmet olarak görmemiştiler.[808] Bu olaydan birkaç gün sonra İskender başarılarını kutlamak için tanrılara geleneksel kurbanların yanı sıra kehanet tarafından emredilen bazı kurbanları sunmuş ve sonra arkadaşlarıyla birlikte yiyip gece geç saatlere kadar içmişti. Orduya da, bölük ve takımlara göre kurban etleri ve şarap verdiği söylenmektedir. Bazılarının söylediğine göre, şölenden ayrılmaya hazır olup yatak odasına çekileceği sırada en güvendiği yoldaşlarından biri olan Medios karşısına çıkarak, evindeki şölene gelip katılmasını istemiş ve çok eğlenceli bir parti olacağı söylemişti.[809]

İskender Medios'un evinde içmiş ve eğlenmiş, sonra kalkıp banyo yaptıktan sonra uyumuştu; daha sonra Medios ile yemek yemiş ve yine gece geç saatlere kadar içmiş, sonra şölenden dönüp banyo yaptıktan sonra az bir şey yemiş ve ateşi olduğu için olduğu yerde uyumuştu. Ancak, emredilen kurban geleneğini yerine getirmek için bir sedirle dışarı taşınmış ve her gün yaptığı gibi kurban sunmuş; kurban sunduktan sonra, askerlerin salonunda karanlık çökünceye kadar yatmıştı. Bu sırada komutanlara kara ve deniz seferi için talimatlar vermiş; piyadeler üç gün sonra karadan yola çıkmak için hazırlanacakmışlar ve onunla birlikte gemi ile yola çıkacak olanlar dört gün sonra yola çıkacaktı. Buradan sedye ile nehir kenarına taşınmış ve bir tekneye binerek nehri geçerek karşı taraftaki alana gitmiş ve burada tekrar yıkanıp dinlenmişti. Ertesi gün yine yıkanmış ve adet olan kurbanları sunmuştu; yatak odasına girdikten sonra uzanıp Medios'la sohbet etmişti. Komutanlarına gün ağarırken onunla buluşmaları talimatını verdikten sonra çok az akşam yemeği yemiş, tekrar yatak odasına taşınmış ve bütün gece yüksek ateş içinde kalmıştı. Ertesi gün yıkanmış ve yıkandıktan sonra kurban kesip Nearkhos'a ve diğer kumandanlara yolculukla ilgili her şeyi ve iki gün içinde nasıl yapılacağını anlatmıştı.

[808]Diod. 116.

[809]Arr. VII.24.1-4; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 145-146; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 286-289.

Ertesi gün tekrar yıkanmış, buyurulan kurbanları sunmuş ve kurbanları sunduktan sonra artık ateşi hiç geçmemişti. Yine de, komutanları çağırmış ve yolculuk için her şeyin hazır olduğunu görmelerini emretmişti; o akşam yıkanmış ve yıkandıktan sonra durumu ağırlaşmıştı. Ancak ertesi gün tekrar yıkanma yerinin yakınındaki eve taşınmış ve gerekli kurbanları sunmuş, hasta olmasına rağmen en önemli komutanları yanına çağırmış ve onlara yolculuk için yeni talimatlar vermişti. Ertesi gün güçlükle kurban sunma yerine taşınmış ve kurbanları sunmuş, yine de kumandanlarına sefer için talimatlar vermeye devam etmişti. Ertesi gün, ağır hasta olmasına rağmen emredilen kurbanları sunmuş, ancak generallerin avluda, *khiliarkhes*lerle[810] *pentakosiarkhes*lerin[811] kapıların dışında beklemelerini emretmişti. Şu an çok ağır hasta olmuş ve saraya taşınmıştı. Komutanlar içeri girince onları tanımış, fakat hiçbir şey söylememiş, çünkü konuşacak halde değildi. O gece gündüz ve ertesi gece gündüz ateşi oldukça yükselmişti [812]

Hâlihazırda askerleri İskender'i görmek arzusundaydılar, bazıları sadece onu hala hayatta görmek istemiş, diğerleri onun ölmüş olduğu hakkında çıkan dedikoduyu duymuş ve onun ölümünün özel muhafızları tarafından gizlendiğinden şüpheleniyorlardı, ama çoğu krallarının yasından ve hasretinden İskender'i görmek istemişti. Söylendiğine göre, ordu önünden geçerken dili tutulmuş, ancak zorlukla da olsa başını kaldırmış ve göz işaretiyle her birini selamlamıştı[813] Kralın kroniklerinde şunlar da yazılıdır. Pithon, Attalos, Demophon ve Peukestas, Kleomenes, Menidas ve Seleukos ile birlikte Sarapis Tapınağı'nda[814] uyumuşlar ve tanrıya İskender'in tapınağa getirilmesinin daha doğru ve

[810]1000 askerden oluşan bir bölüğün komutanı.

[811]500 askerden oluşan bir bölüğün komutanı.

[812]Arr. VII.25.1-6; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 146-147; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 288-293.

[813]Farklı ifadeler için bkz. Curt. X.5.1 vd.; Iust. XII.15. Plutarkhos'a göre, askerler zorla kralın yanına girmişler ve matem alameti olarak yalnız iç elbiseleriyle teker teker onun önünden geçmişler.

[814]Hammond and Griffith, **a.g.k.**, 1979, 420; P.M. Fraser (1960). Two studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World. *Oath*, 3, 1-54; P.M. Fraser (1967). Current Problems Concerning the Early History of the Cult of Sarapis. *Opusc. Athen.*, 7, 23-45; P.M. Fraser (1985). *Ptolemaic Alexandria*. Oxford University Press, 246 vd.; Bosworth, **a.g.k.**, 1971, 112 vd.

Serapis, daha doğrusu Sarapis, rivayete göre, ancak Ptolemaios Euergetes I. zamanında Sinope'den Mısır'a getirilmiş bir tanrıdır. Birçok yerde tapınağı vardır. Bergama'da bir Serapeion mevcuttur. Yeraltı tanrısı ve hastalıkları iyi eden tanrı olarak büyük saygı gürürdü. Burada herhalde Hellenlerin, ibadetlerindeki benzerlik dolaysıyla Serapis adını ismine ilave ettikleri bir Asur tanrısı kastedilmektedir.

hayırlı olup olmayacağını sormuşlar ve onun iyileşmesi için yalvarmışlardı. Ancak tanrıdan tapınağa getirilmemesi ve bulunduğu yerde kalmasının daha iyi olacağına dair bir kehanet verilmişti. Şahsi muhafızları bu haberi İskender'e bildirdikten kısa bir süre sonra İskender ölmüştü. Bazıları, şahsi muhafızlarının, krallığını kime bıraktığını sorduğunda 'En iyi iyinize/güçlünüze yanıtını verdiğini söyler.[815] İskender 114. Olympiat'ta Hegesias'ın Atina'da *arkhon*[816] bulunduğu sırada ölmüştür. Aristobulos'a göre, 32 yıl ve 8 ay yaşamış; saltanatı 12 yıl ve 8 ay sürmüştür[817].

[815]Arr. VII.26.1-3; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 148; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 292-295.

[816]Eski Atina'nın dokuz yüksek mahkeme yargıcından biri/Eski Atina'da en yüksek devlet memuru ve yüksek mahkeme yargıcı.

[817]Arr. VII.28.1; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, 150; Arrian, **a.g.k.**, 1983, 296-297. A.E. Samuel (1962). *Ptolemaic Chronology*. München: C. H. Beck, 46: 10/11 Haziran 323; Arrianos, **a.g.k.**, 1949, açıklamalar VII.28.1: 11 veya 13 Haziran 323. İskender'in doğumu, MÖ 356 yılının 15 Eylülü ile 14 Ekimi arasındaymıştı.

ALTINCI BÖLÜM

6. GANDHARA BÖLGESİ VE HELLENİZASYONUN İZLERİ

İskender'in sefer yaptığı sırada Hindistan Gandhara, Magadha janapadalar gibi farklı bölgelerden oluşmaktaydı (**Harita 9 ve 11**). Bunlardan en güçlüsü Magadha Krallığı'ydı. İskender'in seferi sırasında Magadha'da Nanda İmparatorluğu vardı. Bunların dışında, Hindistan'da Taksiles krallığı, Porus krallığı, Malli ve Oksydrakai vb. kabileler gibi küçük küçük güçlü krallıklar da bulunmaktadır.

6.1. Fiziki Konumu

Gandhara Bölgesi (**Harita 12**), Hindistan Alt Kıtası'nın kuzey-batısında yer almaktadır. Geleneksel olarak Gandhara Bölgesi, ünlü Taksila ve Peukelaotis (Pushkalavati) antik kentleri de dahil olmak üzere modern Peşaver, Çarsadda ve Swabi Bölgeleri'nden oluşan bir alanı ifade etmektedir. Daha kapsamlı bir anlamda Gandhara Bölgesi, Gandhara Ovası'nın kuzeyindeki dağlık bölgelerde yer alan Buner, Dir ve Swat Vadileri'ni ve doğu Afganistan'ın bir kısmını da içermektedir. Gandhara'nın bu geleneksel konumu, MS 5. ve 7. yüzyıllarda Hindistan Alt Kıtası'nın kuzeybatı bölgelerini gezen Çinli seyyahlar tarafından verilen bilgilere dayanmaktadır. Aslında, Gandhara çok eski bir bölgedir. Ve antik kaynaklar tarafından verilen Gandhara Bölgesi'nin konumu kanonize edilmemiş gibi görünmektedir, çünkü bu bölgenin sınırları tarih boyunca değişmiştir.

Sanskrit kökenli olan Gandhara adı, antik Hint kaynaklarında Hindistan Alt Kıtası'nın en kuzey batısında yaşayan insanların adına atıfta bulunarak *Gandhara* veya *Gandhari* olarak belirtilmiştir. Gandhari adı ilk olarak *Rgveda* ve daha sonra *Atharvaveda*'da geçmektedir.[818] Gramerci Panini (MÖ 5/4. yüzyıl) *Gandhari*'den, hem Takşaşila hem de Puşkalavatī'yi içeren bölgenin yönetici halkı olarak bahsetmiştir.[819] *Gandhara* olarak da adlandırılan *Gandhari*'den, *Mahabharata* savaşına katılanlar olarak

[818]*RV*. I.126.7: *Gandhārīnām avikā*; *AV*. V.22.14; M. Monier-Williams (1899). *A Sanskrit-English Dictionary: Etymologically and Philologically Arranged with Special Reference to Cognate Indo-European languages*. (Rev: E. Leumann, C. Cappeller et al.), Oxford: Clarendon Press, 346.

[819]Pāṇ. IV.I.169; Monier-Williams, **a.g.k.**, 1899, 346, 353.

bahsedilmiştir.[820] *Ramayana*'ya göre, bölgenin en önemli şehirleri olan Takşaşila ve Pushkalavati, Bharata'nın iki oğlu olan Takşa ve Puşkara'nın adını almıştır.[821]

Pers kaynaklarında Gandhara (*Gandara*) ile ilgili en eski kaynak, Akhaimenid kralı I. Dareios'un Behistun yazıtının (MÖ 520-518) Eski Farsça versiyonunda geçmektedir.[822] Bu metinde *Gandara* Bölgesi, Pers İmparatorluğu'nun en doğudaki tabi devletlerinden (*dahyava*) biri olarak belirtilmiştir. Herodotos Akhaimenid satraplıklarından biri olarak bahsetmiştir.[823] Strabon, Gandhara'yı (Γανδάριτις) Kabil Vadisi boyunca Kunar ve İndus Nehirleri arasında yer alan bölge olarak belirtmiştir.[824]

İskender'in seferi sırasında Gandhara, kuzeybatı Hindistan'da, batıda Hindu Kuş sıradağları ve kuzeyde Himalaya'nın etekleriyle sınırlanan bir bölgenin ve bir krallığın (Mahajanapada) adıydı. Günümüzde Gandhara, kuzeybatı Pakistan'da ve doğu Afganistan'ın bazı bölgelerinde bulunmaktadır[825]. Gandhara, esas olarak Peşaver Vadisi'nde, Potohar platosunda ve Kabil Nehri'nde yer almıştır. Kısacası Gandhara, Hindistan'nın kuzey batısındaki Peşaver havzasında, günümüz kuzeybatı Pakistan'a ve kuzeydoğu Afganistan'a karşılık gelen eski bir bölgeydi. Bölgenin merkezi, batıda Süleyman Dağları ve doğuda İndus Nehri ile sınırlanan Kabil ve Swat Nehirleri'nin birleştiği yerdeydi. Safed Koh dağları bunu Kohat Bölgesi'nden güneye ayırmıştır. Kapsamlı bir şekilde belirtmek gerekirse, Gandhara Bölgesi doğuda Taksila Bölgesi'ne ve batıda Afganistan'daki Kabil ve Bamiyan Vadileri'ne ve kuzeyde Karakoram

---

[820]*MBh*. II f., V, VII.3457; VIII.2135.

[821]H.C. Raychandhnri (1953). *Political History of Ancient India, from the Accession of Parikshit to the Extinction of the Gupta Dynasty*. Calcutta, 146-147; M. Witzel (1980). Early Eastern Irān and the Atharva Veda. *Persica*, 9, 86-128; R. Dittmann (1984). Problems in the Identification of an Achaemenian and Mauryan Horizon in North Pakistan. *AMI*, 17, 185.

[822]R. Schmitt (1991). The Bistun Inscription of Darius the Great, Old Persian Text. *Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part I: Inscriptions of Ancient Iran, Vol. I: The Old Persian Inscriptions*. London.

[823]Hdt. III.91: Γανδάριοι.

[824]Strab. XV.2, 9, 26, 30.

[825] 1947 yılına kadar Hindistan farklı bölgelerden oluşmaktaydı. 1947 yılında ilk olarak İngilizler dini açıdan Hindistanı ikiye ayırmıştır. Müslümanların fazla olduğu bölgeyi Pakistan ve Hinduların fazla olduğu bölgeyi Hindistan olarak ayırdı. Pakistan Batı ve Doğu olarak iki bölgeden oluşmaktaydı. 1971 yılında Doğu Pakistan Bangladeş olarak Batı Pakistan'dan ayrılmıştır. Batı Pakistan ise bugünkü Pakistan olarak devam etmektedir.

sıradağlarına kadar uzanmıştır.[826] Akhaimenid ve Hellenistik Dönem'de başkenti Pushkalavati, modern Çarsadda'ydı.[827] Daha sonra başkent, MS 127 yılında Kuşan imparatoru Büyük Kanishka tarafından Peşaver'e taşınmıştır.

Bana kalırsa, Aspasyalar, Guraililer ve Assakenyaların yaşadığı bölge Gandhara olarak biliniyordu. Bunun doğusunda İndus Nehri (ve nehrin sol taraftaki Taksiles krallığının bir parçası), batısında Kunar Nehri (ve nehrin batısındaki bazı yerleşim yeri), güneyinda Kopen (Kabil) Nehri (ve nehrin sağ taraftaki Safed Koh dağlarına kadar) ve kuzesinde Hindu Kuş ve Himalaya sıradağlarının eteğinde yer almış olan dağlık yerleşim yerleri vardı. Günümüzdeki konuma bakarsak, doğuda Taksila, batıda Afganistan'ın Kunar ve Nangarhar ilçelerinin en doğu kısımları, güneyde Peşaver ve kuzeyde Buner, Dir ve Swat Vadileri'ni içermektedir. Kısacası Gandhara, Hindistan'nın kuzey batısındaki Peşaver havzasında, günümüz kuzeybatı Pakistan'a ve kuzeydoğu Afganistan'a karşılık gelen eski bir bölgeydi.

6.2. Tarihel Gelişimi

Gandhara'nın tarihi Prehistorik dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak, Ganhara, İskender'in Hindistan seferi sırasında Akhaimenid Dönemi içindedir. Bu nedenle, tez kapsamında Gandhara'nın tarihsel gelişiminin anlatımı Akhaimenid Dönemi'nden başlatılmaktadır. Bölge'deki Hellen kültürünün etkisi Kidarite Hun Dönemi'ne kadar izlenebildiğinden, Gandhara'nın tarihsel süreci Kidarite Hun Dönemi'ne kadar ele alınmaktadır. Gandhara tarihinin ana hatları için bkz. **Tablo 7**

Dareios'un Behistun yazıtında 'Ga(n)dara' (=Gandhara) da dahil olmak üzere Akhaimenid imparatorluğunun 23 tane satraplığı bulunmaktadır, ancak Sindhu (İndus Bölgesi) ihmal edilmiştir.[828] Dolayısıyla bu yazıt, MÖ 520-518 yılında İndus Bölgesi'nin Pers İmparatorluğu'nun bir parçası olmadığını düşündürmektedir. Ancak, Persepolis (MÖ 518-515) ve Nakş-ı Rüstem da bulunan diğer iki yazıtta, Pers krallığının bir parçası olarak Yukarı Pencap olarak kabul edilen Hi-(n)-du'dan açıkça bahsedilmiştir.

---

[826]P.H.L. Eggermont (1975). *Alexander's Campaign in Sind and Baluchistan*. Liuven: Orientalia Lovaniensia Analecta, 175-177; E. Badian (1987). Alexander at Peucelaotis. *The Classical Quarterly*. Vol. 37 (1), 117-128; J. Neelis (2010). *Early Buddhist Transmission and Trade Networks: Mobility and Exchange within and beyond the Northwestern Borderlands of South Asia*. Dynamics in the History of Religions, Vol. 2, Brill, 232.

[827]Puṣkalavati Sanskritçe "Hint Lotusu Şehri" [Lotus City] anlamına gelir.

[828]R.S. Tripathi (1942). *History of Ancient India*. Motilal Banarsidass, 15-16; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 17-18.

Ancak Hamadan'da bulunan dördüncü yazıt, Gandhara'yı ihmal etmiştir. Ancak, Akhaimenid İmparatorluğu'nun 'Hindu' satraplığından bahsetmiştir.[829] Hamadan yazıtının yardımıyla, Akhaimenid satraplığı 'Hindu'nun Gandhara da dâhil olmak üzere bütün İndus Vadisi'ni ifade ettiği sonucuna varabiliriz. Çünkü Akhaimenidler neredeyse iki yüzyıl boyunca Gandhara'nın kontrolünü ellerinde tutmuşlardı.

Görünüşe göre Akhaimenidler uzak bölgelerdeki kontrolleri devam etse de, Kserkses zamanında çöküş halindeydi. Gandhara'daki Pers egemenliği, Arbela'da III. Dareios ile İskender'in son karşılaşmasında Hint birliklerinin katılmasından anlaşılmaktadır.[830] Perslerin Arbela'da Makedonyalılar tarafından yenilgiye uğratılması, Akhaimenidlerin Gandhara da dâhil olmak üzere doğu bölgeleri üzerindeki siyasi kontrolünü sona erdirmiştir.

İskender, Swat Vadisi'ndeki şehirleri (Massaga, Bazira, Ora vb.) ele geçirdikten sonra İndus'a gönderilen Hephaistion ve Perdikkas'a Pushkalavati'de katılmıştır. Hephaistion ve Perdikkas da yol boyunca birkaç şehre saldırıp ele geçirmişler ve Gandhara'nın başkenti Pushkalavati'yi kuşatmışlardır. Kral Astes, Makedonyalılara teslim olmayı reddetmiştir.[831] İskender'in ordusuna 1 ay veya daha uzun bir süre direnmiş, ancak başarısız olmuş ve savaşta hayatını kaybetmiştir. Şehir işgal edilmiş ve Astes'in düşmanı olan Sangaya veya Sanjaya'ya verilmiştir.[832] Sonra Gandhara İskender tarafından oluşturulan, İndus Nehri'nin batısındaki bölgeleri kapsayan yeni satraplığa dahil edilmiş ve MÖ 326 yılında Nikanor bölgenin satrapı olmuştur.[833] Ancak, kısa bir süre sonra Gandhara halkı İskender'in satrapına karşı ayaklanmış ve onu öldürmüştür. Bu isyan Taksila satrapı Philippos tarafından bastırılmıştır.[834] Sonra Gandhara, Philippos'un satraplığına dâhil edilmiştir.[835]

---

[829]R.C. Majumdar (1960). *The Classical Account of India*. Calcutta; R.C. Majumdar (1980). *The Age of Imperial Unity*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan, 41.

[830]E.J. Rapson (1955). *The Cambridge History of India*, *Vol. I: Ancient India*. Delhi: S. Chand & Co., 341; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 18.

[831]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 45; Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 43.

[832]Rapson, **a.g.k.**, 1955, 355; Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 45; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 18.

[833]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 46.

[834]Rapson, **a.g.k.**, 1955, 369-70; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 18-19.

[835]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 52, 57-58. Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 52.

Ancak, çök geçmeden satrap Philippos da paralı askerler tarafından öldürülmüştür. Ardından Agenor'un oğlu Pithon Gandhara satrapı olarak atanmıştır.[836] İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümü, generallerinin fethettiği topraklardan pay talep etmelerine yol açmıştır. Bu nedenle Pithon Gandhara'yı bırakıp, arkadaşına yardım etmek için Batı Asya'ya gitmiştir. Ancak, Pithon'un Gandhara yönetimini kime emanet ettiğini bilinmemektedir. Dolayısıyla Maurya İmparatorluğu'na kadar Gandhara Bölgesi'nin siyasi yapısı hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.[837]

İskender'in ölümünden sonra İndus Vadisi'ndeki satrapları da sağ kurtulmamış ve düşmanları tarafından yararlanılabilecek siyasi bir boşluk oluşturtur. Bu durum İndus Vadisi'nde siyasi anarşi yaratarak, Chandragupta Maurya'nın İndus Nehri'nin doğusunda, kuzey Hindistan'ın tamamı da dâhil olmak üzere Umman denizine kadar hükmeden bir güç olarak yükselmesinin yolunu açmıştır. Aynı zamanda Seleukos, Irak, İran, Afganistan ve Oksos ve Jaksertes Nehir Vadileri de dâhil olmak üzere Batı Asya üzerinde egemenliğini kurmuştur. İskender'in doğu bölgelerinde sağlam bir şekilde yerleştikten sonra Seleukoss, düşmanı Chandragupta Maurya'ya karşı yürümüştür. MÖ 305 yılında Yunan ve Hint orduları İndus Nehri'nin doğu kıyısında karşılaşmıştır. Klasik yazarlar, bu önemli tarihsel olay konusunda sessizdir. Chandragupta ile Seleukos arasında imzalanan anlaşmanın şartlarını anlatırlar. Bu anlaşmanın en önemli sonucu, Seleukos'un İndus Nehri ile Hindu Kuş dağı arasındaki geniş bölgeyi Chandragupta Maurya'ya bırakmak zorunda kalmasıdır.[838]

Chandragupta Maurya'nın veya varisi Bindusara'nın yönetimi sırasında Gandhara Bölgesi'nin veya halkı hakkında bilgi edinemiyoruz. Büyük olasılıkla Gandhara, idari olarak Taksila'nın genel valiliğine dâhil edilmiştir. Ancak Aśoka'nın hükümdarlığı sırasında Gandhara, Budizm'i vaaz etmesi için Budist misyonerlerden biri olan Madhyantika'ya (Majjhantika) ev sahipliği yapmıştır. Gandhara'nın sonraki tarihinde, Gandhara'nın tarihi ve kültürel yaşamı üzerinde geniş kapsamlı etkiler bırakan bu Budist misyoner dışında önemli bir olay gerçekleşmemiştir.[839]

---

[836]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 57-58.

[837]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 19.

[838]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 60; Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 60.

[839]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 20.

Aśoka, MÖ 273 yılında babasının yerini almış ve olağan saldırgan yayılmacılık politikasını sürdürmüştür. Bununla birlikte, Kalinga savaşı Aşoka üzerinde çok iç karartıcı etkiler bırakmış ve Budist literatüre göre, Buda'nın öğretisi onun bütün hayata bakış açısını (yaşam görüşünü) değiştirmiş ve Budizme döner dönmez onu vahşi ve zorba bir insandan dindar bir insan yapmıştır.[840] Sonuç olarak, 'Din Politikası' olarak bilinen ve 'Din Politikası'nı taşıyan kaya fermanlarını oyarak da yaydığı yeni bir devlet politikası benimsemişti. Aśoka ayrıca, kuzeybatı ülkelerini Güney Asya'ya bağlayan eski Rajapatha (Shahrah) boyunca Gandhara Bölgesi'nde bu fermanlar çift seri halinde yerleşmiştir. Bu kaya fermanlarının kalıntıları Shahbaz Garhi ve Mansehra'da bulunmaktadır.

Gandhara dağılıncaya kadar, Maurya İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kalmıştır. Taranath'tan Aśoka'nın varislerinden biri olan Vīrasena'nın Gandhara'da bağımsız bir krallık kurduğunu öğreniyoruz.[841]

Ayrıca Polybios, III. Antiokhos'un atalarının ilişkisini yenilediği, kuzeybatı sınırının Hintli bir kralı (MÖ yak. 206) olan Sophagasenas veya Subhagasena hakkında bilgi vermiştir.[842] Görünüşe bakılırsa, Subhagasena veya atalarından biri, muhtemelen Maurya imparatorunun bir genel valisidir ve daha sonra kendisini Gandhara Bölgesi'nin de dahil olduğu kuzeybatının bağımsız kralı ilan etmiştir.

Subhagsena'nın yerine kimin göreve geçtiği hiçbir yerde kaydedilmemiştir ve Baktria kralı Demetrios, 'Hintlilerin kralı' olarak anılmasına rağmen Hindistan'ı işgalinden söz edilmemektedir.[843] Görünüşe göre, 100 yıllık yerel yönetimin ardından Gandhara'nın egemenliği bir kez daha yabancıların eline geçmiştir. Sonraki yüzyıllarda Gandhara, her birini kendi ayak izlerini takip eden bir dizi yabancı işgalci görmüştür. Baktriadaki Yunanlılarının (Hint-Yunan kralları) siyasi hakimiyeti, 30'dan fazla hükümdar tarafından basılan sikkelerin bol dağılımının kanıtladığı gibi, neredeyse iki yüzyıl boyunca (MÖ 2. ve 1. yüzyıllar) devam etmiştir.[844]

---

[840]Tripathi, **a.g.k.**, 1942, 163-164.

[841]A. Schiefner (1869). *Taranath's Geschite des Buddhismus in Indien, aus dem Tibetischen Uebersetzt*. St. Petersburg, 48-50.

[842]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 20.

[843]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 108.

[844]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 111.

En önemli krallar arasında Demetrios, Eukratides, Heliokles, Menander, Antialkidas vb. yer almaktadır. Nümizmatik kanıtlara dayanarak, bazen Baktria Yunan hükümdarlarının Euthydemos ve Eukratides tarafından yönetilen iki farklı hanedana ait olduğu öne sürülmektedir. MÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında Gandhara'daki Baktrialılar, yeni Orta Asyalı işgalcilerin başını çektiği yeni bir tehditle karşı karşıya kalmıştır. Bu işgalciler İskit-Partlar olarak biliniyordu. Nümizmatik bulgulara dayanarak, İskit hükümdarı I. Azes'in Hippostratos adlı Pushkalavati'nin son Yunan hükümdarını tahttan indirdiği öne sürülmüştür.[845]

Genelde İskitler olarak bilinen Sakalar, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında rakip kabilelerle mücadele ettikleri anlaşılan aslında Orta Asyalı göçebemişlerdi. İskitler arasında ilki, başlangıçta Drangiana'nın valisi olan, ancak doğu sınır bölgeleri üzerindeki gevşek Part kontrolünden yararlanarak, sikkelerinde 'kralların büyük kralı' imparatorluk unvanını göstererek bağımsızlığını ilan eden Vonones'tir. Ayrıca, nümizmatik kanıtlar, kardeşi Spalirises'in 'kralların büyük kralı' ile ilgili olarak tabi bir hükümdar olduğunu bildirmektedir. İskit sikkelerinin bir başka grubu, Spalirises'i 'kralların büyük kralı' olarak bahsederken, I. Azes'in sikkelerinde 'büyük raja (kral)' görünmektedir.

Ancak, İndus Deltası'nı ve Part İmparatorluğu'nun bitişik bölgelerini içeren doğu bölgeleri, başlangıçta Vonones'e tabi olan, ancak daha sonra kendilerini bağımsız hükümdarlar olarak ilan eden İskit kökenli krallar tarafından yönetilmiştir.[846] İlki, adı kendisi tarafından basılan ve Marshall tarafından Taksila'da keşfedilen çok sayıda sikkede bulunan Maues'ti. Maues tarafından basılan sikkelere dayanarak, Taksila'nın Yunan hükümdarının Maues tarafından tahttan indirildiği ve MÖ 58'de İskit (Vikrama) Dönemi'ni başlatanın Maues olduğu öne sürülmüştür. Ancak daha sonra Maues, Appostratus adlı Eukratides hanedanının Yunan hükümdarı tarafından Taksila tahtından indirilmiştir. Fakat, Appostratos, daha sonra I. Azes tarafından tahttan indirilmiştir. Böylece Gandhara, MÖ 55 yılında İskitlerin eline geçmiştir.[847] Azilises ve II. Azes gibi isimleri nümizmatikten bilinen başka İskit kralları da vardır.

İskit hükümdarlarının kesin kronolojisini oluşturmak büyük ölçüde imkansız görünüyordu. Marshall, I. Azes sikkelerini II. Azes sikkelerinden ayırmaya çalışan ilk

[845]O. Bopearachchi and A. Rahman (1995). *Pre-Kushana Coins in Pakistan*. Islamabad, 44-45.

[846]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 123-124; Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 123-124.

[847]Bopearachchi and Rahman, **a.g.k.**, 1995, 44-45.

kişiydi.[848] Ayrıca Rapson, MS 19'da II. Azes'in yerini Gondophares'in aldığına inanmaktadır.[849]

Vonones gibi, Gondophares de Yunan kralların kralı Orthagnes'in yönetimindeki Arakhosia'nın Part valisiymiştir. Gondophares bütün Hint-İskit-Partlar arasında en büyük kralıymıştır. Sikke türleri ve dağılımları, Gondophares'in hem doğu İran'da hem de Pakistan'da Saka-Pahlava hâkimiyetlerinin kralı olduğunu göstermektedir. Gondophares'in Takht-i-Bahi yazıtı, onun kendi adıyla yöneten bir hükümdar olduğuna dair kanıttır.[850] Gondophares, Takht-i-Bahi'nin yazıtının tarihine göre, büyük olasılıkla MS 19'da veya bir süre önce, son İskit hükümdarı II. Azes'i yenerek Gandhara ve bitişik bölgeleri ele geçirmiştir.

Gondophares'in kesin tarihi hiçbir yerde kaydedilmemiştir. Ataları olan Pakores[851] ve Abdagases[852] için de durum böyledir. Sikkelerden, bazen 'Kralların büyük kralına' tabi, bazen de büyük kral unvanına sahip diğer isimleri de öğrenmekteyiz. İskit-Part soyunun hükümdarları, İran'ın Doğu Bölgesi ve bugünkü Pakistan'a tekabül eden bölgeler üzerinde bir yüzyıldan fazla bir süre (MÖ 2. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar) egemenlik sürmüşlerdir. Ayrıca, kültürel özelliklerin akışı, önceki dönemle karşılaştırıldığında, dönemin arkeolojik verilerinin de doğruladığı gibi, kuzeybatıdan daha hızlı olmuştur.

Gandhara tarihinde en ünlü ve yetenekli hükümdar olarak bilinen krallar, Kuşanlardır (Yueh-chi). Çin tarihi kaynakları, güçlü rakip kabileleri Hiung-nu tarafından yaşadıkları bölgeden (Doğu Turkestan'ındaki Tien-shan sıradağları) atılan, batıya doğru sürülen ve bu sürgün sırasında birçok sorunla karşılaşan göçebeler olarak belirtmiştir. Kuşanlar sonunda MÖ 2. yüzyılın son çeyreğinde Baktria Bölgesi'ne yerleşmeyi başarmıştır. Aslında, Yuch-chi kabilesi, Baktria Bölgesi'nde her birinin başında kendi hükümdarı olan kendi bağımsız prensliğine sahip beş ana gruptan oluşmuştur. Kuei-shuang grubu, kralları olan Kiu-Siu-Kio veya Kujula Kadphises'in (I. Kadphises)

---

[848]J. Marshall (1951). *Taxila, An illustrated account of archaeological excavations carried out at Taxila under the orders of the Government of India between the years 1913 and 1934*, *Volume I: Structural Remains*. Cambridge University Press, 769.

[849]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 22.

[850]D.C. Sircar (1965). *Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization, from the 6th century B.C. to the 6th century A.D.* Vol. 1, Calcutta, 245.

[851]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 131; Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 131.

[852]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 23.

yönetiminde diğer dört *His-hou* veya gruba saldırıp yok etmiştir.[853] Numizmatik belgelere göre, Kujula Kadphises, Partları yenerek hüküm sürmüştür.[854] Kuşanlar tarafından Gandhara'nın fethi, yaklaşık MS 15 ile 65 yılları arasındaki döneme atfedilen Panjtar yazıtında da tasdik edilmektedir.[855] O zamana kadar Gandhara, yaklaşık MS 56'ya kadar Part kontrolü altındaydı. Kanishka Dönemi'ne ait başka bir yazıt, 1993 yılında Afganistan'daki Rabatak yakınlarındaki Kafir Qala adlı bir yerde bulunmuştur. Rabatak yazıtında Kanishka'nın atalarından şu şekilde bahsedilmiş: Wima Kaphises/Kadphises baba, Wima Takto dede ve Kujula Kadphises büyük dede idi.[856]

Wima Kadphises'in (II. Kadphises) ölümünden sonra oğlu Kanishka (I. Kanishka), büyük olasılıkla MS 78'de Kuşan tahtına çıkmıştır. Kanishka, bütün Kuşanlar arasında en büyük hükümdar olarak kabul edilir. Çinli seyyahların söz ettiği, Kuşanların başkenti olan Po-lu Sha'sı (=Purushapura, modern Peşaver) bu dönemde oldukça zengin bir başkent haline getirdiğine inanılmaktadır.[857] Budist geleneği, Kanishka'nın Buddha'nın öğretilerinin büyülü etkisiyle Budizme dönüştürüldüğünü söylemektedir.[858] Kanishka, kendi halkı tarafından öldürülmüş ve yerine kendi oğlu Huvişka Huvishka geçmiştir. Kuşan hükümdarları arasında Huvishka çok sayıda sikke basmıştır. Altın sikkeleri, bütün Kuşan serileri arasında en ilginç olanlarıdır ve ön yüzde kralın yaklaşık 30 farklı tasvirini göstermiştir. Arka yüzünde çok sayıda tanrı vardır.[859] Huvishka'nın yerine 'büyük Kuşanların sonuncusu olarak kabul edilen Vasudeva geçmiştir. I. Vasudeva, I. Kujula Kadphises tarafından kurulan 'Büyük Kuşan' ailesinin son temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu, Kuşanların artık hüküm sürmediği anlamına gelmez. Aslında, I. Vasudeva'dan sonra hüküm süren Kuşan imparatorlarının soyu 'Geç Kuşanlar' olarak adlandırılmaktadır.[860]

---

[853]Majumdar, **a.g.k.**, 1960, 139; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 23-24. Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 139.

[854]Bopearachchi and Rahman, **a.g.k.**, 1995, 49.

[855]Majumdar, **a.g.k.**, 1980, 139.

[856]Ahmad, **a.g.k.**, 2011, 24.

[857]Beal, **a.g.k.**, 1969, 97.

[858]Beal, **a.g.k.**, 1969, 99-100.

[859]G. von Mitterwalner (1986). *Kuṣāṇa Coins and Sculptures*. Government Museum Mathura, 5-6.

[860]A. Cunningham (1962). *Later Indo-Scythians*. Indological Book House, 18.

Mathura, Gandhara ve Afganistan'da bulunan çeşitli yazıtlar, sikke kanıtlarıyla birlikte, bazı Kuşan İmparatorlarının, Büyük Kuşan İmparatorluğu'nun düşüşünden sonra bile Kâbul'dan Bihar'a kadar uzanan geniş alanlara hükmettiklerini göstermektedir. Numizmatik belgeler, II. Kanishka'nın Kuşan tahtında I. Vasudeva'yı takip eden ilk Geç Kuşan imparatoru olduğu öne sürülmektedir. II. Kanishka'nın yerine Vasishka adlı başka bir Kuşan kralı geçmiştir. Vasişka'dan sonra III. Kanishka, Kuşan tahtına çıkmıştır. Böylece II. Vasudeva, III. Kanishka'nın yerine geçmiştir. Bu kralların yanı sıra, Gandhara Bölgesi'nde hüküm süren diğer Kuşan krallarının isimleri ile hükümdarlık dönemleri sikke kataloğunda sunulmaktadır.[861]

Numizmatik belgelere göre, Kuşanlardan sonra Kidarite Hun kralları Gandhara Bölgesi'nde hüküm sürmüştür. Kidarite Hunlar, MS 4. ve 5. yüzyıllarda Baktria'yı ve Orta Asya ile Güney Asya'nın komşu bölgelerini yöneten bir hanedandı. Kidariteler MS 360-370 yıllarında, daha önce Sasani İmparatorluğu tarafından yönetilen Orta Asya bölgelerinde bir Kidarite Krallığı kurulmuş ve Baktria'daki Kuşano-Sasanilerin yerini almıştır. Bundan sonra Sasaniler Merv'de hüküm sürmüştür. Daha sonra, MS 390-410 yılları arasında Kidariteler kuzeybatı Hindistan'ı işgal ederek Kuşan İmparatorluğu'nun yerini almışlardır.

6.3. Modern Araştırmalar

19. yüzyılda İngiliz askerleri ve yöneticileri Hindistan Alt Kıtası'nın eski tarihine ilgi duymaya başlamıştır. 1830'larda Aşoka sonrası dönemin sikkeleri keşfedilmiş ve aynı dönemde Çin seyahatnameleri tercüme edilmişti. 1838 yılında Charles Masson, James Prinsep ve Alexander Cunningham, Kharosthi yazısını deşifre etmiştir. Çin kayıtları, Budist tapınakları için yerler ve yerleşim planları sağlamaktadır. Sikkelerin keşfiyle birlikte, bu kayıtlar Gandhara tarihini bir araya getirmek için gerekli ipuçlarını sağlamıştır. 1848 yılında Cunningham, Peşaver'in kuzeyinde Gandhara heykellerini bulmuştur. Ayrıca 1860'larda Taksila'nın yerini tespit etmiştir. O zamandan beri Peşaver Vadisi'nde çok sayıda Budist heykeli bulunmuştur.

Arkeolog John Marshall 1912 ve 1934 yılları arasında Taksila'da kazı yapmıştır. Yunan, Part ve Kuşan kentleri ve çok sayıda stupa ve manastır keşfetmiştir. Bu keşifler, Gandhara tarihinin ve sanatının kronolojisinin çok daha fazlasını bir araya getirmeye yardımcı olmuştur.

[861]Mitterwalner, **a.g.k.**, 1986, 27-40.

1947 yılından sonra Ahmed Hassan Dani ve Peşaver Üniversitesi Arkeoloji Bölümü, Peşaver ve Swat Vadisi'nde arkeolojik araştırmalar yapmıştır. Gandhara Uygarlığı'nın birçok alanında yapılan kazılar, Peşaver Üniversitesi ve dünyanın çeşitli üniversitelerinden araştırmacılar tarafından yürütülmektedir.

6.4. İskender'in Uğradığı veya Kurduğu Kentler (**Harita 13, 15-18; Tablo 1 & 2**)

Hindistan bölünürken, Gandhara Bölgesi'nde İskender tarafından kurulan veya uğradığı kentlerden Nysa kenti Kunar Vadisi'nde; Massaga, Bazira, Ora, Dyrta kentler Swat Vadisi'nde ve Aornos, Embolima, Taksila kentler İndus Vadisi'ne ilave edilmiştir. Bu arada Andaka ve Arigaion kentleri Kunar ve Swat Vadisi'nin arasında kalmıştır. Gandhara Bölgesi'nin küçük bir parçası (bugünkü Kunar ve Nangarhar ilçelerinin en doğu tarafları) Afganistan'a ilave edilmiştir. Yani Andaka ve Nysa kentleri Afganistan'da kalmıştır.

Pakistan'da yeni bölgeler belirlenirken Gandhara Bölgesi'nin diğer antik kentleri bugünkü Kabile Bölgesi, Hyber-Pahtunhva[862] ve Pencap Bölgeleri'ne düşmüştür. Yani Gandhara'daki Arigaion kenti Kabile Bölgesi'nde; Massaga, Bazira, Ora, Dyrta, Aornos, Embolima kentleri Hyber-Pahtunhva'ya ve Taksila kenti Pencap'ta kalmıştır. Bunun dışında, İskender zamanındaki Taksila Krallığı, Porus Krallığı, Hydraotes ve Hyphasis Nehir kıyısındaki bölgeler, Malli ve Oksydrakai kabilelerin yaşadığı bölgeler Pencap Bölgesi'nde kalmıştır. Ancak, İngilizler Hindistan'dan Pakistan'ı ayırırken (1947) Pencap Bölgesi de Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu Pencap Hindistan'da ve Batı Pencap ise Pakistan'da kalmıştır. İskender Dönemi'ndeki Taksila Krallığı, Porus Krallığı ve Malli ve Oksydrakai Kabilelerin yaşadığı bölgeler Batı Pencap yani Pakistan'da; Hydraotes'ın doğu ve Hyphasis kıyısındaki bölgeler Doğu Pencap yani Hindistan'dadır. Bölgeler belirlenirken Pakistan'da kalan diğer parça yani Güney Pakistan—Sind ve Belucistan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İskender'in zamanındaki Musikanos Krallığı ve Sambos Krallığı Sind Bölgesi'ne dâhil olmuştur.

Bu çalışmada Gandhara'daki şehirlerden sadece Swat ve İndus'a ait kentler yani Kabile Bölgesi, Hyber-Pahtunhva ve Pencap'ta kalan kentler hakkında araştırma yapılmaktadır. Araştırma'nın kolaylığı için Nysa ve Andaka şehirleri çıkarılmıştır. Bunların yanı sıra, Gandhara'da İskender'in komutanları (Hephaistion ve Perdikkas) tarafından kurulan ya da ulaştığı kentler hakkında da araştırma yapılmıştır. Çünkü

[862]Kabile Bölgesi ve Hyber-Pahtunhva ile Kuzeybatı Sınır Bölgesi oluşmaktadır (**Harita 17**).

komutanlar tarafından kurulan veya uğradığı şehirler de Hyber-Pahtunhva'da, yani Gandhara'da kalmıştır.

6.4.1. Arigaion (Arigaeum)

6.4.1.1. Konumu

Arigaion,[863] Büyük İskender'in MÖ 327 yılındaki Hindistan seferi sırasında Kunar Nehri'in doğusunda ve İndus Nehri'nin batısında yer alan antik bir kentti (**Harita 16-17**). Arigaion'un modern ismi Nawagai'dir. Nawagai, Pakistan'ın Federal Olarak Yönetilen Kabile bölgelerinde yer alan bir kasabadır.[864]

Arrianos, Afganistan'ın kuzeydoğusunda Kunar ve Panjkora Vadileri[865] arasındaki yola hâkim olan ve Arigaion olarak adlandırdığı bir kent olduğunu doğrulamaktadır. Burası Arrianos'un Hint barbarları dediği Aspasioi (Aşvaka veya Ashvaka) kabilesinin yerleşim alanıydı. Bu insanlar MÖ 327 yılında İskender'e karşı direnmiş ve mücadele etmişlerdi.

6.4.1.2. Arkeolojik ve Numizmatik Belgeler

Arrianos'un Arigaion'un araştımacılar tarafından önerildiği gibi Sanskritçe *Arjunava* ile yorumlanmasıyla, Arjunayanaların olası kökeni ve inişi muhtemelen Swat veya Kunar bölgelerinin bu Arigaion'una (Arjunava) kadar izlemiş ve Hint kaynaklarının *Ashvakas*'ı ile bağlantılıydı.

Arjunayanalar gibi, Ashvakalar (Assakenoi) da Yunan tarihçilerinin onayladığı gibi bağımsız bir halkmış;[866] Paṇini tarafından *Ashvayana* ve *Ashvakaya* olarak bahsedilmiştir;[867] Arjunayanaların tanrı Şiva'nın adanmışları olması, Ashvakaların memleketi olan Swat-Kunar Vadisi'yle olası bağlantılarına da işaret etmektedir.

---

[863]Arigenva olarak da bilinir.

[864]G.M. Cohen (2013). *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*. University of California Press, 272; Rafi-us Samad (2011). *The Grandeur of Gandhara: The Ancient Buddhist Civilization of the Swat, Peshawar, Kabul and Indus Valleys*. New York: Algora Publishing, 39-40.

[865]Arr. IV.24.

[866]W.W. Tarn (2003). *Alexander the Great, Volume 2: Sources and Studies*. Cambridge University Press, 324.

[867]*Ashtadhyayi Sutra* IV.1.110; *Ganapatha*, Nadadigana IV.1.99.

Arjunayana sikkelerinin buluntu yeri, bölgelerinin Delhi-Jaipur-Agra'nın oluşturduğu üçgenin içinde olduğunu göstermektedir;[868] Arjunayana sikkeleri, çağdaşlıklarını gösteren Yaudheya sikkelerine benzemektedir. Bunlar birkaç çeşittir. Bir tipte, ön yüzde bir boğa ve arka yüzde ayakta duran bir tanrıça görülmektedir. Başka bir tipte, boğa ön yüzde korkuluk içinde bir ağacın önünde durmuş ve bir başka boğa bir linga sembolüne bakar ve arka yüzünde bir efsane *Arjunayanajaya* taşımaktadır; üçüncü çeşidin ön yüzünde bir boğa ve kolların ucunda taurin sembolü olan bir gamalı haç ve arka yüzünde bir dal veya palmiye yaprağı ve lejant *janayana* vardır. Bu sikkeler, bu insanların tanrı Şiva'nın adanmışları olduğunu gösteriyor. Şiva, hem Kuzey'in hem de Yunan tarihçilerinin onayladığı gibi Ashvaka topraklarının tanrısıydı.[869]

6.4.1.3. Modern Araştırmalar

Dr. V.S. Agrawala gibi araştırmacılar, Arigaion veya Arrianos'un Arigaion'unu, *Kasika*'da[870] olduğu kadar Paṇini'nin *Ganapatha*'sında (*Gaṇapaṭha*)[871] da geçen Sanskritçe Arjunava (Arjunava) adıyla eşitlediler. Dr. Agrawala gibi bilim adamlarının bu yorumu doğruysa ve *Kasika* veya Paṇini'nin *Ganapatha*'sının "Arjunava"sı gerçekten de Arrianos'un "Arigaeum veya Arigaion"u ise, o zaman Arjunayanaların muhtemel kökeni tahmin edilebilir. Arigaion (Arjunava) kentinde yaşayan Aspasya halkının grubu muhtemelen Arjunavana, Arjunavayana veya Arjunayana olarak biliniyordu. Sanskritçe Arjunayana'nın bir çeşidi Arjunayanaka olarak onaylanmıştır. Kautiliya'nın *Arthashastra*sında (*Arthaśastra*, MÖ 200 ila MS 300), Gandhara dışında Prajjunaka adlı bir ulustan söz etmiş ve onları soytarı, zanaatkar ve profesyonel şarkıcı ve oyuncu olarak belirtmiştir.

Gandhara büyük bir antik kültür merkezi olduğu için ve Gandhara benzeri kültürel özelliklere sahip olan Prajjunakalar da Gandhara'ya yakın oturmuş olmalıdır.

---

[868]M.R. Bhat (1996). *Varāhamihira's Bṛhat Saṁhitā*. Part I & II, Motilal Banarsidass, 180.

[869]N. Chaudhuri (1948). Liṅga Worship in the Mahābhārata. *The Indian Historical Quarterly*. (Ed: N.N. Law), Vol. XXIV (1-4), 269-292; A.B. Keith and A.J. Carnoy (2015). *Indian [mythology]*. Arkose Press, 110.*"Asma bahçelerinin (meyve bahçesi) yetiştiği Kabil nehrinin kuzeyindeki Asvaka bölgesine ait tanrı Şiva'nın onuruna Dionysos şenlikleri yapılırdı"*, bkz. B. Chattopadhyay (1977). *Coins and Icons: A Study of Myth and Symbols in Indian Numismatic Art*. Punthi Pustak, 128.

[870]Ṛijunāvām nivāso deshaḥ (*Kasika* IV.2.69); V.S. Agrawala (1963). *India as Known to Pāṇini: A Study of the Cultural Material in the Ashṭādhyāyī*. Prithvi Prakashan, 457.

[871]S.M. Katre (2015). *Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*. 2nd edition, Motilal Banarsidass.

Arthashastra'daki Prajjunakalar, bazı bilim adamları tarafından Sanskritçe Arjunayanakaların bir çeşidi olduğu varsayılmıştır.[872] Bu doğruysa Arjunayanalar, Gandharalıların yakın komşularıymış ve muhtemelen Swat veya Kunar Vadileri'nin Arigaion sakinlerini ima etmektedir.

MÖ 327 yılında İskender'in kuvvetleri tarafından ciddi bir yenilgiye uğratıldıktan sonra, Arigaionlulardan bir grubu Swat ve Kunar Vadileri arasındaki eski yaşam alanlarını terk etmiş ve İskender'in daha fazla zulmünden kaçınmak için Pencap Bölgesi'ndeki nehirleri geçip Pencap'a ve ötesine taşınmış olması mümkündür. Budist tantra metni *Mahamayuri*, Yaksha Arjuna'nın başkanlık ettiği Arjunavana adlı bir yer adını doğrulamaktadır. Aynı metin Duryodhana'nın, Srughana'nın koruyucu Yaksha'sı olduğunu da söylemiştir. *Mahamayuri*'ye dayanarak, Budist metnindeki Arjunavana yer adının Srughana'ya yakın bir yerde olabileceği, Delhi-Jaipur ve Agra Bölgeleri'nin oluşturduğu üçgenin içinde bir yerde bulunduğu tahmin edilmektedir.[873] Arigaion'dan gelen grubun İskender'in baskısı altında güneydoğu Pencap ve Racastan'a taşınmış ve yerleşmiş olması ve muhtemelen yeni buldukları topraklarının siyasi karargahını, Budist tantra metni *Mahamayuri*'de adı geçen Arjunavana olarak da adlandırmaları mümkündür.

Arjunayanalar, Fleet tarafından antik Haihaya kabilesinden Kartavirya Arjuna'nın soyundan gelen Kalachuris ile özdeşleştirilmiştir; ancak Dr. Buddha Prakash gibi bazı araştırmacılar, Arjunayanaları Pandava-kahraman Arjuna'ya bağlamıştır.[874]

---

[872]Bkz. B. Prakash (2008). *Political and Social Movements in Ancient Punjab*. Motilal Banarsidass; R.P. Kangle (1997). *The Kautiliya Arthasastra, Part 1*. Motilal Banarsidass.

[873]K.K. Dasgupta (1974). *A Tribal History of Ancient India: A Numismatic Approach*. Nababharat Publishers, 18-19; B.J. Sandesara (1970). *Journal of the Oriental Institute*. M.S. University of Baroda, Baroda: Oriental Institute, 433.

[874]John Faithfull Fleet C.I.E (1847 - 21 Şubat 1917), Hindistan Sivil Hizmetleri'nde (Indian Civil Services) çalışan bir İngiliz memurdu ve tarihçi, epigrafist ve dilbilimci olarak tanındı. Hindistan'da 30 yıllık bir süre boyunca yürütülen Hint epigrafisi ve tarihi üzerine yaptığı araştırmaları, J.F. Fleet (1878). *Pali, Sanskrit and Old Canarese Inscriptions from the Bombay Presidency and Parts of the Madras Presidency and Maisur.* London: George Edward Eyre and William Spottiswood; (1882). *The Dynasties of the Kanarese Districts of the Bombay Presidency from the Earliest Historical Times to the Muhammadan Conquest of A.D. 1318*. Bombay: The Government Central Press ve (1960). *Inscriptions of the Early Gupta Kings and Their Successors*. Varanasi: Indological Book House olarak yayınlandı.

6.4.2. Massaga

6.4.2.1. Konumu

Massaga'nın modern ismi Çakdara'dır (Chakdara). Çakdara, Pakistan'da Hayber-Pahtunhva'nın Aşağı Dir Bölgesi'nde yer alan bir kenttir. Açıkçası Malakand'ın kuzeyinde, Swat Nehri'nin Panjkora Nehri ile birleştiği yerin yakınında, Swat Bölgesi girişinin yakınında ve Aşağı Dir'in girişinde komuta konumunda yer almaktadır (**Harita 13, 16-18**). Peşaver'den yaklaşık 130 km. (81 ml.) ve Mingora'dan 40 km. (25 ml.) uzaktadır.

Çakdara, son 3500 yıldır önemli bir merkez olmuştur ve Gandhara mezar kültürünün, Budist alanlarının ve Hindu Shahi kalelerinin kalıntılarıyla doludur. Afganistan'dan Nawa geçidi ve Katkala geçidi veya Zwalm köprü ile Swat Nehri üzerinden gelen antik yol, Çakdara'dan geçmektedir.

Mughallar, 1586 yılında burada bir kale inşa etmişlerdi. 1895 yılında İngilizler tarafından işgal edilmiş ve 1896 yılında mevcut kaleyi inşa etmiştir. Çevresinde bulunan ve 1 ila 7. yüzyıllara ait olan Budist heykelleri ve Hindu Shahi eserleri şimdi Çakdara Müzesi'nde sergilenmektedir.

6.4.2.2. Arkeolojik Belgeler

Çakdara'daki en önemli arkeolojik alan Damkot Tepesi'dir. Damkot Tepesi'nin üst kısmı kazılmış ve seramik ve takılar bulunmuştur. Bu eserler şimdi Saidu Sharif Müzesi'nde sergilenmektedir. Damkot Tepesi'nin eteğinde yer alan Salami'de erken dönemlere ait bir mezarlık vardır. İlk yerleşimciler, ölülerini yakarak ve günlük seramikleri ile gömmüş. Mezarlar büyük taş levhalarla kapatılmıştır.

1962-65 yıllarında Ahmed Hasan Dani tarafından MS 1. yüzyıla ait bir Budist stupası ve manastırı kazılmıştır. Tepenin eteğinde bazı Budist oymaları vardır. Hindu Shahi Dönemi'nde, burada 11. yüzyılda yıkılan bir kale inşa edilmiştir. 19. yüzyılda İngilizler bu tepeyi işgal etti. Chat Pat'taki Damkot Tepesi'nin arkasında, 4. yüzyılın sonlarına ait bir manastırın yeri vardır. Bu manastırda bulunan heykeller, Çakdara Müzesi'nde sergilenmektedir. Çakdara'da bulunan diğer önemli arkeolojik alanlar Andannd Dherai ve Kamal Khan Chena'dır. Ancak bunların hepsi Budist alanıdır.

6.4.3. Ora

6.4.3.1. Konumu

Gogdara'nın[875] 1 km kuzeydoğusunda ve Barikot'un yaklaşık 10 km yukarısında yer alan Ora arkeolojik alanı, Raja Gira dağının eteğinde, Udegram köyünün ucunda bulunmaktadır ((**Harita 13, 16-17**; **Plan 2**). Hem Stein[876] hem de Tucci,[877] alanı Arrianos[878] ve Curtius Rufus[879] tarafından bahsedilen ve yakındaki Bazira ile birlikte Makedonyalılar tarafından fethedilen Ora (Nora) antik kenti olarak tanımlamıştır. Ora'nın modern adı Udegram'dır.[880] Udegram, Pakistan'ın Hayber Pahtunhva eyaletindeki Swat Bölgesi'nin bir idari birimidir.

6.4.3.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler

Alanın en eski yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda ayak izleriyle belirgin zemin seviyeleri ve seramik parçaları bulunmuştur (Tabaka VIII, VII).[881]

VI. tabaka, kuzey-güney yönünde uzanan bir duvara ve içine birkaç gıda depolama çukurunun kazıldığı dövülmüş topraktan bir tabana aittir.[882] Bu tabakayla ilişkilendirilen buluntular neredeyse tamamen "oldukça kalın duvarlı ve belirgin cilalı kırmızı astarlı kap" olarak tanımlanan seramik parçalarıyla doludur.[883]

Kazılan alanın E sektöründe V. tabaka ile ilgili yapılar ortaya çıkarılmıştır. Burada, batıda antik bir caddenin sıralandığı, kuzey-kuzeydoğu ve güney-güneybatı yönünde uzanan bir duvarla ayrılan bitişik iki yerleşim birimi gün ışığına çıkarılmıştır. İkincisi, sonraki aşamalarda bile yapılar arasındaki ayrımı işaretlemeye devam etmektedir.

Doğudaki birim sadece iki oda ile bilinirken, yokuş yukarı uzanan alan doğa olayları nedeniyle büyük ölçüde tahrip olmuştur. En büyük oda yaklaşık 10 m. uzunluğundadır ve

---

[875]Gogdara, Sakhi-Sar Dağı'nın kuzey yamaçlarının eteğinde yayılmış, Udegram'a çok yakın bir arkeolojik alandır.

[876]A. Stein (1930). *Memoirs of the Archaeological Survey of India, No. 42: An Archaeological Tour in Upper Swat and Adjacent Hill Tracts*. Calcutta, 40.

[877]Tucci, **a.g.k.**, 1958, footnote. 8.

[878]Arr. IV.27.6.

[879]Curt. VIII.11.1.

[880]Odigram veya Hodigram olarak da tanınır.

[881]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 236-237.

[882]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 175, 237-238.

[883]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 238.

iki sıra sütundan oluşmaktadır. Bunlardan sadece temel ve ahşap sütunların şist kaidesi korunmuştur. Ortada, taş kaplı bir kuyu[884] yer almaktadır. Daha iyi korunmuş olan diğer birim, en doğudakini iki sütunlu dört dikdörtgen odadan oluşmaktadır. Sokağın diğer tarafında iki uzun duvar dik açıyla buluşmaktadır. Yapılar alt kısımda birbirine paralel olmayan sıralar halinde dizilmiş oldukça düzensiz şist parçalarından inşa edilmiş, üst kısım ise kildendir.

V. tabakasının zemin seviyesinden, 1960 yılı kazı sezonunda, küçük bir çömlek içinde 23 adet sikke bulunmuştur.[885] Gullini, bu nümizmatik belgelere dayanarak, VI. ve V. tabakaların Hint-Yunan Dönemi'ne ait olduğunu tahmin etmektedir. V. Tabaka'da NOY[886] yazıtını taşıyan seramik üzerinde Yunanca bir yazıtın[887] bulunması, Barikot'un Hint-Yunan seviyelerinde paralel olan bazı ayırt edici seramik formlarla birlikte, bunu doğrular gibi görünmektedir.[888]

Sonraki tabakalarda (IV, III, II), V. tabaka'da tanımlanan iki yapı birimi, iç yerleşim düzeni, çoğunlukla depo olarak kullanılan birkaç küçük odanın oluşturulmasıyla bir dizi değişikliğe uğramasına rağmen, aynı çevreyi korumaktadır. Ayrıca, IV. tabakadan, caddenin her iki yanında, arkada küçük bir dolgu ile caddeden girilen bir dizi bağımsız oda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar dönemin dükkânları olarak yorumlanmıştır. Nümizmatik belgelere[889] ve önceki dönemle yapısal devamlılığa dayanarak, IV. tabaka geçici olarak Saka-Part Dönemi'ne aittir. Kuşan sikkeleri[890] ile zengin olan III. tabakadan

---

[884]Gullini [G. Gullini (1958). Marginal Note on the Excavations at the Castle of Udegram: Restoration Problems. *E & W*, 9 (4), 329-348; G. Gullini (1962). Udegram. *Reports on the Campaigns 1956-58 in Swat (Pakistan)*. (Eds: D. Faccenna & G. Gullini), Rome], bunun, sarnıç (su deposu) olarak kullanılan kuyunun bir tür çatışı olmayan bir açıklık (*compluvium*/*impluvium*) sistemi olarak yağmur suyunu toplayabildiği, ortasında açık ve çevresinde veranda bulunan bir avlu olduğunu varsaymaktadır, bkz. Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 177. *Compluvium*= Roma evlerinde orta avlu üzerinde bulunup yağmur sularını toplamada kullanılan çatısız açıklık. *Impluvium*= Antik Roma yapısında çatı açıklık altında yer alan havuz (su deposu).

[885]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 325, No. 43.

[886]Yazıt bazen Noῦς *Editio princeps* adının genitif hali olarak yorumlanır, bkz. G. Pugliese Carratelli (1966). Greek Inscriptions of the Middle East. *East and West*, 16, 35-36, Fig. 11.

[887]G. Rougemont (2012). *Corpus Inscriptionum Iranicarum*, *Vol. 11.1, 1: Inscriptions grecques d'Iran et d'Asie centrale*. London, 87 = *IK* 297.

[888]Olivieri and Callieri, **a.g.k.**, 2020.

[889]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 335.

[890]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 334-335.

itibaren kentsel yerleşim planı bilgileri zenginleşmiştir. Yaklaşık 1.100 metrekarelik bir alanda yapılan kazılarda dikey sokaklar, kanal sistemi, dükkanlar ve kamusal avlulardan oluşan karmaşık konut alanları ortaya çıkarılmıştır.

6.4.3.3. Modern Araştırmalar

Ora arkeolojik alanı, MÖ 6/5. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar uzanan antik bir yerleşimdir. Ancak, Udegram'ın tarihi kent merkezi, yalnızca kazının bir ön raporu aracılığıyla bilinmektedir,[891] maddi kültür hakkında bilgilerimiz mevcut değildir. Ayrıca arkeolojik ve yazılı kaynaklardan, Udegram'ın Erken Tarih Dönemi'nde müreffeh bir kent olduğu açıktır.

Son zamanlarda kazılan protohistorik mezarlık[892] dışında, Udegram arkeolojik alanındaki araştırmalar, 1956-1960 yıllarında IAM tarafından iki farklı yerde gerçekleştirilmiştir: aşağı agora[893] ve yukarı şehir veya kale olarak adlandırılmıştır. 'Kale', büyük çapta kaplama duvarı ve yarım daire biçimli kulelerle donatılmış Raja Gira tepesinin kayalık çıkıntısında yer alan ve merdivenle erişilebilen müstahkem bir komplekstir.[894] Stratejik konumu, muhtemelen 5. yüzyılın sonundan 13. yüzyıla kadar iskan edilen ve 7. ve 10. yüzyıllar arasında bir ana yapı faaliyeti olan bölgenin uzun süre yerleşilmesini mümkün kılmıştır. Yerel geleneğe göre,[895] 11. yüzyılda Gazneli Mahmud tarafından yıkılmıştır. Gazneliler döneminde, harap kalenin hemen altında kongregasyonal camisinin ve İslami yerleşim yerinin yapısına tarihlenmektedir.[896]

Erken Tarih Dönemi'ne ilişkin kanıtlar, dokuz tabakanın MÖ 4. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında yerleşmiş müreffeh bir kent merkeziyle ilişkili olduğu 'agora' adlı aşağı bölgede ortaya çıkmıştır. 'Agora' Bölgesi, muhtemelen doğal olaylar ve savunma nedeniyle terk edilmişti.

---

[891]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962.

[892]M. Vidale et al., (2016). Udegram - First Campaign, May-June 2012. *Excavations at the Protohistoric Graveyards of Gogdara and Udegram.* (Eds: M. Vidale, R. Micheli and L.M. Olivieri), Sang-e-Meel Publications.

[893]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, Pl. XIX; Iori, **a.g.k.**, 2018, 25, Fig. 1.12.

[894]Faccenna and Gullini, **a.g.k.**, 1962, 208-233, 271-319.

[895]Bkz. U. Scerrato (1985). Research on the Archaeology and History of Islamic Art in Pakistan: Excavation of the Ghaznavid Mosque on Mt Rāja Gīrā, Swat. *E & W*, 35 (4), 442.

[896]Bkz. A. Bagnera (2015). *The Ghaznavid Mosque and the Islamic Settlement at Mt. Raja Gira, Udegram*. Sang-e-Meel Publications.

6.4.4. Bazira (Plan 1; Resim 1-3; Levha 1; T. Fig. 1-3; Mühür 1)

6.4.4.1. Konumu

Pakistan'ın Hayber Pahtunhva eyaletindeki Swat Vadisi'nin güney ucunda bulunan modern Barikot şehrinin eski adı Bazira'dır. Mingora'dan yaklaşık 20 km. (12 ml.) uzaktadır. Bazira, genelde 'İskender Şehri' olarak bilinen Swat'ın Barikot tehsilinde bulunan antik bir şehirdir. Araştırmacılara göre, Taksila'dan sonra önemli bir arkeolojik alandır.[897]

6.4.4.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Nümizmatik Belgeler

Barikot'taki en çok dikkati çeken arkeolojik kalıntı, akropol de dahil olmak üzere yaklaşık 12 hektarlık bir alanı tanımlayan şehri çevreleyen heybetli sur duvarı ile temsil edilmektedir. Bu, nümizmatik kanıtlardan ve radyokarbon verilerinden, MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenmektedir ve Hint-Yunan evresiyle ilişkilendirilen bir sur duvarıdır.[898]

Şimdiye kadar kazılmış tek Hint-Yunan kentsel savunma yapısını temsil eden sur duvarı, düzenli aralıklarla (yaklaşık 29 m., yani yak. 100 Attik fit veya *1 plethron*) yerleştirilmiş, güneybatı köşesindeki biri beşgen olmak üzere dikdörtgen burçlarla öne çıkan, çakıl taşları, taş levhalar ve kil harcından yapılmış devasa bir yapıdır (yaklaşık 2,9 m. kalınlık, yani 10 Attik fit).[899] Duvarın yakınında, 5-8 m. mesafede sur duvarına paralel uzanan yak. 5-6 m. derinliğinde dik bir yamaçla donatılmış bir kale hendeği vardır.

Surlarla çevrili şehrin Hellenistik kökeni, ilk önce tarihsel değerlendirmeler ve topografik planı metrik ve yapı özelliklerine[900] dayanarak, sonradan nümizmatik kanıtlar ve radyokarbon verileriyle doğrulanmıştır.[901] Kentsel devrenin düzeni her yönüyle

---

[897]Kazı ekibinden İtalya arkeolog Dr Luca Maria Olivieri ve Dr Michele Minardi.

[898]D.W. MacDowall and P. Callieri (2004). A Catalogue of Coins from the Excavations at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai 1984-1992. *Bīr-koṭ-ghwaṇḍai Interim Reports II, IsIAO Reports and Memoirs, New Series III*. Rome, 27-90.

[899]L.M. Olivieri (2003). Bīr-koṭ-ghwaṇḍai Interim Reports I: The Survey of the Bir-kot Hill. Archaeological Map and Photographic Documentation. *IsIAO*, Rome, 24.

[900]P. Callieri (1993b). Excavations of the IsMEO Italian Archaeological Mission at the Historic Settlement of Bir-kot-ghwandai, Swat, Pakistan: 1990-91 Campaign. *South Asian Archaeology 1991*. (Eds: A.J. Gail and G.J.R. Mevissen), Stuttgart, 343.

[901]MacDowall and Callieri, **a.g.k.**, 2004; P. Callieri (2007). Barikot: An Indo-Greek Urban Center in Gandhara. *On the Cusp of an Era: Art in the Pre-Kuṣāṇa World*. (Ed: D.M. Srinivasam), Leiden-Boston, 133-164.

biliniyor. Yapılan kazılarda, daha uzun güney tarafının, güneybatı köşesinin ve batı tarafının kısımlarını ortaya çıkarılmıştır. İkincisi akropolis tarafından sağlanan doğal savunmayı tamamlayan kayalık bir çıkıntıya bitişiktir.[902] Doğuda, günümüzde kısmen modern köye dahil olan sur çevresi, aralıklı olarak güneydoğu köşe burcuna kadar sürmektedir. Güney tarafı boyunca, her iki durumda da savunma devresi boyunca dikkate değer çöküntülerin dokümantasyonundan sonra, hem bir arka kapının[903] hem de ana kapının[904] konumu varsayılmıştır.

Alanın tamamındaki arkeolojik depozit, 9 yüzyıl boyunca inşa edilmiş, üst üste binen, yığma yedi yapısal makro evreye sahiptir. Ancak 2016 yılında ulaşılan tarihi yerleşimin en eski seviyelerine yıllarca ulaşılamaması, yerleşimin sürekliliği ve buna bağlı olarak alanın tabakalanması nedeniyle olmuştur.

Kent Savunmasının Dışındaki Erken Tarihi Dönemi (Yapı Evreleri 1-2)

Ekstra Muros (veya *Extra Moenia*)[905] Bölgesi'nin arkeolojik depozit, Hint-Yunan sur duvarının inşası ve rolü ile güçlü bir şekilde ilişkilidir. Yukarıda vurgulandığı gibi, sur duvarının inşası, hem sur duvarı için yer yapı evresi hem de zemin seviyesini düzenlemeyi amaçlayan antik höyüğün kenarında büyük bir tesviye çalışması içeriyordu. Bu sur duvarı boyunca Demir Çağı ve Demir Çağı sonrası stratigrafinin neredeyse tamamen kaldırılmasıyla sonuçlanır ve çoğu zaman protohistorik yerleşimle ilgili daha eski yapıları açığa çıkarır. Hint-Yunan duvarının ve Swat Dönemi VII'nin kültürel katmanları ile ilgili yapıların örtüşmesi, tekrar etmesine rağmen, kronolojik bir sıraya karşılık gelmez. Gerçekten de, radyokarbon tarihlemelerinin de teyit ettiği gibi, iki kültürel evreyi birbirinden ayıran 6 yüzyıldan fazla bir boşluk vardır.[906] BKG12W [BKG12B] çalışma alanındaki[907] tesviye çalışmaları, muhtemelen dik bir yamacın varlığı veya masif beşgen burcun inşası için özellikle etkileyiciydi.

---

[902]Olivieri, **a.g.k.**, 2003.

[903]Iori et al., **a.g.k.**, 2015, 80-81.

[904]Olivieri, **a.g.k.**, 2003, 36.

[905]Extra monia, surların dışında veya şehrin surlarının dışında anlamına gelen Latin (Latince) bir deyimdir (sözcük öbeği).

[906]Olivieri and Callieri, **a.g.k.**, 2020.

[907]Olivieri and Callieri, **a.g.k.**, 2020.

Aslında duvarın güney uzantısı boyunca BKG L çalışma alanı, sur duvarından önce kısmen korunmuş katmanlara sahiptir; seramik malzemenin bir Akhaimenid kültürleşme yapı evresi (çalışma alanı 2A) olarak düşündürmektedir. Bu, BKG K-105 çalışma alanındaki yerleşim alanında ortaya çıkarılan arkeolojik katman ile uymaktadır.

Sur duvarı boyunca yapı evresi 2'ye ilişkin kanıtların eksikliği insan müdahalesinden kaynaklanıyorsa, Hint-Yunan Dönemi'ne (çalışma alanı 3A) ilişkin kanıtların yetersizliği, bunun yerine, o zamanlar bir kale olması gereken (o dönemde bir kale olan) Barikot merkezinin rolüyle ilgilidir. Buna ek olarak, sur duvarına yapılan müdahaleer ve Saka-Part ve Kuşan zamanlarındaki şehir dışı yapıların inşası, savunma çevresi dışında halihazırda sayıca az olan Hint-Yunan yataklarının hasar görmesinden kaynaklanıyordu.

Yerleşim alanındaki Erken Tarihi Dönem

Erken Tarihi Dönem ile ilgili verilerin çoğu şehrin içinden (*intra muros)*[908] gelmektedir. K-105 sektöründeki 2016 kazı kampanyaları, çalışma alanı 3'te açıkça belgelenen Hellenistik kültürleşme evresinden önceki zengin bir şehrin en azından MÖ 5. yüzyıldan beri varlığını kanıtlamıştır. Hatta, kronolojik veriler çalışma alanı 2'deki yerleşimin üç evresini tanımlar ve seramik grubu yerel protohistorik gelenekten ayrılır. Kentsel alanın kurulması (çalışma alanı 2a.1 = MÖ yaklaşık 6-5. yüzyılın başlangıcı), MÖ 450 civarında başladığı anlaşılan Akhaimenid kültürleşme aşamasından (çalışma alanı 2a.2) önce gelir. Sonraki çalışma alanı 2b'de, önceki aşamanın yapısının yeniden kullanılmasıyla karakterize edilir, seramik malzemesi yetersizdir, ancak bir Maurya sikkesinin varlığı, MÖ 4. yüzyılın sonları - 3. yüzyılın başlarına ve çalışma alanı 2a.2'ye özgü biçimlerin yokluğuna işaret eden radyokarbon tarihlemesini desteklemektedir.

Barikot'taki Makedonya kuşatması (MÖ 327 yılın sonbaharı) büyük olasılıkla alanın arkeolojik çalışma alanı 2b'si sırasında meydana geldi.[909] Daha iyi korunmuş olan, direk Hellenistik kültürleşme evresi ile öne çıkan MÖ 3. yüzyılın başı ile 1. yüzyılın ortası arasına tarihlenen çalışma alanı 3a ile ilgili kanıtlardır.[910] Hint-Yunan sur duvarının inşası bu kronolojik aralığın içindedir (MÖ yak. 150). Bununla birlikte, 2016 yılı kazısı,

[908]Şehir merkezi (şehir içi, şehrin surları içinde) anlamında kullanılan Latin asıllı deyimdir.

[909]O. Tribulato and L.M. Olivieri (2017). Writing Greek in the Swat Region: A New Graffito from Barikot (Pakistan). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 204, 128-135.

[910]MacDowall and Callieri, **a.g.k.**, 2004; Olivieri and Callieri, **a.g.k.**, 2020.

Hellenistik kültürleşme aşamasının, Greko-Baktria etkisiyle bağlantılı olarak, kentsel çevrenin Hint-Yunanlılar tarafından güçlendirilmesinden önce başlamış olması gerektiğini öne sürmüştür.

Hint-Yunan yapı evrelerinde (3a.3-4) seramik parçaları üzerinde tümü yayınlanmış olan 9 tane yazıt bulunmuştur[911]: üçü Yunanca (**Levha 1**),[912] üçü Brahmi, ikisi Kharosthi[913] ve biri Aramice'dedir.[914] Çok dillilik, maddi kültürün karmaşıklığına çok iyi uyuyor. Özellikle bol miktarda bulunan maddi kültürel kanıt (seramik, terakotta figürinler, barok kadınlar, sikkeler, metal objeler, sırlı hamurdan yapılmış süs eşyaları vb.), bu dönemde zengin ve müreffeh bir topluma işaret etmektedir.

Hint-Yunan Bazira'nın en net görüntüsü, şehrin güneybatı köşesinde açılan yaklaşık 2000 m^2'lik BKG 4-5 yapı evresinde görülmektedir.[915] Burada yapılan kazılar, yak. 3 m.'den yak. 5 m. genişliğe kadar büyük, inşa edilmemiş bir *intra muros* alanının varlığını ortaya çıkardı. Surun batısına paralel olarak sur duvarıyla aynı hizada uzun bir duvar yer alır. Taş temelli ve K-G hizalı kerpiç üstyapılara sahip A 2 odalı bir bina, alanın güney tarafını işaretlerken (BKG 419), kuzey kesimde, silindirik taş temel üzerinde sütunlu merkezi bir oda (BKG 453-454) ve bir yanda bitişik iki odadan (BKG 441, K, BKG 443, G) oluşan büyük bir yapı belgelenmiştir.[916] Kentin batı kısmı BKG K-105 yapı evresinde, Hint-Yunan Dönemi, bir yaşam alanının bir kısmının üç yapısal evresi ile belgelenmiştir, bu da Barikot'taki Hint-Yunan yerleşiminin önemini kanıtlamaktadır. Ovanın diğer

[911]P. Callieri and L.M. Olivieri (2020). *Ceramics from the excavations in the historic settlement at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai (Barikot) Swat, Pakistan (1984-1992), 2 Vols*. Lahore: Sang-e-Meel Publication.

[912]Tribulato and Olivieri, **a.g.k.**, 2017.

[913]Olivieri and Callieri, **a.g.k.**, 2020.

[914]M. Zellmann-Rohrer and L.M. Olivieri (May 2019). An Inscribed Sherd in Aramaic Script from Barikot (Pakistan). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 381, 203-210.

[915]Callieri et al., **a.g.k.**, 1992.

[916]Callieri et al., **a.g.k.**, 1992, 14-15, Fig. 2.

kısımlarında da çalışma alanı 3a'ya ait duvar dizileri saptanmıştır, BKG 1,[917] BKG 3,[918] BKG M.[919]

Hint-Yunan işgali, BKG 7-8-9 yapı evrelerinde batı terasında çalışma alanı 3a'ya ait kanıtların tespit edildiği Barikot tepebaşını da kapsıyordu. Özellikle bir sur duvarı (BKG 7-9) ve bir alt yapı duvarı (BKG 8) ortaya çıkarılmıştır.[920]

Yapılan kazılarda, sikkeler, seramik de dahil olmak üzere, sakinlerin günlük yaşamını belgeleyen bir sürü eser ortaya çıkarmıştır. Siddhartha Buddha'nın atı Kanthaka'ya binen büyük bir yeşil şist heykeli ve iki aslanlı bir stupa oymacılığı da dahil olmak üzere birçok büyük eser, Bazira'nın Budist tarihini belgelemektedir. Taht üzerinde oturan, uzun, kıvırcık saçlı, elinde şarap kadehi ve kesik keçi başı tutan bilinmeyen bir tanrıyı betimleyen bir başka heykel de Yunan şarap tanrısı Dionysos'u ya da başka bir yerel tanrıyı temsil etmiştir.[921]

Barikot'ta insan varlığının ilk izleri, Giorgio Stacul'un (1987) Swat Dönemi IV.'e[922] ait olduğunu bildirdiği bulgularına göre takriben MÖ 1700-1400 yılları arasındadır, bu bilgiler çukur kalıntılarına dayanmaktadır ve MÖ 1700 öncesine tarihlenmektedir.[923]

Barikot'un altındaki en eski tabaka, MÖ 1100-1000 yıllarına tarihlenen bir köydü.[924] 2016-2017 yıllarında yapılan kazı çalışmaları sırasında, İtalya Arkeoloji araştırmaları, aşağı yukarı MÖ 1200-800 yıllarına tarihlenen Geç Tunç Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş evresini tespit edebilmiştir. Arkeologlar yapı evresi BKG 12 W'de kazılar yaparken, çalışma alanı 1b'de konut yapıları ve atölyelerle beraber oyuncak araba, ağızlı seramik,

---

[917][330]P. Callieri & A. Filigenzi (1984). Excavations and Researches in Swat Valley: Bīr-kot-ghwandai. *East and W*est, 34 (4), 484-493.

[918]P. Callieri, A. Filigenzi and G. Stacul (1990). Bir-Kot-Ghwandai, Swat: 1987 Excavation Campaign. *Pakistan Archaeology*, 25, 183-192.

[919]A. Filigenzi and G. Stacul (1985). Excavations at Bir-kot Ghwandai. *E & W*, 35 (4), 430-439.

[920]P. Callieri et al., (2000). Bir-kot-ghwandai, Swat, Pakistan. 1998-1999 Report. *East and West*, 50 (1-4), 191-226.

[921]O. Jarus (29 April 2016). Buddhist Sculptures Discovered in Ruins of Ancient Shrine. *Live Science.*

[922]R.N. Spengler III et al., (2021). The southern Central Asian mountains as an ancient agricultural mixing zone: new archaeobotanical data from Barikot in the Swat valley of Pakistan. *Vegetation History of Archaeobotany* 30, 463-476.

[923]Olivieri, **a.g.k.**, 2012, Table 1, 111.

[924]16 August 2016. Pakistan unearths the city defeated by Alexander the Great. *AGI*, Rome.

minyatür kaplar, taş aletler ve oyma seramik bulmuşlardı. Bütün buluntular, karbon 14 metoduyla MÖ 1196 ile 1021 yılları arasına tarihlenmektedir.[925] Bu süre zarfında, MÖ yaklaşık 1200 ila 800, arkeolojik veriler, Callieri ve diğerleri (2000) tarafından yorumlanan bir tepe akropolü, bir iç kale ve geniş bir dış mezarlık dahil olmak üzere büyük bir yerleşimin (yaklaşık 15 ha=37 akre)[926] varlığını göstermektedir.[927]

Bazira yakınlarında, MÖ 8. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Gandhara mezar kültürünü yansıtan ait bir köy de keşfedilmiştir.[928] Demir Çağı'ndan sonra yerleşim, yak. MÖ 750 ile 650 yılları arasında çalışma alanı 1c'deki toprak surunun çökmesine maruz kalmış, yerleşim yeri terk edilmiş ve yak. MÖ 650 ile 500 yılları arasında çalışma alanı 1c/2a'daki yeri alüvyon kaplamıştır.[929]

Terk edildikten sonra, kentin başlangıcı arkeolojik olarak MÖ 500 ve 450 yılları arasında çalışma alanı 2a1'e ve MÖ 450 ila 350 yılları arasında Akhaimenid kültürleşme aşaması çalışma alanı 2a2'ye kadar izini sürebiliriz. MÖ 450 yılından itibaren bu Akhaimenid etkisi, Pers İmparatorluğu'nun klasik döneminde başlamıştır. Arkeologlar, Barikot'un bu aşamasında, Akhaimenidlere özgü lüks seramik bulmuşlar, aynı zamanda lüks olmayan Hint seramikleri ve birçok yerel cam objeyi de fark etmişlerdi.[930]

Curtius Rufus gibi bölgeselleşme aşamasından bahseden araştırmacılar, Swat ve Gandhara'nın Akhaimenidler tarafından kontrol edilmediğini (MÖ 350 civarında) ve Assakenoi olarak bilinen bir kabilenin bölgeyi diğer Hint kabileleriyle müttefik olarak yönettiğini söylemektedir. İtalya Arkeologları, bu aşamada Akhaimenid seramik formlarının tamamen ortadan kalktığını, ancak ev yapımı Hint kaplarının kullanımda olduğunu düşmüştür. Bu, MÖ yak. 350 yılından MÖ 250 yılına kadar olan arkeolojik çalışma alanı 2b'ye aittir ve bu dönemde, MÖ 327 yılın sonbaharında Makedonyalıların

[925]L.M. Olivieri et al., (2019). A new revised chronology and cultural sequence of the Swat valley, Khyber Pakhtunkhwa (Pakistan) in the light of current excavations at Barikot (Bir-kot-ghwandai). *Nuclear Inst. and Methods in Physics Research B*. Table 1, 152-153.

[926]1 hektar (ha) = 2.471 akre.

[927]Spengler III et al., **a.g.k.**, 2021, 463-476.

[928]F. Khaliq (26 June 2016). Archaeologists discover layers of Indo-Greek city in Swat. *DAWN*.

[929]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, 151.

[930]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, 151.

Barikot kuşatması gerçekleşmiştir.[931] Ayrıca kazı sırasında çalışma alanı 2b'deki BKG 11 yapı evresinde, MÖ 349-282 yılına tarihlenen bir Maurya sikkesi bulunmuştur.[932]

2011 yılının başlangıcında, alanın güney batı köşesindeki bir kazı, beklenenden daha eski yerleşim yerlerini keşfetti. Bir Hint-Yunan öncesi seviye, MÖ 3. yüzyılın ortalarına veya Maurya Dönemi'nin ortasına tarihlenmiştir.[933] Daha eski bir şehir muhtemelen MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender tarafından fethedildikten sonra yıkılmıştır. Arkeolojik olarak çalışma alanı 3a1 olarak bilinen bu süre zarfında Barikot, Maurya ve Greko-Baktria krallıklarını birbirine bağlayan siyasi ve ticari bir ağın parçasıydı, çünkü bölgeki hem Greko-Baktria hem de Hellenistik seramik formları, tıpkı Ai-Khanoum gibi, kuzey Afganistan ve Orta Asya ile ilişkilendirilerek karşılaştırılmıştır.[934]

Aralık 2021 yılında, Ca' Foscari Üniversitesi ve İtalya Arkeoloji Misyonu arkeologları, Pakistan'daki il arkeoloji ve müzeler departmanı ile işbirliği içinde, Dr. Luca Maria Olivieri liderliğinde, Barikot'taki en eski Budist Apsidal Tapınağı'n keşfini duyurmuşlar. MÖ 250 civarında, Maurya Dönemi'nde Aşoka'nın saltanatı döneminde inşa edildiğini iddia etmişlar. Ayrıca bu yapının MÖ 2. yüzyılın ortalarında Hint-Yunan kralı I. Menander'in saltanatı sırasında işlevini sürdürdüğü, ancak daha sonraki dönemlerde geliştirilse de, şehir Kuşan hükümdarları tarafından bir deprem nedeniyle terk edildiği (MS 3. veya 4. yüzyıl) tespit edilmiştir. Bu şimdiye kadar Pakistan'da bulunan en eski Apsidal Tapınağı'dır. Aynı zamanda MÖ 3. yüzyıldan beri Swat'ta Budizm'in varlığını kanıtladığı ve ilk Budistler tarafından Milinda olarak bilinen I. Menander'in bu tarikatı desteklediğini doğruladığı için devrimsel bir keşiftir. İtalya Misyonunun üyesi arkeolog Dr Michele Minardi, "Aralarında kral Menander tarafından basılmış gümüş bir numunenin de bulunduğu sikkeler, Yunan kıyafetli bir gencin heykeli, Kharosthi yazıtıyla betimleyen ve Hellenistik bir tema ile süslenmiş bir mühür (**Mühür 1**), Attika modellerini taklit eden balık tabakları ve cilalı siyah çömlekler gibi Hint-Yunan kültür tabakasına ait seramik parçaları bulduk" ifadelerinde bulunmuştur.[935]

[931]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, 151-154.

[932]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, Table 1, 152-153.

[933]Khaliq, 26 June 2016.

[934]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, 154-156.

[935]F. Khaliq (20 December 2021).Oldest Buddhist apsidal temple of country found in Swat. *DAWN*.

1980 ile 90'lardaki İtalya keşifleri MÖ 2. yüzyılda hüküm süren kral I. Menander'in dönemindeki bir Hint-Yunan şehrini keşfetmiştir. MÖ 2. yüzyıldaki şehir, akropolis te dahil yaklaşık 12 veya 7 hektarlık bir alanı kaplıyordu. Büyük dikdörtgen burçlara sahip bir sur duvarı ile çevriliydi (**Plan 1**).[936] Hint-Yunan evresinde Barikot çevresinde inşa edilen bu sur duvarı, İtalya misyonunun 2016-2017 yıllardaki kazılarına göre çalışma alanı 3a2, MÖ 150 yılına aittir; bu duvar, nümizmatik belgeler ve radyokarbon analizi ile tarihlendirilmiştir.[937]

Kuşan İmparatorluğu Dönemi'nde, MS 3. yüzyılda bir deprem bunu harap etmeden önce büyük bir şehir haline gelmiştir. Muhtemelen depremlerin verdiği hasar ve Kuşan İmparatorluğu'nun gerilemesi nedeniyle Bazira, 3. yüzyılın sonlarında terk edilmiştir.[938]

6.4.4.3. Modern Araştırmalar

Giuseppe Tucci tarafından kurulan IAM'nin (İtalya Arkeoloji Misyonu, ISMEO olarak değiştirilmiş) Barikot'un tarihi yerleşimindeki çalışmaları P. Callieri'nin başkanlığında 1984 yılında başlamış ve uluslararası durumdan kaynaklanan bazı kesintilere rağmen, kazı L.M. Olivieri'nin başkanlığında günümüze kadar devam etmektedir. Barikot'un altındaki en eski tabakanın MÖ 1100-1000 yıllarına tarihlenen bir köy olduğu düşünülmüş ancak daha önceki Kalkolitik yapıları MÖ 1700 yılından beri yerleşim olduğunu kanıtlamıştır. Erken Demir Çağı proto-kentsel katmanları bulundu ve MÖ 11-8. yüzyıla tarihlendi, ayrıca Arkeologlar Barikot'taki müstahkem kentsel yerleşimin MÖ 1. binyılın ortalarında kurulduğunu keşfettiler.[939]

30 yılı aşkın araştırmalar sırasında, kentsel yerleşim planının genişlemesini ve karmaşıklığını anlamak için şehrin çeşitli kesimlerinde hem alçak ovada (Peştuca: *miana*) hem de tepenin zirvesinde (Peştuca: *ghwaṇḍai*) 19. yapı evresi ve birkaç sondaj kazılmıştır. Antik kentin güneybatı yaşam alanlarına tekabül eden kentin kazılan ana

[936]F. Khaliq (24 May 2015). Swat's archaeological sites: a victim of neglect. *DAWN*.

[937]Olivieri et al., **a.g.k.**, 2019, 150-151.

[938]Jarus, 29 April 2016.

[939]Olivieri and Filigenzi, **a.g.k.**, 2018, 71.

bölümü (yaklaşık 1 hektar), bitişik üç yapı evresi BKG 4-5,[940] BKG 11,[941] ve BKG 12'den[942] oluşmaktadır. Bu üç yapı everesinden, MÖ 2. binyılın ikinci çeyreğinden MS 4. yüzyılın başlarına kadar uzanan bir yerleşim sürecini ortaya koymuştur ve Kuşan İmparatorluğu'nun çöküşü ile temsil edilen siyasi çalkantı ile art arda gelen iki yıkıcı deprem arasındaki tesadüfün sonunda halkın şehri terk ettiği ileri sürülmüştür.[943]

Hem A. Stein (1930) hem de G. Tucci (1958), Barikot'u, klasik kaynaklarda bahsedildiği gibi, MÖ 327 yılında Büyük İskender tarafından fethedilen ve Makedonya karargahı olarak tahkim edilen Bazira[944] veya Beira[945] antik kentiyle özdeşleştirmiştir[946]. Çok sonraki bir kaynak, Barikot'ta bir tepenin üzerinde bulunan Kral Jayapaladeva (MS 10. yüzyıl) Dönemi'ne ait bir Brahmi-Şarada yazıtıdır, bir yer adı olarak 'Vajirasthana' (vajira(stha)ne) bildirir.[947] 1958 yılında Tucci, 'Vajirasthana' yer adını ikna edici bir şekilde Bazira/Beira ile ilişkilendirmiştir.[948] Yer adı 'güçlü yer' olarak veya daha uygun 'Vajra/Vajira'nın sthana'sı (müstahkem yer)' olarak yorumlanabilir; burada kıyas yoluyla Bir-kot, 'Bīr'in koṭ (kalesi)', daha sonraki Peştuca konuşanlar (on altıncı yüzyıl sonrası) tarafından modellenmiş olabilir. Eğer Vajra gerçekten alanın orijinal adıysa, 'Bazira/Beira' iki farklı dilbilimsel geleneği yansıtıyor olabilir: biri, Bazira-vajra,

[940]P. Callieri et al., (1992). *Bir-kot-ghwandai 1990-1992: A Preliminary Report on the Excavations of the Italian Archaeological Mission, IsMEO*. Napoli.

[941]L.M. Olivieri (2014). *The Last Phases of the Urban site of Bir-kot-ghwandai (Barikot). The Buddhist sites of Gumbat and Amluk-Dara (Barikot).* Lahore: Sang-e-Meel Publications.

[942]L.M. Olivieri (2015a). Frontier Archaeology: Sir Aurel Stein, Swat, and the Indian Aornos. *South Asian Studies* 31.1, 58-70; E. Iori et al., (2015). Urban defenses at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai, Swat (Pakistan). New data from the 2015 Excavation Campaign. *Pakistan Heritage*, Vol. 7, Research Journal of the Department of Archaeology, Hazara University Mansehra-Pakistan; L.M. Olivieri and P. Callieri (2020). *Ceramics form the excavations in the historic settlement at Bir-kot-ghwandai (Barikot), Swat, Pakistan (1984-1992)*. Lahore: Sang-e-Meel Publications.

[943]Olivieri, **a.g.k.**, 2014, 141.

[944]Arr. IV.27.

[945]Curt. VIII.10.22.

[946]Bkz. L.M. Olivieri (June 1996). Notes on the Problematical Sequence of Alexander's Itinerary in Swat, A Geo-Historical Approach. *East and West*, 46, 45-78.

[947]Yazıt son dönemlerde O. von Hinüber tarafından yeniden incelenmiştir.

[948]Tucci, **a.g.k.**, 1958, 296, 327, footnote. 28.

Sanskritçe ve orta çağa kadar korunmuş; ikincisi, Beira-va(y)ira, bölgesel ve yerel olabilir.

6.4.5. Peukelaotis (Harita 14)

Peukelaotis kentinin modern ismi Çarsadda'dır (Charsadda)**.** Çarsadda, Swat Nehri'nin çok sayıda yatağının yanında, Swat ve Kabil Nehri'nin birleştiği noktasından 3 mil uzakta yer alan bir grup küçük şehirden biridir. Küçük şehirlerin sayısı sekiz olduğundan, yerel adı Hashtnagar ("Sekiz Şehir") olmuştur.[949]

1863 yılında Alexander Cunningham Çarsadda'yı Gandhara'nın eski başkenti Pushkalavati olarak tanımlamıştır. Prakritçe biçimi Pukkalaoti olan Pushkalavati ("Lotus Şehri" anlamına gelir), MS 2. yüzyılda Arrianos'un Büyük İskender ve Hindistan hakkındaki anlatımlarında adı geçen Peukelaietis, Peukelaotis veya Peukela'dan türetildiği Sanskritçe adıydı. Esas olarak Arrianos, MÖ 4. yüzyılın kaynaklarından edinmiştir. MÖ 327 yılında şehir, Hephaistion'un komutasındaki üç birlikten, muhafız süvarilerin yarısı ve paralı süvarilerin tamamından oluşan bir birlik gücüne en az 30 gün boyunca direndi. Sonunda İskender'in kendisi geldiğinde sakinleri şehirlerini teslim etmişlerdi. Bu nedenle, İskender'in seferi sırasında Peukelaotis sağlam ve dayanıklı tahkimatlara sahip büyük bir şehir olmalıdır. Makedonyalılar burada bir askeri karargah kurduktan sonra doğu seferlerine devam etmişlerdi.

Pushkalavati veya Pushkaravati (Sanskritçe: *Puṣkalavatī*; Prakritçe: *Pukkalaoti*; Eski Yunanca: Πευκελαῶτις, *Peukelaôtis*), Sanskritçe'de "Lotus Şehri" anlamına gelir. Hindu Puranik kaynaklarından biri olan *Ramayana*'ya göre, Bharat'ın oğlu Pushkala tarafından kurulduğu için Pushkalavati olarak adlandırılmıştır.[950] Pushkalavati, MÖ 600 civarında Akhaimenid İmparatorluğu'nun bölgesel başkenti oldu ve MS 2. yüzyıla kadar önemini sürdürdü.

6.4.5.1. Konumu

Pushkalavati veya Pushkaravati, antik Gandhara Bölgesi'nin başkentiydi. Antik şehrin harabeleri, Peşaver'in 28 kilometre (17 mil) kuzeydoğusunda, Hayber Pahtunhva

[949]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, 1.

[950]Aynı hikaye Kalidasa'nın şiirsel kaynağı *Raghuvamsa*'da kaydedilmiştir. Bkz. A.H. Dani (1963). Pushkalavati, The Lotus City. *Peshawar University Archaeological Guide Series No. 1: Pushkalavati*. Department of Archaeology, University of Peshawar, 8-9.

Bölgesi'nin Çarsadda İlindeki Çarsadda'da yer almaktadır.[951] Çarsadda şehri, küçük bir nehir olan Sambor Nehri ile ayrılmış iki arkeolojik alan, Bala Hisar ve Shaikhan Dheri, birçok höyük ve *stupa*'dan oluşmaktadır.

Yerel olarak Hisar Dheri olarak bilinen ve biri doğuda biri batıda olmak üzere iki ayrı höyükten oluşan Bala Hisar arkeolojik alanı (34.168°K 71.736°D), Sambor Nehri'nin güneyinde yer almaktadır (**Plan 3-5; Resim 8**). Bala Hisar'da yapılan kazılarda bulunan arkeolojik buluntular Akhaimenid Öncesi Dönem'e (MÖ 1400-800) dayanmaktadır. Bala Hisar höyüğünde ilk arkeolojik kazılar 1902-03 yılında arkeolog Sir John Marshall tarafından başlatılmıştır. 1958 yılında Sir Mortimer Wheeler başkanlığında yürütülen kazı ve araştırmalarda ise Akhaimenid Dönemi'ne ait bir yerleşim yeri tespit edilmiştir.[952]

Shaikhan Dheri arkeolojik alanı (34.178°K 71.743°D) Sambor Nehri'nin karşı kıyısında, yani nehrinin kuzeyinde, Sambor ve Jinde Nehirleri arasında yer almaktadır (**Plan 6; Resim 6-7**). İskender ile birlikte Baktria Bölgesi'ne gelerek buraya yerleşen Yunanlılar, günümüzde Shaikhan Dheri olarak bilinen höyükte yeni bir şehir kurmuşlardır.[953] Sir Mortimer Wheeler 1958 yılında Shaikhan Dheri'de arkeolojik kazılar başlamıştır. Sonra, 1960'lı yıllarda Ahmad Hasan Dani tarafından arkeolojik kazılar yapmaya devam etmiştir. Shaikhan Dheri'de yapılan kazılar, kentin MÖ 2. yüzyılda Hint-Yunanlılar tarafından kurulduğunu ve Kuşan Dönemi'nde veya sonrasında terk edildiğini ortaya çıkarmıştır.[954]

6.4.5.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler

Lale Tipi Kaseler (Levha 2-3)

Lale tipi kaseler,[955] görünüşe göre şarap içmek için kullanılan, Akhaimenid İmparatorluğu ve diğer bölgelerde bulunan kulpsuz fincanlardır. Kilden, camdan (genellikle şeffaf) ve metalden (bronz, gümüş ve altın kaplama) yapılmıştır; cam ve seramik çeşitleri metal prototipleri taklit ediyor gibi görünmektedir. Sığ bir gövdeye ve küçük bir tabana sahiptir; bazen düz, bazen *omphalos*ludur; kase bazen yatay veya dikey

[951]K.C. Sagar (1992). *Foreign Influence on Ancient India*. Northern Book Centre.

[952]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Introduction.

[953]Dani, **a.g.k.**, 1963, 5; M. Nasim Khan (2005). Terracotta Seal-Impressions from Bala Hisar, Charsadda. *Ancient Pakistan*, Vol. XVI, 13.

[954]Dani, **a.g.k.**, 1965-1966, 17 vd.

[955]Akhaimenid kaseleri olarak da bilinmektedir.

yivlerle veya genellikle gözyaşı şeklinde çıkıntılı loblarla süslenmiştir. Ağız kenar dışa dönük, bazen keskin bir çıkıntı, bazen de sivri uçlu bir aletle çizilmiş basit bir çizgi şeklinde, az çok iyi tanımlanmış olabilen bir çıkıntıdan yükselir. Bazı durumlarda, çıkıntı o kadar incelikli bir şekilde vurgulanmıştır ki, yalnızca dışa dönük kenarın başlangıcı ile tanımlanabilmektedir.

Lale tipi kaseler, Güneydoğu Anadolu'nun yanı sıra İran ve Mezopotamya'da bulunan, ağız kenarı dışa dönük uzun bir kase dizisinin soyundan gelmektedir.[956] Kaseler doğrudan 1. binyılda İran'da kullanılan kaselerinden evrimleşmiştir. MÖ 1. binyılın başlarında Neo-Asur Dönemi'nde (MÖ 8-7 yüzyıl), form oldukça üretilmiştir. Bunlardan iki çeşidi ayırt edilebilir: tabanında omphalos (göbek) bulunan ve oldukça köşeli bir gövde oluşturan ağız kenarı dışa dönük sığ bir kap; ve ağız kenarı dışa dönük, ancak her zaman değil, yalnızca sığ *omphalos*lu veya hiç olmayan daha derin bir kase.[957] Sığ versiyon, genellikle gadroonlu loblarla süslenmiş, sözde *phiale mesomphalos*tur; ilk olarak Yunanlılar tarafından bir sunu kabı olarak kullanılmak üzere benimsenen bir form idi. *Phiale*, Yakın Doğu'da en azından 9. yüzyıla kadar bilinmektedir ve 8. ve 7. yüzyıllarda Akhaimenid Dönemi'ne kadar kullanılmaya devam etmiştir.[958] Persepolis'te

[956]Bu formun en eski örnekleri Doğu Anadolu'daki Tülintepe'de yapılan kazılarda Halaf Dönemi'ne (MÖ 4500) tarihlenen bir tabakada bulunmuştur. Bkz. U. Esin (1982). Tülintepe Excavations, 1974. *Keban Projesi 1974-1975 Calışmaları*, Ankara, 132-33, Pl. 91; B. Hrouda (1962). Tell Halaf IV: Die Kleinfunde aus historischer Zeit. Berlin, 98-100, Pl. 60-62; M. van Loon (1971). *Korucutepe*. Keban Projesi 1969 Calışmaları, Ankara, 45, 66.

[957]M. Pfrommer (1987). *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik friihhellenistischer Zeit*. Berlin; M.C. Miller (1993). Adoption and Adaption of Achaemenid Metalware Forms in Attic Black-Gloss Ware of the Fifth Century. *AMIran* 26, 109-146; J.H. Iliffe (1935). A Tell Fara Tomb Group Reconsidered. *QDAP* 4, 182-86; P. Fossing (1937). Drinking Bowls of Glass and Metal from the Achaemenian Time. *Berytus* 4, 121-129; F. Matz (1937). Altitalische und vorderasiatische Riefelschalen. *Klio* 30, 110-117; E.H. Dohen (1941). Die Phiale. *AJA* 45, 125-127; -27; E. Gjerstad (1953). *SwCyprusExp IV, Pt. 2: The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*. Stockholm, 405-460; R.W. Hamilton (1966). A Silver Bowl in the Ashmolean Museum. *Iraq* 28, 1-17; R. Hestrin and E. Stern (1973). Two 'Assyrian' Bowls from Israel. *IEJ* 23, 152-155; P.R.S. Moorey (1988). The Technique of Gold-Figure Decoration on Achaemenid Silver Vessels and Its Antecedents. *IrAnt* 23, 231-245; E.E. Yagci (1995). Akhaemenid cam Kaseleri ve Milas Müzesi'nden yayınlanmamış iki Ornek. Anadolu Medeniyetleri Miizesi (1995 Yıllığı), 312-326.

[958]P.R.S. Moorey (1980). *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Höyük, near Carchemish, Salvaged by TE. Lawrence and C.L. Woolley in 1913*. Oxford, Fig. 6, No. 85-102; R.S. Young (1981).

bulunan *phialae*'ler Akhaimenid dönemine tarihlenmektedir.[959] *Phialae*'lerde bulunan yazıtlar büyük önem taşımaktadır; özellikle bu *phialae*'ler kraliyet hediyelerinin ötesinde sağladıkları sosyal ayrıcalık konusunda işaret vermektedir.

Kap tipinin daha derin kaseli ve ağız kenarı daha yüksek olan diğer versiyonu, tam Akhaimenid kasesinin öncüsüdür.[960] Bu versiyonun en eski örnekleri Tiglath-Pileser III'ün (MÖ 745-727 yılında) kabartmalarında tasvir edilmektedir, ancak 7. yüzyılda yaygın bir seramik kap formuydu.[961] Akhaimenid döneminde üretimi ve kullanımı son derece yaygındı; örnekleri Yakın Doğu'daki Filistin'den Rusya'ya, Türkiye'nin batısından İran'ın güneyine ve batıda Akhaimenid İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesine kadar bulunmuştur. Lale tipi kasenin Yunanlılar tarafından benimsenmesi, "kalyks kabı", kil ve metal versiyonlarda, özellikle de gümüşte yaygındır. Gerçek sudur ki, müzelerde sergilenenler gibi yayınlanan örnekler çoğunlukla Mora Yarımadası'ndan ziyade Yunanistan'ın kuzey bölgesinden gelmektedir.

Açıkçası, Lale tipi kaseler birçok biçimden Akhaimenid kabı formunun özetidir. Bilindiği üzere, şu anda müze koleksiyonlarında bulunan ve İran, Orta Asya, Türkiye ve Suriye'nin birçok yerlerinden olduğu iddia edilen ikonik altın ve gümüş örneklerinden bilinmektedir.[962] Bu formun seramik örnekleri imparatorluğun en önemli şehirleri olan

---

Three Great Early Tumuli. Philadelphia, Pl. 68-70; A. van Saldern (1959). Glass Finds at Gordion. *JGS* 1, 25, Fig. 1-2; H. Payne (1940). *Perachora* I, Oxford, 148; C.L. Woolley (1965). *Ur Excavations VIII: The Kassite Period and the Period of the Assyrian Kings*. London, Pl. 35; (1962). *Ur Excavations IX: The Neo-Babylonian and Persian Periods*. London, Pl. 23.

[959]A.C. Gunter and P. Jett (1992). *Ancient Iranian Metalwork in the Arthur M. Sackler Gallery and the Freer Gallery of Art*. Washington DC, 69-73; A. Sami (1955). Persepolis (Takht-i- Jamshid). Shiraz, 62.

[960]P.H.G. Howes Smith (1986). A Study of Ninth-Seventh Century Metal Bowls from Western Asia. *IrAnt* 21, 1-88. D. Stronach (1978). *Pasargadae: A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*. Oxford, 243, Pl. 173.

[961]R.D. Barnett and M. Falkner (1962). *The Sculptures of Assur-nasir-apli, c. 883-859 B.C. Tiglathpileser III, c. 745- 727 B. C. and Esarhaddon, 681- 669 B.C. from the Central and South-West Palaces at Nimrud*. London, Pl. 47a; J. Oates (1959). Late Assyrian Pottery from Fort Shalmaneser. *Iraq* 21, 132, Pl. 37.59.

[962]St. J. Simpson (2005). The Royal Table. *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. (Eds: J. Curtis and N. Tallis), British Museum Press, London, 104-131.

Parargadai,[963] Persepolis,[964] Susa,[965] Tal-i Ghazir,[966] Qaleh Kali,[967] Tol-e Spid[968] ve Tol-e Nurabad[969] gibi başkentlerden, saraylardan ve köylerden bilinmektedir. Kil Lale tipi kaseler ayrıca Tepe Yahya[970] gibi İran'ın diğer bölgelerindeki ve Dahan-e Gulaman gibi Afganistan'daki bölgesel merkezlerde Akhaimenid dönemi arkeolojik yerlerinde de bulunmuştur.[971] Örnekler ayrıca Akhaimenid merkezinin uzağındaki önemli bölgesel merkezlerden, Türkiye'nin batısındaki Sardeis'ten[972] Afganistan'da bulunan Kandahar'daki Shahr-i Kohna höyüğüne kadar bilinmektedir; burada yerleşimin ilk aşamasından itibaren çeşitli formlarda ortaya çıkmıştır.[973]

---

[963]Stronach, **a.g.k.**, 1978, Pl. 106, 1-13; Simpson, **a.g.k.**, 2005, 120, Cat. No. 116.

[964]Schmidt, **a.g.k.**, 1957, Pl. 67.3, 72.1, 89.8; W.M. Sumner (1986). Achaemenid Settlement in the Persepolis Plain. *American Journal of Archaeology* 90 (1), Fig. Ill2.A-J.

[965]P.N. de. Miroschedji, P.N. Desse-Berset and M. Kervran (1987). Fouilles du Chantier Ville Royale II a Suse Séleicide, Parthe et Islamique. *Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran* 15, Fig. 7.7.

[966]E. Carter (1994). Bridging that gap between the Elamites and the Persians in Southeastern Khuzestan. *Achaemenid History 8: Continuity and Change*. (Ed: H. Sancisi-Weerdenburg), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, Fig. 14.3

[967]D.T. Potts et al., (2007). The Mamasani Archaeological Project, Stage Two: Excavations at Qaleh Kali [Tappeh Servan/Jinjun (MS 46)]. *Iran* 45, 297.

[968]C.A. Petrie et al., (2006). Excavations at Tol-e Spid. *The Mamasani Archaeological Project Stage One: A report on the first two seasons of the ICAR – University of Sydney Joint Expedition to the Mamasani District, Fars Province, Iran*. (Eds: D.T. Potts and K. Roustaei), Iranian Center for Archaeological Research (ICAR), Tehran, Fig. 4.93, TS 439, 495.

[969]L.R., Weeks et al., (2006). Fig. 3.188.

[970]P. Magee (2004). *The Iron Age settlement at Tepe Yahya*. American School of Prehistoric Research Bulletin, Cambridge, Fig. 4.30, 5.37.

[971]U. Scerrato (1966). Excavations at Dahan-I Ghulaman (Seistan-Iran): First Preliminary Report. *East and West* 16, 9- 30.

[972]Dusinberre, **a.g.k.**, 1999; **a.g.k.**, 2003.

[973]Epochs I & II, Genres 11 & 35. Bkz. S.W. Helms (1997). *Excavations at Old Kandahar in Afghanistan 1976-1978: Conducted on behalf of the Society for South Asian Studies (Society for Afghan Studies): Stratigraphy, pottery and other finds*. British Archaeological Reports 686, Oxford, Figs. 55-57, 89; D. Fleming (1996). The Achaemenid Material. *Excavations at Kandahar 1974 and 1975: The first two seasons at Shahr-I Kohna (Old Kandahar) conducted by the British Institute of Afghan Studies*. (Eds: A.W. McNicoll and W. Ball) BAR 641, Oxford, 368, Fig. 269.

Lale tipi kasenin Güney Asya kontekstlerindeki kronolojik yerleşimi bazı tartışmalara yol açmıştır. Lale tipi kaseler, Wheeler'ın Bala Hisar'daki yapı evrelerinden 3.'ünde ortaya çıktı, ancak bunlar yalnızca Ch. I'de (Tabaka 28-22) önceki ve sonraki kap formlarıyla ilişkili olarak tabakalaşmaya sahiptir/sınıflara ayrılmıştır. Bunların göreceli yerleşimi ve Wheeler'ın[974] bu yerin Akhaimenid döneminde kurulduğuna dair varsayımı, onu bunların kronolojik aralığının MÖ 300-100 civarında olduğunu iddia etmeye yöneltmiştir. Bunlarına dair yerleşimi ve Wheeler'ın bu yerin Akhaimenid döneminde kurulduğuna dair varsayımı, onu bunların kronolojik aralığının MÖ 300-100 civarında olduğunu iddia etmeye yöneltmiştir. Bu, Ch. I, 23. katmandaki tuğla boyutunda bir değişiklik görünümüne ve Ch. I, 21-20. katmandaki NBP Kapları, Lotus kaseleri ve 'Barok kadın' kombinasyonuna dayanarak Maurya ve Hint-Yunan dönemlerine atfedilen 23-20. katmanlar için önerdiği açıklığın aynısıdır.[975] Aynı zamanda, Lale tipi kaseler ilk olarak Ch. I, 28. katmanda, ilk kez 23. katmanda görüldüğü iddia edilen Maurya etkisinden beş tabaka önce ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Wheeler'ın kendi tarihlendirme tertip/şemasına göre, Lale tipi kase formu aynı zamanda Maurya öncesi bir kap olmalıdır, yani ilk olarak Akhaimenid döneminin ortalarında veya sonlarında ortaya çıkmış olmalıdır.

Dittman,[976] Wheeler'ın kronolojisini yeniden değerlendirirken, IIB Evresinde (Ch. I, 28-25 katmanlar) görülen, Ch. I'den ele geçen en erken Lale tipi kaselerinin form olarak sığ olduğunu belirtmiş ve bu nedenle Bala Hisar'daki örnekler ile Parargadai'deki Geç ve Akhaimenid Sonrası seviyelerdeki örnekler arasındaki benzerliğe dayanarak bunların 'Geç Akhamenid formuna' en yakın olduklarını savunmuştur. Bu da MÖ 4. yüzyıldan başlayan bir tarih aralığını akla getirmektedir.[977] Lale tipi kaseler, Dittman'ın IIC evrelerinde (Ch. I, 24-22 katmanlar) Lotus kaseleri ile birlikte bulunmaktadır; Dittman bunların İskender ve Erken Maurya dönemine, yani MÖ 4. yüzyılın sonlarına ve 3.

[974]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, 40.

[975]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, 41-46.

[976]Dittman, **a.g.k.**, 1984, 189, Fig. 11.

[977]Ch.I. 19. ve 18. katmanlarda kalın Lale çanaklarının da görülmesi dikkat çekicidir.

yüzyılın başlarına tarihlendiğini öne sürmektedir.[978] Ancak Vogelsang,[979] Dittman'ın Lale tipi kase kronolojisinin savunulamaz olduğunu, çünkü Lale tipi kaselernin Bala Hisar'da Lotus kaseleri ve 'Barok kadınlarla birlikte bulunduğunu ve Lotus kaseleri ve 'Barok kadınların her ikisinin de Shaikhan Dheri'de Hint-Yunan seviyelerinde bulunduğunu ileri sürmüştür. Böylece Güney Asya'daki Lale tipi kaselerinin Hint-Yunan dönemine ait olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, Dittman'ın tarihlemesinin reddedilmesi kesin olmaktan uzaktır ve Vogelsang'ın kendi mantığına göre Lale tipi kase, Bala Hisar dizisinde hem Lotus kaselerinin hem de barok kadınların ortaya çıkmasından önce ortaya çıktığı için Shaikhan Dheri'nin MÖ 2. yüzyıldaki kuruluşundan önceye tarihlenmelidir. Aslında, Lale tipi kaselerinin ilk olarak Ch. I, 28. katmanda, Lotus kaselerinden tam 2 metre aşağıda ve altı katman daha erken ortaya çıkmasıyla, Dittman'ın önerdiği gibi bu formun aslında ilk olarak Geç Akhaimenid döneminde ortaya çıkmış olması güçlü bir olasılıktır.[980] Aynı zamanda, Shaikhan Dheri'den elde edilen kanıtlara dayanarak, kaselerin tabanına damgalanmış Lotusların Kuşan döneminde de görülmeye devam ettiği, dolayısıyla damgalı Lotusun özellikle hassas bir kronolojik gösterge gibi görünmediği de unutulmamalıdır.[981]

Bala Hisar'da yapılan Wheelers Ch. I sondajında 28-22. tabakalardan Lale tipi kaseler ele geçmiş olup, bunlar aynı zamanda E Kuyusu (Ch. IV) ve Ch. V'de de ortaya çıkmıştır.[982] Zaman içinde kap formunda bazı gelişmeler olduğu görülmektedir; en eski

[978]Dittman, **a.g.k.**, 1984, 191.

[979]W. Vogelsang (1992). *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire: The Eastern Iranian Evidence*. E.J. Brill, Leiden, 104.

[980]Coningham ve diğerleri (**a.g.k.**, 2007a, 106) yanlışlıkla Dittman'ın (1984) Lale tipi kaseler ile Akhaimenid öncesi Kremalı Kaseler arasında benzerlikler kaydettiğini ileri sürmüşlerdir, ancak aslında bu bağlantıyı kuran kişi Vogelsang'dır (**a.g.k.**, 1988, 104). Coningham ve diğerleri (**a.g.k.**, 2007a) aynı zamanda Vogelsang'ın (1988) Shaikhan Dheri'de bulunan Lale tipi kase için Akhaimenid sonrası bir tarihi desteklediğini öne sürmüş, ancak Vogelsang (**a.g.k.**, 1988, 104) aslında bunu Lotus kaselerinin Shaikhan Dheri'de bulunması gerçeğine dayanarak savunmuştur. Shaikhan Dheri'deki (Dani, **a.g.k.**, 1967, Fig. 16.2-3) Yunan tabakalarında yalnızca yuvarlatılmış kenarlı küçük, düz dipli kaplar bulunmuştur ve bunlar, Lotus kaseleriyle birlikte bulunan ve muhtemelen MÖ 3. yüzyıl veya daha sonraki bir tarihe ait olan Bala Hisar Ch. I, 24. tabakadaki (yapı evresi IIC; Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Fig. 24.171) daha sonraki Lale tipi kaseleryle paralellik göstermektedir.

[981]Petrie et al., **a.g.k.**, 2010.

[982]Wheeler, **a.g.k.**, 1962; Dittman, **a.g.k.**, 1984, Table 5; Petrie et al., **a.g.k.**, 2010.

tipler nispeten sığ (Aşama IIB-IIC), daha sonraki örneklerin bazıları ise çök önemlidir (IIC-IIIA aşamalar).[983] Son çıkan örnekler (Aşama IV), keskin bir şekilde ağız kenarı dışa dönük veya düzleştirilmiş tabanlarla açıkça farklı bir morfolojiye sahiptir. Bala Hisar'da yapılan son kazılarda Lale tipi kaseler olarak tanımlanan IID ve III. dönemlere ait çok sayıda kap ele geçmiştir.[984] Bunlardan biri kesin olarak MÖ 770-410'a tarihlenen III. Dönem tabakasında tabakalı olarak bulunmuştur; IID Dönemi'ndekiler ise daha erken olmalıdır.[985] Ayrıca Dönem V'in dolgularından da birkaç örnek ele geçirilmiş ve muhtemelen yeniden depolanmıştır.[986]

Akra'da ele geçen Lale tipi kaselerinin hem kalın hem de sığ varyantları bulunmaktadır.[987] Dittman'ın kronolojik mantığı takip edilirse bu formların varlığı Akra'nın hem Orta hem de Geç Akhaimenid dönemlerinde iskan edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu aynı zamanda MÖ 600-300 yıllarına tarihlenen,[988] ağız kenarı dışa dönük çanaklar ile biçimi ve dekorasyonu Erken Akhaimenid dönemine tarihlenen boyalı s-karinasyonlu ağız kenarlı çanakların aynı seviyelerdeki varlığıyla da doğrulanmaktadır.[989] Akra'da da çok sayıda parmak baskı gudroonlu Lale tipi kase örneği bulunmuştur.[990] Bunlar, metal kapların en ikonik örneklerinden bazılarında görülen gudroonların açıkça taklitleridir.[991] Gudroonlu kaplar ayrıca İran'ın merkezindeki

[983]Dittman, **a.g.k.**, 1984, 189-191.

[984]Coningham et al., **a.g.k.**, 2007, 106, Fig. 8.6.

[985]Coningham et al., **a.g.k.**, 2007, 106.

[986]Bala Hisar'da yapılan son kazılarda bulunan Lale çanak formlarının (Coningham et al., **a.g.k.**, 2007a, Fig. 8.6), Wheeler'ın kaydedildiği Lale çanak formları ve Akra, İran ve Afganistan'daki diğer bölgelerden elde edilen buluntularla karşılaştırılması, son kazılarda bulunan kapların çoğunun *sensus stricto* Lale tipi kaseler olmadığını öne sürmüştür. Form C1 Sf 638 dışında, gösterilen Lale tipi kaselernin biri hariç tümünün, tipik Lale tipi kaselernde görülenlerden farklı ağız kenarlarına sahip olduğu görülmektedir. Bunun R.A.E. Coningham et al. (**a.g.k.**, 2007b, 28) tarafından sunulan 'Aigaik' çeşidin kronolojisi için sonuçları vardır.

[987]Magee et al. 2005: Fig. 16. C-D.

[988]P. Magee et al., (2005). The Achaemenid Empire in South Asia and Recent Excavations at Akra in Northwest Pakistan. *American Journal of Archaeology* 109, 724.

[989]Dittman, **a.g.k.**, 1984, 189, Fig. 10.3.

[990] Khan et al. 2000b, Fig. 4; 2005, Fig. 16.c.

[991]Örn. Simpson, **a.g.k.**, 2005, Cat. Nos. 97, 100-105.

Pasagardae[992] ve Tole-e Spid'de[993] kilden yapılmıştır. Akra'daki örnekler Güney Asya'dan bilinen tek örnektir.[994]

Kandahar, Tepe Yahya ve Dahan-e Ghulaman'dan elde edilen kanıtlar, Lale tipi kasenin Geç Akhaimenid döneminden itibaren Akhaimenid İmparatorluğu'nun doğu İran ve Afganistan eyaletlerinde kesinlikle mevcut olduğunu göstermektedir.[995] Bu nedenle, Lale tipi kaselerinin daha sonraki Akhaimenid döneminde Çarsadda ve Akra'da yaygın olarak kullanılmaya başlandığı ve daha sonra Maurya döneminde ve Hint-Yunan dönemlerinde farklı formlarda kullanılmaya devam edildiği mantıksız değildir.[996]

Balık Tabakları (*plat à poisson*) (Levha 4)

Balık tabakları ilk olarak MÖ 5. yüzyılın sonlarında Atina'da üretilmiştir. Formun, Attika örnekleri, tondosunda balık yağlarının toplanması için oluşturulan çukur ile karakterize edilmektedir. Atina örneklerinin hamurları kırmızı kil ve siyah parlak astarla sınırlıydı ve nadiren beyaz tamamlayıcı boya kullanıldı. Daha sonra Güney İtalya'da oturan Yunanlılar Tarentum, Paestum, Capua ve Cumae'de daha renkli balık tabaklarını seri olarak üretmeye başlamışlardır.

Bala Hisar'da, Attika tipi balık tabaklarının taklitleri tanıtılmaktadır. Attika'nın bu tip balık tabakları Korinthos'ta MÖ 300-146 arasına tarihlenmiştir.[997] Pergamon tiyatro

[992]Stronach, **a.g.k.**, 1978, Pl. 106.11; Simpson, **a.g.k.**, 2005, Cat. No. 116.

[993]Petrie et al., **a.g.k.**, 2006, Fig. 4.95, TS 439.

[994]Bkz. Petrie et al., **a.g.k.**, 2010, Fig. 4.

[995]Kontra Vogelsang, **a.g.k.**, 1988, 104.

[996]Bala Hisar Ch. I, 28-22. tabakalarıda görülenlere benzer Lale tipi kaseler Shaikhan Dheri'de ele geçirilmemiştir, ancak türev formlar doğrulanmıştır (Dani 1965- 1966: Figs. 10, 16). Lale tipi kaseler Ch. IV, Kuyu E bir anormallik olmaya devam etmektedir (see Petrie et al. in preparation). Bkz. (Magee et al., **a.g.k.**, 2005; P. Magee and C.A. Petrie (2010). West of the Indus, East of the Empire: The archaeology of the pre-Achaemenid and Achaemenid periods in Baluchistan and the North-West Frontier Province, Pakistan. *The World of Achaemenid Persia*. (Ed: J. Curtis, and St. J. Simpson), 503-522; Petrie et al., **a.g.k.**, 2010.

[997]Edwards, **a.g.k.**, 1975, Pl. 5, 131.

sondajından ele geçen Attika tipi bir örnek MÖ 3. yüzyıla;[998] Eretria'dan benzer bir örnek ise MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir.[999]

Bala Hisar, Ch. IV, E Kuyusunda tespit edilen örnekler Attika formlarına aittir. Kral Menander'in (MÖ yak. 155-130) gümüş tetradrahmisi ile birlikte bulunduğu için Hint-Yunan dönemine denk gelmektedir.

Skyphos (Levha 5)

Kadeh olarak kullanılmış Hellenistik seramik formudur. Wheeler, 1962 yılında Bala Hisar'da (Ch. V, Tabaka 5 ve 6) kazı yaparken ortaya çıkmıştır.[1000]

Kil Rhyton (Levha 6)

Rhyton, eski çağlarda dini törenlerde kullanılan hayvan figürlü içki kabıdır. Shaikhan Dheri ve Aziz Dheri'de[1001] yapılan son araştırmalar, Pers ritminin kil versiyonlarını gün ışığına çıkarmıştır. Küçük sığ fincanlara şarap dökmek için hayvan başlı ağızlı kapların kullanılması, Akhaimenid İmparatorluğu boyunca özünde bir 'Pers' kültürel özelliğidir ve daha sonra bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir. H. Hoffmann,[1002] bu formun Yunanistan'da, MÖ 479 yılındaki Plataea Muharebesi'nden sonra Atinalı askerlerin Akhaimenid kraliyet ordugahını yağmalamasıyla başladığını öne sürdü. Yunanistan'da tanıtılmasından sonra bile bu form, Atina görsel kültüründe, özellikle kırmızı figürlü çömlek illüstrasyonunda Pers etkisinin bir 'işareti' olarak tanımlanmıştır. A. Zournatzi,[1003] Persepolis'in Apadana kabartmalarında rhyton görünmese bile, metal *rhyton*un Trakya'daki Akhaimenid kraliyet çıkarlarını teşvik etmede oynadığı role dikkat çekmiştir. Gandhara'daki arkeolojik alanların Hint-Yunan ve

---

[998]O. Ziegenaus and G. de Luca (1975). *Das Asklepieion. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frührömischer Zeit*. AvP XI. 2, Berlin, Taf. 77, 12.

[999]I.R. Metzger (1969). *Die Hellenistische Keramik in Eretria, Eretria II*. A. Francke AG Verlag Bern, Taf. 10, 62.

[1000]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Fig. 50, No. 545, 547-48; Iori, **a.g.k.**, 2018, Fig. 2.47.

[1001]Gandhara'da bulunan zegin bir Budist arkeolojik alanıdır.

[1002]H. Hoffmann (1961). The Persian Origin of Attic Rhyta. *Antika Kunst* 4, 21-26. Ayrıca bkz. M.C. Miller (1993). Adoption and adaptation of Achaemenid metalware forms in Attic black-gloss ware of the Fifth Century. *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 26, 109-146; P.R.S. Moorey (1985). The Iranian contribution to Achaemenid material culture. *Iran* 23, 21-37.

[1003]A. Zournatzi (2000). Inscribed Silver Vessels of the Odrysian Kings: Gifts, Tribute, and the Diffusion of the Forms of "Achaemenid" Metalware in Thrace. *American Journal of Archaeology* 104 (4), 683-706.

İskit-Part seviyelerinde *rhyton*un kil versiyonlarının ortaya çıkması, Hint-Yunan veya İskit-Part krallarının Güney Asya'nın bu bölgesine hakim olmaya başladıkları karmaşık füzyon döneminin, aynı zamanda başlangıçta Pers kökenli olabilecek, ancak Hint-Yunan veya İskit-Part yayılımı kisvesi altında gelen daha elit içki içme kaplarının yayılmasına da tanık olmuş olabileceği anlamına gelmektedir. Bu dönemlerde Güney Asya seramik buluntularında, balık tabaklarının ve diğer karakteristik formların görünümü de dahil olmak üzere, Helenizm'den ilham alan başka değişiklikler de vardır. Bu *rhyton*lar için olası bir Hint-Part tarihi, Sir Aurel Stein[1004] tarafından Imit'te 'biçimsiz' bir metal *rhyton*[1005] olarak tanımlanan formun ve Saka veya İskit Part formlarına yakın benzerlikler gösteren bazı kazanların keşfiyle güçlendirilmiştir. Kuzeybatı Güney Asya'da İskit-Part döneminde *rhyton*un ortaya çıkışı, potansiyel olarak iki ayrı emülasyon aşamasını temsil eder; biri zaman aracılığıyla Akhaimenidlerden Partlara, diğeri ise mesafe/yer yoluyla İran'daki Partlardan Güney Asya'daki elitlere kadardır.

Burada anlatılan ve Shaikhan Dheri'de bulunan *rhyton*lar, Hint-Yunan seviyelerinden elde edilmiştir.[1006] Bunların yanı sıra Aziz Dheri'de bulunan *rhyton*lar Kuşan öncesi seviyelerden gelmektedir[1007] ve kalıntıların ne kadar erken bir döneme ait olduğu tam olarak belli değil, ancak Hint-Yunan veya İskit-Part kökenli olmaları muhtemeldir. Geniş ölçüde anlatılmamış olsa da bile Shaikhan Dheri ve Aziz Dheri'deki *rhyton*lar ilk kez Petrie ve diğerleri[1008] tarafından yayınlanmaktadır. Dani tarafından bulunan parça içi boş el lambası olarak tanımlanmıştır.[1009]

[1004]Stein, Sir A. (1944). Archaeological notes from the Hindukush Region. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 15-16.

[1005]K. Jettmar (1979). Rock-carvings and stray finds in the mountains of north Pakistan: archaeology before excavation. *South Asian Studies 1977*. (Ed: M. Taddei), Istituto Universitario Orientale, Naples, 923; K. Jettmar (1991). The art of the northern nomads in the Upper Indus Valley. *South Asian Studies* 7, Fig. 14. Jettmar, K. (1979). Rock-carvings and stray finds in the mountains of north Pakistan: archaeology before excavation. *South Asian Studies 1977*. (Ed: M. Taddei), Istituto Universitario Orientale, Naples, 917-926.

[1006]Petrie et al., **a.g.k.**, 2010, 9-10, Fig. 7-8.

[1007]Petrie et al., **a.g.k.**, 2010, 9-10, Fig. 5-6.

[1008]C.A. Petrie, P. Magee ve M. Nasim Khan (2010).

[1009]Dani, **a.g.k.**, 1965-66, Fig. 17.21.

İskender Başı (Levha 7 & 8)

Pişmiş topraklara ek olarak, sert gri mallardan yapılmış bir sürahinin veya amforanın kulbunun tabanına uygulanan kalıplanmış bir başlık dahil edilebilir. Fakat hasar görmüş, üzerinde aslan maskeli bir saç süsü bulunan genç olan birinin yüzü açıkça anlaşılmaktadır ve Herakles kılığına girmiş Büyük İskender olarak tanımlanabilir. Büyük ihtimalle Hint-Yunan döneminde yapılmış, ama Ch. III'teki karışık buluntudan geldiği için ayrı olarak tarihlenememiştir. Bu, muhtemelen MÖ 2. yüzyıla ait olması gereken Taksila'daki Bhir Höyüğü'nün en son tabakasında bulunan bir çömlek kulbunun tabanındaki Herakles-İskender'in başı ile karşılaştırılabilir.[1010]

Terakotta Mühür (Mühür 2)

1962 yılında Bala Hisar kazılarda Mortimer Wheeler, 2 adet pişmiş toprak mühür bulmuştur.[1011] Ayrıca 1963 ve 1964 yıllarında Shaikhan Dheri'de yapılan kazılarda birkaç pişmiş toprak mühüre rastlanmıştır.[1012]

(i) Ayakta duran veya sola yürüyen bir aslanı tasvir eden mühürdür. Üslubu Akhaimenid geleneğine benzemektedir. Ch.V'deki evin IV. yapı evresinde bulunmuştur; MÖ 3. yüzyılın sonu veya 2. yüzyılın başına aittir.[1013]

(ii) Oval formlu Yunan mührünün taklididir. Figür, miğfer, mızrak ve kalkanla silahlanmış, sağa bakan ve muhtemelen kalkanın altında bir yılan[1014] bulunan Athena'dır. Taksila'da (Sirkap) bir definede, Athena'yı temsil eden 2 adet Yunan mührünün taklidi bulunmuş ve MS 1. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

(iii ve iv)**[1015]** Mühürlerin düz yüzeyinin tamamı üç satırlık bir yazı ile kaplıdır. En üst satır Kharosthi dilinde yazılmıştır ve yazı 'Vali veya komutan Indravarma' anlamına gelen indravarmasa strategasa olarak okunabilir. Alttaki iki satır Yunanca karakterleri gösterir; ilk satır ΑΛ ΕΣΧΑΝΔΡΟΥ olarak okunabilir. ΑΛ ΕΣΧΑΝΔΡΟΥ, Indravarmasa'nın Yunanca versiyonu olabilir. Üst kenarda nandipada CTPATHΓOY tipi

[1010]Marshall, **a.g.k.**, II, 433 and III, Pl. 130, f (No. 226).

[1011]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Pl. XL. A.1-2; M.N. Khan (2005). Terracotta Seal-Impressions from Bālā Hisār, Charsadda. *Ancient Pakistan*, Vol. XVI, Fig. 2-3.

[1012]Dani, **a.g.k.**, 1965-66, 120, Lev. XLVII; Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 4-10.

[1013]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Pl. XL. A.1; Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 2.

[1014]Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Pl. XL. A.2; Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 3.

[1015]Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 26, 29.

bir sembol ve alt kenarda başka bir sembol bulunur; bu sembollerin her ikisi de genellikle kral II. Azes'in (MÖ 58-12) sikkelerinde[1016] görülmektedir.

(v)**[1017]** Muhtemelen Herakles figürü, çıplak durmaktadır. Sağ elinde bir asa veya sopa tutuyor, sol eli ise akimbo pozisyonundadır. Sol elinde bir aslan postu tutuyor olmalıdır. Sağ tarafta bir Kharosthi yazısı 'Namda' anlamına gelen *namdasa* olarak okunabilir. Namda büyük olasılıkla Nanda[1018] için Sanskritçe *nand*'dan türetilmiş ve 'sevinç, mutluluk vb.' anlamına gelen uygun bir Hint adıdır. Ayrıca *sa* yazı da vardır.

(vi)**[1019]** Ayakta duran iki figür: sağda, ön tarafta çapraz bacaklı duran figür. Sol eli asılı, sağ eli ise akimbo pozisyonundadır. Sol taraftaki figür muhtemelen sağda duran erkeğe bakan bir kadındır.

(vii) İki elinde bir şey tutan, ayakta duran kanatlı bir figürü tasvir etmektedir.[1020]

(viii) Yüz yüze bakan iki figürdür. Sağ taraftaki figür, miğferinin üst kısmından düşen ve omuzlarının arkasında süzülen filetolu bir Yunan miğferi takmaktadır. Sağ eli tartışma hareketiyle havaya kaldırılmıştır. Sol akimbo eli büyük ihtimalle aslan derisi taşmaktadır. Sol taraftaki figürün uzun bir burnu ve çıkık bir çenesi vardır. Muhtemelen bir Yunan miğferi takıyor ve bir yay (?) taşıyor.[1021]

Yunanca yazı ve Yunan veya Roma karakterli figürlerin ikonografisi ve farklı kökenlerden isimlerin karıştırılması, bölgedeki İskit-Part yönetimi sırasında çeşitli kültürlerin kaynaşmasına işaret etmektedir. Ayrıca Bala Hisar ve Shaikhan Dheri Bölgesi'nde bulunan bu mühür baskıları, bu bölgede MÖ 1. yüzyılın sonlarında veya MS 1. yüzyılın başlarında meydana gelen senkretizm süreçlerine ışık tutmaktadır.

Taş Plakalar

Taş plakalar, Baktria, Gandhara ve Pencap bölgelerinde yaygın olarak bulunan ve genellikle Yunan mitolojik sahnelerini temsil eden yuvarlak plakalardır. Gandhara'da

[1016]Bopearachchi, **a.g.k.**, 1995, No. 833.

[1017]Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 39.

[1018]Tanrı Shiva'nın 'Mutlu Olan' formudur.

[1019]Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 9.

[1020]Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 5.

[1021]Khan, **a.g.k.**, 2005, Fig. 7.

bulunan plakalar, adak plakası olarak da bilinmektedir. Bunlar 4 ila 19 cm. çapında,[1022] çoğunluğunun çapı 10 cm'den biraz daha az olan içbükey tabakadır. Bunlardan bazıları MÖ 2. ve 1. yüzyıldaki Hint-Yunan Dönemi'ne atfedilir. Birçoğunun daha sonraki Hint-Parth (MS 1. yüzyıl) Dönemi'ne ait olduğu kabul edilmektedir. MS 1. yüzyıldan sonra görülmezler.

Numizmatik Belgeler

Çarsadda ve çevresinde yapılan arkeolojik araştırmalarda bulunan sikkeler aşağıdaki dönemlere ayrılmıştır:

1. Hint-Yunan Dönemi (MÖ 200 - MS 15)
2. Hint-İskit Dönemi (MÖ 80 - MS 25)
3. İskit-Part Dönemi (MS 20-85)
4. Kuşan Dönemi (MS 50 - 4. yüzyılın sonları)
5. Kidarite Hun Dönemi (4. yüzyılın sonları)

Sikke kataloğu ve Tablo 4'te ayrıntılı bilgi verilmektedir.

6.4.6. Orobatis[1023]

Orobatis,[1024] İskender'in tarihçisi Arrianos'un bahsettiği bir şehriydi. Aynı zamanda Sibia Jatların başkentiydi. Budist Sivi Jataka'nın Aritthapura'sı, İskender'in tarihçilerinin Orobatis'iyle aynıdır.[1025] B.C. Law, Jataka'nın Aritthapura'sını Pencap'ın kuzeyindeki Ptolemaios'un Aristobothra'sına bağlamaktadır.[1026]

Bazı hikayede Sivi kişisel bir isim olarak görünürken, bazılarında ise ülkenin ve halkının adıdır. MS 7. yüzyıl Çinli keşiş ve seyyah Xuanzang'a göre Sibika, güvercini atmacadan kurtarmak için vücudunu parçalara ayırmıştı.[1027] Xuanzang, Sibika'yı kişisel bir ad veya lakap olarak tanımlar. Çin elçisi Song Yun (MS 518-20) da Sibika raja'dan

---

[1022]A. Sen-Gupta (2004). Synthesis of Foreign and Indian Elements in Bactro-Gandharan Art: Some Unusual Examples. *East and West* 54, 77: 5,2 cm çapındaki birini "türünün en küçüğü" olarak tanımlamaktadır.

[1023]Komutanlarının Uğradığı ve Kurduğu Kent.

[1024]Ptolemaios, adının Aristobathra/Aristobothro olduğunu söyler (Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 23).

[1025]Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 68-75, 85-90.

[1026]N.L. Dey (1927). *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*. Luzac & Co., 11; B.C. Law (1943). *Tribes in Ancient India*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute, 83.

[1027]Xuanzang (1906). *Si-yu-ki: Travels of Fa-hian or Fo-Kwŏ-ki. The mission of Sung-Yun and Hwei-Săng [by Hsüan-chih Yang] Ta-T'ang si-yu-ki*. (Trans: S. Beal), K. Paul, Trench, Trübner & Company, 125.

(Sivi kralı) bahseder ve onu Oddiyana'ya bağlar.[1028] Böylece Çin kanıtları, kral Sibika ve Sivi halkını veya ülkesini, Pakistan'ın modern Hayber Pahtunhva eyaletinin bir parçasını oluşturan Kabil ve İndus Nehirleri arasındaki Oddiyana Bölgesi'ne bağlar.

Arrianos'a göre Hephaistion ve Perdikkas, İskender için Orobatis adlı başka bir şehri tahkim etmişti ve burada bir askeri karargah bırakarak İndus Nehri'ne doğru yürümüştü. Fakat, Hephaistion ve Perdikkas'ın tam rotasını yeniden oluşturmamızı sağlayacak kadar ayrıntı vermemiştir. Genel olarak Kophen yakınından Und şehri yakınlarındaki İndus geçidine giden ana yolu takip etmiş olmalılar.[1029]

Görünüşe göre, Arrianos'un kaynağı, İskender'in Swat'taki üç tahkimatını tanımladıktan sonra bütünlük adına bundan bahsetmişti. Ora'nın savunmasını güçlendirmesi, komutanlarının yakın zamanda İndus'a giderken gerçekleştirdiği benzer eylemlerle paraleldir. Arrianos'un daha sonra not ettiği gibi,[1030] onlar İndus'u köprü gibi kullanma görevlerini çoktan tamamlamışlardı.[1031] Orobatis'teki tahkimatları hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır.[1032] Yerel bir direniş olmuş olabilir, ancak (Badian'ın dediği hızla) ordu birlikleri Orobatis'e doğru yolundan çekilmek zorunda değildi. Görünüşe göre ana yol, Çarsadda'dan bir yay çizip, Orobatis rotası üzerinden geçmiştir.[1033] Hephaistion ve Perdikkas'ın, Assakenya kralının direniş niyetine dair erken uyarı almış olmaları ve memleketinin güneyinde, bir saldırıyı önleyecek ve isyan konuda sakinlerinin meyilli olduğu bulunursa bölgeyi kontrol altına alacak bir kale inşa etmiş olmaları mümkündür.[1034]

Eggermont[1035] Orobatis'in, Çin kaynaklarından imparator Aşoka ile ilişkili olarak bilinen ve bir dizi kaya fermanının keşfedildiği modern Shahbazgarhi şehriyle özdeşleşen po-lu-sha şehri ile aynı olduğunu savunmuştur. Tanımlama varsayımsaldır ancak makuldür.

[1028]Xuanzang, **a.g.k.**, 1906, 125.

[1029]Foucher, **a.g.k.**, 1942, 40, 206; Eggermont, **a.g.k.**, 1970, 70-71.

[1030]Arr. IV. 30. 9.

[1031]Badian, **a.g.k.**, 1987, 122-123.

[1032]Arr. IV. 28. 4-5.

[1033]Foucher, **a.g.k.**, 1942, 42. Ayrıca bkz. Eggermont, **a.g.k.**, 1970.

[1034]Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 182.

[1035]Eggermont, **a.g.k.**, 1970, 72-74.

İskender, Gandhara Bölgesi'nde hüküm sürmek için Ora ve Massaga'yı müstahkem mevkiye çevirmiş ve Arigaion ve Bazira şehrini tahkim ettirmiştir.[1036] Arrianos'un dediğine göre, Bazira'dan sonra Peukelaotis'e uğramış[1037] ve Aornos'u kuşatmak için Peukelaotis'ten Embolima'ya gitmişti.[1038] Aornos kayasının yakınında bulunan Embolima şehrine vardığında, ordunun bir kısmıyla birlikte Krateros'u orada bırakmıştır.[1039] Embolima'yı üs olarak kullanmıştır. Aornos'u zapt ettikten sonra Dyrta adlı başka bir şehre doğru ilerleyerek Dyrta'dan İndus'a doğru yürümüştü. İskender, Ohind (Hund) yakınlarındaki bir noktadan İndus'u geçmişti. İskender, Peukelaotis ve Aornos'ta da askeri karargah yerleştirmiştir. Bunların dışında, Hephaistion ve Perdikkas, Orobatis[1040] adlı başka bir şehri tahkim etmiş ve burada askeri karargah bırakarak İndus Nehri'ne doğru yürümüştür.[1041]

6.4.7. Embolima

6.4.7.1. Konumu

Arrianos, Embolima'nın konumuna ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir. Ancak Curtius ve Diodoros'un anlattıkları, Aornos'u İndus'un yakınında yerleştirmek konusunda hemfikir olduğundan,[1042] İskender'in erzak üssü olarak hizmet verecek olan şehri haklı olarak İndus'un etrafında aranabilir. Ptolemaios, Embolima'dan İndus ile Koa veya Kabil Nehri'nin birleştiği yer için belirttiği koordinatlara karşılık gelen İndus civarında yer alan bir Hint-İskit şehri olarak bahseder.[1043] Ancak Hindistan haritası söz konusu olduğunda Ptolemaios'un enlem ve boylamlarına artık dayanamayacağı için, bu Embolima'nın tam

[1036]Arr. IV.24.6-7; 28.4.

[1037]Coğrafik konuma bakacak olursak, İskender'in kendisinin Peukelaotis'e gidip gitmediği belli değildir. Çünkü Bazira'yi ele geçirdikten sonra Aornos'u kuşatmak için/kuşatmaya gitmelidir. Bunun yanı sıra Peukelaotis, Bazira ve Aornos'un ters yönünde bulunuyordu. Ayrıca Peukelaotis, Hephaistion ve Perdikkas tarafından zaptedilmiş olmalıdır. Curtius Rufus, Peukelaotis hakkında bahsetmez.

[1038]Curtius Rufus'un dediğine göre, Aornos'u zaptettikten sonra Ecbolima'a gitmişti (VIII.xii.1) ve Dyrta hakkında hiçbir şey söylemez.

[1039]Aornos kuşatmasının uzun süreceğini düşünerek, mümkün olduğu kadar erzak ve gerekli olan diğer her şeyi toplaması amacı ile.

[1040]Curtius Rufus Orobatis'ten bahsetmemektedir.

[1041]Arr. IV.28.5.

[1042]Stein, **a.g.k.**, 1927, 528.

[1043]Ptole. VII.i.27, 57.

konumunu belirlememize daha fazla yardımcı olmuyor.[1044] Bu konuda, Profesör Sylvain Lévi'nin Budist metinlerinde aynı bölgeden *Ambulima* olarak adının orijinal Sanskritçe biçimiyle bahseden referanslar keşfetmesi gibi şanslı bir bulgudan de yardım elde edemeyiz;[1045] çünkü metinlerde kesin yerel işaretler yoktur.

6.4.7.2. Modern Araştırmalar

General Abbott, 1854 yılında Buner ve Chamla'nın güneyindeki Mahaban dağsırasındaki Aornos'un yerini uzun uzadıya tartışırken, Hazara'daki Tanawal Bölgesi'nin yarı bağımsız liderinin bulunduğu İndus'un sağ kıyısında yer alan Amb köyündeki Embolima'yı tanımayı önermiştir.[1046] Mahaban Dağı'nın Aornos ile özdeşleştirilmesi, uzun yıllar boyunca genel olarak kabul edilmiş olsa da, 1904 yılında Stein tarafından yürütülen yakın zemin incelemesinin, varsayılan alanın gerçek topografik özelliklerine ilişkin gösterdiği şeyin ışığında savunulamaz hale geldi.[1047] Çünkü bunlar, natürel kalenin ve yakın çevresinin karakterine ilişkin olarak, klasik kaynakların ve ilk önce Arrianos'un anlatımlarının sağladığı net ve oldukça kesin göstergelerle bağdaştırılamaz.

Ancak bu gerçeğin tanınması, Embolima'nın Amb'deki yerini mutlaka geçersiz kılmayacaktır. Arrianos'un anlatısı, İskender'in Embolima'dan Aornos civarına ulaşmasının iki yol sürdüğünü göstermektedir. Bu nedenle, yukarıdaki konum kabul edilse bile, Aornos'u İndus'un yukarısında, Ghorband, Chakesar ve Puran bölgelerini kapsayan bu bölge, yukarıda tam olarak belirtilen hususlar, büyük olasılıkla Yukarı

[1044]Muhtemelen daha kullanışlı olan, Ptolemaios'un Hint-İskit'in başka bir şehri olarak bahsettiği ve İndus kıyısında yer alan *Asigramma*'yı ima ettiği Embolima'nın güney batısındaki nispi yöndür, çünkü Asigramma muhtemelen Peşaver Bölgesi'nin aşırı kuzey-doğu köşesinin hemen dışında, İndus'un yaklaşık 2 mil batısında yer alan Asgrām'in hasarlı alanı ile özdeşleştirilebilir, bkz. A. Stein (1905). *Report on Archaeological Survey Work in the North-West Frontier and Baluchistan for the Period from January 2nd, 1904 to March 31st 1905*. Peshawar, 47.

[1045]M.S. Lévi (1915). Le Catalogue géographique des Yakṣa dans la Mahāmāyūrī. *JA*, 103.

[1046]M.J. Abbott (1855). Gradus ad Aornon. Journal of the Asiatic Society. No. IV.—1854. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Ed: The Secretaries), Vol. XXIII, Calcutta: Baptist Mission Press, 338, 344. Bu tanımlama, Ranjit Singh'in generallerinden biri olan M. Court tarafından zaten önerilmişti, M.A. Court (1840). Collection of Facts which may be useful for the comprehension of Alexander the Great's exploits on the Western Banks of the Indus (with map). No. 88.—April, 1837-38. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Ed: The Acting Secretaries), Vol. VIII, Calcutta: Bishop's College Press, 310.

[1047]Bkz. Stein, **a.g.k.**, 1905, 28 vd.

Swat'tan geri çekilen halk tarafından sığınan yer olarak işaret etmektedir. Bununla birlikte, Amb'in Embolima (Sanskritçe *Ambulima*) ile özdeşleştirilmesinin, şimdiye kadar yalnızca modern ismin eski ismin ilk hecesiyle özdeşliğine dayandığı ve ikincisinin sonundaki tam üç heceden oluşan apokopun varsayıldığı, modern Hint-Aryan yerel dillerinin fonolojisini yöneten kurallarla kolayca açıklanabilecek olandan daha fazlasıdır.[1048]

Curtius, Ekbolima adını ve Aornos'a yakın olduğunu kabul eder; İskender, Aornos'u ele geçirdikten sonra oraya uğramıştı.[1049] Muhtemelen Budist metinlerinde adı geçen Ambulima ile aynıdır ve Eggermont, Buner'in merkezindeki Daggar'ın hemen güneyindeki Ambela köyünü önermiştir.[1050] Ancak isim benzerliğine rağmen, Ambela denizden çok uzakta bulunur ve Pir-Sar'dan elli mil kadar uzaktadır, erzak merkezi olarak hizmet vermek için yakında değildir. Aornos'un Ilam Dağı ile eş tutulması kesinlikle daha iyi olurdu, ancak bu, çarpışmanın, İndus yakınlarında yapıldığına dair eski kanıtların fikir birliğiyle çelişmeyi gerektirir. Bu durumda, Embolima'yı nehrin yakınında, Pir-Sar'dan kolayca ulaşılabilecek bir yerde bulunmalıdır. Kısacası, Embolima'yı nehrin yukarısında aranacak olursak, verimli Puran Vadisi'nin ağzında büyük bir köy ve yerel bir ticaret merkezi olan Kabalgram'ın bulunduğu yer, topografik gerekçelerle olası bir yer olarak kendini gösterebilir. Çünkü Amb aşırı güneydedir ve bu yer daha yakın ve daha ilgi çekicidir.[1051]

6.4.8. Amb

6.4.8.1. Konumu

Amb, Khushab ilçesinin tepelik bölgesinde bulunan küçük bir köydür. İndus Nehri'nin batı kıyısında yer alır, mevki 34º 18′ N. ve 72º 55′ E.,[1052] ve şu anda tamamen Tarbela Barajı'nın altında kalmış durumdadır, en çok Ghilzai kökenli Tanoli kabilesi yaşamaktadır. Tarihsel olarak Amb Eyaletinin başkenti olmuştur. Eski İngiliz Hint

[1048]Stein, **a.g.k.**, 1927, 517-518.

[1049]Curt. VIII.xii.1.

[1050]A. Stein (1929). *On Alexander's Track to the Indus: personal narrative of explorations on the North-west Frontier of India*. London: Phoenix Press, 124; Eggermont, **a.g.k.**, 1970, 93-94; **a.g.k.**, 1984, 198.

[1051]Stein, **a.g.k.**, 1930, 71; Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 185.

[1052]*The Imperial Gazetteer of India, Vol. V: Abazai to Arcot*. New Edition, Oxford: Clarendon Press, 1908, 275.

İmparatorluğu'nun soylu bir devletiydi. Amb, 1947 yılında Pakistan'ın bir parçası oldu, ve Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ne (bugünkü Hayber-Pahtunhva) dahil olduğu 1969 yılına kadar Pakistan'ın soylu eyaleti olarak devam etti.

Amb, Pakistan'ın Hayber Pahtunhva eyaletinin kuzeydoğu kesiminde Hazara bölgesinin Khushab Bölgesi'nde yer almaktadır. MÖ 4. yılında Büyük İskender'in bölgeyi işgali sırasında Amb ve çevresinden tahminen söz edilmektedir. İskender'in tarihçisi Arrianos, Amb'ın sözde atası olan Embolima'nın tam yerini belirtmedi, ancak İskender'in İndus Nehri'nin sağ kıyısındaki ikmal deposu olan Aornos civarında olabilir.

Ptolemaios'un Coğrafyası, Embolima'da İndus Nehri üzerinde yer alan bir Hint-İskit şehri olarak bahsetmesi bu teoriyi desteklemektedir. Çağdaş araştırma ve bilim, bu tür belirsiz kavramları ve iddiaları reddeder ve 'Ambolima/Embolima'nın, Hindu zamanlarının başlarından beri İndus Nehri kıyılarına yakın bu yerde var olan eski bir yerleşimin Greko-Romen telaffuzları olabileceğini vurgular ve bu yerleşimin, Maha Devi, Shakti, Durga, Bhavani, Parvati vb. olarak da tanımlanan tanrı Amba Devi'den sonra Ambhalima, veya Ambalema olarak adlandırılmış olması muhtemeldir. Gujjarlar ve tepe bölgelerinde yaşayan diğer kabileler tarafından özel olarak tapıldı.[1053]

6.4.8.2. Modern Araştırmalar

1854 yılında General J. Abbott, Aornos'un modern Buner Bölgesi'nin güneyindeki Mahaban sıradağlarında bulunduğunu öne sürdü. 1839 yılında Ranjit Singh'in paralı askeri General Claude Auguste Court'un yaptığı gibi, Embolima'yı Mahaban'ın sekiz mil doğusunda İndus'un sağ kıyısında yer alan Amb köyü olarak tanımayı önerdi. Kışta bu yerde oturmuş olan hükümdar Amb Nawab'ı unvanını almıştı.[1054]

Bir zamanlar Mulk-e Tanawal olarak bilinen Amb Eyaleti, Tanoli halkının eviydi. Bölgenin erken tarihi, on dördüncü yüzyılın başlarında Tanoli kabilesinin burayı fethettiğinde ve burada İndus Nehri kıyısına ve çevresindeki geniş bir alana yerleştiğinde ve böylece Tanawal olarak bilinmeye başladığında Mughal İmparatorluğu'ndan yüzyıllar öncesine kadar uzanıyor.

Tanawal Bölgesi, ilk zamanlardan itibaren, genel olarak Mughalların, Sikhlerin ve İngilizlerin etkisinden nispeten uzak kaldı ve merkezi yetkililere ara sıra basit vergiler

[1053]Bose, **a.g.k.**, 1932.

[1054]Stein, **a.g.k.**, 1929, 125; *The Imperial Gazetteer of India*, 1908, 275.

ödemenin ötesinde, Tanawal halkının uzun bir süre dış dünyayla çok az teması oldu ya da hiç teması olmadı.

Alexander Cunningham[1055] şöyle yazıyor: …… "Arrianos,[1056] Peukelaotis'in teslim olmasından sonra İskender'in Kophen Nehri üzerindeki diğer küçük kasabaları ele geçirdiğini ve "sonunda Aornos kayalığından çok uzakta olmayan bir şehir olan Embolima'ya ulaştığını" ve burada kuşatmanın uzaması durumunda erzak toplamak için Krateros'u bıraktığını anlatır.

İskender Nikaia'dan[1057] ayrılmadan önce, her zamanki öngörüsüyle Hephaistion ve Perdikkas'ı "nehrin üzerine bir köprü inşa etmek için her şeyi hazırlama" emriyle doğrudan İndus'a göndermişti. Ne yazık ki, tarihçilerden hiçbiri köprünün yapıldığı yerin adından bahsetmemiştir; ancak Embolima'da büyük erzak ve diğer ihtiyaç maddeleri deposu kurulduğundan, köprünün aynı yerde olması gerektiği sonucuna varıyorum. General Abbott, Mahaban'ın 8 mil doğusunda, İndus'taki Amb-Balima'da Embolima'yı tespit etti; ve kesinlikle Mahaban Aornos olsaydı, diğer yerlerin belirlemesi tartışılmaz olurdu. Ancak Mahaban'ın tanımlanması bana tamamen savunulamaz göründüğünden, Ohind veya Ambar-Ohind'in Embolima'nın en olası bölgesi olduğunu öneririm. Ambar, Ohind'in iki mil kuzeyinde bir köydür ve Jhelam'da (Hydaspes) başka bir Ohin olduğu için, Attak-Banaras örneğinde olduğu gibi, iki komşu yerin adlarını ayrım uğruna birleştirmek Hint geleneğine uygundur. Bununla birlikte, Embolima veya Ekbolima'nın, Kabil Nehri'nin İndus ile birleştiği yerde, Ptolemaios tarafından belirlendiği yerin konumunu açıklayan sırf bir Yunan adı olabileceği unutulmamalıdır. Bu durumda Ohind'in iddiası eskisinden daha güçlü olacaktır.

İndus üzerindeki köprünün Embolima'da veya yakınında olduğu, Curtius'un[1058] İskender'in Aornos'u ele geçirerek İndus'un batısındaki seferini bitirdiğinde "Ekbolima'ya doğru ilerlediğini" ifadesinden neredeyse kesin görünüyor; yani, köprüsünün Hephaistion ve Perdikkas tarafından hazırlandığı ve erzaklarının Krateros tarafından depolandığı yere olduğu sonucuna varıyorum. Erzak deposunun köprüye yakın olması gerektiğini

[1055]A. Cunningham (1871a). *The Ancient Geography of India I: The Buddhist Period*, *Including the Campaigns of Alexander, and the Travels of Hwen-Thsang*. London: Trübner and Co., 56-57.

[1056]Arr. IV.22.7; 28.7.

[1057]Aleksandreia Kaukasos ve Nikaia aynı olmalıdır.

[1058]Curt. VIII.xii.1.

düşünüyorum, çünkü hem köprünün hem de erzağın güvenliği için bir bekçi yeterli olurdu."

6.4.9. Aornos

6.4.9.1. Konumu

Aornos[1059] bir dağ kalesiydi ve MÖ 326 ilkbaharında[1060] Büyük İskender'in son kuşatmasının yeriydi. Antik yerleşim muhtemelen İndus Nehri'nin batısındaki Pir-Sar'daki bir zirve olan Una'ya tekabül ediyor. Sir A. Stein, Aornos'un, Pakistan'ın Hayber Pahtunhva eyaletindeki Thakot'un hemen batısında, yukarı İndus Nehri'nin bir kıvrımındaki dar geçitlerin üzerinde bir dağ çıkıntısı olan Pir Sar'da bulunduğunu belirtti. Bununla birlikte, İtalya araştırmacısı G. Tucci, bunun yerine Hinduizm'de önemli bir yer olan Hayber Pahtunhva'daki Elum Ghar'ın (Ilam Dağı) zirvesinde bir yer önermektedir. Fakat Stein bölgeyi araştırdığından, Pir-Sar dağı genellikle Aornos ile aynı kabul edilir.[1061] Coğrafik konuma göre, Aornos (Pir-Sar Dağı) Pakistan'ın Hayber Pahtunhva Eyaletinin Shangla Bölgesi'nde, İndus Nehri'nin batısında yer almaktadır.

Yerel bir efsane, bir tanrının, muhtemelen Herakles'in[1062] 1500 metre yüksekliğindeki bu kayayı zapt etmediğini söylemiş;[1063] bu, İskender'in bunu ele geçirmesi gerektiğine karar vermesi için yeterliydi. General Krateros erzak sağlamaktan sorumlu yapıldı ve Ptolemaios'a batı zirvesini işgal etmesi emredildi.

Hintliler doğu zirvesindeydiler, ve Ptolemaios'un öncü kuvvetlerine katılmaya çalışan Makedonya kuvvetine cesurca saldırdılar. İki gün süren savaşın ardından İskender'in adamları batı zirvesine ulaştılar ve doğu zirvesine bir köstebek inşa etmeye başladılar. Nikomedeialı Arrianos'a göre, inşaat yalnız 4 gün sonra tamamlandı ve Hintliler çarpışmadan önce teslim oldular.

Ancak, gece boyunca, muhtemelen bulundukları yerde kalırlarsa öldürüleceklerinden korktukları için bölgeyi terk etmeye başladılar. İskender bu güvensizlik belirtisini öğrendi, ve Hintlilere saldırıp öldürdü. Şimdi, genellikle

---

[1059]Arrianos'a (IV.28.1) göre, Aornos ve Diodoros (XVII.85) ve Curtius'a (VIII.xi.2) göre, Aornus.

[1060]K.A.N. Sastri (1988). *Age of the Nandas and Mauryas*. Delhi: Motilal Banarsidass, 54: MÖ Nisan 326.

[1061]A. Stein (2003). *On Alexander's Track to the Indus: Personal Narrative of Exploration on the North-West Frontier of India*. Sang-e-Meel Publications, 95-128.

[1062]Herakles'in özellikleri Hindu tanrısı Krishna ile uyar.

[1063]Diod. XVII.85; Iust. XII.vii.12-13; Arr. IV.28.1.

İskender'in atası olan (Krishna ile özdeşleştirilen) Herakles'in başarısız olduğu yerde başarılı olmakla övünebilirdi.[1064] İskender, Athena ve Nike'nin onuruna sunaklar dikmişti, izleri Stein tarafından tespit edilmiştir.[1065]

6.4.9.2. Arkeolojik Belgeler

Stein, Ptolemaios'un ordugahını, Pir-Sar'ın batı tarafında doğudan batıya uzanan Una-sar'ın batı kanadının altındaki güney yamacı olarak tanımladı. Bu eğime 'Küçük Una' adını vermiş. Stein aşağıdaki açıklamayı verir; 'buradan nehirden [İndus] çıkan yolu korumak ve böylece ana kuvvetin daha sonraki yükselişine bu desteği vermek daha kolaydı… "Küçük Una' aynı zamanda, her halükarda, bugün suya daha kolay erişim avantajı sunuyor ve durumu gereği, düşmanın Pir-Sar'daki ana konumundan saldırılara daha az maruz kalıyordu."[1066]

Arrianos'un bahsettiği gibi,[1067] dördüncü gün birkaç Makedonyalı askeri saldırarak küçük bir tepeyi işgal etmişti. Bu tepe, 2311 metre yükseklikte (K.34°50"04', D.72°52"29'), Burimar Vadisi'nin tabanından yaklaşık 90 metre yükseklikte, Barsar'ın Mashlun omuzudur.[1068]

Stein, Mashlun omzu ile Burimar'ın altındaki eğimde buna karşılık gelen bir yükseklik arasındaki mesafenin kesinlikle 500 yardadan az olmayacağını tahmin eder.[1069] O dönemde, Yunan topçu askerleri sadece 300 yarda kadar bir mesafeye taş atabiliyorlardı ve sapancılar ve okçular füzelerini çok daha uzağa ateşleyemiyorlardı,[1070] bu yüzden İskender'in höyüğü Mashlun omzu ile birleştirmek amacıyla höyüğü ileriye doğru sürdüğünü anlayabiliriz.

[1064]Ayrıntılı bilgi için bkz. Curt. VIII.xi; Iust. XII.vii.12-13; Plut. *Alex*. LVIII; Arr.IV.28.1-30.4; Diod. XVII.85-86.

[1065]R.L. Fox (1973). *Alexander the Great*. Penguin.

[1066]Stein, **a.g.k.**, 1929, 144.

[1067]Arr. iv.30.1.

[1068]Moritani and Zahir, **a.g.k.**, 2018, 168.

[1069]Stein, **a.g.k.**, 1929, 146.

[1070]F.E. Adcock (1957). *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley: University of California Press, 15-16; E.W. Marsden (1969). *Greek and Roman Artillery: Historical Development*. Oxford: Clarendon Press.

Curtius,[1071] boşluğun yedi günden önce kapatıldığını söyler ve Diodoros[1072] ayrıca Makedonya birliklerinin 'yedi gün ve yedi gece sürekli birlikler ile saldırdıklarından' söz eder. Diodoros, saldırının höyüğün tamamlanmasından sonra başladığını ve yedi gün sürdüğünü ima eder. Kafası karıştı, çünkü Arrianos saldırının inşaat sırasında gerçekleştiğini ve Makedonyalıların Mashlun omzunu işgal ettiği dördüncü günden sonra bu çalışmanın devam ettiğini açıkça belirtir. Bu nedenle, tüm operasyonun bir höyüğün inşası ve rölelerdeki saldırılar da dahil olmak üzere 10 gün (3 artı 7) sürdüğünü varsayabiliriz.[1073] Curtius, bu tepeye yapılan saldırı sırasında İskender'in (Ordudan İskender adında ve Büyük İskender'den farklı bir kişi) ve seçilmiş genç askerlerden 30'una komuta eden Kharos'un kahramanca ölümünü parlak bir şekilde anlatıyor.

Yerel olarak Bar-Sar ismiyle adlandırılan Pir-Sar'ın tepesindeki kısa alan araştırması sırasında araştırmacılar, İndus Nehri'ne ve çevresindeki bölgelere bakan nispeten büyük bir yapı (yaklaşık 30 x 30 metre) tespit edebildiler. Yapı artık sık bitki örtüsü ve çam ağaçlarıyla kaplıdır ve yer yer antikçağ avcıları tarafından tahrip edilmiştir. Yapının inşası, yerel mimari geleneklerden çok Yunan tarzındadır. Yapı, nispeten küçük odaları çevreleyen yaklaşık 1 metre genişliğinde geniş bir çevre duvarından oluşmaktadır. Yapı, Swat ve Buner bölgelerindeki araziye çok yayılmış olan Budist manastırları ve Hindu Shahi yapıları tarzında inşa edilmedi. Bu yapının yakınında, yerel halkın, çobanların, efsanevi bir kralın oturduğu iddia edilen birkaç büyük düz kaya vardır. Yapı olası bir kale gibi görünüyor; ancak yapının amacını ve işlevini bilmek için buranın kazılması gerekmektedir.

Stein'ın araştırmasından bu yana, Avrupalı ve Amerikalı araştırmacılar tarafından Pir-Sar Dağı'nın hiçbir alan araştırması rapor edilmedi. Bu nedenle, Kimotoshi Moritani ve Muhammad Zahir'in Pir-Sar araştırması akademik olarak çok önemlidir ve bunun Pakistan'ın antik tarihi için de önemli olduğuna inanıyorum. Onların saha çalışması ve tarihsel araştırması sayesinde, Büyük İskender'in Pir-Sar'daki Aornos savaşını ve bölge sakinlerini canlı bir şekilde hayal edebiliyoruz, ve Pir-Sar Dağı'nın Aornos olduğunu olumlu bir şekilde tartışabiliriz. Pir-Sar Dağı'ndaki Bar-Sar'ın tepesindeki arkeolojik alanın varlığı çok önemlidir, ve kesin doğasının bilinmesi için araştırılması gerekir.

[1071]Curt. VIII.ix.11.

[1072]Diod. XVII.85.6.

[1073]Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 190-191.

Benzer şekilde, Ilam Dağı çevresindeki arkeolojik alanların da araştırılması gerekmektedir.

Omar Coloru ve Luca M. Olivieri "Mount Aornos and the Operations of the Macedonian Army in Swat: Sources and Archaeological Data", *Pakistan Herritage* 11'de şu şekilde anlatır:[1074] Aornos'un Pir-Sar Dağı ile özdeşleştirilmesi, yorumunu Arrianos'un rivayetine dayandıran Sir Aurel Stein tarafından öne sürülmüştür. Ayrıntılı olarak zengin olmasına rağmen, Arrianos'un İskender'in Swat'taki sefer planına ilişkin açıklaması, farklı kaynakları başarısız bir şekilde bir araya getirmeye çalıştığı için coğrafi ve kronolojik olarak çelişkilidir. Curtius ve Diodoros'un anlattığı güzergâh linear/doğrusal bir yapı arz etse de, Arrianos, Peukelaotis'te, Hephaistion ve Perdikkas zaten bölgede olduklarından ve etkili bir şekilde müdahale edebileceklerinden, strateji ve fırsat açısından anlaşılmaz olan bir askeri dolambaçlı yoldan bahseder, oysa İskender aynı yoldan geri gitmek ve Swat'ı Swat'tan ayrılma riskini almak zorunda kalırdı.[1075] Bölgenin tarihi coğrafyasının yakın tarihli analizi, Swat'ta aynı adı taşıyan bir kentin var olduğu hipotezinin Arrianos'un rivayetini korumak için çok abarttığını göstermektedir. Öte yandan, Curtius Rufus ve Diodoros'un anlatıları daha tutarlı görünmektedir ve Curtius'un kaynaklarından bir tanenin yerel yer adlarıyla ilgili kullanılmamış bilgiye sahip olduğu görülmektedir. Pir-Sar Dağı, antik kaynaklardaki anlatımlarla ilişkilendirildiğinde oldukça eksantrik bir konuma sahiptir. Genel olarak, Aornos'un Swat Bölgesi'nde yer alan şüphesiz yerleşim yerlerinin çevresinde kısa bir mesafede yerleştirildiğini görüyoruz: Baziralılar gece yarısı şehirlerini terk edip kayaya kaçmıştılar. Diğer barbarlar da aynısını yapmıştı; şehirlerini terk ettikten sonra hepsi Aornos adlı kayaya kaçmıştı.[1076] Bu bağlamda, daha sonraki *Metz Epitome* 46'da Bazira'yı-toponomi bagasdaram olarak yozlaşmış ve Aornos'u[1077] karıştırdığını söylemek mantıklıdır; bu, orijinal kaynaklarda iki yer adının ve bunlarla ilgili olayların mekânsal ve kronolojik olarak birbirine yakın olarak geçtiğini varsayarsak

[1074]O. Coloru and L.M. Olivieri (2019). Mount Aornos and the Operations of the Macedonian Army in Swat: Sources and Archaeological Data. *Pakistan Heritage*, 11, 95-98.

[1075]Olivieri, **a.g.k.**, 1996, 71-72.

[1076]Arr. IV.28.1.

[1077]Metz Epitome 46: *Hinc profectus †bagasdaram† oppidum devenit, quod dicebatur Hercules expugnare non potuisse. Hunc ubi barbari conspexerunt, in montem Aornum confugerunt…* "Oradan [yani Massaga] o [İskender], Herakles'in bile - öyle diyorlar - fethedemediği Bagasdaram kalesine gelmişti. Barbarlar onu görünce Aornos Dağı'na sığınmıştılar..."

kolayca anlaşılabilecek bir hatadır. Ora'nın fethinden sonra birçok kale, Aornos adlı kayayı silahla işgal eden sakinleri tarafından terk edilmişti.[1078] Massaga ve diğer bazı şehirlerin fethinden sonra İskender, Aornos adlı kayaya gelmişti. Hayatta kalan yerliler, büyük gücü nedeniyle buraya sığınmıştı.[1079]

Günümüzde Ilam Dağı, Swat Vadisi boyunca yer alan ve 2019 yılındaki araştırma sırasında gözlemlenen noktalardan görülebilen, Swat'ta önemli bir dönüm noktası olmaya devam etmektedir. Hatta Arrianos[1080] Aornos'un tam da bu bölgede (yani Swat) yer alan büyük bir dağ olduğunu belirtir. Güney tarafında, 6.000 ft granit uçurumuyla duran Ilam, Buner'i belirler. Havanın güzel olduğunda dağ, Swabi'den bile açıkça görülebilir. Swat'tan Ilam Dağı'na Barikot, Udegram ve bölgedeki diğer yerleşim yerlerinden farklı yollarla ulaşılabilir. Dolayısıyla kaynaklar, Baziralıların diğer sakinlerle birlikte Aornos'a sığındıklarını göstermektedir ve Pir-Sar'a kadar (60 km'den fazla, 5 yürüyüş günü) gitmiş olmaları pek olası değildir. Yerel halkın ilerleyen Makedonya ordusundan uzakta olması nedeniyle Aornos/Pir-Sar'a gitmeyi tercih ettiği, ne de Baziralıların kendi kayalıklarına kaçarken diğerlerinin Aornos'ta bulunan başka bir kayaya gittiği hiçbir yerde söylenmiyor.[1081] Arrianos'un Gronovius tarafından yazılan eski baskısını (1675) kullanan Bosworth,[1082] "[Baziralılar] ... kayaya kaçmıştı" cümlesinin bir açıklama olduğunu varsaymıştı, ancak durum böyle olsa bile metin, Bazira halkının seçtiği kayanın diğer yerlilerin kullandığı kayadan farklı olduğunu anlamına gelmez. Üstelik Arrianos'un metni, Baziralılar ile yukarı Swat Vadisi'nin insanları arasında herhangi bir ayrım yapmaz. Tam tersine, bu cümleyi çıkardıktan sonra bile metin, bölgede hayatta kalanların tamamının tek ve aynı yere gittiğini teyit eder: Baziralılar şehirlerini terk etmiştiler. Diğer barbarlar da aynısını yapmıştı: şehirlerini terk ettikten sonra hepsi Aornos denilen kayaya kaçmıştı. Arrianos, komşu sakinlerinin tamamının Aornos'a gittiği konusunda ısrar eder ve hemen ardından kayanın gözlerden uzak bir bölgede başka bir yerde değil, tam da bu

[1078]Curt. VIII.11.2.

[1079]Diod. XVII.85.1.

[1080]Arr. IV.28.1.

[1081]Arr. IV.28.1: *ἀμφὶ μέσας νύκτας τὴν πόλιν ἐκλείπουσιν, ἔφυγον δὲ ἐς τὴν πέτραν. ὡς δὲ καὶ οἱ ἄλλοι βάρβαροι ἔπραττον: ἀπολιπόντες τὰς πόλεις ξύμπαντες ἔφευγον ἐς τὴν πέτραν τὴν ἐν τῇ χώρᾳ τὴν Ἄορνον καλουμένην*. Stein, **a.g.k.**, 1930, 30 tarafından önerilen iki kayanın çözümünün Arrian metninin bir uzantısı olarak görülmesi gerektiği açıktır.

[1082]Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 175.

bölgede olduğunu belirtir. Paradoksal bir şekilde, bu noktayı ilk detaylandıran, Swat Bölgesi'nde araştırma yaptıktan sonra Pir-Sar hakkındaki hipotezi yetersiz görünen Aurel Stein idi: "Bu yerel gözlemler ışığında, bu öneri bana, Bazira'dan gelen kaçakların aradığı güvenli yerin, İndus'un kıyısındaki uzak Aornos'tan çok, Ilam Dağı olması haklı görünüyor."[1083] Swat'tan Pir-sar'a ulaşmanın fizibilitesi hakkında Miangul Badshah, Aurel Stein'a "Swat, dağa ulaşmanın en iyi ve en kısa yolu değildir" diye yazmıştı.[1084] Aornos/Pir-Sar'ın yerini belirlemesine gelince, kaynakların tek ortak noktası, İndus'un bunun eteğinden, daha doğrusu güney tarafının yanından akacak olmasıdır.[1085] Ancak Curtius, İskender'in Aornos'a yakın olduğu söylenen Embolima şehrinden ayrıldıktan sonra İndus'a ulaşmasının 15 aşamalar aldığını anlatırken bu ifadeyle çelişmektedir.[1086] İndus gerçekten Aornos'un eteğinden aksaydı, İskender'in nehre doğru olan yolu o kadar uzun olmazdı. Aornos'un İndus'a iddia edilen yakınlığı mecazi olarak ele alınırsa anlaşılabilir, çünkü Aornos, Buner üzerinden İndus Vadisi'ne herhangi bir coğrafi engelle karşılaşmadan ulaşımı sağlayan kapıydı.[1087] Böyle bir açıklama, antikçağda yerin algılanması ve temsiline odaklanan Sağduyu Coğrafyasının yeni çalışmalarının ışığında kulağa pek de abartılı gelmiyor.[1088] Bu konuda Ksenophon, Karadeniz'i görünce 10000 Yunanlının sevinçten/sevinç içinde "Deniz! Deniz!" diye bağırmasını anlatırken ilginç bir paralellik kurar.[1089] Thomas Poiss'in işaret ettiği gibi "Trabzon'un arkasında 3000 metre yüksekliğe kadar yükselen Pontos sıradağlarından sadece bir geçiş (2036 m., Zigana Dağı'nda, 2650 m.) olmasına rağmen, bütün bunların olduğu nokta hiçbir zaman tam olarak tespit edilememiştir. Ancak sahil 50 km ileride ve oradan ancak beş günlük

[1083]Stein, **a.g.k.**, 1930, 30.

[1084]Olivieri, **a.g.k.**, 2015a, 59.

[1085]Curt. VIII.11.7; Diod. XVII.85.3; Strab. XV.1.8.

[1086]Embolima (sanskritçe: *Ambulima*) modern Ambela ile özdeşleştirilebilir, bkz. Eggermont, **a.g.k.**, 1970, 90-94. Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 185 bile, Aornos İlam Dağı'nda bulunuyorsa, buranın İskender'in ordusu için tedarik merkezi olarak uygun bir yer olacağını kabul eder, ancak bu argüman, Arrianos'un İndus'un Aornos'a yakınlığı hakkındaki geleneğinin yanı sıra Stein'ın Aornos'u Pir-Sar Dağı ile özdeşleştirmesiyle çelişmek anlamına gelir. Bu nedenle, Ambela'nın 30 km kuzeydoğusundaki Kabulgram'ı seçer.

[1087]Olivieri, **a.g.k.**, 1996, 65.

[1088]K. Geus and M. Thiering (2014). Common Sense Geography and Mental Modelling: Opening the Stage. *Common Sense Geography and Mental Modelling*. (Eds: K. Geus and M. Thiering), Berlin, 2-10.

[1089]Xen. *Anab*. 4.7.19-25.

yürüyüşten sonra ulaşılabiliyor. Ksenophon, Yunanlıları çok sevindiren ufkun parıldayan uzantısının ne kadar uzakta, dar ve zar zor belirgin olduğuna dair en ufak bir ipucu vermiyor."[1090] Böylece, Ksenophon'un anlatımında deniz dağa çok yakınmış gibi görünürken, aslında çok daha uzaktadır. Diğer yönden, Sağduyu Coğrafyası, Arrianos ve diğerlerinin neden İndus'un Aornos'a yakın aktığını söylediğine dair alternatif bir açıklama sunabilir. Aslında, Klasik kaynakların bildirdiği gibi İskender'in Orta Asya ve Hindistan'daki sefer planının haritasının, yerel toponim ve hidronimde bir dizi önemli deformasyona ve tekrara uğradığını unutmamalıyız,[1091] bu nedenle, Aornos'un yakınından akan nehrin İndus değil, başka bir nehir olduğunu varsaymak mantıklıdır. Ilam Dağı Bölgesi'nin haritasına hızlıca bir bakış, dağa yakın akan büyük bir su yolunun, yani Barandu'nun (Buner) varlığını ortaya çıkaracaktır. Ilam'ın güney ve güneydoğusundan akan[1092] ve neredeyse onun eteğinden[1093] akan bu nehir, Amb'ın yukarısında sona eren İndus'un önemli bir ayağıdır.[1094] Barandu'nun rotasının, İskender'in seferi sırasında veya daha sonra İndus'unkiyle aynı kabul edilmesi mümkündür. Bu çözüm, Eggermont'un Dyrta[1095] şehrini Ilam'ın güneydoğusundaki modern Daggar ile tanımlamasıyla tutarlı olacaktır.

6.4.9.3. Modern Araştırmalar

Sir A. Stein, Mart-Nisan 1926 yılında Swat Bölgesi'nde keşifler yapar. Önce kuzeybatı yolundan Una-sar'a tırmandı ve Burimar dağ geçidinden geçerek Pir-Sar'a ulaşmıştı. Söz konusu yerin özelliklerinin İskender tarihçilerinin açıklamalarıyla mükemmel bir şekilde örtüştüğünü fark etti. *On Alexander's Track to the Indus* adlı kitabında Stein şunları tarif eder:[1096]

[1090]T. Poiss (2014). Looking for Bird's Eye View in Ancient Greek Sources. *Common Sense Geography and Mental Modelling*. (Eds: K. Geus and M. Thiering), Berlin, 147.

[1091]Cl. Rapin (1998). L'incompréhensible Asie centrale de la carte de Ptolémée. Propositions pour un décodage. *Bulletin of the Asia Institute*, 12, 203-204; Olivieri, **a.g.k.**, 1996, 58-61.

[1092]Diod. XVII.85.3 ve Strab. XV.1.8'e göre, İndus uymuş.

[1093]Curtius'un sözleriyle *radices eius*.

[1094]Stein, **a.g.k.**, 1930, 71; Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 185.

[1095]Arr. IV.30.5.

[1096]Stein, **a.g.k.**, 1929, 129-133.

"Pir-Sar, daha fazla yüksekliği ve her iki taraftaki vadilerin derinliği nedeniyle hükmedici bir konum oluşturur; diğer tüm çıkıntılara bakan son derece geniş ve etkileyici bir görüş sağlar.

Geriye Pir-Sar çıkıntısının zirvesini kısaca anlatmak kalıyor. Bu, bir buçuk milin biraz üzerinde bir mesafe için, özellikle tüm uzunluğu boyunca buğday tarlaları tarafından işgal edilen neredeyse düz bir plato olarak kendini gösterir. Tepedeki ekili toprağın genişliği yaklaşık 100 ila 200 *yarda*[1097] arasında değişmektedir ve tarlaların yanında otlatmak için dar arazi mevcuttur.

Bu bölgenin eski sakinleri için güvenli bir yer ve doğal bir kale olarak onu mutlaka istisnai avantajlarla donatan temel özellikleri kısaca özetleyebilirim. İndus'tan 5000 fitten daha yüksek olan büyük yüksekliği tek başına saldırıyı zorlaştırır. Üstteki düz alanın genişliği hem güvenlik hem de savunma için çok sayıda kişinin toplanmasına izin verecektir."

Kimotoshi Moritani ve Muhammad Zahir, Büyük İskender'in MÖ 327-326'daki seferini araştırmak amacıyla 2017-2018 yıllarında Pakistan'ın Hayber Pahtunhva Eyaletinin Swat, Buner, Aşağı Dir ve Shangla bölgelerinde bir araştırma ve arkeolojik bilimsel çalışması gerçekleştirdi. [Onlar ilk önce 7 Eylül, 2017 yılında Pir-Sar dağı'nda, ve sonra 30 Nisan, 2018 yılında Ilam dağı'nda araştırma yapmışlar]. Araştırmalarını "Alexander the Great at Aornos (Pir-Sar Dağı), District Shangla, Khyber Pakhtunkhwa Province, Pakistan: Report on Historical and Archaeological Field Investigations (2017-2018)", *Pakistan Herritage* 10'da şu şekilde açıklar:[1098]

"İlk araştırmamızı 7 Eylül 2017 yılında Pir-Sar'da gerçekleştirdik.[1099] İndus Nehri üzerindeki Thakot köprüsünün yakınında, yaklaşık 550 metre yükseklikten başlayarak yerel şoförlü iki araba kiraladık. Zikzaklı çizen ve taşlı bir dağ yolunda ilerledik ve kuzeyden güneye uzanan sırta baktığımızda deniz seviyesinden yaklaşık 1759 metre yükseklikte bir konak yerine geldik. Daha sonra yürüyerek yaklaşık 2200 metre yükseklikteki tepeye tırmandık ve düz bir plato alanı bulduk. Etrafımıza baktığımızda,

[1097]0,9144 metrelik uzunluk birimi.

[1098]K. Moritani and M. Zahir (2018). Alexander the Great at Aornos (Mount Pir-Sar), District Shangla, Khyber Pakhtunkhwa Province, Pakistan: Report on Historical and Archaeological Field Investigations (2017–2018). *Pakistan Heritage*, 10, 161-178.

[1099]7 Eylül 2017 ve 2 Mayıs 2018 tarihlerinde Pir-Sar'da iki saha araştırması yaptılar, ve Aornos savaşını tarihi ve arkeolojik kanıtlarla ayrıntılı olarak yeniden yaratmaya çalıştılar.

çevredeki dağlardan mükemmel bir şekilde izole edilmiş zirveyi kolayca algılayabiliyorduk. Bar-Sar denilen kuzey ucundaki tepeye doğru yürürken, binlerce yerli sakine ideal bir barınak ve bir kale yeri sağlayacak olan ekili bir tarla, geniş bir gölet ve sığırlar için otlak işlenen düz bir arazi bulduk. Zirvenin kuzey kesiminde yaklaşık 2294 metredeki noktaya ulaştıktan sonra ormanla karşılaştık ve geri döndük. Böylece gözlemimiz Stein'ın açıklamalarını doğrular ve Aornos'un Pir-Sar olarak tanımlanması gerektiğinden eminiz."

Kuzey Pakistan'daki bazı yerel halk ve araştırmacılar, Aornos'u Buner Bölgesi'ndeki Ilam Dağı ile özdeşleştiriyor. Bu fikir, 1950'lerden beri Swat Bölgesi'nde çalışan İtalya Arkeoloji Misyonu tarafından geliştirilen ve Aornos'u Ilam Dağı ile özdeşleştiren, Swat Müzesi Saidu Sharif'teki bir haritada anlatılıyor. Haritadaki tanımlama ve simgelenme, Profesör Giuseppe Tucci'nin Aornos'u Ilam Dağı ile tanımlamasının sonucudur; Tucci, öncelikle Aornos'u İndus Nehri'ne yakınlığı nedeniyle değil, Ilam'ın tarihi dini önemi nedeniyle Ilam Dağı ile özdeşleştirmeye çalıştı.[1100] İtlalya Arkeoloji Misyonu'ndan Luca M. Olivieri, Tucci'nin tanımasına dayanarak, antik Yunan, Hint ve Pers kaynakları ve coğrafi bağlamında yoluyla Aornos'u Ilam Dağı ile özdeşleştirmeye çalıştı.[1101] Ancak kaynağımız Diodoros,[1102] Aornos'un güney tarafının İndus Nehri tarafından yıkandığını açıkça belirttiğinden, ve Curtius[1103] da İndus Nehri'nin bunun tabanına yaklaştığını yazdığından, Tucci ve Olivieri tarafından yapılan bu tanımlama doğru görünmüyor. Dahası, Arrianos'un anlatımı, İskender'in İndus Nehri'ne doğru hareket ettiğini ve Aornos'a saldırıya geçmeden önce birkaç şehri boyunduruk altına aldığını gösteriyor. Bu ön keşifler İndus Nehri'nden düz bir yol üzerinde yaklaşık 40 km batıda bulunan Ilam Dağı'na yapılan bir saldırı ile örtüşmemektedir.

Kimotoshi Moritani ve Muhammad Zahir söyle anlatır: "Ilam Dağı'nın, Bazira'nın yerli sakinlerinin Pir-Sar'a sığındıklarında izledikleri rota ile ilgili olabileceği fikrindeyiz. Bunu doğrulamak için ortalama deniz seviyesinden 1300 metre yükseklikteki White Palace Hotel'den başlayarak Ilam Dağı'na tırmanmaya çalıştık. Deniz seviyesinden 1895 metre yükseklikte bir noktaya ulaştık (K.34°37"58', D.72°20"56'), ancak önümüzdeki

[1100]Tucci, **a.g.k.**, 1977, 9-103; Olivieri, **a.g.k.**, 1996, 45-78.

[1101]Tucci, **a.g.k.**, 1977, 9-103; Olivieri, **a.g.k.**, 1996, 45-78.

[1102]Diod. XVII.85.3.

[1103]Curt. VIII.xi.7.

geçidi geçmek için yeterli zamanımız olmadı. Yerlilere göre geçidin diğer tarafında Ellam Kalay adlı bir köyün bulunduğu bir ova var. Önümüzde duran dağa Jogiano-Sar (veya Yogilerin dağı) deniyor ve 2007[1104] yılına kadar Pakistan'da yaşayan Hindular için bir kutsal yeriydi. Yerliler, Hindu Yogilerin meditasyon yaptığı ve saliklerin ziyaret ettiği büyük bir su kütlesine ve bir mağaraya işaret etmektedir.

30 Nisan 2018 yılında Ilam Dağı'nın güney güzergahından Ellam Kalay veya köyüne ulaşmaya çalıştık. Deniz seviyesinden yaklaşık 1800 metre yükseklikte (K.34°36”58', D.72°22”04'), verimli bir yaylada sakin bir köy olan Elam Kalay'ı bulduk ve geçen yıl geçemediğimiz o geçidin uzaktan bir görüntüsünü gördük. Polis eskortumuz da dahil olmak üzere yerel halk, Swat ve Buner arasında birkaç geçiş olduğunu ve yerel halkın Pir-Sar'a gitmek istediklerinde herhangi bir geçişi seçebileceklerini bildirdi. Bu nedenle, Bazira sakinlerinin İskender'in saldırısından kaçabilecekleri birkaç yol olduğu ve bu yollardan birinin Elam Kalay'dan geçtiği kanaatindeyiz.

Bununla birlikte, Arrianos'un anlatısı başka bir olasılığı öne sürüyor. İskender Ora'yı ele geçirdikten hemen sonra, Bazira sakinleri bunu öğrendiğinde, konumlarından umutsuzluğa kapıldılar ve gece yarısına doğru şehri terk edip diğer barbarlar gibi kayaya kaçtılar; şehirlerini terk ederek hepsi Aornos denilen bu bölgedeki kayalıklara kaçtılar.[1105]

Arrianos, biri Bazira sakinlerinin kaçtığı ve diğer tüm insanların kaçtığı iki kayadan söz eder. Bu kayalar farklı mı yoksa aynı mı? Bosworth, Bazira halkının kayalarına kaçtığını, yukarı Swat Vadisi’nin halkının geri kalanının ise Aornos adlı kayaya kaçtığını söylüyor.[1106] Bu ikna edici, çünkü Bosworth'un dediği gibi, Ilam Dağı Bazira'dan gelen mültecilere hizmet eden en iyi ve tek kayadır. Yukarı Swat Vadileri’nin insanları Ilam Dağı'na bu kadar doğrudan erişime sahip olmasalar da, su havzasını Ghorband Vadisi’ne geçip İndus Nehri boyunca yürüdükten sonra Pir-Sar'a erişebilirlerdi.

Barikot'tan Pir-Sar'a olan mesafe en kısa yoldan yaklaşık 60 kilometredir. Yerli halkın kısa sürede bu kadar uzun mesafe kat etmesi mümkün müydü? 6 Eylül 2017 yılında Besham'a giderken bir arkadaşını ziyaret ederken yaşlı bir adam bize Ilam Dağı'ndan Pirsar'a bir günde yürüdüğünü söyledi. Başka bir adam iki ya da üç gün sürdüğünü söyledi. Dağlıların yürüyüşçü olduğunu hatırlayacağız, bu yüzden İskender devrinde

[1104]Svat bölgesinde Taliban militanlığı patlak verdiği yıl (ortaya çıkmak).

[1105]Arr. IV.28.1.

[1106]Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 178-180.

yaşayanlar aileleriyle birlikte birkaç gün içinde bu mesafeyi yürümekte zorluk çekmezlerdi. Atların ve katırların kullanılması, bu dağlık bölgede hareket etmelerini çok daha kolay hale getirecekti.

Bununla birlikte, Ilam Dağı'nın Bazira halkı için en uygun sığınak olduğu açıktır, ve Arrianos, kayaya kaçan Bazira sakinleri ile şehirlerini terk edip Aornos kayasına kaçan diğer insanlar arasında net bir ayrım yapmaktadır. Bu nedenle, Bazira halkının Ilam Dağı'na, yukarı Swat Vadisi'nin halkının Pir-Sar'a kaçtığı sonucuna varmak mantıklıdır."

6.4.10. Dyrta

İskender'in Aornos'u ele geçirdikten sonraki hareketlerine dair anlatılar, rotasını bir harita üzerinde tam olarak belirlememize izin vermeyecek kadar kısa ve farklı ayrıntılara sahiptir. Arrianos bize İskender'in kayadan Assakenoi bölgelerine ilerlediğini, Assakenos'un erkek kardeşinin filler ve bir sürü komşu barbarla birlikte o bölgenin dağlarına sığındığını öğrendiğini anlatır.[1107] Dyrta şehrine vardığında, burayı ve çevresindeki bölgeyi sakinleri tarafından terk edilmiş halde bulmuştu. Bunun üzerine, bölgeleri incelemek ve yakalanan herhangi bir barbardan, özellikle filler hakkında bilgi almak için bazı komutanları özel göreve göndermişti. Assakenos'un, Makedonyalıların Aşağı Swat'a ilk girişinde başkenti Massaga'nın alındığı hükümdar olduğunu biliyoruz. Bu nedenle, kardeşinin sığındığı ve Assakenoi memleketlerinin bir parçası olarak kabul edilen dağlık bölge pekala Buner olabilirdi; çünkü bu, Çinli seyyahların kayıtlarının açıkça gösterdiği gibi, bugünlerde olduğu gibi eski zamanlarda da Swat Bölgesi'ne dahildi.[1108] Ancak Dyrta'nın konumu tespit edilmediğinden ve başka hiçbir kanıt sağlanmadığından, yukarıda bahsedilen bilgiler belirsizliğini koruyor.[1109]

6.4.11. Hund

6.4.11.1. Konumu

Antikçağda Udabhandapura olarak bilinen Hund,[1110] Pakistan'ın Hayber Pahtunhva Bölgesi'nin Swabi Bölgesi'nde bulunan küçük bir köydür. Hund, İndus Nehri'nin sağ kıyısında, Attock Kalesi'nin yaklaşık 15 km yukarısında ve Pakistan'ın Hayber Pahtunhva

[1107]Arr. IV.30.5.

[1108]Stein, **a.g.k.**, 1921, 9.

[1109]Stein, **a.g.k.**, 1927, 538-539.

[1110]Hund'un diğer isimleri (ad): Embolima, Ohind, Udabhanda, Udakhanda, Und, Utakhanda, Vaihind, Waihind vb. Ohind-Vaihind-Waihind= farklı telaffuz.

Eyaletindeki Peşaver'in yaklaşık 80 km doğusunda yer almaktadır. Büyük İskender'in İndus'u geçtiği yerdi[1111] ve Gandhara kalıntılarının önemli bir yeriydi.

Udabhandapura, muhtemelen MS 7-9. yüzyılda Kapisa-Gandhara krallıkları içinde yaz başkenti Kabil ile alternatif olarak bir kış başkenti olarak işlev gören Gandhara'nın Türk Shahi başkentiydi.[1112] Hund, aynı zamanda, MS 11. yüzyılın başlarına kadar, Gazneli Mahmud'un Gandhara'daki son Hindu Shahi hükümdarı Anandapala'yı mağlup ettiği zamana kadar Hindu Shahi hükümdarları altındaki Gandhara'nın son başkentiydi.[1113] Hindu Shahi başkenti daha sonra Pencap'ın Tuz Sıradağları'ndaki Nandana'ya taşındı. Ayrıca Moğol istilacı Cengiz Han'ın Hund'a kadar Khwarzim Shah'ı takip ettiği söylenir.

6.4.11.2. Modern Araştırmalar

Alexander Cunningham, Utakhanda/Udakhanda veya Ohind ve Embolima hakkında bahseder.[1114] Polusha'dan Hwen Thsang 200 li veya 33 mil güneydoğuya, U-to-kia-han-cha'ya gitti, M. Julien bunu Udakhanda olarak yazar ve M. Vivien de St. Martin, İndus'taki Ohind ile özdeşleşir. Seyyahlar, Udakhanda'nın güney tarafının nehir üzerinde durduğunu tarif ederler, bu da Indus'un kuzey kıyısında, Attock'un yaklaşık 15 mil yukarısındaki Ohind'in konumuyla tam olarak örtüşen bir yer olarak tanımlar. General Court ve Burnes burayı Hund olarak adlandırıyor ve Mr. Loewenthal de aynı fikrinde, ama Ohind yanlış bir telaffuz olduğunu söylüyor. Ancak Waihand veya Oaihand, MS

[1111]MÖ 326 baharında İskender, Perdiccas ve Hephaistion tarafından İndus üzerinde inşa edilen bir köprü kullanarak Pencap'a (Attock'un 16 metre yukarısındaki Ohind'den) geçmiştir. V.A. Smith, *Early History of India*'da Sind (İndus) Nehri yakınında Ohind adlı başkentinin yerini tespit eder [Ohind adlı başkentini Nehri yakınında bulur], ve Müslümanların Kabil'i fethinden sonra başkentin Sind yakınlarında bulunan ve Hindu Hükümdar Hanedanlığı'nın başkenti olan Ohind'e taşındığını yazar.

[1112]"Kapisa-Gandhara eyaletinin başkenti (muhtemelen kış başkenti), Kabil nehrinin sağ kıyısında yer alan, şimdi Hund yerleşim yeri olan Udabhandapura idi. Şehrin çoğu bir savunma suruyla çevriliydi." Bkz. J. Harmatta and B.A. Litvinsky (1996). Tokharistan and Gandhara under Western Türk Rule (650-750). *History of Civilizations of Central Asia, Volume III: The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*. (Ed: B.A. Litvinsky), UNESCO, 358-393.

[1113]MS 671 yılında Müslüman orduları Kabil'i ele geçirdiğinde, başkent Udabhandapura'ya (bugünkü Attock'a yakın modern Und) taşındı, Al Biruni tarafından Waihind olarak da adlandırılır (Wink, 125). Udabhanda, Shahi hanedanının başkentiydi.

[1114]Cunningham, a.g.k., 1871a, 52-57.

1030 yılında Al-Biruni tarafından ve Ohind, 1790 yılında Mirza Mogal Beg tarafından yazılmıştır.

Hund köyü, kalıntıları hala görülebilen bir kale ile çevrilidir. Surlarla çevrili şehrin bugüne kadar görülebilen ve giriş/çıkış noktası olarak kullanılan dört kapısı bulunuyordu. Surlarla çevrili şehre izinsiz girişleri kontrol etmek için derin bir hendek de kazıldığı söyleniyor. Hendek, hareketli bir ahşap köprü ile geçildi. Bazı tarihçilere göre, surlarla çevrili şehrin içinde Hund karargahı ile Attock kalesine bağlayan bir tünel vardı, böylece her iki karargah da saldırı durumunda birbirini güçlendirebilir ve bir karargahın düşman eline geçmesi durumunda tüneli bir geri çekilme yolu olarak kullanırdı.

Yakın geçmişte hükümet tarafından üstlenilen kazı çalışmalarının ardından köyde eski kalıntılar ve eski uygarlıkların kalıntıları bulundu. Hund'un tarihi ve geçmiş görkemi, hükümet tarafından İndus Nehri kıyısındaki köyde bir müze inşa edilerek korunmuştur. İndus Nehri'ni geçen ve Hindistan'daki askeri seferi sırasında Hund'da kalan Büyük İskender'in anısına, güçlü İndus'u seyreden Olympia kulesinin bir kopyası da inşa edilmiştir.

6.5. Genel Değerlendirme

Arigaion, Massaga, Ora, Bazira, Peukelaotis, Embolima, Aornos, Dyrta, Amb ve Hund kentleri Gandhara bölgesinde İskender'in uğradığı ve yeniden düzenlediği kentlerdir, Orobatis ise sadece İskender'in komutanlarından olan Hephaestion ve Perdikkas'ın uğradığı ve tahkim ettiği bir kenttir.

İskender'in seferi sırasında Arigaion (Nawagai) önceden var olan bir kenttir. Arrianos'un anlatımıyla İskender'in bu kenti MÖ 327 yılında ele geçirdiğini ve daha sonra tahkim ettiğini bilmekteyiz. Bu, Arigaion kentinin İskender tarafından yeniden inşa edildiği anlamına gelmektedir. Bunun dışında kentin kuruluş tarihine ve ne zamana kadar var olduğuna dair bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bugüne kadar Arigaeum kentinde Hellenizasyonun izlerini taşıyan herhangi bir kanıt gün ışığına çıkmamıştır.

Massaga (Çakdara) kenti de önceden var olan bir kentti ve MÖ 327 yılında İskender tarafından ele geçirilmiştir. Arrianos'a göre, İskender bölgeye hâkim olmak için Massaga'yı kaleye dönüştürmüştür. Bu, İskender'in Massaga'yı yeniden inşa ettirdiği anlamına gelmektedir. Ancak, Massaga kentinde de Hellenizasyonun izlerini taşıyan henüz herhangi bir kanıta rastlanmamıştır.

Ora (Udegram) kenti, MÖ 6./5. yüzyıldan MS 13. yüzyıla kadar varlığını sürdüren bir kenttir. 1956-1960 yılları arasında Ora kentinde yapılan kazılarda yukarı şehir veya

kale olarak adlandırılan yapı kompleksi gün ışığına çıkarılmıştır. Kale, Raja Gira tepesinde yer alan müstahkem bir komplekstir. Arrianos'a göre, İskender bölgeye hâkim olmak için Ora'yı kaleye dönüştürmüştür. Bu da Ora kentinin İskender tarafından yeniden inşa edildiği anlamına gelmektedir. Kentte savunma için stratejik bir konuma sahip olan kale İskender tarafından inşa edilmiş olmalıdır.

1956-1960 yılları arasında Ora kentinde yapılan kazılarda Aşağı Agora ortaya çıkarılmıştır. Ele geçen nümizmatik belgelere dayanarak, agora'nın Hint-Yunan dönemine (MÖ 2. yy. - MS 1. yy.) ait olduğu düşünülmektedir (bkz. sayfa 185). Agora, kentte ticaretin yapıldığı, halkın toplandığı ve dini ve kültürel etkinliklerin düzenlendiği merkezi bir konumda olmalıdır.

Ora kentinde ele geçen sikkeler Hint-Yunan, Saka-Part (MÖ 1. yy. - MS 1. yy.) ve Kuşan (MS 1.-4. yy.) dönemlerini temsil etmektedirler. Gandhara bölgesinde bulunan ve aynı döneme ait sikkelerin özelliklerine dayanarak, bu sikkelerin Hellenizasyonun izlerini taşıdığı tahmin edilebilir (bkz. Hint-Yunan sikkeleri için bkz. **Kat. No. 08-151**, Saka-Part sikkeleri için bkz. **Kat. No. 152-192** ve Kuşan sikkeleri için bkz. **Kat. No. 193-233**).

Ora kentinde Hellen kültür etkisi seramikler üzerinden takip edilebilir. Hint-Yunan dönemine ait bir seramik üzerindeki Yunanca harfler (NOY) bu düşünceyi teyit etmektedir (bkz. sayfa 184).

Bazira (Barikot) kentinde insan varlığının ilk izleri, MÖ 1700-1400 yılları arasındadır. Kentsel alanın inşa edilmesi, MÖ 450 civarında başladığı anlaşılan Akhaimenid evresinden (çalışma alanı 2a.2) önce gelmektedir. 2b çalışma alanında 2b'de, önceki yapının yeniden kullanılmasıyla karakterize edilir. MÖ 349-282 yılına tarihlenen bir Maurya sikkesinin varlığı çalışma alanı 2a.2'ye özgü biçimlerin yokluğuna işaret eden radyokarbon tarihlemesini desteklemektedir.

Bazira'daki Makedonya kuşatması (MÖ 327 yılın sonbaharında) büyük olasılıkla 2b alanında meydana geldi. Daha iyi korunmuş olan, Hellenistik kültürleşme evresi ile öne çıkan MÖ 3. yüzyılın başı ile 1. yüzyılın ortası arasına tarihlenen çalışma alanı 3a ile ilgili kanıtlardır. Hint-Yunan sur duvarının inşası (ca. MÖ 150 yılı) bu zaman aralığı içindedir. 2016 yılında yürütülen kazılar, Hellenistik kültür sürecinin, Greko-Baktria etkisiyle bağlantılı olarak, kentsel çevrenin Hint-Yunanlılar tarafından güçlendirilmesinden önce başlamış olması gerektiğine işaret etmiştir.

Surlarla çevrili şehrin Hellenistik kökeni, topografik planı ve yapı özelliklerine dayanarak ortaya konmuş, sonrasında ise nümizmatik kanıtlar ve radyokarbon verileriyle

doğrulanmıştır. Kentsel düzen her yönüyle bilinmektedir. Burada en çok dikkati çeken akropol de dahil olmak üzere şehri çevreleyen sur duvarıdır. Sur duvarı, MÖ 2. yüzyılın 2. Yarısına esasen (Hint-Yunan dönemine tarihlenmektedir.

Hint-Yunan dönemine ait yapı evrelerinde (3a.3-4) ele geçen seramik parçalarının üzerindeki 9 yazıttan 3'ü Yunanca'dır. Ancak, sikke, seramik, terakotta figürinler vb. bir çok kanıt bu dönemde oldukça refah içinde yaşayan zengin bir topluluğa işaret etmektedir. Ayrıca, 2021 yılında yapılan kazılarda Hellenistik tema ile süslenmiş bir mühür (**Mühür 1**) ve Attika formlarını taklit eden balık tabakları bulunmuştur.

Peukelaotis (Çarsadda) kenti küçük bir nehir olan Sambor Nehri ile ikiye ayrılmış esasen Bala Hisar ve Shaikhan Dheri adı verilen iki arkeolojik alandan oluşmaktadır. Bala Hisar'da yapılan kazılarda ele geçen arkeolojik buluntular Akhaimenid Öncesi Dönem'e (MÖ 1400-800) dayanmaktadır. Shaikhan Dheri'de yapılan kazılar ise, kentin MÖ 2. yüzyılda Hint-Yunan döneminde kurulduğuna işaret etmektedir.

Bala Hisar'da ele geçen Attika tipi balık tabakları, kral Menander'in (ca. MÖ 155-130) gümüş tetradrahmisi ile birlikte bulunduğu için Hint-Yunan dönemine tarihlendirilmelidirler. 1962 yılında Bala Hisar'da yapılan kazılarda *Skyphoslar,* Shaikhan Dheri'nde ise *rhyton*lar ele geçmiştir. Ayrıca başında aslan postu taşıyan bir İskender başı bulunmuştur.

1962 yılında Bala Hisar kazılarında 2 adet pişmiş toprak mühür; 1963-1964 yıllarında Shaikhan Dheri'de yapılan kazılarda birkaç pişmiş toprak mühüre rastlanmıştır. Bu mühürlerde görülen, ayakta çıplak Herakles ile miğfer, mızrak ve kalkanla silahlanmış Athena Hellen izlerini açıkça gösteren örneklerdir. ΑΛΕΣΧΑΝΔΡΟΥ, CTPATHΓOY gibi (Aleksandros ve Strategos gibi) Yunanca ifadelerde taşımaktadırlar.

Çarsadda ve çevresinde yürütülen arkeolojik kazılarda Hellen kültürünün izlerini taşıyan bol miktarda Hint-Yunan (MÖ 200 - MS 15), Hint-İskit (MÖ 80 - MS 25), İskit-Part (MS 20-85), Kuşan (MS 50 - 4. yüzyılın sonları) ve Kidarite Hun Dönemi (4. yüzyılın sonları) sikkeleri ele geçmiştir. (bkz. sayfa 443-495)

İskender'in komutanlarından Hephaistion ve Perdikkas, Orobatis şehrini tahkim etmiş ve burada bir askeri karargah bırakmışlardır. Bu, kentin Hephaistion ve Perdikkas tarafından yeniden inşa edildiği anlamına gelmektedir. Bugüne kadar Arigaeum Orobatis

kentlerinde Hellen izi taşıyan herhangi bir kanıta rastlanmamıştır. Aynı durum Embolima, Aornos[1115], Dyrta, Amb ve Hund kentleri için de geçerlidir.

Gandhara bölgesi antikçağda Makedonya İmparatorluğu'nun etkisi altına giren ve Hellenistik kültürün etkilerinin görüldüğü önemli bir bölgedir. Bölgenin Hellenizasyonu, burada gerçekleşen kültürel etkileşimi ve sentezi ifade etmektedir. Büyük İskender'in seferleri sonucunda bölgeye gelen Makedonya askerleri ve göçmenler, yerli halkla karışarak yeni bir kültürel sentez oluşturmuştur. Bu süreçte, Hellenistik kültür Gandhara'da mimari, sanat, dil, din, giyim ve yaşam tarzı gibi birçok alanda etkili olmuştur. Bölgedeki arkeolojik alanlarda tespit edilen yapılarda (tapınaklar, stupalar ve diğerlerinde) Pers, Hellen ve Hint mimarisinin unsurları izlenmektedir.

Hellenistik kentlerin yer seçiminde stratejik konumları büyük önem taşır. Gandhara kentlerinin birçoğu, bu şekilde, ticaret yollarına veya su kaynaklarına yakın yerlerde kurulmuştur. Örneğin, Peukelaotis kenti, Hindu Kuş Dağları'nın eteklerinde ve Büyük İskender'in seferlerinde kullanılan ana ticaret yollarının kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Bu stratejik konum, kentin hem savunma hem de ticaret açısından avantajlı bir konumda olmasını sağlamıştır.

Ticaret yollarının yakınında, ticaretin canlı olduğu bölgelerde kurulan kentler ekonomik ve kültürel açıdan büyüme potansiyeline sahipti. Bu durum Hellenistik etkilerin Gandhara kentlerine daha hızlı ulaşmasını sağlamıştır.

Gandhara'da, Swat Vadisi'ndeki Massaga, Bazira, Ora gibi kentler nehirlerin ve akarsuların yakınında yer alırlar. Kentlerin su temini, tarım faaliyetleri ve genel yaşam için önemliydi. Hellenistik kentlerin yer seçiminde su kaynaklarına ulaşım dikkate alınmıştır.

Hellenistik kentlerin doğal savunma özelliklerine sahip olması da tercih edilen bir faktördü. Gandhara kentlerinin birçoğu, doğal olarak savunulması kolay olan tepelerin veya dağ eteklerinin üzerine inşa edilmiştir. Bu da kentlerin savunma açısından avantajlı bir konumda olmasını sağlamıştır.

Gandhara'da kentler genellikle ızgara planlıdır. Bu plan, düzenli ve simetrik bir düzeni takip eden, dikdörtgen veya kare şeklindeki bir ağa dayanmaktadır. Bu ağ, merkezi bir noktadan yayılan ana caddeler ve bunlara dik olarak kesen yan sokaklardan

[1115] MÖ 326 ilkbaharında Büyük İskender'in kuşatarak ele geçirdiği bir kaledir.

oluşmaktadır. Izgara planı, birçok antik kentte kullanılan bir planlama yöntemidir ve Greko-Budist etkilerle Gandhara kentlerinde de yaygın olarak görülmektedir.

Takht-i-Bahi bir Greko-Budist manastır kompleksidir. Düzenli planı, Yunan şehir planlama geleneğini yansıtır. Kompleks, bir merkezden yayılan düzenli yollar ağına sahiptir. Yollar, tapınaklar, sütunlar ve diğer yapılarla birlikte simetrik bir düzende yer almaktadır. Takht-i-Bahi'deki yapılar, Greko-Budist tarzda inşa edilmiş olup, Yunan motifleri ile Budist ikonografik unsurlarını bir araya getirirler.

Peukelaotis kenti, özellikle Shaikhan Dheri ızgara planına sahiptir. Kentin merkezi bölgesinde düzenli sokaklar ve kare veya dikdörtgen şeklindeki caddeler görülmektedir. Shaikhan Dheri kenti, MÖ 2. yüzyılda kurulmuş ve MS 2. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

Butkara Stupası, Pakistan'ın Swat Bölgesi'nde, Mingora yakınlarındaki bir Greko-Budist yapıdır. MÖ 3. veya 2. yüzyılda inşa edilmiş ve MS 2. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Yapı, simetrik ve düzenli olarak planlanmıştır. Stupa, merkezi bir yuvarlak yapının etrafında düzenlenmiş olan diğer yapılardan ibarettir ve sütunlarla inşa edilmiştir. Stupa'nın etrafında, bir ağ şeklinde düzenlenen caddeler bulunmaktadır. Stupa'nın duvarları ve sütunları, Hellenistik motifler (akanthus frizleri) ve figürlerle (Buda figürü) süslenmiştir.

Gandhara'daki diğer kentlerde de benzer bir düzenleme olabileceği düşünülmektedir. Ancak, bugün kentlerin çoğu harabe halindedir ve tam olarak araştırılmamıştır. Dolayısıyla, ızgara planının kullanımıyla ilgili daha fazla bilgi elde etmek için daha fazla arkeolojik kazı ve araştırma yapılması gerekmektedir.

Gandhara'da Hellenistik dönemde inşa edilen yapı gruplarından biri, "stupa evleri" dir. Bu evler, Budist stupalarının etrafında yer almaktadır ve dini ritüellerin gerçekleştirildiği yapılar olarak kullanılmıştır. Stupa evleri, Hellenistik mimarinin izlerini taşıyan Budist yapılarıdır.

Hellenistik dönemde yaygın olan atriumlu ev tipi Gandhara bölgesinde görülmektedir. Atriumlu evler, iç avlu etrafında odaların düzenlendiği yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu tür konutlarda, avlunun etrafında sütunlu galeriler ve odalar yer almaktadır. Bu mimari özellikler, Hellenistik konut mimarisini yansıtan örneklerdir.

Gandhara'da "Greko-Budist" yapıları, Hellen mimarisinin ve yerel Budist unsurlarının birleşimiyle oluşmuştur. Greko-Budist yapılarda Hellen mimarisinin en

önemli unsurlarından biri olan Korinth düzenine ait korinth başlıkları görülürken özellikle mermerin kullanılması dikkat çekicidir.

Gandara kentlerinde konutların iki katlı olarak inşa edilmesi; zengin duvar ve kapı süslemeleri, korinth düzenindeki sütunları ve sütun başlıkları; İç mekanların düzenlemelerinde odaların yerleşimi, koridorların düzeni ve açık alanların kullanımı; hep ön planda olan simetri ve denge Hellenistik sanatın izlerini yansıtmaktadır.

Hellenistik düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkan Agora yapılarının benzerleri Gandhara kentlerinde de olmalıydı. Bu alanlar, ticaretin yapıldığı, halkın toplandığı ve farklı etkinliklerin düzenlendiği merkezi yapılar olmalıdır.

Gandhara'da Hellenistik mimarin bir parçası olan sütünlü caddelere dair bilgiler sınırlıdır. Ancak, Takht-i-Bahi ve I. Butkara tapınak kompleksinde sütunlu caddelere ait bazı izlere rastlanmıştır.

Gandhara'da Ion düzenine ilişkin izler, özellikle Budist tapınaklarında ve stupa mimarisinde görülmektedir. Takht-i-Bahi ve I. Butkara tapınak komplekslerindeki bazı sütunlar, Ion düzeninin etkilerini yansıtmaktadır. Takht-i-Bahi manastırı, MS 1. yüzyılda kurulmuş ve 7. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. I. Butkara ise, MÖ 3. yüzyılda inşa edilmiş ve MS 10. yüzyıla kadar kullanılmıştır.

Korinth düzeni (**Kabartma 11, 16, 20-24**), en süslü ve ayrıntılı Yunan sütun düzenlerinden biridir. Sütun başlıklarında, akanthus yaprakları ve volütler kullanılmıştır. Gandhara'da korinth düzenine ilişkin örnekler, özellikle Budist tapınaklarının ve stupa (Butkara Stupası) mimarisinin detaylarında görülmektedir.

Gandhara, antik dönemde önemli bir kültürel kavşak noktasıdır. Hellenistik dönemde Hellen kültürü ve sanatı, bu bölgeye yayılmış ve yerel Budist sanatıyla etkileşime girmiştir. Hellen mimari düzenlerinin Gandhara'da kullanılması, kültürel alışverişin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Yunan mimarisinin estetik değerlerini yansıtan Ion ve Korinth düzenleri, oran, simetri, ritim ve denge gibi temel prensipleri taşımaktadır. Hellen mimari düzenleri, daha önce Gandhara'da görülmeyen süslü ve karmaşık tasarımları içermektedir. Bu düzenler, Budist tapınakları ve stupa komplekslerinin mimarisine zarafet ve detay katmıştır. Hellenistik etkiler, yerel sanatçılara yeni teknikler ve motifler sunarak Gandhara sanatını zenginleştirmiştir.

Gandhara kentlerinde form ve bezeme bakımından Hellen etkisinin izlerini yansıtan Lale tipi kaseler, balık tabakları, *rython*, *skyphos* gibi kaplar ele geçmiştir.

Peukelaotis ve Bazira'da üretildiği düşünülen Lale tipi kaseler (**Levha 2**) form ve bezeme bakımından (*palmet*, *meander motifleri*) Hellen izlerini yansıtırken, Zeus, Hera, Apollon, Artemis gibi Hellen tanrılarının betimlerini taşırlar. Figürlerin, proporsiyonları, kas yapıları ve hareketleri dikkatle belirtilirken, *khiton, himation, khlamys* gibi giyisileriyle Yunan modasını ve tarzını yansıtmaktadırlar.

Peukelaotis, özellikle Bala Hisar kentinde bulunan balık tabaklarında (**Levha 4**) *Triton* veya *Nereid* gibi deniz tanrıları ile *nymphe*ler betimlenmiştir. Ayrıca, geometrik desenler, sarmal motifler ve stilize bitki öğeleri ile süslenmişlerdir. Balık tabaklarındaki insan veya hayvan figürlerinde daha gerçekçi bir görünüm için anatomik detayların kullanımı, derinlik hissi sağlamak için perspektifin kullanımı Hellen sanatının izleri ile açıklanabilir. Balık tabaklarında sıkça Yunan tanrı ve kahramanlarını içeren mitolojik anlatımlara yer verilir.

Peukelaotis'de, özellikle Bala Hisar'da ele geçen önemli formlardan biri de *skyphos*lardır. Üzerlerinde konusunu Yunan mitolojisinden alan sahneler sıkça tasvir edilmiştir. Bu sahnelerde Yunan sanatının ve estetiğinin kompozisyon prensiplerine uygun olarak figürlerin yerleşimi, denge ve simetri unsuru ön planda tutulmuştur. Herakles, Dionysos, Apollon gibi tanrılarla kahramanlarda betimlenmiştir. S*kyphos*lar üzerinde geometrik desenler, stilize bitkisel motifler ve sarmallar yer almaktadır. *Skyphos*lar üzerindeki figürler Yunan sanatının karakteristik siluetlerini yansıtmaktadır. Figürlerin bedenleri ve yüz hatları, Yunan heykel geleneğine uygun olarak idealize edilerek tasvir edilmiştir.

Peukelaotis, özellikle Shaikhan Dheri ve yakınlarındaki Aziz Dheri kentinde bulunan *rhyton*lar (**Levha 6**), Greko-Budist sanatının etkisi altında üretilmiştir.

*Rhyton*lar üzerinde Dionysos betimleri ile geometrik desenler, stilize bitki öğeleri ve hayvan figürleri yer almaktadır. *Rhyton*ların bizzat kendisi Yunan sanatının idealize edilmiş estetiğini yansıtır. Figürlerin bedenleri ve yüz hatları, Yunan sanatındaki incelik ve idealizm prensiplerine uygun olarak tasvir edilmektedir.

Gandhara kentlerinde ele geçen seramiklerde, yaygın olarak Dionysos alayları tasvir edilmiştir (**Levha 9-10**). Dionysos alaylarında, Dionysos, genç ve güzel bir erkek olarak betimlenirken, üzerinde asma yaprağı veya asma salkımı bulunan çelenk taşımaktadır. Dionysos alaylarında, şarap ve eğlence temaları ön plandadır. Tasvirlerde, Dionysos ve eşlikçileri (alayı) genellikle şarap içerken, dans ederken veya müzik aletleri çalarken betimlenmiştir (**Kabartma 10**). Bu sahneler, Dionysos'un şarap ve eğlence ile

ilişkilendirilen doğasını yansıtmaktadır. Dionysos alaylarında, Dionysos'un eşlikçileri olan *Satyros*lar ve *Mainades*ler da sıkça tasvir edilmiştir.

Dionysos alaylarında, Dionysos ve Tykhe/Demeter ile mask taşıyan Eros tasvir edilmiştir (**Levha 9**). Dionysos ile Tykhe/Demeter'in, ayrıca mask taşıyan bir Eros figürünün bir arada görülmesi yaygın değildir. Bu nedenle, Gandhara Bölgesinde ele geçen ve Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesi'nde sergilenen gümüş bir kap üzerindeki Dionysos alayında Dionysos ve Tykhe/Demeter ile mask taşıyan Eros'un birlikte betimlenmesi Gandhara Bölgesi'ne özgü bir *parhedroi*'u yansıtıyor olmalıdır.

Hint ve Yunan kültürleri arasındaki etkileşimin ve sentezin sanata yansıması Gandara seramikleri üzerinden açıkça izlenmektedir.

Gandhara kentlerinde ele geçen kabartmalarda Pers, Yunan ve Budist mitolojisi konu edilmiştir. Bu kabartmalar, antik dönemde Gandhara Bölgesi'ndeki Budist ve Hindu tapınakları ve diğer dini yapılar için yapılan heykel ve kabartmalardan oluşmaktadır. Bu kabartmalarda Yunan ve Pers etkileri, bölgedeki kültürel etkileşimin bir sonucu olarak görülmektedir.

Yüksek kabartma tekniği, Gandhara bölgesinde sıkça kullanılan bir tekniktir. Örneğin, bir kahramanın kaslı vücudu, silahları veya kıyafet detayları yüksek kabartma tekniğiyle vurgulanmaktadır. Figürlerin hafifçe kabartıldığı alçak kabartma tekniğinde detayları daha az belirgin olabilir ve genel olarak daha düz bir yüzey etkisi elde edilir. Gandhara adak kabartmalarında da alçak kabartma teknikleri kullanılmıştır. Kabartmalarda perspektif kullanılarak derinlik ve hacim hissi verilmiştir. Figür, uzak bir manzaranın veya tapınağın önünde tasvir edilmiştir. Bu durumda, figür daha büyük ve daha belirgin olarak ön planda yer alırken, arka plan daha küçük ve daha az detaylı olarak tasvir edilmiştir.

Gandhara adak kabartmalarında figürlerin anatomik detaylarına özen gösterilmiş ve gerçekçi bir görünüm elde edilmiştir. Örneğin, bir figürün kas yapısı, yüz ifadeleri, el ve ayak detayları gerçekçi bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu detaylar, figürlerin canlılık ve gerçeklik hissi vermesini sağlamaktadır.

Yunan mitolojisinde kahramanlık ve güç sembolü olan Herakles Gandhara Bölgesi'nde büyük ilgi göstermiş ve adak kabartmalarında sıkça tasvir edilmiştir. Güçlü bir duruş, kaslı bir vücut yapısı ve asası ile betimlenen Herakles, *khlamys* gibi geleneksel Yunan kıyafetleri içinde görülmektedir.

Herakles'in Nemea Aslanı ile mücadelesi (**Kabartma 28**), Gandhara adak kabartmalarında sıkça tasvir edilmiştir. Herakles, aslanı boğazından kavrarken, genellikle çıplak tasvir edilmiştir. Herakles, Zeus veya Athena gibi tanrılarla birlikte de betimlenmiştir.

Gandhara kabartmalarında Apollon büyük bir ilgi görmüştür. Helios'un arabasını süren Apollon ayakta ya da oturur şekilde betimlenmiştir. Ayrıca Apollon lir çalarken veya lirini tutarken sıkça görülmektedir. Apollon'un Artemis, Hermes veya Athena gibi tanrılarla beraber betimleri bulunmaktadır.

Gandhara kabartmalarında Aphrodite büyük bir ilgi görmüş ve genellikle uzun saçları ve zarif vücuduyla betimlenmiştir. Aphrodite'nin denizden doğuşu sıkça işlenen konulardandır. Aphrodite, bir deniz kabuğunun üzerinde veya denizden yükselirken tasvir edilirken bazen de elinde bir ayna tutarken veya aynayı kendisine tutan figürlerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Eros, Aphrodite alayının en önemli üyelerindendir ve tanrıça ile birlikte sıkça, kucağında veya yanında betimlenmiştir (**Kabartma 30**). Eros, genellikle çıplak, bazen giyimli, elinde yay ve ok ile görülür.

Dionysos, genellikle elinde *kylix* tutarken tasvir edilmiştir. Bazı kabartmalarda, Dionysos'un dudaklarından veya kadehinden akıtılan şarap da gösterilebilir. Bu sahnelerde Dionysos'un keyifli ve coşkuludur, alayında sıklıkla *Mainades* ve *Satyros* ile birlikte dans ederken veya hareket halinde betimlenir.

Gandhara adak kabartmalarında (**Kabartma 28 & 29**), sıkça tasvir edilen önemli temalardan biride Agonlardır. Agonların araba yarışları, güreş, okçuluk gibi dallarda düzenlendiği görülmektedir. Agonistik betimlerde atlar, sporcular ve seyirciler de betimlenmiştir. Agonlarla öncelikle tanrıları onurlandırılırken, aynı zamanda güç, yetenek, rekabet ve zafere de vurgu yapılmaktadır. Agonistik yarışlar, antik Yunanistan'da popüler olan ve daha sonra diğer kültürlere yayılan spor etkinlikleridir. Gandhara da agonistik yarışlar genellikle at yarışları, dövüş sanatları, okçuluk veya güreş gibi çeşitli spor dallarını içermektedir.

Gandhara, antikçağda Hindistan, Pers ve Yunan kültürleri arasında bir geçiş bölgesiydi, kabartmalarda agonistik yarışların varlığı Hellen kültürünün güçlü etkisine işaret etmektedir.

Gandhara sanatında (**Kabartma 27**) *kentauromachia*'ya da yer verilmiştir. Kentauroslar genellikle silahlarla donanmış olarak ve diğer mitolojik veya tarihi figürlerle mücadele ederken gösterilmiştir. *Kentaurosların* yanında görülen kadınlar, uğurlarına

savaştıkları Lapith kadınları olmalıdır. Dionysos, *kentauros*larla sık sık ilişkilendirilir. Dionysos'un, *kentauros Chiron* ile dostça şarap içerken veya dans ederken tasvir edildiği sahneler görülmektedir

Gandhara Bölgesi'nde Pers Dönemi'ne ait kabartmalarda Pers kralı I. Dareios'un portresi yer almaktadır. Bu kabartmalar, Pers etkilerini ve Pers dönemine ait sanatsal öğeleri yansıtan örneklerdir. Kabartmalarında Pers kraliyet simgeleri de bulunmaktadır. Gandhara Bölgesi, Pers İmparatorluğu'nun etkisi altında olduğu dönemlerde Pers kraliyet simgelerine büyük bir ilgi göstermiş ve onları adak kabartmalarında sıkça tasvir etmiştir.

Perslerin en yüce tanrısı olarak kabul edilen Ahura Mazda genellikle tahtında otururken ve elinde bir asa ile betimlenmiştir. Bu tasvirlerde Ahura Mazda'nın kraliyet gücünü ve otoritesini simgelemektedir.

Ateş, Pers İmparatorluğu'nda kutsal bir element olarak kabul edilmiştir. Adak kabartmalarında ateşe tapınma tasvirleri yer almaktadır. Altar genellikle dört köşeli bir yapı olarak betimlenir ve üzerinde alevler yükselen bir ateş sembolü bulunmaktadır. Ateş Tapınağı, Pers kraliyetinin dini ve kültürel önemini vurgular.

Pers kraliyetini simgeleyen bir diğer tasvir de, Pers kralının taç giyme törenidir. Pers kralı genellikle bir taç takarken, bir asa ile betimlenmiştir. Kralın etrafında önemli devlet adamları ve rahipler bulunmaktadır. Bu tasvirlerde Pers kralının gücü ve otoritesine vurgu yapılmaktadır.

Pers İmparatorluğu, güçlü bir askeri güce sahipti. Adak kabartmalarında Pers askerlerinin savaş sahneleri ve askeri teçhizatları tasvir edilmiştir. Zırh giymiş (**Heykel 14**) ve yay, kılıç veya mızraklarla silahlanmış Pers askerlerinin betimlendiği sahneler bulunmaktadır. Pers kraliyet simgesi olan kanatlı güneş diski (Faravahar) de adak kabartmalarında yer almaktadır.

Boğa ve aslan, Pers İmparatorluğu'nda güç ve kraliyet sembolü olarak kabul edilmiştir. Gandhara adak kabartmalarında aslan figürleriyle süslenmiş sütunlar görülmektedir (**Kabartma 18 & 19**). Genelde aslan sütun başlığı veya sütun kaidesinde betimlenmişdir.

Gandhara Bölgesi'ndeki Greko-Budist sanatında Pers izleri görülmektedir. Hayvan figürlerini kullanma geleneği, Gandhara'da Pers ve Yunan sanatının birleştiği bir kültürel etkileşimin sonucudur.

Gandhara kabartmalarında "kapı koruyucusu" olarak genellikle Hindu veya Budist tanrıları betimlenmektedir. Bu tanrılar (Dvarapala, Yama, Indra, Mahakala), tapınaklar,

anıtlar veya diğer kutsal alanların girişinde, kötü ruhların veya zararlı güçlerin girişini engellemek için yer alırlar (**Kabartma 12**). Dvarapala, Sanskritçe'de "kapı koruyucusu" anlamına gelmektedir. Hinduizmde Yama, ölüm ve ölümden sonraki yaşamın tanrısıdır. Yama, adak kabartmalarında sık sık kapı koruyucusu olarak tasvir edilmiştir. Genellikle korkutucu bir görünüme sahiptir ve elinde bir asa veya silah tutmaktadır. Hinduizmde Indra, gökyüzü ve fırtınaların tanrısıdır. Bazı adak kabartmalarında İndra, "kapı koruyucusu" olarak tasvir edilmiştir. Genellikle ihtişamlı bir şekilde betimlenir, elinde silah veya bir atribü tutmaktadır. Budizmde Mahakala, "öfke ve koruyuculuk" tanrısıdır ve adak kabartmalarında "kapı koruyucusu" olarak sıkça tasvir edilmiştir. Korkutucu bir görünüme sahiptir ve ellerinde silah veya bir atribü taşımaktadır. Gandhara adak kabartmalarında "kapı koruyucu" tanrıların tasvirleri, Yunan ikonografisine uygun şekilde yapılmıştır. Örneğin, tanrılar *dhuti* giyerken, vücut hatları daha gerçekçi ve kaslı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Adak kabartmalarında figürlerin üzerinde *khiton, peplos, himation, eksomis* (**Kabartma 6-8**) gibi, tipik Yunan kıyafetleri ile ayaklarında sandaletler görülmektedir (**Heykel 8**). Sandaletler, açık ayakkabılar olup, ayak bileğine kadar uzanan kayışlarla bağlanır. Figürlerin ayaklarında sandaletlerin ayrıntılı şekilde kabartma olarak tasvir edilmesi, Yunan giyim etkisini gösterir.

Gandhara sanatında Pers kıyafetlerine (*bantamız*, *cübbe*) dair izler de bulunmaktadır (**Kabartma 13**).

Gandhara kabartmalarında Korinth sütunları ile (**Kabartma 11 & 15**), Hint-Korinth sütunları bir sentezin sonucu olarak görülmektedir. Hint-Korinth sütunları, genellikle kabartmalardaki tapınak ve diğer yapıların mimari unsurlarında kullanılmıştır. Bu sütunlar, üst kısmında klasik Korinth başlığına sahipken, genellikle Hint tarzı olarak bilinen alt kısımları, yılan ya da aslan, bazen erkek veya kadın figürleriyle süslenmiştir.

Gandhara kabartmalarında tanrılar ve *adorantların* birlikte betimlendikleri örnekler mevcuttur (**Kabartma 17, Taş Plaka 13**). Ayrıca, Eros ve Psyche'ye benzer figürlerinde tasvirleri görülmektedir (**Kabartma 25**).

Gandhara Bölgesi'nde ele geçen altın, gümüş, bakır ve bronz sikkelerde Pers, Yunan ve Budist kültürünün izleri ve sembolleri yer almaktadır. Ayrıca Roma tarzındaki İmparator portreleri de bulunmaktadır. Bu sikkeler, bölgenin tarihine ve kültürel etkileşimine ışık tutmaktadır.

Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun dönemi sikkelerinde Yunan ve Pers etkileri görülmektedir. Bu dönemlerde Gandhara'da yönetimi elinde bulunduran farklı kültürlerin etkisiyle sikkelerde çeşitli unsurlar ve tasarımlar ortaya çıkmıştır.

İskender'in Hindistan seferi sonrasında Gandhara Bölgesi'nde Greko-Budist etkilerin görüldüğü sikkeler üretilmiştir. Bu sikkelerde Yunan tanrı ve kahramanlarının figürleri ve Yunan alfabesi kullanılırken, Hint kral ve tanrıları da tasvir edilmiştir. Bu, Greko-Budist kültürünün bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır.

İskitlerin Gandhara Bölgesi'nde hüküm sürdüğü dönemde üretilen sikkelerde, Pers etkileri dikkat çeker. Pers İmparatorluğu'nun etkisiyle kullanılan Akhaimenid stilindeki sikkelerde, Pers kraliyet sembolleri ve Pers alfabesi (Baktria alfabesi) kullanımı görülmektedir. Bu sikkelerde ayrıca Yunan tanrıları ve Hint figürleri de bulunmaktadır.

Part İmparatorluğu'nun Gandhara'yı kontrol altına aldığı dönemde üretilen sikkelerde Pers etkileri belirgindir. Bu sikkelerde Part kraliyet sembolleri, Pers alfabesi ve Zerdüşt dini sembolleri yer almaktadır. Aynı zamanda Yunan tanrıları ve mitolojik figürler de tasvir edilmiştir.

Kuşan İmparatorluğu Dönemi'nde üretilen sikkelerde hem Yunan hem de Pers etkileri görülmektedir. Bu sikkelerde Yunan tanrıları ve alfabesi kullanılırken, Pers kraliyet sembolleri ve Pers alfabesi de yer almaktadır. Kuşan sikkeleri, Greko-Budist sanatının en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Kidarite Hun İmparatorluğu Dönemi'nde basılan sikkelerde Pers etkileri belirgin hale gelmiştir. Bu sikkelerde Pers alfabesi, Zerdüşt sembolleri ve tasarımları görülmektedir. Ayrıca, bu sikkelerde Greko-Budist etkiler de görülmektedir.

Gandhara Bölgesi'nde bulunan Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun dönemi sikkeleri, birçok açıdan önemli ve değerli kaynaklardır. Bu sikkeler, o dönemde kullanılan para birimlerini, hükümdarların isimlerini, imajlarını ve sembollerini içerir (örnekleri sikke kataloğunda bulunmaktadır. Bkz. sayfa 443-495).

Hint-Yunan sikkeleri, Hellenistik kültürün Gandhara'da etkili olduğunu ve yerel kültürle birleştiğini göstermektedir. Kuşan sikkeleri ise Budist ve Brahmanik motiflerin yanı sıra İran ve Roma etkilerini de yansıtmaktadır.

Bu dönemlere ait sikkeler, sanatsal açıdan da büyük değere sahiptir. Resimler, heykeller ve sembollerle süslenen sikkeler, o dönemin sanat anlayışını yansıtır. Özellikle

Kuşan dönemi sikkeleri, gerçekçi figürler, mitolojik sahneler ve detaylı süslemelerle dikkat çeker.

Gandhara'dan ele geçen Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun dönemi sikkelerinin ağırlığında Yunan ve Pers etkileri görülmektedir. Antik dönem sikkeleri, hem kullanılan madenin türüne hem de etkileyen kültürlere bağlı olarak değişen bir ağırlığa sahiptir.

Hint-Yunan sikkeleri, Hellenistik etkilerin görüldüğü dönemde üretilmiş olup, genellikle altın, gümüş veya bronz olarak yapılırdı. Ağırlıkları genellikle Attika standartlarına uygun olarak hesaplanırdı. Örneğin, bir tetradrahmi (dört drakhm) sikkesi yaklaşık olarak 17-18 gram ağırlığındadır.

Hint-İskit sikkeleri, İskit kültürünün etkisi altında üretilmiştir. Bu sikkelerde Pers etkileri de görülmektedir. İskit sikkeleri genelde gümüş veya bronz olarak yapılırdı. Ağırlıkları, genellikle Pers standardına daha yakın olup, drakhmi ve tetradrahmi gibi Attika ölçülerine benzer ağırlık birimlerini kullanırlardı.

Hint-Part sikkeleri, Part İmparatorluğu'nun etkisiyle üretilmiştir. Bu sikkelerde Pers etkileri belirgindir. Ağırlıkları genellikle Pers standartlarına uygun olarak hesaplanırdı. Part sikkeleri de gümüş veya bronz olarak yapılırdı ve tetradrahmi gibi Yunan ölçülerine benzer ağırlık birimlerini kullanırlardı.

Kuşan İmparatorluğu Dönemi'nde üretilen sikkelerde hem Yunan hem de Pers etkileri görülür. Kuşan sikkeleri genellikle altın veya bakır olarak yapılırdı. Ağırlıkları, genellikle Yunan standartlarına yakın olup, drakhmi ve tetradrahmi gibi ağırlık birimlerini kullanırlardı.

Kidarite Hun İmparatorluğu Dönemi'nde üretilen sikkelerde Pers etkileri belirgindir. Bu sikkelerde genellikle altın veya bronz kullanılırdı. Ağırlıkları, genellikle Pers standartlarına ve yerel ölçülere uygun olarak hesaplanırdı.

Gandhara'da bulunan farklı dönemlere ait sikkelerin ağırlığı, hem Yunan hem de Pers etkilerini yansıtır. Bu etkiler, kültürel etkileşimlerin ve farklı imparatorlukların bölgeye hâkimiyetinin bir sonucudur. Ağırlıklar, imparatorlukların standartlarına ve yerel ölçülere bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Gandhara'da bulunan Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun dönemi sikkelerinin ağırlığının değişmesinin olası nedenleri şunlardır: Hint-Yunan sikkeleri genellikle gümüş veya altından yapılmıştır. Sikkelerin ağırlığı, kullanılan külçe maddesinin saflığına ve yoğunluğuna bağlı olarak değişebilir. Farklı dönemlerde, farklı

bölgelerden veya farklı kaynaklardan gelen külçelerin kullanılması, sikkelerin ağırlığında farklılıklara neden olabilir. İmparatorlukların politikaları ve ekonomik durumu, sikke ağırlıklarını etkileyebilir. Örneğin, bir imparatorluk ekonomik zorluklarla karşılaştığında, sikkelerin içerdiği metal miktarını azaltabilir veya sikkeleri daha küçük boyutlarda üretebilir. Bu durumda, sikkelerin ağırlığında bir düşüş olabilir. Gandhara, antik dünyanın önemli bir ticaret merkeziydi ve çeşitli kültürlerle etkileşim içindeydi. Ticaret yoluyla farklı bölgelerden gelen sikkeler, farklı standartlara ve ağırlıklara sahip olabilirdi. Bu da Gandhara'da bulunan sikkelerin ağırlığında farklılıklara yol açabilirdi. Antik dönemde, bazı kişiler veya gruplar orijinal sikkeleri taklit etmek veya imitasyon yapmak isteyebilirdi. Bu taklitler, orijinal sikkelerin ağırlığından farklı olabilirdi. Dolayısıyla, farklı ağırlıklardaki taklit sikkeler de Gandhara'da bulunmaktadır.

Bazira ve Peukelaotis kentlerinde bulunan Barok kadın figürleri, Greko-Budist sanatının bir örneği olarak kabul edilmektedir (**T. Fig. 1**). Bu figürler, Hint ve Yunan kültürlerinin sentezini yansıtan benzersiz bir tarzda yapılmıştır.

Yunan tarzı *khiton* ve *himation* giymiş olarak tasvir edilen figürlerin saç stilleri de Yunan kadınlarının karakteristik saç düzenlemelerinden etkilenmiştir (örgülü saçlar, yuvarlak topuzlar veya taç şeklindeki saç aksesuarları). Figürlerinin yüz hatları, Yunan sanatının ideal estetiğini yansıtmaktadır.

Gandhara bölgesinde seramikler, kabartmalar, sikkeler üzerinde sıkça betimlenen Zeus, Athena, Apollon, Artemis, Aphrodite, Herakles, Dionysos, Hermes ve Nike gibi Yunan Pantheonu'na ait tanrılarının Gandhara'da güçlü bir külte sahip olduklarına işaret etmektedir.

Gandhara Sanatında Pers tanrılarına nadiren rastlanmaktadır. Ancak, özellikle Kuşan İmparatorluğu dönemine ait sikkelerde Ardokhsho, Nana, Mithra ve diğer Pers tanrıları görülmektedir.

Pers İmparatorluğu'nun Makedonya ve Büyük İskender tarafından fethedilmesi, Yunan ve Pers kültürlerinin Gandhara Bölgesi'ne yayılmasına yol açmıştır. Bu nedenle, Gandhara sanatındaki Yunan ve Pers tanrıları, siyasi ilişkilerin bir göstergesi olarak kabul edilir. Ayrıca, Gandhara sanatında Yunan ve Pers tanrılarının betimleri, bölgedeki dini inançlar ve kült pratikler hakkında ipuçları sunmaktadır.

Gandhara sanatında Herakles, Perseus, Theseus, Akhilleus, Ajaks ve Odysseus gibi Yunan kahramanları sıkça betimlenmiştir. Sikkelerde Herakles, genellikle çıplak bir şekilde, elinde lobut ile tasvir edilmiştir. Perseus, Medusa ile tanınan bir kahramandır.

Gandhara sikkelerinde Perseus, genellikle Medusa'nın başını taşırken kılıç ile tasvir edilmiştir. Theseus ise, Minotauros'u öldürerek ün kazanan bir kahramandır. Gandhara sikkelerinde Theseus, genellikle kılıç ve kalkanıyla betimlenirken veya Minotauros'u alt ederken tasvir edilmiştir. Akhilleus, Troia'da savaşan bir kahramandır. Gandhara sikkelerinde zırhı ve mızrağıyla resmedilirken, bazen de bir savaşırken tasvir edilmiştir. Ajaks, Troia Savaşı'nda dikkat çeken bir kahramandir. Gandhara sikkelerinde genellikle kalkanı ve mızrağıyla tasvir edilirken veya Troia Savaşı'nda betimlenmiştir. Odysseus, Yunan mitolojisinde *İliada* ve *Odysseia* destanlarının kahramanlarından biridir. Gandhara sikkelerinde genellikle kılıcı ve kalkanıyla resmedilirken, bazen de maceralarında tasvir edilmiştir.

Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun Dönemi'nde Gandhara Bölgesi'nde Aramice, Gandhari Prakrit, Yunanca ve Baktria dilleri kullanılmıştır.

Aramice,[1116] Orta Doğu'da yaygın olarak kullanılan bir dildir. Gandhara Bölgesi'nde Aramice dili, MÖ 6. yüzyıldan MS 4. yüzyıla kadar olan uzun bir süre boyunca kullanılmıştır. Akhaimenid İmparatorluğu Dönemi'nde (MÖ 6-4. yüzyıl) Perslerin bölgeyi fethetmesiyle birlikte Aramice, yönetim ve idari işlerde kullanılmıştır. Sonra Büyük İskender'in Pers İmparatorluğunu fethetmesiyle Gandhara Bölgesi Hellenistik etkiler altına girmiştir. Bu dönemde Aramice, Yunan etkisinin yanı sıra hükümdarlar ve yönetim arasında iletişim dili olarak kullanılmıştır. Chandragupta Maurya'nın liderliğindeki Maurya İmparatorluğu döneminde (MÖ 4-2. yüzyıl) Aramice, hükümetin ve idarenin resmi dili olarak kullanılmıştır. Kuşan İmparatorluğu döneminde (MS 1-4. yüzyıl) Aramice, idari belgeler, ticari yazışmalar ve dini metinler gibi çeşitli alanlarda kullanılmıştır. Aramice, Gandhara Bölgesi'nde hükümetin ve idarenin resmi dili olarak kullanılmıştır. Bölgedeki yönetim belgeleri, idari yazışmalar ve kayıtlar Aramice olarak tutulmuştur. Bu metinler, hükümetin işleyişini, vergi toplama, adalet dağıtma ve diğer yönetim faaliyetlerini belgelemektedir. Aramice, ticari yazışmalar, anlaşmalar ve ticaret belgeleri için kullanılan bir dil olmuştur. Bu metinler, ticaretin doğası, malların alım satımı, fiyatlar, nakliye ve diğer ticari konular hakkında bilgi sağlamaktadır.

[1116]Aramice, MÖ 12. yüzyıldan başlayarak Asur İmparatorluğu, Babil İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu gibi büyük imparatorluklar tarafından resmi yazışmalarda, yönetimde ve ticarette kullanılmıştır.

Aramice, Gandhara Bölgesi'ndeki dini metinlerinde yazıldığı bir dildir. Özellikle Budizm gibi dinlerin metinleri Aramice olarak kaleme alınmıştır. Bu metinler, dini öğretiler, dualar, ritüeller ve diğer dini konular hakkında bilgi verir. Gandhara Bölgesi'ndeki dinlerin yayılmasında ve dini pratiklerin sürdürülmesinde Aramice'nin büyük bir rolü vardır. Aramice dilinde yazılmış edebi eserler, Gandhara Bölgesi'nin edebi ve sanatsal mirasını yansıtır. Şiirler, masallar, destanlar ve diğer edebi türlerdeki eserler Aramice olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca Gandhara sanatında kullanılan taş ve metinlerin üzerindeki yazılar da Aramice dilinde yazılmıştır.

Gandhara Bölgesi, farklı kültürlerin buluşma noktası olmuştur. Aramice, bu kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak bölgede yaygın olarak kullanılan bir dil olmuştur. Aramice, farklı etnik gruplar arasında iletişim ve anlaşma dili olarak önemli bir rol oynamıştır.

Gandhari Prakrit, Gandhara Bölgesi'nde Hint-Yunan döneminde (MÖ 3. yüzyıl - MS 1. yüzyıl) yaygın olarak konuşulan bir dil olarak bilinir. Gandhari Prakrit, Kharosthi alfabesiyle yazılmış bir dildir. Bu dile, Budist ve Jain dini metinlerinde rastlanmaktadır.

Büyük İskender İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Gandhara Bölgesi'nde Hellenistik etkiler artmıştır. Yunanca, Hint-Yunan döneminde (MÖ 3. yüzyıl - MS 1. yüzyıl) Gandhara Bölgesi'ndeki Yunan kolonileri ve hükümdarlar arasında yaygın bir dil olarak kullanılmıştır. İskender'in Pers İmparatorluğu'nu fethetmesiyle başlayan Hellenistik dönemde, Yunan dili ve kültürü Gandhara Bölgesi'ne yayılmıştır. Yunanca, bölgedeki yönetim, ticaret ve kültürel etkileşimlerin bir parçası haline gelmiştir. Yunanca'nın yayılması, Yunan sanatı, felsefesi ve diğer kültürel unsurların Gandhara Bölgesi'nde benimsenmesine ve etkileyici bir Yunan-Hint sentezi olan Gandhara sanatının gelişimine yol açmıştır.

Gandhara, İpek Yolu'nun önemli bir kavşağıydı ve Doğu ile Batı arasında ticaretin merkezi konumundaydı. Yunanca, bu ticaret ağında kullanılan bir dil olarak hizmet vermiştir. Yunanca ticaret belgeleri, anlaşmalar, ticaret yazışmaları ve diğer belgeler, Gandhara Bölgesi'nin ekonomik ve ticari ilişkilerini yansıtır.

Gandhara Bölgesi'ndeki yazıtlar, Yunancanın kullanımını göstermektedir. Bu yazıtlar, Yunan alfabe ve dil yapısı kullanılarak yazılmıştır. Bu yazıtlar, bölgenin tarihini, kültürel etkileşimlerini ve Yunanca'nın Gandhara'daki varlığını belgelemektedir.

Gandhara Bölgesi, Budizm'in önemli bir merkeziydi ve Budist metinlerin Yunanca'ya çevrildiği bir merkezdi. Yunanca dilindeki metinler, Budizm'in farklı

okullarının öğretilerini ve felsefesini yansıtır. Bu çeviriler, Budizm'in yayılmasında ve Gandhara Bölgesi'ndeki dini hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Yunan dilinin Gandhara Bölgesi'ndeki kullanımı, kültürel ve entelektüel değişimi teşvik etmiştir. Yunan felsefesi, bilimi, tıbbı ve diğer entelektüel disiplinler, Gandhara Bölgesi'nde etkili olmuş ve Hindistan'ın yerel kültürüyle etkileşime girmiştir. Bu etkileşim, bölgenin entelektüel gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kuşan İmparatorluğu döneminde, Gandhara Bölgesi'nde Baktria dili yaygın olarak kullanılmıştır. Baktria dili, Hint-İskit hükümdarlarının da kullandığı bir dildir. Baktria dili, Kharosthi alfabesi ile yazılmıştır.

Baktria Bölgesi, tarih boyunca bağımsız olup sonrasında Pers, Yunan, Part, Kuşan gibi çeşitli imparatorluklar tarafından yönetilmiştir. Bu dönemlerde Baktria dili, hükümet belgeleri, idari kayıtlar ve yazışmalar için kullanılan bir dil olmuştur. Baktria dili, Gandhara Bölgesi'ndeki yönetim ve idari işlerde kullanılan resmi bir dil olarak hizmet vermiştir.

Gandhara Bölgesi, tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Baktria dili, ticaret belgeleri, anlaşmalar ve ticari yazışmalar için kullanılan bir dil olmuştur. Bu metinler, ticaretin doğası, mal alışverişi, fiyatlar, nakliye ve diğer ticari konular hakkında bilgi sağlamaktadır.

Baktria dilinde yazılmış edebi eserler, Gandhara Bölgesi'nin kültürel ve edebi mirasını yansıtmaktadır. Şiirler, masallar, destanlar ve diğer edebi türlerdeki eserler Baktria dilinde kaleme alınmıştır. Ayrıca Gandhara sanatında yazıtlar Baktria dilinde yazılmıştır.

Baktria dilinde dini metinlerinde kaleme alındığı görülmektedir. Gandhara Bölgesi, farklı dinlerin etkisi altında kalmıştır ve Baktria dili, bu dini metinlerin yazılmasında kullanılmıştır. Özellikle Budizm, Zerdüştlük ve Hinduizm gibi dinlerin metinleri Baktria dilinde kaleme alınmıştır.

Baktria dili, farklı kültürler arasında iletişim aracı olarak önemli bir rol oynamıştır. Gandhara Bölgesi, çeşitli imparatorlukların egemenliği altında olduğundan, farklı dillerin etkisi altına girmiştir. Baktria dili, bu kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir dil olarak önem kazanmıştır.

Hint-Part (MS 1-3. yüzyıl) ve Kuşan İmparatorluğu döneminde Gandhara Bölgesi'nde Prakrit dilleri yaygın olarak kullanılmıştır. Prakrit dilleri, yerel halkın günlük konuşma diliydi ve Kharosthi alfabesiyle yazılmıştır.

Gandhara Bölgesi'nde Sanskritçe, dini ve edebi metinlerde kullanılan bir dildi. Hinduizm ve Brahmanizm'e bağlı metinlerde Sanskritçe diline sıkça rastlanır. Sanskritçe, Brahmi alfabesiyle yazılmıştır.

Gandhara sanatında özellikle sikke ve kabartmalarında görülen altarlar (**Kabartma 26-27**), Hellenizasyonun izlerini taşıyan önemli örneklerdir. Zeus, Hermes, Athena, Artemis ve Dionysos gibi Yunan tanrıları sıklıkla altarlarda betimlenmiştir. Altarlar, Yunan tapınak mimarisinin etkilerini taşır. Yunan tapınaklarındaki altarların benzerleri Gandhara sanatında görülür. Altarlar, yüksek bir platform üzerine yerleştirilir ve ateş çukuruyla birlikte betimlenir.

Hellenistik Dönem'de Pers İmparatorluğu'nun etkisi altında kalan Gandhara'da, Pers ve Yunan stili bir arada görülmektedir. Altarlar, Pers kralının portreleriyle süslenirken, Yunan tanrı ve tanrıçalarının tasvirleri de yer alır.

Gandhara kentlerinde bulunan taş plakalar, dini ritüellerin yanı sıra makyaj plakası olarak da kullanılmıştır. Bu plakalar genellikle taş ve metal malzemeden yapılmaktadır. Üzerlerinde çeşitli süslemeler, figürler veya yazıtlar bulunmaktadır. Bu süslemeler, o dönemin kültürel etkilerini, inanışlarını ve sembollerini yansıtmaktadır.

Peukelaotis'de ele geçen taş plaka parçasının üzerinde yanında davul bulunan ve bir müzik aleti çalan bir kadın figürü tasvir edilmiştir. Bulunan parça Hint-Part Dönemi'ni (MS 1. yüzyıl) temsil etmektedir. Benzer bir fildişi sunu plaka/kabı Irak'taki Hatra'da bulunmuştur.[1117]

Gandhara kentlerinde bulunan taş plakalar, hem dini hem de sanatsal açıdan büyük öneme sahiptir. Plakalar, antik dönemdeki dini ritüellerin yanı sıra günlük hayatın (makyaj plakası) bir parçası olarak kullanılmıştır. Bu nedenle taş plakalar, dini törenlerde ve ibadetlerde merkezi bir rol oynamıştır. Taş plakalar, insanların inançlarını ve spiritüel ifadelerini yansıtan objelerdir. Bu plakalar aracılığıyla, insanlar tanrılara minnettarlık, şükran veya dileklerini ifade etmiştir. Dini deneyimi ve bağlılığı güçlendiren bir araç olarak kabul edilmektedir.

Sanatsal açıdan büyük bir değere sahiptirler. Üzerlerindeki figürler, süslemeler ve yazıtlar, dönemin sanatsal becerilerini ve estetik anlayışını yansıtır. Özellikle Gandhara örnekleri, Yunan etkisiyle şekillenen bir yerel sanat tarzını temsil etmektedir ve hem yerel hem de yabancı sanatçıların katkılarıyla oluşmuştur.

[1117]Schlumberger, **a.g.k.**, 1960, 297.

Gandhara Bölgesi, önemli bir kültürel kavşak noktasıydı ve farklı kültürlerin etkileşimine maruz kalmıştır. Taş plakalar, bu kültürel etkileşimin bir ürünü olarak kabul edilmiştir. Özellikle Yunan kültürünün ve diğer Orta Asya ve Hint kültürlerinin etkileri, taş plakalarda görülmektedir. Farklı kültürler arasındaki sanatsal ve dini alışverişi yansıtan önemli kanıtlar sunmaktadır.

YEDİNİNCİ BÖLÜM

7. PENCAP BÖLGESİ VE HELLENİZASYONUN İZLERİ

7.1. Fiziki Konumu

Pencap, Güney Asya'da, özellikle Hindistan Alt Kıtası'nın kuzey kısmında, doğu Pakistan ve kuzeybatı Hindistan'ın bölgelerini içeren İndus Ovası üzerinde jeopolitik, kültürel ve tarihi bir bölgedir. Günümüzde Pencap, batıda Pakistan, kuzeyde Cemmu ve Keşmir, kuzey doğuda Himaçal Pradeş ve güneyde Haryana ve Racastan ile çevrilidir. Pencap'ın en önemli şehirleri Lahor, Faysalabad, Ravalpindi, Gucranvala, Multan, Ludhiana, Amritsar, Sialkot, Çandigarh, Shimla, Jalandhar, Gurugram ve Bahavalpur'dur.

Pencap (Punjab) adı Farsça kökenli olmasına rağmen, iki kısmı (*panj*, 'beş' ve *ab*, 'nehir') aynı anlama gelen Sanskritçe *pañca*, 'beş' ve *áp*, 'nehir' kelimelerinin aynı kökenlidir.[1118] Bu nedenle *pañjab* kelimesi, Jhelum (Hydaspes), Chenab (Akesines), Ravi (Hydraotes), Satlec (Zaradros) ve Beas (Hyphasis) nehirlerine atıfta bulunarak "Beş Nehir Ülkesi" anlamına gelir.[1119] Hepsi, İndus Nehri'nin kollarıdır ve Satlec en büyüğüdür.

7.2. Tarihsel Gelişimi (**Tablo 7**)

Pencap'taki en eski insan yerleşim izinin, İndus ve Jhelum Nehirleri arasındaki Soan Vadisi'nde bulunduğuna inanılmaktadır. Bu dönem, taş ve çakmaktaşı aletlerin kalıntılarının bulunduğu ikinci Buzul Çağı'ndaki ilk dönemine kadar uzanır.[1120]

Pencap ve çevresi, Harappa Uygarlığı olarak da bilinen İndus Vadisi Uygarlığı'nın (MÖ 3300-1300) (**Harita 10**)[1121] kalıntılarının bulunduğu yerdir. Bu bölgede binlerce yıllık şehir kalıntıları bulunmaktadır. Hindistan Alt Kıtası'ndaki ilk kaynağın MÖ 1700 ile 1100 yılları arasında Pencap Bölgesi'nde yazılan *Rig Veda* olduğunu kimse inkar etmez.[1122] Bu dönem hakkında daha fazla bilgi edinmek için *Mahabharata*'ya (MÖ 6. yüzyılda yazılmış) da başvurabiliriz.[1123]

[1118]R. Gandhi (2013). *Punjab: A History from Aurangzeb to Mountbatten*. Aleph Book Company, 1.

[1119]*Encyclopædia Britannica* 1886, 106-112.

[1120]H.K.M. Siṅgh (2011). Punjab. *The Encyclopedia of Sikhism, Vol. III, M–R*. (Ed: H. Singh), Third Edition, Patiala: Punjabi University, 373-379.

[1121]İndus Vadisi Uygarlığı bir Bronz Çağı uygarlığıydı.

[1122]R.T.H. Griffith (1896). *The Hymns of the Rigveda*. 2nd Edition, Benares: E.J. Lazarus and Co.

[1123]J.D. Smith (2009). *The Mahābhārata*. Penguin Classics.

Vedik dönemde (MÖ yak. 1500 - yak. 500)[1124] Pencap, *Sapta Sindhu* veya Yedi Nehir Ülkesi olarak anılırdı. Sapta Sindhu Bölgesi, Saraswati, İndus ve İndus'un beş kolundan yani Vitasta (Jhelum), Asikni (Chenab/Çandrabhaga), Parusni (Ravi/Eeravati/Irawati), Vipasa (Beas), Satudri (Satlec/Satadree) nehrinden oluşur.

Pencap, Akhaimenid İmparatorluğunun eteklerindeydi ve zaman zaman onların kontrolü altına girmiştir. Pers kralı Büyük Kyros, MÖ 535 yılında İndus Nehri'nin batısındaki toprakları işgal etti ve birleştirdi. MÖ 518 yılında oğlu Büyük Dareios'un Pencap'a saldırdığı ve bazı bölgeleri işgal ettiği bildiriliyor.[1125] Ancak Pencap'ın işgali ilk kez MÖ 516 yılında Pers kralı Gustasp tarafından tamamlandı. Pencap, Pers krallığındaki en zengin satraplık, yani eyalet oldu.

Akhaimenid İmparatorluğu'nu ele geçirdikten sonra, Büyük İskender gözünü Hindistan'a çevirdi. Bu, Pers İmparatorluğu'nun sınırlarının ötesine ilk geçişiydi. İskender önce İndus'un batı yakasındaki yerli hükümdarlara haberciler gönderdi ve ordusunu ikiye böldü. Bir kanadı kendisi yönetti ve diğerine Hephastion tarafından komuta edildi. İskender birliklerini alıp birkaç şehri yerle bir etti, Massaga'da bir katliama dönüşen bir muharebe yaptı ve muharebeyi Aornos kayalığında yürüttü. Bu bölgede bir yerde İskender, efsaneye göre bir tanrı tarafından kurulan Nysa adlı bir şehri ziyaret etti.[1126] İndus'u geçtikten sonra İskender, Yunanlılar tarafından Taksila olarak bilinen Takşaşila'nın yerli hükümdarı ve diğer müttefikler tarafından karşılandı. Bundan sonra İskender'in ilk rakibi Kral Porus oldu. Porus ve Taksiles uzun zamandır düşmandılar ve İskender'in gelişini eski hesapları çözmenin bir yolu olarak gördü.[1127]

Porus ve İskender, İskender'in seferinin son büyük savaşı olan Hydaspes'te savaşmışlardı. Ordular, musonun[1128] başladığı Haziran ayında karşılaşmıştı. Porus ile yapılan muharebe, Makedonyalıların cesaretini kırmıştı, çünkü ağır kayıplara yol açmıştı. Dönüşünde, İskender, direnen birçok Hintli jana ve Janapada'yı fethetti ve yeni yönetimi reddedenler öldürüldü.

[1124]Hindistan tarihinin Geç Tunç Çağı ve erken Demir Çağı'ndaki dönemdir.

[1125]P. Briant (2005). History of the Persian Empire (550-330 BC). *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. (Eds: J. Curtis and N. Tallis), Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 12-17.

[1126]J. Romm (2012). *The Landmark Arrian: The Campaigns of Alexander*. Anchor Books, 375.

[1127]Romm, **a.g.k.**, 2012, 376.

[1128]Güneybatı musonu sırasında Hindistan ve komşu ülkelerde şiddetli yağışların yaşandığı mevsimdir.

Chandragupta Maurya, İskender'in satrapı Seleukos ile savaştı. Bir barış anlaşmasında, Seleukos İndus'un batısındaki tüm bölgeleri bıraktı ve Baktria'nın bir kısmı da dahil olmak üzere[1129] Chandragupta, Seleukos'a 500 fil verdi. Maurya Dönemi'nden sonra, Gupta[1130] ve Harsha[1131] İmparatorlukları'nın hükümdarları Pencap'ı yönetti.

7.3. İskender'in Uğradığı veya Kurduğu Kentler (**Harita 19, 22-26**; **Tablo 1 & 3**)

7.3.1. Taksila (**Harita 20**)

Yunanlılar tarafından Taksila, Hintliler tarafından Takşaşila veya Takkasila (Orta Hint-Aryan dilinde) olarak bilinen şehir, ünlü bir arkeolojik alandır ve hala da öyledir. Eski Hint özellikle Budist kaynaklarında, din ve felsefenin, literatür ve gramerin, tıbbın, savaş sanatının ve diğer birçok bölümün ünlü öğretmenler tarafından öğretildiği ünlü bir eğitim merkezi olarak bilinir.[1132] Klasik literatürde, İskender tarafından ayak basılan ve o zamandan beri Hellenistik gelenekleri koruyan yerel bir başkent olarak bilinir. Arkeolojik belgeler, Philostratos'un Taksila'yı Hellenleşmiş bir şehir olarak tanımlamasının gerçekten de gerçeklerden çok uzak olmadığını göstermiştir. Aslında bir Yunan kent olmasa da Taksila, Ai-Khanoum ve Çarsadda'nın dışında, uzak doğudaki Hellenistik varlığın en önemli kentlerinden biridir. Birkaç yıl önce Pakistanlı arkeologlar tarafından bu konuda iki kitap yayınlandı.[1133] Bu iki kitap ve diğer birçok kaynakta, Taksila'nın her şeyden önce bir Hint şehri olduğu ve genel olarak Batı ve Kuzey (İran, Yunan, Yakın Doğu ve Orta Asya) unsurlarının aşağı yukarı periferik olduğu sıklıkla güçlü bir şekilde vurgulanır.

7.3.1.1. Konumu

Taksila, Pakistan'ın Pencap Bölgesi'nde aynı adı taşıyan modern şehirde bulunan önemli bir arkeolojik alandır. Taksila, Ravalpindi İlçesi'ndeki Taksila Tehsil'de,[1134] İslamabad-Ravalpindi metropol bölgesinin yaklaşık 25 kilometre (16 mil) kuzeybatısında

---

[1129]E. Thorpe and S. Thorpe (2009). Part II: History of India: Ancient India. *The Pearson General Studies Manual 2009*. Chandigarh - Delhi - Chennai: Pearson Education, 2.36.

[1130]Bkz. A. Daniélou (2003). *A Brief History of India*. Simon and Schuster.

[1131]R.C. Majumdar (1977). *Ancient India*. Delhi: Motilal Banarsidass.

[1132]K. Karttunen (1989). India in early Greek literature. *Studia Orientalia*, 65. Helsinki: Finnish Oriental Society, 62; B.C. Law (1916). Taxila as a Seat of Learning in the Pali Literature. *JASB* New Series XII, 17 vd.

[1133]S.R. Dar (1984). *Taxila and the Western World*. Lahore; Dani, **a.g.k.**, 1986.

[1134]Hindistan'ın bazı eyaletlerinde bulunan idari bölüm.

Grand Trunk Yolu üzerinde ve Hayber Pahtunhva'nın Haripur İlçesi'nin hemen güneyinde yer almaktadır. MÖ 326 yılında Büyük İskender, Omphis tarafından hemen kendisine teslim edildiği için şehrin kontrolünü savaşmadan ele geçirmiştir.

Bazı hikayelere göre, antik Taksila'daki üniversite, dünyanın en eski üniversitelerinden biri olarak kabul edilir.[1135] Diğer bilim insanları, orada yaşayan öğretmenlerin belirli kolejlere resmi üyelikleri olmayabileceği ve Taksila'da amaca yönelik olarak inşa edilmiş konferans salonları ve yerleşim yerleri olmadığı için, daha sonraki Nalanda üniversitesinin (Bihar, Hindistan)[1136] aksine, modern anlamda bir üniversite olduğunu düşünmüyorlar.[1137] 2010 yılında bir raporda, Küresel Miraslar Fonu yetersiz yönetim artan baskı, yağma ve silahlı çatışmayı gerekçe göstererek, Taksila'yı dünya çapında giderilemez kayıp ve hasarın "eşiğinde" olan 12 alandan biri olarak tanımlar. Ancak, o zamandan beri Pakistan hükümeti tarafından önemli koruma çalışmaları yürütür, ve bu, alanın farklı uluslararası yayınlar tarafından "iyi korunmuş" olarak ilan edilmesiyle sonuçlandı. Kapsamlı koruma çalışmaları ve bakım nedeniyle, Taksila popüler bir turistik yer haline geldi. 1980 yılında UNESCO, Taksila'yı Dünya Mirası Alanı olarak belirler.[1138]

7.3.1.2. Arkeolojik, Epigrafik ve Numizmatik Belgeler

Aslında Taksila olarak anılan arkeolojik alanda bir değil birkaç farklı yerleşim yeri var ama hepsinin Taksila olarak bilinip bilinmediğini bilmiyoruz. Marshall'a göre Taksila, Akhaimenid Bhir Höyüğü, Hellenistik Sirkap ve Kuşan Sirsukh olmak üzere birbirini izleyen üç yerleşim yerinden oluşmaktadır. Daha sonraki kazılar, Taksila'nın kronolojisini düzeltmiş ve önemli ölçüde genişletmişti. Mikrolit avcıların ve 1000 yılın

---

[1135]J. Needham (1969). *Within the Four Seas: The Dialogue of East and West*. London: George Allen & Unwin Ltd.; H. Kulke and D. Rothermund (2004). *A History of India*. Fourth Edition, London and New York: Routledge; B. Muniapan and J.M. Shaikh (2007). Lessons in corporate governance from Kautilya's Arthashastra in ancient India. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. Vol. 3 (1), 50-61; R.K. Mookerji (1989). *Ancient Indian Education: Brahmanical and Buddhist*. Delhi: Motilal Banarsidass, 478-479.

[1136]Taxila - New World Encyclopedia; Taxila - World History Encyclopedia; Nalanda - New World Encyclopedia.

[1137]A.S. Altekar (1965). *Education in Ancient India*. Sixth Edition, Nand Kishore & Bros., 109; Marshall, **a.g.k.**, 1951, 81; Taxila - New World Encyclopedia.

[1138]*UNESCO World Heritage Site*, 1980.

ikinci yarısında da Neolitik aletlerle erken yerleşik tarımcıların kalıntıları olduğunda, insan yerleşiminin ilk kalıntıları MÖ 4. binyıla kadar uzanır.[1139] Tunç Çağı Dönemi'nde köy yerleşimi devam etti. Daha sonra, MÖ 2. binyılın sonlarında belirsiz başlangıçların ardından, ilk yerleşim yeri, son zamanlarda (1980'lerde) İngiliz ve Pakistanlı arkeologlar tarafından ilk kalıntılarının kazıldığı Hathial höyüğünde ortaya çıktı. Kazılar henüz büyük ölçüde yayınlanmamıştır.[1140] Öte yandan, Taksila'nın varlığı, sözde Ak Hun yıkımından sonra, bölgenin bir kırsallaşma sürecine geçirdiği Babür Dönemi'ne kadar devam etti.

Taksila'daki ilk yerleşim yeri, Sirkap yerinin güneybatı kenarındaki Hathial höyüğünde bulunmaktadır. Burada 2. binyılın sonlarından Akhaimenid Dönemi'ne kadar süren sözde ikinci kentleşme döneminin yavaş başlangıcına işaret etmektedir. Taksila'daki Akhaimenid varlığı sorunu oldukça karmaşıktır. Eski Pers kraliyet yazıtlarının yanı sıra Herodotos'tan, eski Gandhara'nın imparatorluğun bir parçası olduğunu ve muhtemelen Kyros tarafından fethedildiğini biliyoruz. Belirlenmiş bir coğrafi pervasızlıkla birçoğu, önemli bir eski merkez olarak Taksila'nın imparatorluğun Hint hakimiyetlerinin başkenti olması gerektiğini varsaymıştır

Bununla birlikte, Akhaimenid Dönemi'ne ait Taksila, görünüşe göre Bhir Höyüğü'nde değil (Marshall ve onu takip edenlerinin sandığı gibi), Hathial alanının Bhir Höyüğü'ndedir. Müstahkem bir kent gibi görünüyor ve bazı buluntular, Çarsadda ve Swat gibi daha batı yerleşimlerinde denk gelen tabakalarda bulunanlarla ilgilidir.[1141] Bu muhtemelen Budist kaynaklarında Magadha Kralı Bimbisara ve Buda'nın çağdaşı olarak bahsedilen Takşaşila kralı Pukkusati'nin başkentiydi. Dani (ve ondan önceki çoğu araştırmacılar) onu MÖ 6. yüzyılda, Akhaimenid genişlemesinden önce bulur, ancak Buda'nın kısık kronolojisi ile açıkça Akhaimenidlerin çağdaşı, belki bir vasal kral veya hatta bir satrap olmalıdır.[1142]

[1139]Dani, **a.g.k.**, 1986, 18 vd.

[1140]Allchin and Allchin, **a.g.k.**, 1982, 314 ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 36 vd. ve 81.

[1141]Dani, **a.g.k.**, 1986, 41.

[1142]Dani, **a.g.k.**, 1986, 41, 43; Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 61 vd.; Budist kronolojisi için Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 151 ve daha ayrıntılı bilgi için H. Bechert (1986). Die Lebenszeit des Buddha: das älteste feststehende Datum der indischen Geschichte? *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: Philologisch-historische Klasse*. Vandenhoeck & Ruprecht, 4'e bakın.

Bhir Höyüğü olarak bilinen 2. yerleşim yeri (**Harita 20, Plan 7, Resim 9-10**), genellikle Geç Akhaimenid ve Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir.[1143] Bu bakımdan, Wheeler ve Pakistanlı arkeologlar tarafından ortaya çıkarılan yeni kanıtlara göre, Marshall'ın orijinal kronolojisinin revize edilmesi gerekiyordu.[1144] Dört kazı tabakasından Bhir Höyüğü IV ve III, MÖ 4. ve 3. yüzyıllara, II ve I ise MÖ 2. ve 1. yüzyıllara ait görünmektedir. Bulgularında görülen güçlü doğu bağlantıları ile burası muhtemelen Budist kaynaklarında ünlü bir öğrenim merkezi olarak yüceltilen Takkasila iymişti ve burası İskender'in önemli bir müttefiki haline gelen kral Omphis veya Taksiles yönetiyordu. Burada, münzevilikleri ve bilgelikleri iki bin yıl boyunca Batılılar tarafından hayranlık duyulan çıplak gymnosofistler yaşıyordu. Burada Makedonyalılar, felsefi düşünceye sahip Batılıları uzun süredir büyüleyen bir başka tema olan, Hintli dul kadınların kendilerini feda etmelerini gördüler. İskender'in tarihçileri, Taksila'nın önemli ve gelişen bir metropol olduğu konusunda net bir gösterim veriyor.[1145] Diğer yandan, herhangi bir mimari ihtişamdan söz edilmiyor ve buna bağlı olarak kazıcılar herhangi bir anıtsal yapı kalıntısına rastlamadı.[1146] Ancak, yerleşim alanının hiçbir zaman, Marshall'ın kapsamlı kazıları sayesinde oldukça iyi bilinen Bhir Höyüğü ile sınırlı olmadığı akılda tutulmalıdır. Dışarıda bir yerde, Taksila'nın kuzeybatıyı yöneten bir kraliyet valisiyle önemli bir taşra başkenti olduğuna göre Maurya Dönemi'nin idari makamları da olmalıdır.[1147] Maurya varlığı, Aşoka'nın Aramice yazıtında ve seramik gibi buluntularda görülür.[1148]

Marshall'ın Bhir Höyüğü'nde yaptığı kazılar, şehir hakkında oldukça iyi bir fikir verecek kadar kapsamlıydı. Dani'ye göre, Güney Asya'daki şehir ve köylerinde hala sıklıkla görülen şekilde, herhangi bir genel plan olmadan, bir meydanı çevreleyen evlerin genellikle aynı mesleğe sahip insanlara ait olduğu dörtgen bir düzende gelişti. Meydanlar,

---

[1143]Genel olarak Bhir Höyüğü hakkında bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 87 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 81 vd.

[1144]Dani, **a.g.k.**, 1986, 44.

[1145]Diğer Hint prenslerinin aksine Taksiles, Persia'daki siyasi gelişmelerin farkındaydı ve elçisini, kral Hindistan'dan henüz çok uzaktayken Sogdiana'da İskender'e gönderdi (Diod. 17.86.4).

[1146]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 19; Wheeler, **a.g.k.**, 1968, 103 vd.

[1147]Dani, **a.g.k.**, 1986, 47 ve 50 vd.: İskender'in uğradığı Taksila muhtemelen hala kazılmamıştır.

[1148]Northern Black-Polished Ware, 1966 yılında S.M. Sharif tarafından çıkarıldı. Marshall, yanlışlıkla bazı benzer buluntuları Greek Black Ware olarak adlandırdı (Dani, **a.g.k.**, 1986, 48).

sokaklar ve şeritlerle birbirine bağlanmıştı. Dükkan, atölye ve konut yapılarının yanı sıra bir türbe, bir yönetim binası ve bir pazar meydanı bulunmaktadır.[1149]

Taksila'nın doğu ve batı arasındaki konumunu net bir şekilde belirtmek zordur. Daha önce bahsedildiği gibi, arkeolojik malzeme çoğunlukla doğuya atıfta bulunur. İskender'den önceki döneme ait, Akhaimenid antik eserleri nadirdir, ayrıca imparatorluğun kesinlikle bir parçası olan bazı batı bölgelerinde (örneğin Afganistan'da) da nadirdir ve Taksila'da Akhaimenid Dönemi'ne ait olan seviyeler hala kazılmamıştır. Bunun yanı sıra, Taksila'nın Hindistan ile İran arasında bir aracı olarak önemli bir yere sahip olduğunu varsaymak için sağlam nedenler vardır.[1150] Böyle bir işlev için, imparatorluğun sınırlarının ötesinde bağımsız veya yarı bağımsız bir prenslik (İskender'in bulduğu gibi) yeri çok uygun olacaktır. Aristobulos'tan, Hintli ve İranlı unsurlarının açık bir karışımının görüldüğü Taksila'daki bazı tuhaf gelenekleri anlatan bir fragman da fark edebiliriz.[1151] Ayrıca, Taksila'da muhtemelen batılı bir unsur olan bir güneş kültüne dair bazı kanıtlar vardır.[1152]

İskender sonraki dönemde Taksila, güçlü Maurya İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve dolayısıyla daha güçlü Hint etkisi altına girdi. Yine de doğu ile batı arasında bulunan konumunu koruduğunu varsaymak gerekir. Taksila'da bir Aśoka yazıtı bulunmuş, ama Aramice yazılmıştır. Mauryaların düşüşü, MÖ 2. yüzyılın başlarında Hint-Yunan İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelen Taksila için yeniden daha güçlü batı bağları anlamına geliyordu. O sıralarda, eski Bhir Höyüğü hala gelişiyordu, ancak kısa süre sonra yanında yeni bir yerleşim yeri ortaya çıktı.

Sirkap (**Harita 20, Plan 8-10**, **Resim 11-13**), Hellenistik kent planı, surları, tapınakları, mimari yapıları ve bulunan diğer buluntularıyla bir Hint-Yunan yerleşim yeridir.[1153] Dani'nin dikkatli bir şekilde söylenen ifadesinin özeti, dönemin siyasi tarihinin ne kadar karmaşık olduğunu gösteriyor, yalnızca nümismatik kanıtlara dayanıyor ve

[1149]Dani, **a.g.k.**, 1986, 83 vd.

[1150]Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 29 vd. ve 60 vd.

[1151]Aristobulus F 42, Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 223 vd.'de bahsedilir

[1152]Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 219 vd.

[1153]Genel olarak Sirkap için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 112 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 88 vd.; Hellenistik buluntular için bkz. Dar, **a.g.k.**, 1984, 29 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 156 vd.

şimdi ayrıntılara girmeye gerek yoktur.[1154] Fakat, malzeme kalıntıları bakımından Sirkap bize Hint-Yunan Dönemi hakkında çok şey anlatabilir. Erken evresinde, Sirkap'ta Yunanlılar ve diğer Hellenleşmiş insanlar yaşarken, bir Hint yerleşim yeri olduğu anlaşılan Bhir Höyüğü yerleşim yeriyle çağdaştı. Bhir Höyüğü'nde bile, batı buluntuları II. ve I. tabakalarda[1155] çok sayıda rastlar ve Sirkap buluntuları, dönemin Pakistan ve Afganistan'daki diğer yerleşim yerlerinde de görülebilen güçlü bir batı etkisini anlatır. Hint-Yunanlılar İskit ve Part hanedanları tarafından yerlerinden edildiğinde bu görüntü değişmedi. Özellikle ikincisi, Batı'da olduğu kadar burada da Hellenseverlikleriyle (philhellenism) biliniyordu ve söylendiğine göre, Part Dönemi'nde hem Tyanalı Apollonios hem de havari Thomas burayı ziyaret etmişti.[1156]

Hristiyanlık Dönemi'nin başlangıcında, MS 20-30 yıllarında, Taksila'nın büyük bir kısmını yok eden bir deprem oldu ve binalarının çoğu ondan sonra ya inşa edildi ya da onarıldı. Aynı zamanda *pax Romana*'nın Batı'daki Hellenistik krallıklar arasındaki bitmeyen savaşlara son vermesiyle uluslararası ticaret yeni bir ivme kazandı. Bu aynı zamanda Roma Mısırı ile Hindistan arasındaki deniz ticaretinin gelişmeye başladığı dönemdi. Buna bağlı olarak, Hellenistik ve Hellenleştirici buluntular, ithalat ve yerel ürünler de Part ve sonraki Kuşan yerlerinde her zamankinden daha fazla sayıdadır.[1157] Yalnızca bu dönemde, tamamen Batılıdan (Apollon'un Daphne'yi soyması gibi; Yunan mitolojisinde Apollon'dan kaçmak için kendini defne ağacına dönüştürten bir su perisi) yerel olanlara kadar değişen sahnelere sahip, makyaj plakası adı verilen dekoratif tabaklar

[1154]Birçok Hint-Yunan kralı arasında Menander (Dani, bu alanda sikkeler çok sayıda olan/bulunan en eski Hint-Yunan kralı gibi göründüğü için Sirkap'ın olası kurucusu olarak gördü) ve Agathokles ve Pantaleon (yerel Taksila tarzında sikke basan, ve sadece Brahmi ve Kharosthi yazılarıyla) en yakından Taksila ile bağlantılı görünmektedir (Dani, **a.g.k.**, 1986, 62 vd.).

[1155]Örneğin, mücevher parçaları, ithal sikkeler ve yeni çömlek türlerinden bahsedilir. Bkz. Dani, **a.g.k.**, 1986, 153 vd.

[1156]Dani, **a.g.k.**, 1986, 66 vd. Kesin olmak gerekirse havarinin Taksila'yı ziyaret ettiği söylenmiyor, ama görüştüğü/tanıştığı Part kralı Gondophares Taksila'yı yönetiyordu.

[1157]İlginç biçimde, Taksila ve Begram gibi alanlardaki malzeme buluntularında çok iyi tanımlanan kuzey ticareti, nümizmatik buluntularla başarısızlıkla kanıtlanmıştır. Bkz. P.J. Turner (1989). Roman Coins from India. *Royal Numismatic Society*. Special Publication No. 22/ Institute of Archaeology, Occasional Publication No. 12, London, 13, 17; Dar, **a.g.k.**, 1984, 143 vd.

tanıtıldı.[1158] Yerel boncuk endüstrisinin çok eski gelenekleri vardır,[1159] ancak şimdi cam, deniz kabuğu, yarı değerli taşlar vb.'den yapılmış hem Batılı hem de yerel karakterli çok sayıda yeni tür buluyoruz.[1160] Seramik ile Batı unsurları, merhem şişeleri, hokkalar ve çan şeklindeki amforalar gibi buluntularla temsil edilir. Metal maddeler (bakır ve demir), kemik ve fildişi,[1161] altın ve mücevherattan da bahsedilebilir.

Sirkap kenti, hem mimarisinde hem de sikke, taş plaka gibi eserlerinde Batı, Doğu ve yerel (daha geniş anlamda Gandhara) unsurların bir karışımını göstermektedir. Kent planlama Batılıdır: kuzeyden güneye uzanan ve çapraz sokaklarla dik açılarda kesen düzenli düz sokaklar, düzenli blok sistemiyle düzenlenmiş evler- bunların hepsi Hippodamos (grid) planını yakından takip eder. Ancak merkezi bir açık avlu etrafında düzenlenmiş odalara sahip evlerin kendileri, hem yerel hem de Hint geleneğinde yaygın olan oryantal modeli takip etmektedir. Mimari detaylarda, Ion ve Korinth düzeninde sütun başlıkları ve kaideler gibi Batı etkisini yeniden buluyoruz. Budist tapınaklarında bunlar, Stupa ve Torana kapısı gibi Hint Budist mimarisinin unsurlarıyla birleştirilir.[1162]

Sirkap'ta deprem sonrası tabakalarda (örn. Apsidal Tapınak) ve çevredeki çeşitli Budist alanlarında bulunan alçı başlıklara özel bir önem verilmelidir. Çünkü bunlar, Budist figürleri temsil etmelerine rağmen sanatsal ilhamları açıkça Batı yönelimlidir. Dani, bunlarda, Hellenistik veya Hellenleştirici sanatsal motifleri Budist fikirlerle birleştiren ünlü Gandhara sanatının doğrudan kökenini görmektedir.[1163] Taksila'daki Kuşan ve Kuşan sonrası dönemlere ait Budist yerleşim yerleri, o zamanlar bütün Kuzeybatı Hindistan ve daha da kuzeybatıdaki Greko-Baktria (örn. Surkh Kotal ve

---

[1158]Dani, **a.g.k.**, 1986, 159, Pl. 46-49; Dar, **a.g.k.**, 1984, 97 vd. Ayrıca H.P. Francfort (1979). Les palettes du Gandhara. *Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan* XXIII, Paris'e bakın.

[1159]Örneğin, Bronz Çağı'nda zaten yapılan kazınmış karneli boncuklar (etched carnelian beads) hala yaygındı. Bkz. B. Allchin (1979). The Agate and Carnelian Industry of Western India and Pakistan. *South Asian Archaeology 1975*. Leiden, (Ed: Lohuizen-de Leeuw), 91-105.

[1160]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 729 vd.; Dani, **a.g.k.**, 1986, 96.

[1161]Örneğin, güzel oyulmuş bir tarak, Dani, **a.g.k.**, 1986, 162.

[1162]Sirkap'taki Budist kalıntılarının sıklığı, Hellenistik karakterine aykırı değildir. Epigrafik kanıtlar (birçok Brahmi ve Kharosthi yazıtları), nüfusun büyük bir kısmının her halükarda yerel Prakritçe konuşan insanlar olduğunu ve Yunanlıların kendilerinin yanı sıra doğuda yaşayan az çok Hellenleşmiş İranlıların genellikle Budizm'i benimsediğini gösteriyor.

[1163]Dani, **a.g.k.**, 1986, 101 ve 165; Marshall, **a.g.k.**, 1951, 513 vd.; Dar, **a.g.k.**, 1984, 90.

Termez) sanatında gelişen benzer bir karşılığa sahiptir. Budizm ile Gandhara sanatı kuzeye ve kuzeydoğuya taşınmış ve böylece Orta Asya sanatına Hellenistik ilham getirmişti. Az da olsa Hindistan sanatında da bazı izler bırakmıştır.[1164]

Sirkap yerleşim yeri, Marshall tarafından kapsamlı bir şekilde kazılmış, ancak gelecekteki araştırmacılar için de önemli çalışmalar kalmıştır. Kazılan alan düzenli sokak, dükkan ve düşkün evlerini içermektedir.[1165] Philostratus'un Yunan Tapınağı bulunamamıştır,[1166] ancak Sirkap'ta birkaç olağanüstü Budist tapınağı bulunmaktadır. Bir Stupa içeren Apsidal Tapınak, aşağı yukarı Hint Çaitya modelini takip etmektedir.[1167] Blok F, Korinth başlıkları ve Hint kemerleri ile karma mimarinin muhteşem bir örneği olan Çift Başlı Kartal Stupa Tapınağı'nı içerir. Yapıda, aralarında Aşoka'nın Aramice yazıtını içeren mermer parçanın da bulunduğu eski yapılardan taşlar kullanıldı.[1168] Marshall'ın sarayı (Blok K)[1169] ve Mahal alanında başka bir karmaşık bina vardır. Burası da Marshall tarafından bir saray olarak tanımlanmış, ancak Dani'ye göre bir okul veya üniversite olabilir.[1170]

Taksila'nın en ilginç mimari kalıntıları arasında kesinlikle tapınakları bulunmaktadır. Sirkap'ın kuzeybatısındaki Jandial alanında iki Hellenistik tapınak bulunmaktadır. Taksila'da böyle tapınakların olması şaşırtıcı değildir. Philostratos, *Vita Apollonii* adlı eserinde, biri surların içinde (Sirkap'ta), biri surların dışında (Jandial gibi) olmak üzere iki Taksila tapınağını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Uzun bir süre kimse onun anlattıklarına inanmadı, ancak daha sonra Marshall, Jandial yerleşim yerinin doğusundaki ya da C höyüğündeki büyük tapınağı kazdı ve Philostratos'un Taksila'ya ilişkin anlattıklarının ayrıntılarının, bulgularıyla son derece uyumlu olduğunu gösterdi.[1171] Batı

[1164]Örneğin için bkz. H. Goetz (1974). Studies in the History of Religion and Art of Classical and Medieval India. *Schriftenreihe des Südasien-Instituts der Universität Heidelberg*, 16, Wiesbaden, 3 vd.

[1165]Plan için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, Pl. 10 ve Dani, **a.g.k.**, 1986, Pl. 2 ve 26-28.

[1166]Blok E, olası bir güneş tapınağı içerir, Dani, **a.g.k.**, 1986, 103. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 183, bir stupa olarak tanımlamıştı.

[1167]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 150 vd.; Dani, **a.g.k.**, 1986, 100.

[1168]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 163 vd.; Dani, **a.g.k.**, 1986, 103 ve Pl. 54; Dar, **a.g.k.**, 1984, 203 vd.

[1169]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 171 vd.; Dani, **a.g.k.**, 1986, 106 ve Pl. 27.

[1170]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 214 vd.; Dani, **a.g.k.**, 1986, 108 vd.

[1171]Jaṇḍiāl tapınağı için Marshall, **a.g.k.**, 1951, 222 vd. ve Philostratus için 63, 139, 175 ve 227'e bakın.

D höyüğünde başka bir Hellenistik tapınak bulundu. Ancak çok kötü durumdadır, sadece temelleri kalmıştır. Dar, bu tapınakları yeniden inceledi.[1172]

Dar'a göre, Marshall'ın Jandial C'deki varsayımsal Hellenistik olmayan ziggurat tamamen göz ardı edilmelidir. Bunun yerine, tapınak, muhtemelen bir Yunan tanrısının bazı yerel geleneklerine adanmış, bütünüyle Hellenistik, Ion düzeninde bir tapınaktır. Tarihe gelince, Dar Marshall'ın nihai görüşü,[1173] bunun MÖ 2. yüzyıl olduğunu doğrulamaktadır. Philostratos tarafından tarif edilen tapınağa gelince, Dar, onun belirlemesini Jandial C (veya D) olarak kabul etmez ve Jandial C'nin MS 20/30 yılındaki depremde çökmüş gibi göründüğünü, Apollonios'un farz edilmiş ziyaretinin ise MS 44 yılında gerçekleştiğini belirtir. Bunun yerine, yakınlardaki Mohra Maliaran alanında Cunningham tarafından bulunan Ion sütunlu küçük tapınağa işaret ediyor.[1174] Sonuçta, Philostratos'un hangi tapınağı kastettiğini kesin olarak söylemek mümkün değil gibi görünüyor, ama yine de *Vita Apollonii*'sinin birinci yüzyıldaki Taksila hakkında gerçek bilgiler içerdiği görülüyor.

Taksila'nın merkezi olan Sirsukh yerleşim yeri, Kuşan Dönemi'ne aittir[1175] ve önceki alanlarla çağdaştır. Taksila artık bir başkent değildi, ama yine de idare gibi hayati fonksiyonların zamanın yarattığı yıkıma karşı korunması gereken önemli bir şehirdi. Bu nedenle Sirkap ve Jandial'in kuzeyinde yeni bir merkez inşa edildi ve sağlam surlarla çevrilmiştir. Kuzeybatı Hindistan'ın her yerinde olduğu gibi burada da Hellenizm'in uzun süredir devam eden izleri mevcuttur.[1176] Ancak, Sirsukh yerleşim yeri oldukça az

---

[1172]Dar, **a.g.k.**, 1984, 43 vd.; ayrıca bkz. Dani, **a.g.k.**, 1986, 112 vd.

[1173]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 229 (dipnot).

[1174]Bkz. Dar, **a.g.k.**, 1984, 57 vd.; Jaṇḍiāl için Dar, **a.g.k.**, 1984, 53 vd. Ayrıca Karttunen, **a.g.k.**, 1989, 221 ve Mohrā Maliārān için Marshall, **a.g.k.**, 1951, 9 ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 114'e bakın.

[1175]Sirsukh için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 217 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 111 vd.

[1176]Sanata ek olarak (Orta Asya'daki nesileriyle Gandhara sanatı), nümismatik, kalan Hellenistik ilhamın ilginç bir örneğini sunar. Çeşitli Hint-Yunan hanedanlarının sikkeleri, yüksek sanatsal kaliteleriyle dikkat çekiyordu, ve aynı gelenek, sikkelerde Hint ve İran unsurları daha fazla olmasına rağmen, Kushanlar tarafından aşağı yukarı takip edilmişti [R. Göbl (1984). System und Chronologie der Münzprägung des Kušānreiches. *Veröffentlichungen der Numismatischen Kommission*. Sonderband, Wien]. Ayrıca, Yunan ve Roma parasal/moneter terimleri tanıtıldı ve hem eski hem de modern birçok yerel dilde bulundu: δραχμή, Orta Hint-Aryan *drakhma*, *trakhma*, *damma*, Geç Sanskritçede *dramma*, Pencapçada *damm*, Hintçe ve Nepalcede *dām*; στατήρ, Orta Hint-Ari dilinde *satera*, *sadera*, *ṣadera*, Geç Sanskritçede *sadera* ve in Uygurcada *satir*; μέδιμνος, Orta Hint-Ari dilinde *milima* [G.L.M. Clauson (1930). Kharoṣṭhī Inscriptions

kazılmış[1177] ve Kuşan ve Kuşan sonrası dönem, Taksila Bölgesi'ndeki birkaç Budist manastır alanında tek taraflı olsa da daha iyi resmedilmiştir.

Taksila'nın en önemli Budist manastırı ve tapınağı şüphesiz Sirkap'ın güneydoğusunda, Bhir Höyüğü'nün doğusunda yer alan Dharmarajika'dır. Antik isim, *in situ* bulunan bir Hint gümüş parşömen/sarmal yazıtında tasdik edilmiştir. 6. yüzyıl Çinli seyyah Xuanzang, birkaç Taksila Stupası Aşoka'nın kendisi tarafından dikildiğini ve Dharmarajika'yı kuran *dharmaraja* (dindar kral) olabileceğini doğruladı.[1178] Başka bir Aşoka kuruluşu, kralın kör oğlu Kuṇala ile bağlı Kuṇala Stupa ymış ve bu, Mohra Moradu Bölgesi'nin kalıntılarında pekala bulunabilir. Önemli Budist kalıntıları Kalwan (eski adı Chadasila yazıtlarla kanıtlanmıştır) ve Jaulian alanlarında da bulunur.[1179] Manastırları, Stupaları ve tapınaklarıyla bu Budist alanları da Batı ve Doğu mimari unsurlarının karakteristik bir kombinasyonunu gösterir ve Gandhara sanatının parçaları yaygındır. Orijinal temelleri bazı durumlarda Maurya Dönemi'ne kadar uzansa da tarihlenebilen bütün kalıntılar depremden sonra veya daha sonra, genellikle doğrudan eski seviyelerin enkazı üzerine inşa edilmiştir.

Büyük Kuşanların düşüşünden sonra, Taksila bir dereceye kadar Sasani etkisi altındaydı, ancak aynı zamanda sözde Küçük Kuşanların veya daha doğrusu Kidara Kuşanların (MS 340-450) yönetimi yeni Hint unsurları da getirdi. Artık Hint Brahmi

---

Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part I: Text of Inscriptions Discovered at the Niya Site, 1901 by A.M. Boyer, E.J. Rapson, E. Senart; Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part II: Text of Inscriptions Discovered at the Niya, Endere, and Lou-lan Sites, 1906-07 by A.M. Boyer, E.J. Rapson, E. Senart;Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part III: Text of Inscriptions Discovered at the Niya and Lou-lan Sites, 1913-14 by E.J. Rapson, P.S. Noble. *JRAS*, Cambridge University Press, 203]; *denarius* Sanskritçede *dīnāra*, *dīnnāra*, Keşmir'de konuşulan bir dardi dilinde *dyār* ve Khowarda (Pakistan'ın kuzeybatısında konuşulan bir dardik dil) *drokhum*. Bkz. G.A. Grierson (1919). *Linguistic Survey of India*, *Vol. VIII, Part 1: Indo-Aryan Family*. Calcutta, 3; F.W. Thomas (1924). Drakhme and Stater in Khotan. *JRAS*. Cambridge University Press, 671; F.W. Thomas (Jul., 1926). Greek στατήρ in Central Asia. *JRAS*, Cambridge University Press, 507.

[1177]Dani, **a.g.k.**, 1986, Pl. 29, kazılan alanın planını verir.

[1178]Dharmarajika için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 230 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 118 vd., Pl. 31 ve 57; yazıt için ayrıca Dar, **a.g.k.**, 1984, 222'e bakın.

[1179]Kālwān için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 322 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 133 vd. (yazıt için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1951, 327 ve Dar, **a.g.k.**, 1984, 223), Jauliān için Marshall, **a.g.k.**, 1951, 368 vd. ve Dani, **a.g.k.**, 1986, 144 vd.'e bakın.

yazısı nihayet yerel Kharosthi'nin yerini aldı. Sikkeler ve diğer kalıntılar, Vişnu, Şiva ve Durga gibi birkaç bölgesel Hindu tanrısının, Gupta hanedanının Kuzey Hindistan'ın çoğunu yönettiği dönemde Taksila'ya girdiğini gösteriyor.[1180] Beşinci yüzyılda Ak Hunları Taksila'ya getirdi, ancak Dani'ye göre Marshall'ın neden oldukları yıkıma ilişkin hipotezi çok zayıf kanıtlara dayanıyor; manastırları yok etmek yerine, dinin büyük destekçileri gibi görünmektedir.[1181]

Açıkçası, Taksila'nın Begram, Hadda, Charsadda ve Ai-Khanoum gibi Doğu'nun Hellenistik merkezleri arasında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bazılarının aksine, Taksila muhtemelen kelimenin tam anlamıyla hiçbir zaman bir Yunan şehir devleti olmadı, her şeyden önce Budizm'in ana din olduğu ve nüfusun çoğunluğunun dili yerel Orta Hint-Ari lehçesi olduğu bir Hint şehriydi ve öyle kaldı. Ancak öyle olsa bile, yabancı uygarlığın çok uzaklara yayılmış bir kolonisi olmadığı, yerel topraklarda derin kökleri olan bir yerleşim yeri olduğu için önemlidir. Bu haliyle, Batı unsurlarını yalnızca benimsemek veya kopyalamakla kalmayıp, aynı zamanda onları kendi geleneklerine özümsemiş, onlara yeni biçim ve anlam kazandırmış ve orijinali anlama konusunda daha az yetenekli olan diğerlerine aktarmıştır. Bu nedenle, muhtemelen Taksila'ya Hellenistik ilhamın daha doğuya ve kuzeye aktarıcısı olarak önemli bir rol atfetmekte haklıyız.

7.3.1.3. Modern Araştırmalar

Taksila tarihi, neredeyse Hint arkeolojisi kadar eskidir. Ranjit Singh'in ordusunda görev alan Fransız ve İtalyan subaylar, çevredeki Manikyala Bölgesi'ni ziyaret etmiştiler ve bölgenin arkeolojik zenginliği ve özellikle Hint-Yunan ve Budist kalıntıları hakkında ilk kez gerçek bilgileri ileri sürmüştüler.[1182] Bir süredir Manikyala'nın Taksila antik kenti olduğu sanılıyordu, ancak gerçek alan yaklaşık 54 mil kuzeybatıda yer alıyor. Hindistan Akeolojik Araştırması'nın ilk Genel Müdürü Sir Alexander Cunningham (1814-93), 1863-64 sezonunda olay yerindeydi ve kalıntıları antik Taksila olarak tanımlamayı başardı.[1183] Taksila'da çalışmalarına 1872-73 ve 1878-79 yıllarında devam etti. Taksila

[1180]Dani, **a.g.k.**, 1986, 73 vd. ve 152.

[1181]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 76; Dani, **a.g.k.**, 1986, 75 vd.

[1182]J. Prinsep (1834). *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Vol. III), Calcutta; J. Prinsep (1836). *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. Vol. V, Calcutta. Kısa bir özet şurada bulunur: D.K. Chakrabarti (1988). *A History of Indian Archaeology from the Beginning to 1947*. New Delhi, 37.

[1183]Chakrabarti, **a.g.k.**, 1988, 66 vd.

ile ilgili klasik araştırma, 1902 yılında Yunanistan'daki kazılardan Hindistan'a yeni gelen ve kendi deyimiyle "Yunan olan her şeye karşı coşkuyla dolu" olan Sir John Marshall (1876-1958) tarafından yapılmıştır. Taksila'ya yaptığı ilk ziyarette bu "Yunanistan'ın bir parçası" bulduğunu düşündü.[1184] Daha sonra Taksila hakkındaki görüşü daha objektif hale geldi. 1913 ile 1936 yılları arasında belirli aralıklarla Taksila yerleşim yerlerinde kazılarını yürüttü,[1185] ve üç ciltlik bir monografi sonuçların bir raporunu verir.[1186] 1958 yılında Rus tarihçi ve Hintlog Grigorij Fedorovič Il'jin (1914-1985), Marshall'ın sonuçlarının ve Taksila ile ilgili tarihsel araştırmalarının kısa bir özetini yayınladı.[1187] 1944 yılında Marshall'ın Hindistan Akeolojik Araştırması'nın Genel Müdürü olarak yerine geçen ünlü arkeolog Sir Mortimer Wheeler (1890-1976), Taksila'yı arkeoloji okulunun yeri olarak seçmişti; burada Hintli ve Pakistanlı arkeologların tamamı stratigrafi gibi modern yöntemlerle eğitildi.[1188] Fakat kazıları hiç yayınlanmamıştır.[1189]

7.3.2. Jobnathnagar

Modern Bhira veya Bhera şehri, Jhelum'un solunda veya doğu yakasında yer almaktadır; ama nehrin karşı kıyısında, Ahmedabad yakınlarında, Raja Jobnath veya Chobnath'ın şehri olan Bhira veya Jobnathnagar olarak adlandırılan geniş kapsamlı bir harabe yığını vardır. Bu noktada tuz kervanlarının iki büyük rotası Lahor ve Multan'a ayrılır ve buna göre, eski zamanlarda ülkenin başkenti burasıydı. Burada, Cunningham'ın düşündüğü gibi, Büyük İskender'in çağdaşı olan Sophites'in ya da Sopeithes'in başkenti

---

[1184]Marshall, **a.g.k.**, 1951, xv.

[1185]Chakrabarti, **a.g.k.**, 1988, 132 vd.

[1186]J. Marshall (1918). *A Guide to Taxila*. Calcutta; Marshall, **a.g.k.**, 1951.

[1187]Grigorij F. II'in (1958). *Drevnej indijskij gorod Taksila*. Moscow.

[1188]Chakrabarti, **a.g.k.**, 1988, 176 vd.; M. Wheeler (1976). *My Archaeological Mission to India and Pakistan*. London, 27 vd.

[1189]M. Wheeler (1968). *Flames over Persepolis*: *Turning-point in History*. London, 102 vb., özellikle 114'te bazı açıklamalar verilmiştir. 1958'de Wheeler tarafından kazılan başka bir Hellenistik yerleşim yeri için bkz. Wheeler, **a.g.k.**, 1968, 95 vd. Taksila'da olduğu gibi, burada da bir yerleşim yeri değil, sonradan ortaya çıkan birkaç yerleşim yeri bulundu. Dolayısıyla Wheeler tarafından kazılan Bala Hisar höyüğünün kalıntıları, İskender'in ayak bastığı antik Peukelaotis/Pushkalavati'ye denk geliyor gibi görünürken, Shaikhan Dheri höyüğünde (Dani tarafından 1963-64 yılında kazılan) Hellenistik bir yerleşim yerin kalıntıları bulunmaktadır, ve doğudaki höyükler (1902-03 yılında Marshall tarafından kazılmıştır) Kuşan Dönemi'ne aitttir.

de vardı. Arrianos, Sopeithes'in başkenti İskender tarafından Krateros ve Hephaistion ordugâhlarının nehrin karşı kıyılarına kurulacağı, orada kendi komutası altındaki tekne filosunun ve Philippos'un komutasındaki ordunun ana bölümümün gelişini bekleyeceği nokta olarak belirlenmişti.[1190] İskender üçüncü gün belirlenen yere vardığında, Sophites'in başkentinin, yüklü tekneler için Nikaia'dan üç günlük yelken mesafesindeki Hydaspes kıyısında olduğunu biliyoruz. Günümüzde Bhira, Cunningham'ın gösterdiği gibi, İskender'in Porus'u yendiği Nikaia'nın konumu olan Mong'dan sadece üç günlük bir tekne mesafesidir. Bhira ayrıca, Pind Dadan Khan yerine geçene kadar her zaman ülkenin bu bölgesindeki en önemli şehir olmuştur. Bhira'da[1191] Çinli seyyah Fa-Hien, MS 400 yılında Jhelum'u geçmişti ve on bir yüzyıl sonra Bhira'ya karşı, Babür ilk Hint seferini yürütmüştü.[1192]

7.3.3. Aleksandreia Bukephalos

7.3.3.1. Konumu

Aleksandreia Bukephalos, Büyük İskender'in en sevdiği at olan Bukephalos'un anısına kurulmuş bir kenttir.[1193] MÖ 326 yılında kurulan kent, İndus Nehri'nin doğusunda, Hydaspes üzerinde bulunmaktadır.[1194] Bukephalos, MÖ 326 yılında Hydaspes Savaşı'ndan sonra ölmüştür. Burada, Yunan ve Pers gazileri ile Pauravalar yerleştirilmişti.[1195] Büyük tersaneleri vardı, bu da bir ticaret merkezi olarak tasarlandığını göstermektedir.

7.3.3.2. Modern Araştırmalar

Aleksandreia Bukephalos, *Metz Epitome*'de bahsedildiği ve geç Roma *Peutinger Tablosu*nda gösterildiği gibi, bir süre önemli bir merkez olarak kaldı. MÖ 1. yüzyıldaki *Periplus of the Erythraean Sea*'da söyle anlatır: "Barigaza memlektin iç kesimlerinde Arattii, Arakhosii, Gandaraei ve Bukephalos Aleksandreia'da bulunduğu Poklais halkı

[1190]Arr. VI.4.

[1191]Faxian (1869). *Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims, From China to India (400 A.D. and 518 A.D.)*. (Trans: S. Beal), London: Trübner and Co., Chap. XV: Fa-Hien buna *Pi-cha* veya *Bhiḍa* diyor.

[1192]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 155.

[1193]E.A. Wallis Budge (1889). *The History of Alexander the Great: Being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*. Cambridge University Press, 161.

[1194]J. Lendering (2007). *Alexander the Great: His Towns*. Livius.org.

[1195]Lendering, **a.g.k.**, 2007.

gibi çok sayıda kabile yaşarlar.[1196] Bu dönemde yaklaşık 17 şehir "Aleksandreia" ön adıyla adlandırılmıştır. Nehrin karşısında, Aleksandreia Nikaea şehri de bu dönemde savaş alanın yakınlarında kurulmuştu.[1197] İskender yaklaşık 20 şehir kurmuştur. Fakat Plinius'un bildirdiği gibi, diğerlerinin isimlerini de değiştirip kendi adını vererek yeniden adlandıran yaklaşık 70 şehir vardı."[1198]

Bukephalos, MS ilk yüzyılların Budist metni olan *Mulasarvastivada Vinaya*'dakiye benzeyebilir. Bu metin, Gandhara'dan Mathura'ya giden yol boyunca Vitasta Nehri üzerinde bulunan Adirajya ve Bhadraśva adlı iki şehre atıfta bulunmaktadır. Budistler bu iki şehri efsanevi kral Mahasammata'ya atfettiler, ancak bazı modern bilim adamları bunları Büyük İskender tarafından kurulan iki şehir, Nikaia ve Bukephalos olarak tanımlamayı öneriyorlar.[1199]

Şehrin tam yeri hala bilinmiyor, ancak birkaç yer önerilmiştir: "G.W.B. Huntingford, bu Aleksandreia'yı Peşaver, Pakistan'ın 150 mil güney doğusundaki Jhelum şehrinin batısında bulunan büyük bir höyük ile tanımlarken, J. Lendering Jhelum'dan daha genel olarak bahseder."[1200]

İpek Yolu uzmanı Sir M.A. Stein, Orta Çağ'dan kalan Taksila'dan Jhelum'a giden yolu kullanmak yerine, İskender'in ordusunun modern Bhera yakınlarındaki nehri geçmek için güneye gideceğine inanır. Bu savaş alanı modern Mong şehri yakınlarında olacaktı. Bu civardaki topografya, nehir yönelimi ve tuz kayalıkları dahil doğal özellikler, antik kaynaklarda verilen tanımlamayla yakından örtüşmektedir. Bu konumu daha fazla destekleyen, Mong ve yakındaki Phalia'da oturan sakinlerinin şehirlerinin Nikaia ve Bukephalos olduğu iddiasıdır.

Tarihçi ve BBC sunucusu M. Wood, Stein'ın Mong'daki Nikaia için iddialarını desteklemektedir, ancak Bucephala'nın yeri için Phalia yerine Garjak'ı önermektedir. Phalia, eski kaynakların Nikaia'nin karşısında batı kıyısında olduğu konusunda hemfikir

---

[1196]W.H. Schoff (1912). *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*. Longmans, Green, and Co., 41-42.

[1197]Lendering, **a.g.k.**, 2007; Worthington, **a.g.k.**, 2003, 175.

[1198]Lendering, **a.g.k.**, 2007.

[1199]Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 12; É. Lamotte (1988). *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*. Louvain-Paris: Peeters Press, 335, 429.

[1200]Lendering, **a.g.k.**, 2007.

olduklarında, Nehrin doğusunda yer alır. Ayrıca, Garjak'taki arkeolojik buluntular arasında Yunan sikkeleri ve at şeklinde bir mezar taşı olan eski bir Hindu tapınağının kalıntıları yer almaktadır. Garjak ile ilgili büyülü bir atlaya dair bir efsane da varmış.

A. Cunningham, orta çağ nümismatik çalışmasına dayanarak Mong'un Nikaia şehri olduğunu iddia eder.[1201] Daha az olası bir başka yer, geniş ama hala kazılmamış kalıntıların bulunduğu, bu yerlerin güneyindeki modern Jalalpur yakınlarındadır. Tarn, İskender'in çağdaşı Chandragupta Maurya'nın bir şehri olan Çenab Nehri üzerindeki Jalalpur ile karıştırılmaması gereken bu siteden yararlanıyor. Egrermont, Jhelum Nehri'nin eski dönemlerde bu yerden çok uzaklara aktığını savunarak Jalalpur'un tanımlamasına katılmıyor.

Gujrat İlçesi'nden yerel tarihçi M. Behzad, Bukephalos'un Jalalpur Sharif'e gömüldüğü fikrini desteklemektedir. Benzer şekilde Pakistan Hükümeti Pencap, Jalalpur Sharif'te bir anıt dikti. Jhelum alanın yardımcılarından P.M. Fraser, "yüzyıllık tartışmayı yalnızca arkeolojik kazıların çözeceği" sonucuna varır.

7.3.4. Aleksandreia Nikaia

7.3.4.1. Konumu

Hydaspes Savaşı'nın ardından İskender 2 tane kent kurmuştu. Nikaea veya Nikaia,[1202] Büyük İskender tarafından Hydaspes Nehri'nin karşı yakasında kurulan iki kentten biri olan bir kenttir. İskender'in Hydaspes üzerinde kurduğu ikinci kent Bukephalos'tur.[1203] Hydaspes Savaşı'nda kazandığı zaferin hatırasına Nikaia kentini inşa ettirmiştir. İskender[1204] Nearkhos'un daha sonra komuta ettiği filoyu, karşı kıyıda olduğu anlaşılan Nikaia veya Bukephalos'ta inşa etti; yakın çevredeki memleket, gemi yapımına uygun odun bolluğuna sahipti.[1205] Nikaia kentin yeri henüz belli değildir. Peyzaj önemli ölçüde değiştiğinden, antik savaş alanını bulmaya yönelik herhangi bir girişim başarısızlığa mahkûmdur.[1206]

[1201]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 177-179.

[1202]Arr. V.19.4; Curt. IX.iii.23; Strab. XV.698.

[1203]Worthington, **a.g.k.**, 2003, 175.

[1204]Strab. XV.698.

[1205]W. Smith (1854). Nicaea-geo. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. (Ed: W. Smith), London: Walton and Maberly; John Murray.

[1206]Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 12.

7.3.4.2. Modern Araştırmalar

Nikaia, MS ilk yüzyılların Budist metni olan *Mulasarvastivada Vinaya*'dakiye benzeyebilir. Bu metin, Gandhara'dan Mathura'ya giden yol boyunca Vitasta Nehri üzerinde bulunan Adirajya ve Bhadraśva adlı iki şehre atıfta bulunmaktadır. Budistler bu iki şehri efsanevi kral Mahasammata'ya atfettiler, ancak bazı modern bilim adamları bunları Büyük İskender tarafından kurulan iki şehir, Nikaia ve Bukephalos olarak tanımlamayı öneriyorlar.[1207]

Nikaia'nın konumu ile ilgili bazı bilim adamları öne sürülmüştü: "Şimdilik en makul yer, antik ana yolun nehri geçtiği ve bir Budist kaynağının gerçekten de Nikaia olabilecek bir şehirden bahsettiği Jhelum şehrinin hemen güneyindedir."[1208] G.W.B. Huntingford, bu Aleksandreia'yı Jhelum şehrinin batısında bulunan büyük bir höyük ile tanımlarken, Jona Lendering Jhelum'dan daha genel olarak bahseder.

1831 yılında bölgeyi ziyaret eden İngiliz gezgini Alexander Burnes, Jhelum'un 15 mil güneyinde bulunan "Oodeenuggur adı verilen geniş harabeler"in Nikaia kalıntıları olduğunu ve Hydaspes'in karşı kıyısındaki Mong'da bulunan bir höyüğün Bukephalos alanı olduğunu öne sürüyor.[1209]

Alexander Cunningham 1871 yılında yazan kaynakta, Mong'u şehrin yeri olarak desteklemektedir ve "Mong'un üzerinde bulunduğu eski yıkık höyük 600 fit uzunluğunda, 400 fit genişliğinde ve 50 fit yüksekliğindedir ve her taraftan kilometrelerce görülebilmektedir. Eski tuğlalardan inşa edilmiş 975 ev vardır ve sakinlerin çoğu Jat halkı olan 5000 kişidir. Eski kuyular çoktur, bilgilerime göre tam sayıları 175'tir. Tüm Hint-İskit prenslerinin sikkeleri Mong'da hatırı sayılır sayıda bulunur ve buranın İskender kadar eski olduğundan şüphe etmek için hiçbir neden göremiyorum." Şeklinde yazmaktadır.[1210]

[1207]Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 12; Lamotte, **a.g.k.**, 1988, 335, 429.

[1208]Eggermont, **a.g.k.**, 1993, 12.

[1209]A. Burnes (2012). *Travels into Bokhara: A Voyage up the Indus to Lahore and a Journey to Cabool, Tartary and Persia*. Eland, 106-107.

[1210]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 177-178.

7.3.5. Sangala (**Resim 14**)

Sangala, Sagala, Sakala veya Shakala, Pencap Bölgesi'nde yer alan antik bir kenttir[1211] ve şu anda Pakistan'ın kuzey Pencap eyaletinde bulunan modern Sialkot şehrinin öncüsüydü.[1212] Kent, Madra Krallığı'nın başkentiydi ve MÖ 326 yılında Büyük İskender'in Hindistan Seferi sırasında yerle bir edildi.[1213] MÖ 2. yüzyılda Sagala, I. Menander tarafından Hint-Yunan Krallığı'nın başkenti yapıldı. Menander, Budist metni *Milinda Panha*'da kaydedildiği gibi, bir Budist keşişle kapsamlı bir tartışmadan sonra Budizmi benimsedi.[1214] Sagala, hükümdarlığı altında Budizm için önemli bir merkez haline geldi ve büyük bir ticaret merkezi olarak başarılı oldu.[1215]

7.3.6. Pimprama

7.3.6.1. Konumu

Cunningham, MS 633 yılında Pencap'ın başkenti olan Hwen Thsang'ın *Tse-kia*'sının olası konumu olarak Asarur'dan bahsetmişti. Lahor ile Pindi Bhatiyan arasındaki anyolun yaklaşık 2 mil güneyinde, birincisinden 45 mil ve ikinci yerden 24 mil uzaklıkta yer almaktadır. Karayoluyla Sangala'dan 19 mil uzakta, ancak yurt çapında/ülke genelinde direk bir yolda 16 milden fazla değildir.

Asarur'un eski tarihi hakkında hiçbir şey bilinmemekle birlikte, insanlar kökensel olarak/başlangıçta *Udamnagar* veya *Uda-Nagari* olarak adlandırıldığını ve Ekber'in zamanına kadar, bir Dogar olan Ugar Shah'ın hala var olan Mescidi höyüğün üzerine inşa ettiği zamana kadar yüzyıllar boyunca terk edildiğini söylüyor. Yer için iddia edilen antikçağ, bütün harabelerde bulunan 18'e 10'a 3 inçlik tuğlaların büyük boyutu ve her yıl şiddetli yağmurdan sonra keşfedilen çok sayıda Hint-İskit sikkesi tarafından

---

[1211]E.J. Rapson (1960). *Ancient India: From the Earliest Times to the First Century A.D.* Fourth Edition, Susil Gupta (India) Private Ltd., 88: "Pencap'ın Lahor Bölgesi'ndeki modern Sialkot olan Sakala, Geç Vedik Dönem'de (Brihadaranyaka Upanishad) bilinen Madras'ın başkentiydi." Ayrıca bkz. R. Kumar (2000). *Ancient India and World*. New Delhi: Classical Publishing Company, 68.

[1212]T. McEvilley (2002). *The Shape of Ancient Thought: Comparative Studies in Greek and Indian Philosophies*. New York: Allworth Press; Cohen, **a.g.k.**, 2013, 324-325.

[1213]P.C. Prasad (1977). *Foreign Trade and Commerce in Ancient India*. New Delhi: Abhinav Publications.

[1214]McEvilley, **a.g.k.**, 2002.

[1215]B. Srivastava (1968). *Trade and Commerce in Ancient India (From the earliest times to c. A. D. 300*. Chowkhamba Sanskrit Series Office, 67; A.N. Khan (1977). *Iqbal Manzil, Sialkot: An Introduction*. Department of Archaeology & Museums, Government of Pakistan, 8-9.

doğrulanmaktadır. Dolayısıyla, Hıristiyanlık Dönemi'nden önceki 1. yüzyıla kadar uzanır ve Cunningham, İskender'in Pimprama'sı olduğuna inanır.[1216]

7.3.6.2. Modern Araştırmalar

Asarur harabeleri, 15.600 fitlik veya yaklaşık 3 mil uzunluğundaki geniş bir höyükten oluşur. En yüksek nokta, höyüğün tarladan 59 fit yükseldiği kuzeybatı ucundadır. Cunningham'ın antik saray olarak kabul ettiği bu kısım 600 fit uzunluğunda ve 400 fit genişliğinde ve oldukça düzenli bir şekle sahiptir. Uzun yıllardır kullanılmayan ve şimdi kuru olan 21 fit çapında eski bir kuyu içerir. Saray, yaklaşık 25 fit yüksekliğinde ve 8100 fit veya $1\frac{1}{2}$ mil devrede olan ve açıkça kentin kalesi veya kalesi olan büyük bir höyük silsile ile tamamen çevrilidir. Höyükler, büyük kulelerin veya burçların kalıntıları gibi yuvarlak ve göze çarpandır. Kalenin doğu ve güney taraflarında harabe kütlesi 10 ve 15 fit yüksekliğe kadar çöker, ancak kalenin iki katı büyüklüğündedir ve hiç şüphesiz eski şehrin kalıntılarıdır. Cunningham, bütün yerüstündeki tuğlalar uzun zaman önce komşu Ugar Shah'ın Khângâh Masrur'daki türbesine taşındığından, herhangi bir eski bina izine rastlamamıştı; ancak Cunningham, Mescidi çevreleyen duvarları oluşturan eski tuğlalar arasında, yalnızca biraz önemli binalara ait olabilecek, farklı desenlerde kalıplanmış üç tane bulmuştu. Ayrıca 15 inç uzunluğunda ve 3 inç kalınlığında, dar ucunda 10 inç genişliğinde ve geniş ucunda yaklaşık $10\frac{1}{2}$ inç olan wedge/kama şeklinde bir tuğla bulmuştu. Bu sadece bir stupa veya bir kuyu için yapılmış olabilir, ancak büyük olasılıkla ikincisi için yapılmış olabilir, çünkü mevcut kuyu 21 fit çapındadır. Asarur artık sadece 45 evden oluşan küçük bir köydür.[1217]

Hwen Thsang, *Tse-kia*'yı 14 veya 15 *li* veya $2\frac{1}{2}$ mil, Sakala'nın kuzey-doğusuna yerleştirir; fakat Cunningham, bu konumda herhangi bir eski kentin izi bulunmadığından, gerçek sayıların 114 veya 115 li veya 19 mil olması gerektiğini düşünmüştür; bu, karayolu ile Sangala ve Asarur arasındaki mesafedir, ancak direk bir yolda 16 milden fazla değildir. Tse-kia'nın devresi yaklaşık 20 *li* veya 3 milin üzerindeymiş, bu da Cunningham'ın Asarur harabelerini 15.600 fit veya sadece üç mil olarak yaptığı ölçümle yeterince iyi uyuşuyor. Hwen Thsang'ın ziyareti sırasında 10 tane manastır varmıştı, ancak çok az sayıda Budist varmıştı ve halkın büyük bir kısmı Brahmanik tanrılara tapıyormuş. Kasabanın kuzey-

[1216]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 191.

[1217]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 191-192.

doğusunda 10 li veya yaklaşık 2 mil uzaklıkta, Buddha'nın durduğu noktayı işaretleyen ve onun kutsal emanetlerinden büyük miktarda içerdiği söylenen, 200 fit yüksekliğinde bir Asoka stupası vardır. Cunningham'a göre bu stupa, Asarur'un sadece iki mil kuzeyinde, Thata Syadon yakınlarındaki küçük Sâlâr höyüğüyle özdeşleştirilebilir.[1218]

7.3.7. Hyphasis üzerindeki Aleksandreia

Hyphasis Üzerindeki Aleksandreia, Büyük İskender'in MÖ 326'da durduğu Hyphasis Nehri'nin batı kıyısında bulunmuş olan bir arkeolojik alandır. İskender İmparatorluğu'nun doğu sınırındaymış. Günümüzde doğu Pencap'ta bir yer almaktadır.[1219]

1616 yılında İngiliz Thomas Coryat, orta çağdan sonra Aşoka sütunlarını ilk fark eden batılılardan biridir (**Resim 15-17**). Coryat, mükemmel cilalanmış kırk fit yüksekliğindeki yekpare sütundan çok etkilenmişti ve bunun Büyük İskender tarafından Porus'a karşı "zaferinin simgesi olarak" dikilmiş olması gerektiğini tahmin etmişti. Coryat'ın zamanında sütundaki yazıtların senaryosu çözülememişti, ama bugün Prinsep sayesinde içinde Aşoka'nın bir yazıtı olduğunu biliyoruz; yine de göründüğünden daha fazlası vardır. Aşoka'nın kendi yazıtından, sütunlarından bazılarının kendisi tarafından dikilmediği neredeyse kesindir.

Arrianos, ordusunun Hyphasis Nehri'ndeki isyanından sonra, İskender'in, kendisini fatih olarak bu kadar ileri götürdüğü için tanrılara teşekkür etmek ve kendi başarılarının bir hatırlatıcısı olmak için on iki sunak inşa edilmesini emrettiğini açıkça söyler. Bu sunaklar gerçekten orantısız olmalı, "en yüksek kuşatma kuleleri kadar yüksek ve orantısal olarak daha da geniş". Her sunak, Olympos tanrılarından birine adanmıştır: Zeus, Hera, Poseidon, Demeter, Apollon, Artemis, Hephaistos, Athena, Ares, Aphrodite, Hermes ve Dionysos.

MÖ 326 yılından 298 yılına kadar hüküm süren ve ilk Hint İmparatorluğu'nu kuran kral Chandragupta'nın, Büyük İskender'in anısına bu sunaklarda ibadet ettiği bildirilir.

[1218]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 192-193.

[1219]Arrian (1813). *Arrian's History of the Expedition of Alexander the Great, and Conquest of Persia*. (Trans: Mr. Rooke), Second Edition, London, 151; N. Cawthorne (2004). *Alexander the Great*. London: Haus Publishing; W. Heckel (2003). *The Wars of Alexander the Great, 336–323 BC*. Taylor & Francis/ Routledge; P. Mensch and J. Romm (2005). *Alexander the Great: Selections from Arrian, Diodorus, Plutarch, and Quintus Curtius*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

Plutarkhos bize, İskender'den yaklaşık dört yüzyıl sonra, kendi zamanında, yerel kralların hala bu sunaklarda durup Yunan usulü kurbanlar sunduklarını söyler.

Bu sunakların konumu, İskender ve askerlerinin nehri geçip geçmediği tartışmasını tetikler. Hyphasis Nehri tam olarak durdurma noktası mıydı ve sunaklar tam olarak İskender'in birliklerinin isyan ettiği noktada mı dikilmişti? Bu bölgesindeki Erken Tarih çok iyi belgelenmemiştir, ancak 1616 yılında Aşoka'nın ilk sütunlarının seyahat eden bir İngiliz tarafından fark edildiğini biliyoruz. Deşifre edilmemiş bir yazıtı olan, mükemmel cilalanmış kırk fit yüksekliğinde yekpare bir sütuna tanık olmuştu ve Porus'a karşı kazandığı zaferi kutlamak için Büyük İskender'den daha küçük kimsenin dikilmediğini varsaydı. O zamandan beri yazıtın kral Aşoka tarafından yapıldığını biliyoruz.

7.3.8. Aleksandreia Soriane

Shorkot, adını Shor'un bir *parganah* veya bölgesine veya Richna Doab'ın alt yarısına veren büyük bir harabe höyüğüdür. Burayı "tuğla duvarla çevrili ve 6 veya 8 millik bir devre boyunca görülebilecek kadar yüksek bir toprak höyüğü" olarak tanımlayan Burnes tarafından ziyaret edilmişti.[1220] De la Hoste'nin ölçüsüne göre 1200 fit uzunluğunda ve 750 fit genişliğinde olan Sehwân'dan çok daha büyük olduğunu ekler.[1221]

Shorkot'un antikçağı, kalıntılarında bulunan sikkelerden yaklaşık olarak anlaşılabilmektedir. Bunlar esas olarak Hint-İskit bakır sikkelerinden, birkaç Hindu örneği ve çok sayıda Muhammed sikkelerinden oluşur. Apollodotos Dönemi'ne ait tek bir bakır parçası Burnes tarafından ele geçirilmiştir. Bu verilerden Cunningham, şehrin kesinlikle Ariana ve Pencap'ın Yunan kralları zamanında işgal edildiğini ve Hint-İskitlerin egemenliği sırasında veya belki daha sonra gelişen bir durumda olduğu sonucuna varmıştı. Ancak Cunningham'ın Shorkot'tan elde ettiği Hindu sikkeleri tamamen Kabil Vadisi ve Pencap'ın Brahman krallarıyla sınırlı olduğundan, buranın orta çağlarda ya terk edilmiş ya da en azından çok bozulmuş bir durumda olduğunu ve 10.

[1220]A. Burnes (1834). *Travels Into Bokhara; Being The Account Of A Journey From India To Cabool, Tartary, And Persia; Also, Narrative Of A Voyage On The Indus, From The Sea To Lahore, With Presents From The King Of Great Britain; Performed Under The Orders Of The Supreme Government Of India, In The Years 1831, 1832, and 1833*. Vol. I, London: John Murray, 113.

[1221]E.P. De La Hoste (1840). Report on the Country between Kurrachee, Tatta, and Sehwan, Scinde. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Ed: The Secretary), Vol. IX, Part II, Calcutta: Bishop's College Press, 913.

yüzyılda bu Brahman krallarından biri tarafından ya yeniden işgal edildiğini ya da restore edildiğini varsaymıştı.[1222]

7.3.9. Kot Kamalia

Kot Kamalia, Ravi'nin sağ ya da kuzey kıyısında, nehrin bu taraftaki dalgalanmalarının en uç sınırını belirleyen izole bir höyüğün üzerinde yer alan küçük ama antik bir kenttir. Hydaspes ve Akesines birleşme yerinin 44 mil güney-doğusunda ve Shorkot'un 35 mil doğu-güney-doğusunda yer almaktadır. Eski bir yanmış tuğla kalıntılarına sahiptir ve Shorkot ve Harappa ile aynı zamanda Batı'dan gelen bir kral tarafından devrildiği söylenir. Bazılarına göre bugünkü adı, Kamal-ud-din adlı Muhammed bir validen türemiştir. Ancak bu kesin değildir ve Cunningham, kökenini ülkenin bu bölümünde hâlâ var olan Malli kabilesine borçlu olabileceğini düşünmüştü; ama adı eski olsun ya da olmasın, alanın çok eski olduğu kesindir ve bu nedenle, İskender'in Mallilere karşı yürüttüğü seferde ele geçirdiği ilk şehirle özdeşleştirilebileceğine inandırılır.[1223]

Arrianos'un ele geçirilmeyle ilgili açıklaması o kadar net ve öz ki, kendi sözleriyle alıntı yapıyorum.[1224] Nehirlerin birleşme yerinden ayrıldıktan son İskender "bir çöl ülkesinde Mallilere karşı yürümüştü ve ilk gün ordugah çadırlarını Akesines Nehri'nden yaklaşık 100 *stadia* uzaktaki küçük bir derenin kıyılarına kurmuştu. Burada birliklerine dinlendirme ve canlandırmaları için biraz zaman verdikten sonra, herkese bütün kaplarını suyla doldurmalarını emretmişti, bu işi de tamamlamıştı, o günün geri kalan kısmında ve bütün gece yürüyüşüne devam etmişti ve ertesi sabah erkenden bir şehre varmıştı, Mallilerin birçoğunun sığınmak için kaçtığı yer ve burası Akesines'ten yaklaşık 400 *stadia* uzaktaymış." Cunningham, burada bahsedilen küçük derenin, tepelerin üst sıralarında yükselen ve Sialkot'u geçerek Sangala'ya doğru akan Ayek Nehri'nin akıntısı/akışı olduğunu varsaymıştı, bunun aşağıda nehir yatağı hala bir mesafeye kadar izi bulunabilir. Jhang'ın 18 mil doğusunda tekrar belirir ve sonunda Shorkot'un yaklaşık 12 mil doğusunda kaybolur. Bu aralar, İskender bu iki nokta arasında bir yerde Ayek'i geçmiş olmalıdır, çünkü daha sonra geçtiği çöl ülkesi hemen ötesinde bulunmaktadır. Güneye ilerlemiş olsaydı, Shorkot'a varacaktı, ancak rotası Khadar veya Çenab

[1222]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 207.

[1223]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 208.

[1224]Arr. VI.6; Brunt, **a.g.k.**, 1983, 115.

Vadisi'ndeki alçak araziler üzerinden olsaydı herhangi bir çölle karşılaşmayacaktı. Güney yönünde 46 millik bir yürüyüş, onu aynı zamanda, Arrianos'un anlatımına göre,[1225] İskender'in başka bir gece yürüyüşünden sonra ancak ulaştığı bir nokta olan Hydraotes kıyısına kadar götürürdü. Bu yürüyüş gecenin ilk nöbetinden sabaha kadar sürdüğü için 18 veya 20 milden az olamaz ki bu da Kot Kamalia'dan Tulamba'nın karşısındaki Ravi'ye olan mesafeyle tam olarak örtüşüyor. Bu nedenle, İskender'in yürüyüşünün yönü güneydoğu olmalıdır; önce askerlerini dinlendirmek ve su kaplarını doldurmak için durduğu Ayek Nehri'ni geçmişti ve oradan Sandar-bar denilen sert killi ve susuz yol boyunca, yani *bar*, Sandar veya Chandra Nehri'nin bir çölü boyunca yürümüştü. Bu yüzden, derenin konumu, ıssız ülkenin tanımı ve şehrin nehirlerin birleştiği yerden uzaklığı, İskender'in saldırısına uğrayan kalenin yerini Kot Kamalia ile sabitleme konusunda hemfikirdir.[1226]

Arrianos, burayı, Hintlilerin uzun süre ellerinde tuttuğu, erişimi zor bir tepenin üzerine kurulmuş bir kaleye sahip surlarla çevrili bir şehir olarak tanımlar. Sonunda hücum ile ele geçirilmişti ve sayısı 2000 olan karargahın tamamı kılıçtan geçirilmişti.[1227]

7.3.10. Harappa/Harapa

İskender biraz önce anlatılan şehre saldırırken Arrianos, Perdikkas'ı süvarilerle birlikte "çok sayıda Hintli'nin güvenlik için kaçtığı Mallilerin başka bir şehrine" karşı gönderdiğini anlatır.[1228] Talimatı, İskender gelene kadar şehri kuşatmaya almaktı; ama o yaklaşırken ahali/sakinler orayı terk edip komşu bataklıklara sığınmıştı. Cunningham, bu şehir Harappa olduğuna inanmıştı. Bataklıklardan söz edilmesi, Ravi'nin yakınında olması gerektiğini ve Perdikkas'ın İskender'den önce gönderildiği için Kot Kamalia'nın ötesinde, yani doğusunda veya güneydoğusunda olması gerektiğini göstermektedir. Kot Kamalia'nın 16 mil doğu-güney-doğusunda ve Ravi'nin karşı yüksek kıyısında yer alan Harappa'nın konumu tam olarak budur. Yakın çevresinde alçak zeminde birkaç bataklık da vardır.[1229]

[1225]Arr. VI.7; Brunt, **a.g.k.**, 1983, 117.

[1226]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 208-210.

[1227]Arr. VI.4 vd.

[1228]Arr. VI.6. 4.

[1229]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 210.

Büyük kalıntı kütlesi, höyüğün ortasında 60 fit yüksekliğe çıktığı batı tarafındadır. Bu noktada, büyük tuğlalardan inşa edilmiş birkaç devasa duvar vardır ki bunlar, şüphesiz geniş bir binanın kalıntılarıdır. Höyüğün diğer bölümlerinin yüksekliği 30 ila 50 fit arasında değişiyor ve kütlenin neredeyse tamamı kırık tuğlalardan oluşuyor. Hikaye, temelini tarihi bilinmeyen Raja Harappa'ya ve yıkımını 6. yüzyılda Shorkot'u deviren ve Cunningham'ın Ak Hunların lideri olduğuna inandığı aynı batı kralına atfeder. Her evlilikte kocanın ayrıcalığını talep eden hükümdarının suçlarının Cennetin intikamını aldığı söylenir ve Harappa birkaç yüzyıl boyunca ıssız kalmıştı. Cunningham, harabelerinde bulunan sikkeler Shorkot'ta bulunanlarla benzerlik gösterdiğinden, iki yerin de aynı kaderi yaşamış olması gerektiğini düşünmüştü; bu nedenle, çöküşü, MS 713 yılında Multan'ı ele geçirip işgal ettikten hemen sonra aşağı Pencap'ın tamamını istila eden Arapların üstüne atılmıştır.[1230]

7.3.11. Ardone/Ajudhan

Ajudhan antik kenti, eski Satlec'in yüksek kıyısında, Depâlpur'un 45 mil güneybatısında ve nehrin şimdiki akışından 10 mil uzaklıkta yer almaktadır. Kuruluşu, hakkında başka hiçbir şeyin kaydedilmediği, aynı adı taşıyan bir Hindu azizine veya rajasına atfedilmiştir.

Yüzyıllar boyunca Ajudhan, Satlec'deki ana geçiş yeriymiş. Dera Gazi Han ve Dera İsmail Han'dan gelen iki büyük batı yolu burada birleşiyormuş; ilki Mankera, Shorkot ve Harappa üzerinden; ikincisi Multan üzerinden. Bu noktada büyük fatihler Mahmud ve Timur ile büyük seyyah İbn Batuta Satlec'i geçmiştiler. Kalenin Sabuktigin tarafından AH 367 veya MS 977-78 yılında Pencap'taki yağma seferi sırasında ve AH 472 veya MS 1079-80 yılında İbrahim Gaznevi tarafından tekrar ele geçirildiği söylenir. Timur'un baskını sırasında, nüfusun büyük bir kısmı Bhatner'a kaçtı ve geriye kalan birkaç kişi, türbesi Ajudhan'da bulunan ünlü aziz Farid-ud-din Shakar-ganj'a saygısı nedeniyle o acımasız barbar tarafından bağışlanmıştı. Bu azizden, yerin modern adı olan *Pak-pattan* veya "Kutsal Kent", yani son günleri Ajudhan'da yaşayan Farid'den gelir. Oruç tutmaya devam ederek vücudunun o kadar masum hale geldiği söylenir ki, açlık isteklerini yatıştırmak için ağzına koyduğu her şey, hatta toprak ve taşlar bile anında şekere dönüşür, bu nedenle adı Shakar-ganj veya Şeker şehridir.

[1230]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 211-212.

Başka bir beyitten AH 664 veya MS 1265-66 yılında 95 kameri yaşında iken öldüğünü öğreniyoruz. Ancak, Ajudhan'ın eski adı MS 1334 yılında İbn Batuta tarafından ve MS 1397 yılında Timur'un tarihçisi tarafından kaydedilen tek ad olduğundan, *Pak-pattan*'ın bugünkü adının nispeten yakın bir tarihe ait olması muhtemel görünmektedir. Belki de azizin soyundan gelen Nur-ud-din'in tahtın varisi için yaptığı dualaların başarısıyla ailenin eski itibarını yeniden canlandırdığı zaman, muhtemelen Ekber Dönemi'nden daha eski değildir.[1231]

7.3.11. Tulamba

Tulamba kenti, Multan'ın 52 mil kuzeydoğusunda, Ravi'nin sol kıyısında yer almaktadır. Tulamba 2.500 yıldan daha eskidir; yerel efsane, Tulamba'nın Nuh (Hazrat Noah Alaih Salam) Dönemi'nde var olduğunu söyler.[1232] Kuzey ve Batı'dan gelen istilacı güçler Multan'a yaklaşmak için Tulumba'dan geçmek zorunda kaldıklarından, şehir birçok orduyla karşı karşıya kaldı. Kazı yapıldığında, Moi kabilesi, Yunan, Sasani, Budh, Hindu ve Müslüman medeniyetleri olarak bilinen beş dönem ortaya çıkmıştır. Birkaç hanedanın sikkeleri burada bulunmuştur.[1233]

Tulamba, esasen Gandhara, Kamboja ve Magadha olmak üzere eski Hindistan'daki birkaç Mahajanapada'nın etkisini görmüştü.[1234] MÖ 400-300 yıllarında bölge, doğu Hindistan'daki birkaç Magadha hanedanının etkisi altına girdi. Birincisi, MÖ 322/321 yılına kadar hüküm süren Hindistan'ın Nanda İmparatorluğuydu, ve Chandragupta Maurya'nın yükselişiyle bölge, Maurya İmparatorluğu'nun tam kontrolü altına girdi. Maurya İmparatorluğu'nun Seleukos-Maurya savaşında Yunanlılara karşı kazandığı zaferden sonra, bölgenin çoğu Hindistan'ın Chandragupta Maurya egemenliğine girdi. Chandragupta ve Seleukos, MÖ 304 yılında bir barış anlaşması yaptılar. Seleukos Nikator, Chitral da dahil olmak üzere satraplıkları genişleyen Maurya İmparatorluğu'na devretti.[1235] İttifak, Chandragupta Maurya ile Seleukos İmparatorluğu'nun bir prensesi

---

[1231]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 218-219.

[1232]Pencap Arkeoloji Bölümü [Bakanlık] tarafından toplanan bilgilere göre. Punjab Archaeology Department, Khanewal DCO (District Coordination Officer) Mohammad Usman Moazzam tarafından alınan inisiyatiftir.

[1233]Tulambah Fort to be restored - Free Online Library.

[1234]G.R. Schug and S.R. Walimbe (2016). *A Companion to South Asia in the Past*. John Wiley & Sons, Inc.

[1235]P.J. Kosmin (2014). *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire*. Harvard University Press, 34.

arasındaki evlilikle sağlamlaştı. Anlaşmanın sonucu karşılıklı olarak faydalı oldu. Seleukos ve Maurya İmparatorlukları arasındaki sınır sonraki nesillerde sabit kaldı ve dostane diplomatik ilişkiler, büyükelçi Megasthenes ve Chandragupta'nın torunu Aşoka tarafından batıya gönderilen elçiler tarafından yansıtıldı.[1236] Daha sonra bölge kısaca ve nominal olarak Shunga İmparatorluğu tarafından kontrol edildi. Ancak, Shungaların gerilemesi ile bölge yerel Hindu ve Budist yöneticilere geçti ve yabancı yöneticiler tarafından kesintiye uğradı. Hint-Parthlar, Sakalar ve Kushanlar gibi bu yabancı yöneticilerin çoğu Hinduizm ve Budizm'e dönüşmüştü ve bu Hint dinlerini Orta ve Güney Asya'da destekledi. Bölge, Budist hükümdar Büyük Kanishka'nın altında yüksekliğine ulaşmıştı. Kushanların düşüşünden sonra bölge, Hindistan'ın Gupta İmparatorluğu'nun kontrolü altına girdi. Dönem boyunca, bölgede Hindu ve Budist sanatı ve mimarisi gelişmişti.[1237]

Hindistan Arkeolojik Araştırmaları'ndan ilk arkeologlara göre, İngiliz Hint İmparatorluğu Dönemi'nde, Hint ve Budist uygarlıklarından kalan güçlü kaleler buldular. Hindu Shahi Dönemi'nde kullanımda olan ve 1000 fit kareden büyük bir kale tarafından korunan dev bir şehir varmıştı. Dış sur topraktanmış ve duvarlar 200 fit kalınlığında ve 20 fit yüksekliğindeymiş. Kale, İslam'ın gelişine kadar Hindu ve Budist krallar tarafından korunmuştur. Kale ve şehir, Emir Timur tarafından yağmalanmıştı ve o andan itibaren şehir ve kale harabeye dönmüştü.[1238]

Eski şehrin kalıntıları, mevcut şehirden 1 kilometre uzaklıktadır. Tuğlaları hala görülebilmesine rağmen yağmur ve bakımsızlık nedeniyle genel olarak kötü durumdalar. Dr. Sayyed Zahid Ali Wasti, 1967 yılında Tulamba'yı ziyaret ettiğinde, surlarla çevrili, yüksek kuleli bir kale ve kalenin etrafındaki üç bin yıllık koruyucu hendek de dahil olmak üzere, birkaç mil bir alana yayılmış kalıntıları gördü. Duvarları güzelce çamurla sıvanmış ve zeminleri sağlam olmayan olarak tanımladı. 1967 yılında tarif ettiği şeylerin çoğu, o zamandan beri harabeler daha fazla tahrip edildiğinden ve aşındığından artık günün şartlarına uymayan hale gelmiş. Ancak hendek, hasarlı bölümleri onarmak için hendek kazıcılar kullanılarak 1988 yılında yenilenmiştir.

[1236]Kosmin, **a.g.k.**, 2014, 33-34.

[1237]A.H. Dani (1971). *Ancient Pakistan: Bulletin of the Department of Archaeology University of Peshawar, Vol. V, 1970-71*. Department of Archaeology, University of Peshawar.

[1238]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 224-227.

Şehir tuğladan inşa edilmiş surlarla çevrilidir ve evler, esas olarak, bugünkü şehrin bir mil güneyinde bulunan eski Tulamba kalesinden getirilen yanmış tuğlalardan inşa edilmiştir. Masson'a göre,[1239] bu "eski zamanlarda oldukça sağlam bir kale olmalıdır." Çok uzaklardan görülebilen yüksek duvarları genellikle gezginlerin ilgisini çektiği için Burnes'in dikkatinden kaçmış olması ilginçtir. Cunningham'a göre, güneyde 1000 fit karelik yüksek bir kale tarafından korunan açık bir şehirden oluşuyormuş. Dış sur, 200 fit kalınlığında ve 20 fit yüksekliğinde topraktan yapılmıştır ve tepesinde aynı yükseklikte ikinci bir sur vardır. Bunların her ikisi de orijinal olarak 12'ye 8'e $2\frac{1}{2}$ inçlik büyük tuğlalarla kaplıymış. Surun içinde 100 fit genişliğinde, 400 fit karelik bir iç kaleyi çevreleyen, 40 fit yüksekliğinde duvarları olan açık bir alan veya hendek vardır ve bunun ortasında 70 fit yüksekliğinde, bütün yere hakim olan kare bir kule veya kale vardır. Etrafta çok sayıda tuğla parçasının bulunması ve surların dış yüzlerinde birçok yerde hala mevcut olan tuğla sıralarının izleri, duvarların daha önce tuğladan yapıldığını doğrulamaktadır. Cunningham, bu eski kalenin, Ravi'nin su kaynaklarını tamamen kesen akışındaki değişikliğin bir sonucu olarak, sakinler tarafından yaklaşık 525 yıl önce terk edildiğinin söylendiğinden bahsetmiştir. Bu görev, Multanlı Mahmud Langa'nın damadı ve bakanı ve 1510 yılından 1525 yılına kadar varisinin kayınbiraderi olan Shujawal Khan'a atfedilir.[1240]

7.3.13. Atari

İskender'in Mallilere karşı yürüttüğü seferde ele geçirdiği 3. şehir, bütün tarihçiler tarafından benzer terimlerle anlatılır. Arrianos'a göre,[1241] "İskender daha sonra ordusunu, Mallilerin başka bir grubunun kaçtığını duyduğu belirli bir Brachmani şehrine yönlendirmişti." İskender'in saldırı haberini duyunca, evlerini ateşe verip şehri terk etmiş ve kaleye kaçmıştılar ve bazıları alevler içinde can verdiler. "Saldırı sırasında yaklaşık 5000 kişi ölmüştü ve yiğitlikleri o kadar büyüktü ki, çok azı canlı olarak düşmanın eline geçmişti." Hem Curtius[1242] hem de Diodoros,[1243] yangından ve Diodoros, 20.000 kişiden

[1239]Burnes, **a.g.k.**, 1834, 456.

[1240]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 224-225.

[1241]Arr. VI.7.

[1242]Curt. IX.4.10.

[1243]Diod. XVII.102.

sadece 3.000 kişi kaleye kaçabildiğinden bahsederler. Curtius ayrıca kalenin zarar görmediğini ve İskender'in bir askeri karargah bıraktığını belirtir.[1244]

Bütün bu açıklamalar, Tulamba'nın 20 mil batı-güneybatısında ve Multan'a giden ana yol üzerinde yer alan eski harap şehir ve Atari kalesinin konumu ve büyüklüğü ile çok iyi uymaktadır. Kalıntılar, 750 fit kare ve 35 fit yüksekliğinde güçlü bir kaleden, çevresinde bir hendek ve ortasında 50 fit yüksekliğinde bir kuleden oluşuyor. İki tarafta, 20 fit yüksekliğinde ve 1200 fit karelik bir höyük oluşturan şehrin kalıntıları vardır, tamamı 1800 fit uzunluğunda ve 1200 fit genişliğinde bir harabe kütlesidir. Tarihine dair bir hikaye yoktur, ancak tuğlaların büyük boyutu, oldukça eski bir yer olması gerektiğini göstermeye yeterlidir. Eski şehrin adı pek bilinmiyor. Atari, Sihlerin Atariwala ailesinin bir üyesi tarafından kurulmuş olan, yakın geçmişten gelen bitişik bir köydür. Ancak büyüklüğü ve gücü ile Tulamba ile Multan arasındaki çok elverişli konumundan yola çıkarak Cunningham, harap olan Atari höyüğünün, İskender'e karşı çok güçlü bir savunma yapan Brahmanların güçlü şehriyle özdeşleşmek için çok iyi bir iddiası olduğunu düşünmektedir.[1245]

Curtius, bu şehir hakkında ne Arrianos ne de Diodoros tarafından bahsedilmeyen bazı özellikler ekler; ancak yoldaşlardan birinin ifadelerine dayandırılabileceği için yine de dikkate alınmaya değerdir. İskender'in "bir tekneyle kalenin çevresini incelediğini" belirtir, bu muhtemelen yeterince muhtemeldir, çünkü hendek şüphesiz Multan hendeğinde olduğu gibi Ravi'den gelen suyla dolu oluyormuş. Bu günlerde Atari'nin eski kalesi, yakınlarından geçen eski kanalların birinden kolayca dolu olabilecek bir hendekle çevrilidir. Bu kanal yataklarının sayısı çok dikkat çekicidir; Cunningham, Atari'nin hemen batısında yakın paralel sıralar halinde en az on iki tane saymış, hepsi Sarai Siddhu'nun güneyindeki Ravi'nin eski yatağından çekilmişti. Bu nedenle Cunningham, Brahmanların şehrinin, İskender'in tahkimatları incelemek için tekneyle çıktığı suyla dolu bir hendekle çevrili olma olasılığını kabul etmektedir.[1246] Fakat Curtius, Ganj dışındaki Hindistan'daki en büyük üç nehrin, yani İndus, Hydaspes ve Akesines'in sularıyla

[1244]Curt. IX.4: "Arx erat oppidi intacta, in qua praesidium dereliquit."

[1245]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 228-229.

[1246]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 229.

birleşerek kalenin etrafında bir hendek oluşturduğunu eklediğinde,[1247] kanalın, Beş Nehir'in birleştiği yerin altında yer alan bir şehrin daha sonraki bir kuşatmasında geçen olaylardan tesadüfen aktarıldığını veya yazarın, kalenin hendekleri ve nehirlerin birleştiği yer ile ilgili iki ve tamamen farklı ifadeleri tek bir anlatımda karıştırdığını varsayabilirim. Ayrıca Diodoros nehirlerin birleştiği yeri de tanımlar, ancak sularının kale etrafında bir hendek oluşturduğuna dair hiçbir imada bulunmadığından, üç nehirle ilgili bu açıklamanın Curtius'un abartılı düşüncesinden kaynaklanmış olması oldukça olasıdır.

7.3.14. Multan

Ünlü Multan metropolü başlangıçta Ravi'deki iki adada bulunuyormuş, ancak nehir uzun zaman önce eski yönünü değiştirmiş ve en yakın noktası şu anda 30 milden daha uzaktadır. Ancak şiddetli seller sırasında Ravi'nin suları hâlâ eski yatağından aşağı akar.[1248] Multan, bir zamanlar hem aralarında hem de etraflarında akan eski bir Ravi yatağının karşı kıyılarında yer alan surlarla çevrili bir şehir ve güçlü bir kaleden oluşur. Orijinal alan, bölgenin genel seviyesinden en fazla 8 veya 10 fit yükseklikte iki alçak höyükten oluşmuştu. Günümüzdeki yükseklik 45 ila 50 fit arasında değişiyor, 35 ila 40 fit arasındaki fark, yüzyıllar boyunca çöplerin birikmesinden başka bir şey değildir. Cunningham bu gerçeği, doğal toprak, yani tuğlalar, küller ve insan mesleğinin diğer kanıtlarıyla karışmamış toprak seviyesine kadar birkaç kuyu kazarak bizzat tespit etmiştir.[1249]

Multan'ın tarihi antikçağa kadar uzanır. Antik kent, ünlü Hindu Multan Güneş Tapınağı'nın bulunduğu yermişti ve Malli Seferi sırasında Büyük İskender tarafından kuşatılmıştı.[1250] Multan, orta çağ İslami Hindistan'ının en önemli ticaret merkezlerinden

---

[1247]Curt. IX.4: "Ipse navigio circumvectus est arcem; quippe tria flumina, tota India praeter Gangen maxima, munimento arcis applicant undas. A septentrione Indus alluit; a meridie Acesines Hydaspi confunditur."

[1248]Burnes, **a.g.k.**, 1834, 07, yanlışlıkla ülkenin Multan çevresindeki sular altında kalmasını "Çenab ve kanallarına" bağlar. Nehir yerine karadan seyahat etmiş olsaydı, su baskınının Ravi'nin sel sularının Sarai Siddhu'dan doğrudan Multan'a doğru eski rotalarına devam etmesinden kaynaklandığını görecekti. Cunningham, 1856 Ağustosunun sonunda bu hattın üzerinden geçmişti ve Ravi'nin eski yatağını tamamen sular/sel altında kaldığını görmüştü.

[1249]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 230-231.

[1250]J.B. Bury (2015). *A History of Greece: To the Death of Alexander the Great*. Cambridge University Press, 810.

biriymiş,[1251] ve 11. ve 12. yüzyıllarda çok sayıda Sufi mistiğinin ilgisini çekerek şehre "Azizlerin Şehri" lakabını kazandırdı. Şehir, yakındaki Ukh şehri ile birlikte, o dönemden kalan çok sayıda Sufi mabediyle ünlüdür.[1252]

Multan Şehir Suru, eski Multan şehrini çevreleyen antik bir surdur. Savaşlarda yıkıldığı için birçok kez inşa edilmişti. Orijinal yapım süresi bilinmemekle birlikte Multan Kuşatması sırasında mevcutmuş ve ağır hasar görmüştü. Haram Kapısı yakınlarındaki bu surun bir kısmı yıkılmış ve İngiliz birlikleri tarafından şehre girmek için kullanılmıştır. Mevcut sur MS 1756 yılında inşa edilmiştir. Bu surlar şu an Multan Surlu Şehir Projesi kapsamında tamir edilmektedir.[1253]

Surun kapıları saat yönünün tersine sırayla Lohari Kapısı, Bohar Kapısı, Haram Kapısı, Pak Kapısı, Delhi Kapısı ve Dolat Kapısıdır. Zarar gören Kale, Pak Kapısı ile Delhi Kapısı arasındaki bir dönüşte, Alang yolu üzerinde yer almaktadır. Kule, 1849 yılında İngilizler tarafından yıkılan şehrin surlarının bir kalıntısıdır.[1254] Karakteristik olarak, Büyük İskender'in İndus Vadisi'ni istilası sırasında modern kalenin bulunduğu yerde yaralandığına inanılmaktadır.[1255]

Kale, kuzeybatıya bakan 2500 fit çapında veya düz kenarı ve şehre doğru 4100 fitlik kavisli bir cephesi olan, 6600 fitlik bir devre veya sadece bir mil ve bir çeyrek olan düzensiz bir yarım daire olarak tanımlanabilir. Dört kapının her birinde iki yan kule de dahil olmak üzere 46 kulesi veya burcu varmıştı. Kaleyi kıvrımın üçte ikisinden fazlasını çevreleyen surlarla çevrili şehir, 4200 fit uzunluğunda ve 2400 fit genişliğinde olup, uzun düz tarafı güneybatıya bakmaktadır. Multan'ın hem şehir hem de kale dahil olmak üzere duvarlarla çevrili çevresi toplamda 15.000 fit veya yaklaşık 3 mildir ve banliyöleri de dahil olmak üzere yerin bütün çevresi 4½ mildir. Bu son ölçüm, Multan Bölgesi'ni 30 li

[1251]S.C. Levi (2016). *Caravans: Punjabi Khatri Merchants on the Silk Road*. Portfolio - Penguin.

[1252]A.F. Khan (18 Jan., 2021). Multan's mangoes and multinationals. *DAWN*.

[1253]S.D. Torre et al., (2020). Regeneration of the Built Environment from a Circular Economy Perspective. *An Experience of Urban Transformation in Multan-Pakistani Punjab*. (Eds: A. Del Bo, D.F. Bignami, F. Bruno, M.V. Cardinale and S. Perego), Springer, 181–190.

[1254]M.H. Raza (1988). *Multan: Past & Present*. Colorpix.

[1255]N.A. Chaudhry (2002). *Multan Glimpses: With an Account of Siege and Surrender*. Sang-e-Meel Publications.

veya sadece 5 mil belirleyen Hiuen Tsang'ın tahmini ile neredeyse aynı fikirdedir.[1256] Her zamanki doğruluğuyla Multan'ı "çevresi dört buçuk milin üzerinde" olarak tanımlayan Elphinstone'nin tahminine daha da çok uyuyor.[1257] Elphinstone ve Burnes tarafından görüldüğünde, başlangıçta Ravi'nin suları ile çevrili olduğu için kalede hendek yokmuş. Ancak Burnes'in ziyaretinden kısa bir süre sonra, Ranjit Singh'in enerjik valisi Sawan Mall tarafından bir hendek eklenmişti. Duvarların Şah Cihan'ın en küçük oğlu Murad Baksh tarafından inşa edildiği söylenir; ancak Cunningham, 1854 yılında Multan'ın savunma duvarını kaldırdığında, duvarların genellikle çift olduğunu, dış duvarın yaklaşık 4 fit kalınlığında ve iç duvarın $3\frac{1}{2}$ fit ila 4 fit olduğunu görmüştü. 9 inç derinliğe kadar kireç harcıyla döşenen dış kısımlar dışında tamamı yanmış tuğla ve çamurdan inşa edilmişti.[1258]

7.3.15. Aleksandreia Ukh

7.3.15.1. Konumu

Ukh'un eski şehri, *Panjnad*'ın[1259] doğu kıyısında, Multan'ın 70 mil güney-güneybatısında ve günümüzde Mithankot'ta İndus ile birleşme noktasının 45 mil kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Alexander Cunningham'a göre Ukh, MÖ 325 yılında İskender tarafından İndus üzerinde kurulmuş olan Aleksandreia ile aynıymış.[1260] İndus üzerindeki Aleksandreia'nın, Akesines Nehri'nin İndus ile birleştiği yerde bulunduğu ve Trakya sakinleri tarafından iskân edildiği söylenmektedir.[1261] Bu yüzden Ukh bir zamanlar İndus Nehri'nin kıyısında bulunuyormuş, ancak nehir o zamandan beri yönünü değiştirmiş ve iki nehrin birleştiği yer yaklaşık 25 mil güneybatıya kaymıştır.

[1256]Yen-ts'ung, S. Julien and Huili (2022). *Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang Et De Ses Voyages Dans L'inde, Depuis L'an 629 Eusqu'en 645*… Vol. 3, Creative Media Partners, LLC., 173.

[1257]M. Elphinstone (1819). *Account of the Kingdom of Caubul, And Its Dependencies in Persia, Tartary, and India; Comprising A View of the Afghaun Nation, And A History of the Dooraunee Monarchy*. Vol. I, London, 27.

[1258]Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 231-232.

[1259]Panjnad Nehri, Pencap'ın beş nehrinin, yani Jhelum, Chenab, Ravi, Beas ve Satlec'ın art arda birleşmesi oluşmaktadır.

[1260]*Imperial Gazetteer of India* 1908.

[1261]J.R. Ashley (1998). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 B.C*. McFarland & Company, Inc.

MS 712 yılında Muhammed bin Qasim Ukh'u fethetti. İstilasından önceki yüzyıllarda şehrin çok az detayı vardır. Ukh muhtemelen 1006 yılında Gazneli Mahmud tarafından fethedilen *Bhatia* olarak kaydedilen şehir idi.[1262] 1094 yılında İsmaili Şiiliğinin Nizari ve Musta'li mezhepleri arasındaki bölünmenin ardından, Ukh birkaç yüzyıl boyunca Nizari misyoner faaliyetinin merkezi haline gelmiştir ve günümüzde şehir ve çevredeki bölge, ünlü pīr'lerin sayısız mezarlarının yanı sıra bu Sufi pirlerin dindar kızları ve eşlerinin çok sayıda mezarıyla doludur.[1263]

7.3.15.2. Arkeolojik Belgeler

17 kiremitli mezar anıtı ve ilgili yapılar, Ukh'un kentsel dokusuna sıkıca örülmüştür. Türbeler, özellikle Syed Jalaluddin Bukhari ve ailesinin mezarları, yakındaki Multan şehrinden ithal edilen kiremit harmanı ile güney Pencap'a özgü bölgesel bir yerel tarzda inşa edilmiştir.[1264] Bu yapılar genellikle, dekoratif burçlar ve mazgalların eklenmesi gibi Tughlaq askeri mimarisinin unsurları ile sekizgen kaideler üzerinde kubbeli mezarlardı.[1265]

200 yıl boyunca inşa edilen üç türbe özellikle iyi bilinmektedir ve beraberindeki 1400 mezarla birlikte UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi'ne geçici olarak yazılan Ukh Anıt Kompleksi'ni oluşturur.[1266] Türbelerden ilkinin Sheikh Baha'al-Halim için öğrencisi Suharwardiya Sufi pir Jahaniyan Jahangasht tarafından, ikincisi ise 1494 yılında ikincisinin torunun kızı Bibi Jawindi için ve üçüncüsü, ikincisinin mimarı için inşa edildiği söylenir.

19. yüzyılın başlarındaki sel, yapısal problemler ve duvar ve cilaların bozulması da dahil olmak üzere şehrin birçok mezarı aşırı hasar görmüştü.[1267] Sorunlar devam etse de Ukh Anıt Kompleksi, Dünya Anıtlar Fonu tarafından 1998 Dünya Anıtları İzle listesinde,

---

[1262]*Imperial Gazetteer of India* 1908.

[1263]Maclean, **a.g.k.**, 1989; M.A. Asif (2016). *A Book of Conquest: The Chachnama and Muslim Origins in South Asia*. Harvard University Press.

[1264]J.A. Burrison (2017). *Global Clay: Themes in World Ceramic Traditions*. Indiana University Press.

[1265]R. Hillenbrand (1994). *Islamic Architecture: Form, Function, and Meaning*. New York: Columbia University Press.

[1266]Uch Monument Complex - World Monuments Fund; Burrison, **a.g.k.**, 2017.

[1267]Amery and Curran, **a.g.k.**, 2001, 103.

2000 ve 2002 yıllarında tekrar listelendi.[1268] Fon daha sonra American Express'ten koruma için mali destek sağlamıştır.

7.3.15.3. Modern Araştırmalar

İndus'un yönündeki değişiklik, 1786 ile 1796 yılları arasında Pencap ve Kabil'i ve 1787-88 yılında bu bölgeyi araştıran Wilford'un araştırmacısı Mirza Mogal Beg'in zamanından beri gerçekleşti. Eski kanal, Nala Puran veya Eski Akarsu adıyla hala akmaktadır. *Uchcha*, hem Sanskritçe hem de Hintçede "yüksek, ulu" anlamına gelir; ve bu nedenle Uchchanagar, yüksekte bulunan herhangi bir yer için yerel/ortak bir addır. Dolayısıyla, Delhi'nin 40 mil güneydoğusundaki Kali Nadi'nin yüksek kıyısında, Muhammedilerin dediği gibi Uchchagaon veya Bulandshahr vardır. Chenab ve Jhelum'un birleştiği yerin batısındaki bir höyüğün üzerinde başka bir Ukh vardır ve yine bir höyüğün üzerinde yer alan üçüncü bir Ukh, bu açıklamanın konusudur. Burnes'e göre Ukh, birbirinden birkaç yüz yarda[1269] uzakta ve her biri bir tuğla duvarla çevrili, şu an harabe halinde olan üç ayrı kasabadan oluşmaktadır.[1270] Masson[1271] yalnızca iki ayrı kasabadan bahseder; ancak yerel halka göre, bir zamanlar Uchchanagar adında yedi farklı kasaba varmıştı. Mogal Beg'in haritasında Ukh, "yedi ayrı köyden oluşan" ifadesiyle bulunur. Masson'a göre Ukh, esas olarak “çok geniş olan ve bölgenin bozulmamış refahını kanıtlayan eski şehirlerin kalıntıları ile ayırt edilir.” Burnes'e göre, Ukh şehri, Chenab akının açığa çıkardığı bir kısım/bölümden ev kalıntılarından oluştuğuna karar verdiği bir höyüğün üzerinde durmaktadır. Yer defalarca yıkılıp yeniden inşa edildiğinden, bu görüş şüphesiz doğrudur.

7.4. Genel Değerlendirme

Antikçağdan günümüze kadar adını koruyan Taksila arkeolojik alanı, Bhir Höyüğü, Sirkap ve Sirsukh olmak üzere birbirini izleyen üç yerleşim yerinden oluşmaktadır. MÖ 326 yılında Büyük İskender, Omphis tarafından hemen kendisine teslim edildiği için şehrin kontrolünü savaşmadan ele geçirmiştir.

[1268] Uch Monument Complex - World Monuments Fund.

[1269] 1 *yarda* = 0.914 metredir.

[1270] Burnes, **a.g.k.**, 1834, 79.

[1271] C. Masson (1844). *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan, The Panjab, & Kalat, During a Residence in those Countries*. London, 22.

Taksila'daki ilk yerleşim yeri, Sirkap'ın güneybatı kenarındaki Hathial höyüğünde bulunmaktadır. Burada 2. binyılın sonlarından Akhaimenid Dönemi'ne kadar süren sözde ikinci kentleşme döneminin başlangıcına işaret etmektedir. Bhir Höyüğü olarak bilinen 2. yerleşim yeri, IV. ve III. tabaka, MÖ 4. ve 3. yüzyıllara, II. ve I. tabaka ise MÖ 2. ve 1. yüzyıllara aittir. Bhir Höyüğü'nde yaptığı kazılarda ortaya çıkarılan meydanlar, caddeler ve sokalarla birbirine bağlanmıştır. Dükkan, atölye ve konut yapılarının yanı sıra bir tapınak, bir yönetim binası ve bir pazar meydanı bulunmaktadır.

Sirkap, bir Hint-Yunan yerleşim yeridir. Sirkap, batılı, doğulu ve yerel unsurların bir karışımıdır. Kent planlama bakımından batılıdır: kuzeyden güneye uzanan ve caddeleri dik açılarla kesen düzenli sokaklar, blok sistemi içinde düzenlenmiş evler Hippodamos planını yakından takip eder. Ancak merkezi bir açık avlu etrafında düzenlenmiş odalara sahip evlerin kendileri, hem yerel hem de Hint geleneğinde yaygın olan doğu modelini takip etmektedir. Mimari detaylarda, Ion ve Korinth düzeninde sütun başlıkları ve kaideler batı etkisini yansıtmaktadır. Budist tapınaklarında bunlar, Stupa ve Torana kapısı gibi Hint Budist mimarisinin unsurlarıyla birleştirilir.

Sirkap Apsidal Tapınagı ile çevredeki çeşitli Budist alanlarında bulunan alçı başlıklara özel bir önem verilmelidir. Çünkü bunlar, Budist figürleri temsil etmelerine rağmen sanatsal bakımdan batıya yönelimlidir. Dani, bunlarda, Hellenistik veya Hellenleştirici sanatsal motifleri Budist fikirlerle birleştiren ünlü Gandhara sanatının doğrudan kökenini görmektedir. Taksila'daki Kuşan ve Kuşan sonrası dönemlere ait Budist yerleşim yerleri, o zamanlar bütün Kuzeybatı Hindistan ve daha da kuzeybatıdaki Greko-Baktria (örn. Surkh Kotal ve Termez) sanatında gelişen benzer bir karşılığa sahiptir. Budizm ile Gandhara sanatı kuzeye ve kuzeydoğuya taşınmış ve böylece Orta Asya sanatına Hellenistik etki getirmiştir. Az da olsa Hindistan sanatında da bazı izler bırakmıştır.

Sirkap yerleşim yeri, Marshall tarafından kapsamlı bir şekilde kazılarak araştırılmıştır. Kazılan alan düzenli sokaklar, dükkanlar ve mütevazi evleri içermektedir. Ayrıca, olağanüstü birkaç Budist tapınağı bulunmaktadır. Bir Stupa içeren Apsidal Tapınak, aşağı yukarı Hint Çaitya modelini takip etmektedir. F Blok, Korinth başlıkları ve Hint kemerleri ile karma mimarinin muhteşem bir örneği olan Çift Başlı Kartal Stupa Tapınağı'nı içerir. Yapıda, aralarında Aşoka'nın Aramice yazıtını içeren mermer levhanın da bulunduğu eski yapılardan taşlar kullanılmıştır. Saray (Blok K) ve Mahal alanında

karmaşık bir yapı bulunmaktadır. Burası Marshall tarafından bir saray olarak tanımlanmış, ancak Dani'ye göre eğitimle ilgili bir yapı olabilir.

Taksila'nın en ilginç mimari kalıntıları kesinlikle tapınaklarıdır. Sirkap'ın kuzeybatısındaki Jandial alanında iki Hellenistik tapınak bulunmaktadır. Jandial C'deki tapınak, bir Yunan tanrısına ait Ion düzeninde Hellenistik bir tapınaktır.

Ayrıca, sikkelerden sonra Hellenizasyonun izlerini en çok taşıyan taş plakalar Sirkap'ta çok sayıda bulunmaktadır. Bu plakaların çoğu Hint-Part Dönemi'ne (MS 1. yüzyıl) aittir.

Taksila'nın merkezi olan Sirsukh yerleşim yeri, Kuşan Dönemi'ne aittir. Ancak, Sirsukh yerleşim yerinde arkeolojik kazılar oldukça sınırlıdır.

Yukarıda bashedilen arkeolojik materyalların yanı sıra, Taksila yerleşim yerlerinde Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun Dönemi'ne ait çok sayıda sikke ele geçmiştir. Bu sikkeler üzerinde yaygın olarak betimlenen Yunan tanrıları (Zeus, Apollon, Athena, Dionysos, Aphrodite vb.), atribüleri (kerykeion, üçlü yaba vb.) ve Herakles gibi kahramanlar, Hellen kültürünün Pencap Bölgesi'ndeki etkisini açıkça göstermektedir. Ayrıca Hellenizasyon izleri (İskender başı, ornamentler arasında *palmet* ve *meander*) taşıyan seramikler de ele geçmektedir. Kısacası, Taksila, Ai-Khanoum ve Çarsadda'nın dışında, uzak doğudaki Hellenistik varlığın en önemli kentlerinden biridir.

Jobnathnagar, Arrianos'un anlatımına göre Alexander Cunningham gibi modern araştırmacılar tarafından yeri tespit edilmeye çalışan kentlerden biridir. Bugüne kadar bu kentte Hellen kültürüne dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Aleksandreia Bukephalos, Büyük İskender'in en sevdiği at olan Bukephalos'un anısına MÖ 326 yılında kurulmuş bir kenttir. Bukephalos, MÖ 326 yılında Hydaspes Savaşı'ndan sonra ölmüştür. Bu kentin konumu konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Aleksandreia Nikaia, Büyük İskender tarafından Hydaspes Nehri'nin karşı yakasında kurulan bir kenttir. İskender, Hydaspes Savaşı'nda kazandığı zaferin hatırasına Nikaia kentini inşa ettirmiştir. Bu kentin konumu konusunda da görüş ayrılıkları vardır.

Sangala (Sialkot), Pencap Bölgesi'nde yer alan antik bir kenttir. Daha önceden var olan kent, MÖ 326 yılında Büyük İskender'in Hindistan Seferi sırasında ele geçirilmiştir. Kral I. Menander Dönemi'nde Sangala, Hint-Yunan Krallığı'nın başkentiydi.

Bu kentlerin yanı sıra, Multan dışında önceden var olan Pimprama ve Tulamba kentlerinin varlığı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Büyük İskneder tarafından kurulan Hyphasis üzerindeki Aleksandreia (MÖ 326), Aleksandreia Ukh (MÖ 325) kentlerinin

lokalizasyonu konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Ayrıca, antik kaynaklara dayanarak modern araştırmacıların yerlerini tespit etmeye çalıştığı Aleksandreia Soriane, Kot Kamalia, Harappa, Ajudhan, Atari kentleri de bulunmaktadır. Bu kentlerin konumu konusunda da görüş ayrılıkları mevcuttur.

Pencap Bölgesi, tarihi boyunca çeşitli medeniyetlerin etkisi altında kalmıştır. İndus Vadisi Uygarlığı, Aryanlar, Maurya İmparatorluğu ve Hellenistik etkiler gibi farklı kültürlerin izlerini taşımaktadır. Bu dönemlerdeki yerleşim yerlerinin planlaması, mimarisi ve sanatı, Pencap Bölgesi'nin zengin ve çeşitli tarihini yansıtan önemli kalıntılar bırakmıştır.

Pencap Bölgesi'ndeki kentlerde Yunan tapınaklarının benzeri yapılar veya sütunlu galeriler gibi mimari öğeler bulunmaktadır.

Pencap Bölgesi'nde Hellenistik kentlerin yer seçiminde coğrafi konum önemli bir rol oynamıştır. Pencap Bölgesi, Hindistan Alt Kıtasının kuzeybatısında yer almaktadır. Stratejik bir konumda olmak, ticaret yollarına yakın olmak veya su kaynaklarına erişimin kolay olması gibi faktörler, Pencap kentlerinin yer seçiminde etkili olmuştur.

Su kaynakları, Hellenistik kentlerin yer seçiminde kritik bir faktördür. Pencap Bölgesi, İndus Nehri'nin bulunduğu bir bölgedir ve bu nehir ve diğer kolları, antik kentlerin su ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamıştır. İyi bir su kaynağına yakın olmak, tarım faaliyetleri ve su temini açısından kentlerin gelişimi için önemlidir. Pencap antik kentleri, özellikle Taksila, Multan ve Ukh gibi kentler, İndus Nehri'nin yanında yer almaktadır.

Pencap Bölgesi, verimli topraklara sahip bir tarım bölgesidir. Antik kentlerin yer seçiminde tarım potansiyeli ve tarım faaliyetlerine uygun topraklar önemli olmuştur. Tarıma dayalı ekonomiler için uygun iklim ve toprak koşulları, yerleşim yerlerinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Güvenlik ve savunma açısından Hellenistik kentlerin avantajlı bir konumda olması da önemli bir faktördür. Yüksek tepelerde veya nehir kıyılarında inşa edilen Pencap kentleri, doğal savunma sağlayabilen konumlarda yer almıştır. Stratejik bir konumda olmak, saldırılara karşı korunmayı kolaylaştırmıştır.

Antik dönemde ticaret büyük bir öneme sahiptir ve Hellenistik kentlerin ticaret yollarına yakın olması tercih edilmiştir. Ticaret yollarına yakın olmak, Pencap antik kentlerinin ekonomik gelişimi için önemliydi. Özellikle İndus Nehri ve diğer kolları, ticaretin kolaylıkla yapılmasını sağlamış ve antik kentlerin refahını artırmıştır. Taksila ve

Multan gibi şehirler, İndus Nehri Vadisi'nde stratejik bir konumda yer aldığı için ticaretin kolaylıkla yapılmasını sağlamıştır.

İklimin tarım ve hayvancılık faaliyetlerine uygun olması, yerleşim yerlerinin gelişimini desteklemiştir. Aynı zamanda, doğal kaynakların varlığı da ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi açısından önemli olmuştur. Pencap kenlerinin yer seçiminde iklim koşulları ve doğal kaynaklar en önemli rol oynamıştır.

Taksila, Pencap Bölgesi'nde bulunab önemli bir antik kenttir ve Hellenistik etkilerin ön planda olduğu bir merkezdir. Kentin merkezinde düzenli sokaklar ve meydanlar bulunmaktadır. Ayrıca, Hellenistik tarzdaki tapınaklar, saraylar ve diğer kamu binaları da kentteki Hellenistik etkilerin bir göstergesidir.

Sirkap, Taksila yakınlarında yer alan bir başka kenttir. Buradaki kalıntılar, Hellenistik Dönem'e ait şehir planlaması ve yapısal özelliklerin izlerini taşımaktadır. Sirkap'ta düzenli sokaklar, kent merkezi ve kamu binaları gibi Hellenistik kent planlamasının karakteristik unsurları bulunmaktadır.

Jaulian, Taksila'da bulunan bir diğer önemli antik kent ve Budist manastır kompleksidir. Jaulian'daki kalıntılar, Hellenistik Dönem'e ait mimari ve yerleşim özelliklerini göstermektedir. Kentteki yapılar arasında tapınaklar, sarnıçlar ve sütunlar bulunur. Bu yapılar, Hellenistik mimarinin etkilerini yansıtan öğeler taşımaktadır.

Pencap Bölgesi'nde yer alan antik kentlerin planlarında izgara planı kullanımı yaygınlaşmıştır. Izgara planı, düzenli ve geometrik bir şehir planlaması anlamına gelir ve sokaklar ve binalar arasında düzenli bir ağ oluşturmaktadır.

Taksila, Pencap Bölgesi'ndeki önemli bir antik kenttir. Taksila, Pencap kentlerinin planlarında Hellenizasyonun izlerini gösteren en önemli kentlerden biridir. Taksila'nın planlamasında ızgara planı kullanılmıştır. Kentin merkezi alanında düzenli bir sokak ağı ve kare veya dikdörtgen şeklinde parsellerin bulunduğu bir düzenlemeye sahiptir.

Hellenistik Dönem'deki konut mimarisinde, atrium ve peristil gibi iç avlu ve sütunlu galeriler önemli bir rol oynamıştır. Bu öğeler aynı zamanda Gandhara kentlerindeki bazı konutlarda da görülmektedir. Örneğin, Taksila'da bulunan bazı konutlarda atrium ve peristil özellikleri bulunmaktadır.

Hellenistik mimarinin bir unsuru olan sütünlü caddelere dair izlere, Taksila ve Sirkap'ta rastlanmaktadır

Gandhara kentlerinde olduğu gibi Sirkap'ta da Korinth düzenindeki sütunlar bulunmuştur.

Pencap kentlerinde Hellenizasyonun izlerini taşıyan seramikler, arkeolojik buluntular arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu seramikler, teknik (siyah figür ve kırmızı figür tekniğinde), motif ve stil bakımından Yunan tarzını yansıtmaktadır.

Ayrıca, motif ve süslemelerde de yaygın olarak Yunan tarzı görülmektedir. Yunan tanrıları, kahramanları ve konusunu mitolojiden alan sahneler bulunmaktadır. Figürler ideal stilde gösterilmiştir.

Seramiklerde bazen Yunanca ibareler bulunmaktadır. Bunlar, Yunan dilinin etkisini ve kullanımını gösterirken, seramiklerin üretim yerine dair bilgiler de içermektedir.

Sirkap'ta (Taksila) bulunan Lotus kaselerinde Yunan mitolojisinden sahneler ve Apollon, Artemis, Dionysos gibi tanrılar tasvir edilmiştir. Süslemelerinde *palmet* ve *meander* gibi motifler yer alır.

Figürlerde anatomik detaylar, oranlar, kas yapıları ve hareket ifadelerine dikkat edilmektedir. Figürlerin giyimleri *khiton*, *himation* gibi Yunan tarzındadır.

Pencap kabartmaları, Pers ve Makedonya İmparatoluğunun Hindistan'ı fethetmesi ve yerel Hint kültürüyle etkileşime girmesi sonucunda ortaya çıkan yerel bir sanat stiline aittir.

Pencap adak kabartmalarında figürler, Yunan sanatının etkisinde, üç boyutlu ve doğal görünümde tasvir edilmiştir. Bu, Yunan heykel sanatının gerçekçiliğini yansıtır. Ayrıca, Pers etkisi olarak kabartmalarda genellikle düz bir arka plan kullanılmıştır. Bu, Pers sanatında sıkça görülen bir özelliktir.

Kabartmalarda tasvir edilen figürlerin giyim tarzları ve aksesuarları Yunan ve Pers etkilerini yansıtmaktadır.

Pencap adak kabartmalarında, Yunan ve Pers mitolojilerinin yanı sıra alınmış konular görülmektedir. Bazı kabartmalarda Zeus, Herakles veya Apollon betimleri görülür. Aynı zamanda Pers tanrısı Ahura Mazda gibi figürler ve kanatlı aslan gibi semboller görülmektedir.

Kabartmaları, genellikle taş veya pişmiş toprak üzerine oyma veya döküm tekniğiyle yapılmıştır. Bu teknikler, hem Yunan hem de Hint sanatında kullanılan yaygın tekniklerdir.

Kabartmalardaki Pers ve Yunan etkileri, kültürel etkileşim ve sentezin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Pers ve Yunan etkileri, Makedonya Krallığı'nın Hindistan'ı fethetmesi ve yerel Hint kültürüyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bir kültürel sentezin bir parçasıdır. Bu

etkileşim, farklı kültürlerin fikirleri, sanat anlayışları ve mitolojileri arasında bir köprü kurulmasına ve yeni bir kültürel ifade biçimi oluşmasına yol açmıştır.

Pers ve Yunan etkileri, Pencap kabartmalarına estetik bir zenginlik katmıştır. Yunan heykel sanatının gerçekçilik anlayışı, perspektif kullanımı ve anatomi görülmektedir. Pers etkisi ise figürlerin hareketliliği ve dramatik ifadeleri gibi öğelerle kendini göstermektedir. Bu farklı etkiler, Pencap adak kabartmalarını görsel açıdan çeşitlendirir ve zenginleştirir.

Pers ve Yunan etkileri, kültürel iletişim ve değişimin bir göstergesidir. Makedonya Krallığı'nın Hindistan'ı fethetmesiyle birlikte, farklı kültürler arasında bir etkileşim ve alışveriş gerçekleşmiştir. Bu etkileşim, sanatın yanı sıra dil, giyim, felsefe, mimari ve diğer alanlarda da ortaya çıkmıştır. Bu süreç, kültürel çeşitliliği ve etkileşimi teşvik ederek, yeni fikirlerin ve sanatsal ifadelerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur.

Sikke ve madalyonlar, Pencap Bölgesi'ndeki kentlerde bulunan ve Hellenistik etkiyi yansıtan önemli arkeolojik buluntular arasındadır. Bu skkeler, Yunan tanrılarını ve sembollerini içermektedir.

Pencap kentlerinde ele geçen Hint-Yunan sikkeleri, Hint ve Yunan kültürü arasındaki etkileşimin bir göstergesidir.

Hint-Yunan sikkelerinin bir yüzünde Zeus, Apollon, Athena gibi Yunan tanrılarına ait tasvirler görülmektedir.

Sikkelerdeki figürler, Yunan stili kıyafetler ve aksesuarlar taşımaktadır.

Bazı sikkelerde, Yunan ve Hindu tanrıları bir arada örneğin Herakles ile Ganapati (Ganesha) veya Zeus ile Şiva gibi tanrılar betimlenmişlerdir.

Hint-Yunan sikkelerinde, bazı örneklerde hem Yunanca hem de Kharosthi lejantlar bulunmaktadır. Bu, diller arası etkileşimi ve kültürel kaynaşmayı yansıtır.

Sikkelerdeki tasarımlar, Yunan estetik ve kompozisyon tekniklerini yansıtmaktadır. Simetrik düzen, dengeli dağılım ve perspektif kullanımı gibi Yunan kompozisyon özelliklerine sıkça rastlanmaktadır. Bu, Yunan sanatının Hint kültürüne aktarılmasının bir göstergesidir.

Pencap kentlerinde bulunan Hint-İskit sikkeleri, İskitlerin Hindistan'ı istila etmesi ve bölgedeki Hint kültürüyle etkileşime girmesi sonucunda ortaya çıkan sikkelerdir.

Hint-İskit sikkelerinde Zeus, Herakles, Apollon gibi Yunan tanrıları veya kahramanlarının tasvirleri yer almaktadır.

İskit sikkelerinde, Yunan stili kıyafetler ve aksesuarlar giyen figürler tasvir edilmiştir. Yunan modasının etkileri, sikkelerdeki figürlerin giyim tarzında ve aksesuarlarında görülmektedir. Bu, Yunan estetiğinin İskit kültürüne yansıması olarak değerlendirilmektedir.

Bazı Hint-İskit sikkelerinde Yunan alfabesi veya Yunanca lejantlar yer almaktadır. Bu, Yunan dilinin veya yazı sisteminin İskitler tarafından benimsendiğini veya etkilendiğini göstermektedir. Yunanca lejantlar, sikkelerin üzerindeki bilgileri içermektedir.

İskit sikkelerinde, Yunan sanatının etkileri ve Yunan stili kompozisyon teknikleri gözlemlenmektedir. Örneğin, simetrik düzen, perspektif kullanımı, detaylı figürlerin tasviri gibi Yunan sanatının özellikleri sikkelerde görülmektedir.

Pencap kentlerinde bulunan Hint-Part sikkeleri, Part krallarının Hindistan'da hüküm sürdüğü dönemde kullanılan sikkelerdir. Bu sikkelerde tanrılar, mitolojik figürler ve çeşitli semboller tasvir edilmiştir. Hint-Part sikkelerinde Hellenizasyonun izlerine nadiren rastlanmaktadır. Ancak, bazı özel durumlarda Hellenizasyonun izleri gözlemlenmektedir.

Bazı Hint-Part sikkelerinde Herakles veya Apollon gibi Yunan tanrıları veya kahramanlarının figürleri yer almaktadır. Bu, Yunan mitolojisinin Hint-Part kültürüne etkisinin bir göstergesidir.

Bazı Hint-Part sikkelerinde, Yunan estetiği ve kompozisyon teknikleri görülmektedir. Simetrik düzen, denge, perspektif kullanımı ve detaylı figürlerin tasviri gibi Yunan sanatının özellikleri sikkelerde yer almaktadır.

Kuşan sikkelerinde, Zeus, Herakles, Apollon, Hermes gibi Yunan tanrıları ve kahramanların tasvirleri sıkça görülmektedir.

Bazı Kuşan sikkelerinde Yunanca lejantlar yer almaktadır. Yunan alfabesiyle yazılmış isimler, unvanlar (örn. *maharajasa rajadirajasa*) veya diğer metinler sikkelerin üzerinde görülmektedir. Bu, Yunan dilinin Kuşan İmparatorluğu'nun resmi yazışmalarında veya ticaretinde kullanıldığını göstermektedir.

Kuşan sikkelerinde, Yunan sanatının teknikleri ve kompozisyon özellikleri de izlenmektedir. Sikkelerdeki figürlerin detaylı tasvirleri, perspektif kullanımı, simetrik düzen ve denge gibi Yunan sanatının izleri görülmektedir.

Pencap kentlerindeki Kidarite Hun sikkelerinde Hellenizasyonun izleri nadiren görülmektedir. Kidarite Hunları, MS 4. ve 5. yüzyıllarda Orta Asya'dan Hindistan'a

yayılan bir göçebe Hun halkıdır. Bu dönemde, Kidarite Hunları çoğunlukla kendi yerel kültürlerini ve geleneklerini sikkelerinde yansıtmışlardır. Ancak bazı nadir durumlarda, Hellenistik etkilerin izleri gözlemlenmektedir.

Bazı Kidarite Hun sikkelerinde Zeus, Apollon, veya Herakles gibi Yunan tanrılarının veya mitolojik figürlerin tasvirleri yer almaktadır.

Sikkelerdeki figürler, Yunan stili kıyafetler veya başlıklar giymektedir.

Pencap kentlerinde bulunan Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun sikkeleri, Kuzeybatı Hindistan'da yaşanan siyasi ve kültürel değişimleri yansıtan önemli tarihi ve numismatik kaynaklardır. Bu sikkeler, o dönemde hüküm süren kralların para sistemlerini, politik ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Hint-İskit sikkeleri, İskit kültürü ve geleneklerini yansıtırken, bazı durumlarda Hellenistik etkiler de gözlemlenmektedir. Bu sikkeler, Hindistan'ın Orta Asya ile olan ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini ortaya koymaktadır.

Hint-Part sikkeleri, Pers ve Hint motiflerini bir araya getirerek tasarlanmıştır.

Kuşan sikkeleri, Hellenistik etkilerin güçlü bir şekilde görüldüğü sikkelerdir. Yunan tanrıları, Yunan stili kıyafetler ve Yunan sanatının izleri bu sikkelerde gözlemlenmektedir. Kuşan sikkeleri, Hintistan'daki kültürel ve siyasi değişimleri yansıtan önemli bir arkeolojik kaynaktır.

Kidarite Hun sikkeleri, genellikle kendi kültürlerini ve geleneklerini yansıtmaktadır. Ancak, bazı durumlarda Hellenistik etkiler de gözlemlenmektedir. Yunan tanrılarının veya mitolojik figürlerin tasvirleri, Yunan stili kıyafetler veya başlıklar gibi unsurlar Kidarite Hun sikkelerinde bulunmaktadır. Bu sikkeler, Hintistan'ın Orta Asya ile olan ilişkilerini ve kültürel etkileşimlerini yansıtırken, Kidarite Hun İmparatorluğu'nun varlığını ve etkisini belgeleyen önemli bir numismatik kaynaktır.

Taksila'da bulunan taş plakalarda, Athena ve Herakles (**Taş Plaka 2**); *Mainades* ile Herakles; Aphrodite'nin doğumu (**Taş Plaka 4**); Phaedra ve Hippolytus; Ankhises ile Aphrodite (**Taş Plaka 6**); Eros'u cezalandıran Aphrodite (**Taş Plaka 5**); Apollon ile Daphne (**Taş Plaka 1**); Artemis yıkanırken Aktaieon tarafından izlenmesi ve Aktaeon'un cezalandırılması (**Taş Plaka;** Ariadne ile Dionysos, Pan ve alayı ile (**Taş Plaka 7**); Poseidon (?) ve eşlikçileri (**Taş Plaka 10**); Zeus'un boğa kılığında Europa'yı kaçırması (**Taş Plaka 3**) konu edilmiştir.

Pencap kentlerinde bulunan taş plakalarda Yunan etkisi oldukça belirgin bir şekilde görülmektedir. Özellikle Yunan sanatının gerçekçi anatomik detayları, idealize edilmiş insan vücutları ve doğal hareket ifadeleri, Pencap taş plakalarında da izlenmektedir. Bu, Yunan sanatının teknik ve stilistik özelliklerinin Pencap Bölgesi'ndeki yerel sanatçılar tarafından benimsenip uygulandığını göstermektedir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Hindistan Tarihinin Ana Hatları (Tablo 7)

İskender'in Hindistan Seferi sırasında Hindistan tek bir bölgeydi.[1272] Himalaya sıradağlarından güneye doğru Umman Denizi ile Bengal Körfezi arasında Hint Okyanusu'na uzanan yarımada Hindistan olarak bilinmekteydi. Bölgenin büyük kısmı, devasa boyutlarda bir yarımada olması nedeniyle Hindistan Alt Kıtası[1273] denilmekteydi. Hindistan topraklarını oluşturan bölge, günümüzde Hindistan, Pakistan ve Bangladeş arasında bölünmüştür.

Hindistan tarihi, Harappan[1274] veya Mohenjodaro Uygarlığı olarak bilinen İndus Vadisi Uygarlığı'nın doğuşuyla başlamıştır. Bu uygarlık, MÖ 3300 civarında Güney Asya'nın batı kesiminde, bugünkü Pakistan ve Batı Hindistan'da gelişmiştir. İndus Vadisi Uygarlığı, Mısır, Mezopotamya ve Çin uygarlıkları ile çağdaş ve bu uygarlıklardan en büyüğü olarak geçmekteydi.

MÖ 600 civarında Hindistan Alt Kıtası'nda on altı büyük krallık (Mahajanapadalar) vardı (**Harita 11**). Bunlar Gandhara, Kuru, Kosala, Matsya, Magadha, Anga vb.'dir. Bunlardan en güçlü iki krallık Kosala ve Magadha (Ganj'in aşağı akımı) idi. MÖ 6. yüzyılda bu bölgelerde Jainizm ve Budizm'in etkisiyle dini reformlar gelişmekteydi. MÖ 4. yüzyılda Magadha, bütün kuzey Hindistan'da başat güç olarak ortaya çıkmış, başkenti Pataliputra'daydı.[1275] Ancak, Büyük İskender'in gelişiyle kentin gelişimi hızlı bir biçimde kesintiye uğramıştır.

Maurya (Morzo) İmparatorluğu Dönemi (MÖ 322-185), Hindistan tarihinde yeni bir çağı başlatmakla birlikte, parçalanmış krallıklardan oluşan bölgelerin bir arada yer aldığı bir dönem olmuştur. MÖ 326'da İskender, Taksila ve Porus krallıklarına saldırdığı esnada Hindistan'da bulunan krallıkların da içine korku yayılmış ve idare sistemi etkisiz hale gelmeye başlamıştır. Ancak, İskender'in ölümünden sonraki karışıklık Magadha'daki Maurya kabisinin bir genci olan Chandragupta Maurya'ya (MÖ 322-298) kalmıştır. Kral Maurya, ülkesini Yunanlıların boyunduruğundan kurtarmak için Pencap

[1272]Fakat birçok küçük küçük kırallık olarak bölünmüş halindeymişti. Mesela Gandhara, Taksila, Magadha vb.

[1273]İngilizce karşılığı: Indian Subcontinent; Hintçe karşılığı: Bhârat Varşa'dır.

[1274]MÖ 1300'de Harappan kültürü sona ermiştir.

[1275]Bugünkü modern Patna kentidir.

ve Sind bölgelerini istila etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Kautilya'nın yardımıyla Magadha kralı Dhana Nanda'yı öldürmüş ve MÖ 322/21 yılında, I. Seleukos Nikator döneminde, Hindistan'da Büyük Krallık Dönemi (ilk Hint İmparatorluğu) yani Maurya İmparatorluğu Dönemi başlamıştır. Böylece, Hindistan Büyük Krallık Dönemi'ne girmiştir. MÖ 305 yılına gelindiğinde, İskender'in bölgedeki varisi Seleukos'un çekilmesini zorlayacak kadar güçlüydü. Bu yüzden, MÖ 324 ila 301 yılları arasında hüküm süren Chandragupta, kurtarıcı ve Bharata'nın ilk imparatoru unvanını kazanmıştır. Yaşlandığında Chandragupta dinine ilgi duymuş ve tahtını MÖ 301 yılında oğlu Bindusar'a bırakmıştır. Bindusar 28 yıllık saltanatından sonra tahtını MÖ 273 yılında oğlu Aşoka'ya verdi. Aşoka sadece Maurya İmparatorluğu'nun en ünlü kralı olarak değil, aynı zamanda Hindistan ve dünyanın en büyük kralı olarak kabul edilmektedir. Maurya İmparatorluğu, Hindu Kuş'tan Bengal'e[1276] kadar bütün bölgeyi kaplamıştı. Bu imparatorluk MÖ 185 yılında sona ermiştir.

Sonraki dört yüzyıl boyunca Hindistan, kuzeybatıdan bir dizi istilaya maruz kalmıştır. İlk işgalciler, Baktria'dan gelen Yunanlılar Ganj'in Patna'sına kadar ilerlemiş, ancak çoğunlukla alt kıtanın kuzeybatı köşesiyle sınırlı kalmıştır. MS 2. yüzyılda Hindistan ve batı arasında daha güçlü olan Kuşanlar tarafından Yunanlı işgalciler bölgeden sürülmüştür. Baktria'da göçebe bir kabilenin önde gelenlerinden biri tarafından kurulan Kuşan hanedanı, MS 1. yüzyılın sonundan itibaren güneydoğuya, Hindistan'a doğru ilerlemiştir. MS 2. yüzyılın başında, Kuşanlar hükümdarlığını Hindistan'ın kuzeybatı sınırında kurmuşlardır. Kuşan yönetimi MS 3. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir.

Kuzey Hindistan'ın Mauryalardan ve Kuşanlardan sonra MS 4. - 6. yüzyıl arasında hüküm süren ilk yerli hanedanı olan Guptalardır. Merkezi bölgeleri, Patna çevresindeki Ganj'in alt kısmı boyunca yer alan Mauryalar ile aynıdır. Gupta Dönemi Hint tarihinin 'Altın Çağı' olarak tanımlanmaktadır.

Kuzey Hindistan'daki Gupta gücünün MS 5. ve 6. yüzyıl arasındaki düşüşü, birçok küçük bağımsız krallıklara yol açmıştır. Gupta gücü, Hunlar gibi yabancı istilacıların dikkatini çekmiştir. Hunların lideri Toramana Gupta İmparatorluğu'nun büyük bölümünü birleştirmede başarı sağlamıştır. Oğlu Mihirakula zalim bir barbardı ve bilinen en kötü tiranlardan biriydi. İki yerli güçlü prens, Malwalı Yasodharman ve Magadhalı Baladitya

[1276]Burada kastedilen, modern Hindistan'da bulunan Batı Bengal ve Bangladeş'tir.

onun gücünü parçalamış ve Hindistan'daki saltanatına son vermiştir. MS 612 yılında Harshavardhana (MS 606-647) krallığını kuzey Hindistan'da sağlamlaştırmıştır. Hindistan'ın ortaçağ tarihi, MS 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Pala, Sena, Pratihara ve Rashtrakuta gibi imparatorlukların yükselişiyle başlamıştır.

Kaukasos/Kafkas Dağları

Kafkas Dağları, Kafkasya Bölgesi'nde bulunmaktadır. Günümüzde Kafkas dağları Gürcistan, Azerbaycan ve Rusya arasında yer almaktadır. Yani Kafkas Dağları'nın güneyinde Gürcistan ve Azerbaycan, kuzeyinde ise Rusya Federasyonu görülmektedir. Anadolu Bölgesi'ndeki Toros Dağları Kafkas Dağları'nın bir parçası olarak bilinmektedir. Paropamisadai Bölgesi'nde bulunan Paropamisadae Dağları da Kaukasos ya da Toros Dağları'nın bir parçası olarak bilinmektedir. Bundan dolayı Paropamisadai Dağları'na Kaukasos Dağları da denilmektedir. Coğrafi açıdan bakarsak, Paropamisadai Dağları Pamir ve Karakoram Dağları'nın bir parçasıdır. Burası, Hindista'nın kuzeybatı Bölgesi'nde bulunduğu için Hindu Kuş olarak bilinmektedir. Paropamisadai Dağları, Kafkas Dağları'nın bir parçası olarak kabul edilirse, buna Kaukasos İndikos Dağları denilmesi uygun görülmektedir.

İndus Nehri ve Hint Okyanusu

İndus Nehri,Pakistan'ın en uzun nehridir. Çin'deki Tibet Platosu'ndan başlayan İndus Nehri, batıya doğru Hindistan üzerinden devam ederek Pakistan'a ulaşmaktadır. Pakistan'dan da, güneye doğru Hyderabad şehrinden geçip Karaçi yakınlarında Umman Denizi'ne dökülmektedir.

İndus Nehri ve bu nehrin kıyısındaki bölgeler İndus Vadisi olarak adlandırılmaktadır. İndus Nehri'nin kıyısında dünyaca bilinen ve Hindistan'ın en eski uygarlığı, İndus Uygarlığı oluşmuştur. İndus Uygarlığı ilk olarak Harappa'da bulunmuştur ve bu uygarlığın en büyük arkeolojik alanı Mohenjodaro'dur. Bu yüzden İndus Uygarlığı Harappa veya Mohenjodaro Uygarlığı olarak da bilinir. İskender'in seferi sırasında İndus ve Hydaspes Nehirleri'n arasındaki bölge Taksiles Krallığı; Hydaspes ve Akesines Nehirleri'n arasındaki bölge Porus Krallığı olarak bilinmekteydi.

İndus Nehri Hydaspes Nehri'yle birleşip İndus Nehri olarak devam etmekteydi. İndus Nehri Himalaya Dağları'ndan başlayıp güney tarafına doğru akarak Umman Denizi ile birleşmekteydi. İndus Nehri akarken yanlarında bulunan bir sürü küçük nehir olan Hydaspes ve Hydraotes Nehirleri ile birleşmektedir.

İndus'un Geçiş Noktası ve Ohind

İskender'in İndus'un geçiş noktası henüz tespit edilmemiştir. Genellikle köprünün İndus'un sığ yerinde, eski Udabhanda şehrinde, modern Ohind'de inşa edildiği varsayılır.[1277] Burada, küçük adalar ve kum yığınlarıyla bölünmüş mevcut nehir yatağı üç veya dört kilometre boyunca uzanmaktadır. Ancak Hephaistion'un teknelerle desteklenen köprüsünün bu kadar çok büyük bir genişliğe sahip olması pek mümkün değildir. Foucher köprüyü, nehrin tek bir yönde aktığı yere, nehrin biraz yukarısına yerleştirmekte muhtemelen haklıydı.[1278] Gemi yapımı, İndus'un yukarısında İskender'in kendi talimatlarıyla tamamlanmış[1279] ve İskender, Taksila'ya geçtikten sonra gemi inşasının eksikliklerini hızlı bir şekilde devam etmişti.[1280]

İskender ve Porus arasındaki Savaş

Taksiles, krallığını İskender'e teslim etmiştir. Ama Taksiles'in kuvvetleri İskerder'in ordusundan daha büyüktü, hatta Taksiles İskender'i yenecek durumdaydı, fakat korkarak savaşmamıştır.

Yunan ve Roma tarihçilerine göre, İskender Porus'a galip gelmiş ve onu kendi krallığın ve civarında İskender tarafından elde edilen toprakların başına oturtmuştu. Bazı Hint tarihçilerine göre, Porus İskender'i yenerek ilerlemesini engellemiş ve İskender oradan geri dönmüştü.

Yukarıdaki görüşlere bakıldığında, eğer Porus yenilseydi İskender kendisini öldürebilirdi veya anlaşarak bütün güçlerini ele geçirirdi. Ve seferini sadece Hyphasis'te sonlandırmazdı daha da ilerletirdi, aynı şekilde İskender'in askerlerinin morali de bozulmazdı ve ordu eksikliği kalmazdı. Çünkü Porus'un İskender'den daha çok askerleri vardı. Başka bir yandan, eğer İskender yenilseydi, Hyphasis'e kadar gidemezdi. Hydaspes'ten geri dönmek zorunda kalırdı.

İlk gün savaştıktan sonra İskender ve Porus her ikisi de birbirlerini yenmenin o kadar kolay olmadığını anlayınca anlaşma yaptılar. Söylendiği gibi, İskender savaşın ilk gününde yaralanmıştı. Anlaşmaya göre, Porus'a kendi krallığını ve civarında İskender tarafından elde edilen topraklarını bırakmıştır. Sonra Hyphasis'e ulaştı. Habercilerin

[1277]Foucher, **a.g.k.**, 1942, 40; Eggermont, **a.g.k.**, 1970, 70-71.

[1278]Foucher, **a.g.k.**, 1942, 206-207.

[1279]Arr. IV.30.9.

[1280]Bosworth, **a.g.k.**, 1995, 219-220.

vasıtasıyla Dhana Nanda kralının kuvvetinin İskender'den kat kat fazla olduğunu öğrendi. Porus'la savaştıktan sonra askerlerinin morali bozuldu, çünkü birçok asker hayatını kaybetti ve yaralandı, daha ileri gitmek istemediler. Bu yüzden, İskender de geri dönmeye mecbur kalmıştı.

Porus'un kazanmamasının nedeni: araştırmacılara göre, savaş günü çok şiddetli bir şekilde yağmur yağmasıydı. Yağmurdan dolayı zemin kaygan olunca filler yerde sağlam bir şekilde duramadı. Dolayısıyla fillerin üzerindeki savaşçılar zorluk içinde savaşmak zorunda kaldılar . Bu kadar zorluklara rağmen, savaş devam ederken İskender yaralanmış ve o gün İskender savaşı bitirip ordusu ile çadıra dönmüştür.

Hyphasis Nehri ve Sunakların Diktiği Yer

Sunakların dikildiği yer konusunda modern araştırmalar, antik çağda birleştiği yerin şimdiki nehrin birleşme kavşağının 40 mil aşağıda olduğunu hesaba katarak, İskender tarafından bırakılan sunakların Zaradros (Satlec) ve Hyphasis Nehirleri'nin birleştiği yerde olması gerektiğini savunmaktadır. Bu nokta, 14. yüzyılda Delhi Sultanı olan Feroz Şah'ın şehrine taşıdığı bir sütun bulduğu yerle örtüşüyor gibi görünmektedir. Bugünlerde Delhi'de ayakta duran en az üç sütun vardı. Arkeolojik araştırma yapamadan, bu sütunların kökenini netleştirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, Aşoka'nın kendi yazıtlarına dayanarak, bazı sütunların kendisi tarafından dikilmediği anlaşılmaktadır. Bu, Büyük İskender'in ünlü on iki sunağın bir parçası olarak böyle büyük sütunlar dikmiş olmasının imkansız olmadığı anlamına gelmektedir.

Hyphasis'teki isyandan sonra, İskender daha doğuya yürüme ve Hindistan'daki varlığını anma planlarından vazgeçti, başarısını kutsayan tanrılara şükran olarak on iki taş sunak dikmişti. Arrianos'un bahsettiğine göre, "İskender, daha sonra orduyu on iki gruba bölmüş, en yüksek askeri kulelere eşit yükseklikte on iki sunak dikmiş, kendisini bu kadar ileri götüren tanrılara şükranla hizmet edilmesini ve aynı zamanda kendi çabalarının bir anıtı olmasını emretmiştir". Sunaklar inşa edildiğinde, geleneksel ritüellere göre onlara kurban sunmuş, bir jimnastik ve binicilik yarışması düzenlemiştir."

Şaşırtıcı bir şekilde, yazarların çoğu sunakları nehrin sağ kıyısına yerleştirse de, Yaşlı Plinius bunları sol ya da doğu kıyısına yerleştirmiştir. Plinius şöyle yazar: "Hyphasis Nehri, İskender'in ilerleyişinin sınırıydı, fakat bunu geçmişti ve öbür kıyıda sunaklar dikmiştir."[1281]

[1281]Pliny, VI.21.

Plinius'un bilgileri, İskender'in sunaklarının asırlık sırrının yeniden değerlendirilmesini önerir. İskender ve adamları tam olarak ne kadar doğuya gitmişlerdi? Bu sonuçsuz bir tartışma konusu oldu. E.H. Banbury, İskender'in on iki sunağı diktiği noktanın yaklaşık sınırlar içinde bile belirlenemeyeceğini, ancak Hint kanıtlarının şimdi soruna yeni bir ışık tuttuğunu savunmuştu. Masson, sunakları Hyphasis ve Zaradros'un akışının birleştiği noktaya yerleştirir.[1282] McCrindle, Satlec'in İskender'in doğuya doğru yürüyüşünün sınırını belirlediğini ve Firoz Shah'ın (Firoz Shah Tughlaq) Delhi'ye devasa bir sütun taşıdığı yerin tam olarak burası olduğunu yazmıştır.[1283] Romila Thapar, İskender'in önemli yolculuğunu görmezden gelir ve şu anda herhangi bir arkeolojik kanıt olmamasına rağmen, Topra'nın muhtemelen Pataliputra'dan kuzeybatıya giden yol üzerinde önemli bir durak ya da geçiş yeri olduğunu yazar. Bu açıkça ana sorunu ortadan kaldırmaktadır. Böylesine büyük bir Aşoka-öncesi sütununu bu yerde İskender'den başka birinin dikmiş olabileceği düşünülemez. Şu anda Aşoka'nın yedinci fermanını taşıyan Delhi-Topra sütununun aslında Büyük İskender'in kayıp sunaklarından biri olduğuna dair çok az şüphe olabilir.

Bazı tarihçilere göre, İskender Hyphasis Nehri'ni geçerek nehrin doğusunda on iki tanrı ve tanrıçanın onuruna on iki sunak yaptırmıştı. Aksine bazı tarihçilere göre, İskender Hyphasis Nehri'ni geçmemiş ve sunakları nehrin batısında inşa ettirdi.[1284] İskender Hyphasis Nehri'ni geçmeden nehrin batısında on iki tanrı ve tanrıçanın onuruna on iki sunak yaptırmıştı.[1285] Çünkü nehrin doğusunda[1286] Magadha krallığı Jamuna Nehri'nin doğusuna denk gelmekteydi.

İskender, Hyphasis kıyısında on iki sunak inşa ettirmişti. Hindistan'ın Tughlaq Dönemi'nde Sultan Firoz Shah Tughlaq bu sütunları Chandigarh[1287]'dan Delhi'ye

[1282]Masson, **a.g.k.**, 1837, 57-61.

[1283]McCrindle, **a.g.k.**, 1877; **a.g.k.**, 1896; **a.g.k.**, 1901

[1284]Arr. V.28.4-29. 1; Curt. 9.2.2-7; Diod. XVII.93; Welles, **a.g.k.**, 1963, 389.

[1285]Arr. V.29.1; Diod. XVII.95; Welles, **a.g.k.**, 1963, 393-395.

[1286]Diod. XVII.93; Welles, **a.g.k.**, 1963, 389.

[1287]Chandigarh, Hindistan'da iki komşu eyalet Pencap ve Haryana'nın ortak başkenti olarak hizmet veren bir şehirdir. Chandigarh kuzey'nde, batısın'da ve güneyin'de Pencap ve doğusunda Haryana eyaleti ile sınırlanmıştır. Yeni Delhi'nin 260 km (162 mil) kuzeyinde ve Amritsar'ın 229 km (143 mil) güneydoğusunda yer alır.

taşımıştı.[1288] Günümüzde Firoz Shah Kotla'da[1289] Aşokan sütunu olarak sergilenmektedir. Aynı zamanda bu sütun Topra[1290] Aşoka Sütunu olarak da bilinmektedir.

Firoz Shah Kotla, MS 14. yüzyılda sultan Firoz Shah Tughlaq tarafından inşa edildi. Firoz Shah Kotla'da sergilenen sütun bugünkü Topra, Jamunanagar, Haryana'dan Sultan'in emriyle Delhi'ye taşındı, ve 1356 yılında günümüzdeki konumunda yeniden dikilmiştir. Firoz Shah Tughlaq Aşoka'nin sütunlarını o kadar beğenmişti ki sadece Topra sütunu değil Aşoka'nin Meerut'ta[1291] da yaptırmış olduğu sütunu Delhi'ye getirtmişti.[1292] Meerut'taki sütun Delhi'nin kuzey sırtı'nda dikilmiş olup günümüzde de sergilenmektedir.[1293] Modern tarihçilere[1294] göre, Topra Aşoka Sütunu Hyphasis kıyısında İskender'in inşa ettiği sunak ile aynıdır.[1295]

Bununla ilgili birkaç ihtimal olabilir:

İskender'in Hindistan seferi sırasında Hyphasis Nehri Topra'nın yanından akıyordu, sonra akıntı yönü değişerek günümüzdeki konuma geldi ya da Mauryan imparatoru Aşoka Dönemi'nde sunak buraya getirilmiş ve sütun olarak onarımdan geçmiştir.

[1288]Topra ya da Chandigarh.

[1289]Büyük bir kale'dir. Firozabad'da bulunur.

[1290]Topra, Topra Kalan ve Topra Khurd'un birleşik adı, Hindistan'daki Harayana eyaletinin Yamunanagar bölgesinde Maurya İmparatorluğu Dönemi'nin bir köyüdür.

[1291]Uttar Pradesh.

[1292]Aynı yıl, 1356.

[1293]Delhi-Meerut sütunu olarak bilinir.

[1294]R. Pal (2006). An Altar of Alexander Now Standing Near Delhi. Scholia: Studies in Classical Antiquity. (Ed: W.J. Dominik), 78-101.

[1295]İskender sunağı ve Aşoka sütunu ile aynı olduğunu bilmek için derin bir araştırma yapmak lazım. Özellikle inşatta kullanılan malzemeleri ve Brahmi yazısının arkası'nda İskender'e ait başka bir yazıt veya alfabe olup olmadığını araştırılmalıdır. İskenderin sunakları Aşoka'nın sütunların arasında bulunmuyorsa onların nerde olduğuna dair incelenmelidir. Tezime ilk başladığımda, İskenderin yaptırmış olduğu sunakların günümüzdeki durumunu öğrenmek benim hedefimdi. Doğal afetlerden dolayı veya insanlar tarafından yıkılmış olabilir. Pandemi yüzünden yüzey araştırmam mümkün olmadı. Kullandığım kaynaklara ve modern araştırmacıların kararlarına bağlı kalarak araştırma yaptım. Umarım, bir gün derin ve bilimsel bir araştırma [Arkeolog da olabilir, Tarihçi de olabilir] ile bu gerçekler ortaya çıkacak ve herkes doğru ve eksiksiz tarihini öğrenecek.

Büyük İskender gibi Aşoka da fethettikleri bölgelere kendisine ait fetih simgesi olarak yüksek sütunlar diktirtmiştir. Büyük ihtimalle, İskender kendi gücünü göstermek amacı ile sütunların başlığı olarak aslan (tanrı ve tanrıça) heykeli yapardı. İmparator Aşoka ise hem kendi gücünü hem dinine bağlılığını göstermek için sütunların başlığına aslan,[1296] fil,[1297] at[1298] ve boğa[1299] heykelleri dikerdi.[1300]

Aşoka, kendi sütunlarını tanımlamak için Dhamma thambha, yani "Dharma'nın sütunları" ifadesini kullanmıştı.[1301] Bu nedenle, sütunların üzerine *Dharmachakra*[1302] eklenmiştir. Aslan, fil ve at'tan onun gücü, boğa[1303] ve *Dharmachakra*'dan ise dini sembol yansımaktaydı. Dahası, sütun başlığın etrafında *Dharmachakra* ve bunun aralarında çeşitli hayvanlar (boğa, fil vb) dikilmekteydi. Aslına bakarsak, Aşoka İskender'den etkilenerek sütunları inşa ettirdi. Haryana Bölgesi'nde kendisinin emriyle bu sütun inşa edilmiş ya da Hyphasis kıyısında İskender'in diktiği sunak buraya taşınmış ve modifiye edilmiş olabileceği düşünülmektedir.[1304]

Bazı tarihçilere göre, Pataliputra sütunu Erken Aşoka Dönemi'nde inşa edilmiştir. Bazılarına göre ise, Aşoka Dönemi'nde yapılmıştır. Erken Aşoka Dönemi'nde veya Aşoka Dönemi'nde olsa da her iki dönem de İskender'den sonrasına denk gelmektedir. İskender, on iki tanrı ve tanrıçanın şerefine yaptırdığı heykeller, sunağın ya

[1296]Lauria Nandangarh, Vaishali, Sanchi, Sarnath kapitalları.

[1297]Sankissa kapilatı.

[1298]Kapital kayıp, ama anlaşılan/görünüşe göre bir at idi, Rummindei.

[1299]Rampurva kapitalı. Rampurva, Champaran, Bihar: *honeysuckle* [kuzey amerika'nın doğusunda yetişen uzun kırmızı çiçekli bir bitki....; kuzey amerika'da görülen pembe çiçekli bir açelya] ve *palmette* [palmiye ağacının yelpaze şeklindeki yapraklarına dayanan dekoratif bir motif] tasarımları, Grek/Yunan tasarımları'ndan aldı (alınmak), bkz. H. Phuoc Le (2010). *Buddhist Architecture*. Grafikol, 36-40.

[1300]Phuoc Le, **a.g.k.**, 2010, 36-40.

[1301]E. Hultzsch (1925). Inscriptions of Asoka. *Corpus Inscriptionum Indicarum I*. Oxford: Clarendon Press, 132; P. Skilling (1998). *Mahasutras*. Pali Text Society, 453.

[1302]Dharmachakra veya dharma çarkı Hinduizm, Jainizm ve özellikle Budizm gibi Hint dinlerinde kullanılan yaygın bir semboldür [J.C. Huntington and D. Bangdel (2003). *The Circle of Bliss: Buddhist Meditational Art*. Serindia Publications, Inc., 524]. H. Goetz (1964). *The art of India: Five thousand years of Indian art*. Crown, 52: Dharmachakra, Budist inancının bir sembolüdür. Yani Budizm'in bir sembolüdür.

[1303]Günümüzde kutsal boğa Hindistan'da bulunur.

[1304]Bu sütun İskender'in sunağı olsa bile günümüzde anlamak için hiçbir işaret yoktur. Çünkü üzerinde Brahmi yazıt kazılmış, ama dil ise Prakrittir. Daha sonra birkaç Pali ve Sanskrit alfabesi eklenmiştir.

yanına, ya birlikte ya da üstüne yaptırmıştır. Başka bir ihtimalle, sunağın yanında tanrı ve tanrıçanın heykelleri ve üstünde ise onların sembolleri yer almaktadır.

Chandragupta veya Aşoka krallarından kim yaptırmışsa yaptırsın, İskender tarafından diktirilmiş olan sunaklar sonrasında modifiye edilerek kendisinin istediği şekilde sütun olarak değiştirilmiştir. Yani sunağın yanında bulunan heykelleri ve üstündeki sembolleri kaldırarak kendisine ait aslan, fil ve at heykelleri sütunların üstüne yaptırmıştır. Detaylı araştırıldığı takdirde, kral Aşoka'nın yaptırmış olduğu sütunların içerisinden İskender'in dikmiş olduğu on iki tane sunak ortaya çıkacaktır.

Bazı tarihçiler, aslan simgesini II. Nebukadnezar (MÖ 605-562) dan aldığını söylemektedir. Babil'deki kral II. Nebukadnezar'ın sarayının tören salonundaki duvarlarını süsleyen çok sayıda yürüyen aslan simgesi kullanılmaktadır. Aşoka'nın sütunları, Hindistan'da bilinen en eski taş heykel kalıntılarıdır. Sadece bir sütun parçası, Pataliputra başlığı, muhtemelen biraz daha erken zamana aittir. MÖ 3. yüzyıldan önce Hint mimari yapılarında ana malzeme olarak taştan ziyade ahşabın kullanıldığı, Persler ve Yunanların taş heykellerini takip eden zaman diliminde inşa edildiği düşünülmektedir.[1305]

Philippos'un İskender Üzerindeki Etkisi

II. Philippos, yıkılmış bir Makedonya'yı Akdeniz dünyasında iktidar güce yükseltmiştir. Oğlunun dünya çapında bir imparatorluk kurmasını sağlayan bir miras bırakmıştır. Makedonya'nın komşuları ve Yunanlılar tarafından oluşturulan her türlü tehdidi ortadan kaldırmıştır. Birleşik ve merkezi bir imparatorluk yaratmış, kraliyet ikonografisini ve hanedan imajını yeniden şekillendirmiş ve birinci sınıf bir ordu geliştirmiştir. Böylece MÖ 359 yılında birlikler 10.000 piyade ve 600 süvariden[1306] ve MÖ 334 yılında 27.600 piyade ve yaklaşık 3.000 süvariden[1307] oluşmaktadır. Makedonya ekonomisini tarım, ticaret ve madencilik konusunda canlanmıştır ve daha önce hiç olmadığı kadar istikrar ve refah sağlamıştır.[1308] Yeni standart madeni parası Avrupa'nın en güçlüsü olmuştur ve genişlemeleri Makedonya varlıklarına ve kraliyet gelirlerine

[1305]B. Avari (2016). *India: The Ancient Past: A History of the Indian Subcontinent from c. 7000 BCE to CE 1200*. Routledge, 149.

[1306]Diod. 16 4.3.

[1307]Diod. 17.17.1-5.

[1308]Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Millett, **a.g.k.**, 2010, 472-504.

eklenmiştir. Böylece Krenides'in kontrolü ona yıllık 1.000 *talanta* gelir[1309] ve Khalkidike'nin ele geçirilmesi, oradaki madenleri işletmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, saltanatının sonunda, pahalıya mal olan ordu, saray ve özellikle rüşvet parası ödemek zorunda kaldığı için, döner sermayeden yeterli miktarda kalmamış olabilir.[1310]

Philippos'un başarıları olmasaydı, İskender'in Pers İmparatorluğu'nu fethi imkansız olurdu. Iustinus'un belirttiği gibi,[1311] gerçekten de İskender'in fetihlerinin temelini attı.[1312] Diodoros'un 'döneminde kendisini Avrupa'nın en büyük krallarından biri yaptığını' söylemesi şaşırtıcı değildir.[1313] Makedonya insan kuvveti tüketen, Makedonyalılar arasında pek popüler olmayan ve imparatorluğu için ne varis ne de güvenlik önlemleri bırakmadığı için mirası bir kaos olan İskender'e kıyasla, Philippos, saltanatından Makedonya'nın daha fazla getiri sağladığı kişidir. İskender'e karşı Makedonya muhalefetinin çevrelerinde iyi hatırlanmıştır ve bu hatıra varislerin günlerine kadar yaşamıştır. Bu nedenle, Makedonyalılar Demetrios Poliorkcetes'i II. Philippos'la karşılaştırdıklarında, sonuç olumlu değildir: 'Philippos'un bu tür konularda ne kadar makul ve ne kadar erişilebilir olduğunu akıllarına getirdiler, veya akıllarına gelenleri dinlediler.[1314]

İronik bir biçimde İskender, yaşamı boyunca Makedonyalılar arasında daha popüler olan babasının gölgesinden çıkmak için çalışmıştır.[1315] II. Philippos'un büyük başarılarına rağmen, oğlunun Asya'daki muhteşem askeri başarıları nedeniyle hala İskender'in gölgesinde yaşıyor olması tarihin ironilerinden biridir.

Hellenizm ve Hellenizasyon

Hellenizm ve Hellenizasyon ismi birbirine yakın olsa da anlamı bakımından farklılık gösterirler. Hellenizm kelimesi, Yunanca *Hellenismós* (Ελληνισμός) kelimesinden türetilmiş ve Hellen taklidi veya benzeri anlamında kullanılmıştır.

[1309]Diod. 16.8.6-8.

[1310]Bkz. Worthington, **a.g.k.**, 2008, 194-200.

[1311]Iust. 9.8.21.

[1312]Bkz. I. Worthington (2010). *Philip II of Macedonia*. Yale University Press; Zahrnt, **a.g.k.**, 2009, 7-25.

[1313]Diod. 16.95.1.

[1314]Plut. *Demetrius* 42.3.

[1315]İskender'e karşı Makedonya/Makedonyalı muhalefeti için bkz. S. Müller (2010a). In the Shadow of His Father: Alexander, Hermolaus, and Philip. *Philip II and Alexander the Great: Lives and Afterlives*. (Eds: E.D. Carney and D. Ogden), Oxford, 25-32.

Hellenizm terimi Strabon[1316] tarafından "Yunan dili"ni belirtmek için kullanılmıştır. 19. yüzyılda J.G. Droysen bu terime özel bir anlam vermiş ve bu terim artık sadece "Yunanca"yı değil, aynı zamanda "batı ile doğunun kaynaşması" anlamını da ifade etmektedir.[1317] Droysen, "Hellenizm" kelimesini, doğuda İskender ve ardıllarının yanı sıra Yunan krallarının da hüküm sürdüğü ve Hellenizm'in yayılım gösterdiği tüm dönemlerle ilişkilendirmiştir. Dolayısıyla, Hellenizm terimi, sadece bir tarz değil, aynı zamanda tarihin bir dönemini işaret etmektedir. "Hellenistik Dönem" olarak adlandırılan bu dönem, MÖ 323 yılında İskender'in ölümü ile MÖ 31 yılında Octavianus'un 2 Eylül tarihindeki Actium'daki zaferi arasındaki dönemdir.

20. yüzyılın sonlarında araştırmacılar Hellenizm ifadesine karşı tepki gösterdiler. Bunun sebebi Droysen ve Droysen sonrasında, Yunanlı olmayanların, özellikle de Samilerin, Yunan başarılarına katkısının bir miktar görmezden gelinmesidir.[1318] Arkaik Dönem'in din ve sanatına ilişkin çalışmalarda bile yakın doğu etkisi ancak son zamanlarda vurgulanmıştır.[1319] W. Burkert, M.L. West ve S. Morris gibi bilim insanlarının görüşleri, Hellenizm'in esasen "batı ile doğunun kaynaşması"nın Hellenistik Dönem ile sınırlı olmadığı yönündedir.[1320]

Diğer bir terim olan Hellenizasyon, Yunanca *hellenizein* (ἑλληνίζειν) kelimesinden türetilmiştir. Hellenizasyon, Yunan kültürünün (Hellenizm) yayılmasını ifade etmektedir. Bir başka anlamda Hellenizasyon, Hellenizm'in benimsenmesidir. L. Robert[1321] Pers İmparatorluğu'nun (MÖ 5. ve 4. yüzyıl), Yunan dilinin ve hatta anayasal biçimlerin

---

[1316]E. Dandrow (2017). Ethnography and Identity in Strabo's Geography. *The Routledge Companion to Strabo*, 113-124; E.M. Grijalvo (2014). «Greek Religion» in Strabo. *Athenaeum* 102/2, 429-443; Ed. Ch. L. van der Vliet (2003). The Romans and Us: Strabo's "Geography" and the Construction of Ethnicity. *Mnemosyne*, Vol. 56, Fasc. 3, 257-272.

[1317]Bkz. J.G. Droysen (1836 ve 1843). *Geschichte des Hellenismus*. 2 Bände, Hamburg.

[1318]M. Bernal (1987, 1991 ve 2006). *Black Athena*. 3 Vols., Rutgers University Press.

[1319]W. Burkert (1992). *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Harvard University Press.

[1320]W. Burkert (1985). *Greek Religion*. (Trans: J. Raffan), Oxford; M.L. West (1999). *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Oxford & New York; S. Morris (1992). *Daidalos and the Origins of Greek Art*. Princeton.

[1321]Bkz. L. Robert (1937). *Études anatoliennes: Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*. E. de Boccard.

Anadolu'da Limyralı Perikles gibi Lykia'daki hanedanlar ve Karia'daki Mausolus gibi hanedanlar tarafından benimsendiğini göstermektedir. Bu tür bir benimseme, Mausolus'un döneminin de olduğu gibi, Yunan karşıtı siyasi davranışlarla oldukça uyumluydu.[1322] Mausolus, ünlü Panhellenik kutsal alanlardan kaçınıp Sinuri ve Labraunda gibi yerel Karia tapınaklarını tercih etmiş: bu, daha açık ve nihai biçimde var olan Hellenizasyon'un yanı sıra bir tür 'Karianizasyon'dur.[1323] Yerel kültürün bu tür vatansever bir şekilde muhafaza edilmesi veya yeniden icat edilmesi, Geç Klasik Dönem sonrası Küçük Asya'nın tarihi boyunca devam etmiştir. Aspendos ve Side gibi antik kentlerde erken Hellenistik Dönem'e ait eserler bulunmuştur.[1324] Ayrıca Yunan kültürünün bu yayılması veya benimsenmesi Hellenistik Dönem'in yanı sıra daha sonraki dönemlerde de görülmektedir.

Kısacası Hellenizm, İskender Dönemi'nden Roma İmparatorluğu'nun kuruluşuna kadar dönemi, Yunan kültürünün yayılması ve çeşitli unsurlarda etkisinin görüldüğü Hellenistik Dönem'i ifade ediyor diyebiliriz. Hellenizasyon ise Yunan kültürünün Yunan olmayan toplumlar tarafından benimsenmesi, uyarlanması veya etkilenmesi sürecini ifade etmektedir.

Hellenizm'in Araçları

Hellenizm, Büyük İskender İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra, Yunan kültürünün ve etkisinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılmasını ifade etmektedir. Hellenizm Dönemi'nde, farklı kültürler arasında birleştirici bir etki yaratan ve Yunan kültürünün yayılmasını sağlayan çeşitli araçlar ve faktörler bulunmaktadır. Hellenizmin araçlarından bazıları:

Yunan dili, Hellenizm Dönemi'nde iletişim ve kültürel etkileşim için önemli bir araçtır. Yunanca, İskender İmparatorluğu'nun resmi dili ve yaygın bir şekilde kullanılan bir ticaret ve entelektüel dil haline gelmiştir. Yunanca, farklı kültürler arasında bir ortak dil olarak hizmet etmiş ve Yunan kültürünün yayılmasına katkıda bulunmuştur.

[1322]Burada Roma Dönemi'nde philhellenizm'in belirsizlikleriyle bir paralellik vardır.

[1323]S. Hornblower and A. Spawforth (2014). Hellenism, Hellenization. *The Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford University Press, 360.

[1324]Hornblower and Spawforth, **a.g.k.**, 2014, 360. Ayrıca Aspendos için bkz. H.W. Pleket and R.S. Stroud (Ed.) (2007). *Supplementum Epigraphicum Graecum, Vol. XXXIV (1984)*. Brill, 282.

Hellenizm Dönemi'nde, Yunan kentleri ve kolonileri, Yunan kültürünün ve yaşam tarzının yayılmasında merkezi bir rol oynamıştır. Bu kentler, ticaret, eğitim, sanat ve politika merkezleri olarak hizmet etmiştir. Yunan kentleri ve kolonileri, yerel halka Yunan kültürüyle etkileşim imkanı sağlamış ve Hellenizmin yayılmasına katkıda bulunmuştur.

Hellenizm Dönemi'nde, Yunan felsefesi ve eğitim sistemi, Yunan kültürünün yayılmasında etkili olmuştur. Yunan felsefesi, özellikle Stoacılık, Epikürcülük ve Scepticism/Kuşkuculuk gibi felsefi okullar, farklı kültürler arasında benimsendi ve etkisini genişletmiştir. Ayrıca, Yunan eğitim sistemi, farklı bölgelerdeki insanlara Yunan kültürünü öğretmek ve yaymak için kullanılmıştır.

Hellenizm Dönemi'nde, Yunan kültürü diğer kültürlerle sentezlenmiş ve yeni bir Hellenistik kültür ortaya çıkmıştır. Bu sentez, özellikle Doğu kültürleriyle (örneğin Mısır, Pers, Mezopotamya) etkileşim sonucunda gerçekleşmiştir. Örneğin, Mısır'da Yunan ve yerel Mısır kültürünün birleşmesiyle Hellenistik Mısır uygarlığı ortaya çıkmıştır.

İskender İmparatorluğu'nun kralları ve kraliyet ailesi, Hellenizm Dönemi'nde kültürel etkileşimi ve Yunan kültürünün yayılmasını teşvik etmiştir. Kraliyet ailesi, sanat, edebiyat ve mimariye destek vererek, Yunan kültürünün yayılmasında öncü rol oynamıştır. Saraylarda yetişen entelektüel ve sanatsal faaliyetler, Hellenizm'in yayılmasında önemli bir faktör olmuştur.

Bu araçlar ve faktörler, Hellenizm Dönemi'nde Yunan kültürünün yayılmasını ve farklı kültürlerin etkileşimini sağlayarak, yeni bir sentez kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Hellenizm, bu etkileşim ve sentez sonucunda zengin ve çeşitli bir kültürel dönem olarak önemli bir yer edinmiştir.

Gandhara Budist Sanatı ve Dionysos Alayları

Gandhara heykel yapısında, Dionysiak ya da Bacchanalia[1325] sahneleri olarak adlandırılan sahneleri tasvir eden çeşitli kabartma paneller bulunmaktadır. Bunlar ziyafet sahnelerini, erkek ve kadınların dostça ilişki kurmalarını, aşk dolu çiftleri, müzik performanslarını ve şarap yapımını göstermektedir. Bu tür görüntüler şüphesiz hem iknografik hem de üslup açısından Yunan ve Roma sanatından etkilenmiştir.

[1325]Tanrı Bacchus adına yapılan dinsel ayin ve bayramlardır. Yunanca da *orgia* denir. Dionysos, Roma mitolojisinde Bacchus (Baküs) olarak da bilinen Çallı şarap tanrısı.

Bu bölümde Dionysos'u ve *thiasos*[1326] olarak adlandırılan katılımcılarını (*Satyros*lar, *Mainades*ler ve *Komastes*ler) tasvir eden 5 tane kabartma paneli kısaca incelemeye çalışacağım.

Kabartma No. 1'de, muhtemelen Dionysos ile Ariadne'nin evliliğini kutlayan bir ziyafet sahnesi tasvir edilmiştir. Dionysos'un sağ elinde *kantharos* kabı vardır ve gelin Ariadne'yi dizine alıp birlikte oturuyor. Sağ eliyle tanrının omzunu tutmaktadır. Etrafında, her biri bir şarap kabı veya tabağı tutan,[1327] muhtemelen coşkulu iki kadın vardır. Arkasında bir erkek figürü yer alır. Soldaki erkek figürü, deri bir şarap tulumunu omuzlarken, başka bir erkek de iki eliyle o çantadan şarabı almaktadır. Her ikisi de alt sınıf erkeklere yönelik Yunan kostümü olan *eksomis* giymektedir. Arkasında bir kadın, muhtemelen coşkulu iki kadın duruyor. Bu kabartma panelinde tasvir edilen erkeklerin tamamı sakallıdır ve hepsi Yunan veya Roma tarzı kostümler giymektedir. Bu kabartma kırık halde bulunmuştur. Büyük ihtimalle restorasyon çalışmaları sırasında Dionysos yanlışlıkla sakallı bırakılmıştır, çünkü Ariadne ile evlendiğinde yüzünün genç ve sakalsız olması germektedir.[1328]

Kabartma No. 2'de bütün figürler bir ziyafette müzik çalıp dans ederken tasvir edilmiştir. Solunda, sarhoş Dionysos veya Silenos, yanında sakallı bir figür (*Satyros*) ile bir kadın (*Mainades*) tarafından destekleniyor. 'Dionysos' sakallıdır ve başına bir asma dalı bağlanmıştır. Sağında, muhtemelen coşkulu bir kadın (*Komastes*) nefesli sazı çalıyor ve Hint kostümü (*dhuti*)[1329] giyen bir erkek figürü dans edip davul çalıyor. Bu kabartma panelinde Dionysos'u simgeleyen asma bulunmaktadır.[1330]

[1326]Yunan mitolojisi ve Antik Yunan dininde Dionysos'un kendinden geçmiş maiyeti. Genellikle sarhoş olarak tasvir edilirler.

[1327]Hellenistik *phiale* veya sunu kabına benziyor.

[1328]T. Tanabe (2020). The transmission of Dionysiac imagery to Gandharan Buddhist art. *The Global Connections of Gandharan Art: Proceedings of the Third International Workshop of the Gandhara Connections Project, University of Oxford, 18th-19th March, 2019*. (Ed: W. Rienjang and P. Stewart), Archaeopress Publishing Ltd., 86-87. Bkz. Derveni'de bulunan bronz yaldızlı kraterde Dionysos ile Ariadne'nin evliliği, MÖ 330, Arkeoloji Müzesi, Selanik.

[1329]Baratanatyam Kuchipudi Dans Kostümüne benziyor. Bkz. https://diplomathon.in/the-yonanas-maker/male-boys-baratanatyam-kuchipudi-dance-costume-dresses

[1330]Tanabe, **a.g.k.**, 2020, 87.

Kabartma No. 3'te aslan ayağının arasında, hem tipik hem de dikkat çekici bir Dionysos alayı örneği vardır. Bu sahne birbirine bakan iki çiftten oluşur.[1331] W. Zwalf[1332] tarafından içe doğru dar bir kavisle değiştirilmiş bir 'merdiven paneli' olarak tanımlanan bu panelin şekli benzersizdir ve oturan Buda ve bodhisattva'nın *siṃhasana*'sını (aslan tahtını) hatırlatır. Solunda, şal ve çapraz evlilik kemeri (*cestus*)[1333] takan coşkulu bir kadın (*Mainades*), muhtemelen Silenos olan kel ve sakallı bir adamla birlikte oturuyor. Sağında, sağ eliyle omzuna dokunan diğer coşkulu bir kadınla (*Mainades*) birlikte sakalsız ve çıplak göğüslü bir genç de oturuyor. Bu gencin Dionysos olduğu sanılmış, ama figürün yüzünün kırık olması nedeniyle bu tanımlamanın doğru olup olmadığı şüphelidir.[1334]

Kabartma No. 4'te, Dionysos'u simgeleyen bir asmanın altında ziyafet düzenleyen iki çift erkek ve kadın figürü tasvir edilmiştir. Topuzlu sakallı bir erkek figürü ile bir kadın figürü, *kantharos*[1335] kabını tutuyor. Erkek figürü ona şarabı içirmeye çalışmaktadır. Sollarında ise sarık giyen sakallı başka bir erkek figürü sol elinde bir asma dalını, sağ elinde ise muhtemelen şarapla dolu bir kap tutmaktadır. Yanında bir kadın figürü duruyor. Sağ elinde bir sürahi tutmakta ve onunla konuşuyor gibi görünüyor.[1336]

Kabartma No. 5'in orta bölgesinde simetrik olarak iç içe geçmiş iki asmanın oluşturduğu beş panel tasvir edilmiştir. Asmanın dallarından yapraklar ve üzümler çıkmakta ve bu madalyonların çevreleyen imgelerini oluşturuyor. En üstteki panelde sağ elinde tuttuğu *rhyton*dan şarap içen ve oturan bir erkek figürü vardır. Aşağıdaki bir sonraki panelde, ikonografik önemi erkek figürünün kadının göğsüne dokunmasından kaynaklanan aşık bir çift resmedilmiştir. Üstten 3. panelde sırtında üzüm sepeti taşıyan bir erkek figürü görülmektedir. Bu erkek figürü elinde bir demet üzüm tutuyor ve üzümlerin hasadının uygun olup olmadığını kontrol ediyor. Bunun altındaki panelde, omuzlarında bir çocuk bulunan, üzümlerin suyunu çıkarmak için çiğneyen bir erkek

[1331]Ingholt, **a.g.k.**, 1957, 157, Fig. 398.

[1332]Zwalf, **a.g.k.**, 1996, Vol. 1, 299.

[1333]Cestus, eski bir savaş eldivenidir, bazen pankration'da kullanılır.

[1334]Tanabe, **a.g.k.**, 2020, 87.

[1335]Kantharos, özellikle Dionysos'la ilişkilendirilen bir kap formudur.

[1336]Tanabe, **a.g.k.**, 2020, 87-88.

figürü yer almaktadır. En alttaki panelde bir okçu gösterilmektedir. Bu okçu, tasvir edilmeyen bazı vahşi hayvanlara ok atıyor.[1337]

Gandhara'da bulunan Dionysos alayının bu beş örneğine göre, sahnedeki karakterler (*dramatis personae*) Dionysos, Silenos, coşkulu bir kadın, bir aslan veya panter, *kantharos*, *rhyton* ve Dionysos'u simgeleyen asmadır. Bu karakterler şarap yapmak ve içmek, müzik çalmak, dans etmek, sevişmek veya dostça ilişki kurmakla meşguller. Figürlerin çoğunda Dionysos ve onun *thiasos*'una ait unsurlar kullanılmıştır. Genel olarak konuşursak, Gandhara kabartmasındaki Dionysos sahneleri dini önem veya Dionysos'un ritüellerinin ayırt edici özelliklerini taşımaktadır. Aynı zamanda bu kabartmalar, Gandhara sanatı üzerindeki Hellen veya Roma etkisini belirtmede önemli bir rol oynamaktadır.

Sikke Kataloğu ve Hellenizasyonun İzler

Gandhara ve Pencap, yani Küzeybatı Hindistan'daki Hellenizasyon'u kolayca anlamamıza yardımcı olan en önemli eser sikkelerdir. Çünkü bulunan sikkelerde Hellen kültürünün etkileri açıkça görülmektedir.

Küzeybatı Hindistan'da hüküm süren Yunan, İskit, Part, Kuşan ve Kidarite Hun krallarının sikkelerini anlatmadan önce kralların tarihlerine dair olaylardan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Seleukos ve Ptolemaios hanedanlarının kralları sırayla birbirlerinin yerine geçmişler ve onların hükümdarlık dönemlerindeki olaylar bize antik yazarlar tarafından aktarılmıştır. Bu yüzden bastıkları sikkeleri anlatırken tanıtım olarak kralların tarihlerine ilişkin olaylardan bahsetmeye gerek yoktur. Ancak uzak Doğu, özellikle Kuzeybatı Hindistan'ın birkaç kralı hariç çoğu hakkında antik tarihçiler oldukça sessizdir; ve sadece sikkeler ve yazıtlardan isimlerini bilmekteyiz. Dolayısıyla, ortaya çıkarılabilen herhangi bir tarihin ana hatlarının izini sürmek ve özellikle sikkeler aracılığıyla oldukça doğru bir şekilde tespit edilebilecek tarihsel olayları ortaya koymak gereklidir.

[1337]Tanabe, **a.g.k.**, 2020, 88.

Kuzeybatı Hindistan'da bulunan sikkelerin düzenlenmesi ve deşifre edilmesinde itibar edilen yazarlar arasında ilk sıralarda J. Prinsep[1338] ve General A. Cunningham[1339] yer almaktadır. C. Lassen[1340] ve H.H. Wilson[1341] da hem tarihi hem de nümismatik olarak çok önemli çalışmalar yapmışlardır. Gandhara ve Pencap'ta bulunan sikkeler üzerindeki bilimsel araştırmalar A. von Sallet'e aittir.[1342]

Kuzeybatı Hindistan'ın Hint-Yunan krallarının nümizmatiği Diodotos'la başlamıştır. Ancak sayıca az olsa da Hindistan'da veya komşu ülkelerde onunkinden daha erken bir dönemde (MÖ 330-260) basılmış sikkeler vardır. İskender'in Hindistan Seferi sırasında kendi adına sikke basıp basmadığı net değildir; yine de İskender'in alışılagelmiş türlerini ve onun adını taşıyan, ancak kare biçimindeki bazı bronz sikkelerin basıldığı en azından makul bir varsayımdır.[1343] Bu halde sikkeler, Hindistan'ın en eski Yunan sikkeleri olarak kabul edilebilir.

Son zamanlarda Belh (Baktria) Bölgesi'nde bulunan sikkeler, İskender'in bu bölgedeki ardılları tarafından basılan sikkelerin bolluğunu sağlamıştır.[1344] Bunlar arasında ön yüzünde Yunan harfleri bulunan çift *dareikos*lar; ilk üç Antiokhos'un oturan Apollon ve at başı bulunan altın ve gümüş sikkeleri; fil arabası ve at başı tasvirli I. Seleukos'un gümüş sikkeleri; Seleukos ve I. Antiokhos'un ortak hükümdarlıkları sırasında basılan ve her iki hükümdarın adını taşıyan sikkeler; ve Pehlvi lejantı bululan altın sikke'dir.

[1338]J. Prinsep (1858). *Essays on Indian Antiquities: Historic, Numismatic, and Palaeographic*. (Ed: E. Thomas), London: John Murray.

[1339]A. Cunningham (1868-1870, 1873). Coins of Alexander's Successors in the East. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*.

[1340]C. Lassen (1843-1874). *Indische Altertumskunde*. Bonn.

[1341]H.H. Wilson (1998). *Ariana Antiqua: A Descriptive Account of the Antiquities and Coins of Afghanistan*. Asian Educational Services.

[1342]A. von Sallet (1879). *Zeitschrift für Numismatik*. Berlin.

[1343]A. von Sallet (Ed.) (1879). *Zeitschrift für Numismatik*. Vol. 6, 166, dipnot 1'de Dannenberg, sikkelerin Baktriya'ya ait olduğunu belirtmiştir. Ancak bu özellik Hindistan için daha çok makuldur.

[1344]Gardner, **a.g.k.**, 1879, 1; **a.g.k.**, 1880, 181; **a.g.k.**, 1881, 8. A. Cunningham (1881). Belies from Ancient Persia in Gold, Silver, and Copper, Part 1: History, Literature, &c., No. III & IV. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. L, 151.

Bunlar arasında ayrıca MÖ 3. yüzyılın başlarında Partların veya komşu ülkelerden birinin hükümdarı olduğu tahmin edilen Andragoras adlı bir kralın altın ve gümüşten yapılmış birkaç sikkesi de gün ışığına çıkmıştır. Iustinus,[1345] Andragoras'ın Arsakes tarafından devrilen bir Part satrapı olduğunu söylemiştir. Altın sikke basımı, sikkeleri basan hükümdarın tam bir bağımsızlık iddiasında bulunduğunu göstermektedir; bu, Andragoras'ın Doğu'da Seleukos İmparatorluğu'nun dağılması sırasında hüküm sürdüğünü işaret etmektedir.

Sophytes'in sikkeleri ilk olarak Cunningham tarafından yayınlanmıştır.[1346] Bu sikkeler çok ilgi çekicidir, çünkü basılan tarihleri ve yerleri yaklaşık olarak sabittir. İskender Dönemi'nin tarihçilerinden, İskender'in seferi sırasında Sopeithes veya Sophytes'in Akesines Nehri'nin kıyısındaki bir bölgeyi yönettiğini ve İskender'in onu kendi krallığına tayin ettiğini öğrenmekteyiz. Ancak Sophytes'in sikkeleri İskender'in değil, Seleukos'un sikkelerinden kopyalanmıştır (**Kat. No. 3**). Nümizmatik belgelere göre Sophytes, Seleukos'la, büyük ihtimalle kralın Sandrakottos'a[1347] karşı doğuya yaptığı sefer sırasında (MÖ 306), İskender'le kurduğu dostluğu yenilemiştir.

Bu seferden sonra bir yüzyıl boyunca, yani MÖ 3. yüzyılda Hindistan, yerli yöneticiler tarafından yönetilmiştir; Seleukos kralları ve Baktrialı Yunan krallarının hükümdarlığı/egemenliği Kuzeybatı Hindistan'da sona ermiş, fakat Kafkasya bölgelerinde devam etmiştir.

İskender İmparatorluğu'nun tüm doğu kısımlarını miras alan Seleukos kralları'nın hükmüne karşı Baktria'nın isyanının tarihi kesin olarak belirlenmemektedir. Ancak Iustinus,[1348] bunun Seleukos İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinden biri olan Arsakes yönetimindeki Partların başka bir isyanıyla aynı dönemde, MÖ 249-248 yılında gerçekleştiğini belirtmiştir.[1349] Bu sıralarda Baktria satrapı Diodotos, Suriyeli II. Antiokhos'a karşı ayaklanmış ve bağımsızlığını sağlamayı başarmıştır. Üzerinde kendi portresi bulunan, ancak Suriye kralı II. Antiokhos'un tiplerini taşıyan sikkeler bastırarak

[1345]Iust. xii.4; xli.4. Ayrıca bkz. Gardner, **a.g.k.**, 1879, 1; Gardner, **a.g.k.**, 1881, 8.

[1346]A. Cunningham (1866). Coin of The Indian Prince Sophytes, A Contemporary of Alexander The Great. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 6, 220.

[1347]Diğer ismiyle Maurya İmparatoru Çandragupta'dır.

[1348]Iust. xli.4.

[1349]P. Gardner (1877). *The Parthian Coinage*. London, 3.

tebaasını kontrol etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.[1350] Krallığı kurduktan sonra da bu sikkeyi değiştirmeden sürdürmüş ve Seleukos kralının portresinin yanı sıra kendi adını da kullanmıştır. Iustinus'a[1351] göre Diodotos kısa süre sonra ölmüş ve yerine ilk Part kralı Arsakes ile ittifak antlaşması yapan, yine Diodotos adındaki oğlu geçmiştir. Ancak bulunan Diodotos adını taşıyan bütün sikkelerin tek bir kral tarafından basıldığı açıktır. Bu nedenle ya Iustinus'un yanıldığını ve tek bir kralı tekrarladığını ya da genç Diodotos'un babasının sikkesini değiştirmeden sürdürdüğünü ya da son olarak yaşlı Diodotos'un yaşamı boyunca Suriyeli Antiokhos adına para basmaya devam ettiğini ve Diodotos adını taşıyan sikkelerin, ilk olarak sikkenin üzerine kendi adını ve portresini betimlenen oğlu tarafından basıldığını varsaymalıdır. Bu durum tartışmalıdır; sonuncusu lehine, sikkelerindeki Diodotos'un portresinin orta yaştan fazla olmayan bir adama ait olduğu görülebilir; üzerinde yaşlı bir portre bulunan sikkelerin taklit olduğunu öne sürebiliriz.

Diodotos'un yerini, Baktria yönetimi sırasında, Ionia'daki Magnesialı, muhtemelen komşu bir bölgenin satrapı olan ve MÖ 208 yılı civarında Büyük Antiokhos'un doğu seferini yaptığı sırada tam yetkiye sahip olan Euthydemos almıştır. Polybios'un[1352] kaynakları Euthydemos ile ilgili çok değerli bilgi verir. Antiokhos tarafından savaşta mağlup edilen ve ona karşı çıkamayan Euthydemos, kendisinin Küçük Asya'da doğduğunu ve III. Antiokhos'a karşı isyan edenlerden biri olmadığını, aksine isyan edenlerin soyundan gelenlerin kökünü kazıyarak krallığı ele geçirdiğini söylemiştir. Zaten kendi topraklarının Çin sınırında dolaşıp duran İskitlerin yardımına çağırmak zorunda kalırsa ortaya çıkacak ciddi tehlikeye dikkat çekmiştir. Antiokhos ikna olup Euthydemos'un bağımsızlığını kabul etmiştir; oğlu Demetrios'u sevmiş ve ona kendi kızlarından biriyle evlendirme sözü vermiştir.

Antiokhos, Euthydemos'la anlaştıktan sonra Paropamisos üzerinden Hindistan'a doğru ilerlemiştir. O zamanlar, Yunan egemenliği Hint Kafkasya'nın (Kaukasos İndikos) güneyine çok az uzanmıştır. Euthydemos, Kabil Vadisi'nin tüm bölgesinin kralı gibi görünen Hint kralı Sophagasenos veya Subhagasena ile bir anlaşma yapmıştır. Antiokhos oradan Arakhosia ve Drangiana üzerinden Suriye'ye dönmüştür.

[1350]Gardner, **a.g.k.**, 1881, 11.

[1351]Iust. xli. 4: Diodotos Theodotos.

[1352]Polyb. Hist. x. sonuç; xi.34.

MÖ 2. yüzyılın başlarından itibaren Orta Asya'nın Yunan bölgelerinde büyük değişikliklerin yaşandığını görmekteyiz. Euthydemos'un ölümü üzerine yerine oğlu Demetrius geçmiştir; ve sonra çağdaşı ve rakibi olarak, damalı zafer ve yenilgi kariyeri kısmen tarihsel kaynaklarda izlenebilen büyük Eukratides'i buluyoruz. Aynı zamanda Yunanlılar, belki de Orta Asya'nın kuzeyindeki göçebe kabilelerin sürekli artan baskısının bir sonucu olarak, Hint Kafkasya'sına doğru ilerlemişlerdir. I. Seleukos'tan III. Antiokhos'a kadar Seleukos kralları tarafından yerli egemenliği altında bırakılan ve Diodotos'un saldırmadığı anlaşılan Kabil ve Pencap bölgelerini yerli Hint prenslerinden almaya başlamışlar. Diodotos'un sikkeleri Hint Kafkasya'nın güneyinde bulunmamaktadır. Ancak, Euthydemos'unkiler güneyde Seistan kadar, doğuda Pencap'a kadar bulunur;[1353] Lahor civarındaki Sagala (veya Sangala) şehri ise Euthydemia takma adını taşımıştır. Bu nedenle, Yunan egemenliğinin aniden genişlemesi Euthydemos'un sonraki yıllarının bir özelliği gibi görünmektedir. Ancak eski yazarların ifadelerinden, gerçek fatihin Euthydemos değil, muhtemelen krallıktaki meslektaşı ve ardılı olan oğlu Demetrios olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden Iustinus,[1354] Demetrios'tan Hindistan'ın kralı olarak söz eder ve Strabon[1355] onu, Hindistan'daki Yunan fethinin baş oluşturucu/aktörü olarak I. Menander ile eşleştirir. Büyük olasılıkla Demetrios'un babasının yaşamı boyunca önemli fetihler yapmış olduğu görülmektedir.

Demetrios bizzat İndus Nehri boyunca ilerleyerek Patala'yı ve Saraostes (Surashtra) krallığını ve muhtemelen ticari şehir Barygaza'nın bölgesi olan Sigerdis'i fethetmiştir.[1356] Menander'in egemenliğinin Demetrios'unkinden daha güneye ve doğuya doğru yayıldığını varsaymak mantıklıdır. Dolayısıyla, İndus Vadisi'nin fethi Menander'e atfedilebilir.

Euthydemos, oğlunun etkinlikleri aracılığıyla yalnızca Hindistan'da toprak elde etmekle kalmadı, aynı zamanda muhtemelen Paropamisos'un kuzeyinde, Margiana'dan Çin Tartaryası'na kadar Yunanlıların sahip olduğu en geniş bölgeyi de yönetmiştir. Bu dönemde Yunanlıların etkisi ve ticareti Çin İmparatorluğuna kadar yaymış görünüyor.

[1353]Bazıları Attock'taki İndus'ta bulunmuştur, bkz. Cunningham, **a.g.k.**, 1869, 137.

[1354]Iust. xli.6.

[1355]Strab. Geog. xl.11.1.

[1356]*1911 Encyclopædia Britannica/Menander (Milinda)*.

Bunun kanıtı, Sir D. Forsyth'in Kaşgar'dan[1357] getirdiği, üzerinde bir Çin lejantı bulunan ve bir Yunan kralının, muhtemelen Hermaios'un adı ve unvanlarının yazılı olduğu bir sikkedir. Euthydemos'un ölümünden sonra egemenliği, Demetrios ve Eukratides arasındaki rekabetin yanı sıra, I. Antimakhos gibi kökeni belirsiz kralların yükselişi ve gaspları nedeniyle parçalanmıştır.

Eukratides'in soyu belirsizdir. Ancak sikkelerinden[1358] babasının ve annesinin isimlerini bilmekteyiz. Ön yüzünde Eukratides'in portresi ile Yunan yazısı ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ, arka yüzünde ise babası ve annesi Heliokles ile Laodike'nin portreleri bulunmaktadır. Bu sikkelerin her iki yüzünde görülen ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ / ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΗΣ yazıları, Eukratides'in kendi soyunu ilan etme niyetinde olduğunu göstermektedir. Heliokles bir kral gibi görünmüyor, çünkü portresinde diademi yoktur, ancak Laodike'nin portresi, Yunan Doğu'sunda kraliyetin istisnasız sembolü olan diadem takmış gibi görünüyor. von Sallet[1359] sikkeler için tamamen farklı bir yorum önermiştir. Bunların Eukratides tarafından ebeveynlerinin onuruna değil, oğlu Heliokles'in (daha sonra onun yerine geçen olan) bir Laodike ile evlenmesi vesilesiyle basıldığını düşünmüştür. Sallet, kralın Hindistan seferi sırasında Demetrios'la nişanladığı III. Antiokhos'un kızından olan Demetrios'un kızı olduğunu tahmin etmiştir.

Demetrios'un sikkeleri neredeyse hepsi Baktria'dan ele geçmiştir, Eukratides'in sikkeleri ise çok yaygın olarak Kabil Vadisi'nde bulunmuştur. Demetrios'un sikkeleri, nadir istisnalar dışında yalnızca Yunan lejantlarını taşırken, Eukratides'in bronz sikkelerinin neredeyse tamamı iki dillidir; bu, Demetrios'un sikkesinden daha sonraki bir tarihe sahip olduklarının ve Hindistan'da basıldıklarının bir göstergesidir. Bu nedenle, Demetrios'un yalnızca Eukratides'in egemenliğinin ilk dönemlerinde Baktria'da ve Hindistan'da hüküm sürdüğü ve Eukratides'in hükümdarlığının büyük bir kısmında Hindistan'ın yanı sıra Baktria ve Arakhosia'nın da kralı olduğu fikrini sürdürmeliyiz. Eukratides, Baktria'da Eukratidia, Demetrios ise Arakhosia'da Demetrias ve Hindistan'da Euthydemia şehrini kurmuştur.

[1357]P. Gardner and H.H. Howorth (1879). Coins from Kashgar. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 19, 274.

[1358]Gardner, **a.g.k.**, 1886, 19, Pl. vi, 9, 10.

[1359]von Sallet, **a.g.k.**, 1879.

Cunningham, Eukratides'in egemenliğinin başlangıcını MÖ 190 civarına yerleştirir ve bu tarih yaklaşık olarak doğru olmalıdır.[1360] Sikkelerin bulunduğu geniş alan[1361] ve bunların çokluğu, onun büyük gücüne tanıklık ediyor gibi görünmektedir. Aynı zamanda onun ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ unvanını almasının geniş egemenliklerin açık bir göstergesi olduğunu ve türlerinin ve unvanlarının Part kralları[1362] ve Babil kralı Timarkhos[1363] tarafından kopyalanmasının da sikkelerinin ne kadar geniş çapta yayıldığını gösterdiğini belirtebiliriz. Ancak egemenliğinin sonlarına doğru, muhtemelen MÖ 170 civarında tahta çıkan büyük kralları Mithradates Dönemi'nde, Partlar tarafından bazı yerler[1364] elinden alınmıştır. Eukratides'in hükümdarlığı, kesinlikle onun sikkesini taklit eden iki kralın zamanına kadar sürmüş gibi görünmektedir. Benzersiz ve dikkat çekici sikkesindeki tarihin MÖ 165 yılında hüküm sürdüğünü gösterdiği Platon ve MÖ 162 yılında Babilli Timarkhos'tur. Platon, Eukratides'in sadece geçici bir rakibi ya da isyan etmiş bir satrapı gibi görünmektedir.

II. Euthydemos, Pantaleon, Agathokles ve I. Antimakhos'un sikkelerini Eukratides Dönemi'ne, yani MÖ 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmemiz gerekir. İlk kez von Sallet tarafından yapılan bu belirleme, üslup açısından oldukça tartışılmazdır. Bu kralların sikkelerinin sanatı ve dokusu göz önüne alındığında, bunların Baktria'nın bağımsızlığının ilk günlerine ait olduğunu söylemek imkansızdır. Ancak, stil/üslubun kanıtı, bütün bu kralların Paropamisos'un güney tarafında hüküm sürdüğü için, Demetrios'un Hint fetihlerinden daha erken bir döneme atfedilemeyeceği düşüncesiyle de doğrulanmaktadır.

Bu yeni görüş, Hindistan'ın eski Yunan krallarının sınıflandırılmasında son derece önemlidir: zorluklarla dolu bir düzeni tamamen yok eder ve yerine tamamen anlaşılır ve tatmin edici bir düzen koyar.

Genç Euthydemos'un sikkeleri, tiplerini ödünç aldıkları Demetrios'un sikkelerinden kesinlikle daha sonrakidir. Dolayısıyla bu kralın ya I. Euthydemos'un küçük oğlu ya da Demetrios'un oğlu ve I. Euthydemos'un torunu olduğuna dair hiçbir makul şüphe olamaz.

[1360]Cunningham, **a.g.k.**, 1869, 121-153.

[1361]Cunningham'a göre, bunlar Buhara'daki Belh'te; Seistan, Kabil Vadisi ve diğerleri'nde ve birkaçı Pencap'ta bulunmuştur. Bkz. Cunningham, **a.g.k.**, 1869, 121-153.

[1362]Gardner, **a.g.k.**, 1877, 31.

[1363]British Museum Catalogue, Seleucidae, Pl. xv.2, 50.

[1364]Strab. xl.11.

Genç Euthydemos'un sikkeleri çoğu araştımacı tarafından ataların sikkelerinden ayırt edilmediğinden, buluntu yerlerini tespit etmek ya da hükümdarlığının yerini belirlemek mümkün değildir; tarihi MÖ 170 civarı gibi görünmektedir. Sikkelerinin nadirliğinden, döneminin kısa sürede sona erdiği sonucuna varılabilir.

Pantaleon ve Agathokles neredeyse aynı tiplerle sikke basmıştır. Her ikisi de sikkeleri için metal nikeli[1365] benimsemiş ve lejantlarında Hint alfabesini kullanmıştır. Her ikisinin de sikkeleri Kabil Vadisi'nde ve Batı Pencap'ta, Agathokles'inkiler ise Kandahar'a kadar güneyde bulunmuştur. Portresine bakılırsa Pantaleon ikilinin en büyüğü gibi görünüyor ve sikkelerinin nadirliği onun saltanatının geçici olduğunu gösteriyor. Agathokles daha geniş çapta ve daha uzun süre hüküm sürmüş gibi görünüyor ve bazı sikkelerinde bize tarihindeki noktaların tespiti için değerli bulgu/veriler bırakmıştır.

Bunlardan en önemlisi, Agathokles tarafından Baktria'daki Yunan egemenliğindeki ata/öncüllerinin anısına basılan, Attika tetradrahmisi ağırlığında, aslında madalya olarak adlandırabileceğimiz bir dizi sikkedir.[1366] Bu madalyalar, bu öncüllerin portrelerini ve daha da sıra dışı olanı, sikke türlerini yeniden üretmiştir; öyle ki, bu hükümdarların sikkelerinden yalnızca tarzları ve yazıları bakımından farklıdır. Yazılar şu şekildedir:

ΑΛΕΧΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ	ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ	ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ	”	
ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ	”	
ΕΥΘΔΗΜΟΥ ΘΕΟΥ	”	

Kral Antimakhos'un sikklerinde bu şekildedir:

ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ	ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΘΕΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

P. Gardner,[1367] von Sallet tarafından belirlenen bu madalyaların gerçek özelliklerini anlatmıştır. Pantaleon ve Agathokles'in, genç Euthydemus gibi, I. Euthydemos ve Demetrios'un grubuna ait olduklarını ve olasılıkla Eukratides'e karşı olduklarını kanıtlamıştır. Agathokles'in siyasi soyağacının izini I. Euthydemos, Diodotos ve Antiokhos'tan Büyük İskender'e kadar sürer. Antimakhos, Diodotos'un atası olduğunu

[1365]W. Flight (1868). On the Chemical Composition of a Bactrian Coin. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 8, 305.

[1366]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. iv.1, 3, xxx.5, 6.

[1367]Gardner, **a.g.k.**, 1880, 184.

iddia etmiştir. Bu nitelikler, II. Euthydemos, Pantaleon ve Agathokles'in Demetrios'un oğulları olduğunu hiç de ihtimal dışı olmayan bir şekilde ortaya koyuyor gibi görünmektedir. Ve muhtemelen, bu daha spekülatif olsa da, bağlantıları hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığımız Antimakhos, Diodotos'un soyundan gelen bir kraldır.

Antimakhos'un sikke tipleri, Yunan-Hint tarihinin özelliğine bir yenisini eklemiştir. Gümüş sikkelerin üzerinde üçlü yaba ve palmiye tutan Poseidon; ve bronz sikke üzerinde, bir gemide duran Zafer işareti betimlenmektedir. Bu nedenle deniz zaferinin İndus Nehri'nde veya onun büyük kollarından birinde kazanıldığını varsaymalıdır.

Eukratides'in yerine oğlu Heliokles geçmiştir. Bu kralın sikkeleri çoğunlukla Baktria ve Kabil Vadisi'nde de bulunmuştur. Cunningham'ın belirttiği gibi Heliokles, Hint Kafkasya'nın kuzeyine saldıran son kraldır. Bu nedenle, onun hükümdarlığı döneminde göçebe kabilelerin Bamian Geçidi'ne kadar güneydeki bütün ülkeyi fethettiğinden neredeyse emin olabiliriz. Heliokles'in gümüş sikkeleri iki sınıfa ayrılır. 1. sınıf, yalnızca Yunan lejantlarını bulunan, Attika ağırlık standardındaki sikkelerden oluşur. 2. sınıf, farklı ağırlıktaki sikkelerden oluşur. Üzerinde iki dilli yazılar ve kralın farklı bir portresini taşıyanlara Pers denilmiştir.[1368] Teori açıktır ki, 1. sınıf, Baktria'da hüküm sürerken kral tarafından, 2. sınıf ise daha sonraki bir dönemde, Hindistan'ın yalnızca bir bölgesinin kralıyken basılmıştır. Baktria sınıfının sikkelerinin büyük ölçüde Orta Asya'nın barbar kabileleri tarafından kopyalanmış; tıpkı Philippos ve İskender'in sikkelerinin MÖ 290 civarında Makedonya'yı işgal eden Galatlar tarafından kopyalanması gibidir. Hint sınıfı, Kabil Vadisi ve Hindistan'ın daha sonraki Yunan krallarının sikkelerine çok benzemektedir.

Yaklaşık MÖ 160-120'ye belirlenmesi gereken Heliokles Dönemi'ne kadar, Hindistan'ın Yunan krallarının intikal sırasını kesin olarak ya da biraz daha az kesin olarak izlemekteyiz. Şimdi de verilerin çok yetersiz olduğu bir belirsizlik döneminin eşiğine gelmekteyiz. Aslına bakılırsa, eğer Çin yıllıkları/kronikleri, MÖ 2. ve 1. yüzyıllarda göçebe ulusların Çin'in batı sınırlarındaki dalgınlıklarını anlatarak Baktria ve Hindistan tarihinin genel bir güzergahını korumamış olsaydı, araştırmamız neredeyse umutsuz hale gelirdi. Çinliler tarafından kaydedilen kralların ve yerlerin adlarını, sikkelerde bulduğumuz adlarla özdeşleştirmek kolay bir iş değildir; ancak bu, denenmiş

[1368]Gardner, **a.g.k.**, 1886, lviii.

bir görevdir ve yargılama konusunda en nitelikli olanların görüşüne göre bir ölçüde başarı elde edilmiştir.

Yueh-chi'lerin göçlerine ilişkin Çin kanıtlarını inceleyen en son uzman M.E. Specht,[1369] durumu şöyle özetlemiştir: Yueh-chi'ler, MÖ 201 ve 165 yılında Hunlar tarafından yenilgiye uğrayıp batıya doğru kaçmışlar, Baktria'daki Ta-hialılara boyun eğdirerek Oksus'un kuzeyinde oturmaya başlamışlardır. Daha sonra Ta-hia'nın başkenti Lan-chi'yi ele geçirmişlerdir. Yüz yıl sonra, Yueh-chi kabilelerinden biri olan Kuşanların kralı Khiu-tsiu-kio [I. Kadphises], diğer tüm kabilelere boyun eğdirmiş, Arsakidae krallığını işgal etmiş,[1370] Kabil ve Ki-pin'i [Kophene] ele geçirip büyük bir krallık kurmuştur. Oğlu Hindistan'ı fethetmiş ve kurulan imparatorluk 1. yüzyılın ortasından 4. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.

Bu ölçüde Çinli araştırmacılar bize Hindistan ve Baktria tarihinin yeniden inşası için son derece değerli iki tarih veriyorlar: Göçebe kabileler MÖ 125 civarında Baktria'yı (Heliokles) ve MÖ 25 civarında Hindistan'ı (Hermaios) fethetmiştir. Bu tarihlerin her ikisi de nümismatik kanıtlara çok iyi uymaktadır. Cunningham, Hermaios'un MÖ 25 yılından çok daha eski bir döneme ait olduğunu belirtmiş ve onu MÖ 138-120 yılına kadar erken bir döneme atmıştır. Ancak bu sadece tarihsel kayıtlarla çelişmekle kalmıyor, aynı zamanda nümismatik tanıklıklarla da çelişiyor. Çünkü Hermaios, bütün yazarların kabul ettiği gibi, Kabil Bölgesi'nin son Yunan kralıydı.

Heliokles'in öncekilerini bir kenara bırakırsak, MÖ 160 yılından sonra ve bu bölgelerin Hint-İskitler tarafından fethinden önce Kabil Vadisi de dahil Kuzeybatı Hindistan'da yirmiden fazla kral ve iki kraliçenin[1371] hüküm sürdüğünü nümizmatik belgelerden bilmekteyiz. Bu kralların düzenli bir şekilde düzenlenmesi son derece zor, hatta imkânsız bir konudur. General Cunningham'ın sınıflandırması, ciddi eleştirilere dayanamayacak kadar hafif belirtilere/göstergelere dayanmaktadır ve aslında geçerliliği büyük ölçüde ilk kralları düzenlemesine bağlıdır; Pantaleon ve Agathokles'in yeniden ayarlanması sonucunda artık bundan vazgeçilmesi gerekmektedir. von Sallet mantıklı bir

[1369]M.E. Specht (1883). Etudes sur L'Asie Centrale, Les Historiens Chinois. *Journal Asiatique*, Huitieme Serie, Tome II, 348.

[1370]Part İmparatoluğu olarak da bilinmektedir. MÖ 31 yılında Phraates, İskit ordusunun yardımıyla Tiridates'i Part hükümetinden çıkarmıştır.

[1371]Agathokleia ve Kalliope'dir.

düzenlemeden o kadar ümidini kaybetmiş ki, yalnızca alfabetik olan bir düzenlemeyi benimsemiştir. Katalogda yapılmaya çalışılan tek şey, benzer para türlerini mümkün olduğunca bir arada tutarak kralları yaklaşık olarak kronolojik sıraya göre gruplandırmaktadır. Endeks aracılığıyla herhangi bir kral kolaylıkla bulunabilir ve asıl gereklilik de budur. Aşağıda kralların kronolojik ve coğrafik dağıtımına ilişkin bazı bilgilerin kısa bir açıklaması bulunmaktadır:

Heliokles'ten sonraki krallardan Attika standardına göre sikke basan tek kral Antialkidas'tır ve bu nedenle onun ya Heliokles'in çağdaşı ya da hemen ardılı olması gerekir. Antialkidas ile Lysias'ın ortak sikkeleri olduğuna göre aynı zamanda çağdaş olmaları da gerekir. Antialkidas'ın yaygın bir türü, onu Eukratides'e bağladığı anlaşılan Dioskuroi'nin yığınlarıdır; portresi de Heliokles'inkine benzemektedir. Bu nedenle onun Eukratid hanedanına ait olması mümkündür. Lysias'ın bağlantısı belirsizdir.

Ayrıca Hindistan'ın bazı Yunan krallarının tarihlerin belirlenmesinde yardımcı olan birkaç eski kalıp ile basılan sikke de bulunmuştur. Heliokles, I. Strato'nun bazı sikkelerini yeniden basmıştır.[1372] Antialkidas'ın[1373] bir sikkesinin yanı sıra I. Apollodotos'a[1374] atfedilen bazı sikkelerin üzerinde Eukratides'in adı ve sembolleri damgalanmıştır; ancak Eukratides'in bu sikkelerinin gerçekten onun yaşamı boyunca basılıp basılmadığı konusunda şüpheler vardır.

Kralları, kullandıkları sembol ve lejantlara göre hanedan listelerinde/listesi halinde düzenlemeye yönelik herhangi bir girişim başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Krallar bu şeyleri miras olarak almamışlar, ancak bunları kendi hayallerine veya kolaylıklarına göre benimsemişlerdir. Bunu tespit etmek için bir veya iki örnek yeterli olacaktır. Heliokles'in Eukratides'in oğlu ve varisi olduğu belki de Baktria tarihindeki en kesin gerçektir. Ancak unvanı (μέγας yerine δίκαιος) açısından Eukratides'e benzemiyor, aynı miğferi takmıyor, aynı sembolleri kullanmıyor. Son iki açıdan Demetrios babası Euthydemos'tan farklıdır. II. Antiokhos'a karşı isyan eden Diodotos ise Suriye kralının soyunu korumuştur. Bu örnekler, iki kral arasındaki sembollerin özdeşliğinin, onların birbirleriyle ilişkilerinin kanıtı olmadığı gibi, sembollerin farklılığının da bunların akraba olmadıklarının kanıtı

[1372]Strato da Heliokles'in sikkelerini yeniden basmıştır.

[1373]von Sallet, **a.g.k.**, 1879, 298.

[1374]Cunningham, **a.g.k.**, 1869, 226.

olmadığını kanıtlamak için yeterlidir. Miğferin biçiminden ya da bir unvanın benimsenmesinden daha da az sonuç çıkarabiliriz.

Sikkelerin tiplerine ilişkin en anlamlı yaklaşım, Strato'nun karısı Agathokleia'nın nadir sikkelerini Euthydemos'unkilerle karşılaştırdığımızda ortaya çıkandır. Arka yüzde aynı tipte oturan Herakles vardır; bu, Baktria serisinde alışılmadık bir durumdur. Agathokleia'nın bir kralın kızı ve varisi olduğu neredeyse kesindir. Dolayısıyla onun Euthydemus'un soyundan geldiği çok muhtemeldir. Kral Agathokles'in muhtemelen Euthydemos'un oğlu olduğunu daha önce görmüştük; Agathokleia onun torunu olabilir ya da onunla akraba olabilir.

Hint-Yunan kralları arasından sadece iki kralını, Apollodotos ve Menander'i başka kaynaklardan biliyoruz. Menander'in, sadece Kaukasos İndikos'taki Aleksandreia'da doğduğunu değil, aynı zamanda onun adil ve güçlü bir hükümdar olduğunu ve Budist dinine geçmiş olduğunu kaydeden Budist eseri "Milinda-prasna"daki Milinda ile özdeşleştirilir. Strabon,[1375] Menander'in Hypanis (Hyphasis) Nehri'ni geçerek doğuya doğru ilerlediğini bildirmiştir. Plutarkhos,[1376] Menander'in bir hükümdar olarak adaletle tanındığını ve öldüğünde birçok şehir onun küllerine sahip olmak için can attığını kaydeder. Gümüş sikkelerinin bolluğu ve geniş dağılımı iyi bilinmektedir. Bunlar, Apollodotos'unkilerle birlikte Barygaza'da (modern Bharuch, Gücarat) bulunmuştur[1377] ve Kabil, Celalabad, Peşaver, Mathura ve Rampur dahil olmak üzere geniş bir bölgede hala bolca bulunmaktadır. Kandahar veya Seistan'da bulunmamıştır. Cunningham[1378] şöyle diyor: "Nümizmatik belgelere göre, Menander'in Arakhosia ya da Drangiana'nın herhangi bir kısmını ele geçirmiş olamayacağı ve İndus'un batısındaki egemenliklerinin Kabil Vadisi ve Doğu Afganistan ile sınırlı olması gerektiği kesindir."

Apollodotos adını taşıyan sikkeler iki sınıfa ayrılabilir: 1. sınıf Apollodoos'a aittir, 2. sınıf ise daha sonraki ve daha zayıf tarzdadır. Sikkelerin üzerinde kral genellikle Philopator unvanını taşır. General Cunningham, Philopator'un sikkelerinin Gandhara ve

[1375]Strab. xi.11.1.

[1376]Plut. *Moralia*. 28.6, 52.28.

[1377]W.H. Schoff (Tr. & Ed.) (1912). *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*. London, Bombay & Calcutta, Ch. 47.

[1378]Cunningham, **a.g.k.**, 1870, 221.

Pencap'ta bulunduğunu söylemiştir. Nümizmatik belgelere göre, Philopator unvanını taşıyan kral II. Apollodotos'tur (**Kat. No. 130**).

Heliokles'ten Hermaios'a kadar olan kralların tarihlerini belirlemede yardımcı olacak nümizmatik belgeler ile ilgili çok az kaynak vardır. Coğrafik konumlarına ilişkin güvenli kaynaklara da sahip değiliz. Ayrıca sikkelerin buluntu yerleri hiçbir zaman eksiksiz veya doğru bir şekilde kaydedilmemiştir. Dolayısıyla, ele geçen hazinelerdeki sikkelerden yola çıkarak, mümkün olduğu kadar kralların kronolojisini yapmaya ve hüküm sürdüğü yerleri tespit etmeye çalıştık.[1379] Gandhara ve Pencap'ta bulunan sikkelerin üzerinde adı geçen Hint-Yunan kralları:[1380]

GANDHARA	**PENCAP**
Diodotos[1381]	
	I. Demetrios
	Pantaleon
	Agathokles
	I. Eukratides
	I. Heliokles
I. Apollodotos	I. Apollodotos
II. Antimakhos	II. Antimakhos
I. Menander	I. Menander
I. Zoilos	I. Zoilos
Agathokleia ile Strato	Agathokleia ile Strato
I. Strato	I. Strato
Lysias	Lysias
Antialkidas	Antialkidas
II. Heliokles	
Polyksenos	
III. Demetrios	III. Demetrios
Philoksenos	Philoksenos

[1379]Hazinelerin bulunduğu yerler ve hazinelerde bulunan sikkelere göre kralların isimleri için bkz. Tablo 4, 5 & 6.

[1380]1938 yılında Taksila'da bulunan definedeki sikkeler arasında Baktriya kralı Diodotos'un bir altın stater'i de bulunmuştur. Fakat, Kuzebatı Hindistan'ın bir kısmını zaptederek hüküm süren ilk Yunan kralı I. Demetrios'tur. Dolayısıyla, Taksila'da bulunan sikkenin Diodotos'un hükümdarlığı aracılığıyla değil, başka bir yolla geldiği kesindir.

[1381]Strab. *Geog*. 11.11.1.

Diomedes	Diomedes
Amyntas	Amyntas
Epander	
Theophilos	
Peukolaos	
Nikias	
II. Menander	II. Menander
Kalliope ile Hermaios	
Hermaios	Hermaios
Artemidoros	
Arkhebios	
Telephos	Telephos
II. Apollodotos	II. Apollodotos
Hippostratos	Hippostratos
	Dionysios
	II. Zoilos
	Apollophanes
	II. Strato
	III. Strato
	Bhadrayasha[1382]

MÖ 2. yüzyılda Baktria'yı fetheden barbar krallardan[1383] biri olan Maues (MÖ 90-60), MÖ 1. yüzyılda Taksila'daki Yunan krallığını Arkhebios'tan (MÖ 90-80)[1384] ele geçirerek Kuzeybatı Hindistan'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönem Hint-İskit Dönemi olarak bilinmektedir.

Barbar kralların sikkeleri arasında Maues'inkiler stil açısından en eski olanlardır. von Sallet, bu kralın bakır sikkelerinin Demetrios ve Apollodotos'unkilere benzediğini ve bu kralların döneminden pek de geç olmayan bir döneme ait olduğunu belirtmiştir. Sikkeleri, Yunan harflerinin formları ve sanat üslubu bakımından sadece Hermaios'un değil, aynı zamanda Zoilos ve Nikias gibi kralların sikkelerinden de üstündür. Nümizmatik belgelere göre, kral Maues'i MÖ 1. yüzyılın ortalarından daha ileri bir tarihe

[1382]J. Jakobsson (2010). A Possible New Indo-Greek King Zoilos III, and an Analysis of Realism on Indo-Greek Royal Portraits. *Numismatic Chronicle* 170, 37-40; Senior, **a.g.k.**, 2001, Vol. II, 129; Vol. IV, 130-147.

[1383]Yueh-chi veya Yüeçilerdir (İngilizce: Yuezhi).

[1384]Taksila ve çevresindeki Yunan krallığını Hermaios'un (MÖ 90-70) elinden aldığı da söylenmektedir.

yerleştirmek mümkün değildir.[1385] Maues'in sikkeleri hem Pencap hem de İndus Nehri'nin batısında bulunmuştur. İndus Vadisi'nde bulunan bölgeler Yunan kralları tarafından yönetilirken, onun Hindistan'a Kabil Vadisi üzerinden değil, Keşmir veya Nepal üzerinden girdiğini varsaymalıyız.

Genel görüşe göre Azes,[1386] Maues'in varisidir. von Sallet, Maues'in oğlu olduğunu öne sürmüştür. Yazılarının biçimleri ve sikkelerinin sanatının da kanıtladığı gibi, Azes kesinlikle Maues'ten daha sonraki bir döneme aittir. Maues gibi Azes'in sikkesi de Gandhara'nın batısında bulunmamış; ve sikkelerinin bolluğu onun zenginliğine ve gücüne tanıklık etmektedir. Bu arada I. ve II. Azes'in arasında Azilises[1387] Gandhara'da hüküm sürmüştür. Ve Spalirises[1388] ile I. Azes'in sikkeleri de bulunmuştur. Bu da Azes, Spalirises ve Azilises'in MÖ 1. yüzyılda hüküm sürdüğünü göstermektedir. Ayrıca Sarai Saleh definesinde Vonones, Spalahores ve Spalagadames tarafından birlikte basılan sikkeler de bulunmuştur. Ele geçen nümizmatik belgelere göre Vonones,[1389]

[1385]S. Gazerani (2015). *The Sistani Cycle of Epics and Iran's National History: On the Margins of Historiography*. Brill, 15.

[1386]H. Falk and C. Bennett (2009). Macedonian Intercalary Months and the Era of Azes. *Acta Orientalia* 70, 197-215.

[1387]M. Mitchiner (1975). *Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage*. Vol. 2, Sanderstead: Hawkins Publications, 132; J. Harmatta (1999b). Languages and scripts in Graeco-Bactria and the Saka Kingdoms. *History of civilizations of Central Asia*. (Ed: J. Harmatta, B.N. Puri, G.F. Etemadi, Vol. 2), Delhi: Motilal Banarsidass Publishing House, 409

[1388]Spalirisos, MÖ 1. yüzyılda Arakhosia'yı yöneten bir Pers kralıydı. Bkz. P. Gardner (1929). *The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum*. London: Gilbert & Rivington Ltd., 100-101; Gardner, **a.g.k.**, 1886, 101-102.

[1389]Vonones, MÖ 75-57 yılına kadar Sakastan'ı yöneten bir Pers kralıydı. Egemenliğinin 2. yarısında, Kralların Kralı unvanını taşıyan sikkeler basmıştır. Vonones, aynı zamanda Kralların Kralı unvanını da talep eden ilk Hint-İskit kralı Maues'in rakibiydi. Her ikisi de Arakhosia, Kabil Vadisi, Ghadhara ve Taksila bölgesinde iktidar için savaştı. Vonones egemeliğini Taksila'ya kadar gelişletmiştir. Bkz. Gazerani, **a.g.k.**, 2015, 15-17; K. Rezakhani (2017a). East Iran in Late Antiquity. *ReOrienting the Sasanians: East Iran in Late Antiquity*, Edinburgh University Press, 33-34, 37.

Spalahores[1390] ve Spalagadames'in[1391] de MÖ 1. yüzyılda Taksila ve çevresinde hüküm sürdüğünü işaret etmektedir. Hint-İskit kralları arasında Rajuvula son güçlü kral olarak bilinmektedir ve kısa bir süre doğu Pencap'ta hüküm sürdüğü düşülmektedir. Bir sürü iniş ve çıkışların üstesinden geçerek Kuzeybatı Hindistan'daki Hint-İskit krallığı, MÖ 1. yüzyıldan MS 1. yüzyılın 1. çeyreğine kadar sürmüş ve zamanla giderek daha geniş bir alana yayılmıştır. Büyük olasılıkla Kuşan kralı II. Kadphises tarafından ele geçirilmiştir. Nümizmatik belgelere dayanarak, Gandhara ve Pencap'ta hüküm süren Hint-İskit kralları:

GANDHARA	**PENCAP**
Maues	Maues
	Spalahores ile Vonones
	Spaladagames ile Vonones
	Spalagadames ile Spalahores
Spalirises ile I. Azes	
I. Azes	I. Azes
Azilises	
II. Azes	II. Azes
	Rajuvula[1392]

Hint-İskit Dönemi'nden sonra, Gandhara ve Pencap'ta, ne Kadphises hanedanı ne de Azes hanedanı ile bağlı olmayan birkaç kralın sikkeleri bulunmuştur. Bunları birbirine bağlayan tek bağ, adlarının Part karakteri ve çoğu durumda sikke türleridir. Pakores ve Arsakes gibi bazılarının hem adı hem de portresi tamamen Partlıdır. Mithradates ve savaşçı ardılları döneminde Partların imparatorluklarını Baktria'ya kadar genişlettikleri ve işgalci İskitleri geri püskürttükleri dikkate alınmalıdır. Arsakid İmparatorluğunun[1393]

[1390]Spalahores, MÖ 1. yüzyılda Sistan'ı (Sakastan) yöneten bir Pers kralıydı. Bkz. Gardner, **a.g.k.**, 1929, 98, 100; Harmatta, **a.g.k.**, 1999b, 410; Gazerani, **a.g.k.**, 2015, 15-17; Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 34, 37.

[1391]Spalagadames, babası Spalahores'ten sonra MÖ 1. yüzyılın son çeyreğinde Sakastan'ı yöneten bir Pers kralıydı. Bkz. Gardner, **a.g.k.**, 1929, 99-100; Harmatta, **a.g.k.**, 1999b, 410; Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 34, 37.

[1392]Rajuvula'nın sikkeleri Ganj Nehri boyunca Sankassa yakınlarında ve Doğu Pencap'ta bulunmuştur. Büyük olasılıkla Sagala'da basılmıştır. Sikkeler II. Strato'nun Hint-Yunan türlerinden türetilmiştir. Bkz. Ś. Goyala (1995). *The Dynastic Coins of Ancient India*. Kusumanjali Prakashan, 40; B.N. Puri (1968). *History of Indian Administration*. Bharatiya Vidya Bhavan, 93; Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 135.

[1393]Part İmparatoluğu, Arsakid İmparatorluğu olarak da bilinmektedir.

bazı varisleri veya Part soyluları Hindistan'da bir yer edinmiş ve İskit krallarına karşı muhalefetini sürdürmüştür. Sonra Hint-Yunan krallarının zayıflığından faydalanarak ve onları yenerek Hint-Part krallığını kurdular.

Part İmparatorluğu'nun en önemli krallarından biri Gondophares (Hint adı Guduphara), diğeri ise sikkelerinde kendisini Gondophares'in yeğeni olarak adlandıran Abdagases'tir.[1394]

Bulunan Gondophares'in sikkeleri, onun Drangiana, Arakhosia ve Gandhara'da hüküm sürdüğünü göstermektedir.[1395] Takht-i-Bhai'de (Peşaver yakınında) bulunan bir yazıta göre Gondophares, muhtemelen MS 19-45 yılına kadar hüküm sürmüştür. Gondophares'in yerine Drangiana ve Arakhosia'da Orthagnes, Gandhara'da ise yeğeni Abdagases geçmiştir. Abdagases,[1396] Gandhara'yı ve muhtemelen İndus Bölgesi'nin çoğunu MS 46-60 yılına kadar yönetmiştir. Gondophares sikkeleri Begram'da bol miktarda ve Gandhara'da az sayıda bulunmuştur; Abdagases'lerinkiler Gandhara ve Batı Pencap'ta keşfedilmiştir. Gondophares ve Abdagases'in zafer tipi sikkeleri de rastlanmıştır. Ele geçen nümizmatik belgelere göre, Gandhara ve Pencap'ta hüküm süren Hint-İskit kralları:

GANDHARA	**PENCAP**
Gondophares	
Abdagases	Abdagases
	Orthagnes/Gadana
Sases	

Bu bölümde sikkelerde Heraios'un (MS 1-30)[1397] meslektaşı ve ardılı olarak bulunan Kujula Kadphises (MS 30-80) ile ortaya çıkan bir krallar grubundan bahsedilmiştir. Kujula Kadphises, MS 1. yüzyılda Baktria'daki Yuezhi konfederasyonunu birleştiren ve ilk Kuşan İmparatoru olan bir Kuşan prensiydi. Rabatak yazıtına göre büyük Kuşan kralı Kanishka'nin büyük büyükbabasıydı. Kuşan İmparatorluğu'nun kurucusu

[1394]Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 37; Gazerani, **a.g.k.**, 2015, 25.

[1395]Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 35.

[1396]Brunner, **a.g.k.**, 1982, 172; Gardner, 1929, **a.g.k.**, 107-108; Gazerani, **a.g.k.**, 2015, 24-25, 111; Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 37.

[1397]Görünüşe göre Heraios, Baktriya'daki Yuezhi (beş kabile grubundan oluşan) kabilesinin bir grubu olan Kuşanların kralı veya klan reisiydi. Bkz. Rezakhani, **a.g.k.**, 2017a, 54; F. Sinisi (2022). Again on "Heraios" Being Kujula and Some Related Problems. *Electrum* 29, 87-107.

olarak kabul edilir. Birçok bilim adamı onun varlığını ayrı bir tarihsel figür olarak sorgulamış ve "Heraios"un onun sözde varisi Kujula Kadphises'in başka bir adı olabileceğini öne sürmüştür. Örneğin, sikke uzmanı J. Cribb,[1398] Kujula tarafından basılan sikkelerin, Hermaios Soter adlı Hint-Yunan kralınkilerle benzerliğine dikkat çekmektedir. Dahası, Kujula'nın bazı portreleri Hermaios'a benzemektedir, bu da Kujula'nın başlangıçta Hermaios Soter Dönemi'nde basılan sikkelerin tasvirini yeniden kullanmış olabileceğini düşündürmektedir.

MÖ 25 yılında Kujula Kadphises (I. Kadphises),[1399] Yueh-chi kabilesinin Kuşan grubunu yanına alarak Paropamisos'u geçerek Kabil Vadisi'nde hüküm süren Hermaios'u mağlup etmiştir. Varislerinin egemenliği altında Yueh-chi'lerinin hakimiyetleri artmaya devam etmiştir. Kujula Kadphises'in yerine büyük olasılıkla kendisini Kuşanların kralı olarak adlandıran Kadaphes geçmiştir.[1400] Sikkelerdeki Kadaphes'in portresi Augustus'un portresine çok benzemektedir. Dolayısıyla, Kadaphes'in Hıristiyanlık Dönemi'nin en başında, MS 1. yüzyılda hüküm sürmüş olması neredeyse kesin görünüyor. Ve Kujula Kadphises'in yerini alması da mümkündür.

Manikyala'dan ele geçen bir bakır levha üzerinde Liako/Liaka Kusuluko adında bir satrapın büyük kral Moga'nın 78. yılına tarihlendiği yazıt bulunmaktadır.[1401] Söz konusu satrapın Kadaphes olması pek olası görünmüyor ve büyük kral Moga'nın Maues olması daha da muhtemeldir.

Sikkelerin stili ve epigrafisinden elde edilen kanıtlar, Kadaphes'in Gandhara'nın bir kısmını yönettiğini göstermektedir. Ancak, Kujula Kadphises'in sikkeleri Kapisa ve Pencap'taki Chach'ta bulunmuştur. Bu belgeler, Kujula Kadphises'in egemenliğini İndus Nehri'nin doğusuna kadar genişlettiğini göstermektedir. Kujula Kadphises kuzeyden istilacı olarak geldiğinde, Hermaios'un Kabil Vadisi'nde hüküm sürdüğünü görmüş ve onu bağımlı bir duruma düşürmüştür. Aynı zamanda Azes muhtemelen Pencap'ın hükümdarıydı; ve olasılıkla Hippostratos ve daha sonraki Hint-Yunan krallarından

[1398]Cribb, J. (1993). The Heraus Coins: Their Attribution to the Kushan King Kujula Kadphises, c. AD 30-80. *Essays in Honour of Robert Carson and Kenneth Jenkins*. (Eds: G. Le Rider and M. Price), 116-140.

[1399]Cribb, **a.g.k.**, 1993, 107-134.

[1400]*Bactria - NumisWiki, The Collaborative Numismatics Project*.

[1401]S. Konow (Ed.) (1929). *Kharoshṭhī Inscriptions, with the Exception of Those of Aśoka*. Kolkata: Government of India Central Publication Branch, xxix, 23-29, 45.

bazıları hâlâ aşağı İndus'u elinde tutmuştur. Hermaios öldüğünde yerini Kujula Kadphises almıştır. Kadaphes, Kujula Kadphises'in yerine geçmiş olmalıdır; ve onların çağdaşları Azilises, Spalirises ve Gondophares olmalıdır.

Kujula Kadphises'in ardılı Vima Takto/Takha,[1402] MS 80-90 yılları arasında hüküm sürmüştür. Vima Takto Dönemi'nde imparatorluğu kuzeybatı Hindistan ve Baktria'dan Çin'e (modern Özbekistan ve Tacikistan) kadar uzanmıştır. Basılan sikkelerinde Vima Takto adı betimlenmemiştir. Sikkelerin üzerinde BACIΛEV BACIΛEVWN CWTHP ΜΕΓΑC/ΒΑΣΙΛΕΥ ΒΑΣΙΛΕΥΩΝ ΣΩΤΗΡ ΜΕΓΑΣ Yunanca lejant yer almaktadır.

Vima Kadphises[1403] (II. Kadphises) MS 113-127 yılına kadar hüküm sürmüştür. Rabatak yazıtına göre Vima Takto'nun oğlu ve Kanishka'nın babasıydı. Kuşan İmparatorluğunu Kuzeybatı Hindistan ve Afganistan'a kadar genişletmiştir. Ele geçen sikkelerde adı ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΟΟΗΜΟ ΚΑΔΦΙCΗC (Basileus Ooimo Kadphisis) olarak geçmektedir.

Vima Kadphises, var olan bakır ve gümüş sikkelerin yanı sıra ilk kez altın sikkeleri de piyasaya sürmüştür.[1404] Altının büyük kısmının Roma İmparatorluğu ile yapılan ticaretten elde edildiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık 8 gramlık altın ağırlık standardı, 1. yüzyıl Roma sikkelerine karşılık gelmektedir. Roma'dan gelen altın külçe Kuşan darphanelerinde eritilip üç çeşitte kullanılmıştır: çift stater, stater ve çeyrek stater (veya denarius).

Altın kullanımı, Çin'in Han Hanedanlığı, Orta Asya ve Batı'da Aleksandreia ve Antakya arasındaki ticaretin merkezi olan Vima Dönemi'nden beri Kuşan İmparatorluğu'nun refahına tanıklık etmektedir. Kuşanlar, ipek, baharat, tekstil veya ilacın Çin, Hindistan ve Batı arasında taşınmasına imkan sağlayarak İpek Yolunu korumuştur.[1405] Özellikle birçok eşyanın Roma İmparatorluğu'na gönderilmesi, altın sikkelerin, Yunan şarabının ve kölelerin geri dönüş akışını yaratmıştır. Afganistan'daki Kuşanların yazlık başkenti Begram'da bulunan sanat eserlerinin çeşitliliği ve kalitesinin

---

[1402]H. Falk (2009). The name of Vema Takhtu. W. Sundermann. *Iranica 17: Exegisti monumenta - Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*. (Eds: W. Sundermann, A. Hintze and F. de Blois), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 105-116.

[1403]Bkz. W.W. Tarn (1951). *The Greeks in Bactria and India*. Cambridge Univeristy Press.

[1404]*CoinArchives.com Search Results : Vima AND Kadphises.*

[1405]Bkz. J.E. Hill (2009). *Through the Jade Gate to Rome: A Study of the Silk Routes during the Later Han Dynasty, 1st to 2nd Centuries CE*. BookSurge, Charleston, South Carolina.

de gösterdiği gibi, sanat eserleri de her yönden ithal edilmiştir. Greko-Budist Gandhara sanatının da belirttiği/gösterdiği gibi, güçlü bir sanatsal senkretizm teşvik edilmiştir.

Kanishka[1406] veya Büyük Kanishka'nın hükümdarlığı sırasında (MS 127-150) Kuşan İmparatorluğu zirveye ulaşmıştır. Askeri, siyasi ve dini/manevi başarılarıyla ünlüdür. Kanishka, Kuşan İmparatorluğu'nu Orta Asya ve Gandhara'dan Ganj Ovası'ndaki Pataliputra'ya kadar genişletmiştir. İmparatorluğunun ana başkenti Gandhara'daki Puruṣapura'da (Peşaver) bulunurken, bir başka büyük başkent Mathura'daydı.

Kanishka'nın sikkelerinde Hint,[1407] Yunan, İran[1408] ve hatta Sümer-Elam[1409] tanrı veya tanrıçalarının imgelerini tasvir edilmiştir ve bunlar onun inançlarındaki dini senkretizmi göstermektedir. Kanishka'nın egemenliğinin başlangıcında basılan sikkelerde Yunan lejantlarının yanı sıra Yunan tanrı veya tanrıçalarının tasvirleri yer almaktadır. Daha sonraki sikkelerde Kuşanların konuştuğu Baktria dilinde lejantlar bulunmaktadır. Ayrıca Yunan tanrı veya tanrıçalarının yerini Pers tanrıları almıştır.

Huvishka,[1410] Kanishka'nın ölümünden I. Vasudeva'nın tahta çıkışına kadar (MS 150-180) yaklaşık 30 yıl hüküm sürmüştür. Onun hükümdarlığı İmparatorluk için bir konsolidasyon dönemiydi. Huvishka'nın egemenliği Baktria'daki Belh'ten Hindistan'daki Mathura'ya kadar uzanmıştır. Huvishka, Kanishka'nın oğluydu. Onun hükümdarlığı aynı zamanda Kuşan yönetiminin altın çağı olarak da bilinir.

[1406]B.N. Puri (1965). *India under the Kushāṇas*. Bharatiya Vidya Bhavan; H. Falk (2001). The yuga of Sphujiddhvaja and the era of the Kuṣâṇas. *Silk Road Art and Archaeology* VII, 121-136; H. Falk (2004). The Kaniṣka era in Gupta records. *Silk Road Art and Archaeology* X, 167-176.

[1407]Budist: Boddo (BOΔΔO; İngilizce: Buddha, Türkçe: Buda); Hindu: Oesho (OHÞO, Shiva'nın bir karışımı olarak kabul edilen erken bir Kuşan tanrısıdır). Bkz. Humbach, **a.g.k.**, 1975, 402-408; Tanabe, **a.g.k.**, 1992, 51-71; Cribb, **a.g.k.**, 1997, 40.

[1408]Ardochsho (APΔOXÞO), Athsho (AΘÞO), Pharro (ΦAPPO), Mithro (MIΘPO) vb.

[1409]Sümer: Nana (NANA).

[1410]Bkz. Puri, **a.g.k.**, 1965; *Epigraphia Indica.* Vol. 8, 180, 182;

Huvishka ilk kez Hellenistik-Mısır tanrısı Serapis'i sikkelerine dahil etmiştir.[1411] Bir sikkede muhtemelen "Rishti" (Yunanca: PIÞT),[1412] veya "Riom" (Yunanca: PIOM)[1413] lejantlarıyla Tanrıça Roma ("Roma Aeterna") tasvir edilmiştir. Huvishka'nın panteonuna İran tanrı veya tanrıçalarını da dahil ettiği bilinmektedir. Ayrıca Hindu tanrı veya tanrıçalarını tasvir etmiştir. Huvishka bazı sikkelerin üzerinde Oesho'yu (OHÞO) da tasvir etmiştir. İran savaş tanrısı Oŕlagno'nun yerine Skando (Skanda), Komaro (Kumara), Maaseno (Mahasena), Bizago (Viśakha) ve Siva'nın eşi Ommo (Uma) gibi birkaç Hint savaş tanrısını da eklemiştir.[1414]

I. Vasudeva[1415] "Büyük Kuşanlar Grubu"nun son kralıydı. MS 191-232 yılına kadar Kuzey Hindistan ve Orta Asya'da hüküm sürmüştür. Vasudeva, imparatorluğunun kuzeybatı bölgelerinde Sasanilerin akınlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. MS 225 yılında Sasaniler[1416] Sogdiana, Baktria ve Gandhara bölgelerini Vasudeva'nın elinden almışlar ve Kuzeybatı Hindistan'da Hint-Sasani İmparatorluğunu kurmuşlardır.

Vasudeva'nın sikkeleri bakır sikkelerin yanı sıra altın ve çeyrek dinardan oluşmuştur. Vasudeva, Kanishka ve Huvishka sikkelerinde tasvir edilen tanrı veya tanrıçaların panteonunu neredeyse tamamen kaldırmıştır. Mao ve Nana imgelerinin bulunduğu birkaç sikke dışında, Vasudeva'nın bütün sikkelerinin arka yüzünde Shiva olarak tanımlanan Oesho yer almaktadır.[1417] Sikkelerin ön yüzünde ayakta duran Kanishka'nın kraliyet imgesi betimlenmiştir. Vasudeva, hükümdarlığının sonunda sikkelerinde *Triratna* sembolünü kullanmıştır.[1418]

[1411]A.H. Dani and J. Harmatta (1999). *History of Civilizations of Central Asia*. Motilal Banarsidass, 326.

[1412]Huvishka Rishti coin British Museum. *The British Museum*.

[1413]M. Bussagli (1996). *L'Art du Gandhara*. Livre de Poche, 225; J.F. Fleet (1908). The Introduction of the Greek Uncial and Cursive Characters into India. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 179, note 1; S. Shrava (1985). *The Kushāṇa Numismatics*. Pranava Prakashan, 29.

[1414]Dani and Harmatta, **a.g.k.**, 1999, 326.

[1415]Rezakhani, **a.g.k.**, 2017b, 202.

[1416]Kuşano-Sasasi (veya Hint-Sasani) olarak da bilinmektedir.

[1417]C.J. Brown (2005). *Coins of India*. New Delhi, Chennai: Asian Educational Services; P. Pal (1986). *Indian Sculpture, Vol. I: Circa 500 B.C.-A.D. 700*. University of California Press, 29.

[1418]J.M. Rosenfield (1967). *The Dynastic Arts of the Kushans*. University of California Press, 111; S. Shrava (1985). *The Kushāṇa Numismatics*. Praṇava Prakāshan, 11.

Vasudeva'dan sonra II. Kanishka,[1419] Vasishka,[1420] III. Kanishka[1421] ve II. Vasudeva,[1422] Gandhara ve Pencap'ta hüküm sürmüştür. II. Vasudeva'dan sonra Kuşan İmparatorluğu belirsiz hale gelmiştir. Shaka,[1423] Kuzey Hindistan'da Samudragupta'nın hükümdarlığı altında hüküm sürmüştür. Shaka-Kuşan arkeolojik alanları Delhi'de, Najafgarh yakınlarındaki Jhatikra Nahar'da ve Badli ki Sarai yakınındaki Gordon Highlanders'da bulunmuştur.[1424] Başka bir Kuşan kralı Mahi,[1425] son birkaç Kuşan kralı gibi, Taksila Bölgesi'nde, muhtemelen Gupta İmparatorluğu Dönemi'nin, özellikle de Samudragupta'nın hükümdarlığı altında hüküm sürmüştür. Bulunan sikkelere dayanarak Gandhara ve Pencap'ta hüküm süren Kuşan kralları:

GANDHARA	**PENCAP**
Kujula Kadphises	Kujula Kadphises
Kadaphes	
Vima Takha (Soter Megas)	
Vima Kadphises	Vima Kadphises
Kanishka	Kanishka
Huvishka	Huvishka
I. Vasudeva	I. Vasudeva
II. Kanishka	II. Kanishka
	Vasishka
	III. Kanishka

[1419]II. Kanishka, bir süredir Gandhara ve Kapisa'nın kontrolünü yeniden ele geçirmiş olabilir. Bkz. Rezakhani, **a.g.k.**, 2017b, 202; Cribb, **a.g.k.**, 2018, 20-21.

[1420]S. Konow (1929). *Corpus Inscriptionum Indicarum, Vol. II, Part I: Kharoshṭhī Inscriptions with the Exception of Those of Aśoka*. Calcutta: Government of India, Central Publication Branch, 163; Rezakhani, **a.g.k.**, 2017b, 203.

[1421]R.N. Frye (1984). *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck, 344; Rosenfield, **a.g.k.**, 1967.

[1422]Rezakhani, **a.g.k.**, 2017b, 203; Cribb, **a.g.k.**,2018, 21.

[1423]K.D. Bajpai (1976). *Indian Numismatic Studies*. New Delhi: Abhinav Publications, 112; J. Allen (1914). *Catalogue of the coins of the Gupta Dynasties and of Sasanka, king of Gauda*. The Trustees of the British Museum, xxxviii.

[1424]Mocktime Publication (n.d.). *Combined modern, medieval, and ancient India: UPSC Preparation Books History Series*. Digital Press, 131.

[1425]J. Cribb and P. Donovan (2014). *Kushan, Kushano-Sasanian, and Kidarite Coins A Catalogue of Coins From the American Numismatic Society by David Jongeward and Joe Cribb with Peter Donovan*. New York: The American Numismatic Society, 4; Rezakhani, 2017a, 70.

II. Vasudeva
Shaka
Magra (Mishra)[1426]
Mahi
Kipanadha (Kipunada, Shkinatha?)[1427]
Hanaka (Shaha)[1428]

Kuşan kralı Kipunada Pencap'ta, Gupta İmparatoru Samudragupta'ya bağımlı kılarak ve üzerinde "Samudra" adı tasvir ederek sikkeler basmıştır.[1429] Bundan kısa bir süre sonra Pencap'ta, daha önce Kuşanların elinde bulunan bölgeyi işgal eden Kidarite/Kidara Hun kralları tarafından sikke basılmıştır. Dolayısıyla, Kipunada'nın hükümdarlığından sonra Pencap Bölgesi'nin Hunların eline geçtiği kesindir.[1430] Ve sikkeler üzerinde Yunan kültürüne ait sembollerinin tasvir edilmesi kültürü Kidarite Hun Dönemi'nde sona ermiştir. Ele geçen nümizmatik belgelere göre, Gandhara ve Pencap'ta hüküm süren Kidarite Hun kralları:

GANDHARA **PENCAP**

Yosada/Yasada[1431]
Piroz (Peroz)[1432]

[1426]R. Göbl (1984). *System und Chronologie der Münzprägung des Kušānreiches*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 578; Khan, **a.g.k.**, 2006, 562; M. Ahrabi (2015). *Mahi, Mashra, Chhu and Late Kushan's Puzzle*! Papers on Late Kushana Studies, 5-6.

[1427]I. Press et.al., (Ed.) (2005). *Heritage World Coin Auctions: Long Beach, California - June 2-3, 2005, Signature Auction #378*. Heritage Auctions, Inc., 15; Cribb and Donovan, 2014, 4; Rezakhani, 2017b, 203.

[1428]Göbl, **a.g.k.**, 1984, 598; Ahrabi, **a.g.k.**, 2015, 3. Ancak, Khan, **a.g.k.**, 2006, 580'de bir Kidarite Hun kralı olarak göstermektedir.

[1429]Cribb and Donovan, **a.g.k.**, 2014, 4; Rezakhani, 2017b, 203; J. Cribb (2010). The Kidarites, the numismatic evidence: With an Analytical Appendix by A. Oddy. *Coins, Art and Chronology* II, (Ed: M. Alram et. al.), 101; E. Errington and V.S. Curtis (2007). *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*. British Museum Press. 88.

[1430]J. Cribb (2010). The Kidarites, the numismatic evidence. *Coins, art and chronology. II: The first millennium C.E. in the Indo-Iranian borderlands*. (Ed: M. Alram), Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 91-146.

[1431]Khan, **a.g.k.**, 2006, 577; Cribb and Donovan, **a.g.k.**, 2014, 4.

[1432]P. Tandon (2009). The Western Kshatrapa Dāmazāda. *The Numismatic Chronicle* 169, 177; Cribb and Donovan, **a.g.k.**, 2014, 4; Rezakhani, 2017a, 85; K. Rezakhani (2017c). Saansaan Pirosen: Ammianus Marcellinus and the Kidarites. *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review, University of California*, 1 (3), 44-50; Cribb, **a.g.k.**, 2018, 23.

Kirada[1433]

Kidara[1434] Kidara

Gandhara ve Pencap bölgelerinde bulunan sikkelerin üzerindeki lejantlar şu türdendir:

Diodotos'tan Demetrios'a kadar daha erken kralların sikkelerinde sadece Yunan lejantları kullanılmıştır. Bundan sonra Yunan lejantını sikkenin bir yüzünde görmekteyiz. Bazen hem ön hem de arka yüzde bulunmaktadır. Dolayısıyla, çalıştığımız döneme kadar Kuzeybatı Hindistan'da Yunan harflerinin ve dilinin anlaşıldığı oldukça açıktır. Sikke kanıtlarıyla açıkça ortaya koyan bu gerçek, Tyanalı Apollonios'un Hindistan'ı ziyaret ettiğinde Yunanca konuşarak anlaşılmasını sağlamakta/kendisini anlatmakta hiçbir zorluk yaşamadığını ifade eden Philostratos'un [güvenilir olmayan] ifadesini doğrulamaktadır. Guptalar yönetimindeki Hindu dininin canlanmasında, Yunan dili muhtemelen Yunan kültürünün diğer izleriyle birlikte silinip süpürülmüştür. Fakat, daha sonraki hükümdarlardan bazılarının *κοίρανος*, *τυραννέων* ve *ἀνίκητος* gibi şiirsel Yunanca kelimeleri kullanması dikkat çekicidir.[1435]

[1433]Khan, **a.g.k.**, 2006, 575; Cribb and Donovan, **a.g.k.**, 2014, 4; Rienjang and Stewart, **a.g.k.**, 2018, 23.

[1434]Zeimal, **a.g.k.**, 1996, 119; Khan, **a.g.k.**, 2006, 580; Cribb, **a.g.k.**, 2018, 91-146; Cribb and Donovan, **a.g.k.**, 2014, 4.

[1435]Gardner, **a.g.k.**, 1886, liii.

Yerel alfabelerle[1436] Brahmi ve Kharosthi lejantları iki çeşittir. Pantaleon ve Agathokles tarafından kullanılan Hint Pali'sinin kare karakterleri, yani Brahmi[1437] lejantı; ve diğer krallar tarafından kullanılan ve Aryan Pali denilen bitişik el yazısı karakterleri, yani Kharosthi[1438] lejantıdır.[1439]

Baktria dili, daha önce Orta Asya'daki Baktria Bölgesi'nde (bugünkü Afganistan ve güneybatı Tacikistan ve güneydoğu Özbekistan'ın bazı kısımları dahildir) konuşulan ve Kuşan ile Ak Hun İmparatorlukları'nın resmi dili olarak kullanılan bir Doğu İran dilidir. Bu nedenle Gandhara ve Pencap'taki Kuşan kralları, sikkelerini basarken Baktria lejantını

[1436]Yerel alfabeler, Pali ve Prakritçe alfabelerini temsil etmektedir. Pali, Hindistan Alt Kıtası'nda bulunan Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-Aryan koluna bağlı bir yazı dildir. Budist Pāli Kanonu veya Tipiṭaka'nın dili olduğu kadar Theravāda Budizminin kutsal dili olduğu için yaygın bir dil olarak kabul görmektedir. Pali, Prakrit dillerinin eski bir biçimidir ve MÖ 3. yüzyıldan günümüze kadar kullanılmaktadır. Bkz. A.S. Nagrajji (2003). Pali Language and the Buddhist Canonical Literature. *Agama and Tripitaka, A Comparative Study of Lord Mahavira and Lord Buddha, Vol. II: Language and Literature*. Calcutta: Bhartiya Bhasha Parishad, 130-186; J. Stargardt (2000). *Tracing Thoughts Through Things: The Oldest Pali Texts and the Early Buddhist Archaeology of India and Burma*. Amsterdam: The Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2000, 25. Prakritçe, Hindistan Alt Kıtası'nda MÖ 3. yüzyıldan MS 8. yüzyıla kadar kullanılan bir yerel Orta Hint-Aryan diller grubudur. Bkz. A.C. Woolner (1917). *Introduction to Prakrit*. Delhi: Motilal Banarsidass, 235; R.G. Salomon (1996). Brahmi and Kharoshthi. *The World's Writing Systems*. (Ed: P.T. Daniels and W. Bright), New York, Oxford: Oxford University Press, 377.

[1437]Soldan sağa yazan Brahmi yazı sistemi, MÖ 3. yüzyılda ortaya çıkan eski Güney Asya'ya ait bir yazı sistemidir. Bunun aile/soyundan gelen Brahmik/Hint alfabeleri bugünlerde Güney ve Güneydoğu Asya'da kullanılmaya devam etmektedir. Bkz. R. Salomon (1998). *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the other Indo-Aryan Languages*. Oxford University Press, 11-13, 19-30; R. Salomon (1995). On the Origin of the Early Indian Scripts. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 115 (2), 271-279.

[1438]Gandhari veya Hint-Baktriya yazı sistemi olarak da bilinen ve sağdan sola yazan Kharosthi yazı sistemi, Hindistan Alt Kıtası'nın (bugünkü Pakistan) kuzeybatı bölgelerinden Afganistan ve Orta Asya'ya kadar çeşitli halklar tarafından kullanılan eski bir Hint-Aryan yazı sistemiydi. Kharosthi, Hint-İran dili olan Prakritçenin bir biçimini temsil etmek için kullanılmıştır. Bu yazı sistemi, muhtemelen MÖ 4. yüzyılda veya MÖ 3. yüzyılın ortalarında tanıtılmış ve MS 3. yüzyıla kadar kullanımda kalmıştır. Bkz. R.D. Banerji (1920). The Kharosthi Alphabet. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 52 (2), 193-219; K.A. Leitich (2017). Kharoṣṭhī Script. *Buddhism and Jainism*. (Ed: K.T.S. Sarao and J.D. Long), Springer, 660-662; R. Salomon (1990). New Evidence for a Gāndhārī Origin of the Arapacana Syllabary. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110 (2), 255-273.

[1439]Gardner, **a.g.k.**, 1886, liii-liv.

yaygın biçimde kullanmıştır. Ancak Baktria alfabeleri, Þ "sh" harfinin eklenmesiyle doğrudan Yunan alfabesinden uyarlanmıştır.[1440]

MÖ 250-130 yılına kadar Baktria'da hükümdarlık eden Greko-Baktria krallarından biri olan Pantaleon, iki dilli sikke basan ilk kraldır (**Kat. No. 14**). Ayrıca Agathokles ve I. Eukratides'in sikkelerinde de iki dilli lejant bulunmaktadır (**Kat. No. 17-18, 35-36**). Fakat Pantaleon ve Agathokles, iki dilli sikkelerinin lejantlarını yazmak için Brahmi yazısını kullanırken, iki dilli sikke basan diğer bütün Yunan kralları Kharosthi yazısını kullandı.[1441] Bu Greko-Baktria krallarından bir grup Hindistan'ın kuzeybatı bölgelerinde MÖ 174 - MS 15 yılına kadar hüküm sürdü. Tarihte bu dönem Hint-Yunan Dönemi olarak bilinmektedir. Hint-Yunan Dönemi'nin bütün kralları iki dilli sikke basmış ve sikkelerinin lejantlarını yazarken Kharosthi yazısını kullanmışlardır. Bu dönemin ilk kralı I. Apollodotus, son kralı ise Bhadrayasha'dır.[1442]

Hindistan'ın kuzeybatı bölgelerinde Hint-Yunan Dönemi'nden sonra Hint-İskit (veya Saka) Dönemi başlamıştır. Hint-İskit Dönemi'nin kralları MÖ 90 - MS 25 yılına kadar hüküm sürdü. Hint-İskit kralları da Hint-Yunan kralları gibi iki dilli sikke basmış ve sikkelerinin lejantlarını yazarken Kharosthi yazısını kullanmışlardır. Maues bü dönemin ilk Rajuvula ise son kralıdır. Kharosthi lejantlarının yanı sıra Yunan lejantlarını içeren iki dilli sikkelerin son örneği, Kuşan kralı Wima/Vima Kadphises Dönemi'nde görülmektedir. Fakat Yunan etkisi olan sikkelerin basımı, Kuşan kralı Huvishka'nın hükümdarlığı sırasında (MS 155-190) sona ermişti. Nümizmatik belgelere göre, Heraios'un Kuşan Dönemi'nin ilk kralı olduğuna işaret etmektedir.[1443] Bu dönemin kralları MS 1-375 arasında hüküm sürmüşlerdir.

Gandhara ve Pencap'taki Yunan, İskit, Part, Kuşan ve Kidarite Hun kralları, sikke basmak için metal olarak genelde altın, gümüş, bakır ve bronz (bakırın önemli bir

---

[1440]N. Sims-Williams (1989). Bactrian Language. *Encyclopedia Iranica*, Vol. 3, New York: Routledge & Kegan Paul, 344-349.

[1441]A.N. Lahiri (1964). Who Struck the First Indo-Greek Bilingual Coin. *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 26, Part I, 142-144.

[1442]The Coin Galleries: Bactria: Apollodotus I; The Coin Galleries: Indo-Greeks or Indo-Scythians: Bhadrayasha (c. 10 - 15 CE). *COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins*.

[1443]The Coin Galleries: Indo-Scythians: Maues; The Coin Galleries: Indo-Scythian: Rajuvula (c. 10-25 CE); The Coin Galleries: Kujula Kadphises; The Coin Galleries: Vima Kadphises; The Coin Galleries: Kanishka I. *COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins*.

alaşımıdır) kullanmıştır. Ancak altın, Hint-Yunan kralları arasında I. Eukratides ve II. Zoilos tarafından çok az kullanılmış olsa da (**Kat. No. 30, 142**),[1444] Kuşan ve Kidarite Hun kralları bu değerli metalden bol miktarda sikke basmışlardır. Gümüş, Hindistan'ın tüm krallar tarafından standart sikke basmak için bol miktarda kullanılmıştır. Bakır ve bronz da aynı şekilde sikke basmak için popüler metallerdir. Başka önemli bir metal olan nikel, Hint-Yunan kralları Pantaleon ve Agathokles tarafından sikkeler basmak için kullanılmıştır.[1445] Ancak sikkelerde kullanılan nikel tam arı değildir. Nikel denilen bu sikkeler, neredeyse modern nikel bakırı sikkeler gibi, yaklaşık beşte dördü bakır ve beşte biri nikel içerir.[1446] Bu sikkeler, o zamanın en küçük gümüş sikkeleri olan *obolos*ların yerini almıştır. 1918 yılında Hindistan'ın en küçük gümüş sikkeleri olan 2-anna bitlerinin yerini benzer şekilde nikel bakırı 2-anna sikkeleri almıştır. Ayrıca Hint-Yunan kralı Hermaios, Hint İskit kralı Rajuvula ve Hint-Part kraları arasında Gondophares, Abdagases ve Sases sikkeler basmak için billon,[1447] Hint-Yunan kralı II. Strato ve Rajuvula ise kurşun kullanmıştır.

Antik Yunan dünyasında altın için evrensel olarak kullanılan ağırlığın Aigina dışında 130 tanelik (8.42 gm.) bir birimi varmıştır. Görünüşe göre Atina, bu altın birimini, Attika standardı olarak bilinen 132 tanede (8.55 gm.) standartlaştırmış görünmektedir. İskender, imparatorluğu için bu altın standardını benimsemiş ve Suriye'deki Seleukoslar da dahil olmak üzere halefleri de onu takip etmiştir.[1448]

Suriye ile bağlarını keserek Baktria'yı bağımsız hale getiren Diodotos, altın sikkelerinde de aynı Attika standardını uygulamıştır. I. Eukratides de Attika sistemini takip etmiştir; kraliçe Agathokleia'nın bastığı "Athena'nın miğferli başı ve baykuş" tipindeki lejantız staterlerin de aynı standarttadır. Altın sikkelerin standart birimi, Diodotos, I. Eukratides ve kraliçe Agathokleia tarafından basılan stater'dir (ortalama ağırlık 191.98 tane=12.44 gm.). Ancak, I. Eukratides'e ait 20 staterlik benzersiz bir sikke

[1444]Diodotos ve I. Euthydemos da Baktriya'da altın sikke (altın stater) basmıştır.

[1445]Greko-Baktriya kralı II. Euthydemos da sikke basmak için nikel (nikel bakırı) kullanmıştır.

[1446]Flight, **a.g.k.**, 1868, 306.

[1447]I. Heliokles de billon kullanmıştır.

[1448]A.N. Lahiri (1965). *Corpus of Indo-Greek Coins*. Calcutta: Poddar Publications, 13-14.

(ağırlık 2611.16 tane=169.2 gm.) alışılagelmiş tipte basılmıştır (**Kat. No. 30**).[1449] Bu sikke bir "zafer madalyonu" olarak görünmektedir.[1450]

Kuşan Dönemi'nden önceki bütün altın sikkeler, bir miktar bozulmuş olan Attika standardını takip etmiştir. Kuşan altın sikkesi, Roma *aurei*'sinin (*aureus*) standardını takip eder. Daha doğrusu Kuşan kralları, dinar (*denarius aureus*) denilen 123 tanelik (7.97 gm.) Roma standardına göre altın sikkeleri basmışlar ve bu standart Kuzeybatı Hindistan'da yüzyıllar boyunca kullanılmaya devam etmiştir.[1451] Kuşan kralları tarafından basılan dinarların ortalama ağırlığı 122.07 tanedir (7.91 gm.). Çift ve çeyrek dinar ise 239.82 (15.54 gm.) ve 31.02 (2.01 gm.) tanedir. Kidarite Hun Kralları da Roma standardını takip etmiştir.

Evrensel olarak kabul edilen Attika ağırlık sistemine göre, gümüş sikkelerin standart birimi 66 taneden (4.28 gm.) oluşuyordu; bu, 132 tanelik altın staterin ağırlığının sadece yarısı kadardı. Bu 66 taneli gümüş sikkeye drahmi deniyordu. Ve altın ile gümüşün oranı 1'e 10 olduğuna göre, bu drahmilerin yirmisi bir altın stater'e eşittir.

Bilinen üç tipten–tetradrahmi (4-drahmi), drahmi ve obol ($\frac{1}{6}$ drahmi)–tetradrahmiler ve drahmiler Baktria ve Hindistan kralları tarafından yaygın olarak basılmıştır.[1452] Ancak, *obolos*lar Hint-Yunan kralları arasında I. Demetrios, I. Antimakhos ve I. Eukratides, tarafından basılmıştır.[1453] Benzersiz Attika hemidrahmileri (33 tane=2.14 gramdan oluşan yarım drahmiler) I. Antimakhos ve Agathokles'e aittir. I. Apollodotos, Attika standardında ancak iki dilli Hint tipinde birkaç hemidrahmi basmıştır. I. Apollodotos'un yanı sıra, Antialkidas da Attika standardına göre tetradrahmi ve drahmi basmıştır. Ancak son zamanlarda I. Menander, Lysias, Theophilos, Arkhebios, Philoksenos ve Hermaios'a ait Attika tetradrahmilerini içeren büyük bir define, Kuzey Afganistan'daki Kunduz yakınlarında gün ışığına çıkmış; ve aynı defineden Hint-Yunan kralı Amyntas'a ait 5 adet Attika çift dekadrahmi–20 drahmilik parçalar, her biri yaklaşık 1300 tane=84.24 gm.

[1449]Bkz. *COININDIA: The Virtual Museum of Ancient India*.

[1450]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 14.

[1451]A. Cunningham (1888). Coins of the Indo-Scythians. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 8, 220.

[1452]I. Heliokles'in bazı gümüş tetradrahmilerinin ağırlığı çok düşüktür (2.13 gm). Bu yüzden I. Heliokles'in düşük ağırlıklı sikkeleri, sikkelerin ortalama/standardı hesaplanırken hesaba katılmamıştır.

[1453]I. Euthydemos hemiobol ve II. Euthydemos da obol basmıştır.

ağırlığındadır–bulunmuştur. Bu devasa 20 drahmilik Attika sikkeleri, I. Eukratides'in 20 stater parçası gibi "zafer madalyonları" olarak basılmıştır. Ancak I. Eukratides, Hindistan'da daha hafif bir gümüş ağırlık standardını tanıtmıştır (aşağıda bahsedilecektir). İki dilli drahmilerinden birkaçı muhtemelen Hindistan'daki Yunan gümüş para birimini standartlaştırmaya yönelik bu öncü girişime işaret ediyor. Hindistan'daki bütün Hint-Yunan kralları (I. Eukratides'in varisleri), aynı zamanda Hint-İskit ve Hint-Partlar, hatta Kuşanlar da dahil, I. Eukratides'in tanıttığı bu hafif ağırlık standardına bağlı kalmışlardır.[1454]

Cunningham'a göre Hint-Yunan sisteminin 37 tane (2.40 gm., daha doğrusu 38 tane=2.46 gm.) ağırlığındaki standart gümüş sikkeleri aslında Attika hemidrahmileri, ağırlığının dört katı olanlar ise didrahmileriydi.[1455] Ancak Gardner bunların bir Pers standardına ait olduğunu düşünürken,[1456] von Sallet ise Hint-Yunan sisteminde– Whitehead'den alıntı yaparsak–"azaltılmış/indirgenmiş bir standart görmüş; bununla 37 ve 148 tanelik (9.59 gm.) sikkelerin azaltılmış drahmi ve tetradrahmi anlamına geldiğini kastetmiştir."[1457]

Ancak Whitehead'in söylediği gibi, Cunningham'ın teorisi Greko-Baktria ve Hint-Yunan sikkeleri arasındaki devamlılığın tam bir değişikliğini gösterir, çünkü onun 296 taneden (19.18 gm.) oluşan varsayımsal Hint-Yunan tetradrahmisi mevcut değildir. Cunningham, 38 ve 152 tanelik (9.85 gm.) madeni para birimleriyle böyle bir standardın varlığından bile habersizdi. Öte yandan, Hint-Yunan para biriminin Greko-Baktria para biriminden doğduğu açıktır, çünkü her iki standardın paraları neredeyse aynı anda hem Baktria'da hem de Hindistan'da hüküm süren krallar, yani I. Demetrios, I. Eukratides ve Heliokles tarafından basılmıştır. I. Apollodotos, Attika standardında birkaç iki dilli gümüş sikke (hemidrahmi) basarken, daha bol miktarda bulunan gümüş sikkeleri hafif Hint standart/ sistemine aitti. Dolayısıyla, Attika ve Hint olmak üzere iki farklı ağırlık standardında basılan iki farklı Hint-Yunan gümüş sikke serisi varmıştır.[1458]

[1454]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 14-15.

[1455]Cunningham, **a.g.k.**, 1888, 216 vd.

[1456]Gardner, **a.g.k.**, 1886, lxviii.

[1457]Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 297.

[1458]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 15-16.

Ekonomik ve ticari faktörler, hafif Hint para biriminin yeniliğini desteklemiştir. Yunanlılar, güçlü ve sağlam ticari içgüdüleri ile para standartlarını seçerken mutlaka ticari kolaylık güdülerini göz önünde bulundurmuşlar ve "komşuları ve müttefikleri arasında kolayca geçebilecek ağırlıkta paralar basmışlardır." Bu şartlarda, I. Eukratides, yeni fethettiği Hintli tebaasının küçük damgalı sikkeler (**Kat. No. 1**) kullanmaya alışkın olduğunu görünce, Hindistan'da drahmilerin Hintli tebaası ve müttefikleri tarafından, tetradrahmilerin ise Yunan tebaası ve Batı komşuları tarafından kolaylıkla kabul edilebileceği gelişigüzel ve hibrit bir sikke standardı getirmeyi karlı görünmüştür. I. Eukratides'ten sonra gelen bütün Yunan, İskit ve Part krallarının yaptığı gibi, onun düşmanı II. Demetrios bile bu yeni standardizasyonun avantajını fark etmiş ve bunu hemen benimsemiştir.[1459]

Ancak iki sikke birimi, drahmi ve tetradrahmi, melez Hint-Yunan standardı olarak bilinmektedir. Agathokleia, II. Antimakhos, I. Apollodotos, Apollophanes, Lysias, Menander Dikaios, Polyksenos, Telephos, Theophilos, II. Zoilos ve II. Strato hariç diğer Hint-Yunan kralları hafif tetradrahmileri basmışlardır. Fakat, Gandhara krallarının tetradrahmileri oldukça yaygınken, Pencap krallarınınkiler azdır. Ayrıca Philoksenos'un iki dilli gümüş sikkesinin 216 tane/14.00gm. (heksa-drahmi?) ağırlığında olduğu söylenmektedir.[1460] Hint standardındaki benzersiz hemidrahmiler yine I. Apollodotos ve Hermaios tarafından basılmıştır.[1461] İlkininki 18.3 tane (1.19 gm.), diğerininki ise 17.9 tane (1.16 gm.) ağırlığındadır.

19. ve 20. yüzyıllarda Yunan-Baktria ve Hint-Yunan sikkelerini inceleyen nümismatlar arasında Cunningham, az olsa da bakır sikkeler üzerinde ayrıntılı bir çalışma yapmıştır. Ve dünyanın farklı müzelerindeki sikkelere erişim sağlanmadıkça, Hindistan'daki Yunan bakır para birimleri üzerinde daha fazla bilimsel çalışma yapmak artık neredeyse imkansız görünüyor. Ancak Cunningham'a göre Yunan bakır birimi,

[1459]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 16.

[1460]Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 303.

[1461]Gardner, **a.g.k.**, 1886, 34, No. 12; A.R. Bellinger (1955). Proceedings of the Royal Numismatic Society. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 15, No. 45, xiv.

ağırlığı bir drahmiye eşit olan *kalkon*dur (khalkon). Değer olarak bu tür *kalkous*ların (khalkous)[1462] sekizi bir obolos'a, kırk sekizi ise bir drahmiye eşittir.

O zamanlar Hindistan'da gümüş ve bakır arasındaki oran "1'e 50'ydi, 44.8 gümüş tanesinden (2.90 gm.) oluşan *karsha*, her biri 140 taneden (9.07 gm.) oluşan 16 bakır *paṇa*sı (veya *karshapaṇa*) değerindeydi veya 16x140= 2,240 bakır tanesi (145.15 gm.) 44.8 gümüş tanesine eşdeğerdi, bu da tam olarak 50 oran verir. 48 ile 50 arasındaki 2 rattilik[1463] küçük fark, 140 taneli Hint panası ile 134,4 taneli Yunan dikalkonu arasındaki ağırlık farklılığından kaynaklanmaktadır.[1464]

Cunningham'a göre, Baktria'nın Yunan krallarının bakır sikkeleri Yunan veya Attika standardına bağlıyken, Hindistan'da basılanlar Hint standardına göre basılmıştır. Böylece, Yunan *kalkon*unu tam olarak bir Hint *pana*sının yarısına eşit hale getirerek Yunan ve Hint sistemlerini birleştirmek amacıyla 67.2 tane ağırlığındaki Attika standardının *kalkon*u 70 taneye çıkarılmıştır.[1465]

Ancak orantılı olarak uzun bir kullanım süresi ve metalin oldukça aşındırıcı bir özelliği nedeniyle, bakır sikkeler orijinal ağırlıklarında çok az bulunmaktadır. Yine de, 5, 4, $2\frac{1}{2}$, 2, 1 ve $\frac{1}{2}$ Baktria *kalkon* birimleri bulunurken, Hint serisinden 5, $2\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{4}$, 1, $\frac{3}{4}$ ve $\frac{1}{2}$ paṇa birimleri gün ışığına çıkmıştır.[1466]

Hint-Yunan kralları arasında I. Demetrios ve I. Antimakhos bakır *kalkon*lar, Hint-İskit kralları arasında Azilises bakır $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{4}$ ve $\frac{1}{8}$ birimler, Kuşan kralları arasında I. Vasudeva, II. Kanishka, Vasishka ve II. Vasudeva bakır birim (tetradrahmi?) basmıştır. Ve Hint-

---

[1462]Kalkous (çoğul: Kalkoi) eski Yunan bronz para birimiydi. Genel olarak bronz madeni para olarak tanımlanan Pollux'ta (4,175; 9,65f. 81), kalkous, Yunan poleis'inde bir madeni paranın en küçük birimiydi. Atina'da bir obol/obolos 8 kalkoi, Delphi ve Epidauros'ta 12 kalkoi, Priene'de 16 kalkoi'ye eşitti. Bkz. https://www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=chalkous

[1463]Ratti (Sanskritçe: *raktika*), kütle için geleneksel bir Hint ölçü birimidir. Gunja tohumunun (*Abrus precatorius*) nominal ağırlığına dayanarak, standart ağırlık olarak yaklaşık 1.8 veya 1.75 tane (0.12 veya 0.11 gm.) ölçülmüştür. Halen Hindistan Alt Kıtası'ndaki kuyumcular tarafından kullanılmaktadır. Bkz. Mukherjee, a.g.k., 2012, 412-413; Cunningham, **a.g.k.**, 1891, 22-23; Allchin, **a.g.k.**, 1964, 201-205.

[1464]A. Cunningham (1873). Coins of Alexander's Successors in the East (Conclusion). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 13, 216.

[1465]Cunningham, **a.g.k.**, 1873, 217-218; Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 17.

[1466]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 17.

Yunan kralları arasında Artemidoros ve Arkhebios bronz *hemi-obolos*, I. Diodotos ve III. Demetrios bronz *kalkon*lar, I. Diodotos ve Artemidoros bronz *kalkous*lar,[1467] I. Menander ve II. Menander bronz yarım birim, I. Eukratides ve I. Menander bronz tek birim ve dörtlü, I. Eukratides, I. Menander ve Antialkidas bronz çift, I. Eukratides, I. Menander, I. Zoilos, Agathokleia, I. Strato, Lysias, Antialkidas, II. Heliokles, Polyksenos, Philoksenos, Diomedes, Amyntas, Epander, Theophilos, Nikias ve II. Menander bronz sekizli ve I. Menander bronz 16-lı basmıştır. Ayrıca Hint-Yunan kralları arasında Hippostratos,[1468] Dionysios, II. Zoilos AE obol, I. Apollodotos, II. Antimakhos ve Hippostratos, Hint-İskit kralları arasında Maues, Vonones ile Spalahores, Spalahores ile Spalagadames AE *hemi-obol*os, Hint-Yunan kralı Hermaios AE dörtlü, I. Heliokles, Hermaios ve Kuşan kralları arasında Kujula Kadphises, Vima Takha, Vima Kadphises, I. Kanishka ve Huvishka AE drahmi ve tetradrahmi, I. Apollodotos, Hippostratos, II. Zoilos, Hint-İskit kralları I. Azes ve II. Azes, Kuşan kralları Kujula Kadphises ve Vima Takha AE kalkonlar, II. Zoilos, Maues, I. Azes ve Kujula Kadphises *kalkous*lar ve basmıştır.

Cunningham, *obolos*ların (8 kalkous'a eşit) yerine nikel sikkelerin kullanıldığını düşünmüştür. Cunningham, Attika didrahmilerinin (134.4 tane=8.708 gm.) ağırlığındaki nikel sikkeleri *obolos* (Yunanca: ὀβολός), ağırlığının yarısı kadar olanları (67.2 tane=4.354 gm.) ise *hemi-obolos* olarak adlandırmıştır.[1469]

Cunningham'ın terimlendirmesi uygun görünmektedir. Çünkü nikel bakırı çift *kalkon* veya çift birimli sikkeler Pantaleon ve Agathokles tarafından basılmıştır.[1470] Agathokles, nikel çift *kalkon* veya çift birim de basmıştır. Tek birimli sikkeler (nikel bakırı *kalkous*) de yalnızca Agathokles'e aittir. Ayrıca obolosların sadece bu krallar tarafından kullanıldığı ve çok az basıldığı da dikkat çekicidir.[1471] Aslına bakarsak, gümüşün kıtlığı durumunda, krallar bakır ve nikel karışımlarını kullanmıştır. Tıpkı Hindistan'da V. George'un (George Frederick Ernest Albert) hükümdarlığı döneminde

[1467]I. Euthydemos da kalkon ve kalkous basmıştır.

[1468]Hippostratos 6-kalkoi (veya altılı birim) de basmıştır.

[1469]Lahiri, a.g.k., 1965, 17.

[1470]II. Euthydemos nikel bakırı kalkous ve lepton (yarım birim) basmıştır.

[1471]Bkz. Gardner, **a.g.k.**, 1886, 9, No. 1; 11, No. 6, Pl. IV.6; 11, No.7, PI. IV.7 (hemi-obol).

(1918) olduğu gibi (küçük gümüş iki-anna sikkelerin yerini nikel bakırı 2-anna sikkeler almıştır), gümüş *obolos*ları nikel, daha doğrusu nikel bakırı obolos ile değiştirmiştir.[1472]

Kuzeybatı Hindistan'da Basılan Sikkelerin Yaklaşık Ortalama/Standart Ağırlıkları

	Tane (Grains)	Gram (Grammes)
ALTIN		
Attika Standardı 20-Stater	2611.16	169.20
Attika Standardı Stater	128.24	8.31
Hint Standardı Birim	10.96	0.71
Roma Standardı Çift Dinar	239.82	15.54
Roma Standardı Dinar	121.45	7.87
Roma Standardı Çeyrek Dinar	29.63	1.92
Roma Standardı Bürgüllü (bracteate)	8.80	0.57
GÜMÜŞ		
Attika Standardı Çift Dekadrahmi	1311.75	85
Attika Standardı Tetradrahmi	233.18	15.11
Attika Standardı Drahmi	47.99	3.11
Attika Standardı Hemidrahmi	20.83	1.35
Attika Standardı Obol	8.95	0.58
Attika Standardı Hemiobol	4.78	0.31
Hint Standardı Tetradrahmi	130.56	8.46
Hint Standardı Drahmi	27.32	1.77
BAKIR		
Attika Standardı Heksakalkon	321.15	20.81
Attika Standardı Trikalkon	188.28	12.20
Attika Standardı Dikalkon	102.78	6.66
Attika Standardı Yarım Kalkous	41.98	2.72
Hint Standardı Birim	129.17	8.37
Hint Standardı $\frac{1}{2}$ Birim	81.79	5.30
Hint Standardı $\frac{1}{4}$ Birim	29.63	1.92
Hint Standardı $\frac{1}{8}$ Birim	15.12	0.98
Baktria Standardı Birim	154.02	9.98

[1472]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 17.

BRONZ		
Attika Standardı Sekizli	456.64	29.59
Attika Standardı Dörtlü	243.83	15.80
Attika Standardı Çift	101.08	6.55
Attika Standardı Tek Birim	41.67	2.70
Attika Standardı Dikalkon	119.14	7.72
Attika Standardı Kalkous	67.44	4.37
Attika Standardı Lepton (Hemikalkous)	27.01	1.75
Attika Standardı Hemilepton	13.43	0.87
Hint Standardı 16-lı	627.02	40.63
Hint Standardı Sekizli	267.75	17.35
Hint Standardı Dörtlü (veya Hemiobol)	129.17	8.37
Hint Standardı Çift	73.77	4.78
Hint Standardı Tek Birim	36.27	2.35
Hint Standardı Yarım Birim	19.45	1.26
Hint Standardı Dikalkon	69.60	4.51
NİKEL		
Attika Standardı Dikalkon (Çift Birim)	116.36	7.54
Attika Standardı Kalkous (Tek Birim)	50.77	3.29
Attika Standardı Lepton (Yarım Birim)	21.91	1.42
BİLLON		
Attika Standardı Tetradrahmi	222.54	14.42
Hint Standardı Tetradrahmi	143.52	9.30
Hint Standardı Drahmi	33.18	2.15
Hint Standardı Trikalkon	98.15	6.36
LEAD/KURŞUN		
Hint Standardı Hemiobol (Dörtlü Birim)	135.03	8.75
Hint Standardı Üçlü Birim	113.43	7.35
Hint Standardı Çift Birim	61.73	4.00

Attika standardı yerine Hint standardına öncülük eden kral I. Apollodotus idi. Çünkü Pantaleon ve Agathokles'in, Taksila'nin aynı ağırlıkta ve aynı kare şeklinde olan yerli bakır sikkelerinde görüldüğü gibi, bakır paralar çok sayıda mevcuttu. Bunun dışında ekonomik koşullar bu belirli zaman diliminde büyük ölçüde değişmiş olmalıdır; kur oranı ağırlık standartlarındaki değişimi etkilemiş olabilir; saflık oranı eşitsizliğin de başka bir nedeni olabilir.

Apollodotos'un Hindu Kuş'un güneyindeki ilk örneği, nominal ağırlığı 2,12 gram olan yuvarlak Attika ağırlıklı hemidrahmiydi. Kısa bir süre sonra Attika standardı yerine

Maurya *karshapana*larının şeklini yansıtan kare formlu bir madeni paraya ve yaklaşık 2,45 gramlık yeni bir ağırlık standardına geçti. Kısacası, sikkelerini Hint standardına göre basmaya devam etti. Ancak, büyük olasılıkla Yunan dünyası Apollodotos'un aldığı bu kararı hoş görmediği için Menander ve bazı krallar sikkelerini Hint ve Hint-Yunan standartlarına göre basmışlardır. Aynı zamanda yerel halkın onlara olan güveninin sürdürülmesi de dahil olmak üzere, kralların Hintleştirilmesi veya yerelleştirilmesinden de kaynaklanmış olabilir.

Greko-Baktria ve Hint-Yunan krallarının altın ve gümüş sikkelerinin ön ve arka yüzleri esas olarak aynıydır. Greko-Baktria krallarına ait sikkelerin ön yüzünde kralın büstü, arka yüzünde ise kralın adı ve unvanının (daha doğrusu Yunanca lejant) yanı sıra bir Yunan tanrı veya tanrıçası figürü yer almaktadır. Ancak Hint-Yunan sikkelerinin yüzleri Greko-Baktria sikkeleriyle aynı olsa da, sikkelerin ön yüzünde Yunanca lejant ve arka yüzünde Kharosthi lejantı bulunmaktadır.

Ancak, Baktria'yı bağımsız hale getiren Seleukos satrapı I. Diodotos için durum böyle değildir. II. Antiokhos'un sikkelerini taklit ederek sikke basmış, arka yüzünde "oturan Apollon" yerine "şimşek fırlatan Zeus"u kullanmış, ancak II. Antiokhos'un hem başını hem de adını betimlemiştir. "Yıldırım fırlatan Zeus" sikkelerinin bir sonraki serisinde kendi başını tasvir etmiş, ancak II. Antiokhos'un adı kullanmaya devam etmiştir (**Kat. No. 4 & 5**). Bu sikkelerin üçüncü serisi, Baktria'nın bağımsız para biriminin evriminin son aşamasını göstermektedir; sadece Seleukos satrapının başını değil, aynı zamanda adını da kaldırmıştır. Baktria ve Hindistan'daki ardılları, özellikle altın ve gümüş sikkeler üzerinde kendi baş veya büstlerini ve isimlerini betimleyerek onu takip etmiştir.

Baktria ve Hindistan'ın altın ve gümüş sikkelerindeki kralın büstü veya büstü her zaman sağdadır. Geleneğine göre, Diodotos (Kat. No. 4 & 5) ile I. Euthydemos kendi büstlerini sikkelerin üzerinde tasvir etmiştir. I. Demetrios, sikkelerin üzerinde büstü tasvir eden ilk kraldı; Baktria ve Hindistan'ın sonraki bütün Yunan kralları onu takip etmiştir. Fakat büstlerde, "mızrak saplama pozisyonu"ndaki sikkelerde olduğu gibi omuzları gösterilmemiş, sadece küçük bir kısmı örtülerle birlikte gösterilmiştir. Mızrak saplama tiplerinde kralın büstü arkadan bakıldığında hep soldadır. Ancak, kralların güçlü hareketi tasvir etmek için omuzların daha büyük kısımları gösterilmiştir. Sağ omuz ya aegis ya da zincirli zırhla kaplıdır. Ama I. Eukratides'in bastığı sikkelerde her iki omuzu çıplak olarak tasvir edilmiştir. Krallar, sikkelerin üzerinde, herhangi bir ayrılık belirtisi göstermeden, önden fırçalanmış kıvırcık saçlı olarak tasvir edilmiştir. Her zaman temiz tıraşlıdırlar. Bu

geleneğin tek istisnası, bazı Hint tetradrahmilerinde sakallı olarak görülen I. Strato'dur. Kraliçe Agathokleia'nın nadir bir Hint drahmisinde görülen büstü, Yunan kraliçelerinin de saçlarını Hint tarzında giydiğini açıktır.

Hint-Yunan sikkelerinde kralların baş veya büstleri bulunurken, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan[1473] ve Kidarite Hun sikkelerinde kralların hem baş veya büstleri hem de tam figürleri[1474] bulunmaktadır. Ayrıca Hint-Yunan kralları arasında Philoksenos, Nikias, II. Menander, Hermaios ile Kalliope, Hermaios[1475] ve Hippostratos, Hint-İskit kralları arasında Vonones ile Spalahores, Vonones ile Spalagadames, Spalahores ile Spalagadames, Spalirises ile I. Azes, I. Azes,[1476] Azilises ve II. Azes, Hint-Part kralları arasında Abdagases ve Sases, Kuşan[1477] kralı Vima Takha'nın sikkelerinde ata binen kral fiğürü betimlenmiştir (**Kat. No. 103, 105, 111, 135, 157, 159-162, 166-171, 182-188, 190-192, 198**).

İki dilli gümüş drahmi (ve AE hemiobol) basan Hint-Yunan kralları I. Apollodotos, II. Antimakhos, Telephos ve Dionysos, büstlerini hiçbir zaman sikkelerin üzerinde tasvir etmemiştir. Ayrıca I. Menander'in bazı gümüş ve bronz sikkelerinde ve Hermaios'un AE dörtlülerinde de kralın büstü yer almamaktadır. Bu sikkelerin ön yüzünde sırasıyla "miğferli Athena büstü" (**Kat. No. 48-51, 53**), "Zeus/Mithra büstü" (**Kat. No. 115**) ve kanatlı Nike (**Kat. No. 44**) tasviri bulunmaktadır. Ayrıca Hint-İskit kralları arasında Maues'in gümüş tetradrahmi, drahmi, AE kalkous ve hemiobol, I. Azes'in gümüş drahmi ve AE kalkous ve II. Azes'in AE kalkon'unda da kralın büstü bulunmamaktadır. Bu sikkelerin ön yüzünde sırasıyla "Zeus veya Apollon figürü", "Balarama figürü" ve "Şehir Tanrıçası figürü" tasviri yer almamaktadır.

Konjuge büstler sadece gümüş sikkelerde bulunmaktadır. I. Eukratides'in "soyağacı" (pedigree) olarak adlandırılan sikkelerinde, anne ve babası Heliokles ve Laodike'nin konjuge büstlerini yer almaktadır (**Kat. No. 34**). Ayrıca Agathokleia ile I.

[1473]Vima Takha'nın taçlı büstünden yayılan ışınlar dikkat çekicidir.

[1474]Hint-İskit kralları arasında Maues ve II. Azes, Hint-Part kralı Sases, Kuşan kralları arasında Vima Kadphises, I. Kanishka, I. Vasudeva, II. Kanishka, Vasishka, II. Vasudeva, Shaka, Magra veya Mishra, Mahi, Kipanadha ve Hanaka ve Kidarite Hun krallarıdır.

[1475]Hermaios'un sikklerinde ata binen kraliçe'nin tasviri de bulunmaktadır (**Kat. No. 114**).

[1476]Deve'ye binen kral figürü tasvir edilmiştir.

[1477]Fil üzerinde kral Huvishka'nın tasviri bulunmaktadır.

Strato (**Kat. No. 61**) ve Hermaios ile Kalliope'nin sikkelerinde de konjuge büstler tasvir edilmiştir (**Kat. No. 111**). Bu konjuge büstler her zaman sağdadır. Ayrıca Hint-İskit sikkelerinde Vonones ile Spalahores, Vonones ile Spalagadames, Spalahores ile Spalagadames ve Spalirises ile I. Azes'in isimleri yer almasına rağmen kralların konjuge büstlerini tasvir edilmemiştir.

Gandhara ve Pencap'ta basılan sikkelerde tasvir edilen bütün krallar kraliyet tacını takmıştır. Whitehead şöyle diyor: "Bu aslında Pers krallarının tacının etrafına bağlanan mavi ve beyaz bantmış ve Asya'da kraliyetin bir sembolüydü. Daha sonra bazen incilerle işlenmiş beyaz ipek kurdele şeklini almıştır."[1478]

Greko-Baktria ve Hint-Yunan kralları tarafından istisnasız giyilen tacın iki ucu, başlarının arkasından düşüyor veya uçuyor şekilde tasvir edilmiştir. Ancak farklı kralların sikkelerinde farklı şekilde ele alınırlar. Baktria ve Hindistan'daki Yunan krallarının sikkeleri üzerindeki diadem uçlarının işlenmesi ilgi çekici bir konudur.

Diodotos, I. Euthydemos ve I. Demetrios'un sikkelerinde taç uçlarının üst kısmı yukarı doğru uçacak şekilde hemen hemen benzer bir düzenleme bulunmaktadır.[1479] Ayrıca II. Euthydemos, Pantaleon ve Agathokles'in sikkelerinde bulunan tacının her iki ucu da neredeyse benzer şekilde uçmaktadır.[1480] Heliokles'in bazı sikkelerinin düzenlemesi de aynıdır.[1481]

Ancak, I. Antimakhos'un diadem uçları farklı şekilde düzenlenmiş ve iki farklı düzenleme bulunmaktadır.[1482] I. Eukratides'in diadem uçları oldukça incedir ve neredeyse paralel düz çizgiler halinde uzanır.[1483] II. Demetrios'un Athena serisi sikkelerinin diadem uçları kalındır ve iki farklı düzenleme/işleme sahiptir; bazı sikkelerde[1484] bir ucu yukarı

[1478]R.B. Whitehead (1922). *Numismatic Notes and Monographs No. 13: The Pre-Mohammedan coinage of northwestern India*. New York: American Numismatic Society, 17.

[1479]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. I.6, 11 ve II.9.

[1480]E.J. Rapson (1922). *The Cambridge History of India. Vol. I: Ancient India*. Cambridge, Pl. III.4, 6 ve 7.

[1481]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. VII.1.

[1482]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. V.1 ve 2.

[1483]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. V.6, 7 ve 8.

[1484]A.D.H. Bivar (1951). The Bactra Coinage of Euthydemus And Demetrius. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 11, No. 41, Pl. IV.11.

doğru uçarken, bazılarında[1485] her iki uç da neredeyse paralel düz çizgilerle aşağıya doğru düşer. İkinci düzenleme, II. Eukratides'in bastığı bütün Apollon sikkelerinde[1486] ve Heliokles'in bazı Attika sikkelerinde[1487] görülmektedir.

Hint-Yunan krallarının sikkelerindeki diadem uçlarının işlenmesi oldukça stereotipidir (kalıpla basılmış) ve iki form bulunmaktadır. Bazı kralların sikkelerinde I. Eukratides'in sikkelerinde olduğu gibi her iki uç paralel düz çizgiler halinde uzanırken, diğer kralların sikkelerinde Antialkidas'ın sikkelerinde olduğu gibi iki uçtan yalnızca biri yukarı doğru uçmaktadır.[1488] "mızrak saplama pozu"ndaki sikkelerin taç uçları, güçlü hareketin hevesine oldukça uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu tür sikkelerde tacın bir ucu kralın sırtına düşerken diğer ucu rüzgarda uçar. Ancak bu türü Baktria'da tanıtan I. Eukratides'in "mızrak saplama pozu" sikkeleri için durum böyle değildir; sikkelerinde[1489] hareketin ayrıntılarını temsil etmekte/yansıtmada sanatçının başarısız olduğu açıktır ve daha sonraki "mızrak saplama pozu" sikkelerinde farklı bir şekilde her iki ucu kralın arkasına düşerken tasvir edilmiştir. Ayrıca Hint-İskit sikkelerinde tacın uzun uçları kralın arkasında rüzgarda uçarken, daha doğrusu yukarı-aşağı doğru uçarken betimlenmiştir. Ve Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun krallarının sikkelerinde tacın uzun uçları kralın sırtına düşerken veya rüzgarda uçarken tasvir edilmiştir.

Greko-Baktiya ve Hint-Yunan kralları arasında Diodotos, I. ve II. Euthydemos, Pantaleon, II. Demetrios, II. Eukratides, I. Zoilos, Agathokleia ile I. Strato, Polyksenos, Epander, Peukolaos, Hermaios ile Kalliope, II. Apollodotos, Hippostratos, II. Stato ve Bhadrayasha'nın sikkelerinin ön yüzünde tasvir edilen kralın büstü yalnızca taçlıdır ve herhangi bir başlık yoktur (**Kat. No. 12, 59, 80, 96, 100, 130, 151**). I. Demetrios, Baktria'da ilgi çekici bir tasarıma sahip fil başlı başlık olan bir tür başlık tanıtmıştır (**Kat. No. 8**).[1490] I. Antimakhos, I. Eukratides ve Plato, I. Heliokles, I. Apollodotos, I. Menander, I. Strato, Lysias, Antialkidas, II. Heliokles, Philoksenos, Diomedes, Amyntas, Nikias, II. Menander, Hermaios, Artemidoros, Arkhebios, Apollophanes da bir tür başlık

[1485]Bivar, **a.g.k.**, 1951, Pl. IV.12.

[1486]Whitehead, **a.g.k.**, 1947, Pl. I.1 ve 2.

[1487]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. VII.2.

[1488]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. VII.9.

[1489]Rapson, **a.g.k.**, 1922, Pl. IV.6.

[1490]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. II.9.

takmıştır. I. Eukratides ve Plato, I. Heliokles, I. Menander, I. Strato, Antialkidas, II. Heliokles, Philoksenos, Diomedes, Amyntas, Nikias, II. Menander, Hermaios, Artemidoros, Arkhebios, Apollophanes düz tepeli miğfer takarken, I. Antimakhos, I. Apollodotos *kausia* takmıştır (**Kat. No. 25, 41**). Ancak, Amyntas'ın sikkelerindeki Phrygialı şapkalı büst (**Kat. No. 95**), krala ait olmayabilir.

Hint-İskit ve Hint-Part krallarının büstleri yalnızca taçlıdır ve herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Kuşan krallarının büstleri taçlıdır ve kralları arasında sadece Vima Takha miğfer takarken, diğerleri ise başlık takmıştır.[1491] Kidarite Hun krallarının büstlerinde de başlık bulunmaktadır.

Hint-Yunan kralları arasında, eski savaş alanlarındaki tam canlı tank olan filin başı, I. Demetrios'un sikkelerinde tasvir edilmiştir (**Kat. No. 10**). Ancak, Demetrios'un bütün "kendini taçlandıran Herakles" sikkelerinin ön yüzünde fil başlı başlık takan kral büstü bulunmaktadır (**Kat. No. 8**). Ayrıca Agathokles, II. Demetrios, Lysias ve III. Demetrios'un bazı sikkelerinde de fil başlı başlık takan büstler bulunmaktadır (**Kat. No. 23, 82**).

Diodotos'un "Pallas Athena" tipi bronz sikkelerinde Hermes'in başında *petasos* (**Kat. No. 7**),[1492] I. Antimakhos'un gümüş sikkelerinde kralın başında ise *kausia*[1493] tasvir edilmiştir (**Kat. No. 25**). "yenilmez kral Demetrios" adını taşıyan benzersiz iki dilli tetradrahmi üzerinde kraliyet büstü bir *kausia* ile süslenmiştir. Diğer Hint-Yunan kralları arasında I. Apollodotos, Lysias, Antialkidas ve Amyntas'ın bazı sikkelerinde *kausia* taşıyan büstler bulunmaktadır (**Kat. No. 73**).

I. Eukratides'in ΜΕΓΑΛΟΥ ünvanlı "Dioskuroi" tipi altın, gümüş ve bakır (iki dilli) sikkelerinde, onu her zaman bir boğa kulağı ve boynuzu taşıyan tepeli bir miğfer takmış olarak tasvir edilmiştir. Eukratides'in yanı sıra, Greko-Baktria kralı Plato ve Hint-Yunan kralları arasında Heliokles, I. Strato, Lysias, Antialkidas, Philoksenos, Diomedes, Amyntas, Epander, Nikias, Hermaios, Artemidoros, Arkhebios ve Apollophanes,[1494] I.

[1491]Kujula Kadphises'in büstü taçlıdır, fakat başlık yoktur.

[1492]*Petasos*, Yunanlılar, Trakyalılar ve Etrüskler tarafından giyilen Tesalya kökenli geniş uçlu bir şapkadır. Bkz. L. Bonfante (2003). *Etruscan Dress*. Johns Hopkins University Press, 68-70.

[1493]*Kausia*, antik Makedonya'da kullanılan düz bir şapkaydı. Bkz. H.G. Liddell and R. Scott (1940). καυσία. *A Greek-English Lexicon*. (Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie). Oxford: Clarendon Press.

[1494]Bkz. Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 206, Appendix I.

Seleukos tarafından giyilen bu popüler başlığı takmıştır. Buna Medusa'nın başını ve kanatlarını taşıyan tepeli miğferin bir başka çeşidine dayanan pürüzsüz tepeli miğfer denir. İkincisinin adı, I. Menander tarafından Hindistan'da tanıtılan ve Hint-Yunan kralları arasında Heliokles, I. Strato, Lysias, Philoksenos, Amyntas, II. Menander ve Arkhebios[1495] tarafından kullanılan Medusa veya Aegis miğferidir. Ayrıca Kuşan kralı Vima Takha'nın büstünde de miğfer bulunmaktadır.

Greko-Baktria ve Hint-Yunan krallarının altın ve gümüş sikkelerinin ön yüzlerde kralların büstleri ve arka yüzlerinde genellikle bir Yunan tanrı veya tanrıçası figürü yer almaktadır. Ancak, birkaç istisna vardır. Bunlar özellikle ön yüzlerde kralların büstleri tasvir edilmeyen I. Apollodotos, II. Antimakhos, I. Menander ve Telephos'un gümüş sikkeleriyle ilgilidir. Bu sikkelerin arka yüzlerinde sırasıyla boğa, süvari (ata binen taçlı kral?), güneş tanrısı Helios ile ay tanrıçası Selene ve baykuş yer almaktadır (**Kat. No. 42, 44, 48**). Philoksenos, II. Menander, Hermaios ile Kalliope ve Hippostratos'un gümüş sikkelerinin arka yüzlerinde Yunan tanrı veya tanrıçası yerine ata binen miğferli kral vardır (**Kat. No. 83-84, 135**). Agathokleia ve Nikias'ın[1496] sikkelerinin arka yüzünde taçlı kral ve silahlı erkek figürü betimlenmiştir (**Kat. No. 102**). Agathokleia'nın staterleri ve I. Eukratides'in oboloslarının arka yüzünde sırasıyla baykuş, Dioskuroi'nin şapka veya palmiyeleri bulunmaktadır (**Kat. No. 33**).

Hint-İskit ve Hint-Part krallarının gümüş sikkelerinin ön yüzlerde kralların büstleri ve arka yüzlerinde de bir Yunan tanrı veya tanrıçası figürü bulunmaktadır.[1497] Ancak, Hint-İskit kralları arasında ön yüzlerde kralların büstleri tasvir edilmeyen Maues ve I. Azes'in bazı gümüş sikkelerinde Zeus figürü tasvir edilmiştir (**Kat. No. 152, 163**). Kuşasa krallarının altın sikkelerinin arka yüzlerinde Yunan tanrılarından sadece Helios figürü bulunmaktadır. Aksi halde Hint ve Pers tanrı ve tanrıçası figürleri tasvir edilmiştir. Bunlar sırayla Şiva, Buda, Athsho, Manaobago, Oesho (Şiva?), Nana, Ardokhsho, Drvaspa, Mao, Mithra, Pharro'dur. Bunların yanı sıra Kidarite Hun krallarının altın sikkelerinin arka yüzlerinde yalnızca tanrıça Ardokhsho figürü betimlenmiştir.

[1495]Bkz. Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 205, Appendix I.

[1496]Nikias'ın sikkelerinin arka yüzünde ata binen kral figürü de vardır.

[1497]Hint-Part kralı Gondophares, Orthagnes ve Sases'in gümüş sikkelerinin ön yüzünde kral büstü veya ata binen kral ve arka yüzünde Zeus veya Zeus Nikephoros, Athena Pallas, Şiva, Nike kralı çelenk/taçlandırırken tasvir edilmiştir.

Hint-Yunan kralı I. Demetrios'un bakır sikkesinin ön yüzünde kralın büstü tasvir edilmiştir. Birçoğunun ön yüzünde ya bir Yunan tanrı veya tanrıçası ya da kralın büstü bulunurken, arka yüzünde tanrı veya tanrıçaya ait bir atribü yer almaktadır. I. Demetrios'un sikkelerinin ön yüzünde Herakles büstü ve akra yüzünde Artemiş figürü (**Kat. No. 11**), I. Demetrios ve I. Antimakhos'un sikkelerinin ön yüzünde fil başı ve figürü, *gorgon* ile kalkan (**Kat. No. 9**) ve akra yüzünde kanatlı Nike figürü (**Kat. No. 26**), *üçlü yaba* (**Kat. No. 9**), *kadüse* (**Kat. No. 10**) ve şimşek bulunmaktadır. Aynı zamanda, sikkelerin ön yüzünde tanrı veya tanrıçayla bağlantısı olmayan bir hayvanın yer alması alışılmadık bir durum değildir (**Kat. No. 10, 26**). Bakır sikkenin ön yüzünde sıklıkla bir tanrı veya tanrıça, arka yüzünde ise başka bir tanrı veya tanrıça bulunmaktadır (**Kat. No. 11**).

Hint-İskit kralı Azilises'in bakır sikkelerinin ön yüzünde ata binen kral figürü, arka yüzünde ise kaya üzerinde oturan Herakles figürü yer almaktadır (**Kat. No. 168**). Hint-Part kralı Gondophares, Abdagases ve Orthagnes'in sikkelerinin ön yüzünde kral büstü ve arka yüzünde Athena Pallas, kanatlı Nike figürü ve kral ile kanatsız Nike betimlenmiştir (**Kat. No. 189**). Ancak, Gondophares'in bakır sikkenin ön yüzünde kral büstü bulunurken arka yüzünde ise yalnızca Gondophares hanedanının sembolü betimlenmiştir.[1498] Ayrıca Kuşan kralları arasında I. ve II. Vasudeva ve Vasishka'nın sikkelerinin ön yüzünde kral figürü ve arka yüzünde boğa Nandi ile Şiva (**Kat. No. 224**), II. Kanishka ve II. Vasudeva'nın sikkelerinin ön yüzünde kral figürü ve arka yüzünde tanrıça Ardokhsho figürü bulunmaktadır (**Kat. No. 221**). Ancak, II. Vasudeva'nın sikkesinin ön yüzünde sadece Brahmi lejantı *Vasu*, arka yüzünde ise tamgha tasvir edilmiştir.

Hint-Yunan krallarının bronz sikkelerinde kralların büstleri tasvir edilmiştir. Birçoğunun ön yüzünde ya bir Yunan tanrı veya tanrıçasının tam figürü ya da kralın büstü bulunurken, arka yüzünde aynı tanrı veya tanrıçaya ait bir atribü ya da bir hayvan yer almaktadır. Aynı zamanda, sikkelerin arka yüzünde tanrı veya tanrıçayla bağlantısı olmayan bir hayvan veya atribünün yer alması alışılmadık bir durum değildir. Bazı sikkelerin ön yüzünde sıklıkla bir tanrı veya tanrıça, arka yüzünde ise başka bir tanrı veya tanrıça bulunmaktadır. Ayrıca birçok sikkenin ön yüzünde bir tanrı veya tanrıça yerine

1498

bir hayvan görünürken, aynı sikkenin iki yüzünde çoğu zaman iki farklı hayvan yer almaktadır.

I. Eukratides, I. Menander, Antialkidas, II. Heliokles, III. Demetrios, Nikias tarafından basılan bronz sikkelerin ön yüzünde kralların büstleri, arka yüzünde ise Athena Alkidemos, Dioskuroi, ata binen kral, kanatlı şimşek ve fil bulunmaktadır (**Kat. No. 46-47, 75, 78, 82)**. I. Diodotos, I. Euthydemos, I. Menander, I. Zoilos, Agathokleia, I. Strato, Lysias, Antialkidas, Polyksenos, Philoksenos, Diomedes, Amyntas, Epander, Theophilos, Nikias, II. Menander ve Artemidoros'un sikkelerin ön yüzünde Athena, Herakles figürü veya büstü, Hermes, Poseidon, Zeus ve Zeus/Mithra büstü, Apollon, Artemis ve Athena, Helios, kanatlı Nike, Dioskuroi, Şehir tanrıçası figürü, Herakles başı ve figürü bulunurken arka yüzünde ise Athena, Athena Alkidemos, Pallas Athena, Dioskuroi, Nike, Herakles figürü, *aegis*, çarpaz *kadüse*, Dioskuroi'nin şapka ve palmiyeleri, *conucopia*, gorgon ile kalkan, *tripod*, aslan derisi, asa, sopa, yay, okluk, fil, yunus, boğa, at ve aslan tasvir edilmiştir (**Kat. No. 50, 53, 56, 60, 70, 74, 81, 85-87, 97-99, 104, 108-110, 120**). Ayrıca I. Menander, II. Heliokles, Philoksenos ve II. Menander'in sikkelerin ön yüzünde aslan figürü, fil başı veya figürü, domuz başı, sekiz tekerlek (*dharmachakra*), savaşçı ve arka yüzünde aslan, boğa ve at figürü, asa, tripod, palmiye, üvendire yer almaktadır (**Kat. No. 52, 54-55, 57-58, 79, 88, 109**). Ayrıca Hint-Part kralı Gondophares'in bronz sikkelerin ön yüzünde kralın büstü, arka yüzünde ise Pallas Athena ve kanatlı Nike figürü tasvir edilmiştir.

Birçoğu Hint-Yunan krallarının AE sikkelerinde kralların büstleri bulunmaktadır. Sikkelerin ön yüzünde ya bir Yunan tanrı veya tanrıçasının tam figürü ya da kralın büstü bulunurken, arka yüzünde aynı tanrı veya tanrıçaya ait bir amblem/atribü ya da kutsal bir hayvan ya da baykuş yer almaktadır. Aynı zamanda, sikkelerin arka yüzünde tanrı veya tanrıçayla bağlantısı olmayan bir hayvan veya atribünün yer alması alışılmadık bir durum değildir. Ayrıca birçok sikkenin ön yüzünde bir tanrı veya tanrıça yerine bir hayvan görünürken, arka yüzünde tanrı veya tanrıçaya ait bir atribü veya baykuş yer almaktadır.

I. Eukratides, I. Heliokles, Hermaios ve Arkhebios'un sikkelerinin ön yüzünde kralların büstleri, arka yüzünde ise Zeus (**Kat. No. 38-39, 123**), kanatlı Nike, Dioskuroi, Dioskuroi'nin şapka ve palmiyeleri betimlenmiştir. Ancak, I. Eukratides, I. Heliokles ve Hippostratos'in bazı sikkelerinin ön yüzünde kralların büstleri bulunurken, arka yüzünde ata binen kral, adı bilinmeyen Kapisa şehrinin tanrıçası (**Kat. No. 36**), at figürü tasvir edilmiştir (**Kat. No. 40**). I. Apollodotos, II. Antimakhos, Hermaios, Artemidoros,

Arkhebios, Telephos, II. Apollodotos, Hippostratos, Dionysos, II. Zoilos ve II. Strato'un sikkelerinin ön yüzünde Apollon, Zeus, Zeus/Mithra, Artemis, kanatlı Nike, aegis ve arka yüzünde tripod, çelenk ve palmiye, Dioskuros'ların şapka ve palmiyeleri, baykuş, fil, aslan, at, boğa, insan (fakir?) figürü ve diadem bulunmaktadır (**Kat. No. 43, 45, 121-122, 124, 126-127, 129, 130-132, 137-138, 140-141, 144, 146**). Ancak, Pantaleon ve Agathokles'in birkaç sikkesinin ön yüzünde adı bilinmeyen tanrıça ve arka yüzünde aslan (**Kat. No. 14 & 17**); Hippostratos'un bazı sikkelerinin ön yüzünde başı horoz ve bacakları yılan biçimli tasvir edilen bir yaratık[1499] ve arka yüzünde adı bilinmeyen şehir tanrıçası betimlenmiştir (**Kat. No. 139**). Ayrıca Arkhebios, II. Apollodotos ve II. Zoilos'un sikkelerinin ön yüzünde fil ve boğa, arka yüzünde ise baykuş, tripod, yay ve ok yer almaktadır (**Kat. No. 125, 133-134, 145**). Ve Agathokles'in sikkesinin ön yüzünde raylı ağaç ve arka yüzünde altı kemerli tepe tasvir edilmiştir (**Kat. No. 18**).

Hint-İskit krallarının AE sikkelerinde kralların büstleri betimlenmemiştir. Ancak, Spalahores ile Spalagadames, I. ve II. Azes'in sikkelerinin ön yüzünde ata binen kral,[1500] arka yüzünde ise Herakles, boğa ve kanatlı Hermes betimlenmiştir (**Kat. No. 166**). Maues, Vonones ile Spalahores, I. ve II. Azes'in sikkelerinin ön yüzünde Apollon, çıplak Herakles, tanrı Balarama, şehir tanrıçası ve arka yüzünde tripod, Pallas Athena, tanrıça? ve Hermes bulunmaktadır (**Kat. No. 154, 165**). Ayrıca Maues ve II. Azes'in sikkelerinin ön yüzünde fil başı, fil, boğa ve arka yüzünde *kadüse*, boğa, kral figürü ve aslan tasvir edilmiştir (**Kat. No. 18**).

Hint-Part kralları arasında Gondophares, Abdagases, Orthagnes ve Sases'in AE sikkelerin ön yüzünde kral büstü veya ata binen kral ve arka yüzünde kanatlı Nike, Şiva, Pallas Athena, Zeus veya Zeus Nikephoros figürü tasvir edilmiştir (**Kat. No. 184-185, 191**). Gondophares'in sikkesinin ön yüzünde ata binen kral Nike'den çelenk alırken, arka yüzünde ise yalnızca Gondophares sembolü betimlenmiştir (**Kat. No. 178**).

Aryıca Kuşan kralları arasında Kujula Kadphises, Vima Takha, Vima Kadphises, I. Kanishka ve Huvishka'nın sikkelerinin ön yüzünde kralların büstü, file binen kral, ata binen kral, ayakta duran veya oturan kral figürü, arka yüzünde ise Herakles, kanatlı Nike,

[1499]Telephos'un bazı gümüş sikkelerinin ön yüzünde başı horoz ve bacakları nilüfer çiçerleriyle biten bir yaratık görülmektedir (**Kat. No. 128**).

[1500]I. Azes'in sikkelerinin ön yüzünde ata binen kralının yanı sıra Baktriyalı deveye binen kral ve arka yüzünde boğa bulunmaktadır (**Kat. No. 164**).

Zeus, boğa Nandi ile tanrı Şiva, Helios, tanrıça Nana, tanrı Athsho, Sakyamuni Buda, Maitreya Buda, tanrı Mao, tanrı Mithra, tanrı Oado/Vado, Oesho (Şiva?), tanrıça Ardokhsho, Herakles ve tanrı Pharro tasvir edilmiştir (**Kat. No. 193, 198, 203-205, 208, 210**). Yalnızca Kujula Kadphises ve Vima Takha'nın sikkelerinin ön yüzünde kral büstü ve arka yüzünde ata binen ve oturan kral figürü yer almaktadır (**Kat. No. 194, 200-202**). Aynı krallara ait sikkelerin ön yüzünde boğa, arka yüzünde ise Baktrialı deve bulunmaktadır (**Kat. No. 196, 199**).

Hint-Yunan kralları arasında Pantaleon ve Agathokles'in sikkelerin ön yüzünde Dionysos büstü ve arka yüzünde panter bulunmaktadır (**Kat. No. 13 & 16**).

Hint-Yunan kralı Hermaios'un billon sikkelerinin ön yüzünde kral büstü ve arka yüzünde tahtta oturan Zeus figürü betimlenmiştir (**Kat. No. 117-118**). Hint-İskit kralı Rajuvula'nın sikkelerinin ön yüzünde kral büstü, arka yüzünde ise Athena Alkidemos yer almaktadır (**Kat. No. 175**). Ayrıca Hint-Part kralları arasında Gondophares, Abdagases, Orthagnes ve Sases'in sikkelerin ön yüzünde ata binen kral veya kral büstü ve arka yüzünde Zeus veya Zeus Nikephoros, Pallas Athena figürü bulunmaktadır (**Kat. No. 179-180, 192**). Ancak, Gondophares'in sikkesinin ön yüzünde ata bine kral ile kanatlı Nike, arka yüzünde ise Gondophares sembolü tasvir edilmiştir (**Kat. No. 181**).

Hint-Yunan kralı Hermaios ve II. Strato'nun kurşun sikkelerinin ön yüzünde ayakta duran Apollon figürü ve arka yüzünde tripod bulunmaktadır (**Kat. No. 150**). Bunun dışında Hint-İskit kralı Rajuvula'nın kurşun sikkelerinin ön yüzünde aslan ve arka yüzünde Herakles tasvir edilmiştir (**Kat. No. 176**).

Hint-Yunan, Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun kralları tarafından basılan altın ve gümüş sikkelerde görülen tanrı ve tanrıçalar Apollon, Ardokhsho Artemis, Athena, Balarama, Demeter, Dioskuroi, Hekate, Helios, Herakles, Mao, Manaobago, Mithra (Miiro), Nana, Nike, Oesho (Şiva), Poseidon, Şiva, Zeus'tur. Altın ve gümüş sikkelerin yanı sıra bakır, bronz, billon ve kurşun sikkelerde Balarama, Dionysos, Herakles, Hermes, Oado (Vado) ve bazı kimliği belirlenemeyen tanrı ve tanrıçaların figürleri yer almaktadır.

Esasen tabiatı bakımından Yunan olmalarına rağmen, yukarıdaki tanrı ve tanrıçalar bazen doğudaki benzer/emsallerinin karakteristik özellikleriyle tasvir edilmiştir.

II. Eukratides'in bastığı bir dizi tetradrahmi üzerinde çıplak Apollon ayakta dururken, ok ve yayı tutarken tasvir edilmiştir (**Kat. No. 37**). Apollon, Baktria ve Hindistan'ın Yunan bakır sikkelerinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Apollon tipi

sikkelerin arka yüzünde genelde tripod-lebes bulunur. Ancak Apollon figürü hiçbir zaman arka yüzde ve tripod-lebes de herhangi bir bakır sikkenin ön yüzünde yer almaz.

Sağda veya önde duran, ok ve yayı çeşitli şekillerde tutan tam Apollon figürü, I. ve II. Apollodotos, I. Strato, Hippostratos, Dionysios ve II. Zoilos tarafından kullanılan yaygın bir tiptir (**Kat. No. 37, 140-141**). Ayrıca II. Zoilos'un birkaç sikkesinde ayakta duran Apollon'un yanında küçük bir fil bulunmaktadır. Sadece II. Apollodotos'un nadir bir sikkenin üzerinde otururken görülmektedir.

Apollon başı, I. Strato ve II. Eukratides'in bakır sikkelerinde ve II. Euthydemos'un hem bakır hem de nikel bakırı sikkelerinde yer almaktadır. Apollon'un karakteristik özelliği olan tripod-lebes, genelde Apollon tipi sikkelerin arka yüzünde görülür; ancak I. Menander, II. Apollodotos ve II. Zoilos'a ait birkaç sikkenin ön yüzünde Apollon figürü yerine sırasıyla boğa, boğa başı veya fil, arka yüzünde ise tripod bulunmaktadır. Hint-İskit kralı Maues'in AE sikkenin ön yüzünde ayakta duran Apollon tasvir edilmiştir.

Kuşan kralı I. Kanishka, Huvishka'nın altın sekkelerinin arka yüzünde ayakta duran ve atribüsü *conucopia* ile bereket/bolluk tanrıçası Ardokhsho bulunmaktadır. Huvishka'nın AE sekkelerinin arka yüzünde ayakta duran ve atribüsü conucopia ile Ardokhsho tasvir edilmiştir. II. Kanishka ve II. Vasudeva'nın altın ve bakır sikkelerinin arka yüzünde tahtta oturan Ardokhsho görülmektedir (**Kat. No. 217, 221, 226**). Ve Vasishka, Shaka, Magra, Mahi, Kipanadha ve Hanaka'nın altın sekkelerinin arka yüzünde tahtta oturan Ardokhsho yer almaktadır (**Kat. No. 222, 229-233**). Ayrıca Kidarite Hun Dönemi krallarının altın sikkerlerinin arka yüzünde tahtta oturan Ardokhsho betimlenmiştir.

Artemis'in ayakta duran figürü, Artemidoros'un gümüş sikkeleri üzerinde ok, yay ve okluk gibi atribüleriyle tasvir edilmektedir (**Kat. No. 120-122**). Ancak Artemis'in tam figürü, Baktria ve Hindistan'daki bakır sikkelerin her iki tarafında da görülmektedir. Diodotos'un "Zeus büstlü" sikkelerinin arka yüzünde meşaleyle koşan Artemis figürü yer alırken, I. Demetrios'un "Herakles büstü" sikkelerinin arka yüzünde ayakta duruyor, sol elinde bir yay tutuyor ve sağ eliyle ok kılıfından bir ok çekiyor halde bulunmaktadır. Artemis, arka yüzünde sırasıyla boğa ve şehir tanrıçası (aslan, palmiyeler ve Dioskuroi'in şapkaları) bulunan Peukolaos ve Artemidoros'a ait bazı bakır sikkelerin ön yüzünde de hemen hemen benzer bir tavırla tasvir edilmiştir.

II. Demetrios'un bastığı bir dizi gümüş sikkenin üzerinde Athena, mızrağı ve kalkanı tutarak yüzü dönük olarak duruyor. Ancak I. Menander'den başlayarak birçok Hint-Yunan kralının sikkelerinde Athena, yıldırım fırlatırken tasvir edilmiştir.

Alışılmadık bir Athena konsepti, üzerinde miğferli, kalkanlı tanrıçanın uzanmış sağ elinde Zafer'i (Nike) tuttuğu, I. Strato'nun birkaç tetradrahmisinden bilinmektedir. Kunduz'dan ele geçirilen Theophilos'un Attika tetradrahmisinde konsept aynıdır ancak tanrıça oturmaktadır.

Athena'nın Zeus'u öğütleriyle desteklemesi konsepti, Amyntas'ın gümüş sikkelerinde biraz değiştirilmiş bir biçimde yerini alır; Athena'nın kalkanlı figürü, tahta çıkan Zeus'un sağ elinde dururken tasvir edilmektedir.

Athena birçok Hint-Yunan bakır sikkesinde görülmektedir. Gümüş sikkelerde olduğu gibi tam figürü arka yüzde bulunmaktadır. Miğferli büstü, Agathokleia ve I. Menander'e ait birkaç sikkenin ve görünüşte (arka yüzde *aegis*) Polyksenos'un bir sikkesinin ön yüzünde tasvir edilmiştir. I. Menander'in kare bakır sikkesi, Athena'yı her iki yüzde gösteren tek parçadır: miğferli büstü ön yüzde, ayakta duran figürü (uzanmış sol kolunda yatay bir kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor) arka yüzde görünmektedir. I. Menander'in diğer bakır sikkelerinin arka yüzünde "Athena", ön yüzünde ise kral büstü yer almaktadır.

Athena'nın kutsal kuş baykuşu, Arkhebios ve I. Menander'e ait birkaç sikkenin arka yüzünde yer almaktadır. II. Antimakhos ve Polyksenos'un sikkelerinde *aegis*'i tasvir edilmiştir. Hint-İskit kralları arasında Spalahores ile Vonones'in AE sikkelerinin (**Kat. No. 158**) ve II. Azes'in sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Pallas Athena bulunmaktadır. Ve Rajuvula'nın billon sikkelerinde Athena Alkidemos yer almaktadır. Ayrıca Hint-Part kralları arasında Gondophares ve Abdagases'in billon sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Pallas Athena tasvir edilmiştir (**Kat. No. 180**).

Hint-İskit kralı I. Azes'in AE sikkesinin ön yününde yürüyen tanrı Balarama görülmektedir (**Kat. No. 165**).

Tahtta oturan Demeter, Amyntas'ın gümüş çift dekadrahmisinde tasvir edilmektedir. Philoksenos'un "arka yüzde Boğa" bakır sikkelerinden bazılarının ön yüzünde Demeter bulunmaktadır.

Hippostratus'un gümüş sikkelerinin arka yüzünde, kataloglarda "şehir tanrıçası" tarzında/olarak tanımlanan bir tanrıça ayakta durmaktadır ve Demeter'in çok bilinen bir atribüsü olan *cornucopia*'yı elinde tutarken tasvir edilmektedir. Philoksenos'un benzersiz

bir "arka yüzde Boğa" bakır sikkesinin ön yüzünde *cornucopia*'yı tutan bir tanrı da bulunmaktadır. Ayrıca Theophilos'un "Herakles Büstü" sikkelerinin arka yüzünde *cornucopia* (muhtemelen Demeter'e ait) tasvir edilmiştir.

Pantaleon ve Agathokles'e ait bazı bakır ve nikel bakırı sikkelerin ön yüzünde Dionysos'un portresi, arka yüzünde ise bir panter bulunmaktadır (**Kat. No. 13 & 16**). Ayrıca aynı kralların "Yakshini Aśvamukhi" ya da "Dans Eden Kız" tipi bakır sikkelerinde bir panter, anlaşılan Dionysos'un panteri tasvir edilmektedir.[1501] Panter, II. Menander Dikaios ve Artemidoros'un bazı bakır sikkelerinde de görülür; ancak hayvanın Dionysos'la bir ilişkisi olup olmadığını bilmemektedir.

I. Eukratides, sikkelerinde *Dioskuroi*'yi tanıtmıştır (**Kat. No. 30-32**). Tipik altın ve gümüş sikkelerinde ata binip mızraklarla hücum ederken tasvir edilmiştir. Diomedes de gümüş sikkelerinde *Dioskuroi*'yi benzer şekilde tasvir etmiştir (**Kat. No. 89**). Ayrıca I. Eukratides ve Diomedes'in iki dilli gümüş sikkelerinde ve Hint-İskit kralı Azilises'in sikkelerinde *Dioskuroi* yan yana dururlar, her biri uzun bir mızrak ve bir kılıç taşır (**Kat. No. 90**).

I. Eukratides ve Saka Satrapı Liaka Kusuluka'nın obollerinde *Dioskuroi*'nin yerine palmiyeler ve *piloi* [şapkalar] tasvir edilmiştir. Tahranlı M. Azizbeglu'nun koleksiyonunda yer alan I. Eukratides'e ait benzersiz (altın) stater üzerinde palmiyeler ve piloi'nin tasvir edildiği bildirilmektedir.[1502]

Dioskuroi bulunan bakır sikkeler sadece I. Eukratides ve Diomedes tarafından basılmıştır. At binen ve saldırıda bulunan Dioskuroi, I. Eukratides'in sikkelerinin arka yüzünde görülürken, Diomedes'in "arka yüzde Boğa" sikkenin ön yüzünde Dioskuroi, uzun mızraklarla ayakta dururken tasvir edilmektedir (**Kat. No. 91**). Dioskuroi'nin palmiyeler ve *piloi*, I. Eukratides, Antialkidas ve Arkhebios'un bakır sikkelerinin arka yüzünde bulunmaktadır.

Hekate sikkelerin üzerinde tek başına görünmez. Pantaleon ve Agathokles'in gümüş sikkelerinde Hekate figürü, tahtta oturan veya ayakta duran Zeus'un uzanmış sağ elinin üzerinde ayakta dururken tasvir edilmiştir (**Kat. No. 15, 24**).

[1501]W.W. Tarn (1951). *The Greeks in Bactria and India*. Cambridge Univeristy Press, 158.

[1502]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 30.

Helios figürü, Plato'nun benzersiz bir Attika tetradrahmisinde[1503] ve Telephus'un çok nadir birkaç Hint drahmisinde tasvir edilmektedir. Ayrıca Kunduz'da bulunan hazinede, Helios'un yeni konsepti olan Plato'nun birkaç Attika tetradrahmisinin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

İngiliz Müzesi'ndeki Plato'nun sikkesinde, dalgalı örtülerle ışık saçan/saçılan Helios, bir *quadriga*'yı sağa doğru sürmektedir. Bir Kunduz tetradrahmisinde de bu Helios konsepti fark edilir, ancak *quadriga* öne doğru sürülmektedir ve kare yapısı tamamen görünmektedir. Ancak, ikinci örneğin özelliği Helios'a tamamen İranlı bir görünüm kazandırmış; bundan dolayı sikkeyi yayınlayan A.D.H. Bivar, tanrıya Mithra adını vermiştir.[1504] Kunduz definesinde bulunan Plato'nun başka bir sikkesinde, ışık saçan Helios-Mithra, quadriga sürmez, sağ eli kaldırılmış ve sol elinde bir asa tutarak önde durmaktadır. Telephos'un Hint drahmilerinde Helios, ay tanrıçası Salene ile birlikte, ışık saçan ve öne doğru ayakta dururken tasvir edilmiştir (**Kat. No. 128**).

Helios'un ayakta duran figürü, Philoksenos'un "arka yüzde Nike" bakır sikkesinin ön yüzünde yer almaktadır. Kuşan kralı Kanishka'nın altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran güneş tanrısı Helios bulunmaktadır (**Kat. No. 207**).

I. Euthydemos, Herakles'i Baktria sikkeleri üzerinde tasvir eden ilk kralmıştır. Ana atribüleri sopa, yay ve ok olmasına rağmen, Greko-Baktria ve Hint-Yunan sikkelerinde sopası ve aslan derisiyle ayakta dururken sıkça tasvir edilmiştir. I. Euthydemos'un sikkelerinde çıplak Herakles sopasıyla bir kayanın üzerinde oturmaktadır.

Yorgun ve dinlenen Herakles konsepti, Euthydemos'un, sikke olarak "büyük bir maceracı ve Hindistan'a ulaştığı söylenen" güçlü Herakles tipini benimseyen fatih oğlu I. Demetrios'un gözüne girmemiştir. Demetrios'un karakteristik gümüş sikkelerinde, sağ eliyle kendisini taçlandıran, sol elinde sopayı ve aslan derisini tutan dik bir Herakles vardır (**Kat. No. 8**). Bu "kendini taçlandıran Herakles" tipi Lysias ve Theophilos'un bazı gümüş sikkelerinde de tasvir edilmiştir (**Kat. No. 69**). II. Euthydemos, gümüş sikkelerinin tipini biraz değiştirmiş; üzerinde taç takan Herakles'in sağ elinde bir çelenk, sol elinde ise sopa ve aslan derisi bulunmaktadır. II. Euthydemos'un bu tipi, I. Zoilos tarafından normal gümüş sikkeleri için benimsenirken, nadir drahmilerinden birinde benzer bir pozda duran Herakles, sol omzunun üzerinde duran Nike tarafından taçlandırılıyor. N. Singhi'nin

[1503]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. VI. 11.

[1504]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 30-31.

koleksiyonundaki Theophilos'un benzersiz bir drahmisinde taçlı Herakles, sağ eli sopanın üzerine koyarak, sol eli ise aslan derisini tutarak ayakta durmaktadır.[1505]

Ancak Herakles'in ayakta duran figürü, bakır sikkelerde görünmemektedir. I. Euthydemos'un altın ve gümüş sikkelerinde olduğu gibi Agathokleia ve I. Strato'un bakır ve bronz sikkelerinde de "Kayaya oturan Herakles" tipi görülmektedir (**Kat. No. 63**). Herakles büstü, I. Euthydemos, I. Demetrios ve II. Euthydemos'un sikkelerinin yanı sıra Lysias, Antialkidas, I. Strato, Theophilos ve I. Zoilos'un sikkelerinde de görülmektedir (**Kat. No. 66**). Ayrıca Herakles'in atribülerinden biri olan sopa, I. Menander ve Theophilos'a ait bakır sikkelerin arka yüzünde yer alırken, I. Menander'in bakır sikkelerin arka yüzünde Herakles'in aslan derisi tasvir edilmiştir.

Hint-İskit kralları arasında Spalagadames ile Spalahores'in AE sikkelerinin (**Kat. No. 160**) ve Azilises'in bakır sikkelerinin arka yüzünde oturan Herakles yer almaktadır. Ancak, Spalahores ile Vonones'in AE sikkelerinin ön yüzünde ayakta duran çıplak Herakles bulunmaktadır (**Kat. No. 158**). Kuşan kralı Huvishka'nın AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Herakles bulunmaktadır.

Diodotos'un "Pallas Athena" tipi bronz sikkelerinde Hermes'in başında *petasos* (arka yüzünde çarpaz *kadüse*; **Kat. No. 6**), Hint-İskit kralı II. Azes'in gümüş sikkesinde kanatlı Hermes ve AE sikkesinde ayakta duran Hermes bulunmaktadır. Ayrıca I. Demetrios ve Maues'in bazı bakır sikkelerinde onun karakteristik atribüsü olan *kadüse* tasvir edilmiştir.

Kuşan kralları arasında I. Kanishka ve Huvishka'nın altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran ay tanrısı Mao tasvir edilmiştir. Ancak, I. Vasudeva'nın altın sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran tanrıça Mao betimlenmiştir (**Kat. No. 212**).

Kuşan kralları arasında I. Kanishka ve Huvishka'nın altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran güneş tanrısı Mao yer almaktadır (**Kat. No. 209**).

Kuşan kralı I. Kanishka ve Huvishka'nın altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran tanrıça Nana bulunmaktadır. Ancak, I. Vasudeva'nın altın sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran tanrıça Nana betimlenmiştir (**Kat. No. 211)**.

Nike, çelengi ve palmiye dalı gibi bilinen atribüleriyle II. Antimakhos, Artemidoros ve II. Menander'in gümüş sikkelerinde görülmektedir (**Kat. No. 44, 119**). Greko-Baktria ve Hint-Yunan altın ve gümüş sikkelerinde tanrı ve tanrıçaların yeri genelde arka yüzde

[1505]Lahiri, **a.g.k.**, 1965, 31.

olmasına rağmen, II. Antimakhos Nike'yi gümüş drahmilerinin ön yüzünde tasvir etmiştir. Nike, Antialkidas ve Heliokles'in sikkelerinde olduğu gibi, Zeus'un uzanmış sağ elinde sıklıkla görülür (**Kat. No. 71**). I. Strato ve Theophilos'a ait nadir sikkenin üzerinde Athena'nın uzanmış sağ elinde durmaktadır. I. Zoilos nadir bir drahmisi üzerinde Nike, Herakles'in omzunda durur ve onu taçlandırır. Antialkidas ise Nike'yi yine Zeus'un arkasında yürüyen bir fil tarafından taşınırken tasvir etmiştir (**Kat. No. 72**).

Gümüş sikkelerde olduğu gibi, Nike bakır sikkelerde de her zaman tam şekliyle görünür; ve Arkhebios ve Epander'inkiler dışında her zaman yine arka yüzde bulunur. I. Antimakhos, I. Eukratides, Hermaios, I. Menander, I. Strato ve Philoksenos'un bakır sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Nike figürü yer almaktadır (**Kat. No. 35**).

Nike'ın palmiye ve çelengi, II. Antimakhos sikkelerinin arka yüzünde yer alırken, I. Menander'in bazı sikkelerinde yalnızca palmiye tasvir edilmiştir. I. Antimakhos'un bakır sikkesinde Nike, bir geminin baş kısmında durmaktadır.

Hint-İskit kralları arasında Maues ve I. Azes'in gümüş sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran kanatlı Nike tasvir edilmiştir. Hint-Part kralı Gondophares'in gümüş sikkelerinin arka yüzünde kral ile kanatlı Nike görülmektedir. Ancak, AE ve billon sikkelerinin ön yüzünde de kral ile kanatlı Nike yer almaktadır. Ayrıca Gondophares'in bronz ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran kanatlı Nike betimlenmiştir. Gondophares, Abdagases ve Orthagnes'in billon sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran kanatlı Nike betimlenmiştir. Kuşan kralı Kujula Kadphises'in AE sikkelerinin arka yüzünde diadem ile ayakta duran kanatlı Nike bulunmaktadır.

Kuşan kralları arasında I. Kanishka ve Huvishka'nın altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran dört kollu tanrı Oesho (Şiva?)[1506] ve iki kollu itifallik Şiva betimlenmiştir. II. Kanishka'nın altın sikkelerinin arka yüzünde boğa Nandi ile ayakta duran Oesho görülmektedir (**Kat. No. 220**).

Poseidon, I. Antimakhos'un gümüş sikkeleri üzerinde karakteristik atribüleri olan üçlü yaba ve palmiye dalı ile karşı karşıya durmaktadır (**Kat. No. 25**). Nikias'ın bakır sikkesinin ön yüzünde karakteristik üçlü yaba ile Poseidon'un başı görülmektedir. Sadece üçlü yaba I. Demetrios'un büyük bakır sikkesinde görülür.

[1506]Bu sikkenin üzerindeki lejantta İran rüzgar tanrısı Wesho'yu düşündüren "Oesho" yazıyor; figürü ise çeşitli tanıdık atribüleriyle Şiva'ya benziyor: üçlü yab, geyik derisi, damaru veya davul (aynı zamanda yıldırım olarak da görülüyor) ve su kabı'dır. Bu figürünün, iki tanrı Wesho ve Şiva'nın birleşme sürecinde olduğunu kanıtlaması mümkündür.

Hint-Part kralı Gondophares'in gümüş ve AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Şiva bulunmaktadır. Kuşan kralı Vima Kadphises'in altın ve AE sikkelerinin arka yüzünde boğa Nandi ile ayakta duran Şiva, üçlü yaba ve geyik derisi ile ayakta duran itifallik Şiva görülmektedir (Kat. No. 203-206). Ancak, atribüsü üçlü yaba da betimlenmiştir. I. Vasudeva, Vasishka ve II. Vasudeva'nın altın ve bakır ve II. Kanishka'nın sadece altın sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran iki kollu tanrıça Şiva yer almaktadır (**Kat. No. 213, 215-216, 223, 227**). I. Vasudeva ve II. Kanishka'nın altın sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran dört kollu Şiva da bulunmaktadır (**Kat. No. 214**).

Zeus figürü, Diodotos'un altın ve gümüş sikkelerinde bulunmaktadır. Baktria ve Hindistan'ın altın ve gümüş sikkeleri Zeus'un farklı konseptlerini göstermektedir. Ayakta veya tahtta otururken tasvir edilmiştir.

I. Diodotos'un sikkelerinde, *aegis*/kalkan ile korunan ve yıldırım fırlatan çıplak Zeus, arka yüzde ayakta, ayaklarının dibinde bir kartalla tasvir edilmiştir. Sakallı ve *himation* giymiş Zeus'un bir başka formu, I. Demetrios ve Heliokles'in bazı sikkelerinde ayakta, yüzü dönük, sol elinde uzun bir asa, sağ elinde ise yıldırım tutarken tasvir edilmiştir (**Kat. No. 76-77**). Arkhebios'un bazı sikkelerinde bu şekilde tasvir edilen Zeus yıldırımı fırlatıyor; ve birkaç örneğinde yıldırım fırlatan Zeus, sol elinde asa yerine aegis'i tutmaktadır.

Antialkidas'ın bazı iki dilli gümüş sikkelerinde asa tutan Zeus, Nike'ı taşıyan bir filin yanında yürümektedir. Peukolaos'un bazı gümüş sikkelerinde sağ elinde "iki boynuzlu küçük bir obje" veya asa tutan ve ayakta duran Zeus figürü tasvir edilmiştir (**Kat. No. 100**). Agathokles'in gümüş sikkelerinde Zeus ayakta dururken sağ elinde Hekate'yi, sol elinde ise asasını taşırken tasvir edilmiştir (**Kat. No. 15**).

Tahtta oturan bir tanrı olarak temsil edildiğinde, Zeus çeşitli atribülere sahiptir. İskender'inkiler gibi daha erken Hint-Yunan sikkelerinde (Agatokles'in "soyağacı" tetradrahmisinde temsil edildiği gibi),[1507] tahta çıkan Zeus sağ elinde kartalı ve sol elinde asayı tutmaktadır. Pantaleon'un gümüş sikkelerinde tahtta oturan Zeus sağ elinde Hekate'yi tutarken tasvir edilmiştir. Heliokles'in sikkelerinde bazen tahta çıkan ve Nike'ı tutan Zeus figürü yer almaktadır. Antialkidas'ın sikkelerinde tahta çıkan tanrının yanında bir filin ön kısmı bulunmaktadır (**Kat. No. 71, 73**). Antialkidas'ın bazı sikkelerinde tahta çıkan Zeus, sağ elinde Nike'ın palmiye ve çelenkini tutarken tasvir edilmiştir. Amyntas'ın

[1507]Gardner, **a.g.k.**, 1886, Pl. IV. 1.

gümüş sikkelerinin çoğu tahtta oturan Zeus'u göstermektedir, ancak Nike değil, kalkan taşıyan Athena Zeus'un elindedir (**Kat. No. 92-94**). Hermaios ve Hippostratos'un sikkelerinde tahtta oturan Zeus-Mithra olarak temsil edilmiştir. Ancak, Hippostratos'un sikkelerinde Zeus'un sağ elinde çelenk bulunmaktadır. E.T. Newell bunu bir çift kumpas sanmıştır.[1508] Telephos'un bazı bakır sikkelerinin ön yüzünde de tahtta oturan Zeus-Mithra yer almaktadır.

Hint-İskit kralları arasında Spalahores ile Vonones, Spalagadames ile Vonones, I. Azes ile Spalirises, I. ve II. Azes'in gümüş sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran Zeus tasvir edilmiştir (**Kat. No. 157, 159, 161-162, 170-171**). Maues ve I. Azes'in gümüş sikkelerinin ön yüzünde ayakta duran Zeus betimlenmiştir (**Kat. No. 152, 163**). II. Azes'in gümüş sikkelerinin ön yüzünde ayakta duran Zeus veya Zeus Nikephoros yer almaktadır. Hint-Part kralı Gondophares'in AE sikkelerinin ve I. Abdagases'in gümüş sikkelerinin arka yüzünde Zeus tasvir edilmiştir. Abdagases ve Sases'in billon sikkelerinin arka yüzünde Zeus veya Zeus Nikephoros betimlenmiştir (**Kat. No. 186-188, 192**). Kuşan kralı Kujula Kadphises ve Vima Takha'nın AE sikkelerinin arka yüzünde ayakta duran veya tahtta oturan Zeus bulunmaktadır (**Kat. No. 198**).

Ön yüzlerinde sırasıyla Triton ve Artemis bulunan Hippostratos ve Peukolaos'un bakır sikkeleri, genellikle "şehir tanrıçaları" olarak adlandırılan tanrıçaları taşımaktadır. Bu tanrıçaların kimliği bilinmiyor ve onların gerçekten "şehir tanrıçaları" olup olmadıklarını belli değildir. Hippostratos'un "arka yüzde at" bakır sikkelerinde görünen tahta çıkan tanrının [Zeus-Mithra?] da kimliği belirsizliğini korumaktadır.

En çok tartışılan Hint-Yunan sikkesi, ön yüzünde kralın miğferli büstünü taşıyan, arka yüzünde ise *Kavisiye nagara-devata* (Kapisi'nin şehir tanrıçası) olarak etiketlenmiş bir duvar tacı giyen, palmiye taşıyan ve tahtta oturan bir tanrıça olan I. Eukratides'in kare bakır parçasıdır. A. von Sallet, Hippostratos'un sikkelerinde tasvir edilen tanrı ile bu tanrıça arasında bir benzerlik bulmuş, ancak bazı bilim adamları, tahtta oturan figürü tanrı Zeus olarak düşünmüşler ve diğer bütün "tahta çıkan Zeus" tipindeki sikkeleri Kapisi ile ilişkilendirdiler. Ancak Whitehead yakın zamanda İngiliz Müzesi'nde aynı tipte iyi korunmuş bir sikke bulmuş ve söz konusu figürün benzersiz bir altın sikke üzerinde yer alan Pushkalavati şehir tanrıçası gibi bir tanrıçaya ait olduğunu göstermeye çalışmıştır

[1508]E.T. Newell (1938). *Numismatic Notes and Monographs No. 82: Miscellanea Numismatica: Cyrene to India*. New York: American Numismatic Society, 92.

(CHI, PI.VI. 10). Sir John Marshall'a göre, "Zeus" tipi "Kapiśī ile Arakhosia'dan daha az ilişkilendiriliyor gibi görünmüş; burada daha sonra Heliokles tarafından sürdürülmüş ve özellikle Spalahores, Spalagadames, Spalirises ve I. Azes sikkelerinde ayırt edici hale gelmiştir."[1509]

Hint-İskit kralı I. Azes'in AE sikkesinin arka yüzünde adı bilinmeyen ve ayakta duran tanrıça tasvir edilmiştir. Ayrıca, Azilises'in gümüş sikkesinin arka yüzünde adı bilinmeyen ve ayakta duran şehir tanrıçası bulunmaktadır (**Kat. No. 167**). Ancak, II. Azes'in AE sikkesinin ön yüzünde adı bilinmeyen ve ayakta duran şehir tanrıçası betimlenmiştir.

Sikkelerin önemli bir kısmında hayvanlar görülmektedir. I. Apollodotos'un gümüş sikkelerinin ön ve arka yüzlerinde sırasıyla fil ve boğa bulunmaktadır. Birçok bakır sikkenin üzerinde boğa, deve, fil, at ve panterin tam figürleri görülürken, yalnızca birkaç sikkede domuz, fil ve öküz başları görülmektedir.

Kuşlardan, yukarıda görüldüğü gibi, yalnızca kartal (yıldırım fırlatan Zeus'la birlikte) ve baykuş birkaç sikkenin üzerinde bulunmaktadır. "Athena'nın miğferli büstü" ile lejant olmayan Hint-Yunan staterlerinin arka yüzünde bir baykuş görülmektedir, ancak bu sikkelerdeki kuş "boynuzlu bir baykuş, muhtemelen Hint puhu baykuşu gibi görünmektedir." Ayrıca I. Menander ve Arkhebios'un Atina tipindeki bazı sikkelerin arka yüzünde baykuş yer almaktadır.

Hint-İskit kralı Maues'in AE sikkelerinin ön yüzünde fil başı veya yürüyen fil, arka yüzünde ise *kadüse*, boğa, oturan kral bulunurken, I. Azes'in AE sikkesinin arka yüzünde boğa, II. Azes'in AE sikkesinin ön yüzünde boğa ve arka yüzünde aslan yer almaktadır (**Kat. No. 174**). Hint-Part kralı Gondophares'in AE ve billon sikkelerinin arka yüzünde sadece Gondophares hanedanının sembolü betimlenmiştir. Ayrıca Kuşan kralları arasında Kujula Kadphises ve Vima Takha'in AE sikkelerinin ön yüzünde boğa ve arka yüzünde Baktrialı deve tasvir edilmiştir (**Kat. No. 196 & 199**).

Normal altın ve gümüş tiplerinin yanı sıra hatıra veya soyağacı sikkeleri, zafer sikkeleri, birleşik/ortak sikkeler ve fazlalık durumunda basılan sikkeler de vardır.

Agathokles, I. Antimakhos ve I. Eukratides tarafından basılan Hatıra (veya Soyağacı) sikkeleri serisi olağandışı tarihsel ilgiye sahiptir (**Kat. No. 19-24, 28-29, 34**). Baktria ve Hindistan'daki Yunan kralları tarafından basılan bu sikkeler Attika

[1509]Marshall, **a.g.k.**, 1951, 29.

standardındadır ve genelde tetradrahmidir. Ayrıca I. Eukratides'in benzersiz bir drahmisi de bilinmektedir. I. Antimakhos ve Agathokles'in eşlenik sikke serileri atalarıyla ilişkiliyken, Eukratides'in sikkeleri ana babalarının isimlerini ve portrelerini taşımaktadır.

I. Antimakhos ve Agathokles'in sikkelerinin ön yüzlerinde, atalarının (I. Euthydemos ve I. Diodotos gibi) iyi bilinen büstlerinin yanı sıra isimleri ve kişisel lakapları da bulunurken, arka yüzlerinde bu ataların kişisel karakteristik sikke türleri ile birlikte parayı basan kralların adı, kraliyet unvanı ve sıfatı–ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΘΕΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ veya ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ yer almaktadır.

Agathokles Dikaios

(1) Ön yüz: Aslan derisi ile İskender'in büstü, Yunanca lejant: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ.

Arka yüz: Yıldırım fırlatan Zeus.

(2) Ön yüz: I. Antiokhos'un taçlı büstü, Yunanca lejant: ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ.

Arka yüz: Yıldırım fırlatan Zeus.

(3) Ön yüz: I. Diodotos'un taçlı büstü, Yunanca lejant: ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ.

Arka yüz: Yıldırım fırlatan Zeus.

(4) Ön yüz: I. Euthydemos'un taçlı büstü, Yunanca lejant: ΕΥΘΥΔΗΜΟΥ ΔΕΟΥ.

Arka yüz: Herakles kayanın üzerinde oturmaktadır.

(5) Ön yüz: Fil başlı başlık ile I. Demetrios'un taçlı büstü, Yunanca lejant: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΝΙΚΗΤΟΥ.

Arka yüz: Herakles kendini taçlandırıyor.

I. Antimakhos

(1) Ön yüz: I. Diodotos'un diademli büstü, Yunanca lejant: ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ.

Arka yüz: Yıldırım fırlatan Zeus.

(2) Ön yüz: I. Euthydemos'un taçlı büstü, Yunanca lejant: ΕΥΘΥΔΗΜΟΥ ΘΕΟΥ.

Arka yüz: Herakles kayanın üzerinde oturmaktadır.

Eukratides hatıra paralarının ön yüzünde I. Eukratides'in miğferli büstü, adı, kraliyet unvanı ve sıfatı (ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ) ve arka yüzünde Heliokles ve Laodike'nin (ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΗΣ) eşlenik büstleri ve isimleri bulunmaktadır. Lejantın ön ve arka kısımları arasına Yunanca ΥΙΟΕ [oğul] kelimesini eklediğinde, bu sikkelerin önemini anlamaktadır; I. Eukratides'in 'soyağacını' açığa çıkarır, çünkü lejantın tamamı şu şekilde başlar: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ [ΥΙΟΣ] ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΗΣ; Heliokles ve Laodike'nin [oğlu] Büyük Kral

Eukratides'tir.[1510] Bu nedenle Eukratides, "Agathokles ve Antimakhos'un normal ΒΑΣΙΛΕΩΣ yerine ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ'yi kullanmasına çok benzer bir şekilde, kendi adını genitif hali yerine nominatif olarak koyarak, hatıra parçalarını diğer sayılarından ayırmaya dikkat etmiştir."[1511]

Ön yüzünde taçlı yetişkin bir kişinin büstünün ve arka yüzünde ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ lejantı ile yıldırım fırlatan Zeus figürünün yer aldığı bir madeni para muhtemelen hatıra çeşit/tür/özelliğindedir. Bu I. Diodotos'un normal bir sayı/örneği olmamalıdır. Çünkü Macdonald'ın söylediği gibi, "Agathokles ve I. Antimakhos'un hatıra tetradrahmilerinde kullanılan arka yüzdeki lejant ile ön yüzdeki lejantının örtüşmesi dikkat çekicidir; ΒΑΣΙΛΕΩΣ yerine ΣΩΤΗΡΟΣ'un kullanılması da oldukça dikkate değerdir. Tarz ve fabrik de Diodotos'un normal sikkeleriyle uyumsuzdur. Özellikle kalıplar, I. Euthydemus Dönemi'nden önce Baktria'da devam eden gelenek yerine ayarlanmıştır. Son olarak, darphane işareti ne Diodotos'un ne de onun halefinin sikkesinde bulunmuştur."[1512]

"Zafer Sikkeleri" olarak adlandırılan altın ve gümüş sikkeler veya büyük madalyonların tümü Attika standardında basılmıştır.

I. Eukratides'in 20 staterlik benzersiz bir altın sikke (2611.16 tane=169.20 gm.) bulunmuştur. Bu, onun düzenli sikke serileri arasında olağan türdendir.

Hint-Yunan kralı Amyntas, gümüşten iki tür "zafer" sikkesi basmıştır. Son zamanlarda Kabil Müzesi, Kunduz definesinden Attika çift dekadrami veya 20 drahmi (yaklaşık 1300 tane=84.24 gm.) değerinde 5 adet edinmiştir.

Aynı zamanda bir "zafer" madalyonu gibi görünen, lejant olmayan bir Attika dekadrakhmi (10 drahmi) parçası daha vardır.[1513] Ön yüzünde, ata binen bir savaşçının takip ettiği iki savaşçıyı taşıyan ve geri çekilen bir fil, arka yüzünde ise elinde yıldırım tutan ve ayakta duran Zeus figürü yer almaktadır. Genellikle "Porus" madalyası olarak anılır, ancak Gardner bu madalyanın I. Eukratides ya da oğlu Heliokles tarafından

[1510]A. Cunningham (1869). Coins of Alexander's Successors in the East. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 9, 219.

[1511]Rapson, **a.g.k.**, 1922, 453.

[1512]Rapson, **a.g.k.**, 1922, 451.

[1513]P. Gardner (1887). New Greek Coins of Bactria And India. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 7, 177 vd., Pl. VII. 1.

İskitlere karşı kazanılan zaferi kutlamak için basıldığını kanıtlamak için bazı sebepler göstermiştir.

"Birleşik Sikkeler" olarak adlandırılan olağandışı gümüş sikkelerin başka bir sınıfı daha vardır. Bir seri sikkenin ön ve arka yüzünde kraliçe Agathokleia ve I. Strato'nun isimleri ayrı ayrı yer alırken, başka bir seride bir yüzde bu iki ismin yer aldığı çift/birleşik büstler, diğer yüzde ise yıldırım fırlatan Athena ile isimler yer almaktadır (**Kat. No. 61-62**). Ayrıca 3. bir sikke serisinde II. Strato, torunu (?) III. Strato ile ilişkilendirilmektedir. Bir başka tetradrahmi ve drahmi dizisinde Hermaios ve kraliçesi Kalliope'nin adları ile birleşik büstleri tasvir edilmiştir. Nadir bir bakır sikkenin ön ve arka yüzünde sırasıyla Lysias ve Antialkidas'ın isimleri bulunmaktadır.

"İhtiyaç Sikkesi" olarak adlandırılan bazı fazlalık durumunda basılan sikkeler vardır. Basılan metalin kıt olduğu zamanlarda, daha önceki veya çağdaş kralların mevcut sikkeleri toplanmış ve aceleyle başka bir kralın adı ve simgeleriyle üst üste basılmıştır. Bunlar bakır paralardır.

Athena ve Baykuş

Baykuş sikkelerinin kreasyonunun kredisi, MÖ 561 yılında Akropolis'i ele geçirip şehrin yöneticisi olduktan sonra Atina'daki iktidar mücadelesine son veren zalim devlet adamı Pisistratus'a aittir. Karakteristik bir vizyona sahip olan Pisistratus, Atina'nın gelişmesinin ticaretine bağlı olması gerektiğini ve dış piyasa/pazarların sağlam ve atraktif bir para birimine ihtiyaç duyduğunu fark etti. Ancak birkaç yıl önce şehir, Atina'nın koruyucu tanrıçası Athena'yı onurlandıran ve Yunanistan'ın her yerinden ziyaretçi çeken büyük Panathenaik festivalini başlatmıştı. Şehrin koruyucusu Athena'nın başı ve A-Θ-E harfleriyle onun kuşu, bunun "Atinalıların" parası olduğunu dünyaya göstermek amacıyla/için her Atinalının gurur duyabileceği gerçek bir sivil para basımı için bütün semboller buradaydı (Panathenaik festivali). Yakınlarda bol miktarda malzeme/temin/arz olması nedeniyle tetradrahmi ticaret ve gümüş için uygun bir değerdi. Böylece ilk "baykuş" ortaya çıktı.

En eski örnekler[1514] uygulama açısından ilkel, hatta basittir. Sikkelerin ön yüzünde, tanrıçanın büyük yuvarlak gözü ve kalın dudakları arkaik heykel geleneğini yansıtırken, baykuş ise ağaç kökleri ile dolu bacakları (stubby leg) ve kuyruğuyla çekici bir küçük çaylaktır. Boynunun arkasındaki oymacı, kompozisyonu Athena'nın seçtiği ülkeye

[1514]M. Thompson (1950). The "Owls" of Athens. *Archaeology*, Vol. 3, No. 3, Fig. 1.1.

verdiği hediyeyi simgeleyen bir zeytin dalı ile dengelemiştir. Yaklaşık elli yıl boyunca benzer sikkeler basılmış, ancak MÖ 6. yüzyılın sonuna gelindiğinde ön yüzdeki başlığın tasvirinde belirgin bir değişiklik olduğu fark ediliyor.[1515] Tanrıçanın özellikleri artık, bazıları Atina darphanesinde çalışmış olan Ionia sanatçılarının tarzında, daha büyük bir incelikle modellenmiştir.

MÖ 490 yılında ve tekrar 480 yılında Atina, Marathon ve Salamis savaşlarıyla Pers tehlikesini önledi/tehdidini durdurdu. Bu önemli zaferlerin Atinalıların yaşamı ve sanatı üzerinde derin bir etkisi oldu ve bunların etkisi madeni paraların üzerine de damgasını vurdu. Günümüzde bir düzineden az örneği kalmış olan benzersiz dekadrahmi serisinin,[1516] Perslerin yenilgilerinin anısına basılmış olması muhtemel görünmektedir. Standart sikkelerin üzerinde,[1517] dik zeytin yaprakları artık Athena'nın miğferini süslüyor ve baykuşun boynuna yakın bir yere sıkıştırılmış, küçülen bir ay vardır; muhtemelen ay dolunay olduğunda yapılan Maraton'a gönderme yapıyor.

Zeytin yaprakları ve ayın eklenmesiyle tetradrahmilerin formu 250 yıl daha belirlenir; sonraki değişiklikler tamamen Tipistik değişikliklerdir. MÖ 450 yılından sonraki dönemde arkaik gülümseme ve badem şeklindeki göz daha az belirginleşir[1518] ve 4. yüzyılda tamamen kaybolur.[1519] Athena olgun bir Atinalı kadına dönüştü; Perikles çağının güzel/çekici genç tanrıçası ortadan kaybolmuştur. Baykuşunun başına çok daha kötü şeyler geldi; özelliği o kadar abartmış ki, brüt düşü (kaba kafası) ve dağınık tüyleriyle, 6. yüzyıldaki süslü atalarının bir karikatüründen biraz daha fazlası haline geldi.

Bunlara benzer sikkeler MÖ 3. yüzyıla kadar basıldı, ancak sayıları daha azdı. Atina'nın Makedonya'yla sürekli savaşması nedeniyle darphanenin üretimi ara sıra durmuş olmalıdır. Yenilgiye rağmen, kalelerine yabancı askerlerin komuta ettiği ve siyasi yaşamının Makedon fatihler tarafından kontrol edildiği Atina, esas olarak sadece simgesel bir para birimi olmasına rağmen ara sıra "baykuşlarını" ihraç ediyordu.

MÖ 229 yılında şehrin durumu maddi olarak gelişti. Makedonya'nın zayıflığı, Atina'nın kendi topraklarındaki son işgal karargahını satın almasına ve sınırsız özgürlüğe

[1515]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 1.2.

[1516]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 2.

[1517]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 1.3.

[1518]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 1.4.

[1519]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 1.5.

kavuşmasına olanak tanırken, Roma ile yapılan dostluk antlaşması da onun konumunu daha da güçlendirdi. Genel olarak bunun, Atina darphanesinin yeniden düzenlenmesi ve "Yeni Tip" sikkenin ortaya çıkışı için bir fırsat olduğuna inanılmıştır. Kesin olarak söylemek gerekirse, bu yeni sikkeler Peisistratos'un "baykuşları"nın doğrudan soyundan gelmemektedir, ancak aynı ailenin üyeleri olarak aralarındaki ilişki belki de baykuş serisine dahil edilmeyi haklı çıkaracak kadar yakındır.

Büyük İskender'in ölümünden sonra trend yavaş yavaş daha ince ve daha büyük tetradrahmilere doğru yöneldi. Bu üslubu Atina da benimsedi. "Yeni Tip" sikkeler eski birimlerle aynı ağırlığa sahiptir ancak sikke levhaları çok geniş ve simetriktir. Temel olarak tipler değişmeden kalır. Ön yüzdeki Athena başı artık Parthenon'da duran Phidias'ın altın ve fildişi heykelinden kopyalanmıştır. Baykuş, Panathenaik oyunlarında galiplere verilenler gibi ters çevrilmiş bir ödül amforasının üzerinde dururken, zeytin dalının yerini ters tipi çevreleyen bir çelenk almıştır.

Yaklaşık 150 yıllık bir süreyi kapsayan "Yeni Tip" sikkeler, birçok açıdan "Eski Tip" serisiyle karşılaştırılabilecek bir ilerleme göstermektedir. Tanrıçanın yeni genç başı, 2. yüzyıldan 1. yüzyıla doğru ilerledikçe sağlamlaşır. Arka yüzündeki baykuş, dikkatsizce vurulmuş harflerden oluşan bir kümeye hakim olan hantal bir kuşa dönüşür.

"Yeni Tip" sikkenin en ilginç özelliklerinden biri, Atina'nın sikkesinin bütünlüğünü korumak için tasarladığı kontrol ve tedbir sistemidir. Her seferinde bir yıl görev yapan özel darphane memurları, isimlerini madeni paraların üzerine, önce monogram,[1520] daha sonra bütün olarak yazmıştır. Ayrıca, baykuşun sağında, ilk görevlinin amblemi olan küçük bir sembol bulunur. Hiç kimse bu memurların hangi esasa göre seçildiğinden emin değilmiş, ancak bazı durumlarda bu kişinin onursal biri olduğu şüphesizdir. MÖ 2. yüzyıla ait bir örnekte[1521] ANTIOXOΣ ismini ve Seleukos'un filini buluyoruz; bu kombinasyon, kral olmadan önce Atina'da bir süre kalan Suriyeli IV. Antiochus'a atıfta bulunulduğu şeklinde yorumlanır.

Shaikhan Dheri kentinden ele geçen ve Hellenlere ait en erken örnek bir Atina gümüş Tetradrahmisidir. MÖ yak. 500/490-485/480 yıllarında basılan sikke üzerinde, Athena'nın başı sağa ve başında spiralle süslenmiş tepeli Attika miğferi/Baykuş sağa ayakta, başı cepheden bakıyor; solda zeytin dalı, [A]-Θ-[E] etrafındadır (**Kat. No. 2**).

[1520]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 3.6.

[1521]Thompson, **a.g.k.**, 1950, Fig. 3.7.

Atina tetradrahmileri ve imitasyonları, daha MÖ 5. yüzyılda Doğu Akdeniz ülkelerinde uluslararası bir para birimi olarak işlev görürken,[1522] bu madeni parayı Orta Asya definesinde nadiren rastlanmıştır. En önemli örnek, MÖ 4. yüzyılın ortalarından sonlarına kadar 34 Atina tetradrahmisini ve taklidi içeren "1933 Tchamani-i Hazouri Definesi"dir.[1523] 2007 yılında antik Pushkalavati Bölgesi'nde, Atina'nın bu tetradrahmisinin yanı sıra bir dizi yerel tür, bazı boş sikke levhaları ve dört kek tipi döküm külçeyi içeren bir madeni para yığını keşfedilmiştir. Bunlardan biri lot (lot numarası) 1366'dır. MÖ yak. 500/490-485/480 dolaylarına tarihlenen bu sikke türünün şimdiye kadar uzak doğuda bulunan bilinen en eski örneğidir.[1524] Ancak Shaikhan Dheri'de bulunan bu sikkeler Hindistan'da basılmamış, olaşılıkla dışarından getirilmiştir.

Hint-Yunan kralı I. Menander Dönemi'nde gümüş drahmi'nin ön yüzünde Athena'nın miğferli büstü, arka yüzünde baykuş ayakta duruyor. Ayrıca Arkhebios'un AE *hemi-obolos* sikkelerinin ön yüzünde fil ve arka yüzünde baykuş ayakta; diğer ise ön yüzünde kanatlı Nike ve arka yüzünde baykuş ayakta duruyor.

Sur Tacı, Cornucopia ve Aslan

Sur tacının kökeni ve sembolik doğası, Yunan-Baktria, Hint-Yunan, Saka ve Kuşan sikkelerinde ve diğer eserlerde tasvir edilen bazı tanrıçaların taşıdığı diğer sembollerle birlikte ele alınacaktır. Sur tacı taşıyan figürler genellikle *cornucopia* (bereket boynuzu) taşırken betimlenirler. Bazen de palmiye, asa, çelenk gibi farklı sembollerle ilişkilendirilebilir veya tanrıçaya bir aslan figürü eşlik edebilir. Bu tür sembolik özellikler, Śrī-Lakṣmī'nin filler ve bir *cornucopia* ile temsilinde olduğu gibi, bazen de hepsi birlikte temsil edilebilir.[1525] Genel olarak Sur tacı krallık, şehir veya ülke üzerindeki korunma ile ilgili değerlere işaret ederken *cornucopia*, kral/kraliçe tarafından yönetilen insanlara vaat

[1522]Bkz. M.J. Price and N. Waggoner (1975). *Archaic Greek Silver Coinage: The Asyut Hoard*. London.

[1523]Tchamani-i Hazouri hoard (or Kabul hoard), 1933. Bkz. D. Schlumberger (1953). L'argent grec dans l'empire achéménide. *Trésors monétaires d'Afghanistan*, Paris.

[1524]O. Bopearachchi (2009). Premières Frappes Locales De L'Inde Du Nord-Ouest: Nouvelles Données. *Trésors D'Orient: Mélanges Offerts À Rika Gyselen*, Paris.

[1525]D.M. Srinivasan (2010). Śrī-Lakṣmī in early art: incorporating the north-western evidence. *South Asian Studies* 26 (1), 77-95; A.A. Di Castro (2012a). Aspects of the Indian fortune. *Prācyaprajñāpradīpa: Professor Dr. Samaresh Bandyopadhyay Felicitation Volume on Early Indian History and Culture*. (Ed: I. Mabbett), Kolkata: Forum for the Felicitation of Professor Dr Samaresh Bandyopadhyay and the North American Institute for Oriental and Classical Studies, 172-184.

edilen refahı ifade eder; ancak Tykhe/Fortuna göz önüne alındığında, Sur tacı bir şehir tanrıçasının kişileştirilmesine işaret eder.[1526]

Gandhara sanatında Sur taçlı figürler yaygındır. Aslında bunlar genellikle Buda'nın Kapilavastu'daki baba evinden Büyük Ayrılışı olan *Abhinişkramaṇa*'yı tasvir eden Budist anlatı ile ilgili kabartmalarda temsil edilir. 20. yüzyılın başlarında Fransız araştırmacı A. Foucher,[1527] Buda'nın memleketi olan Kapilavastu şehrini koruyan tanrıçası *nagaradevata*'nın kişileştirilmesini karakterize etmek için Sur Tacının Gandhara'daki Budist sanatına nasıl adapte edildiğini fark etmiştir.

İlk olarak Gandhara sanatçılarının poliadik tanrıça Tykhe'nin klasik formunu Greko-Baktria ve Hint-Yunan sikkelerinden benimsedikleri anlaşılmaktadır. Aslına bakılırsa, sikkelerin üzerinde tasvir edilen şehir tanrıçaları, koruma ve bereket değerlerine ve hükümdarın talihine gönderme yapmış ve bu da muhtemelen böyle bir formun benimsenme seçimini belirlemiştir. Bazı Gandhara kabartmalarında Kapilavastu tanrıçasının silindirik bir *polos* taktığı, bir *cornucopia* taşıdığı veya dalgın bir tavırla veya Buda'ya saygı gösteren bir jestle (*añjali mudra*) tasvir edildiği görülebilir.[1528] *Polos*lu ve *cornucopi*'lı bir tanrıça genellikle tek başına bir tahtta veya koruyucu bir çift oluşturan bir tanrının yanında otururken tasvir edilir.[1529]

Sur Tacı, esas olarak Büyük Ayrılık sahneleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkan, Kuşan Dönemi'nde anlatısal olmayan sahnelerde ve dini bağlamlarda da benimsenmiştir ve görünüşe göre Budizm ile ilgili değildir.[1530] Dini imgeler önemli ölçüde değişiklik gösterir: örneğin, bir *parinirvaṇa* sahnesinde sur taçlı bir tanrıça muhtemelen bir şehir

---

[1526]Di Castro, **a.g.k.**, 2017, 26.

[1527]A. Foucher (1905). *L'art gŕco-bouddhique du Gandhâra*. Vol. 1, Paris: Imprimerie nationale, 360-361.

[1528]Kapilavastu tanrıçasının imgeleri için bkz. I. Kurita (2003a). *A revised and enlarged edition of Gandharan Art I. The Buddha's Life Story*. Tokyo: Nigensha, Fig. 27, 125, P2–II, 144, 147, 151–153, 156, 613, 614.

[1529]I. Kurita (2003b). *A revised and enlarged edition of Gandharan Art II: The World of the Buddha*. Tokyo: Nigensha, Fig. 417, 420, 421, 479-481, 485, 484. Kurita (**a.g.k.**, 2003b, 165) bu tanrıyı verimlilik/doğurganlık Tanrıçası olarak tanımlamıştır.

[1530]R. Göbl (1984). *System und Chronologie der M̈nzpr̈gung des Kušānreiches*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, No. 1028-1029 tarafından yayınlanan ve sadece bir duvar tacına atıfta bulunan sikkeler Kuṣāṇo-Sasani kral I. Ardashir'ine ait olup, sırasıyla tanrıça Anāhitā'yi bir aedikül ve bir yatırım sahnesi altında tahtta gösterir.

tanrıçasını, Kuśīnagara'nın *nagaradevata*'sını[1531] temsil etmektedir ve diğer tanrılarla birlikte Kuśīnagara'ya yakın bir yerde ölmekte olan Buda'ya saygı duruşunda bulunmaktadır.[1532] Diğer örnekler, Swat Vadisi'nde bulunan bir mimari parça üzerinde diğer tanrılarla ilişkilendirilen Sur Tacına sahip bir tanrıçadan,[1533] çocuklarla çevrili Sur Tacına sahip tanrıça Harītī heykeline kadar çeşitlilik göstermektedir.[1534] Ayrıca Sur taçlı kadın başı[1535] ile süslenmiş ince bir altın madalyon ve omuzlarında *cornucopia*, Sur Tacı ve kuleleri olan minyatür bir tanrıçayı tasvir eden bronz bir kolye gibi kişisel süs eşyaları ve takılar da tanrıçayı izlemek mümkündür.[1536] İlgi çekici iki adet taş plakada da Sur taçları görülmektedir: Troia'da Akhilleus ve Penthesilea ile bir sahne,[1537] diğerinde ise bir adak[1538] sahnesi içinde betimlenmiştir.

Santoro (2002),[1539] Sur taçlı tanrıça figürlerini incelerken, tanrının omuz kuleleriyle de gösterildiği yenilikçi temsilleriyle Kuşan Dönemi'ndeki Gandhara ikonografisinin özgünlüğüne dikkat çekmektedir. Santoro, bu tanrıyı Kuşan tanrıçası Ardoksho ile

---

[1531]Sanskritçe'de Kuśīnagara kentinin şehir tanrı/tanrıçasıdır.

[1532]Kurita, **a.g.k.**, 2003a, 233, Fig. P4-I; ayrıca bkz. Santoro, A. (2002). De dea turrita: La divinità poliade nell'arte del Gandhara. *Oriente & Occidente: Convegno in Ricordo di Mario Bussagli*. (Ed: C. Silvi Antonini, B.M. Alieri and A. Santoro), Roma: Istituti Editoriali Poligraici Internazionali, Pisa, 225, Fig. 6.

[1533]M. Taddei (1964). Descriptive catalogue. *Sculptures from the Sacred Area of Butkara I, Swat, W. Pakistan*. (D. Faccenna), Vol. 2, Part 3, Istituto poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, 107, Pl. CCCXXXVI.

[1534]Kurita, **a.g.k.**, 2003b, Fig. 493.

[1535]O. Bopearachchi, C. Landes and C. Sachs (Ed.) (2003). *De l'Indus` l'Oxus: archologie de l'Asie centrale: catalogue de l'exposition*. Lattes: Association imago-musée de Lattes, 191, Fig. 181.

[1536]P. Pal (1986). *Indian Sculpture*. Vol. 1. Los Angeles: Los Angeles County Museum of Art and University of California Press, 157-158, Cat. S33.

[1537]A.A. Di Castro (2012b). Hestia, a Tabula Iliaca and Poseidon's trident: Symbols' adaptations of some Bactrian and Gandharan Divinities. *ASCS 33 Selected Proceedings (2012)*. (Ed: E. Anagnostou-Laoutides), 7-12.

[1538]J. Siudmak (2013). *The Hindu-Buddhist Sculpture of Ancient Kashmir and its Influences*. Leiden: Brill, 57-59, Pl. 16.

[1539]A. Santoro (2002). De dea turrita: La divinità poliade nell'arte del Gandhara. *Oriente & Occidente: Convegno in Ricordo di Mario Bussagli*. (Ed: C. Silvi Antonini, B.M. Alieri and A. Santoro), Roma: Istituti Editoriali Poligraici Internazionali, Pisa, 223-235.

özdeşleştirir. Santoro'nun, Kapilavastu şehrinin tanrıçasını Ardoksho ile özdeşleştirme yönündeki apriorist girişimi kabul görmemiştir.

Santoro'nun tespiti, Kuşan tanrısı Pharro kültüne bağlı bir tanrıçanın, bu tanrı ile ilişkilendirilen omuz atribülerinin sembolik kullanımını üstlenmesi gerektiği varsayımına dayanmaktadır.[1540] Santoro,[1541] sembollerin tekrarının ima ettikleri kavramı güçlendirmek için kullanıldığından söz eder. Bu ikonografik yeniliği, çeşitli sikkelerde tasvir edilen tanrı Pharro'nun ve Kuşan krallarının omuzlarındaki atribülerden yola çıkarak ifade eder.[1542]

Burada üzerinde sur bulunan omuzların ikonografisi tanrı Pharro'nun omuzlarındaki alevlerle eş tutulmaktadır. Ancak Santoro, tanrıça Harītī'nin her iki omuzda bir çocuğun varlığıyla karakterize edildiği çeşitli heykelleri dikkate almamaktadır.[1543]

Sonuç olarak, Santoro'nun semantik analizi, tanrıçanın bir Sur Tacı takarken tasvir edilmesine rağmen, Harītī'nin omuzlarındaki çocukların tanrıçanın doğasına ait olabileceğini dikkate almamıştır.[1544] Belki de, bu figürlerin değişkenliğini, taşıdığı farklı anlamları ve sembolik özelliklerini dikkate almak daha uygun olacaktır.

Sur Tacını ele alırken, onun kökenlerine güç ve doğurganlık bahşederek bir şehri temsil eden ve koruyan bir tanrıça olan Yunan tanrıçası Tykhe ile olan ilişkisine bakmakta fayda vardır. Sur Tacı sembolü, Baktria ve Gandhara Bölgesi'ndeki Yunan hakimiyeti sırasında (MÖ 3.-1. yüzyıl) ortaya çıkmıştır. Pausanias'a göre,[1545] MÖ 6. yy'ın ortalarında Khioslu Boupalos, Smyrna'daki tapınak için *polos* giyen ve Amalthea boynuzunu tutan bir Tykhe heykeli yapmıştır. Bir Sur Tacı ve *cornucopia*'nın kader tanrıçası Tykhe ile

---

[1540]Koruyucu Ilahi güce sahip olan çıft için bkz. L. Bachhofer (1937). Pañcika und Hārītī – ΦΑΡΟ und ΑΡΔΟΧÞΟ. *Ostasiatische Zeitschrift* 13, 6-15; M. Bussagli (1951). Royauté, guerre et fecondité: à propos d'une monnaie kuṣāṇa. *Revue de l'histoire des religions* 140, 141-154; M. Bussagli (1984). Variabilità di valori nel "sistema" delle "coppie" in epoca kuṣāṇa e in Asia Centrale. *Incontro di religioni in Asia tra il III e il X secolo d.C*. (Ed: L. Lanciotti), 115-146.

[1541]Santoro, **a.g.k.**, 2002, 227.

[1542]Bkz. Göbl, **a.g.k.**, 1984, NO. 1, 10-16, 18, 25, 31, 34, 69-74, 201-205, 253-254; J.M. Rosenfield (1967). *The Dynastic Arts of the Kushans*. Berkeley: University of California Press, 92, 96, 128, 197-199, 201, Pl. IX.177-179, XIV.273; Di Castro, **a.g.k.**, 2012b, 1-6.

[1543]Kurita, **a.g.k.**, 2003b, Fig. 491, 493, 494, 497.

[1544]Bkz. Santoro, **a.g.k.**, 2002, 224.

[1545]Pausanias, *Description of Greece* IV. 30. 3, 6.

muhtemelen MÖ 4. yüzyılda Eutychides tarafından ilişkilendirilmiştir. Pausanias,[1546] Eutychides'in Orontes kıyısındaki Seleukoslar için ünlü bir Tykhe heykeli yaptığını belirtir.

Antakya kenti için bu ünlü Tykhe'yi yaparken muhtemelen Boupalos'un heykeline göz önüne almıştı. Eutychides, şehir tanrıçası işareti olarak başına bir Sur Tacı yerleştirerek Artemis, Kybele ve Astarte gibi diğer Yunan, Anadolu ve Yakın Doğu tanrıçalarının poliadik değerinin farkında olduğunu göstermiştir.[1547] Bu nedenle Sur Tacı esas olarak şehirlerin veya bölgelerin kişileştirilmesini temsil etmek veya dini imgeleri klasik dünyadaki belirli şehirlerle veya şehir devletleriyle ilişkilendirmek için kullanılmıştır.[1548]

Sur Tacının sembolik, ikonografik değeri, Geç Tunç Çağının Suriye ve Anadolu'daki tanrıçalarına kadar uzanmaktadır. Yakın Doğu'nun kraliçeleri de bu sembolle temsil edilmiştir,[1549] bu şehirlerin sahipliği ve korunmasının yanı sıra krallığın değerleri ile kraliyetin kendisi arasında yakın bir sembolik bağlantı olduğunu ima etmektedir. Bunun bir örneği, Kuzey Suriye'deki Ugarit'te kraliçe Ahatmilku'nun hazinesinin envanterinde olduğu kaydedilen, MÖ 14. yüzyıldan kalma altın bir "Sur Tacı"dır.[1550] Hoffner,[1551] filolojik ve epigrafik kanıtları birleştirerek bu eserin bir şehir modelinden ziyade bir Sur Tacı olarak değerlendirilebileceğine işaret etmektedir. Hoffner, ayrıca Hattuşa/Boğazköy yakınlarındaki Yazılıkaya'da, bir aslanın üzerinde

[1546]Paus., VI. 2. 7.

[1547]Yunan poliadik Tykhe'nin arkaik kavramı için bkz. S.B. Matheson (1994a). The Goddess Tyche. *An Obsession with fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 21; D. Metzler (1994). Mural crowns in the ancient Near East and Greece. *An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 82.

[1548]Akdeniz dünyasındaki Erken Dönem nümizmatik örnekler için bkz. P.B.J.F. Broucke (1994). Tyche and the fortune of cities in the Greek and Roman world. *An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 35-49.

[1549]Metzler, **a.g.k.**, 1994, 77.

[1550]J. Nougayrol (1955). *Le Palais Royal d'Ugarit*. Vol. 3, Paris: Imprimerie nationale, 182-183.

[1551]H.A. Hoffner (1969). The "City of Gold" and the "City of Silver". *Israel Exploration Journal* 19, 178-180.

duran ve bir Sur Tacı takan Hitit tanrıçası Hepat'ın bulunduğu ünlü kaya kabartmasında dikkat çekmektedir.

Sur taçları ile kraliçe arasındaki ilişki, diğer Yakın Doğu örnekleriyle de desteklenmektedir. Yeni-Asur kraliçeleri birçok heykelde Sur taçlarıyla temsil edilmektedir.[1552] Ninova'da bulunan ve MÖ 7. yüzyıldan kalma ünlü bir kabartmada, Kral Asurbanipal ile kraliçesi Ashursharrat'ın Elam'ın kralına karşı kazanılan zaferi kutladıkları ziyafette, kraliçenin küçük kulelerle süslenmiş bir taç taktığı görülmektedir. Ornan,[1553] yukarıda adı geçen Ahatmilku hazinesi tacının, bizzat kraliçenin taktığı Sur Tacına emsal teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Phrygia ana tanrıçasının şekillenmesinde Hitit ve Geç Hitit geleneklerinin önemli bir rol oynadığı kesin gibi görünmektedir. Bu etkiler, tanrıça Kybele'nin ikonografisinde de görülebilmektedir.[1554]

Sümer tanrıçası İnanna ile aynı olduğu varsayılan Nana tanrıçası, Kuşan ve Gupta Dönemi (MS 1.-5. yüzyıl) ile sonrasında çok sayıda kuzey Hindistan, Gandhara ve Baktria tanrıça imgesinin gelişimini etkileyen tanrıçalardan biridir. Ayrıca, Nana'nın Mezopotamya tanrıçası Nanaya'nın bir versiyonu olduğu varsayılmaktadır. Nana, Geç Hellenistik Baktria'da popüler hale gelmiştir.

Nana'nın Mezopotamya'daki sembolik atribülerinden bazıları Kuşan Dönemi'ne kadar izlenebilmektedir. Farklı tarihsel, kültürel ve etnik bağlamlar da dahil olmak üzere bir dizi faktörün aracılık ettiği karmaşık dönüşüm süreçlerinin, özellikle de bu eski Mezopotamya tanrıçası ile Belucistan ve Afganistan'daki kutsal yerlerinde tapınılan tanrıçalar arasındaki bağlantılar dikkate alınmalıdır.[1555]

MÖ 2. binyıldan itibaren Uruk'un ay tanrıçası Nanaya'nın popülaritesi Mezopotamya'nın ötesine geçmiştir; kült heykelleri MÖ 7. yüzyılda Asur kralı

[1552]Metzler, **a.g.k.**, 1994, Fig. 49; T. Ornan (2002). The Queen in Public: Royal Women in Neo-Assyrian Art. *Sex and Gender, Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-7, 2001*. (Ed: S. Parpola and R.M. Whiting), Part II, Helsinki, Fig. 1-4.

[1553]Ornan, **a.g.k.**, 2002, 475-476.

[1554]Hitit tanrıçaları, poliadik tanrıça Kubaba 'Karkamiş Kraliçesi', Kybebe/Kubele ve Phrygia ana tanrıçaları arasındaki ilişkiler için bkz. L.E. Roller (1999). *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*. Berkeley: University of California Press, 41-115.

[1555]Bkz. W. Burkert (2000). Migrating gods and syncretisms: forms of cult transfer in the Ancient Mediterranean. *Mediterranean Cultural Interaction: the Howard Gilman International Conferences II*. (Ed: A. Ovadiah), 1-21.

Esarhaddon tarafından Uruk'a iade edilmeden önce uzun bir süre Susa'da tapınılmıştır.[1556] Nanaya'nın betimlerinden bazılarının, Elam krallarının sayısız saldırıları sırasında Susa'ya götürülmüştür. Burada önemli olan, tanrıçanın MÖ 2. bin yılda Elam yoluyla Baktria'ya ulaşmış olabileceği veya Babil tanrıçası İshtar/İnanna'nın sahiplenilmiş özellikleri olmalıdır.[1557] İshtar'dan farklı olarak savaşçı bir karakter göstermektedir ve bir aslanın üzerinde durmaktadır. Sarianidi'nin Tanrıça Nana Baktria'nın büyük tanrıçası olmadan önce, bazı Tunç Çağı Baktria mühürlerinde aslanların önünde betimlenmiştir. Bu Elam ülkesinin aracılığıyla Yakın Doğu kültürlerinin izleri olarak açıklanmalıdır.[1558]

Lapis lazuli ticareti, ekonomi dışında bir dizi değişim içinde önemli bir rol oynamış olmalıdır. Akhaimenid Dönemi'nde (MÖ 6.-4. yüzyıl) Sogdiana, Baktria ve Gandhara üzerinde sosyo-politik ve ekonomik bir etkiden söz etmek mümkün müdür. Akhaimenid krallığının sembolizmi ve ikonografisi büyük ölçüde Asur ve Babil kraliyet tasvirlerinden esinlenmiştir. Stilize edilmiş basamaklı piramit benzeri minyatür siperlere sahip Sur Tacı, Akhaimenid sanatçıları tarafından krallığın çeşitli ikonografik temsillerinde kraliyet özelliği olarak kullanılan Yakın Doğu unsurlarından biridir. Örneğin Bisutun'daki (Behistun) ünlü kaya kabartmasında büyük Pers kralı Dareios böyle bir taç ile tasvir edilmiştir.[1559] Küçük basamaklı mazgallı bu tür taç, Akhaimenid Dönemi boyunca ve Sasani Dönemi'nde kraliçeleri ve tanrıça Anahita'yı temsil etmek için benimsenmiştir.[1560]

MÖ 5. yüzyılın sonlarında II. Artakserkses, Pers İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinde kraliyet himayesini ve resmi Anahita kültünü inşa etmiştir. Aleksandreialı

[1556]D.T. Potts (2001). Nana in Bactria. *Silk Road Art and Archaeology* 7, 28-30.

[1557]Potts, **a.g.k.**, 2001, 30.

[1558]V.I. Sarianidi (1980). The treasure of the Golden Hill. *American Journal of Archaeology* 84 (2), 131, ikonografik benzerlikler yoluyla Tunç Çağı Baktriya kültürünün Hellenistik Dönem'e kadar devam ettiğini belirtir. Nanā'nın Mezopotamya kökenleri hakkında bkz. Potts, **a.g.k.**, 2001. Mezopotamya tanrıçasının Kuṣāṇa ve Soğd tanrıçaları bağlamıyla ilişkisi için bkz. F. Grenet and B. Marshak (1998). Le mythe de Nana dans l'art de la Sogdiane. *Arts Asiatiques* 53, 5-18; C. Ambos (2003). Nanaja – eine ikononographische Studie zur Darstellung einer altorientalischen Göttin in hellenistisch-parthischer Zeit. *Zeitschrift fur Assyrologie* 93, 231-272.

[1559]Metzler, **a.g.k.**, 1994, Fig. 51.

[1560]D.G. Shepherd (1980). The iconography of Anāhitā. *Berytus* 28, Fig. 6 a-b; A. Spycket (1980). Women in Persian Art. *Ancient Persia: The Art of an Empire*. (Ed: D. Schmandt-Besserat), 43-44, Fig. 1, 6, 7.

Klemens'in[1561] bahsettiği Berossus'un ifadesine göre, II. Artakserkses ile Baktrialı birinin büyük bölgesel tapınaklarda heykeller diken ve Yunan Aphrodite'sini Anaitis olarak adlandırılan ve tapınan ilk kişiler olduğundan söz etmektedir. Anahita'nıın ilahisi'nde (*Avesta*'nın *Yašt* 5'inde), tanrıçayı canlı bir şekilde anlatan bir dizi mısra yer alır. Boylece,[1562] şiirleri yazan kişinin muhtemelen tanrıçanın heykellerine bakmaktan ilham aldığını öne sürmüştür. Bu mısralar ve diğer unsurlar, bu ilahinin son yorumunun Sasani Dönemi'nde (MS 3-7. yüzyıllar) yapıldığına işaret etmektedir. Anahita bir nehir tanrıçasıydı; belki de Arakhosia'daki (Kandahar çevresindeki bölge) yerel bir tanrıçaydı. Toprağa bereket vermesi bekleniyordu ve İran'ın kader tanrıçası Aši'den bazı unsurları almış gibi görünmektedir. Her ikisi de savaş arabalarına binen güzel tanrıçalar olarak tanımlanır.[1563] Savaş arabası, Anahita ve Aši'nin savaşçı doğası Asur, Babil ve Pers krallık fikirleriyle bağlantılı olan diğer Yakın Doğu tanrıçalarıyla ortak olan önemli bir unsurdur. Ancak, Nana ve Ishtar kültlerinin Anahita kültüyle bağlantılı olma ihtimali konusunda farklı görüşler mevcuttur.[1564] Panaino,[1565] Anahita'nın tacını yüz yıldızlı olarak tanımlarken,[1566] tanrıçanın tacının sekiz şua yerine sekiz surla süslendiğini belirtir. Bir aslanın üzerinde duran, ışık saçan bir haleyle Anahita'ya tapan bir Pers kralını (muhtemelen II. Artakserkses) gösteren bir mühür dışında, Akhaimenid Dönemi'ne ait betimlerin nasıl yorumlanacağı ve Sur taçlı kadın figürlerinin nasıl tanımlanacağı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır.

İster tanrıçaları ister kraliyet kadınlarını temsil etsinler, dikkat çeken şey, bu görüntülerin daha sonraki Hint-Yunan, Part, Kuşan ve Sasanilerin hem Baktria hem de Gandhara'daki Sur taçlı kraliçe ve tanrıça tasvirleri üzerindeki etkisidir.

Tanrıça Tykhe, İskender ile birlikte Baktria ve Kuzeybatı Hindistan bölgelerine uzanmıştır. Tykhe gibi sur taçlı tanrıçalar, belirli Greko-Baktria ve Hint-Yunan

---

[1561] *Protreptikos* V, 3.

[1562] M. Boyce (1982/2011). Ābān Yašt. *Encyclopædia Iranica*. (Ed: E. Yarshater).

[1563] Boyce, **a.g.k.**, 1982/2011.

[1564] Örneğin bkz. Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 87-88; M. Boyce, M.L. Chaumont and C. Bier. (1989/2011). Anāhīd. *Encyclopædia Iranica*. (Ed: E. Yarshater); Babil etkisiyle ilgili eleştirel tartışmalar için bkz. A. Panaino (2000). The Mesopotamian Heritage of Achaemenid Kingship. *The Heirs of Assyria*. (Ed: S. Aro and R.M. Whiting), 36-39; Ambos, **a.g.k.**, 2003, 255-258.

[1565] Panaino, **a.g.k.**, 2000, 38.

[1566] *Yašt* 5, 128.

sikkelerinde temsil edilmektedir. Hint-İskit, Hint-Part, Kuşan ve Kidarite Hun sikkelerinde görülen bu tür tanrıçalar, Kuşan, Gupta ve Sasani Dönemleri boyunca (MS 2-7. yüzyıla kadar) Ardoksho, Nana, Durga ve Śrī-Lakṣmī gibi Hint-İran tanrıçalarının oluşumundaki senkretik bir sürecin parçası olmuştur.[1567] Part satrapı Andragoras tarafından basılan, şehirlerin ya da devletin gücünün somutlaşmış halini temsil eden Sur taçlı figürler, MÖ 4-3. yüzyılda Orta Asya'da görülmeye başlamıştır.[1568]

Tarihçi Iustinianus'in[1569] bahsettiği ve sırasıyla Büyük İskender ve kral Arşak ile çağdaş olan Andragoras adlı iki satrapın kesin identifikasyonu tartışmalıdır. Andragoras'ın sikkelerinde bulunan sur taçlı Tykhe'nin, MÖ 4. yüzyılın ortalarında Kıbrıs'ın Salamis hükümdarları II. Evagoras ve onun halefleri Pnytagoras ve Nikokreon tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır.[1570]

Bu sikkelerin işaret ettiği şehir tanrıçası kavramı, Doğu Akdeniz ortamında gelişmiştir. Suriye-Anadolu tanrıçalarına özgü bu kavramlar, klasik Tykhe ile örtüşmeye ve birleşmeye başlamıştır. Hellenleşmiş doğu bölgelerinde synkretizm, Greko-Baktria, Hint-Yunan ve Hint-İskit sikkelerinde Sur Tacı takan tanrıça imgeleriyle izlenebilir. Şehir tanrıçası, MÖ 2. yüzyılın ilk yarısından itibaren ikonografik bir olguya dönüşmüştür. Pers, Baktria, Klasik ve Hint kültürlerinin birleştirilmesi ve benimsenmesi, MÖ 2.

[1567]Greko-Baktriya ve Hint-İskitlerin nümizmatik özellikleri bkz. M. Mitchiner (1975-1976). *Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage*. 9 Vols., London: Hawkins Publications; O. Bopearachchi (1991). *Monnaies gŕco-bactriennes et indo-grecques: catalogue raisonń*. Paris: Bibliothèque Nationale; R.C. Senior (2001). *Indo-Scythian Coins and History*. 4 Vols., Lancaster and London: Classical Numismatic Group; Kuṣāṇalar için bkz. Rosenfield, **a.g.k.**, 1967; Göbl, **a.g.k.**, 1984.

[1568]R. Ghirshman (1974). Un tétradrachme d'Andragoras de la collection de M. Foroughi. *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honour of George C. Miles*. (Ed: D.K. Kouymjian), Pl. X.1; F. Widemann (2009). *Les successeurs d'Alexandre en Asie centrale et leur ĥritage culturel: Essai*. Paris: Riveneuve, 47.

[1569]Iust. *Epitome* XII, 4. 12 ve XLI, 4. 7-8.

[1570]Broucke, **a.g.k.**, 1994, 36, Fig. 17; S.B. Matheson (1994a). The Goddess Tyche. *An Obsession with fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), 25; S.B. Matheson (1994b). Catalogue of the Exhibition. *An Obsession with fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), 111, Cat. No. 22.

yüzyılın başlarında Yunan kralları olan Pantaleon ve Agathokles Dönemleri'nde gerçekleşmiştir.[1571]

Hint-Yunan kralları tarafından basılan sikkelerde, zaferin sembolü olan palmiye yaprağını ve tipik bir Hint atribüsü olan lotus çiçeğini taşıyan Sur taçlı tanrıçalar görülmektedir. I. Eukratides'in sikkelerinde, Kapiśa'nın şehir tanrıçası, bir Sur Tacı ile tahtta oturur halde bir yanında bir fil başı, diğer yanında ise konik bir atribü ile tasvir edilmiştir (sol elinde bir palmiye tutup sağ eli file doğru uzanmaktadır).[1572] Kral Hippostratos da sikkelerinde Tykhe için palmiye'yi benimsemiştir.[1573] Ancak MÖ 1. yüzyılın başında hüküm süren Hint-Yunan kralı Peukolaos, şehir tanrıçasının eline palmiyenin yerine bir lotus ekleyerek yeni bir tip geliştirmiştir.[1574]

Peukolaos'un sembolik lotus çiçeğini benimseyerek Hintli vatandaşlarıyla bağ kurmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu ikonografinin, MÖ 2. yüzyıldan 1. yüzyılın ortalarına[1575] tarihlenen anonim altın sikkeler üzerinde tasvir edilen Puṣkalavatī[1576] tanrıçası imgeleri ile bağlantılı olması da mümkündür. Klasik giysiler giyen, alışılmadık

---

[1571]Bu dönemin Greko-Baktriya sikkeleri, çeşitli nümizmatik standartların, formların, dillerin ve simgelerin benimsenmesiyle dikkat çekici bir Hintleşme sürecini göstermektedir. Agathocles ve Pantaleon tarafından getirilen yenilik için bkz. Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 56-59; Widemann, **a.g.k.**, 2009, 109, 116-117, 118. İki dilli madeni paraların kullanılmaya başlanmasıyla 'barbarlaştırılmış' bir kültürün başlangıcı için bkz. A.A. Di Castro (2005). *The barbarisation of Bactria. Cultural Interaction in Afghanistan, c. 300 BCE to 300 CE.* 3, 6.

[1572]Eukratides sikkelerinde bulunan yazıda belirtildiği gibi bu, Kavisiye nagara devatā veya 'Kapiśa'nın şehir tanrıçası'dır; bkz. Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 194 ve Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 216, Pl. 22.121-122. Farklı yorumlar için bkz. A.K. Narain (1957). *The Indo-Greeks*. Oxford: Oxford University Press, 62-64 ve Widemann, **a.g.k.**, 2009, 378, Fig. 16-18, bunu III. Eukratides'in sikkelerinde bulunan bir mesele olarak değerlendirmiştir.

[1573]Bkz. Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 446; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 360, Pl. 64.10.

[1574]Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 370; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 106, Pl. 48.R.

[1575]Bkz. B.N. Mukherjee (1969). *Nanā on Lion*. Calcutta: The Asiatic Society, 13, 71-74, 122-123, Pl. XV.54. Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 162 bunun MÖ 2. yüzyılın ilk çeyreğine, Agathokles Dönemi'ne tarihlenebileceğine inanırken, Widemann, **a.g.k.**, 2009, 172, Fig. 8.4 bunu MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlemektedir. Ancak Sachs, elindeki lotustan dolayı tanrıçayı Lakṣmī olarak tanımlamakta ve bunu Hint-İskit kralı Azes Dönemi'ne, yani MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlendirmektedir, O. Bopearachchi, C. Landes and C. Sachs (Ed.) (2003). *De l'Indus` l'Oxus: archǿologie de l'Asie centrale: catalogue de l'exposition*. Lattes: Association imago-musée de Lattes, 143, No. 126.

[1576]Peucolaos ismi Peukelaitis'ten türemiş gibi görünmektedir (Mukherjee, **a.g.k.**, 1969, 74, No. 27).

üç uçlu bir şapka giyen, sağ elinde bir lotus tutan ve ayakta duran Puṣkalavatī' şehir tanrıçası, yanliş bir şekilde Amba-Durga olarak yorumlanmıştır.

Hint-İskit kralı I. Azes Dönemi'nde Pushkalavati'da basılan bir sikkenin üzerinde bulunan lejanda göre, tanrıçanın esasen ismi *Drupasaya* okunmaktadır. Bu, Sanskritçede 'fethedilmesi zor' anlamına gelen *dusprasahya*'ya karşılık gelmektedir. Dolayısıyla *Drupasaya* 'Puskalavati şehrinin yenilmez tanrıçası'dır.[1577] Ayrıca *Drupasaya* veya 'fethedilemez' ünvanı bir savaşçı tanrıça ve bir şehir tanrıçası için uygundur. Bazı araştımacılar onu, savaşçı bir tanrıça olan Durga ile ilişkilendirimiştir.[1578] Kuşan Dönemi'nde tanrıça Durga bir aslan üzerinde üçlü yaba ile temsil edilmektedir.[1579]

Hint-Yunan kralı I. Demetrios'un sikkelerinde üçlü yaba görülmektedir.[1580] Kuşan krallarının sikkelerinde de üçlü yaba (*tamgha*) bulunmaktadır.[1581] Yukarıda bahsedilen I.

[1577]R.C. Senior and R. Babar. (1998). Ancient India: a new king and a new deity. *Newsletter of the Oriental Numismatic Society* 157, 13; Senior, **a.g.k.**, 2001, Vol. II, 116. Ayrıca bkz. G. Fussman (2001). L'inscription de Rabatak, la Bactriane et les Kouchans. *La Bactriane au carrefour des routes et des civilisations de l'Asie central*. (Ed: P. Leriche, C. Pidaev, M. Gelin and K. Abdoullaev), 258.

[1578]Di Castro, **a.g.k.**, 2012b, 15.

[1579]D.M. Srinivasan (1997). *Many Heads, Arms and Eyes: Origin, Meaning and Form of Multiplicity in Indian Art*. Leiden: Brill, 285-286, Pl. 20.1, 20.2, 20.9; Di Castro, A.A. (2015). Goat heads and goddesses in Swāt, Gandhara and Kashmir and connected problems. *Asian Horizons: Giuseppe Tucci's Buddhist, Indian, Himalayan and Central Asian Studies*. (Ed: A.A. Di Castro and D. Templeman), 277.

[1580]Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 167, Pl. 5.

[1581]Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, Pl. II.28, VIII.157; Göbl, **a.g.k.**, 1984, No. 9.

Kuṣāṇa öncesi sikkeler üzerindeki Şiva ve Poseidon ikonografisi arasındaki bağlantılar çeşitli bilim adamları tarafından tartışılmıştır; örneğin, E. Errington, J. Cribb and M. Claringbull (Ed.) (1992). *The Crossroads of Asia: Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan*. Cambridge: Ancient India and Iran Trust, 64, 85, Cat. No. 32-33, 85, 87; D.W. MacDowall (2007). Coinage from Iran to Gandhara, with special reference to divinities as coin types. *On the Cusp of an Era: Art in the Pre-Kuṣāṇa World*. (Ed: D. Srinivasan), 240, 253, 255, Fig. 9.72. Triśūla hakkında bkz. L. Giuliano (2004). Studies in early Śaiva iconography: (I) the origin of the triśūla and some related problems. *Silk Road Art and Archaeology* 10, 51-96. Üçlü yaba açıkça Poseidon'un kontrolü altındaki doğa olaylarını ifade eder. Bu silah depremlere ve suların yerden çekilmesine neden olur. Poseidon, ölçülemez enerjiye sahip ilkel doğal güçleri bünyesinde barındırır; ilginç bir şekilde boğayla da ilişkilendirilir ve aslında Taureos, 'Bull-Poseidon' olarak adlandırılabilir, W. Burkert (1985). *Greek Religion*. Oxford: Blackwell, 138-139. Daha sonraki bazı anlatılarda Şiva, yeryüzünden suyu serbest bırakmak için üçlü yaba/triśūla'yı kullanmıştı. Keşmir'den bir ortaçağ Sanskritçe kaynağı, Şiva'nın triśūla'sıyla Śūlabheda'da yeryüzüne çarpmasının

Azes'in sikkesinin ön yüzünde Yunanca lejantı *ταυρος*, Kharosthi lejantı *vasabha* ile bir boğa vardır; her iki terim de boğa anlamına gelir. Buradaki boğa büyük olasılıkla Hindu tanrısı Şiva'yı işaret etmektedir. Aleksandreialı Hesykhios'un *Sözlüğü*'nde (*Lexicon*; MS 5. yüzyıl), Gandhara ve boğa kültünden bahsedilmektedir.[1582] G. Tucci[1583] 'Şiva'nın Gandhara olarak adlandırıldığını' iddia eder. Çünkü *Gandaros* adı Şiva'nın taşıyıcı olan 'boğanın efendisi' anlamına gelmektedir. Bu yüzden *Gandaros* - Gandhara'nın tanrısı - Śiva ile özdeşleştirilmiştir.

İçinden meyve, çiçek ve bitkilerin taşar şekilde tasvir edildiği, ucu kıvrık, boynuz şeklindeki *cornucopia*, bolluk ve barışın sembolüdür. *Cornucopia*'nın, Zeus'u büyüten keçi Amaltheia'nın kırılan boynuzlarından bir tanesi olduğu kabul edilmektedir.[1584] Demeter ve Tykhe'nin tipik bir atribüsü olan *cornucopia*, Hint-Yunan kralları arasında Philoksenos'un bronz sikkelerin, Amyntas,[1585] Hippostratos (**Kat. No. 136**) ve Hint-İskit kralı I. Azes'in[1586] sikkesinde görülmektedir. Ayrıca Kuşan ve Kidarite Hun krallarının sikkelerinde betimlenen diğer tanrıçalarla da ilişkilendirilmiştir. Sikkelerde *cornucopia*'nın sıklıkla Kuşan tanrıçası Ardoksho'nun ana atribüsü haline geldiği anlaşılmaktadır.[1587] Hint-İskit Dönemi'nden geç Kuşan Dönemi'ne kadar olan özel

---

ardından Vitastā/Jhelum nehrinin yeraltından nasıl ortaya çıktığını anlatır, bu da 'Şiva'nın Şula'sının dünyaya çarptığı yer' anlamına gelir, A. Sanderson (2004). Religion and the state: Śaiva oiciants in the territory of the king's Brahmanical chaplain. *Indo-Iranian Journal* 47, 281.

[1582]*Gandaros: o taurokrates par Indois* (Γάνδαρος: ὁ ταυροκράτησ παῤ Ἰνδοῖς, 'Gandhara tanrısı: boğa'nın Hintli lordu').

[1583]G. Tucci (1963b). Oriental Notes II. An image of a devi discovered in Swat and some connected problems. *East and West* 14, 159-160.

[1584]*Cornucopia* aynı zamanda Herakles ve nehir tanrısı Achelous'un boğa formundaki konfrontasyon ile ilişkilendirilmiştir. Klasik kaynaklar için bkz. Di Castro, **a.g.k.**, 2012a, 176, No. 2; keçi başlı olan bereket boynuzunun sembolik anlamları için bkz. Di Castro, **a.g.k.**, 2015.

[1585]Amyntas'ın çift dekadrahmisinde bulunmaktadır. Bkz. Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 386; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 299, Pl. 46 C, série 2; Di Castro, **a.g.k.**, 2015, 282-285.

[1586]Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, No. 873; Senior, **a.g.k.**, 2001, Vol. II, types 94, 101, 112, 122-123, 132, 139.

[1587]Ardoksho'nun doğasına ilişkin yorumların bir özeti için bkz. Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 74-75. J. Harmatta (1961). Cušanica. *Acta Orientalia Hungaricae* 11, 198-199; J. Harmatta, B.N. Puri, L. Lelekov, S. Humayun and D.C. Sircar (1994). Religions in the Kusana Empire. *History of Civilizations of Central Asia, Vol. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*. (Ed: J.

mühürlerde görülen dindarlık, dönemin sikkelerinden oldukça farklı görünse de, mühürlerde, MÖ 1. yüzyılda *cornucopia*'nın yaygın bir sembol haline geldiğini göstermektedir.[1588] Ayrıca Gandhara heykellerinde *cornucopia*, Kapilavastu şehrinin tanrıçasının simgesi olarak tasvir edilmiştir. Tanrıça elinde der ucu keçi kafası şeklinde bir bereket boynuzu tutarken yanında da tanrı Śrī bulunmaktadır.[1589] Hindistan'da verimliliğin ve bolluğunun simgesi de lotus çiçeğiyle ifade edilir; bu yüzden bereketin sembolü olarak *cornucopia*'nın yerini lotusun aldığı görülmektedir. MS 4. yzyılda basılan Gupta Dönemi sikkelerinde de *cornucopia* bulunmaktadır. Sikkelerde ya ayakta duran ya da tahtta oturan veya aslana binen tanrıça Lakṣmī, elinde *cornucopia* tuterken tasvir edilmiştir. Ancak, Kuşan kralı Huviṣka'nın sikkelerinde *cornucopia*'nın çeşitli formu görülmektedir.

N.N. Bhattacharyya, çıplak ve aslan şeklini alabilen tanrıça Vac ile ilgili Vedik anlatılardan bahsetmiştir.[1590] Ancak, bir tanrıçanın bir aslanla ilişkilendirildiğine dair ilk kanıt Hint-Yunan kralı Agathokles'in sikkelerinde bulunmaktadır. Sikkelerin ön

---

Harmatta, B.N. Puri and G.F. Etemadi), 325, Ardoksho'nun, adil krallara sınırsız kraliyet yetkileri veren Avestan tanrıçası Ardvī Sūra Anāhitā ile bağlantılı olduğunu savunur. Huviṣka'nın bazı sikkeleri, Ardoksho'ya tıpatıp benzeyen, ancak İran'ın ay tanrısını belirten 'Mao' (Mah) ve yazı taşıyan bir tanrıçayı gösterir, Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 100, Pl. III. 43; Göbl, **a.g.k.**, 1984, No. 880-883; bu durumda bir tanrıçanın, ay tanrısının adını ve işlevini benimseyip benimsemediği konusunda spekülasyon yapılabilir. Huviṣka Oanindo'nun bir diğer sikke tipinde ise kanatlı Zafer Tanrıçası, sağ elinde bir çelenk, sol elinde ise bereket çiçeği bulunmaktadır, Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 91, Pl. VIII. 151; Göbl, **a.g.k.**, 1984, No. 245.

[1588]P. Callieri (1997). *Seals and Sealings from the North-West of the Indian Subcontinent and Afghanistan (4th Century BC–11th Century AD): Local, Indian, Sassanian, Graeco-Persian, Sogdian, Roman*. Napoli: Istituto Universitario Orientale, Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente, 270, 272, 274, Table 16, Kat. No. 1.10, 5.2, 6.3, 7.5-7.12, S 13, U 6.1, U 7.11-12, U 7.15-20, U 7.22; 2002, 54-55, 58. Ayrıca bkz. Rahman and Falk, 2011, Kat. No. 06.05.01-06.05.30, 07.02.01-07.02.02, 07.04.13, 07.04.17- 07.04.20, 07.04.22-07.04.23. *Cornucopia*'nın yayılması MÖ 1. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar olan dönem, gümüş kaseler, bronz figürler vb. gibi diğer maddi kanıtlarla da doğrulanmaktadır; örneğin için Di Castro, **a.g.k.**, 2015, 282-283'e bakın.

[1589]Kurita, **a.g.k.**, 2003b, Fig. 417, 420, 421, 479-482, 484-486, 497-505, 916; Śrī imgesi için bkz. Fussman, G. (1988). Une statuette gandharienne de la déesse Śrī'. *Annali dell'Istituto Universitario Orientale* 48, 1-9.

[1590]N.N. Bhattacharyya (1996). *History of the Śākta Religion*. New Delhi: Munshiram Manoharlal, 43-44.

yüzlerinde Hint kıyafeti giyen bir tanrıça, akra yüzlerinde ise ayakta duran bir aslan tasvir edilmiştir (**Kat. No. 17**).[1591]

MÖ 1. yüzyılda Batı Baktria'da hüküm süren kral Sapadbizes tarafından basılan bir sikkenin ön yüzünde kral büstü ve arka yüzünde Yunanca lejantı Nana/Nanaia (ay tanrıçası) ile bir aslan yer almaktadır.[1592]

Rabatak'ta bulunan Kuşan Dönemi'ne ait bir yazıta göre Nana, Kuşan krallığının yüce tanrıçasıydı. Birçok Kuşan Dönemi sikke ve mühürde Nana tipik olarak aslan başlı bir asa ve bir kase tutarken betimlenmiştir. Ancak, bazı sikke ve mühürlerde bir aslana binmiş olarak da tasvir edilmiştir. Bu dönemde Hindu tanrıçası Durga'nın da bir aslana binmiş veya üzerinde otururken tasvir edilmesi dikkate değerdir.[1593] Nana'nın siyasi karakteri, Mathura yakınlarındaki Maṭ tapınağından ele geçen kanıtlarla ortaya çıkmıştır.[1594] Şans tanrıçası Nana ile kraliyet ailesini koruyan diğer tanrı ve tanrıçalara bu önemli tapınakta tapınılmıştır. Maṭ'ta bulunan ve bir aslanın üzerinde duran bir tanrıçanın heykel parçası, Nana'nın kraliyet kültüne aittir.[1595]

Vahana'sı (taşıyan araç) aslan olan Durga'nın erken imgeleri ile Maṭ heykeli arasındaki benzerlikler ilgi çekicidir. Bunun bir örneği Berlin Müzesi'nde yer alan Durga'nın üçlü yaba ile bir aslanın üzerinde durduğu Kuşan heykelidir. Bununla

---

[1591]Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, Pl. 7, No. 14-19, Series 10.

[1592]M. Mitchiner (1975-1976). *Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage*. London: Hawkins Publications, type 509.

[1593]Rabatak yazıtı için bkz. N. Sims-Williams and J. Cribb (1995-96). A new Bactrian inscription of Kanishka the Great. *Silk Road Art and Archaeology* 4, 75-142; Fussman, **a.g.k.**, 2001. Kaniṣka ve Huviṣka sikkelerinde Nano, Nonyo, Nanaia, Nanashao ve Shaonana olarak da adlandırılan tanrıça, genellikle bir asayla ve sıklıkla bir kaseyle ayakta dururken tasvir edilir; bkz. Göbl, **a.g.k.**, 1984, No. 27, 35-36, 54, 60, 80, 152-153, 165-167, 281-283, 300-303, 313-315A, 324-329, 358-361 (No. 359 Nanā aslan üzerinde), 376-377, 660 (Nanā aslan üzerinde), 776-779A, 805-810, 839-846, 884, 896-899). Nanā için bkz. Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 73, 83-91; Mukherjee, **a.g.k.**, 1969; M. Ghose (2006). Nana: the "original" goddess on the lion. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology* 1, 97-112; M.L. Carter (2010b). Nanā with crescent Kuṣāṇa numismatic imagery. *From Turfan to Ajanta: Festschrift for Dieter Schlinglof on the Occasion of his Eightieth Birthday*. (Ed: E. Franco and M. Zin, Vol. I), 141-150.

[1594]Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 140-151; G. Fussman (1989). The Māṭ devakula: a new approach to its understanding. *Mathurā: The Cultural Heritage*. (Ed: D.M. Srinivasan), 198.

[1595]Rosenfield, **a.g.k.**, 1967, 150, Fig. 9; Srinivasan, **a.g.k.**, 1997, 291, Pl. 20.23-24.

karşılaştırılabilecek başka bir örnek, yalnızca aslanın, giysi ve ayakların bir kısmının görülebildiği bir Gandhara heykelinin parçasıdır.[1596]

Anahita ve aslana gelince, bulunan Akhaimenid mührü diğer Yakın Doğu tanrı ve tanrıçalarıyla önemli ilişki/benzerliklere işaret etmektedir. MS 2.-3. yüzyılın yazarı Aelian'ın,[1597] Elam'da Anaitis'e adanmış, tapınağı ziyaret eden insanları evcilleştirilmiş aslanların karşıladığı bir tapınaktan bahsetmesi ilginçtir. Ayrıca Ai-Khanoum'da bulunan gümüş bir diskin üzerinde Kybele'yi aslanların çektiği bir arabaya binerken tasvir edilmiş ve aslanın bir *vahana* (araç) olarak benimsenmesini kanıtlamak için bazı araştırmacılar, Hindu tanrıçası Durga'nın önemli sembolik atribüsü olan aslanın bunun kökeni olduğunu düşünmüştür.[1598]

Ancak, Kybele'nin antik araştırmacılardan ziyade modern araştırmacılar tarafından 'özelleştirildiği' görülmektedir.[1599] Sembollerin migrasyonu ve benimsemesi, tıpkı Yunan ve Makedonya sömürgecilerin Hellenleşmiş Baktria'daki önemli şehirlere migrasyonu gibi, halkların göçünün bir sonucudur/sonucu olduğu düşünülmektedir. Ve Yunan sömürgeciler tanrıça Kybele'nin heykellerini diğer kült objelerle birlikte Ai-Khanoum'a taşımış olsalar da, arkeolojik kanıtlar Kybele kültünün geç Hellenistik Dönem'de Baktria ve Gandhara bölgelerinde oturan halklar arasında popüler olmadığı iddiasını destekliyor gibi görünmektedir. Kybele heykelinin rolünü göz önünde bulundurarak, büyük bir olasılıkla daha yaygın olan aslan üzerindeki tanrıça Nana'nın, Hindu tanrıçası Durga'nın özelliklerini, özellikle onun aslan ve kraliyet ritüelleriyle olan ilişkisini şekillendirmede önemli bir role sahip olduğu görünmektedir.[1600]

Gandhara'daki antik tanrıçaların kaynağı, adaptasyonu ve benimsemesi sürecini tartıştığımızda birkaç yorum/fikir ileri sürülmüştür. Örneğin, yukarıda bahsedilen

---

[1596]Kurita, **a.g.k.**, 2003b, Fig. 442.

[1597]Aelian (1958). *Aelian: On the Nature of Animals, Book 12. 23*. (Trans: A.F. Scholfield), Harvard University Press.

[1598]Di Castro, **a.g.k.**, 2017, 48-49.

[1599]Kybele'nin gümüş diskini anlatan arkeolojik rapor için bkz. H.P. Francfort (1984). *Fouilles d'Aï Khanoum, III. Le sanctuaire du temple` niches indenťes 2, Les trouvailles*. Paris: De Boccard, 93-104. M.C. Joshi (1994). Goddess Cybele in Hindu Śākta tradition. *Art, the Integral Vision: A Volume of Essays in Felicitation of Kapila Vatsyayan*. (Ed: B.N. Saraswaty, S.C. Malik and M. Khanna), 203-209, Kybele'nin Durgā ikonografisinin oluşumunda derin bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmektedir.

[1600]Di Castro, **a.g.k.**, 2017, 49.

mühürler dikkate alındığında dindarlık eğiliminin daha özel/kişisel bir alana ulaştığı/girdiği ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak klasik tanrıça Tykhe'yi ele alırsak, devlet ve halkının siyasi iktidar/gücünü, zenginliğini, refahını ve korunmasını temsil eden poliadik tanrıça kavramı, gittikçe kişiselleşmiş ve kişisel talih/servet, güç ve koruma gibi farklı değerleri şekillendirmiştir (somutlaştırmak). Bunun etkisi hem Budist hem de Hindu bağlamlarında kişisel koruyucu tanrı ve tanrıçaların oluşumunda görünmektedir.

Birçok tanrıçanın kimliğinin belirlenmesinde belirsizlikler bulunmaktadır. Örneğin, Lotus Şehri'nin tanrıçası Puṣkalavatī'nin nagaradevata (şehir tanrısı) olarak kabul edilmesidir. Ancak, bunun Śaivite teolojisiyle bağlantıları göz ardı edilemez. Bu aynı zamanda Akdeniz, Mezopotamya, Baktria, İç Asya, Hint ve yerel tanrı ve tanrıçaların, siyasi ve özel alanların ve tarihsel konjonktürlerin karıştığı ve örtüştüğü koşullar için de geçerlidir. Böyle bir perspektiften bakıldığında, Gazne yakınlarındaki Tapa Sardar Budist manastırının son aşamasında Durga Mahiṣasuramardinī'nin varlığının nedenlerini de görmek mümkündür.[1601] Bu durumda Vajrayana grupları tarafından bir Hindu tanrıçasının benimsenmesi teolojik faktörlerden ziyade politik faktörlerle ilgiliydi.

Özetlersek, Kuzeybatı Hindistan'da meydana gelen kültürel ve dini karışıklıkların uzun süreli etkileri göz önüne alındığında, Kuşan tanrıçası Nana kültünün canlılığı ve devamlılığı dikkat çekicidir. Kuşan İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bile Nana'nın popülaritesi devam etmiştir. Ortaçağ Şakta hareketine entegre olduktan sonra, Nana kültü Hindistan Alt Kıtası'nın birçok yerinde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Örnek olarak Belucistan'daki Hinglaj Mata[1602] veya Nani Mandir'den söz edebiliriz. Potts[1603] bunun Nana'nın 'uzun süreli derin etkisi' olduğunu söylemiştir.

Dioskuroi

Dioskuros'ların varlığı, Kuzeybatı Hindistan'daki Hellen egemenliğinin dini, sanatsal ve kültürel senkretizminin incelenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Saka-Part ve Kuşan krallarının yanı sıra bu senkretizmin kapsamlı ve önemli izleri,

---

[1601]G. Verardi (2011). *Hardships and Downfall of Buddhism in India*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies; New Delhi: Manohar, 308. Tapa Sardār için bkz. M. Taddei and G. Verardi (1978). Tapa Sardār second preliminary report. *East and West* 28 (1-4), 33-135, özellikle Durgā'nın görselinin bulunduğu Şapel 23 için 47-58) ve G. Verardi and E. Paparatti (2005). From early to late Tapa Sardār: a tentative chronology. *East and West* 55 (1-4), 405-444.

[1602]Bkz. Jayakar, **a.g.k.**, 1989, 154-155; Bhattacharyya, **a.g.k.**, 1996, 87.

[1603]Potts, **a.g.k.**, 2001, 31, No. 81.

Baktria ve kuzeybatı Hindistan'daki Yunan krallarının nümismatik sanatında da bulunmaktadır.

Dioskuroi'nin, Yunan krallarının sikkeleri üzerinde büyük bir serveti vardır. İkonografik tiplerin en çok sayıda çeşidi Kuzeybatı Hindistan'dan ele geçen sikkelerde bulunmaktadır. Hint-Yunan Dönemi'ndeki sikkeler üzerinde Dioskuroi figürleri ilk kez I. Eukratides tarafından damgalanmıştır.

I. Eukratides ve Diomedes, at sırtındaki iki genci, başlarının üzerinde bir yıldızın bulunduğu *pilos*la temsil etmektedir; bunların dışında palmiye/avuç içi, uzun mızrak, hızlı/dörtnala koşan atlar bulunmaktadır (**Kat. No. 30-31**). Bu temsil muhtemelen I. Eukratides'in II. Seleukos'un bir tipi üzerinde yaptığı değişiklikten kaynaklanmaktadır.[1604] Palmiyeler ile Dioskuroi'un şapkaları bulunan sikkeler de basılmıştır (**Kat. No. 33**). Ayrıca I. Eukratides ve Diomedes, kılıçları yanlarında, mızraklarına dayanmış/yaslanmış halde, yan yana dururken gösterilen başka bir Dioskuroi tipini de damgalamıştır (**Kat. No. 32**). Dioskurosların ayakta ve at sırtındaki bu ikonografik tiplerinin her ikisi de Hint-İskit (Saka) ve daha spesifik olmak gerekirse Azilises tarafından benimsenmiştir.[1605]

Gandhara Heykeli ve Tykhe-Dioskuroi

Gandhara'da bulunan heykeller arasında özel öneme sahip beş panelli bir çerçeve vardır (**Heykel 1**). Alttan ilk dördünde oldukça görünür şekilde erkek ve kadın figürleri bulunurken, beşinci panel ağır hasar görmüştür. Çerçeve önemli bir ikonografik ve dini doküman olarak kabul edilmektedir. Çünkü çerçevede bulunan heykeller ve dini semboller belirli bir kronolojik gösterge için önemli bilgiler sağlamaktadır.

İlk panelde eski Hindistan sanatında oldukça yaygın olan bir tarzda yapılmış *yakṣa* – Atlas figürü bulunmaktadır (**Heykel 2**). Neredeyse karikatürize bir niyetle gösterilen bu *yakṣa*, yere dayalı sol bacağının üzerinde diz çökmüş durumda, sağ eli bükülmüş sağ bacağının üzerinde yatıyor ve sol kolu, üzerindeki tüm çerçeveyi desteklemek zorunda

[1604]M.Th. Allouche-Le Page (1956). *L'art Monétaire des Royaumes Bactriens: Essai d'interprétation de la symbolique religieuse gréco-orientale du IIIe au Ier s. av. J.C*. Paris, 104-105, Pl. IV.

[1605]G.K. Jenkins and A.K. Narain (1957). *The coin-types of the Saka-Pahlava kings of India*. Numismatic Notes and Monographs No. 4, Varanasi.

kalacak şekilde kaldırılmış durumdadır. Sol uyluğundaki kumaş, yaka ve saç modeli Hint sanatında iyi bilinen unsurlardır.[1606]

2. panelde yan yana duran iki erkek figürü bulunmaktadır (**Heykel 3**). El ele tutuşuyorlar ve kolları neredeyse çapraz, birinin sağ eli diğerinin solundadır. Her biri serbest elle bir çubuk/direğe dayanmaktadır; direk muhtemelen bir mızraktır, ancak ucu açıkça ayırt edilememektedir. Ortasında ve yanlarında süslü bölümler bulunan kısa bir etekleri vardır; ortadakinin karnına kadar uzanan iki kıvrımı vardır. Bu panelin üst yarısının iyi konserve edilememiş olması nedeniyle saçın şekli belirlenememektedir.[1607]

3. panelde altı kollu, ön pozisyonda, bacakları açık, sağlam bir şekilde yere yaslanan/oturan bir tanrı figürü gösterilmektedir (**Heykel 4**). Bu bir erkek tanrısıdır ve çok hasar gören yüzünde bıyık izleri görülmektedir. Tanrı eşkenar dörtgenli kaplama zırh giyiyor. Zırhın yakası kavislidir. Sağ omuz ve sol tarafta zırhın belirgin izleri görülüyor. Ayaklara kadar inen giysi hafif kıvrımlıdır ve ortada pileler oluşturur. Spiral küpeler takıyor ve kafasında bir şapka vardır. Bu kaplama veya taç boru şeklindedir ve çapraz çizgilerle süslenmiştir. Ellerinde tanrısallık nitelikleri vardır, ancak yalnızca dördü açıkça seçilebilmektedir: Sağ üstteki iki elinde Gandhara sanatında bulunan tipik formda bir *vajra* ve geniş ağızlı bir kılıç tutmaktadır; sol üstteki iki el dikey konumda bir mızrak ve bir *çakra* tutar. Yanlarda, yerde oturan, zar zor görülebilen, büyük olasılıkla ibadet eden iki figür vardır.[1608]

4. panelde, biri hafifçe yanındaki figüre dönük, öne dönük iki ayakta duran kadın figürü oyulmuştur (**Heykel 5**). Önden gösterilen, sol bacak rahat ve sağ bacak bir tarafa doğru ilerlemiş halde, kenarı göğsün üzerine doğru kıvrılmış bir poderes tunik giyiyor. Göğüsü (büst) Hellenistik tipte yüksek bir kemer çevrelemektedir. Tunik ayakları kaplayacak şekilde alçalır ve yatay kıvrımlarla işaretlenmiş kenarlar oluşturur. Çok geniş bir pelerin tüm figürü kaplıyor; sağ omuzdan sola geçerek vücudu aşağıdan yukarıya

---

[1606]G. Gnoli (1963). The Tyche and the Dioscuri in Ancient Sculptures from the Valley of Swat (New Documents for the Study of the Art of Gandhara). *East and West*, Vol. 14, No. 1/2, 29; G. Tucci (1963). *La Via dello Svat*. Bari.

Gnoli, G. (1963). The Tyche and the Dioscuri in Ancient Sculptures from the Valley of Swat (New Documents for the Study of the Art of Gandhara). *East and West*, Vol. 14, No. 1/2, 29-37.

Tucci, G. (1963). *La Via dello Svat*. Bari.

[1607]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 29-30.

[1608]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 30.

doğru eğik kıvrımlarla sarar. Pelerin sol tarafta açıktır. Pelerinle sarılı olan sağ kol göğüs üzerine bükülmüş olup, el aşağıya doğru açık olarak sona ermektedir ve izleri görülebilmektedir. Sol kol yana doğru iner ve yere dayanan, yapraklarla biten bir direği tutar. Bilek çevresinde üç adet pürüzsüz bilezik görülmektedir. Ayaklarda ayakkabı bulunur. Saç modeli, heykel. 6 gibi benzer parçalar yardımıyla kıyas edilebilir. Solda duran figür çok yıpranmış ama anlaşılan kadarıyla konumu ve tavrı dışında tam olarak diğeri gibi olmalıdır. O da uzun, geniş bir pelerinle kaplıdır ve bir direği tutmaktadır.[1609]

Alttan ikinci panelde ayakta duran iki erkek figürü, Gandhara'dan ele geçen diğer parçalarda da bulunmaktadır, ancak bazı farklılıklar vardır. **Heykel 7**'deki panelin ayakta duran iki erkek figürü, hem tutum hem de vücut pozisyonu açısından heykel 3'e benzemektedir. Başka bir çerçevedeki panelin iki figürü oldukça ilgi çekicidir (**Heykel 8**); iki erkek bedeni çıplak olarak, bot/sandaletlerle ve omuzlarına sarılmış bir pelerinle, arkada neredeyse yere kadar inecek şekilde gösterilmektedir. İki figürden biri sağ elinde mızrak, sol elinde ise kalkan tutmaktadır. Figürlerin kısa boylu olarak yerleştirildiği bir çerçevedeki başka bir panelde, aynı iki kişi, çok benzer bir pozda ve omuzlarında pelerinlerle tasvir edilmiştir (**Heykel 9**).[1610]

Böylece bu iki figür birden fazla kez ve her zaman birlikte temsil edilmektedir; yalnızca omuzlarında bir pelerinle çıplak olabilirler veya kısa etekli yarı çıplak olabilirler; en azından bir figürü mızrak tutabilir ve bazen de kalkan taşıyabilirler. Figürlerin klasik aspekti saçın stilinden, sandaletlerden ve pelerinlerden açıkça anlaşılmaktadır. İdentifikasyonları da açıktır; sembolleri Dioskuroi'un sembolü olarak kabul edilmektedir. Bu panelin ikonografisi ve kıyas edilen bu figürler tamamen Hellenistik ortamı hatırlatmaktadır.[1611]

Hellenistik ortam için tekrar alttan dördüncü paneldeki iki kadın figüründen bahsetmekteyiz. Çünkü bu figürler diğer çerçevedeki panellerde de mevcutturlar. Heykel 1'deki panele tıpa tıp benzeyen başka bir panelde iki figür gösterilmektedir, ancak panel kötü bir şekilde konserve yapıldığı için özelliğinin ayrıntılı olarak belirtilmesi mümkün değildir (**Heykel 10**).[1612]

[1609]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 30.

[1610]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 30-31.

[1611]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 31.

[1612]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 31.

Başında sur tacı bulunan kadın figürü yine başka bir panelde görülmektedir (**Heykel 10**). Çiçek çelenginin ortasından yükselen kuleli bir taç takan bir kadın portresi ve başka bir portre bulunmaktadır. Hellenistik dünyanın şehir tanrıçalarının tipik özelliği olan, duvar tacı takan, Yunan tarzında giyinmiş bu kadın figürleri şüphesiz Tykhe'dir. Suriye'deki Hatra kentindeki Part Dönemi heykelleriyle benzerlikler açıktır.[1613]

Ancak üçüncü panelde açıkça Hindistan ortamı görünmektedir. Altı kollu erkek tanrı şüphesiz bir savaşçı tanrıdır: tanrı zırh giymiş ve mızrak, kılıç ve vajra ile silahlanmıştır. Ancak dört atribü açıkça tanımlanabilir olmasına rağmen, bunları taşıyan tanrıyı kesin olarak tanımlayamamaktadır, çünkü ikonografik tipi *unicum*'dur. Alışılmadık şekilli taç, İndra'nın Gandhara heykellerinde taktığı tacı hatırlatmaktadır. Tanrının eşkenar dörtgen kaplamalı zırhlı, ortasından pilili ve ayaklara kadar inen tek giysi, ikonografik tipin yerel geleneklerle bağlantılı olduğunu düşündürmektedir. Gandhara'dan elde edilen diğer parçalarda bu tür bir kostüm, savaşçı figürlerinin tipik bir formudur. Dioskuroi ve Tykhe tipine benzeyen figürler çok sayıda bulunsa da bu, altı kollu tanrının tek örneğidir.[1614]

Taş Plakalar

Gandhara ve Pencap kentlerinde, özellikle Peukelaotis ve Taksila'da ele geçen plakaların çoğu yumuşak taşlardan yapılmıştır. Sadece bir tane mermerden,[1615] birkaçı ise metalden yapılmıştır.[1616] Pencap'taki Sanghol'da pişmiş topraktan yapılan bir parçası bulunmuştur.[1617] Neredeyse hepsinin iç kısmında figürlü tasvir görülmektedir. Dışbükey alt tarafta eşmerkezli çizgiler veya kazıma çiçek dekorasyonu vurgulanmaktadır. Ayrıca delikli düz bir çeşit de vardır.

[1613]H. Ingholt (1954). *Parthian Sculptures from Hatra, Orient and Hellas in Art and Religion*. Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, Vol. XII, New Haven, Pl. II, Fig. 2.

Ingholt, H. (1954). *Parthian Sculptures from Hatra, Orient and Hellas in Art and Religion*. Memoirs of the Connecticut Academy of Arts and Sciences, Vol. XII, New Haven.

[1614]Gnoli, **a.g.k.**, 1963, 31-32.

[1615]K. Tanabe (2002). Greek, Roman and Parthian Influences on the Pre-Kushana Gandharan 'Toilet-Trays' and Forerunners of Buddhist Paradise (Pâramitâ). *Silk Road Art and Archaeology* 8, 83.

[1616]P. Pal (1986). *Indian Sculpture: A Catalogue of the Los Angeles County Museum of Art Collection. Vol. 1, Circa 500 B.C- A.D. 700*. Berkeley, 156, No. S31c.

[1617]S.P. Gupta (2003). *Kushāṇa Sculptures from Sanghol (lst-2nd Century A.D.)*. Vol. 1 [2nd ed.], New Delhi, 21, Pl. VIII.

J.C. Harle[1618] tarafından yayınlanan başka bir parça Kuzey Pakistan'daki Bannu Bölgesi'nin eski başkenti Akra'da bulunmuştur; Harle Taksila, Sahri Bahlol ve Hadda'da bulunan 3 tane pişmiş toprak plakadan söz etmektedir; bugünlerde bunlar Victoria and Albert Müzesi, Londra'da sergilenmektedir.

Tasvir edilen temaların biçimsel gelişimi ve adaptasyonu, H. Buchthal[1619] tarafından Roma dünyasından paralellikler kurarak ve bunları (dekoratif motifler) plakaların temalarının dayandığı modeller olarak kabul ederek yanıtlanmıştır. D. Schlumberger,[1620] iddia edilen tüm Roma paralelliklerinin Hellenistik öncüllere dayandığını, dolayısıyla başka yerlerde olduğu gibi burada da "un motif hellénistique commun à l'art gréco-iranien et à l'art gréco-romain" olduğunu, yani Roma ve Gandhara paralelliklerinin ortak Hellenistik kaynaklara dayandığını belirtmiştir. H.-P. Francfort,[1621] üslupları ve ikonografiyi birbirine bağlamaya ve gruplandırmaya çalışmıştır; bu, bir dereceye kadar uygulanabilir bir yöntemdir, ancak bir tema tamamen farklı gelenekleri takip eden birçok sanatçı tarafından ele alındığında yetersiz kalmaktadır.

P. Pal,[1622] Taksila'da bulunan plakalarının özellikle İskit ve Part Dönemleri'nde bunlardan birçoğunu ürettiğini, Çarsadda yakınındaki Shaikhan Dheri'de yapılan düzenli kazılarda ise tek bir adet dahi ortaya çıkarılmadığını belirtmiştir. Ancak özel koleksiyonlarda ve sanat piyasasındaki birçok plaka, bulunan yerleri hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Bulunan yerlerin en kapsamlı listesi S.R. Dar'ın[1623] makalesinde bulunmaktadır; Taksila'dan gelen 62 plakayı listelemiştir; ayrıca bir Budist manastırı olan Butkara'da ve Çarsadda Bölgesi'nde birkaç adet bulunmuştur.

[1618]J.C. Harle (1990). Artefacts of the Historical Period from Bannu. *South Asian Archaeology, 1987: Proceedings of the Ninth International Conference of the Association of South Asian Archaeologists in Western Europe, Held in the Fondazione Giorgio Cini, Island of San Giorgio Maggiore, Venice*. Part 2, Rome, 644 vd.

[1619]H. Buchthal (1945). The Western Aspects of Gandhara Sculpture. *Proceedings of the British Academy* 31, 155.

[1620]D. Schlumberger (1960). Descendants non-méditerranéens de l'art grec. *Syria* 37, 253-318.

[1621]H.-P. Francfort (1979). *Les Palettes du Gandhara*. Paris.

[1622]Pal, **a.g.k.**, 1986, 155b.

[1623]S.R. Dar (1979). Toilet Trays from Gandhara and Beginning of Hellenism in Pakistan. *Journal of Central Asia* 2, 141-184.

Gandhara'nın Güney bölgelerinde bulunanları inceleyen Dar, Peşaver'in 150 km güneybatısındaki Bannu Bölgesi'ndeki Akra'dan bir örnek listelemiştir.[1624] Sağda deniz canavarı bulunan tek parça, Sind'in daha güneyindeki bir yerden, Taksila'nın 900 km güneyinde yer alan Larkana yakınlarındaki Jhukar'daki "Hint-Sasani" seviyesinden gelmektedir.[1625]

Batıda ilk olarak Hayber Geçidi'nde bir parça[1626] ve bir başka parçayı da Taksila'dan yaklaşık 1000 km uzaklıktaki güney Afganistan'daki Helmand Bölgesi'nde bulunmuştur.[1627] Daha batıda, Fırat Nehri kıyısındaki Hatra'da[1628] bulunmuş parça Schlumberger[1629] tarafından Gandhara plakalarıyla ilişkilendirilmiştir. Hatra'nın en parlak dönemi MS 2. yüzyılda olduğundan plakanın Kuşan Dönemi'nin çağdaşı olması büyük olasılıktır. S. Fukai'ye göre,[1630] tasvir edilen tanrılar Herakles, Zeus ve Hera'dır. Bu, Gandhara şehirleri için tasarlanan bir formun, batıdaki ticaret yoluyla bağlantılı şehirlerle de paralel olduğunu göstermektedir.

Kuzeyde Swat Vadisi ile antik Baktria arasında büyük bir boşluk vardır. Francfort,[1631] Duşanbe'nin 40 km güneydoğusunda, Yavan olarak da bilinen Gawankala'dan bir deniz canavarına binen bir erkek olan plaka ve Güney Taşikistan'daki Avzaj yakınlarındaki Kichtir Mirra'dan gelen başka bir plakayı listelemiştir.[1632] B. Litvinskij ve A.B. Sedov[1633] tarafından Ushtur Mull olarak adlandırılan ve Taçikistan'ın güneyinde bulunan bir Budist Bölgesi'ndeki bu alan, Amu Darya Vadisi'ndeki Hişt

---

[1624]Dar, **a.g.k.**, 1979, No. 120.

[1625]R.C. Majumdar (1934). *Explorations in Sindh: Being a Report of the Exploratory Survey Carried Out during the Years 1927-28, 1929-30 and 1930-31*. Memoirs of the Archaeological Survey of India 48, Delhi, Pl. XIII.2; Francfort, **a.g.k.**, 1979, 70, No. 95.

[1626]Araba üzerinde güneş tanrısını göstermektedir; Francfort, **a.g.k.**, 1979, 66, No. 88.

[1627]Aslan ve boğa karşı karşıya; Francfort, **a.g.k.**, 1979, 45, No. 48.

[1628]Fildişi plakası, bkz. H. Falk (2010). Libation Trays from Gandhara. Bulletin of the Asia Institute, New Series, Vol. 24, Fig. 2.

[1629]Schlumberger, **a.g.k.**, 1960, 295.

[1630]S. Fukai (1960). The Artifacts of Hatra and Parthian Art. *East and West* 11, 169.

[1631]Francfort, **a.g.k.**, 1979, 69, No. 93.

[1632]Francfort, **a.g.k.**, 1979, 70, No. 94, "félin attaquant un ruminant ailé".

[1633]B. Litvinskij and A.B. Sedov (1983). *Tepai-shakh: Kul' tura i svyazi kushanskoī Baktrii*. Moscow, 75, Fig. XI.3.

Tepe'nin kuzeyinde, Termez'in yaklaşık 80 km doğusunda yer almaktadır. Alanda aynı zamanda ikinci Kuşan kralı Soter Megas'a ait bir madeni para da bulunmuş olsa da, plaka üzerinde ata benzer bir hayvan çömelmiş bir geyiğe saldırıyor; bu, Gandhara stilinden ziyade İskit hayvan motiflerini hatırlayan bir temadır.

Doğuya doğru Taksila'nın 450 km güneydoğusunda yer alan Sanghol'dan (Chandigarh'dan 40 km uzaklıkta) bir parça vardır. Pişmiş topraktan yapılmış plakada, bir kanepede oturan "Hellenistik elbiseli bir çift"i göstermektedir.[1634] Daha doğuda Kausambī'nın bir antik kenti olan Kosam'da bir plakanın parçası bulunmuştur. MS'nın erken yüzyılların katmanlarından gelmiştir. Plakanın ağız kenarı düz ve bazı doğal özelliği gösteren figürlerle Hellenistik üslubu da göstermektedir. "Mızrak tutan bir adama fincan uzatan bir kadın" ve arkasında bir erkek figürü daha gösteren plakanın büyük bir kısmı eksiktir. Taş gri şist olduğundan P. Chandra[1635] şu sonuca varmış: "plaka kesinlikle Gandhara Bölgesi'nden ithal"dır.

Yakın Doğu'nun çeşitli yerlerinde bulunun plakaların formları aynı değildir. Fakat formlar farklı olabilir ama uygulama aynıydı. Bu tür plakaların geç Hellenistik ritüel kültürünün parçası olduğunu göstermektedir. Suriye'deki Palmyra'da bulunan plakalar, Gandhara plakasında olduğu gibi çift büstleri görülmektedir.[1636] Roma Mısır'ından, biçimlendirilmiş bir lotus goncası üzerinde gösterilen İsis ve Horus gibi tanrıların büstlerini içeren bir dizi plaka bulunmuştur.[1637] Alt kısım *kymatia* şeritleri ve yaprak ve üzümlerden oluşan bir asma şeridi ile süslenmiştir.[1638]

Mısır plakalarının amacı basittir, yani yere sıvı dökmektedir.[1639] Bu, Hellenistik Doğu'nun bilinmeyen bir yerinden, günümüzde Malibu'daki Paul Getty Müzesi'nde bulunan gümüş plaka gibi diğer formları da değerlendirmemize imkan sağlamaktadır. Ariadne ile Dionysos'u, sağda oturan bir *Satyros* ile birlikte, üçü de üzüm asmaları ile

---

[1634]Gupta, **a.g.k.**, 2003, 21, Pl. VIII.

[1635]P. Chandra (1970). *Stone Sculpture in the Allahabad Museum: A Descriptive Catalogue*. Poona, 64, No. 90.

[1636]Francfort, **a.g.k.**, 1979, Pl. L.A-B, LI.A.

[1637]Francfort, **a.g.k.**, 1979, Lev. L.B, LI. A-B.

[1638]Falk, **a.g.k.**, 2010, Fig. 6.

[1639]Mısır'daki Orta Krallık, 11–17. Hanedanı Dönemi'nden (MÖ yak. 2124-1580) gelen plakalar, sunu/adak plakası olarak kullanılmıştır, bkz. L.E. Rowe (1908). Soul-Houses. Museum of Fine Arts Bulletin, Vol. 6, No. 32, 17-18.

çevrelenmiş halde göstermektedir. Plaka M. Pfrommer[1640] tarafından yayınlanmış, bunu Baktria ile Gandhara arasındaki bir yerde konumlandırmış ve MÖ 100 civarına tarihlendirmiştir. Ağız kenarı geniş ve düz ve içindeki erotik sahneyle bir Gandhara plakasına benzediğinden, kısa bir süre sonra ortaya çıkan taş plakaların öncüsü sayılabilir.

Günümüze kadar yapılan kazılarda bulunan taş plakalar 4 gruba ayırabiliriz. Ayrıca bunların kullanımları konusunda iki genel görüş de vardır. Birinci görüş plakaları bir günlük kap olarak almaktadır. Diğer görüş ise plakaları makyaj da dahil olmak üzere bir sunu plakası olarak almaktadır.

"Makyaj plakası" terimi ilk olarak J. Marshall tarafından kullanılmıştır;[1641] bu terim yaygın olarak kabul görmektedir. Bu görüş genellikle Butkara'daki bir kabartma ile ilişkilendirilir; burada bir erkek ve bir kadın kapı aralığında durmuş, kadın sol elinde bir ayna tutarken sağ eliyle adamın tuttuğu plakaya dokunmaktadır.[1642] Bir makyaj sahnesi olduğu ortada ve adamın elindeki plakayı, tartıştığımız türden süslü bir "makyaj plakası" olarak kabul edilmektedir. Taksila kazılarında böyle bir amaçlı çok sayıda yuvarlak ve pürüzsüz plaka bulunmaktadır ve K. Tanabe[1643] Gandhara'da, bir makyaj sahnesinde böyle bir plakayı gösteren yeni bir kabartma bulmuştur. Marshall'ın terimini Pal kabul etmiş ve "kozmetik plakalar" olarak adlandırmıştır.[1644] Fakat içlerinde kozmetik kremi veya pigment kalıntısı bulunmadığından makyaj amaçla kullanımdan emin değildi. Bu nedenle bunların kozmetik kaplarının kapağı olarak değerlendirilmesini önermiştir. Francfort[1645] da Marshall'ın plakalarını makyaj plakaları olarak kabul etmektedir, ancak tüm plakaların sadece makyaj için kullanıldığına dair şüphelerini dile getirmiştir.

Makyaj malzemesi yağ ve mineral pigmentlerden oluştuğu için, kalan plakaların oluklarında orada burada pigment kalıntıları bulunacaktır. Ancak şu ana kadar buna

---

[1640]M. Pfrommer (1993). *Metalwork from the Hellenized East: Catalogue of the Collections*. Malibu, 64 vd.

[1641]J. Marshall (1951). *Taxila: An Illustrated Account of Archaeological Excavations Carried out at Taxila under the Orders of the Government of India between the Years 1913 and 1934 in Three Volumes*. Cambridge, Vol. 1, 190; Vol. 2, 493.

[1642]Francfort, **a.g.k.**, 1979, Pl. XLVIII.A.

[1643]K. Tanabe (2005). Symbolic meaning of toileting lady in Gandharan Buddhist reliefs. *Bulletin of the Ancient Orient Museum* 25, 73-86.

[1644]Pal, **a.g.k.**, 1986, 156a.

[1645]Francfort, **a.g.k.**, 1979, 5.

benzer bir şeyin izine rastlanmamıştır.[1646] Bu nedenle, plakalar üslup açısından daha eski veya "Hellenistik" tiptir. S. Kossak[1647] bunları makyaj için kullanıma karşı çıkmaktadır. Ayrıca Kossak, kadınların kendilerini tımarladığı sahnelerin ve aşınma belirtilerinin bulunmadığını da belirtmiştir. Sirkap'ta hiç tasvir edilmeyen[1648] ve allık parlatma tozu içeren minyatür bir mücevher kutusu bulunmuştur.[1649] Ancak, allığın bozulmadığınından kabın bir plaka değil, bir "mücevher kutusu" (kapaklı?) olduğunu göstermektedir. Bu arada bütün plaka çeşitlerinin ortak kullanımını reddeden K. Giri,[1650] "makyaj plakası" yerine "çok amaçlı kullanıma sahip süslü plakalar" olarak kabul etmekte ve dekoratif tasarımlarında "keyifli yaşama vurgu"ya dikkat çekmektedir.

Francfort[1651] plakaları ritüel faaliyetlerle ilişkilendirmek için hiçbir neden görmezken, Dar bunun tersini düşünmektedir ve çiftlerin içki içip erotik dövüşmelere hazırlandığı sahnelerin çoğunun tartışmasız "Aphrodiak veya Dionysiak" nitelikte olduğunu gözlemlemiştir. Bu nedenle bunları liturjik ile ilgili kaplar olarak görmeye isteklidir. Ancak Dar, "Gandhara ve Baktria'da mevcut olan Aphrodiak ve Dionysos alaylarına" kısa ve öz bir biçimde tasvir etmek dışında bunların kullanımını konusunda açıklamamıştır.[1652] Bazı plakaların bulunduğu kutsal yerlere dikkat çekmiştir. Örn. Yakın Doğu'daki Hatra'da bulunan bir tapınak ve Taksila'da kutsal mekanların yoğunlaştığı bölgede yer alan bir tapınaktır.[1653] Ayrıca ziyafet sahnelerin arkasında atalara tapınmayı da görmektedir.

[1646]C. Lo Muzio (2002). L'artigianato di lusso nel Nord-Ovest di epoca indo-greca, Saka e partica: I 'piattelli per cosmetici'. *II maestro di Saidu Sharif: Alle origini dell'arte del Gandhara*. (Ed: P. Callieri and A. Filigenzi), Roma, 78.

[1647]S. Kossak (1991). Stone Dishes. The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection. (Ed: M. Lerner and S. Kossak), örn. 60a.

[1648]Marshall, **a.g.k.**, 1951, Vol. 1, 194.

[1649]J. Marshall (1928-1929). Excavation at Taxila. *Archaeological Survey of India, Annual Report*, 52, No. 8)

[1650]K. Giri (2004). Decorated Trays from the Gandhara Region. *Buddhism and Gandhara Art*. (Ed: R. C. Sharma and P. Ghosal), 161.

[1651]Francfort, **a.g.k.**, 1979, 5.

[1652]Dar, **a.g.k.**, 1979, 158.

[1653]Dar, **a.g.k.**, 1979, 148.

Bütün bu tartışmalarda plakaların amacı konusunda komple sessizlik olduğunu görmek hayal kırıklığı yaratmaktadır. Varsayılan dini törenler içindeki pratik rolleri nedir? Bunlar saygı duyulan bir konu mu yoksa sadece bir tören içinde kullanılan bir eşya/takım mı? Bir sonraki grup bu belirsizliği ortadan kaldırmaktadır.

Tanabe,[1654] "günlük ritüel objeler" olarak kullanılan plakaların dini ve ritüelistik amaçlar için kullanıldığını düşünmektedir. 1985 yılından itibaren, Loriyan Tangai'nin Buda'yı ölüm döşeğinde gösteren bir kabartma nedeniyle makyaj plakalarını Budizm ile ilişkilendirdi. Sahnenin üzerinde ve net bir sınırla ayrılmış, kanatlı ve kanatsız binicileri taşıyan deniz canavarlarının sıraları, Klasik Yunan ve Roma mezar sanatıyla açık paralellikleri olan bir motiftir. Bundan (a) plakalardeki bütün deniz canavarlarının da cenaze törenlerine ait olduğu, (b) plakaların bütün Budistler tarafından kullanıldığı sonucuna varmıştır. Amaç, "öbür dünyada yeniden diriliş arzusu"ymuş[1655] ve birçok plakada bulunan kanatlı deniz canavarlarının, Budistlerin dua ettiği bir tür psikopompos olarak kabul edildiği "belirli bir Budist kültü" görmüştü.[1656]

Plakaların bir psikopomposun görselleştirilmesi veya saygı gösterilmesine yönelik nesneler olarak yorumlanmasının kabul edilmesi kolay değildir, ancak burada Tanabe daha sağlam bir neden üzerinde durmaktadır, çünkü Nereidlerin sembolizmi iyi belgelenmiştir: onlar insanlara başka bir dünyaya, çoğunlukla da öte dünyaya giderken eşlik edermişler. Deniz canavarları veya binicisiz deniz canavarları üzerinde Nereidleri gösteren plakalar kesinlikle cenaze törenlerinde kullanılmış olabilir (**Taş Plaka 12**). Barringer'in çalışmasına göre,[1657] Nereidler geçiş aşamalarından iki şekilde sorumludur. Birincisi, ölen kişinin durumunun değişmesi, ikincisi ise evlilikte kızdan kadına geçiştir. Gandhara'da ikisinden hangisi kastedilmiştir? Boğa şeklindeki Zeus'un Europa'yı kaçırmasıyla daha büyük bir ilgiye dair ilk ipucu bulunmaktadır. Barringer[1658] Klasik mitolojiyi ele alarak "evlenmemiş genç kıztan kadına geçişi" görmektedir.

[1654]Tanabe, **a.g.k.**, 2002, 97, dn. 76.

[1655]Tanabe, **a.g.k.**, 2002, 91.

[1656]K. Tanabe (2007). *Gandhara Art from the Hirayama Collection*. Tokyo, 261.

[1657]J.M. Barringer (1995). *Divine Escorts: Nereids in Archaic and Classical Greek Art*. Ann Arbor.

[1658]Barringer, **a.g.k.**, 1995, 95.

Galli[1659] ayrıca Budistlerin plakaları dini objelere dönüştürmesini düşünmektedir. Gandhara'nın yönetici ve üst sınıflarından hanımlar eğitimlerini makyaj plakaları aracılığıyla sergilemiştir.[1660] Bu nedenle plakalar, bir yandan sosyal statüyü yansıtan, diğer yandan Budist stupa bulunan bölgelerde "uygun bir adak sunusu"[1661] olan "sembolik bir çoğulluğa" sahiptir.

Makyaj ve ritüellerle ilgili tüm tartışmalara rağmen bir görüş tamamen göz ardı edilmiştir. S. Kossak[1662] yukarıda belirtilen üç nedenden dolayı makyaj teorisini reddetmiş ve "ölülerin ruhlarına şarap ikram etmek için kullanılan, içlerinde genellikle kabartma oymalar bulunan" klasik *phiale*'ye işaret etmiştir. Klasik imgelerin çoğunluğu ve Gandhara plakalarında içki temalarının sık sık ortaya çıkması göz önüne alındığında, *phiale*ler pekala onların prototipi olarak hizmet etmiş olabilir." Kossak hiçbir yerde " sunu" terimini kullanmamıştır. Ancak H. Falk[1663] bunların sunu plakaları olarak görülmesi gerektiğini söylemektedir.

Sunu plakaları bizi Mısır plakalarına yaklaştıracaktı. Kısa kulplar ve basit ağızlarla donatılmış bu objeler, bölme bölümleri olmadığı için Gandhara modeline dayanmamaktadır. Bunlar Roma Dönemi'ne aittir ve F. Petrie[1664] tarafından "makyaj plakaları" olduğu beyan edilmiştir. Sanat tarihçileri arasındaki etkisi, Mısır malzemeleriyle çalışanların çok ötesinde, çok büyüktü ve plakaları "sadece makyaj masasının süsleri" olarak tanımlaması, Marshall'ı etkilemiş görünmektedir. J. Boardman[1665] Gandhara plakalarında "yağ veya parfümün karıştırılıp dağıtılabileceği bir veya daha fazla oyuk" görmektedir. Bunlar erken Hellenistik Anadolu'da veya Aleksandreia'da icat edilmiştir."

Makyaj teorisini reddeden herkes, plakanın iç kısmının düz olmayan yüzeyine dikkat çekmiştir. Ancak, sunu teorisi bu tür eşitsizliklerden etkilenmemek gibi büyük bir

---

[1659]M. Galli (2011). Hellenistic Court Imagery in the Early Buddhist Art of Gandhara. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 17, 275-325.

[1660]Galli, **a.g.k.**, 2011, 297.

[1661]Galli, **a.g.k.**, 2011, 296.

[1662]Kossak, **a.g.k.**, 1991, 60b.

[1663]Falk, **a.g.k.**, 2010.

[1664]F. Petrie (1927). *Objects of Daily Use*. London.

[1665]J. Boardman (1994). *The Diffusion of Classical Art in Antiquity*. London, 116.

avantaja sahiptir. Kossak[1666] bunu genel terimleriyle şöyle ifade eder: "En erken örnekler ya tamamen dekoratif ya da sunu amaçlıydı ve *phiale*'ler gibi şarap sunmak için kullanılmıştır. Sıvı, tabağın tüm oyulmuş yüzeyini dolduracağından, bu neden hiçbir belirgin oyuk sağlamadıklarını açıklayabilir."

K.A. Behrendt[1667] Kossak'ın fikrini şu şekilde özetlemiştir: "içki içme sahnesi içeren görsel ve plakaların bölmelerindeki aşınma eksikliği, bu tür plakaların muhtemelen ölülere mutlu bir ölümden sonraki yaşam sağlamak için ritüel şarap sunumları için kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. "

Kossak'tan önce bile M. Taddei[1668] benzer yönde ilerlemiştir. Swat'taki Udegram'dan gelen bölmeli bir plakaya baktığında,[1669] lotus çiçeğinden çıkan üç figürü görmüştür. Soldaki şapkalı figür bir bardak tutuyor, ortadaki figür dua eder gibi ellerini uzatıyor ve diğeri ise belirli bir özelliğe sahip değildir. Taddei,[1670] profan olan her şeyin dışlandığı "ayinsel veya en azından dini bir karakter" tasavvur etmektedir. Kısaca "tanrıların şerefine şarabın toprağa dökülmesi sahne" görmektedir. Şarabın toprağa dökülmesi bir ritüelin parçasıdır, dolayısıyla "sunu teorisi" "ritüel teorisinin" geliştirilmiş bir versiyonundan başka bir şey değildir.

Sonuç itibarıyla, antik kaynaklarda Gandhara Bölgesi'nde İskender ve komutanlarının Hindistan Seferi sırasında kuşatıp ele geçirdiği, uğradığı veya kurduğu Argaion, Massaga, Ora, Bazira, Peukelaotis, Embolima, Aornos, Dyrta ve Orobatis kentlerinin adları ön plana çıkmaktadır. Söz konusu kentlere ilişkin gerek 5. -18. yüzyıl seyyahlarının bölge üzerinde yaptıkları geziler gerekse 19. yüzyıldan itibaren buralarda yapılan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda Büyük İskender'in Gandhara Bölgesi'ne girdikten sonra batıdan doğuya doğru ilerleyişi sırasında ele geçirdiği ve sonrasında tahkim ettiği/kaleye dönüştürdüğü Argaion (Nawagai), Massaga (Çakdara), Ora (Udegram), Bazira (Barikot) ve Peukelaotis (Çarsadda) kentlerinin lokalizasyonu [arkeolojik materyal, kültür kalıntıları sayesinde] kesin bir şekilde yapılabilmiştir. Aornos kentinin ise lokalizasyonu şu ana kadar tespit edilememiştir. Zira konumu hakkında

[1666]Kossak, **a.g.k.**, 1991, 60 vd.

[1667]K.A. Behrendt (2007). *The Art of Gandhara in the Metropolitan Museum of Art*. New York, 10.

[1668]M. Taddei (1966). A Problematical Toilet-tray from Udegram. *East and West* 16, 89-93.

[1669]Francfort, **a.g.k.**, 1979, No. 81.

[1670]Taddei, **a.g.k.**, 1966, 90.

modern araştırmacılar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.[1671] Benzer şekilde Embolima[1672] ve Orobatis'in[1673] konumu hakkında da bazı tartışmalar mevcuttur. Dyrta'nın ise lokalizasyonuna ilişkin hiçbir şey bilinmemektedir.[1674] Amb ve Hund kentleri hakkında antik kaynakların yanı sıra modern kaynaklardada ele alınmaktadır. Bu kentlerin lokalizasyonu konusunda da tartışmalar vardır ve kentlerin tam konumları tespit edilmemiştir. Amb için Ohind yerleşimi ön plana çıkarken Hund'un Utakhanda olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.

İskender ve komutanlarının Pencap Bölgesi'nde Taksila, Aleksandreia Bukephalos, Aleksandreia Nikaia, Sangala, Pimprama, Hyphasis üzerindeki Aleksandreia ve Aleksandreia Ukh kentlerini uğradıkları veya kurdukları antik kaynaklardan, Jobnathnagar, Aleksandreia Soriane, Kot Kamalia, Harappa, Ajudhan, Tulamba, Atari ve Multan kentlerini ise modern kaynaklarda bilinmektedir. Taksila (Bhir Höyüğü), Jobnathnagar (Bhira veya Bhera), Alexandreia Nikaia'nın (Mong), Sangala (Sialkot), Pimprama (Asarur), Aleksandreia Soriane (Shorkot), Ajudhan (Pakpattan), Multan ve Aleksandreia Ukh (Ukh Sharif) kentlerinin lokalizasyonu [arkeolojik materyal, kültür kalıntıları] yapılabilmiştir. Aleksandreia Bukephalos'un konumu hakkında farklı görüşler vardır.[1675] Lokalizasyonları konusunda herhangi bir görüş olmayan kentler ise Hyphasis üzerindeki Aleksandreia, Kot Kamâlia, Harappa, Tulamba ve Atari'dir.

İskender'in Hindistan'daki egemenliği uzun sürmedi. Çünkü İskender, Hindistan'da yaklaşık 29 ay (MÖ 327 yılı Mayıs - MÖ 325 yılı Mayıs) kaldı. Ordusunun Hyphasis ırmağından öteye gitmek istememesi üzerine geri dönmek zorunda kaldı. Ama gerek kralın burada bıraktığı satraplar ve yöneticiler gerekse kralın ölümünden sonra bölge üzerinde hakimiyet sağlayan Hellenistik krallıkların bölge üzerinde direk veya dolaylı olarak siyasi, sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik etkileri yüzyıllar boyunca devam etti.

[1671]A. Stein, Pīr-Sar; J. Abbott, Mahaban ve G. Tucci, Ilam Dağı olabileceğini söylemektedir.

[1672]Ptolemaios, İndus ile Kabil nehrinin birleştiği yer için belirttiği koordinatlara karşılık gelen İndus civarında yer alan bir Hint-İskit şehri olarak bahsetmiştir. Eggermont ise Ambela köyünü önermiştir.

[1673]Aritthapura veya Shahbazgarhi olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.

[1674]Belirsiz olmasına rağmen Eggermont, Daggar ile özdeşleşmeye çalıştı.

[1675]Phalia veya Jalalpur olabileceği yönünde görüşler bulunmaktadır.

İskender, Hindistan'dan ayrılır ayrılmaz, tayin ettiği yerel krallar ve yöneticiler birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. İskender'in ölümünün akabinde ise fethettiği bölgelerdeki yerel krallar tamamen kendi egemenliklerini kurdular. Bu nedenle, birkaç sikke dışında (**Kat. No. 3**), Hindistan'daki bölgelerde İskender'in Hellenizm düşüncesine dair arkeolojik buluntular bulunmamıştır. Ancak MÖ 2. yüzyılda Baktria'da hüküm süren Yunanlılar, Gandhara ve Pencap Bölgesi'nde yeniden Yunan hakimiyetini kurdular. Bu şekilde Hellenler ile yerel/otokton kültürler arasında etkileşimin artarak devam ettiği görülmektedir. Bu etkileşiminin izlerini söz konusu kentlerden mimari yapılar, mimari plastik, heykeltraşi, adaklar, kabartmalar, seramik ve nümizmatik vb. buluntular üzerinden izlemek mümkündür. Söz konusu kültürel etkileşimin izleri MS 4. yüzyıla, Kuşan Dönemi'ne kadar devam etmiştir.

Arkeolojik materyal, kültür kalıntıları bakımından mimari yapılar söz konusu olduğunda Hindistan'daki Bazira, Peukelaotis ve Taksila kentleri ön plana çıkmaktadır. İnşa edilen kentlerin planlarından, mimari yapılarından ve sanatsal mimari düzenlerinden hareketle kültürlerarası etkileşimler açık bir şekilde kendini belli etmektedir. Bu benzerliğin izlerini Ora, Peukelaotis ve Taksila kentlerinde ve Bala Hisar, Shaikhan Dheri, Bhir Höyüğü ve Sirkap yapılarında bulmak mümkündür.

Gandhara ve Pencap Bölgeleri'nde, özellikle de Peukelaotis ve Taksila'da ele geçen sikkelerde yaygın olarak Yunan tanrıları (Zeus, Apollon, Athena vb.) ve atribeleri (*kerykeion*, palmiye, *piloi*, *üçlü yaba* vb.), kahraman (mesela Herakles) figürlerinin yanı sıra yerel Hindu ve Budist tanrıları (Şiva, Buda vd.) ve sembolleri (mesela *dharmachakra*) tasvir edilmektedir. Nümizmatik bakımdan bu sikkeler, Yunan sanatı ve kültürünün Hint unsurlarıyla etkileşimini göstermektedir.

Seramik anlamında Bazira, Peukelaotis ve Taksila kentlerinde ele geçen seramikler, bölgedeki yoğun kültürel etkileşimin, özellikle de Yunan kültürünün etkisinin izlerini taşımaktadır. Bu seramik buluntuları, antik dönemde bölgeye hakim olan Yunan krallıklarının, özellikle de Büyük İskender'in seferleri sonucunda buraya yerleşen Greko-Baktria ve Greko-Hint krallıklarının varlığını yansıtan önemli bir arkeolojik belge niteliğindedir. Yunan kültürünün seramikler üzerindeki etkisi, Hellenistik sanata özgü mitolojik sahnelerin (mesela Dionysos alayları) ve Yunan ornamentlerinin (*palmet*, *meander*) sergilenmesinde açıkça görülmektedir. Ayrıca *skyphos*lar (Bala Hisar-Peukelaotis), *rhyton*lar (Shaikhan Dheri-Peukelaotis) ve balık tabakları (Bala Hisar-

Peukelaotis) , bölgenin kültürel entegrasyonunu ve Yunan kültürünün Hint kültürüyle birleşimini göstermektedir.

Gandhara ve Pencap kentlerinde bulunan kabartmalarda[1676] Dionysos alayları (*Mainades* ile Sarhoş Dionysos veya Silenos, *Mainades* ile Müzik Yapıp Dans Eden *Satyros*lar vb.), agonistik yarışlar (mesela *Güreşen ve Dans Eden Eroslar*) ve betimlenen figürlerin üzerinde *khiton*, *himation* gibi Yunan giysileri görülmektedir. Hint ve Hellenistik kültür arasındaki etkileşimi anlamak için değerli bir kaynak olan bu kabartmalar, aynı zamanda bölgenin sanatsal ve kültürel evrimini de yansıtmaktadır.

Gandhara, daha doğrusu Taksila (Sirkap) taş plakalarında da Yunan kültürünün etkisi net bir şekilde görülmektedir. Mesela Boğa kılığında Europa'yı kaçıran Zeus, elinde yıldırım demeti tutuyor, Aphrodite'nin doğumu, Eros'u cezalandıran Aphrodite, Dionysos alayı, Artemis yıkanırken Aktaeon tarafından izlenmesi ve Aktaeon'un cezalandırılması, Ketos'a binen Nereid vb. sahneler tasvir edilmektedir. Plakalar üzerindeki bu sahneler antik dönemdeki kültürel etkileşimi vurgulayarak Yunan mitolojisinin bölgedeki etkisini yansıtmaktadır.

Teolojik anlamda, Bazira, Peukelaotis ve Taksila gibi kentlerde, Yunan diniyle Hint inanış sistemi arasındaki senkretizasyon'un izleri Herakles, Dionysos, Apollon, Aphrodite, Athena, Dioskuroi, Dionysos alayları, *Satyros*lar, *Mainades*ler gibi Hellen pantheonundaki tanrılar ve mitolojik karakterler üzerinden belli olmaktadır. Ve Dionysos'un ön plana çıktığı görülmektedir.

Gandhara ve Pencap kentleri, özellikle Peukelaotis ve Taksila gibi kentler Batı ile Doğu arasındaki ticaret yollarının (İpek Yolu, Grand Trunk Yolu vb.) kavşak noktasında yer alıyordu. Bu durum, bölgedeki kentlerin zengin ticaret pazarlarına ev sahipliği yapmasına ve Yunan mal ve ürünlerinin yaygın olarak bulunmasına yol açmıştır. Özellikle İpek Yolu, Batı ile Hindistan arasındaki siyasi, sosyal-kültürel ve ekonomik etkileşimin en önemli aracısı olmuştur. Toplumlar arasındaki etkileşim savaş, göç ve ticaret yoluyla gerçekleşmektedir. İpek Yolu sadece bir ticaret yolu olarak görülse de aslında bundan daha fazlasıdır. Sadece ticaret ürünleri (baharat, tekstil, metal) değil, dini inançlar da taşınmıştır. Açıkçası, Bazira, Peukelaotis ve Taksila'da bulunan sikkeler, seramikler, kabartmalar ve taş plakalarda görüldüğü gibi, İpek Yolu yeni fikirlerin, yeni

[1676]Bulunduğu kentin adı tam olarak bilinmemektedir. Örn. kaynaklarda sadece Gandhara kabartması olarak geçmektedir.

dini inançların ve yeni ufukların etkisi altında kalarak gün yüzüne çıkmaktadır. Bunların yanı sıra, Attika standardına göre sikkelerin yaygın olarak basılması, Yunan Dünyası ile Hindistan arasındaki ticaretin standartlaşmasına katkıda bulunmuş ve ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmıştır. Bu da bölgenin ekonomik entegrasyonunu artırmıştır.

Peukelaotis ve Taksila'da ele geçen sikkeler üzerinde Yunanca lejantları, Yunan tanrıları ve sembollerinin bulunması, Yunan kültürünün etkisini yansıtmaktadır. Özellikle sikkeler üzerindeki yaygın olarak kullanılan lejantlar, Gandhara ve Pencap Bölgesi'ndeki halkların Yunanca'ya hakim olduğunu göstermektedir ve bu kültür MS 4. yüzyıla, Kuşan Dönemi'ne kadar devam etmiştir. Bu da Yunan ve Hint kültürünün senkretizmini yansıtmaktadır. Ayrıca, kabartmalarda yaygın olarak tasvir edilen Dionysos alayları, Dionysos ayin ve törenlerinin (*Dionysia, Lenai, Thyiades, Komos* vb.) varlığına işaret etmektedir.

Demografik anlamda da bu kültürlerarası etkileşimin izleri akrabalık ilişkileri üzerinden de izlenebilmektedir. Mesela Maurya ve Seleukos İmparatorluğu arasındaki bağları güçlendirmek için Seleukos I Nikator MÖ 300 yılında kızı Helena'yı Chandragupta Maurya ile evlendirmiştir. Bunun dışında dostluklarını pekiştirmek için yapılan bir barış antlaşmasında Seleukos, İndus'un batısındaki tüm toprakları Chandragupta Maurya'ya bırakmış ve Chandragupta da Seleukos'a Baktriya'nın bir kısmı da dâhil olmak üzere 500 fil vermiştir.

Son söz olarak her ne kadar Büyük İskender'in Hindistan Seferi uzun süreli olmasa da Yunan ve Hint topluluklarının birbirini tanımasını ve yüzyıllar boyunca iletişim ve etkileşim ağını yoğun bir şekilde sürdürmelerine vesile olmuştur. Bu durum bir bakıma İskender'in her zaman için umut ettiği ama kısa yaşam süresi içinde gerçekleştiremediği kosmopolit bir dünya yaratma fikrinin eğer yaşasaydı hayata geçirme yönünde başarılı bir şekilde gerçekleştirme olasılığının varlığına da delalet etmektedir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Aelian (1958). *Aelian: On the Nature of Animals, Book 12. 23*. (Trans: A.F. Scholfield), Harvard University Press.

Arrian (1813). *Arrian's History of the Expedition of Alexander the Great, and Conquest of Persia*. (Trans: Mr. Rooke), Second Edition, London.

Arrian (1884). *The Anabasis of Alexander*. (Trans: E.J. Chinnock), Vol. 3, London: Hodder and Stoughton.

Arrian (1976). *Anabasis of Alexander IV*. (Trans: P.A. Brunt), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London.

Arrian (1983). *Arrian: Anabasis of Alexander, Books V-VII, Indica*. (Trans: P.A. Brunt), Loeb Classical Library No. 269, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Arrian (1967). *Flavii Arriani I: Alexandri Anabasis*. (Ed: A.G. Roos), Teubner, Leipzig.

Arrianos (1945). *İskender'in Anabasisi I*. (Çev: Hayrullah Örs), İstanbul: Maarif Matbaası.

Arrianos (1949). *İskender'in Anabasisi II*. (Çev: H. Örs), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Diodorus (1935). *Diodorus of Sicily, In Twelve Volumes II, Books II (continued) 35-IV.58*. (Trans: C.H. Oldfather), Loeb Classical Library No. 303, London: William Heinemann Ltd., Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Diodorus (1952). *Diodorus Siculus, Library of History, Volume VII: Books 15.20-16.65*. (Trans: C.L. Sherman), Loeb Classical Library 389, Cambridge.

Diodorus (1963). *Diodorus of Sicily, The Library of History, Vol. VIII, Books XVI. 66-XVII.* (Trans: C.B. Welles), London: Harvard University Press.

El-Mas'udi (2010). *El-Masūdī's Historical Encyclopaedia, Entitled 'Meadows of Gold and Mines of Gems'*. (Trans: A. Sprenger), Nabu Press.

Faxian (1869). *Travels of Fah-Hian and Sung-Yun, Buddhist Pilgrims, From China to India (400 A.D. and 518 A.D.)*. (Trans: S. Beal), London: Trübner and Co.

Hiouen-Thsang (1857). *Mémoires Sur Les Contrées Occidentales, Traduits Du Sanscrit En Chinois, En L'An 648, Par Hiouen-Thsang*. (Trans: M.S. Julien), Vol. II, Paris: L'Imprimerie Impériale.

Homer. *Iliad*; *Odyssey*.

Justinus, M.J. (1853). *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. (Trans: J.S. Watson), London: Henry G. Bohn.

Kalhana (1900). *Kalhana's Rajatarangini: A Chronicle of the Kings of Kashmir*. (Trans: A. Stein), A. Constable.

Megasthenes, *Fragments* = A. Dahlquist (1962). *Megasthenes and Indian Religion: A Study in Motives and Types*. Stockholm.

Philostratus the Athenian (1870). *Flavii Philostrati Opera*. (Ed: C.L. Kayser), Vol. 1, Lipsiae: B. G. Teubneri.

Pliny (1855). *Pliny the Elder: The Natural History*, *Book VI: An Account of Countries, Nations, Seas, Towns, Havens, Mountains, Rivers, Distances, and Peoples Who Now Exist, or Formerly Existed, Chap. 25: The Ariani and the Adjoining Nations*. (Eds: J. Bostock and H.T. Riley), London: Taylor and Francis.

Pliny (1856). *The Natural History of Pliny, Vol. V*. (Trans: J. Bostock and H.T. Riley), London: Henry G. Bohn.

Pliny (1945).*Pliny, Natural History, Books 12-16*. (Ed: H. Rackham), Vol. IV, Loeb Classical Library 370, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Pliny (1967). *Pliny, Natural History, Books VIII-XI*. (Trans: H. Rackham), Vol. III, Loeb Classical Library No. 353, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Plutarch (1871). *Plutarch's Morals*. (Trans: W.W. Goodwin), Boston: Little, Brown, and Company.

Plutarch (1920). Pyrrhus. *Plutarch's Lives*. (Trans: B. Perrin), Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Rufus, Q.C. (1976). *Quintus Curtius Rufus: History of Alexander the Great of Macedon.* (Trans: J.C. Rolfe), Vol. II, Books VI-X, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Solinus, G.J. (2011). *Gaius Iulius Solinus and his Polyhistor*. (Trans: A. Apps), Sydney, Australia: Macquarie University.

Strabo. *Geography*.

Strabo (1903). *The Geography of Strabo*. (Eds: H.C. Hamilton and W. Falconer), Vol. XV, London. George Bell & Sons.

Strabo (1930). *The Geography of Strabo*. (Trans: H.L. Jones), Vol. VII, London: Willian Heinemann Ltd.; New York: G. P. Putnam's Sons.

Tsang, Hiuen (1884). *Si-yu-ki: Buddhist Records of the Western World, Volume 2*. (Ed. & Trans: S. Beal), London.

Xuanzang (1884). *Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World, Translation from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)*. (Trans: S. Beal), Routledge.

Xuanzang (1906). *Si-yu-ki: Travels of Fa-hian or Fo-Kwŏ-ki. The mission of Sung-Yun and Hwei-Săng [by Hsüan-chih Yang] Ta-T'ang si-yu-ki*. (Trans: S. Beal), K. Paul, Trench, Trübner & Company.

Xuanzang, *Xiyuki* = Xuanzang (1994). *Si-Yu-Ki: Buddhist Records Western World*. (Trans: S. Beal), Motilal Banarsidass Publishers Private Limited.

Modern Kaynaklar

Aalto, P. (1959). Madyam apeyam. *Jñānamuktāvalī: Commemoration Volume in Honour of Johannes Nobel*. (Ed: C. Vogel), 17-37.

Abbott, J. (1848). Some Account of the Battle Field of Alexander and Porus. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Eds: The Secretaries), Vol. XVII (II), Calcutta: Baptist Mission Press, 619-633.

Abbott, J. (1849). Addendum on the Battlefield of Alexander and Porus. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Eds: The Secretaries), Vol. XVIII (I), Calcutta: Baptist Mission Press, 176-178.

Abul Fazl (1949). *Ain-i-Akbari of Abul Fazl-I-Allami, Vol. II: A Gazetteer and administrative Manual of Akbar's Empire and past History of India*. (Trans: H.S. Jarrett), Second Edition, Calcutta: Royal Asiatic Society of Bengal.

Adcock, F.E. (1957). *The Greek and Macedonian Art of War*. Berkeley: University of California Press.

Africa, T.W. (1961). *Phylarchus and the Spartan Revolution*. Berkeley and Los Angeles.

Aftabachi, J. (2009). Tadhkiratu'l-wáqíát. *Three Memoirs of Humayun: A Bilingual Persian-English Text in Two Volumes. Gulbadan Begim's Humáyunnáma; Jawhar Áftábachí's Tadhkiratu'l-wáqíát; Báyazid Bayát's Táríkh-i Humáyún*. (Trans: W.M. Thackston), Mazda Publishers.

Agrawala, V.S. (1936). Acquisitions to the Mathurā Museum. *Annual Bibliography of Indian Archaeology for the year 1934*. Leiden, 13-15.

Agrawala, V.S. (1953). *India as known to Pāṇini: A Study of the Cultural Material in the Ashṭādhyāyī.* University of Lucknow.

Agrawala, V.S. (1963). *India as Known to Pāṇini: A Study of the Cultural Material in the Ashṭādhyāyī*. Prithvi Prakashan.

Ahmad, T. (2011). *Cultural Profile of Gandhāra: An Appraisal*. University of Peshawar: Institute of Archaeology and Anthropology, Faculty of Arts and Humanities.

Ahrabi, M. (2015). *Mahi, Mashra, Chhu and Late Kushan's Puzzle*! Papers on Late Kushana Studies, 1-24.

Ali, I. (1994). A Glance at the Archaeology of Charsadda District. *PUTAJ*, Vol. I, 17.

Ali, T., Coningham, R., Durrani, M. A., Khan, G.R. (1997-98). Preliminary Report of Two Seasons of Archaeological Investigations at the Bala Hisar of Charsada, NWFP, Pakistan. *Ancient Pakistan*, Vol. XII, 1-33.

Alishan, G.M. (1899). *Sissouan*. Venice: S. Lazare.

Allchin, F.R. (1964). An Inscribed Weight from Mathurā. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 7 (2), 201-205.

Allchin, B. (1979). The Agate and Carnelian Industry of Western India and Pakistan. *South Asian Archaeology 1975*. (Ed: Lohuizen-de Leeuw), Leiden, 91-105.

Allchin, B. (1993). *The Rise of Civilization in India and Pakistan*. Cambridge University Press.

Allchin, B. and Allchin, R. (1982). The Rise of Civilization in India and Pakistan. *Cambridge World Archaeology*. Cambridge University Press.

Allen, J. (1914). *Catalogue of the coins of the Gupta Dynasties and of Sasanka, king of Gauda*. The Trustees of the British Museum.

Allouche-Le Page, M.Th. (1956). *L'art Monétaire des Royaumes Bactriens: Essai d'interprétation de la symbolique religieuse gréco-orientale du IIIe au Ier s. av. J.C*. Paris.

Alonso-Núñez, J.M. (1987). An Augustan World History: The 'Historiae Philippicae' of Pompeius Trogus. *G & R*, 34, 56-72.

Altekar, A.S. (Ed.) (1953). *The Journal of the Numismatic Society of India*. Vol. XV, Part 1, White Lotus Press.

Altekar, A.S. (1965). *Education in Ancient India*. Sixth Edition, Nand Kishore & Bros.

Ambos, C. (2003). Nanaja-eine ikononographische Studie zur Darstellung einer altorientalischen Göttin in hellenistisch-parthischer Zeit. *Zeitschrift fur Assyrologie* 93, 231-272.

American Numismatic Society (1892). Early Macedonian Coins of the Pangaean District. *American Journal of Numismatics, and Bulletin of the American Numismatic and Archaeological Society*, Vol. 27, No. 2, 27-29.

Amery, C. and Curran, B. (2001). *Vanishing Histories: 100 Endangered Sites from the World Monuments Watch*. Harry N. Abrams.

Andronikos, M. (1988, first published 1984). *Vergina: The Royal Tombs and the Ancient City*. Athens.

Anson, E.M. (1984). The Meaning of the Term Makedones. *Ancient World*, 10, 67-68.

Anson, E.M. (2010). Why Study Ancient Macedonia and What This Companion is About. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 3-20.

Anspach, A.E. (1903). *De Alexandri Magni Expeditione Indica*. Leipzig.

Archibald, Z. (2010). Macedonia and Thrace. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 326-341.

Arielli, N. and Collins, B. (2013). *Transnational Soldiers: Foreign Military Enlistment in the Modern Era*. Palgrave Macmillan.

Arslan, M. (2017a). Seizures and Sieges of Byzantium in the Classical Period: From Pausanias until Philippus II. *Byzantion'dan Constantinopolis'e İstanbul Kuşatmaları*. (Ed: M. Arslan ve T. Kaçar), 1. Baskı, İstanbul, 1-37.

Arslan, M. (2017b). İskender'in Küçük Asya Seferi ve İssos Muharebesi: Antikçağ Tarihine Yön Veren Bir Muharebenin Portresi [The Asia Minor Campaign of Alexander and the Battle of Issus: Portrait of a Battle that Shaped Ancient History]. *Persler: Anadolu'da Kudret ve Görkem [The Persians - Power and Glory in Anatolia]*, 136-158.

Ashley, J.R. (1998). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 B.C*. McFarland & Company, Inc.

Ashley, J.R. (2004). *The Macedonian Empire: The Era of Warfare Under Philip II and Alexander the Great, 359-323 BC*. McFarland.

Asif, M.A. (2016). *A Book of Conquest: The Chachnama and Muslim Origins in South Asia*. Harvard University Press.

Asirvatham, S.R. (2009). The Roots of Macedonian Ambiguity in Classical Athenian Literature. *Macedonian Legacies: Papers on Macedonian Culture and History in Honor of Eugene N. Borza*. (Eds: T. Howe and J. Reammes), Claremont, 235-255.

Asirvatham, S.R. (2010). Perspectives on the Macedonians from Greece, Rome, and Beyond. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and Ian Worthington), Wiley-Blackwell, 99-124.

Austin, M.M. (2006). *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest*. Cambridge.

Avari, B. (2016). *India: The Ancient Past: A History of the Indian Subcontinent from c. 7000 BCE to CE 1200*. Routledge.

Bachhofer L. (1937). Pañcika und Hārītī - ΦΑΡΟ und ΑΡΔΟΧÞΟ. *Ostasiatische Zeitschrift* 13, 6-15.

Bachhofer, L. (1941). On the Greeks and Sakas in India. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 61 (4), 223-250.

Badian, E. (1958). The Eunuch Bagoas: A Study in Method. *CQ*, 8, 144-157.

Badian, E. (1960). The First Flight of Harpalus. *Historia*, 9, 245-246.

Badian, E. (1961). Harpalus. *JHS*, 81, 16-43.

Badian, E. (1965). The Administration of the Empire. *G.&R*, Vol. 12 (2), Cambridge University Press, 166-182.

Badian, E. (1982). Greeks and Macedonians. *Studies in the History of Art, Vol. 10: Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*. (Eds: B. Barr- Sharrar and E.N. Borza), Washington, 33-51.

Badian, E. (1987). Alexander at Peucelaotis. *The Classical Quarterly*, Vol. 37 (1), 117-128.

Bagnera, A. (2015). *The Ghaznavid Mosque and the Islamic Settlement at Mt. Raja Gira, Udegram*. Sang-e-Meel Publications.

Bahadar Khan, M., Hassan, M., Habibullah Khan Khattak, M., Faiz-ur-Rehman, M. and Aqleem Khan, M. (2002). *Bhir Mound: The First City of Taxila (Excavations Report 1998-2002)*. Lahore.

Bailey, H.W. (1980). A Kharoṣṭrī Inscription of Seṇavarma, King of Oḍi. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland 1*. 21-29.

Balmuth, Miriam S. (Ed.) (2001). *Hacksilber to Coinage: New Insights into the Monetary History of the Near East and Greece* (*Numismatic Studies No. 24)*. New York.

Bajpai, K.D. (1976). *Indian Numismatic Studies*. New Delhi: Abhinav Publications.

Baloch, N.A. and Rafiqi, A.Q. (1998). The Regions of Sind, Baluchistan, Multan and Kashmir: The Historical, Social and Economic Setting. *History of Civilizations of Central Asia, Volume IV: The Age of achievement: A.D. 750 to the end of the*

fifteenth century; Part One: The historical, social and economic setting. (Eds: M.S. Asimov and C.E. Bosworth), UNESCO, 297-322.

Banerjee, J.N. (2002). *The Development of Hindu Iconography*. Munshiram Manoharlal.

Banerji, R.D. (1920). The Kharosthi Alphabet. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 52 (2), 193-219.

Banga, I. (1978). *Agrarian System of the Sikhs: Late Eighteenth and Early Nineteenth Century*. New Delhi, Manohar Publications.

Barger, E. and Wright, P. (1941). *Excavations in Swat and Explorations in the Oxus Territories of Afghanistan, A Detailed Report of the 1938 Expedition*. Memoirs of the Archaeological Survey of India, 64, Calcutta.

Barringer, J.M. (1995). *Divine Escorts: Nereids in Archaic and Classical Greek Art*. Ann Arbor.

Barua, P.P. (2005). *The State at War in South Asia*. Lincoln and London: University of Nebraska Press.

Baums, S. (2019). A survey of place names in Gandhari inscriptions and a new oil lamp from Malakand. *The Geography of Gandharan Art: Proceedings of the Second International Workshop of the Gandhara Connections Project, University of Oxford, 22nd - 23rd March 2018*. (Eds: W. Rienjang and P. Stewart), Archaeopress, Oxford.

Baums, S. (2020). Inscriptions: Kharoṣṭhī and Brāhmī - 2. *Ceramics from the Excavations in the Historic Settlement at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai (Barikot), Swat, Pakistan (1984-1992), Part 1: The Study*. (Ed: L.M. Olivieri), Lahore: Sang-e-Meel Publications.

Bayly, S. (2001). *The New Cambridge History of India, IV. 3: Caste, Society and Politics in India from the Eighteenth Century to the Modern Age*. Cambridge University Press.

Beal, S. (1969). *Buddhist Records of Western Asia*. Delhi: Oriental Books Corporation.

Beal, S. (1981) [1884]. *Si-Yu-ki: Buddhist Records of the Western World, Translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Beal, S. (1884). Kingdom of Tseh-kia (Takka). *Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World, Translation from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D. 629)*. Vol. I, London: Trübner & Co., 165-173.

Bechert, H. (1986). Die Lebenszeit des Buddha: das älteste feststehende Datum der indischen Geschichte? *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen: Philologisch-historische Klasse*. Vandenhoeck & Ruprecht.

Beeton, S.O. (1871). *Beeton's Classical Dictionary: A Cyclopaedia of Greek and Roman Biography, Geography, Mythology, and Antiquities.* Ward, Lock and Company.

Behrendt, K.A. (2007). *The Art of Gandhara in the Metropolitan Museum of Art*. New York.

Behrendt, K.A. (2007). *The Art of Gandhara in the Metropolitan Museum of Art*. New Heaven, London.

Bellew, H.W. (2001). *A General Report on the Yusufzais*. Lahore: Sang-e- Meel Publications.

Bellier, P., Bondoux, R.C., Cheynet, J.C., Geyer, B., Grélois, J.P. and Kravari, V. (1986). *Paysages de Macédoine*. Paris.

Bellinger, A.R. (1955). Proceedings of the Royal Numismatic Society. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 15, No. 45, xiii-xxviii, 275.

Bentley, J.H., Ziegler, H.E., Streets-Salter, H., Benjamin, C. (2015). *Traditions & Encounters: A Global Perspective on the Past*. New York: McGraw-Hill.

Bernal, M. (1987, 1991 ve 2006). *Black Athena*. 3 Vols., Rutgers University Press.

Bernard, P. (1969). Quatrieme campagne de fouilles a Aikhanoum (Bactriane). *CRAI*, 338-341.

Bernard, P. and Jullien, Ch.-P. (1982). Haltères votives de lutteurs dans le Gandhara. *Studia Iranica 11* (*Mélanges offerts à Raoul Curiel*), 33-47.

Berthelot, A. (1930). *L'Asie centrale et sud-orientale d'après Ptolémée*. Paris.

Bevan, E.R. (1911). Philip II: King of Macedonia. *Encyclopædia Britannica*. (Ed: H. Chisholm, Vol. 21). Cambridge University Press, 377.

Beveridge, A.S. (1922). *Babur-nama*. London.

Bhat, M.R. (1996). *Varāhamihira's Bṛhat Saṁhitā*. Part I & II, Motilal Banarsidass.

Bhattacharyya, N.N. (1996). *History of the Śākta Religion*. New Delhi: Munshiram Manoharlal.

Bhattacharyya, N.N. (1999). *The Indian Mother Goddess*. New Delhi: Manohar.

Bianchi, U. (1958). *Zaman i Ōhrmazd: Lo Zoroastrismo nelle sue origini e nella sua essenza*. Torino.

Biardeau, M. (1972). *Clefs pour la pensée hindoue*. Seghers, Vichy.

Bivar, A.D.H. (1951). The Bactra Coinage of Euthydemus And Demetrius. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 11, No. 41, 22-39.

Blanchet, J.-A. (Ed. Sec.) (1894). *Revue Numismatique*. Third Series, Vol. 12, Paris.

Blech, M. (1982). *Studien zum Kranz bei den Griechen*. Religions-geschichtliche Versuche und Vorarbeiten 38, Berlin.

Blet-Lemarquand, M. (2009). Premières Frappes Locales De L'Inde Du Nord-Ouest: L'apports Des Analyses Élémentaires. *Trésors D'Orient: Mélanges Offerts À Rika Gyselen*, Paris, 27-38.

Boardman, J. (1994). *The Diffusion of Classical Art in Antiquity*. London.

Bolon, C. (1992). *Forms of the Goddess Lajjā Gaurī in Indian Art*. University Park: Pennsylvania State University Press.

Bonfante, L. (2003). *Etruscan Dress*. Johns Hopkins University Press.

Bopearachchi, O. (1991). *Monnaies gŕco-bactriennes et indo-grecques: catalogue raisonń*. Paris: Bibliothèque Nationale.

Bopearachchi, O. (2001). Some Interesting Coins from the Pandayale Hoard. *ONS Newsletter* No. 169, 19-21.

Bopearachchi, O. (2009). Premières Frappes Locales De L'Inde Du Nord-Ouest: Nouvelles Données. *Trésors D'Orient: Mélanges Offerts À Rika Gyselen*, Paris, 39-50.

Bopearachchi, O. (2015). Some Interesting Coins from the Pandayale Hoard. *From Bactria to Taprobane, Selected Works of Osmund Bopearachchi, Vol. I: Central Asian and Indian Numismatics*. Manohar, 439-444.

Bopearachchi, O. (2015). Was Indo-Greek Artemidoros the Son of Indo-Scythian Maues?: Amluk Dara Hoard Revisited. *From Bactria to Taprobane, Selected Works of Osmund Bopearachchi, Vol. I: Central Asian and Indian Numismatics*. Manohar, 471-485.

Bopearachchi, O. and Rahman, A. (1995). *Pre-Kushana Coins in Pakistan*. Islamabad.

Bopearachchi, O., Landes, C. and Sachs, C. (Ed.) (2003). *De l'Indus`l'Oxus: archńologie de l'Asie centrale: catalogue de l'exposition*. Lattes: Association imago-musée de Lattes.

Borza, E.N. (1979). Malaria and the Ecology of Central Macedonia. *AJAH*, 4, 102-124.

Borza, E.N. (1990, 1992). *In the Shadow of Olympus: The Emergence of Macedon*. Princeton University Press.

Borza, E.N. (1999). *Before Alexander: Constructing Early Macedonia*. Claremont.

Bose, N.K. (1932). Some Aspects of Traditional Indian Culture. *Journal of Asiatic Studies*. Kolkata (Old Calcutta).

Bosworth, A.B. (1972). Arrian's Literary Development. *Classical Quarterly*, 22 (1), 163-185.

Bosworth, A.B. (1977). Alexander and Ammon. *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, *Studies presented to Fritz Schachermeyr on the occasion of his 80. birthday*. (Ed: Konrad H. Kinzl), De Gruyter.

Bosworth, A.B. (1981). A Missing Year in the History of Alexander the Great. *The Journal of Hellenistic Studies*, 17-39.

Bosworth, A.B. (1996b). Hieronymus 1. *Oxford Classical Dictionary*, Oxford.

Bosworth, A.B. (2002). *The Legacy of Alexander: Politics, Warfare and Propaganda under the Successors*. Oxford.

Boyce, M. (1982/2011). Ābān Yašt. *Encyclopædia Iranica*. (Ed: E. Yarshater).

Boyce, M., Chaumont, M.L. and Bier, C. (1989/2011). Anāhīd. *Encyclopædia Iranica*. (Ed: E. Yarshater).

Brancaccio, P. and Xinru, L. (2009). Dionysus and Drama in the Buddhist art of Gandhara. *Journal of Global History*, 4, 219-244.

Braund, D. and Wilkins, J. (2000). *Athenaeus and His World: Reading Greek Culture in the Roman Empire*. Exeter.

Breasted, J.H. (1944). *Ancient Times, A History of Early World: An Introduction to the Study of Ancient History and the Career of Early Man*. Ginn and Company.

Briant, P. (2002). *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*. Eisenbrauns.

Briant, P. (2005). History of the Persian Empire (550-330 BC). *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. (Eds: J. Curtis and N. Tallis), Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 12-17.

Briant, P. (2012). *Alexander the Great and His Empire: A Short Introduction*. Princeton University Press.

Briggs, J. (1908). *History of the Rise of the Mahomedan Power in India, Till the year A.D. 1612. Translated from the Original Persian of Mahomed Kasim Ferishta*. Vol. I, Calcutta: R. Cambray & Co., 485 vd.

Brixhe, C. and Panayotou, A. (1994). Le macédonien. *Langues indo- européennes*. (Ed: F. Bader), Paris, 205-220.

Broucke, P.B.J.F. (1994). Tyche and the fortune of cities in the Greek and Roman world. *An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 35-49.

Brown, C.J. (2005). *Coins of India*. New Delhi, Chennai: Asian Educational Services.

Brunt, P.A. (1963). Alexander's Macedonian Cavalry. *JHS*, 83, 27-46.

Brunt, P.A. (1983). *Arrian: Anabasis of Alexander, Books V-VII, Indica*. Loeb Classical Library No. 269, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Buchthal, H. (1945). The Western Aspects of Gandhara Sculpture. *Proceedings of the British Academy* 31, 151-176.

Buckler, J. (2000). Demosthenes and Aeschines. *Demosthenes: Statesman and Orator*. (Ed: I. Worthington), London, 114-158.

Burkert, W. (1985). *Greek Religion*. (Trans: J. Raffan), Oxford.

Burkert, W. (1992). *The Orientalizing Revolution: Near Eastern Influence on Greek Culture in the Early Archaic Age*. Harvard University Press.

Burkert, W. (2000). Migrating gods and syncretisms: forms of cult transfer in the Ancient Mediterranean. *Mediterranean Cultural Interaction: the Howard Gilman International Conferences II*. (Ed: A. Ovadiah), 1-21.

Burn, A.R. (1952). Notes on Alexander's Campaigns, 332-330. *JHS*, 72, 81-91.

Burnes, A. (1834). *Travels into Bokhara; Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia; Also, Narrative of a Voyage on the Indus, From the Sea to Lahore, With Presents from the King of Great Britain; Performed under the Orders of the Supreme Government of India, In the Years 1831, 1832, and 1833*. Vol. I, London: John Murray.

Burnes, A. (1835). *Travels into Bokhara; Containing the Narrative of a Voyage on the Indus, From the Sea to Lahore, With Presents from the King of Great Britain; And Account of a Journey from India to Cabool, Tartary, and Persia; Performed of the Orders of the Supreme Government of India, In the Years 1831, 32, and 33*. Vol. II, London: John Murray.

Burnes, A. (2012). *Travels into Bokhara: A Voyage up the Indus to Lahore and a Journey to Cabool, Tartary and Persia*. Eland.

Burnouf, E. (1876). *Introduction A L'Histoire Du Buddhisme Indien*. Paris: Maisonneuve Et Cie.

Burrison, J.A. (2017). *Global Clay: Themes in World Ceramic Traditions*. Indiana University Press.

Burstein, S.M. (2003). The Legacy of Alexander: New Ways of Being Greek in the Hellenistic Period. *Crossroads of History: The Age of Alexander*. (Eds: W. Heckel and L.A. Tritle), Claremont, 217-242.

Bury, J.B. (2015). *A History of Greece: To the Death of Alexander the Great*. Cambridge University Press.

Bussagli, M. (1951). Royauté, guerre et fecondité: à propos d'une monnaie kuṣāṇa. *Revue de l'histoire des religions* 140, 129-154.

Bussagli, M. (1984). Variabilità di valori nel "sistema" delle "coppie" in epoca kuṣāṇa e in Asia Centrale. *Incontro di religioni in Asia tra il III e il X secolo d.C*. (Ed: L. Lanciotti), 115-146.

Bussagli, M. (1996). *L'Art du Gandhara*. Livre de Poche.

Callieri, P. (1993b). Excavations of the IsMEO Italian Archaeological Mission at the Historic Settlement of Bir-kot-ghwandai, Swat, Pakistan: 1990-91 Campaign. *South Asian Archaeology 1991*. (Eds: A.J. Gail and G.J.R. Mevissen), Stuttgart, 339-348.

Callieri, P. (1995). The North-West of the Indian subcontinent in the Indo-Greek Period: The Archaeological Evidence. *In the Land of the Gryphons: Papers on Central Asian archaeology in antiquity (Monografie di Mesopotamia)*. (Ed: A. Invernizzi), Le Lettere, 293-308.

Callieri, P. (1997). *Seals and Sealings from the North-West of the Indian Subcontinent and Afghanistan (4th Century BC-11th Century AD): Local, Indian, Sassanian, Graeco-Persian, Sogdian, Roman*. Napoli: Istituto Universitario Orientale, Istituto Italiano per l'Africa e l'Oriente.

Callieri, P. (2000). Decorated Pottery from the IsIAO Excavations at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai (Swat, Pakistan, 2nd cent. B.C.-15th cent. AD). South Asian Archaeology 1997. (Eds: M. Taddei and G. De Marco), Serie Orientale Roma 90 (2), Rome, 857-876.

Callieri, P. (2004). India ii. Historical geography: The ancient frontier with Iran, *Encyclopaedia Iranica*, XIII (1), 8-10.

Callieri, P. (2007). Barikot: An Indo-Greek Urban Center in Gandhara. *On the Cusp of an Era: Art in the Pre-Kuṣāṇa World*. (Ed: D.M. Srinivasam), Leiden-Boston, 133-164.

Callieri, P. & Filigenzi, A. (1984). Excavations and Researches in Swat Valley: Bīr-kot-ghwandai. *East and W*est, 34 (4), 484-500.

Callieri, P., Filigenzi, A. and Stacul, G. (1990). Bir-Kot-Ghwandai, Swat: 1987 Excavation Campaign. *Pakistan Archaeology*, 25, 183-192.

Callieri, P., Brocato, P., Filigenzi, A., Nascari, M. and Olivieri, L.M. (1992). *Bir-kot-ghwandai 1990-1992: A Preliminary Report on the Excavations of the Italian Archaeological Mission, IsMEO*. Napoli.

Callieri, P., Colliva, L., Micheli, R., Nasir, A. and Olivieri, L.M. (2000). Bir-kot-ghwandai, Swat, Pakistan. 1998-1999 Report. *East and West*, 50 (1-4), 191-226.

Canali De Rossi, F. (2004). *Iscrizioni dello Estremo Oriente Greco: un repertorio, Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien*. Bd. 65, Bonn.

Carney, E.D. (2000). *Woman and Monarchy in Macedonia*. University of Oklahoma Press.

Caroe, O. (1958). *The Pathans, 550 B.C-A.D. 1957*. London.

Caroe, O. (1965). *The Pathans, 550 B.C.-A.D. 1957*. London: Macmillan & Co. Ltd.

Carter, E. (1994). Bridging that gap between the Elamites and the Persians in Southeastern Khuzestan. *Achaemenid History 8: Continuity and Change*. (Ed: H. Sancisi-Weerdenburg), Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden, 65-95.

Carter, M.L. (1968). Dionysiac Aspects of Kushān Art. *Ars Orientalis*, 7, 121-146.

Carter, M.L. (1982). Bacchants of Mathura: New Evidence of Dionysiac Yaksha Imagery from Kushan Mathura. *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 69, 247-257.

Carter, M.L. (1985). A numismatic reconstruction of Kushano-Sasanian history. *American Numismatic Society, Museum Notes* 30, 215-261.

Carter, M.L. (1992). Dionysiac Festivals and Gandharan Imagery. *Res Orientales*. 4, 51-60.

Carter, M.L. (2010a). The evolution of the Goddess with the cornucopia. *South Asian Archaeology 2007: Proceedings of the 19th Meeting of the European Association of South Asian Archaeology in Ravenna, Italy, July 2007*. (Ed: P. Callieri and L. Colliva), BAR International Series 2133, 53-59.

Carter, M.L. (2010b). Nanā with crescent Kuṣāṇa numismatic imagery. *From Turfan to Ajanta: Festschrift for Dieter Schlinglof on the Occasion of his Eightieth Birthday*. (Ed: E. Franco and M. Zin, Vol. I), 141-150.

Cartledge, P. (2002). *Sparta and Lakonia: A Regional History, 1300-362 B.C*. New York: Routledge.

Cartledge, P. (2011). *Ancient Greece: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Casson, L. (1989). *The Periplus Maris Erythraei*. Princeton.

Cat. Bonn-Berlin-Zürich, 2008: *Gandhara, Das buddhistische Erbe Pakistans, Legenden, Klöster und Paradiese, Ausstellungskatalog 2008-2010, Bonn, Berlin, Zürich*. (Ed: Ch. Luczanits), Mainz.

Cat. Tokyo, 2003: *Alexander the Great, East-West Cultural Contacts from Greece to Japan, Tokyo National Museum, August 5-October 5*. Tokyo.

Cawkwell, G. (1978). *Philip II of Macedon*. London: Faber & Faber.

Cawthorne, N. (2004). *Alexander the Great*. London: Haus Publishing.

Chakrabarti, D.K. (1988). *A History of Indian Archaeology from the Beginning to 1947*. New Delhi.

Chakravarti, U. (1985). Towards a Historical Sociology of Stratification in Ancient India, Evidence from Buddhist Sources. *Economic and Political Weekly*, 20 (9), 356-360.

Champion, J. (2014). *Antigonus the One-Eyed: Greatest of the Successors*. Pen and Sword, 1-10.

Chandra, P. (1970). *Stone Sculpture in the Allahabad Museum: A Descriptive Catalogue*. Poona.

Charak, S.D.S. (1978). *History and Culture of Himalayan States, Volume 1: Himachal Pradesh*. New Delhi: Light & Life Publishers.

Chattopadhyay, B. (1977). *Coins and Icons: A Study of Myth and Symbols in Indian Numismatic Art*. Punthi Pustak.

Chattopadhyay, B. (1979). *The Age of the Kushāṇas: A Numismatic Study*. Calcutta.

Chattopadhyaya, S. (1968). *Early History of North India*. Calcutta.

Chattopadhyaya, S. (1970). *Evolution of Hindu sects up to the time of Samkaracarya*. Munshiram Manoharlal, New Delhi.

Chaudhuri, N. (1948). Liṅga Worship in the Mahābhārata. *The Indian Historical Quarterly*. (Ed: N.N. Law), Vol. XXIV (1-4), 269-292.

Chinnock, E.J. (1893). *Arrian's Anabasis of Alexander, and Indica*. London: George Bell & Sons and New York.

Chisholm, H. (1911). Amyntas II. *Encyclopædia Britannica*. Vol. 1, Cambridge University Press, 900-901.

Christesen, P. and Murray, S.C. (2010). Macedonian Religion. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 428-445.

Chopra, S.N. (1973). A hoard of punch-marked coins from Sugh. *Journal of the Numismatic Society of India* 35, 39-47.

Clauson, G.L.M. (Jan., 1930). Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part I: Text of Inscriptions Discovered at the Niya Site, 1901 by A.M. Boyer, E.J. Rapson, E. Senart; Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part II: Text of Inscriptions Discovered at the Niya, Endere, and Lou-lan Sites, 1906-07 by A.M. Boyer, E.J. Rapson, E. Senart;Kharoṣṭhī Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan. Part III: Text of Inscriptions Discovered at the Niya and Lou-lan Sites, 1913-14 by E.J. Rapson, P.S. Noble. *JRAS*. Cambridge University Press, 203-204.

Cole, J. (Review) (1981). A History of Macedonia, Volume 2 by N. G. L. Hammond and G. T. Griffith. *Phoenix*, Vol. 35, No. 3, 262-267.

Cohen, G.M. (2013). *The Hellenistic Settlements in the East from Armenia and Mesopotamia to Bactria and India*. University of California Press.

Colledge, M.A.R. (1977). *Parthian Art*. London: Paul Elek.

Coloru, O. and Olivieri, L.M. (2019). Mount Aornos and the Operations of the Macedonian Army in Swat: Sources and Archaeological Data. *Pakistan Heritage*, 11, 93-106.

Coningham, R.A.E. (2004). *Charsadda: The British-Pakistani Excavations at the Bala Hisar*. Society for South Asian Studies (British Academy) Monograph 5, Oxford: Archaeopress.

Coningham, R.A.E. and Batt, C. (2007). Dating the Sequence. *Charsadda: The British-Pakistani Excavations at the Bala Hisar*. (Eds: R.A.E. Coningham and I. Ali Society for South Asian Studies Monograph No. 5, BAR International Series 1709, Archaeopress, Oxford, 93-98.

Coningham, R.A.E., Ali, I. and Naeem, M. (2007a). The Unglazed Ceramic Objects. *Charsadda: The British-Pakistan Excavations at the Bala Hisar*. (Eds: R.A.E. Coningham and I. Ali), Society for South Asian Studies Monograph No. 5, BAR International Series 1709, 99-149.

Coningham, R.A.E., Young, R. and Ali, I. (2007b). The Regional Synthesis: A Conclusion. *Charsadda: The British-Pakistan Excavations at the Bala Hisar*. (Eds: R.A.E. Coningham and I. Ali), Society for South Asian Studies Monograph No. 5, BAR International Series 1709, 259-270.

Connor, W.R. (1967). History without Heroes: Theopompus' Treatment of Philip of Macedon. *GRBS*, 8, 133-154.

Corvisier, J.-N. (1991). *Aux origines du miracle Grec*. Paris.

Cook, J.M. (1985). The Rise of the Achaemenids and Establishment of Their Empire. *The Cambridge History of Iran*. (Ed: Ilya Gershevitch), Vol. 2, Cambridge University Press, 200-291.

Coomaraswamy, A.K. (1926). The Indian Origin of the Buddha Image. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 46, 165-170.

Cosmopoulos, M.B. (1992). *Macedonia: An Introduction to its Political History*. Winnipeg: Manitoba Studies in Classical Civilization.

Court, M.A. (1836). Extracts translated from a Memoir on a Map of Peshdwar and the country comprised between the Indus and the Hydaspes, the Peucelaotis and Taxila of ancient geography. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal, Vol. V*, (Ed: James Prinsep), Calcutta: Baptist Mission Press.

Crawley, R. (1910). *History of the Peloponnesian War*. BiblioBazaar.

Crespo, E. (2012). Languages and dialects in Ancient Macedon. *Ancient Macedonia: Language, History, Culture. Centre for Greek Language*. (Ed: G.K. Giannakis), Thessaloniki: Centre for the Greek Language, 121-132.

Creswell, K.A.C. (1958). *A Short Account of Early Muslim Architecture*. Penguin Books.

Cribb, J. (1990). Numismatic evidence for Kushano-Sasanian chronology. *Studia Iranica* 19 (2), 151-193.

Cribb, J. (1977). Indo-Scythian silver coins from Pakistan. *Coins Hoards*, Vol. III, No. 305, The Royal Numismatic Society, London, 108-113.

Cribb, J. (1983). Investigating the introduction of coinage in India: A review of recent research. *JNSI* 45, 80-101.

Cribb, J. (1997). Shiva images on Kushan and Kushano-Sasanian coins. *Studies in Silk Road Coins and Culture, Papers in Honour of Professor Ikuo Hirayama on his 65th Birthday*. (Ed: K. Tanabe, J. Cribb and H. Wang), 11-66.

Cribb, J. (2010). The Kidarites, the numismatic evidence. *Coins, art and chronology. II: The first millennium C.E. in the Indo-Iranian borderlands*. (Ed: M. Alram *et. al*.), Vienna: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 91-146.

Cribb, J. (2018). *Problems of Chronology in Gandhāran Art: Proceedings of the First International Workshop of the Gandhāra Connections Project, University of Oxford, 23rd-24th March, 2017*. University of Oxford The Classical Art Research Centre Archaeopress.

Cribb, J. and Donovan, P. (2014). *Kushan, Kushano-Sasanian, and Kidarite Coins A Catalogue of Coins From the American Numismatic Society by David Jongeward and Joe Cribb with Peter Donovan*. New York: The American Numismatic Society.

Crossland, R.A. (1982). Linguistic Problems of the Balkan Area in the Late Prehistoric and Early Classical Periods. *CAH*, 3 (1), Cambridge, 834-849.

Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie II*. Paris: E. Leroux.

Cunningham, A. (1854). Coins of Indian Buddhist Satraps, with Greek inscriptions. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. XXIII, Calcutta, 679-714.

Cunningham, A. (1863a). Remarks on the Bactro-Pali Inscription from Taxila. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Ed: The Secretaries, Vol. XXXII, No. 2), Calcutta: Baptist Mission Press.

Cunningham, A. (1866). Coin of The Indian Prince Sophytes, A Contemporary of Alexander The Great. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 6, 220-231.

Cunningham, A. (1869). Coins of Alexander's Successors in the East (Continued). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 9, 121-153.

Cunningham, A. (1869). Coins of Alexander's Successors in the East. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 9, 217-246.

Cunningham, A. (1869). Coins of Alexander's Successors in the East (Continued). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 9, 293-318.

Cunningham, A. (1870). Coins of Alexander's Successors in the East (Continued). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 10, 65-90.

Cunningham, A. (1870). Coins of Alexander's Successors in the East (Continued). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 10, 205-236.

Cunningham, A. (1871a). *The Ancient Geography of India, Vol. I: The Buddhist Period, Including the Campaigns of Alexander, And the Travels of Hwen-Thsang*. London: Trübner and Co.

Cunningham, A. (1871b). *Archaeological Survey of India, Vol. II: Four Reports Made During the Years, 1862-63-64-65*. Simla: Government Central Press.

Cunningham, A. (1872). Coins of Alexander's Successors in the East. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 12, 157-185.

Cunningham, A. (1873). Coins of Alexander's Successors in the East (Conclusion). *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 13, 187-219.

Cunningham, A. (1875). *Archaeological Survey of India, Report for the year 1872-73*. Vol. V, Calcutta.

Cunningham, A. (1881). Belies from Ancient Persia in Gold, Silver, and Copper, Part 1: History, Literature, &c., No. III & IV. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. L, 151-186.

Cunningham, A. (1888). Coins of the Indo-Scythians. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 8, 199-248.

Cunningham, A. (1890). Coins of the Sakas. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 10, 103-172.

Cunningham, A. (1891). *Coins of Ancient India*. London.

Cunningham, A. (1892). Coins of the Kushâns, or Great Yue-Tl Class C. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 12, 40-82.

Cunningham, A. (1924). *Ancient Geography of India*. Calcutta.

Cunningham, A. (1996). *Coins of Medieval India*. Oriental Books Reprint Corporation.

Cunningham, A. (2000). Pushkalavati or Peukelaotis. Four reports made during the years 1862-63-64-65. *Archaeological Survey of India, Vol. II: Report of 1863-64*. New Delhi, 89-90.

Czuma, S.J. (1985). *Kushan sculpture: Images from early India*. Cleveland: Cleveland Museum of Art and Indiana University Press.

Dahmen, K. (2010). The Numismatic Evidence, 'The Cities'. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I.Worthington), Wiley-Blackwell, 41-62.

Dandamayev, M.A. (1994). Media and Achaemenid Iran. *History of Civilizations of Central Asia: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations, 700 B.C. to A.D. 250*. (Ed: J. Harmatta), UNESCO, 35-59.

Dandrow, E. (2017). Ethnography and Identity in Strabo's Geography. *The Routledge Companion to Strabo*, 113-124.

Danforth, L.M. (1997). *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*. Princeton University Press.

Dani, A.H. (1963). Pushkalavati, The Lotus City. *Peshawar University Archaeological Guide Series No. 1: Pushkalavati*. Department of Archaeology, University of Peshawar.

Dani, A.H. (1965-66). Shaikhan Dheri Excavation, 1963 & 1964 Seasons: In search of the second city of Pushkalavati. *Ancient Pakistan* 2, 17-214.

Dani, A.H. (1967). Timargarha and the Gandharan Grave Culture. *Ancient Pakistan* 3, 22-90.

Dani, A.H. (1968-69). Excavation at Chatpat. *Ancient Pakistan*. Vol. IV, 65-102.

Dani, A.H. (1971). *Ancient Pakistan: Bulletin of the Department of Archaeology University of Peshawar, Vol. V, 1970-71*. Department of Archaeology, University of Peshawar.

Dani, A.H. (1986). *The Historic City of Taxila*. Paris and Tokyo, UNESCO.

Dani, A.H. (1995). *Peshawar: Historic City of the Frontier*. Lahore.

Dani, A.H. and Litvinsky, B.A. (1996). The Kushano-Sasanian kingdom. *History of Civilizations of Central Asia, Vol. 3: The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750*. (Ed: B.A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi), 103-118.

Dani, A.H. and Harmatta, J. (1999). *History of Civilizations of Central Asia*. Motilal Banarsidass.

Daniélou, A. (2003). *A Brief History of India*. Simon and Schuster.

Dar, S.R. (1979). Toilet Trays from Gandhāra and Beginning of Hellenism in Pakistan. *Journal of Central Asia* 2, 141-184.

Dar, S.R. (1984). *Taxila and the Western World*. Lahore.

Dasgupta, K.K. (1974). *A Tribal History of Ancient India: A Numismatic Approach*. Nababharat Publishers.

Dasti, H.F. (1998). *Multan, A Province of the Mughal Empire (1525-1751)*. Royal Book.

Dosuna, J.M. (2012). Ancient Macedonian as a Greek dialect: A critical survey on recent work. *Ancient Macedonia: Language, History, Culture. Centre for Greek Language*. (Ed: G.K. Giannakis), Thessaloniki: Centre for the Greek Language, 133-146.

Dájí, B. (1865). Facsimile, Transcript, and Translation of the "Sah" or Rudra Dámá Inscription on a Rock at Junagur; also of one of Skandagupta on the northern face of the Rock; with some brief Remarks on the Sah, Gupta, and Valabhi Dynasties. *The Journal of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society, Vol. VII: 1861-62, 1862-63*, (Ed: The Secretary), Bombay, 118-121.

De La Hoste, E.P. (1840). Report on the Country between Kurrachee, Tatta, and Sehwan, Scinde. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*, (Ed: The Secretary), Vol. IX (II), Calcutta: Bishop's College Press, 907-916.

de Luca, G. and Ziegenaus, O. (1968). *Das Asklepieion.* AvP XI. 1, Berlin.

Del Bo, A. and Bignami, D.F. (2014). *Sustainable Social, Economic and Environmental Revitalization in Multan City: A Multidisciplinary Italian-Pakistani Project*. Springer.

de. Miroschedji, P.N., Desse-Berset, P.N. and Kervran, M. (1987). Fouilles du Chantier Ville Royale II a Suse Séleicide, Parthe et Islamique. *Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran* 15, 11-133.

Demitsas, M.G. (1896). *`Η Μακεδονία*. Athens.

Dergachev, V.A. and Dolukhanov, P.M. (2007). The Neolithization of the North Pontic Area and the Balkans in the Context of the Black Sea Floods. *The Black Sea Flood Question*: *Changes in Coastline, Climate, and Human Settlement*. (Eds: V.

Yanko-Hombach, A.S. Golbert, N. Panin and P.M. Dolukhanov), Dordrecht, 489-518.

Dey, N.L. (1927). *The Geographical Dictionary of Ancient and Mediaeval India*. Luzac & Co.

Deydier, H. (1950). *Contribution à l'étude de l'art du Gandhāra*. Paris.

De Sélincourt, A. (2003). *Herodotus, The Histories*. Penguin Book.

Dhavalikar, M.K. (1997). *Indian Protohistory*. Books & Books.

Diakonoff, I. M. (1985). Media. *The Cambridge History of Iran 2*. (Ed: Ilya Gershevitch), Cambridge: Cambridge University Press.

Di Castro, A.A. (2005). *The barbarisation of Bactria. Cultural Interaction in Afghanistan, c. 300 BCE to 300 CE*. 1-18.

Di Castro, A.A. (2007). Of Handles and Names: Remarks on Wrestlers' Weights. *East and West*, 57, 367-375.

Di Castro, A.A. (2008). Archaeology of the goddess: an Indian paradox. *The Iconic Female. Goddesses of India, Nepal and Tibet*. (Ed: J.B. Bapat and I. Mabbett), 21-41.

Di Castro, A.A. (2012a). Aspects of the Indian fortune. *Prācyaprajñāpradīpa: Professor Dr. Samaresh Bandyopadhyay Felicitation Volume on Early Indian History and Culture*. (Ed: I. Mabbett), Kolkata: Forum for the Felicitation of Professor Dr Samaresh Bandyopadhyay and the North American Institute for Oriental and Classical Studies, 172-184.

Di Castro, A.A. (2012b). Hestia, a Tabula Iliaca and Poseidon's trident: Symbols' adaptations of some Bactrian and Gandhāran Divinities. *ASCS 33 Selected Proceedings (2012)*. (Ed: E. Anagnostou-Laoutides), 1-20.

Di Castro, A.A. (2015). Goat heads and goddesses in Swāt, Gandhāra and Kashmir and connected problems. *Asian Horizons: Giuseppe Tucci's Buddhist, Indian, Himalayan and Central Asian Studies*. (Ed: A.A. Di Castro and D. Templeman), 263-295.

Di Castro, Andrea (Angelo Andrea) (2017). Crowns, Horns and Goddesses, Appropriation of Symbols in Gandhāra and Beyond. *Conceiving the Goddess, Transformation and Appropriation in Indic Religion*. (Eds: J.B. Bapat, I. Mabbett), Monash University Publishing, 25-55.

Diserens, H. (1993). La statue de Brār (Kaśmīr) retrouvée. *Arts Asiatiques* 48, 72-85.

Dittmann, R. (1984). Problems in the Identification of an Achaemenian and Mauryan Horizon in North Pakistan. *AMI* 17, Berlin, 155-193.

Dodge, T.A. (2004). *Alexander*. Da Capo Press.

Dohen, E.H. (1941). Die Phiale. *AJA* 45, 125-127.

Dowson, J. (1863). On a newly discovered Bactrian Pali Inscription; and on other Inscriptions in the Bactrian Pali Character. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. Vol. XX, London: Bernard Quaritch.

Dowson, J. (1867). *The History of India*. Vol. I, London: Trübner and Co.

Droysen, J.G. (1836 ve 1843). *Geschichte des Hellenismus*. 2 Bände, Hamburg.

Droysen, J.G. (1877). *Geschichte des Hellenismus 1: Geschichte Alexanders des Grossen*. Gotha.

Dueck, D. (2000). *Strabo of Amasia: A Greek Man of Letters in Augustan Rome*. London.

Duff, T. (1999). *Plutarch's Lives: Exploring Virtue and Vice*. Oxford.

Edson, C.F. (1970). Early Macedonia. *Ancient Macedonia 1*. (Eds: B. Laourdas, C. Makaronas), Thessaloniki, 17-44.

Edson, C.F. (1972). *Inscriptiones Graecae 10.2.1*. Berlin.

Edwards, G.R. (1975). *Corinthian Hellenistic Pottery*. Corinth VII, III, Princeton.

Eggermont, P.H.L. (1970). Alexander's Campaign in Gandhara and Ptolemy's List of Indo-Scythian Towns. *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 1, 63-123.

Eggermont, P.H.L. (1975). *Alexander's Campaign in Sind and Baluchistan*. Liuven: Orientalia Lovaniensia Analecta.

Eggermont, P.H.L. (1984a). Ptolemy, the Geographer, and the People of the Dards: Alexander in Buner, the Aornus Problem and the Dards of Dyrta. *Journal of Central Asia*, VII (1), 73-123.

Eggermont, P.H.L. (1984b). Ptolemy the Geographer and the People of the Dards. *Orientalia Lovaniensia Periodica*, 15, 191-233.

Eggermont, P.H.L. (1993). Alexander's Campaign in Southern Punjab. *Orientalia Lovaniensia Analecta*, Belgium: Peeters Publishers.

Ejaz, M. (2020). *People's History of Punjab*. Wichaar Publication.

Eder, W. and Renger, J. (2006). *Chronologies of the Ancient World: Names, Dates, and Dynasties*. Boston: Brill.

Elliot, H.M. (1849). *Bibliographical Index to the Historians of Muhammedan India, Vol. I: General Histories*. Calcutta.

Elphinstone, M. (1819). *Account of the Kingdom of Caubul, And Its Dependencies in Persia, Tartary, and India; Comprising A View of the Afghaun Nation, And A History of the Dooraunee Monarchy*. Vol. I, London.

Eltsov, P.A. (2008). *From Harappa to Hastinapura: A Study of the Earliest South Asian City and Civilization*. Brill: American School of Prehistoric Research Monograph Series.

Engels, J. (2010). Macedonians and Greeks. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), 81-98.

Erdosy, G. (1990). Taxila: Political History and Urban Structure. *South Asian Archaeology 1987*. (Eds: P. Callieri and M. Taddei), Serie Orientale Roma 66/2, Rome, 657-674.

Errington, E. (1987). Tahkāl: The Ninteenth-Century Record of Two Lost Gandhāra Sites. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*. Vol. 50 (2), 301-324.

Errington, E. (2003). A Survey of Late Hoards of Indian Punch-marked Coins. *The Numismatic Chronicle (1966-)*, Vol. 163, 69-121

Errington, E. and Cribb, J. (1992). *The Crossroads of Asia, Transformation in image and symbol, An Exhibition at the Fitzwilliam Museum, Cambridge, 6 October-13 December 1992*. Cambridge.

Errington, E. and Curtis, V.S. (2007). *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*. British Museum Press.

Errington, E., Cribb, J. and Claringbull, M. (Ed.) (1992). *The Crossroads of Asia: Transformation in Image and Symbol in the Art of Ancient Afghanistan and Pakistan*. Cambridge: Ancient India and Iran Trust.

Errington, R.M. (1974). Macedonian 'Royal Style' and Its Historical Significance. *The Journal of Hellenic Studies* 94, 20-37.

Errington, R.M. (1990). *A History of Macedonia*. (Trans: C. Errington), University of California Press.

Esin, U. (1982). Tülintepe Excavations, 1974. *Keban Projesi 1974-1975 Calışmaları*, Ankara, 132-133.

Faccenna, D. and Gullini, G. (1962). *Reports of the Campaigns 1956 - 1958 in Swat (Pakıstan), Mingora: Site of Butkara I and Udegram*. Rome: Instituto Poligrafico Dello Stato.

Faccenna, D. and Taddei, M. (1962-64). *Sculptures from the Sacred Area of Butkara I (Swāt, W. Pakistan)*. Roma: Istituto poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato.

Fairservis, W.A. (1971). *The Roots of Ancient India: The Archaeology of Early Indian Civilization*. London: George Allen & Unwin, Ltd.

Falk, H. (2001). The yuga of Sphujiddhvaja and the era of the Kuṣâṇas. *Silk Road Art and Archaeology* VII, 121-136.

Falk, H. (2004). The Kaniṣka era in Gupta records. *Silk Road Art and Archaeology* X, 167-176.

Falk, H. (2009). The name of Vema Takhtu. W. Sundermann. *Iranica 17: Exegisti monumenta - Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams*. (Ed: W. Sundermann, A. Hintze and F. de Blois), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 105-116.

Falk, H. (2010). Libation Trays from Gandhara. *Bulletin of the Asia Institute*, New Series, Vol. 24, 89-113.

Falk, H. and Bennett, C. (2009). Macedonian Intercalary Months and the Era of Azes. *Acta Orientalia* 70, 197-215.

Faure, P. (1982). *La vie quotidienne des armées d'Alexandre*. Paris.

Filigenzi, A. and Stacul, G. (1985). Excavations at Bir-kot Ghwandai. *E & W*, 35 (4), 430-439.

Fischer, K. (1985). How Were the Love-Scenes on Gandharan Stupas Interpreted by Contemporary Worshippers? *South Asian Archaeology 1983*. (Eds: J. Schotsmans and M. Taddei), 2 Vols., Naples, 629-639.

Fleet, J.F. (1878). *Pali, Sanskrit and Old Canarese Inscriptions from the Bombay Presidency and Parts of the Madras Presidency and Maisur*. London: George Edward Eyre and William Spottiswood.

Fleet, J.F. (1882, 1895). *The Dynasties of the Kanarese Districts of the Bombay Presidency from the Earliest Historical Times to the Muhammadan Conquest of A.D. 1318*. Bombay: The Government Central Press.

Fleet, J.F. (1908). The Introduction of the Greek Uncial and Cursive Characters into India. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 179, 177-186.

Fleet, J.F. (1960, 1889). *Inscriptions of the Early Gupta Kings and Their Successors*. Varanasi (India): Indological Book House.

Fleming, D. (1996). The Achaemenid Material. *Excavations at Kandahar 1974 and 1975: The first two seasons at Shahr-I Kohna (Old Kandahar) conducted by the British Institute of Afghan Studies*. (Eds: A.W. McNicoll and W. Ball) BAR 641, Oxford, 365-389.

Flight, W. (1868). On the Chemical Composition of a Bactrian Coin. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 8, 305-308.

Flood, F.B. (2009). *Objects of Translation: Material Culture and Medieval "Hindu-Muslim" Encounter*. Princeton University Press.

Flood, G.D. (1996). *An Introduction to Hinduism*. Cambridge University Press.

Flower, M.A. (1994). *Theopompus of Chios: History and Rhetoric in the Fourth Century B.C.* Oxford.

Fornara, C.W. (1983). *Archaic Times to the End of the Peloponnesian War*. Cambridge.

Fossing, P. (1937). Drinking Bowls of Glass and Metal from the Achaemenian Time. *Berytus* 4, 121-129.

Foucher, M.A. (1901). Notes sur la géographie ancienne du Gandhāra (Commentaire à un chapitre de Hiuen-Tsang). *Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient*, 322-369.

Foucher, A. (1902). Notes sur la géographie ancienne du Gandhâra. *BEFEO*, II, 1-50.

Foucher, A. (1905). *L'Art Gréco-Bouddhique Du Gandhâra, Tome I: Étude sur les origines de l'influence classique dans l'art bouddhique de l'Inde et de l'Extrême-Orient*. Paris.

Foucher, A. (1905-1951). *L'art gréco-bouddhique du Gandhâra*. 2 Vols., Paris.

Foucher, A. (1942). *La Vieille Route de l'Inde de Bactres à Taxile*. Paris.

Fowler, R.L. (1998). Genealogical Thinking, Hesiod's Catalogue, and the Creation of the Hellenes. *PCPS*, 44, 1-19.

Fox, R.L. (1973). *Alexander the Great*. Penguin.

Francfort, H.P. (1979). Les palettes du Gandhara. *Mémoires de la Délégation Archéologique Française en Afghanistan*, XXIII, Paris.

Francfort, H.P. (1984). *Fouilles d'Aï Khanoum, III. Le sanctuaire du temple` niches indentes 2, Les trouvailles*. Paris: De Boccard.

Francfort, H. (1988). Central Asia and Eastern Iran. *The Cambridge Ancient History*. (Eds: John Boardman, N.G.L. Hammond, D.M. Lewis, M. Ostwald), Vol. 4, Cambridge University Press, 165-193.

Fraser, P.M. (1960). Two studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World. *Oath*, 3, 1-54.

Fraser, P.M. (1967). Current Problems Concerning the Early History of the Cult of Sarapis. *Opusc. Athen.*, 7, 23-45.

Fraser, P.M. (1985). *Ptolemaic Alexandria*. Oxford University Press.

Fraser, P.M. and Matthews, E. (2005). *A Lexicon of Greek Personal Names 4*, *Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea.* Oxford.

Frye, R.N. (1984). *The History of Ancient Iran*. München: C. H. Beck.

Fukai, S. (1960). The Artifacts of Hatra and Parthian Art. *East and West* 11, 135-181.

Fuller, J.F.C. (1960). *The Generalship of Alexander the Great.* New Brunswick.

Fussman, G. (1988). Une statuette gandharienne de la déesse Śrī'. *Annali dell'Istituto Universitario Orientale* 48, 1-9.

Fussman, G. (1989). The Māṭ devakula: a new approach to its understanding. *Mathurā: The Cultural Heritage*. (Ed: D.M. Srinivasan), 193-199.

Fussman, G. (1993a). Ménandre l'Indo-grec ou Paul Demiéville revisité. *Journal Asiatique*, 1-2, 61-138.

Fussman, G. (2001). L'inscription de Rabatak, la Bactriane et les Kouchans. *La Bactriane au carrefour des routes et des civilisations de l'Asie central*. (Ed: P. Leriche, C. Pidaev, M. Gelin and K. Abdoullaev), 251-291.

Fussman, G. (2020). Inscribed Pottery: Kharoṣṭhī and Brāhmī - 1. *Ceramics from the Excavations in the Historic Settlement at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai (Barikot), Swat, Pakistan (1984-1992)*, *ACT-Field School Reports and Memoirs, Special Volume 2*. (Eds: P. Callieri and L.M. Olivieri), Lahore.

Gail, A.J. (1991). On the Beginning of Figurative Representation in Indian Art. *South Asian Archaeology 1991*. (Eds: A.J. Gail and J.R. Mevissen). Stuttgart, 427-436.

Gandhi, R. (2013). *Punjab: A History from Aurangzeb to Mountbatten*. Aleph Book Company.

Gardner, P. (1877). *The Parthian Coinage*. London.

Gardner, P. (1879). New Coins from Bactria. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 19, 1-12.

Gardner, P. (1880). On Some Coins of Syria and Bactria. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 20, 181-191.

Gardner, P. (1881). Coins from Central Asia. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 1, 8-12.

Gardner, P. (1886). *The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum*. (Ed: R.S. Poole), London.

Gardner, P. (1887). New Greek Coins of Bactria And India. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 7, 177-184.

Gardner, P. (1929). *The Coins of the Greek and Scythic Kings of Bactria and India in the British Museum*. London: Gilbert & Rivington Ltd.

Gardner, P. and Howorth, H.H. (1879). Coins from Kashgar. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Vol. 19, 274-281.

Garrick, H.W.B. (1885). Report of a Tour Through Behar, Central India, Peshawar and Yusufzai in 1881-1882. *Archaeological Survey of India*, Vol. XIX, Calcutta.

Gazerani, S. (2015). *The Sistani Cycle of Epics and Iran's National History: On the Margins of Historiography*. Brill.

Georgiev, V.I. (1966). *Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee*. Roma.

Geus, K. and Thiering, M. (2014). Common Sense Geography and Mental Modelling: Opening the Stage. *Common Sense Geography and Mental Modelling*. (Eds: K. Geus and M. Thiering), Berlin, 2-10.

Ghirshman, R. (1954, Repr. 1961). *Iran: From the Earliest Times to the Islamic Conquest*. Penguin Books.

Ghirshman, R. (1974). Un tétradrachme d'Andragoras de la collection de M. Foroughi. *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History: Studies in Honour of George C. Miles*. (Ed: D.K. Kouymjian), 1-18.

Ghirshman, R. (1982) [1962]. *Arte Persiana: Parti e Sassanidi*. Milano: Rizzoli.

Ghose, M. (2006). Nana: the "original" goddess on the lion. *Journal of Inner Asian Art and Archaeology* 1, 97-112.

Ghose, S. (2004). *Legend of Ram: Antiquity to Janmabhumi Debate*. Bibliophile South Asia.

Ghosh, A. (1947-1948). Taxila (Sirkap) 1944-45. *Ancient India* 4, 66-79.

Ghosh, S. (2008). Hellenism in the Indo-Iranian Borderlands: Images from Archaeology and Text. *Archaeology of Early Historic South Asia*. (Eds: G. Sengupta and S. Chakraborty), New Delhi, 69-79.

Gibbon, E. (1776, Repr. 1906). The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. (Ed: J.B. Bury), Vol. XI, New York: Fred De Fau & Company.

Gibson, A.C. (1901). *Buddhist Art in India, Translated from the 'Handbuch' of Prof. Albert Grönwedel*. London.

Gigon, O. (1987). *Librorum Deperditorum Fragmenta*, *Aristotelis Opera ex Recensione Immanuelis Bekker*. Vol. 3, Berlin.

Gildemeister, I. (1838). *Scriptorum Arabum De Rebus Indicis Loci Et Opuscula Inedita*. Bonnae: H. B. König.

Gilley, D.L. and Worthington, I. (2010). Alexander the Great, Macedonia and Asia. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 186-207.

Giri, K. (2004). Decorated Trays from the Gandhara Region. *Buddhism and Gandhara Art*. (Ed: R. C. Sharma and P. Ghosal), 159-161.

Giuliano, L. (2004). Studies in early Śaiva iconography: (I) the origin of the triśūla and some related problems. *Silk Road Art and Archaeology* 10, 51-96.

Gjerstad, E. (1953). *SwCyprusExp IV, Part 2: The Cypro-Geometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*. Stockholm, 405-460.

Glover, W.J. (2008). *Making Lahore Modern: Constructing and Imagining a Colonial City*. University of Minnesota Press.

Gnoli, G. (1967). *Ricerche storiche sul Sīstān antico*. IsmeoRepMem X, Roma.

Gnoli, G. (1980). *Zoroaster's Time and Homeland*. IUO, Dipartimento di Studi Asiatici, *Series Minor* VII, Naples.

Godard, A. (1962). *Art of Iran*, *Translated from the French (L'Art de l'Iran) by Michael Heron, Edited by Michael Rogers*. Arthaud, Paris.

Godley, A.D. (2010). *Herodotus of Halicarnassus, The Histories*. Pax Librorum.

Goetz, H. (1964). *The art of India: Five thousand years of Indian art*. Crown.

Goetz, H. (1974). Studies in the History of Religion and Art of Classical and Medieval India. *Schriftenreihe des Südasien-Instituts der Universität Heidelberg* 16, Wiesbaden.

Goswami, J. (1979). *Cultural History of Ancient India: A Socio-economic and Religio-cultural Survey of Kapiśa and Gandhāra*. Agam Kala Prakashan.

Gounaropoulou, L. and Hatzopoulos, M.B. (1998). *Epigraphes Kato Makedonias I*. Athens.

Goyal, S. (1999). The Origin and Antiquity of Coinage in India. *Annals of the Bhandarkar Oriental Research Institute*, Vol. 80, No. 1/4, 125-154

Goyala, Ś. (1995). *The Dynastic Coins of Ancient India*. Kusumanjali Prakashan.

Göbl, *R. (*1968*). Sasanidische Numismatik*. Braunschweig.

Göbl, R. (1984). *System und Chronologie der Münzprägung des Kušānreiches*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

Graninger, D. (2010). Macedonia and Thessaly. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 306-325.

Green, P. (1991). *Alexander of Makedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Green, P. (2013). *Alexander of Macedon, 356-323 B.C.: A Historical Biography*. University of California Press.

Greenwalt, W. (1985). The Introduction of Caranus into the Argead King List. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 43-49.

Greenwalt, W.S. (2010). Macedonia, Illyria and Epirus. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 279-305.

Grenet, F., and Marshak, B. (1998). Le mythe de Nana dans l'art de la Sogdiane. *Arts Asiatiques* 53, 5-18.

Grewal, J.S. (1990, Repr. 1994, 1998). *The New Cambridge History of India, II.3: The Sikhs of the Punjab*. Revised Edition, Cambridge University Press.

Grewal, J.S. (2004a). Historical Geography of the Punjab. *Journal of Punjab Studies*, Vol. 11 (1), 1-18.

Grewal, J.S. (2004b). *Social and Cultural History of the Punjab: Prehistoric, Ancient and Early Medieval*. Manohar.

Grierson, G.A. (1919). *Linguistic Survey of India*, *Vol. VIII, Part 1: Indo-Aryan Family*. Calcutta.

Griffith, R.T.H. (1896). *The Hymns of the Rigveda*. 2nd Edition, Benares: E.J. Lazarus and Co.

Grigorij F. II'in (1958). *Drevnej indijskij gorod Taksila*. Moscow.

Grijalvo, E.M. (2014). «Greek Religion» in Strabo. *Athenaeum* 102/2, 429-443.

Grote, G. (1852). *History of Greece*. John Murray.

Grunwedel, A. (1901). *Buddhist Art in India*. (Trans: Agnes C. Gibson, Rev: Jas Burgess), London: Bernard Quaritch, 162 vd.

Gullini, G. (1958). Marginal Note on the Excavations at the Castle of Udegram: Restoration Problems. *E & W*, 9 (4), 329-348.

Gullini, G. (1962). Udegram. *Reports on the Campaigns 1956-58 in Swat (Pakistan)*. (Eds: D. Faccenna & G. Gullini), Rome.

Gunter, A.C. and Jett, P. (1992). *Ancient Iranian Metalwork in the Arthur M. Sackler Gallery and the Freer Gallery of Art*. Washington DC.

Gupta, P.L. (1958). The City Goddess of Pushkalāvatī. *Journal of the Numismatic Society of India*, Vol. XX, Part I, 68-70.

Gupta, P.L. (1980). *The Roots of Indian Art*. Delhi: B.R. Publishing.

Gupta, S.P. (2003). *Kushāṇa Sculptures from Sanghol (lst-2nd Century A.D.)*. Vol. 1, New Delhi.

Habib, I. and Thakur, V.K. (2003). *The Vedic Age*. New Delhi.

Habicht C. (1997). *Athens from Alexander to Antonyak.* (Trans: D.L. Schneider), Cambridge.

Hall, J. (1997). *Ethnic Identity in Greek Antiquity*. Cambridge.

Hall, J. (2001). Contested Ethnicities: Perceptions of Macedonia within Evolving Definitions of Greek Identity. *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*. (Ed: I. Malkin), Cambridge, 159-186.

Hamilton, R.W. (1966). A Silver Bowl in the Ashmolean Museum. *Iraq* 28, 1-17.

Hamilton, J.R. (1984). *Arrian: The Campaigns of Alexander*. Harmondsworth.

Hammond, N.G.L. (1966). The Kingdoms in Illyria circa 400-167 B.C. *The Annual of the British School at Athens* 61, 239-266.

Hammond, N.G.L. (1967). *Epirus*. Oxford.

Hammond, N.G.L. (1972). *A History of Macedonia 1: Historical Geography and Prehistory*. Oxford.

Hammond, N.G.L. (1980b). *Alexander the Great: King, Commander and Statesman*. Noyes Press.

Hammond, N.G.L. (1983a). Travels in Epirus and South Albania before World War II. *Ancient World*, 1 & 2, 13-46.

Hammond, N.G.L. (1983c). The Lettering and the Iconography of 'Macedonian' Coinage. *Ancient Greek Art and Iconographyak*. (Ed: W.G. Moon), 245-258.

Hammond, N.G.L. (1986). *A History of Greece to 322 B.C*. Clarendon Press.

Hammond, N.G.L. (1989, Repr. 1992). *The Macedonian State: The Origins, Institutions and History*. Oxford.

Hammond, N.G.L. (1993b). The Lettering and the Iconography of 'Macedonian' Coinage. *Collected Studies 2*. (Ed: N.G.L. Hammond), Amsterdam, 117-130.

Hammond, N.G.L. (1994). *Philip of Macedon*. Johns Hopkins University Press.

Hammond, N.G.L. (1995). Connotations of 'Macedonia' and 'Macedones' until 323 B.C. *CQ*, 45, 120-128.

Hammond, N.G.L. (1997). What May Philip Have Learnt as a Hostage at Thebes? *GRBS*, 38, 355-372.

Hammond, N.G.L (1997b). *Collected Studies: Further studies on various topics*. A.M. Hakkert.

Hammond, N.G.L. and Griffith, G.T. (1979). *A History of Macedonia, Volume II: 550-336 B.C.* Oxford: Clarendon Press.

Harding, P.E. (1985). *From the End of the Peloponnesian War to the Battle of Ipsus*. Cambridge.

Hardy, R.S. (1853). *A Manual of Buddhism, In Its Modern Development*. London: Partridge and Oakey.

Harle, J.C. (1990). Artefacts of the Historical Period from Bannu. *South Asian Archaeology, 1987: Proceedings of the Ninth International Conference of the Association of South Asian Archaeologists in Western Europe, Held in the Fondazione Giorgio Cini, Island of San Giorgio Maggiore, Venice*. Part 2, Rome, 643-655.

Harmatta, J. (1961). Cušanica. *Acta Orientalia Hungaricae* 11, 191-220.

Harmatta, J. (1994). Languages and Scripts in Graeco-Bactria and the Saka Kingdoms. *History of Civilizations of Central Asia II: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*. (Ed: J. Harmatta), Paris, 397-416.

Harmatta, J. (1999). Alexander the Great in Central Asia. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 39 (1-4), 129-136.

Harmatta, J. (1999b). Languages and scripts in Graeco-Bactria and the Saka Kingdoms. *History of civilizations of Central Asia*. (Ed: J. Harmatta, B.N. Puri, G.F. Etemadi, Vol. 2), Delhi: Motilal Banarsidass Publishing House.

Harmatta, J., Puri, B.N., Lelekov, L., Humayun, S. and Sircar, D.C. (1994). Religions in the Kusana Empire. *History of Civilizations of Central Asia, Vol. 2: The Development of Sedentary and Nomadic Civilizations: 700 B.C. to A.D. 250*. (Ed: J. Harmatta, B.N. Puri and G.F. Etemadi), 313-329.

Harrison, H.S. (1929). *War and the Chase: A Handbook to the Collection of Weapons of Savage, Barbaric, and Civilized Peoples*. 2nd Edition, London County Council.

Hatzopoulos, M.B. (1980). *Philip of Macedon*. Athens.

Hatzopoulos, M.B. (1991). *Actes de vente d'Amphipolis*. Athens.

Hatzopoulos, M.B. (1994). *Cultes et rites de passage en Macédoine*. Athens/Paris.

Hatzopoulos, M.B. (1996). *Macedonian Institutions under the Kings*. 2 Vols., Athens.

Hatzopoulos, M.B. (2000). L'histoire par les noms' in Macedonia. *Greek Personal Names: Their Value as Evidence*. (Eds: S. Hornblower and E. Matthews), Oxford, 99-117.

Hatzopoulos, M.B. (2020). *Ancient Macedonia*. De Gruyter.

Hatzopoulos, M.B. and Loukopoulou, L.D. (1992). *Recherches sur les marches orientales des Téménides (Anthémonte-Kalindoia) 1*. Athens, 71-73.

Hatzopoulos, M.B., Knoepfler, D. and Marigo-Papadopoulos, V. (1990). Deux sites pour Méthone de Macédoine. *BCH*, 114, 639-668.

Hatzopoulos, M.B. (2017). Recent Research in the Ancient Macedonian Dialect: Consolidation and New Perspectives. *Studies in Ancient Greek Dialects: From Central Greece to the Black Sea*. (Eds: G.K. Giannakis, E. Crespo and P. Filos), Walter de Gruyter, 299-328.

Haughton, H.L. (1940). The Shaikhano Dheri Hoard, March 1940. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 20, No. 78, 123-126.

Haughton, H.L. (1942). The Bajaur Hoard of 1942. *The Journal of the Numismatic Society of India, Vol. IV*. (Ed: A.S. Altekar and R.G. Gyani). Bombay.

Haughton, H.L. (1943). A Note on the Distribution of Indo-Greek Coins. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 3, No. 1/4, 50-59.

Haughton, H.L. (1946). Notes on Greek and Kushan Coins from N.W. India. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 6, No. 3/4, 141-145.

Head, D. (1992). *The Achaemenid Army*. Montvert Publication.

Heckel, W. (1980). Marsyas of Pella, Historian of Macedon. *Hermes*, 108, 444-462.

Heckel, W. (2003). *The Wars of Alexander the Great, 336-323 BC*. Taylor & Francis/ Routledge.

Heckel, W. (2008). *Who's Who in the Age of Alexander the Great: Prosopography of Alexander's Empire*. John Wiley & Sons.

Heitland, W.E. and Raven, T.E. (1879). Alexander in India: A Portion of the History of Quintus Curtius. *Pitt Press Series*. Cambridge University Press.

Helms, S. (1997). *Excavations at Old Kandahar 1976 and 1977 Conducted on Behalf of the Society for South Asian Studies (Society for Afghan Studies): Stratigraphy, Pottery and Other Finds*. Society for South Asian Studies Monograph 1, British Archaeological Reports, International Series 686. Oxford.

Henning, W.B. (1947). Two Manichaean Magical Texts with an Excursus on the Parthian Ending - ēndēh. *BSOAS*, XI, 37-66.

Herzfeld, E. (1930). *Memoirs of the Archaeological Survey of India*. *No. 38: Kushano-Sassanian Coins*.

Hestrin, R. and Stern, E. (1973). Two 'Assyrian' Bowls from Israel. *IEJ* 23, 152-155.

Hilgenberg, L. and Kirfel, W. (1941). *Vāgbhatas Aṣṭāṅga-hṛdaya- samhitā : Ein altindisches Lehrbuch der Heilkunde, Aus dem Sanskrit ins Deutsche übertragen mit Einleitung, Anmerkungen und Indices*. Leiden.

Hill, J.E. (2009). *Through the Jade Gate to Rome: A Study of the Silk Routes during the Later Han Dynasty, 1st to 2nd Centuries CE*. BookSurge, Charleston, South Carolina.

Hillenbrand, R. (1994). *Islamic Architecture: Form, Function, and Meaning*. New York: Columbia University Press.

Hoeï-Li and Yen-Thsong (1853). *Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang Et De Ses Voyages Dans L'Inde, Depuis L'An 629 Jusqu'En 645*. (Trans: S. Julien), Vol. I, Paris: L'Imprimerie Impériale.

Hoffmann, H. (1961). The Persian Origin of Attic Rhyta. *Antika Kunst* 4, 21-26.

Hoffner, H.A. (1969). The "City of Gold" and the "City of Silver". *Israel Exploration Journal* 19, 178-180.

Hogarth, D.G. (1897). *Philip and Alexander of Macedon: Two Essays in Biography*. New York: Charles Scribner's Sons.

Hogarth, D.G. (1911). Halicarnassus. *Encyclopaedia Britannica.* (Ed: Hugh Chisholm), Vol. 12, Cambridge University Press, 837-838.

Hope, T. (1962). *Costumes of the Greeks and Romans*. New York: Dover Publications.

Hornblower, J. (1981). *Hieronymus of Cardia*. Oxford.

Hornblower, S. (1996). *A Commentary on Thucydides 2*. Oxford.

Hornblower, S. (2004). *Thucydides and Pindar: Historical Narrative and the World of Epinikian Poetry*. Oxford University Press.

Hornblower, S. and Spawforth, A. (2014). Hellenism, Hellenization. *The Oxford Companion to Classical Civilization*. Oxford University Press, 359-362.

Howe, T. (2017), Plain tales from the hills: Illyrian influences on Argead military development. *The History of the Argeads: New Perspectives*. (Eds: S. Müller, T. Howe, H. Bowden and R. Rollinger), Wiesbaden, 99-113.

Howes Smith, P.H.G. (1986). A Study of Ninth-Seventh Century Metal Bowls from Western Asia. *IrAnt* 21, 1-88.

Howgego, C. (1995). *Ancient History from Coins*. London.

Hrouda, B. (1962). Tell Halaf IV: Die Kleinfunde aus historischer Zeit. Berlin.

Hultzsch, E. (1925). Inscriptions of Asoka. *Corpus Inscriptionum Indicarum* I. Oxford: Clarendon Press.

Humbach, H. (1975). Vayu, Siva und der Spiritus Vivans im ostiranischen Synkretismus. *Acta Iranica* 4, 399-408.

Huntington, J.C. and Bangdel, D. (2003). *The Circle of Bliss: Buddhist Meditational Art*. Serindia Publications, Inc.

Hutchison, J. and Vogel, J.Ph. (1994). *History of the Panjab Hill States, Volume 1*. New Delhi - Madras: Asian Educational Services.

Ibn Mubarak, Abu Al-Fazl (2014). *Ayeen Akbery Or, The Institutes of the Emperor Akber*. (Trans: F. Gladwin), Vol. 2, Cambridge University Press.

Iliffe, J.H. (1935). A Tell Fara Tomb Group Reconsidered. *QDAP* 4, 182-186.

Ingholt, H. (1957). *Gandhāra Art in Pakistan*. New York: Pantheon Books.

IsMEO Activities (1972). Archaeological Mission in Pakistan. *East and West*, 22 (3-4), 384.

IsMEO Activities (1980). Aligrama. *East and West*, 30 (1-4), 202-204.

IsMEO Activities (1981). Aligrama. *East and West*, 31 (1-4), 176-177.

Elisa Iori (2018). *The Gandharan Region (NW Pakistan) from the Late Iron Age to the Hellenistic Period: A Study in the Rise of a Complex Culture Across Local Traditions, Iranism and Hellenism Based on Ceramics*.

Jacoby, F. (1923-58). *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Berlin-Leiden.

Jaiswal, S. (1967). *The Origin and Development of Vaishnavism (200 B.C. - A.D. 500)*. Delhi.

Jakobsson, J. (2010). A Possible New Indo-Greek King Zoilos III, and an Analysis of Realism on Indo-Greek Royal Portraits. *Numismatic Chronicle* 170, 35-51.

James, M.R. (1924). Acts of Thomas. *The Apocryphal New Testament*. (Trans: M.R. James), Oxford: Clarendon Press.

Jansari, S. (2018). The Sophytes Coins: from the Punjab to Bactria and back again. *The Numismatic Chronicle (1966-)*, Vol. 178, 71-98.

Jansari, S. (2021). Two Sides of the Coin: From Sophytes to Skanda-Kārttikeya. *The Graeco-Bactrian and Indo-Greek World*. (Ed: R. Mairs), Routledge, 487-498.

Jarus, O. (29 April 2016). Buddhist Sculptures Discovered in Ruins of Ancient Shrine. *Live Science.*

Jayapalan, N. (2022). *History of India: From The Earliest Times to The 20th Century (4 Volumes)*. Atlantic Publishers and Distributors.

Järve, M., Saag, L., Scheib, C.L., Pathak, A.K., Montinaro, F., Pagani, L., Flores, R., Guellil, M., Saag, L., Tambets, K., Kushniarevich, A., Solnik, A., Varul, L., Zadnikov, S., Petrauskas, O., Avramenko, M., Magomedov, B., Didenko, S., Toshev, G., Bruyako, I., Grechko, D., Okatenko, V., Gorbenko, K., Smyrnov, O., Heiko, A., Reida, R., Sapiehin, S., Sirotin, S., Tairov, A., Beisenov, A., Starodubtsev, M., Vasilev, V., Nechvaloda, A., Atabiev, B., Litvinov, S., Ekomasova, N., Dzhaubermezov, M., Voroniatov, S., Utevska, O., Shramko, I., Khusnutdinova, E., Metspalu, M., Savelev, N., Kriiska, A., Kivisild, T., Villems, R. (11 July 2019). Shifts in the Genetic Landscape of the Western Eurasian Steppe Associated with the Beginning and End of the Scythian Dominance. *Current Biology*, 29 (14), 2430-2441.

Jenkins, G.K. (1955). Indo-Scythic Mints. *The Journal of the Numismatic Society of India*. (Vol. 17, Part 2), Bombay: The Numismatic Society of India Prince of Wales Museum, 1-26.

Jenkins, G. K. (1959). The Apollodotus Question: Another view. *The Journal of the Numismatic Society of India, 21-22*. Numismatic Society of India, 20-33.

Jenkins, G.K. and Narain, A. (1957). *The coin-types of the Saka-Pahlava kings of India*. Numismatic Notes and Monographs No. 4, Varanasi.

Jensen, E. (2018). *Barbarians in the Greek and Roman World*. Hackett Publishing.

Jettmar, K. (1979). Rock-carvings and stray finds in the mountains of north Pakistan: archaeology before excavation. *South Asian Studies 1977*. (Ed: M. Taddei), Istituto Universitario Orientale, Naples, 917-926.

Jettmar, K. (1991). The art of the northern nomads in the Upper Indus Valley. *South Asian Studies* 7, 1-20.

Joseph, B.D. (2001). Ancient Greek. *Facts about the World's Languages: An Encyclopedia of the World's Major Languages, Past and Present*. (Eds: J. Garry and C. Rubino), H. W. Wilson Company, 256.

Joshi, M.C. (1994). Goddess Cybele in Hindu Śākta tradition. *Art, the Integral Vision: A Volume of Essays in Felicitation of Kapila Vatsyayan*. (Ed: B.N. Saraswaty, S.C. Malik and M. Khanna), 203-209.

Jr. Shear, T.L. (1978). *Kallias of Sphettos and the Revolt of Athens in 286 B.C.* Princeton.

Kangle, R.P. (1972). *Kautiliya Arthasastra* II.3.7. Second Edition, Bombay.

Kangle, R.P. (1997). *The Kautiliya Arthasastra, Part 1*, Motilal Banarsidass.

Karttunen, K. (1989). India in early Greek literature. *Studia Orientalia* 65. Helsinki: Finnish Oriental Society.

Karttunen, K. (1997). *India and the Hellenistic World*. Helsinki.

Karttunen, K. (2022). Abastani. *Brill's New Pauly*. (Eds: H. Cancik and H. Schneider), Helsinki.

Katre, S.M. (2015). *Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*. 2nd edition, Motilal Banarsidass.

Kebric, R.B. (1977). *In the Shadow of Macedon: Duris of Samos*. Stuttgart.

Keith, A.B. and Carnoy, A.J. (2015). *Indian [mythology]*. Arkose Press.

Kent, R.G. (1953). *Old Persian: Grammar, Texts, Lexicon*. American Oriental Series 33, New Haven.

Khaliq, F. (26 June 2016). Archaeologists discover layers of Indo-Greek city in Swat. *DAWN*.

Khaliq, F. (20 December 2021). Oldest Buddhist apsidal temple of country found in Swat. *DAWN*.

Khaliq, F. (24 May 2015). Swat's archaeological sites: a victim of neglect. *DAWN*.

Khan, A.F. (18 Jan., 2021). Multan's mangoes and multinationals. *DAWN*.

Khan, A.N. (1977). *Iqbal Manzil, Sialkot: An Introduction*. Department of Archaeology & Museums, Government of Pakistan.

Khan, A.N. (1983). *Multan: History and Architecture*. Institute of Islamic History, Culture & Civilization, Islamic University, Islamabad.

Khan, G.R. (2006). *Political & Cultural History of the Kushan Period in Pakistan: Study based on Numismatic Evidence, Part 2: Catalogue*. Department of Archaeology, University of Peshawar.

Khan, M.N. (2005). Terracotta Seal-Impressions from Bala Hisar, Charsadda. *Ancient Pakistan*, Vol. XVI, 13-23.

Khan, F., Knox, J.R., Magee, P. and Thomas, K.D., with a contribution by Petrie, C.

(2000a). Akra: The Ancient Capital of Bannu, North West Frontier Province, Pakistan. Taxila Institute of Asian Civilisations, Islamabad.

Khan, F., Knox, J.R., Magee, P., Petrie, C.A. and Thomas, K.D. (2000b). Preliminary report on the fourth season of excavation at Akra, North-West Frontier Province, Pakistan. Journal of Asian Civilisations. Vol. XXIII (2), 105-136.

King, C.J. (2010). Macedonian Kingship and Other Political Institutions. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 373-391.

Konow, S. (1929). *Corpus Inscriptionum Indicarum, Vol. II, Part I: Kharoshṭhī Inscriptions with the Exception of Those of Aśoka*. Calcutta: Government of India, Central Publication Branch.

Kosambi, D.D. (2022). *The Culture and Civilisation of Ancient India in Historical Outline*. Routledge and Kegan Paul.

Kosmin, P.J. (2014). *The Land of the Elephant Kings: Space, Territory, and Ideology in the Seleucid Empire*. Harvard University Press.

Kossak, S. (1991). Stone Dishes. The Lotus Transcendent: Indian and Southeast Asian Art from the Samuel Eilenberg Collection. (Ed: M. Lerner and S. Kossak), 60-66.

Kramers, J.H. (1950). Peshawar. *Annual Bibliography of Indian Archaeology XV (1940-47)*. xvi-xxi.

Kulke, H. and Rothermund, D. (2004). *A History of India*. Fourth Edition, London and New York: Routledge.

Kumar, R. (2000). *Ancient India and World*. New Delhi: Classical Publishing Company.

Kumar, S. (2017). *Treasures of the Gupta Empire: A Catalogue of Coins of the Gupta Dynasty*. Shivlee Trust.

Kurita, I. (1990). *Gandhāra Art, Vol. II: The World of Buddha*. Tokyo.

Kurita, I. (2003a). *A revised and enlarged edition of Gandhāran Art I: The Buddha's Life Story*. Tokyo: Nigensha.

Kurita, I. (2003b). *A revised and enlarged edition of Gandhāran Art II: The World of the Buddha*. Tokyo: Nigensha.

Lahiri, A.N. (1964). Who Struck the First Indo-Greek Bilingual Coin. *Proceedings of the Indian History Congress*, Vol. 26, Part I, 142-149.

Lahiri, A.N. (1965). *Corpus of Indo-Greek Coins*. Calcutta: Poddar Publications.

Lal, B.B. (1954-55). Excavations at Hastināpura and other Explorations in the Upper Gangā and Sutlej Basins 1950-52. *Ancient India*, 10-11, 5-151.

Lambrick, H.T. (1964). Sind: A General Introduction. *History of Sind Series*. Vol. I, Sind, Pakistan: Sindhi Adabi Board.

Lamotte, É. (1988). *History of Indian Buddhism: From the Origins to the Śaka Era*. Louvain-Paris: Peeters Press.

Lapidus, I.M. (2014). *A History of Islamic Societies*. Third Edition, Cambridge University Press.

Lassenii, C. (1827). Interpretatio Latina. *Commentatio Geographica Atque Historica De Pentapotamia Indica*. Bonnae Ad Rhenum: Apud Eduardum Weberum, 73-78.

Latif, M. (1964). *History of the Punjab: From the Remotest Antiquity to the Present Time*. New Delhi: Eurasia Publishing House (Pvt.) Ltd.

Law, B.C. (1916). Taxila as a Seat of Learning in the Pali Literature. *JASB* New Series, XII.

Law, B.C. (1943). *Tribes in Ancient India*. Poona: Bhandarkar Oriental Research Institute.

Leake, W.M. (1835). *Travels in Northern Greece 3*. London.

Legge, J. (2005). *A Record of Buddhist Kingdoms*. Cosimo Classics.

Leitich, K.A. (2017). Kharoṣṭhī Script. *Buddhism and Jainism*. (Ed: K.T.S. Sarao and J.D. Long), Springer, 660-662.

Lendering, J. (2007). *Alexander the Great: His Towns*. Livius.org.

Leriche, P. (1986). Fouilles d'Aikhanoum V. Les ramparts et les monuments associes. *Memoires de la Delegation Archeologique Francaise en Afghanistan*, XXIX, Paris, 88-98.

Le Rider, G. (1967). Monnaies de Taxila et d'Arachosie. *Revue des Études Grecques* 80, 331-342.

Le Rider, G. (1996). *Monnayage et finances de Philippe II, Un état de la question*. Athens.

Le Rider, G. (2007). *Alexander the Great: Coinage, Finances and Policy*. (Trans: W.E. Higgins), Philadelphia.

Levi, S. (1915). *Journal Asiatique*. 5-6, Société Asiatique.

Lévi, M.S. (1915). Le Catalogue géographique des Yakṣa dans la Mahāmāyūrī. *JA*. 20-138.

Levi, S.C. (2016). *Caravans: Punjabi Khatri Merchants on the Silk Road*. Portfolio - Penguin.

Lewis, D.M., Boardman, J., Hornblower, S. and Ostwald, M. (1994). *The Cambridge Ancient History, Vol. 6: The Fourth Century BC*. Cambridge University Press, 374.

Liddell, H.G. and Scott, R. (1940). καυσία. *A Greek-English Lexicon*. (Revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones, with the assistance of Roderick McKenzie). Oxford: Clarendon Press.

Litvinskij, B. and Sedov, A.B. (1983). *Tepai-shakh: Kul' tura i svyazi kushanskoī Baktrii*. Moscow.

Litvinsky, B.A. (1999). Cities and Urban Life in the Kushan Kingdom. History of Civilizations of Central Asia Vol. II. The development of sedentary and nomadic civilizations: 700 B.C. to A.D. 250. (Eds: J. Harmatta, B.N. Puri and G.F. Etemadi), Delhi: Motilal Banarsidass.

Lo Muzio, C. (1990). Classificazione degli strumenti musicali raffigurati nell'arte gandhārica. *Rivista di Studi Orientali*, 63, 257-284.

Lo Muzio, C. (1999). A Rare Idiophone in Gandharan Art. In Monumentum Marcelle Duchesne-Guillemin. *Acta Iranica*, 34. *Textes et mémoires* XIX, Leuven, 587-604.

Lo Muzio, C. (2002). L'artigianato di lusso nel Nord-Ovest di epoca indo-greca, Saka e partica: I 'piattelli per cosmetici'. *II maestro di Saidu Sharif: Alle origini dell'arte del Gandhara*. (Ed: P. Callieri and A. Filigenzi), Roma, 77-83.

Lorber, C.C. (1990). *Amphipolis: The Civic Coinage in Silver and Gold*. Berkeley and Los Angeles.

Lyonnet, B. (2013). La céramique de la maison du quartier sud-ouest d'Aï Khanoum. *Fouilles d'Aï-Khanoum. Tome IX: L'habitat*. (Eds: G. Lecuyot), Mémoires de la Mission Archéologique Française en Afghanistan, 34, 179-191.

MacDowall, D.W. (2007). Coinage from Iran to Gandhāra, with special reference to divinities as coin types. *On the Cusp of an Era: Art in the Pre-Kuṣāṇa World*. (Ed: D. Srinivasan), 233-266.

Maclean, D.N. (1989). *Religion and Society in Arab Sind*. E. J. Brill.

Magee, P. (2004). The Iron Age Settlement. *Excavations at Tepe Yahya, Iran - 1967-1975*. (Ed: C.C. Lamberg-Karlovsky), American School of Prehistoric Research Bulletin, Cambridge.

Magee, P. and Petrie, C.A. (2010). West of the Indus, East of the Empire: The Archaeology of the Pre-Achaemenid and Achaemenid Periods in Baluchistan and the North-West Frontier Province, Pakistan. *The World of Achaemenid Persia*. (Eds: J. Curtis and S.J. Simpson), London, 503-522.

Magee, P., Petrie, C.A., Knox, R., Khan, F. and Thomas, K. (2005). The Achaemenid Empire in South Asia and Recent Excavations in Akra in Northwest Pakistan. *American Journal of Archaeology* 109, 711-741.

Mairs, R. (2011a). *The Archaeology of the Hellenistic Far East: A Survey. Bactria, Central Asia and the Indo-Iranian Borderlands, c.300 BC-AD 100, British Archaeological Reports, International Series 2196*. Oxford.

Mairs, R. (2011b). The Places in Between: Model and Metaphor in the Archacology of Hellenistic Arachosia. *From Pella to Gandhara: Hybridisation and Identity in the Art and Architecture of the Hellenistic East*, *British Archaeological Reports, International Series 2221*. (Eds: A. Kouremenos, S. Chandrasekaran and R. Rossi), Oxford, 177-189.

Mairs, R. (2014). *The Hellenistic Far East: Archaeology, Language and Identity in Greek Central Asia*. Berkeley.

Maisels, C.K. (2003). *Early Civilizations of the Old World: The Formative Histories of Egypt, The Levant, Mesopotamia, India and China*. Routledge.

Majumdar, R.C. (1934). *Explorations in Sindh: Being a Report of the Exploratory Survey Carried Out during the Years 1927-28, 1929-30 and 1930-31*. Memoirs of the Archaeological Survey of India 48, Delhi.

Majumdar, R.C. (1960). *The Classical Account of India*. Calcutta.

Majumdar, R.C. (1977). *Ancient India*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Majumdar, R.C. (1980). *The Age of Imperial Unity*. Bombay: Bharatiya Vidya Bhavan.

Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C. and Datta, K. (1965). *An Advanced History of India*. Macmillan and Co Ltd.

Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C. and Datta, K. (1970). *An Advanced History of India*. Macmillan India.

Malik, S.C. (1975). *Understanding Indian Civilization: A Framework of Enquiry*. Indian Institute of Advanced Study.

March, D.A. (1995). The Kings of Makedon: 399-369 B.C. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 44 (3), 257-282.

Mari, M. (2011). Archaic and Early Classical Macedonia. *Brill's Companion to Ancient Macedon: Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC-300 AD*. (Ed: R.L. Fox), Boston: Brill, 79-92.

Marquart, J. (1905). *Untersuchungen zur Geschichte von Eran II*. Leipzig.

Marquart, J. (1938). *Webrot und Arang. Untersuchungen zur mytischen und geschichtlichen Landeskunde von Ostiran*. Leiden.

Marsden, E.W. (1969). *Greek and Roman Artillery: Historical Development*. Oxford: Clarendon Press.

Marshak, B. and Grenet, F. (2002). L'arte Sogdiana (IV-IX secolo). *Le Arti in Asia Centrale*. (Ed: P. Chuvin), 114-177.

Marshall, J. (1904). *Archaeological Survey of India Reports for the Years 1902-1903*. Calcutta.

Marshall, Sir J. (1916). Excavation at Taxila. *Archaeological Survey of India, Annual Report 1912-13*. (Ed: Sir J. Marshall). Calcutta.

Marshall, J. (1917). *Archaeological Survey of India, Annual Report, 1913-14*. Calcutta.

Marshall, J. (1928-1929). Excavation at Taxila. *Archaeological Survey of India, Annual Report*, 51-66.

Marshall, Sir J. (Ed.) (1930). *Annual Report of the Archaeological Survey of India, 1926-27*. Calcutta.

Marshall, J. (1947). Greeks and Sakas in India. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. No. 1, 3-32.

Marshall, J. (1951). *Taxila, An illustrated account of archaeological excavations carried out at Taxila under the orders of the Government of India between the years 1913 and 1934*, *Volume I: Structural Remains*. Cambridge University Press.

Marshall, J. (1973). *The Buddhist Art of Gandhara: The Story of the Early School, Its Birth, Growth, and Decline*. Government of Pakistan: Department of Archaeology and Museums.

Marshall, J. (1975). *Taxila: An Illustrated Account of Archaeological Excavations*. Vol. 3, Delhi.

Marshall, J. (2013). *A Guide to Taxila*. Reissue Edition, Cambridge University Press.

Martin, M.F.C. (1929). A find of Indo-Greek Hemidrachms in Bajaur. *Numismatic Supplement for 1926-27*. (Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal).

Masson, C. (1836). Memoir on the Ancient Coins found at Beghram, in the Kohistan of Kabul. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, (Ed: J. Prinsep, Vol. V), Calcutta, 1-28.

Masson, C. (1837). Suggestions on the Sites of Sangala and the Altars of Alexander; being an extract from Notes of a Journey from Lohore to Karichee, made in 1830. *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*, (Ed: James Prinsep), Vol. VI (I), Calcutta: Baptist Mission Press, 57-61.

Masson, C. (1844). *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan, The Panjab, & Kalat, During a Residence in those Countries*. London.

Masson, O. (1996). Macedonian Language. *Oxford Classical Dictionary*. Oxford, 905-906.

Masson, O. (2003). [Ancient] Macedonian language. *The Oxford Classical Dictionary*. (Eds: S. Hornblower and A. Spawforth), Oxford University Press.

Mate, M.S. (1969-70). Early Historic Fortifications in the Ganga Valley. *Puratattva*, 3.

Matheson, S.B. (1994a). The Goddess Tyche. *An Obsession with fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 19-33.

Matheson, S.B. (1994b). Catalogue of the Exhibition. *An Obsession with fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), 107-118.

Matz, F. (1937). Altitalische und vorderasiatische Riefelschalen. *Klio* 30, 110-117.

McCrindle, J.W. (1877). *Ancient India as Described by Megasthenes and Arrian*. London: Trübner & Co.

McCrindle, J.W. (1896). *The Invasion of India by Alexander the Great*. London.

McCrindle, J.W. (1901). *Ancient India as described in Classical Literature*. Westminster: Archibald Constable and Co., Ltd.

McEvilley, T. (2002). *The Shape of Ancient Thought: Comparative Studies in Greek and Indian Philosophies*. New York: Allworth Press.

McNeill, J.R. (1992). *The Mountains of the Mediterranean World: An Environmental History*. Cambridge.

Meier-Brügger, M. (2003). *Indo-European linguistics*. Walter de Gruyter.

Meiggs, R. and Lewis, D. M. (1988). *A Selection of Greek Historical Inscriptions*. Oxford.

Mela, P. (1782). *Pomponii Melae De Situ Orbis, Lib. III, Cap. VII: Oceanus Eous Et India*. Lugduni Batavorum: Samuelem et Johannem Luchtmans.

Melville Jones, J.R. (1993-2007). *Testimonia Numaria: Greek and Latin Texts concerning Ancient Greek Coinage*. 2 Vols., London.

Mensch, P. and Romm, J. (2005). *Alexander the Great: Selections from Arrian, Diodorus, Plutarch, and Quintus Curtius*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc.

Merkelbach, R. and West, M.L. (1967). *Fragmenta Hesiodea*. Oxford.

Metzger, I.R. (1969). *Die Hellenistische Keramik in Eretria, Eretria II*. A. Francke AG Verlag Bern.

Metzler, D. (1994). Mural crowns in the ancient Near East and Greece. *An Obsession with Fortune: Tyche in Greek and Roman Art*. (Ed: S.B. Matheson), New Haven: Yale University Art Gallery, 77-85.

Mihailov, G. (1966). *Inscriptiones Graecae in Bulgaria Repertae 4*. Sofia.

Miller, M.C. (1993). Adoption and adaptation of Achaemenid metalware forms in Attic black-gloss ware of the Fifth Century. *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 26, 109-146.

Millett, P. (2010). The Political Economy of Macedonia. *A Companion to Ancient Macedonia.* (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 472-504.

Mitchiner, M. (1975). *Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage*. Vol. 2, London: Hawkins Publications.

Mitchiner, M. (1975-1976). *Indo-Greek and Indo-Scythian Coinage (in 9 volumes)*. London: Hawkins Publications.

Mitchiner, M. (1977). *Oriental Coins and Their Values, Vol. 1: The World of Islam*. London: Hawkins Publications.

Mitchiner, M. (1978). *Oriental Coins and their Values: The Ancient and Classical World, 600 BC - A.D. 650*. London: Hawkins Publications.

Mohan, R.T. (2010). *Afghanistan Revisited: The Brahmana Hindu Shahis of Afghanistan and the Punjab (c. 840-1026 CE)*. New Delhi: Motilal Banarsidass.

Mookerji, R.K. (1988). *Chandragupta Maurya and His Times: Madras University, Sir William Meyer Lectures, 1940 - 1941*. Fourth Edition, Motilal Banarsidass.

Mookerji, R.K. (1989). *Ancient Indian Education: Brahmanical and Buddhist*. Delhi: Motilal Banarsidass, 478-479.

Moorey, R.S. (1980). *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Höyük, near Carchemish, Salvaged by TE. Lawrence and C.L. Woolley in 1913*. Oxford.

Moorey, P.R.S. (1985). The Iranian contribution to Achaemenid material culture. *Iran* 23, 21-37.

Moorey, P.R.S. (1988). The Technique of Gold-Figure Decoration on Achaemenid Silver Vessels and Its Antecedents. *IrAnt* 23, 231-245.

Moretti, L. (1967). *Iscrizioni storiche ellenistiche 1*. Florence.

Morgan, J. (2016). *Greek Perspectives on the Achaemenid Empire: Persia Through the Looking Glass*. Edinburgh University Press.

Morris, S. (1992). *Daidalos and the Origins of Greek Art*. Princeton.

Mukherjee, B.N. (1969). *Nanā on Lion*. Calcutta: The Asiatic Society.

Mukherjee, B.N. (1988). *The Rise and Fall of the Kushāṇa Empire*. Calcutta.

Mukherjee, B.N. (2012). Money and Social Changes in India (up to c. AD 1200). *Recording the Progress of Indian History: Symposia Papers of the Indian History Congress, 1992-2010*. (Ed: S.Z.H. Jafri), Primus Books, 411-432.

Muniapan, B. and Shaikh, J.M. (2007). Lessons in corporate governance from Kautilya's Arthashastra in ancient India. *World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*. Vol. 3 (1), 50-61.

Murthy, K.K. (1977). *The Gandhāra Sculptures: A Cultural Survey*. Delhi: Ajanta Publications.

Müller, S. (2010). Philip II. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 166-185.

Nagrajji, A.S. (2003). Pali Language and the Buddhist Canonical Literature. *Agama and Tripitaka, A Comparative Study of Lord Mahavira and Lord Buddha, Vol. II: Language and Literature*. Calcutta: Bhartiya Bhasha Parishad, 130-186.

Narain, A.K. (1957). *The Indo-Greeks*. Oxford.

Narain, S. (2013). *The Jallianwala Bagh Massacre, 1919*. Lancer Publishers LLC.

Natoli, A.F. (2004). *The Letter of Speusippus to Philip II*. Stuttgart.

Needham, J. (1969). *Within the Four Seas: The Dialogue of East and West*. London: George Allen & Unwin Ltd.

Neelis, J. (2010). *Early Buddhist Transmission and Trade Networks: Mobility and Exchange within and beyond the Northwestern Borderlands of South Asia*. Dynamics in the History of Religions, Vol. 2, Brill.

Newell, E.T. (1938). *Numismatic Notes and Monographs No. 82: Miscellanea Numismatica: Cyrene to India*. New York: American Numismatic Society.

Nougayrol, J. (1955). *Le Palais Royal d'Ugarit*. Vol. 3, Paris: Imprimerie nationale.

Oates, J. (1959). Late Assyrian Pottery from Fort Shalmaneser. *Iraq* 21, 130-146.

Olbrycht, M.J. (2000). Remarks on the Presence of Iranian Peoples in Europe and Their Asiatic Relations. *Collectanea Celto-Asiatica Cracoviensia*, Kraków: Księgarnia Akademicka, 101-104.

Olbrycht, M.J. (2010). Macedonia and Persia. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 342-369.

Olbrycht, M.J. (2021). *Early Arsakid Parthia (ca. 250-165 B.C.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic, and Central Asian History*. Brill.

Olivieri, L.M. (June 1996). Notes on the Problematical Sequence of Alexander's Itinerary in Swat, A Geo-Historical Approach. *East and West*, 46, 45-78.

Olivieri, L.M. (2003). *Bīr-koṭ-ghwaṇḍai Interim Reports I: The Survey of the Bir-kot Hill*. Archaeological Map and Photographic Documentation. IsIAO, Rome.

Olivieri, L.M. (2012). When and why the ancient town of Barikot was abandoned? A preliminary note based on the last archaeological data. *Pakistan Heritage*, 4, 109-120.

Olivieri, L.M. (2014). *The Last Phases of the Urban site of Bir-kot-ghwandai (Barikot). The Buddhist sites of Gumbat and Amluk-Dara (Barikot)*. Sang-e-Meel Publications, Lahore.

Olivieri, L.M. (2015a). Frontier Archaeology: Sir Aurel Stein, Swat, and the Indian Aornos. *South Asian Studies*, 31 (1), 58-70.

Olivieri, L.M. and Filigenzi, A. (2018). On Gandharan sculptural production from Swat: Recent archaeological and chronological data. *Problems of Chronology in Gandharan Art: Proceedings of the First International Workshop of the Gandhara Connections Project, University of Oxford, 23rd-24th March, 2017*. (Eds: W. Rienjang and P. Stewart), 71-92.

Olivieri, L.M. and Callieri, P. (2020). *Ceramics from the excavations in the historic settlement at Bīr-koṭ-ghwaṇḍai (Barikot) Swat, Pakistan (1984-1992)*. 2 Vols., Lahore: Sang-e-Meel Publication.

Olivieri, L.M., Marzaioli, F., Passariello, I., Iori, E., Micheli, R., Terrasi, F., Vidale, M., D'Onofrio, A. (2019). A new revised chronology and cultural sequence of the Swat valley, Khyber Pakhtunkhwa (Pakistan) in the light of current excavations at Barikot (Bir-kot-ghwandai). *Nuclear Inst. and Methods in Physics Research B*. 1-9.

O'Neil, J.L. (2003). The Ethnic Origins of the Friends of the Antigonid Kings of Macedon. *The Classical Quarterly*, 10 (2), 510-522.

Oppermann, M. (1996). Macedonia, cults. *Oxford Classical Dictionary*. Oxford.

Ornan, T. (2002). The Queen in Public: Royal Women in Neo-Assyrian Art. *Sex and Gender, Proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-7, 2001*. (Ed: S. Parpola and R.M. Whiting), Part II, Helsinki, 461-477.

Orth, W. (2003). *Isokrates, Neue Ansätze zur Bewertung eines politischen Schriftstellers*. Trier.

Orrieux, C. (1999). *A History of Ancient Greece*. Wiley.

Pal, P. (1986). *Indian Sculpture: A Catalogue of the Los Angeles County Museum of Art Collection. Vol. 1, Circa 500 B.C- A.D. 700*. Berkeley.

Pal, R. (2006). An Altar of Alexander Now Standing Near Delhi. *Scholia: Studies in Classical Antiquity*, (Ed: W.J. Dominik), 78-101.

Palairet, M. (2016). *Macedonia: A Voyage through History (Vol. 1, From Ancient Times to the Ottoman Invasions)*. Cambridge Scholars Publishing.

Panaino, A. (2000). The Mesopotamian Heritage of Achaemenid Kingship. *The Heirs of Assyria*. (Ed: S. Aro and R.M. Whiting), 35-49.

Panayotou, A. (2007). The Position of the Macedonian Dialect. *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. (Ed: A.F. Christidis), Cambridge, 433-458.

Pande, G.C. (1990). *Foundations of Indian Culture, Volume II: Dimensions of Ancient Indian Social History*. Second Edition, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers.

Pant, M. and Funo, S. (2007). *Stupa and Swastika: Historical Urban Planning Principles in Nepal's Kathmandu Valley*. Japan: Kyoto University Press, Singapore: NUS Press.

Papazoglou, F. (1988). *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*. Paris.

Papazoglou, F., Milin, M. and Ricl, M. (1999). *Inscriptiones Graecae 10.2.2.1.* Berlin.

Pardini, E. (1977). The Human Remains from Aligrama Settlement (Swat, Pakistan). *East and West*, 27 (1-4), 207-228.

Parker, V. (2003). Sparta, Amyntas, and the Olynthians in 383 B.C.: A Comparison of Xenophon and Diodorus. *RhM*, 146, 113-137.

Parker, V. (2004). The Historian Ephorus. *Antichthon*, 38, 29-50.

Paruck, F.D.J. (1924). *Sāsānian Coins*. Bombay.

Payne, H. (1940). *Perachora* I, Oxford.

Perrin, B. (1919). *Plutarch's Lives*. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd.

Petrie, C.A. (2013a). Charsadda. *History of Ancient India III: The Texts, and Political History and Administration till c.200 BC*. (Eds: D.K. Chakrabarti and M. Lal), New Delhi: Vivekananda International Foundation and Aryan Books International, 512-522.

Petrie, C.A. (2013b). Ancient Iran and Its Neighbours: emerging paradigms and future directions. *Ancient Iran and Its Neighbours*. (Ed: C.A. Petrie), 385-411.

Petrie, C.A. (2014). Taxila. *History of Ancient India, Volume III: The Texts, Political History and Administration till c. 200 BC*. (Eds: D.K. Chakrabarti and M. Lal), New Delhi: Vivekananda International Foundation and Aryan Books International, 652-663.

Petrie, C.A. and Magee, P. (2007). Histories, Epigraphy and Authority: Achaemenid and Indigenous Control in Pakistan in the 1st millennium BC. *Gandhāran Studies*, 1, 3-22.

Petrie, C.A., Asgari Chaverdi, A. and Seyedin, M. (2006). Excavations at Tol-e Spid. *The Mamasani Archaeological Project Stage One: A Report on the first two seasons of the ICAR - University of Sydney Joint Expedition to the Mamasani*

District, Fars Province, Iran. (Eds: D.T. Potts and K. Roustaei), Iranian Center for Archaeological Research (ICAR), Tehran, 89-134.

Petrie, C.A., Magee, P. and Khan, M.N. (2008). Emulation at the edge of empire: the adoption of non-local vessel forms in the NWFP, Pakistan during the mid-late 1st millennium BC. *Gandhāran Studies*, 2, 1-16.

Petsas, P. (1978). *Pella, Alexander the Great's Capital*. Thessaloniki.

Pfrommer, M. (1987). *Studien zu alexandrinischer und grossgriechischer Toreutik friihhellenistischer Zeit*. Berlin.

Pfrommer, M. (1993). *Metalwork from the Hellenized East: Catalogue of the Collections*. Malibu.

Phuoc Le, H. (2010). *Buddhist Architecture*. Grafikol.

Pickthall, M.W. and Asad, M. (1969). *Islamic Culture, Volume 43*. Islamic Culture Board.

Pieper, W. (2013). *Ancient Indian Coins Revisited*. Lancaster: Classical Numismatic Group.

Pleket, H.W. and Stroud, R.S. (Ed.) (2007). *Supplementum Epigraphicum Graecum, Vol. XXXIV (1984)*. Brill.

Poiss, T. (2014). Looking for Bird's Eye View in Ancient Greek Sources. *Common Sense Geography and Mental Modelling*. (Eds: K. Geus and M. Thiering), Berlin, 145-155.

Poole, S.L. (1884). *A Catalogue of the Indian Coins in the British Museum, Vol. 1: The Coins of the Sultáns of Dehlí in the British Museum*. London: British Museum.

Pope, A.U. (1938-39). *A Survey of Persian Art, From Prehistoric Times to the Present*. Oxford University Press.

Potts, D.T. (2001). Nana in Bactria. *Silk Road Art and Archaeology* 7, 23-35.

Postans, Lieut. (1838). Account of the expedition of Chach (Chacha) extracted from the Chach Nameh, and extracts from the Tôhfat ul Khawán. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. (Ed: J. Prinsep), Vol. VII (I), Calcutta: Baptist Mission Press, 93-104.

Postans, Lieut. (1841). Of the early History of Sindh, from the "Chuch Namuh" and other authorities. *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Vol. X, Calcutta: Bishop's College Press, 183-197, 267-290.

Potdar, D.V. (1938). Tẃo lines in Rājā Sambhāji's own hand. *All India Modern History Congress*. 100-101.

Potts, D.T., Asgari Chaverdi, A., Petrie, C.A., Dusting, A., Farhadi, F., McRae, I.K., Shikhi, S., Wong, E.H., Lashkari, A. and Javanmard Zadeh, A. (2007). The Mamasani Archaeological Project, Stage Two: Excavations at Qaleh Kali (Tappeh Servan/Jinjun [MS 46]). *Iran* 45, 287-300.

Prakash, O. (1977). Monarchies and Oligarchies in the Later Vedic Age. *History of the Punjab*. (Ed: L.M. Joshi), Patiala: Punjab University.

Prakash, B. (2008). *Political and Social Movements in Ancient Punjab*. Motilal Banarsidass.

Prasad, P.C. (1977). *Foreign Trade and Commerce in Ancient India*. New Delhi: Abhinav Publications.

Press, I., Tucker, W., Cordry, S. and Halperin, J.L. (Ed.) (2005). *Heritage World Coin Auctions: Long Beach, California - June 2-3, 2005, Signature Auction #378*. Heritage Auctions, Inc.

Price, M.J. and Waggoner, N. (1975). *Archaic Greek Silver Coinage: The Asyut Hoard*. London.

Prinsep, J. (1832). *Journal of the Asiatic Society of Bengal*. Vol. I, The Baptist Mission Press.

Prinsep, J. (1834). *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. Vol. III, Calcutta.

Prinsep, J. (1836). *The Journal of the Asiatic Society of Bengal*. Vol. V, Calcutta.

Prinsep, J. (1858a). *Essays on Indian Antiquities: Historic, Numismatic, and Palaeographic*. Vol. I, London.

Prinsep, J. (1858b). *Essays on Indian Antiquities: Historic, Numismatic, and Palaeographic, of the Late James Prinsep: To which are Added His Useful Tables, Illustrative of Indian History, Chronology, Modern Coinages, Weights, Measures, Etc*. (Ed: E. Thomas, Vol. II), London: John Murray.

Whitehead, R.B. (1923). Notes on Indo-Greek Numismatics. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 3, 294-343.

Whitehead, R.B. (1947). Notes on The Indo-Greeks: Part II. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 7, No. 1/2, 28-51.

Psoma, S. (2001). Commentaire numismatique du registre des ventes des terrains sacrés de la cité de Philippes. *RN*, 157, 215-222.

Pugliese Carratelli, G. (1966). Greek Inscriptions of the Middle East. *East and West*, 16, 31-36.

Puri, B.N. (1965). *India under the Kushāṇas*. Bharatiya Vidya Bhavan.

Puri, B.N. (1968). *History of Indian Administration*. Bharatiya Vidya Bhavan.

P. Noe, Sydney (1937). A Bibliography of Greek Coin Hoards. *Numismatic Notes and Monographs*, No. 78, 1-362.

Rahman, A. (1968-69). Excavation at Damkot. *Ancient Pakistan*, IV, 103-250.

Rahman, A. (1979). *The last two dynasties of the Śāhis: an analysis of their history, archaeology, coinage and palaeography*. Islamabad: Centre for the Study of the Civilizations of Central Asia, Quaid-i-Azam University.

Rahman, A. (1984). Balo Kile Gumbad (Swat) and Early Medieval Architecture of NWFP. *Central Asia: Journal of Area Study Centre*. University of Peshawar, 123-132.

Rahman, A. (1991). Butkara III: A Preliminary Report. *South Asian Archaeology 1987*. (Eds: M. Taddei and P. Callieri), LXVI (2), 693-706.

Rahman, A. (1993). Shnaisha Gumbat: First Premilinary Report. *Ancient Pakistan*. Vol. VIII, University of Peshawar: Department of Archaeology, 1-113.

Rahman, A. (2002). New Light on the Khingal, Turk and the Hindu Sahis. *Ancient Pakistan*, XV, 37-42.

Rahman, A. (2003). Ethnicity of The Hindu Shāhis. *Pakistan Historical Society*. Vol. 51 (3), Karachi.

Rahman, A. and Falk, H. (2011). *Seals, Sealings and Tokens from Gandhāra*. Monographien zur Indischen Archäologie, Kunst und Philologie, Bd. 21, Wiesbaden: Reichert.

Rajgor, D. (2001). *Punch-Marked Coins of Early Historic India*. California: Reesha Books International.

Rao, T.R.N. (1998). *Pāṇini-backus form of languages.*

Rapin, Cl. (1998). L'incompréhensible Asie centrale de la carte de Ptolémée. Propositions pour un décodage. *Bulletin of the Asia Institute*, 12, 201-225.

Rapson, E.J. (1914). *Ancient India: From the Earliest Times to the First Century, A.D*. Cambridge University Press.

Rapson, E.J. (1922). *The Cambridge History of India. Vol. I: Ancient India*. Cambridge.

Rapson, E.J. (1955). *The Cambridge History of India*, *Vol. I: Ancient India*. Delhi: S. Chand & Co.

Rapson, E.J. (1960). *Ancient India: From the Earliest Times to the First Century A.D.* Fourth Edition, Susil Gupta (India) Private Ltd.

Raychaudhuri, H.C. (1953). *Political History of Ancient India, from the Accession of Parikshit to the Extinction of the Gupta Dynasty*. Calcutta.

Raza, M.H. (1988). *Multan: Past & Present*. Colorpix.

Reinaud, M. (1845). *Fragments Arabes Et Persans*. Paris: Imprimerie Royale.

Reinaud, M. (1849). Mémoire Géographique, Historique Et Scientifique Sur L'inde, Antérieurement Au Milieu Du Xıe Siècle De L'ère Chrétienne, D'après Les Écrivains Arabes, Persans Et Chinois. *Mémoires de l'Institut de France*, 18-2, 1-399.

Renfrew, C. (1987). *Archaeology and Language: The Puzzle of Indo- European Origins*. Cambridge.

Rey, L. (1916). Observations sur les sites préhistoriques et protohistoriques de la Macédoine. *BCH*, 40, 257-292.

Rezakhani, K. (2017a). East Iran in Late Antiquity. *ReOrienting the Sasanians: East Iran in Late Antiquity*, Edinburgh University Press, 1-256.

Rezakhani, K. (2017b). From the Kushans to the Western Turks. *King of the Seven Climes: A History of the Ancient Iranian World (3000 BCE - 651 CE)*. (Ed: T. Daryaee), 199-226.

Rezakhani, K. (2017c). Saansaan Pirosen: Ammianus Marcellinus and the Kidarites. *The Digital Archive of Brief Notes & Iran Review, University of California*, 1 (3), 44-50.

Rhi, J. (2007). A Colossal Bodhisattva Head in the Peshawar Museum. *Ancient Pakistan*. Vol. XVIII, 1-6.

Riddick, J.F. (2006). *The History of British India: A Chronology*. Praeger.

Rhodes, P.J. (2010). The Literary and Epigraphic Evidence to the Roman Conquest. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 23-40.

Rhodes, P.J. and Lewis, D.M. (1997). *The Decrees of the Greek States*. Oxford.

Rhodes, P.J. and Osborne, R. (2003). *Greek Historical Inscriptions: 404-323 BC*. Oxford University Press.

Rhys Davids, T.W. (1890). Milindapaňho. *Sacred Books of the East*. Oxford University Press.

Rhys Davids, T.W. (1890-94). *The Questions of King Milinda*. Part I & II, Oxford.

Ritschl, F.W. (1866). *Kleine philologische Schriften: Zur griechischen Literatur*. Leipzig.

Rizakes, T. and Touratsoglou, G. (1985). *Ἐπιγραφές Ἄνω Μακεδονίας 1*. Athens.

Robert, L. (1937). *Études anatoliennes: Recherches sur les inscriptions grecques de l'Asie Mineure*. E. de Boccard.

Robert, W.S. and Nelson, E.W. (2016). *Ways of the World: A Global History*. United States: Bedford/St. Martin's Press.

Robinson, C.A. (1953). *The History of Alexander the Great*. Brown University.

Roisman, J. (2010). Classical Macedonia to Perdiccas III. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 145-165.

Roisman, J. and Worthington, I. (2010). *A Companion to Ancient Macedonia*. Wiley-Blackwell, 125-275, 277-369.

Roller, L.E. (1999). *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolian Cybele*. Berkeley: University of California Press.

Romm, J. (2012). *The Landmark Arrian: The Campaigns of Alexander*. Anchor Books.

Rose, V. (1886, Repr. 1966). *Aristotelis qui Ferebantur Librorum Fragmenta*. Leipzig, Stuttgart.

Rosenfield, J.M. (1967). *The Dynastic Arts of the Kushans*. Berkeley: University of California Press.

Rotroff, S.I. (1982). Hellenistic Pottery, Athenian and Imported moldmade Bowls. Agora XXII, Princeton.

Rotroff, S.I. (1997). Hellenistic Pottery: Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. *The Athenian Agora XXIX*, Princeton.

Rougemont, G. (2012). *Corpus Inscriptionum Iranicarum*, *Vol. 11.1, 1: Inscriptions grecques d'Iran et d'Asie centrale*. London.

K. Roy (2004). *India's Historic Battles: From Alexander the Great to Kargil*. Permanent Black.

Russell, D.A. (1973). *Plutarch*. London.

Sacks, K.S. (1990). *Diodoros Siculus and the First Centuryak.* Princeton.

Sacks, K.S. (1994). Diodoros and His Sources: Conformity and Creativityak. *Greek Historiographyak*. (Ed: S. Hornblower), Oxford, 213-232.

Sagar, K.C. (1992). *Foreign Influence on Ancient India*. Northern Book Centre.

Said, S. (2001). The Discourse of Identity in Greek Rhetoric from Isocrates to Aristides. *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*. (Ed: I. Malkin), Cambridge, 275-299.

Sakellariou, M.B. (1983, Repr. 1993). The Inhabitants. *Macedonia: 4000 Years of Greek History and Civilization*. (Ed: M. B. Sakellariou), Athens, 44-63.

Salamat, Z. (1997). *The Punjab in 1920's: A Case Study of Muslims*. Karachi: Royal Book Company.

Salomon, R. (1990). New Evidence for a Gāndhārī Origin of the Arapacana Syllabary. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 110 (2), 255-273.

Salomon, R. (1995). On the Origin of the Early Indian Scripts. *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 115 (2), 271-279.

Salomon, R.G. (1996). Brahmi and Kharoshthi. *The World's Writing Systems*. (Ed: P.T. Daniels and W. Bright), New York, Oxford: Oxford University Press, 373-383.

Salomon, R. (1998). *Indian Epigraphy: A Guide to the Study of Inscriptions in Sanskrit, Prakrit, and the other Indo-Aryan Languages*. Oxford University Press.

Samad, Rafi-us (2011). *The Grandeur of Gandhara: The Ancient Buddhist Civilization of the Swat, Peshawar, Kabul and Indus Valleys*. New York: Algora Publishing.

Sami, A. (1955). *Persepolis (Takht-i- Jamshid)*. Shiraz.

Samuel, A.E. (1962). *Ptolemaic Chronology*. München: C. H. Beck.

Sancisi-Weerdenburg, H. (2001). Yauna by the Sea and across the Sea. *Ancient Perceptions of Greek Ethnicity*. (Ed: I. Malkin), Cambridge, 323-346.

Sanderson, A. (2004). Religion and the state: Śaiva oiciants in the territory of the king's Brahmanical chaplain. *Indo-Iranian Journal* 47, 229-300.

Sandesara, B.J. (1970). *Journal of the Oriental Institute*. M.S. University of Baroda, Baroda: Oriental Institute.

Sansone, D. (2017). *Ancient Greek Civilization*. Wiley-Blackwell.

Santoro, A. (2002). De dea turrita: La divinità poliade nell'arte del Gandhāra. *Oriente & Occidente: Convegno in Ricordo di Mario Bussagli*. (Ed: C. Silvi Antonini, B.M. Alieri and A. Santoro), Roma: Istituti Editoriali Poligraici Internazionali, Pisa, 223-235.

Sarianidi, V.I. (1980). The treasure of the Golden Hill. *American Journal of Archaeology* 84 (2), 125-131.

Sathaye, A.A. (2015). *Crossing the Lines of Caste: Viśvāmitra and the Construction of Brahmin Power in Hindu Mythology*. Oxford University Press.

Scerrato, U. (1966). Excavations at Dahan-I Ghulaman (Seistan-Iran), First Preliminary Report (1962-1963). *East and West* 16, 9- 30.

Scerrato, U. (1985). Research on the Archaeology and History of Islamic Art in Pakistan: Excavation of the Ghaznavid Mosque on Mt Rāja Gīrā, Swat. *E & W*, 35 (4), 439-447.

Scerrato, U. (1966). Excavations at Dahan-I Ghulaman (Seistan-Iran), First Preliminary Report (1962-1963). *East and West* 16, 9-30.

Scharfe, H. (2002). *Handbook of Oriental Studies*. Brill.

Schiefner, A. (1869). *Taranath's Geschite des Buddhismus in Indien, aus dem Tibetischen Uebersetzt*. St. Petersburg.

Schlumberger, D. (1960). Descendants non-méditerranéens de l'art grec. *Syria* 37, 253-318.

Schmidt, E.F. (1957). *Persepolis II: Contents of the Treasury and other Discoveries*. Oriental Institute Publications 69, University of Chicago Press, Chicago.

Schmitt, H.H. (1969). *Die Staatsverträge des Altertums 3*. Munich.

Schmitt, R. (1991). The Bistun Inscription of Darius the Great, Old Persian Text. *Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part I: Inscriptions of Ancient Iran, Vol. I: The Old Persian Inscriptions*. London.

Schmitt, R. (2018). Massagetae. *Encyclopædia Iranica*.

Schoff, W.H. (Tr. & Ed.) (1912). *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*. London, Bombay & Calcutta.

Schlumberger, D. (1953). L'argent grec dans l'empire achéménide. *Trésors monétaires d'Afghanistan*. (R. Curiel and D. Schlumberger), Paris, 199-122.

Schlumberger, D. (1960). Descendants non-méditerranéens de l'art grec. *Syria* 37, 131-166, 253-318.

Schug, G.R. and Walimbe, S.R. (2016). *A Companion to South Asia in the Past*. John Wiley & Sons, Inc.

Sekunda, N.V. (2001). The Sarissa. *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Archaeologica*, 23, Łódz´, 13-41.

Sen-Gupta, A. (2004). Synthesis of Foreign and Indian Elements in Bactro-Gandharan Art: Some Unusual Examples. *East and West* 54, 63-86.

Senior, R.C. (2000). *A Catalogue of Indo-Scythian Coins: In Three Parts*. Glastonbury.

Senior, R.C. (2001). *Indo-Scythian Coins and History*. London: Classical Numismatic Group.

Senior, R.C. (2001-2006). *Indo-Scythian Coins and History (in 4 Volumes)*. London: Classical Numismatic Group.

Senior, R.C. and Babar, R. (1998). Ancient India: a new king and a new deity. *Newsletter of the Oriental Numismatic Society* 157, 13.

Sharif, M. (1969). Excavation at Bhir Mound, Taxila. *Pakistan Archaeology*, 6, 6-69.

Sharma, R.S. (1990). *Śūdras in Ancient India: A Social History of the Lower Order Down to Circa A.D. 600*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Shepherd, D.G. (1980). The iconography of Anāhitā. *Berytus* 28, 47-86.

Shepherd, W.R. (1926). *Historical Atlas*. 5th edition, New York: Henry Holt and Company.

Sherk, R.K. (1969). *Roman Documents from the Greek East*: *Senatus Consulta and Epistulae to the Age of Augustus*. Baltimore.

Shrimpton, G.S. (1991). *Theopompus the Historian*. McGill-Queen's University Press.

Shortt, H. DE S. (1963). Utmanzai Coins. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 3, 11-36.

Shrava, S. (1985). *The Kushāṇa Numismatics*. Pranava Prakashan.

Shrimpton, G.S. (1991). *Theopompus the Historian*. Montreal.

Silva, K.D. and Sinha, A. (2016). *Cultural Landscapes of South Asia: Studies in Heritage Conservation and Management*. Taylor & Francis/Routledge.

Silvi Antonini, C. (1963). Preliminary Notes on the Excavation of the Necropolises found in Western Pakistan. *East and West*, 14 (1-2), 13- 26.

Simpson, St.J. (2005). The Royal Table. *Forgotten Empire: The World of Ancient Persia*. (Eds: J. Curtis and N. Tallis), British Museum Press, London, 104-131.

Sims-Williams, N. (1989). Bactrian Language. *Encyclopedia Iranica*, Vol. 3, New York: Routledge & Kegan Paul, 344-349.

Sims-Williams, N. and Cribb, J. (1995-96). A new Bactrian inscription of Kanishka the Great. *Silk Road Art and Archaeology* 4, 75-142.

Singh, G. (1969). *The Panjab: Past and Present*. Vol. III, Patiala: Department of Punjab Historical Studies, Punjabi University.

Singh, K. (1984). *A History of the Sikhs*. Princeton University Press.

Singh, K. (2005). *A History of the Sikhs*. *Volume I: 1469-1839*. Second Edition, Oxford University Press.

Siṅgh, H.K.M. (2011). Punjab. *The Encyclopedia of Sikhism, Vol. III, M-R*. (Ed: Harbans Singh), Third Edition, Patiala: Punjabi University, 373-379.

Sinisi, F. (2022). Again on "Heraios" Being Kujula and Some Related Problems. *Electrum* 29, 87-107.

Sircar, D.C. (1965). *Select Inscriptions bearing on Indian History and Civilization, from the 6th century B.C. to the 6th century A.D.* Vol. 1, Calcutta.

Sircar, D.C. (1973). *Iranians and Greeks in Ancient Punjab*. Patiala.

Siudmak, J. (2013). *The Hindu-Buddhist Sculpture of Ancient Kashmir and its Influences*. Leiden: Brill.

Smith, J.D. (2009). *The Mahābhārata*. Penguin Classics.

Smith, V.A. (1904). The Most Southern Hoard of Bactrian Coins in India. *The Indian Antiquary, A Journal of Oriental Research in Archaeology, Epigraphy, Ethnology, Geography, History, Folklore, Languages, Literature, Numismatics, Philosophy, Religion, &c, &c*. (Ed: R.C. Temple, Vol. XXXIII), Bombay.

Smith, V.A. (1906). *Catalogue of the Coins in the Indian Museum*. Vol. I, Calcutta.

Smith, V.A. (1907). The Śakas in Northern India. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Vol. 61 (2), 403-421.

Smith, V.A. (1920). *Asoka: The Buddhist Emperor of India*. Oxford.

Smith, V.A. (1924). *The Early History of India: From 600 B.C. To The Muhammadan Conquest, Including The Invasion Of Alexander The Great*. Oxford.

Smith, V.A. (1972). *Coins of Ancient India, Vol. I: Catalogue of the Coins in the Indian Museum, Calcutta*. Indological Book House.

Smith, W. (1850). *A New Classical Dictionary of Greek and Roman Biography, Mythology and Geography: Partly Based the Greek and Roman Biography and Mythology.* Harper & Bros.

Smith, W. (1854). *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. I, Little, Brown & Company;

Smith, W. (1854). Nicaea-geo. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. (Ed: W. Smith), London: Walton and Maberly; John Murray.

Smith, W. (1857). Patara. *Dictionary of Greek and Roman Geography*. Vol. 2, London: John Murray.

Smith, W. (1858). *A Classical Dictionary of Biography, Mythology, and Geography: Based on the Larger Dictionaries.* John Murrary.

Smith, W. (1859). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston: Little, Brown and Company.

Smith, W. (1947). *Indo-Iranica*. Vol. 2, Iran Society.

Specht, M.E. (1883). Etudes sur L'Asie Centrale, Les Historiens Chinois. *Journal Asiatique*, Huitieme Serie, Tome II, 317-350.

Spence, I.G. (2002). *Historical Dictionary of Ancient Greek Warfare*. Scarecrow Press.

Spencer, D. (2002). *The Roman Alexander: Reading a Cultural Myth*. Exeter.

Spengler III, R.N., Li Tang, Nayak, A., Boivin, N. and Olivieri, L.M. (2021). The southern Central Asian mountains as an ancient agricultural mixing zone: new archaeobotanical data from Barikot in the Swat valley of Pakistan. *Vegetation History of Archaeobotany*, 30, 463-476.

Sprawski, S. (2010). The Early Temenid Kings to Alexander I. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 127-144.

Spycket, A. (1980). Women in Persian Art. *Ancient Persia: The Art of an Empire*. (Ed: D. Schmandt-Besserat), 43-45.

Squillace, G. (2004). *Basileis e tyrannoi: Filippo II e Alessandro magno tra opposizione e consenso*. Soveria Mannelli.

Srinivasan, D.M. (1997). *Many Heads, Arms and Eyes: Origin, Meaning and Form of Multiplicity in Indian Art*. Leiden: Brill.

Srinivasan, D.M. (2007). *On the Cusp of an Era: Art in the Pre-Kuṣāṇa World*. Brill.

Srinivasan, D.M. (2010). Śrī-Lakṣmī in early art: incorporating the north-western evidence. *South Asian Studies* 26 (1), 77-95.

Srivastava, B. (1968). *Trade and Commerce in Ancient India (From the earliest times to c. A. D. 300*. Chowkhamba Sanskrit Series Office.

Stacul, G. (1975). Ricerche su Massaga. *Studi triestini di antichità in onore di Luigia Achillea Stella*. Trieste, 345-351.

Stacul, G. (1979). The Sequence of the Proto-Historical Periods at Aligrāma (Swāt, Pakistan). *South Asian Archaeology 1975*. (Ed: J.E. Van Lohuizen-de Leeuw), Leiden, 88-90.

Stacul, G. (1985). A Harappan Post-Urban Outpost in the Swat Valley. *South Asian Archaeology 1983*. (Eds: J. Schotsman and M. Taddei), Istituto Universitario Orientale, Naples, 357-367.

Stacul, G. (1989a). Continuity of Forms and Traditions at Bir-kot-ghwandai, Swat. *South Asian Archaeology 1985*. (Eds: K. Frifelt and P. Sorensen), London-Riverdale, 321-326.

Stacul, G. (1989b). Continuity and Change in the Swat Valley (18th-15th B.C.). *Wisconsin Archaeological Reports* 2, 249-251.

Stacul, G. (1993). Kalako-deray, Swāt: 1989-1991 Excavation Reports. *East and West*, 43 (1-4), 69-94.

Stacul, G. (1997a). Kalako-deray, Swāt: 1994-1996 Excavation Reports. *East and West*, 47 (1-4), 363-378.

Stacul, G. and Tusa, S. (1975). Report on the Excavations at Aligrama (Swat, Pakistan) 1966, 1972. *East and West*, 25 (3-4), 291-321.

Stacul, G. and Tusa, S. (1977). Report on the Excavations at Aligrāma (Swāt, Pakistan) 1974. *East and West*, 27 (1-4), 151-205.

Stargardt, J. (2000). *Tracing Thoughts Through Things: The Oldest Pali Texts and the Early Buddhist Archaeology of India and Burma*. Amsterdam: The Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 2000.

Stein, A. (1905). *Report on Archaeological Survey Work in the North-West Frontier and Baluchistan for the Period from January 2nd, 1904 to March 31st 1905*. Peshawar.

Stein, A. (1921). *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central and Westernmost China.* Vol. I, Oxford.

Stein, A. (Nov., 1927). Alexander's Campaign on the Indian North-West Frontier: Notes from Explorations between Upper Swāt and the Indus. *The Geographical Journal*. Vol. 70 (5), 417-440.

Stein, A. (1929). *On Alexander's Track to the Indus: personal narrative of explorations on the North-west Frontier of India*. London: Phoenix Press.

Stein, A. (1930). *Memoirs of the Archaeological Survey of India, No. 42: An Archaeological Tour in Upper Swat and Adjacent Hill Tracts*. Calcutta.

Stein, Sir A. (1944). Archaeological notes from the Hindukush Region. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1, 5-24.

Stein, A. (1975). *On Alexander's Track to the Indus*. Karachi.

Stein, A. (2003). *On Alexander's Track to the Indus: Personal Narrative of Exploration on the North-West Frontier of India*. Sang-e-Meel Publications.

Stronach, D. (1978). *Pasargadae: A Report on the Excavations Conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*. Oxford.

St. John, I. (2012). *The Making of the Raj: India Under the East India Company*. ABC-CLIO.

Sumner, W.M. (1986). Achaemenid Settlement in the Persepolis Plain. *American Journal of Archaeology* 90 (1), 3-31.

Taddei, M. (1964). Descriptive catalogue. *Sculptures from the Sacred Area of Butkara I, Swat, W. Pakistan*. (D. Faccenna), Vol. 2, Part 3, Istituto poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato.

Taddei, M. (1966). A Problematical Toilet-tray from Udegram. *East and West* 16, 89-93.

Taddei, M. and Verardi, G. (1978). Tapa Sardār second preliminary report. *East and West* 28 (1-4), 33-135.

Talbot, I. (1988). *Punjab and the Raj, 1849-1947*. Manohar Publications.

Tanabe, K. (1990). The Kushan Representation of ANEMOS/ OADO and Its Relevance to the Central Asian and Far Eastern Wind Gods. *Silk Road Art and Archaeology* 1, 51-80.

Tanabe, K. (1992). OHÞO: another Kusana wind god. *Silk Road Art and Archaeology* 2, 51-71.

Tanabe, T. (2020). The transmission of Dionysiac imagery to Gandhāran Buddhist art. *The Global Connections of Gandhāran Art: Proceedings of the Third International Workshop of the Gandhāra Connections Project, University of Oxford, 18th-19th March, 2019*. (Ed: W. Rienjang and P. Stewart), Archaeopress Publishing Ltd., 86-101.

Tanabe, K. (2002). Greek, Roman and Parthian Influences on the Pre-Kushana Gandharan 'Toilet-Trays' and Forerunners of Buddhist Paradise (Pâramitâ). *Silk Road Art and Archaeology* 8, 73-100.

Tanabe, K. (2007). *Gandhara Art from the Hirayama Collection*. Tokyo.

Tandon, P. (2009). The Western Kshatrapa Dāmazāda. *The Numismatic Chronicle* 169, 173-187.

Tarn, W.W. (1948). *Alexander the Great II: Sources and Studies*. Cambridge University Press.

Tarn, W.W. (1951, 2010). *The Greeks in Bactria and India*. Cambridge University Press.

Tataki, A.B. (1988). *Ancient Beroea: Prosopography and Societyak.* Athens.

Tataki, A.B. (1994). *Macedonian Edessa: Prosopography and Onomasticon*. Athens.

Tataki, A.B. (1998). *Macedonians Abroad: A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia*. Athens.

Tekin, O. (2014). *Hellen ve Roma Tarihi.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF.

Terry, E. (1777). *A Voyage to East India*. W. Cater; S. Hayes; J. Wilkie; and E. Easton, at Salisbury.

Thapar, R. (1966). *A History of India*. Penguin Books.

Thapar, R. (1973). *Ashoka and the Decline of Mauryas*. Delhi: Oxford University Press.

The Imperial Gazetteer of India, Vol. V: Abazai to Arcot. New Edition, Oxford: Clarendon Press, 1908, 275.

Thapar, R. (1987). *The Mauryas Revisited*. Calcutta.

Thapar, R. (1997). *Aśoka and the Decline of the Mauryas*. Third Edition (*Oxford India Perennials Series*), Oxford University Press.

Thapar, R. (2002). *The Penguin History of Early India*. New Delhi.

The Honorary Secretaries (Ed.) (1893). Philological Secretary—Reports on old coins. *Proceedings of the Asiatic Society of Bengal* (PASB), No. I, January, Calcutta.

Thomas, C.G. (2010). The Physical Kingdom. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 65-80.

Thomas, F.W. (1924). Drakhme and Stater in Khotan. *JRAS*, Cambridge University Press, 671-672.

Thomas, F.W. (1926). Greek στατήρ in Central Asia. *JRAS*, Cambridge University Press, 507.

Thompson, H.A. (1934). Two Centuries of Hellenistic Pottery. *Hesperia* Vol. 3, No. 4, 311-476.

Thompson, M. (1950). The "Owls" of Athens. *Archaeology*, Vol. 3, No. 3, 151-154.

Thompson, M. (1982). The Coinage of Philip II and Alexander III. *Studies in the History of Art, Vol. 10, SYMPOSIUM SERIES I: Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times*, 112-121.

Thompson, M., Mørkholm, O. and Kraay, C.M. (Ed.) (1973). *An Inventory of Greek Coin Hoards*. Vol. 1, New York.

Thorpe, E. and Thorpe, S. (2009). Part II: History of India: Ancient India. *The Pearson General Studies Manual 2009*. Chandigarh - Delhi - Chennai: Pearson Education.

Tissot, F. (1985). *Gandhāra, La vie publique et privée dans l'Indeancienne*. Paris.

Tod, M.N. (1948). *A Selection of Greek Historical Inscriptions.* Oxford.

Todisco, L. (2006). Nuove osservazioni sull'amazzonomachia della grande coppa del Pittore di Pentesilea. *Iconografia 2005. Immagini e immaginari dall'antichità classica al mondo moderno. Antenor Quaderni*, 5, Padua, 105-118.

Torre, S.D., Cattaneo, S., Lenzi, C. and Zanelli, A. (2020). Regeneration of the Built Environment from a Circular Economy Perspective. *An Experience of Urban Transformation in Multan-Pakistani Punjab*. (Ed: A. Del Bo, D.F. Bignami, F. Bruno, M. V. Cardinale and Stefano Perego), Springer, 181-190.

Tribulato, O. and Olivieri, L.M. (2017). Writing Greek in the Swat Region: A New Graffito from Barikot (Pakistan). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 204, 128-135.

Tripathi, R.S. (1942). *History of Ancient India*. Motilal Banarsidass.

Tucci, G. (1958). Preliminary report on an archaeological survey in Swat. *East and West*, 9 (4), 279-328.

Tucci, G. (1963a). The Tombs of the Asvakāyana-Assakenoi. *East and West*, 14 (1-2), 27-28.

Tucci, G. (1963b). Oriental Notes II: An Image of a Devī Discovered in Swat and Some Connected Problems. *East and West*, 14 (3-4), 146-182.

Tucci, G. (1977). On Swāt: the Dards and Connected Problems. *East and West*, 27 (1-4), 9-103.

Tuplin, C. (2004). *Xenophon and His World*. Stuttgart.

Tusa, S. (1979). The Swat Valley in the 2nd and 1st Millennia B.C.: A Question of Marginality. *South Asian Archaeology 1977*. (Ed: M. Taddei), 675-695.

Tusa, S. (1985). L'insediamento protostorico di Aligrāma (Swat). *Quaderni de 'La ricerca scientifica'*, 112, 315-325.

Vanderspoel, J. (2010). Provincia Macedonia. *A Companion to Ancient Macedonia*. (Eds: J. Roisman and I. Worthington), Wiley-Blackwell, 251-275.

van der Vliet, Ed. Ch. L. (2003). The Romans and Us: Strabo's "Geography" and the Construction of Ethnicity. *Mnemosyne*, Vol. 56, Fasc. 3, 257-272.

van Loon, M. (1971). Korucutepe. Keban Projesi 1969 Calışmaları, Ankara.

van Saldern, A. (1959). Glass Finds at Gordion. *Journal of Glass Studies* 1, 23-54.

Veith, G. (1908). Der Kavalleriekampf in der Schlacht am Hydaspes. *Klio*, 8, 131-153.

Verardi, G. (1983). The Kuṣāṇa Emperors as Cakravartins: dynastic art and cults in India and Central Asia: history of a theory, clariications and refutations. *East and West* 33 (1-4), 225-294.

Verardi, G. (2011). *Hardships and Downfall of Buddhism in India*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies; New Delhi: Manohar.

Verardi, G. and Paparatti, E. (2005). From early to late Tapa Sardār: a tentative chronology. *East and West* 55 (1-4), 405-444.

Vidale, M., Cupitò, M., Iqbal, A., Javed, E., Olivieri, L.M. and Pulcini, M.L. (2016). Udegram - First Campaign, May-June 2012. *Excavations at the Protohistoric Graveyards of Gogdara and Udegram.* (Ed: M. Vidale, R. Micheli and L.M. Olivieri), Sang-e-Meel Publications.

Virani, S.N. (2007). *The Ismailis in the Middle Ages: A History of Survival, A Search for Salvation*. Oxford University Press.

Visser, E. (1997). *Homers Katalog der Schiffe*. Munich, 650-659.

Vogelsang, W. (1988). A Period of Acculturation in Ancient Gandhāra. *South Asian Studies*, 4, 103-113.

Vogelsang, W. (1992). *The Rise and Organisation of the Achaemenid Empire: The Eastern Iranian Evidence*. Leiden: E.J. Brill.

von Mitterwalner, G. (1986). *Kuṣāṇa Coins and Sculptures*. Government Museum Mathura.

von Sallet, A. (Ed.) (1879). *Zeitschrift für Numismatik*. Vol. 6, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Vost, W. (1909). A Find of Graeco-Bactrian Silver Coins. *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal, Vol. V, No. 1*, Calcutta.

Walbank, F.W. (1933). *Aratos of Sicyon*. Cambridge.

Walbank, F.W. (1957-79). *A Historical Commentary on Polybius*. 3 Vols., Oxford.

Walbank, F.W. (1984). Sources for the Period. *CAH*, 7 (1), Cambridge, 1-22.

Wallis Budge, E.A. (1889). *The History of Alexander the Great: Being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes*. Cambridge University Press.

Walsh, P.G. (1961). *Livy: His Historical Aims and Methods*. Cambridge.

Walsh, E.H.C. (1999). *Punch Marked Coins from Taxila*. Memoirs of the Archaeological Survey of India, No. 59, New Delhi.

Watters, T. (1904). *On Yuan Chwang's travels in India, 629-645 A.D*. London: Royal Asiatic Society.

Weeks, L.R., Alizadeh, K., Niakan, L., Alamdari, K., Khosrowzadeh, A. and Zeidi, M. (2006). Excavations at Tol-e Nurabad. *The Mamasani Archaeological Project Stage One: A Report on the first two seasons of the ICAR - University of Sydney Joint Expedition to the Mamasani District, Fars Province, Iran*. (Eds: D.T. Potts and K. Roustaei), Iranian Center for Archaeological Research, Tehran, 31-88.

Welles, C.B. (1963). The Reliability of Ptolemy as a Historian. *Miscellanea A. Rostagni*. Turin.

Wells, H.G. (1961). *The Outline of History*. Vol. 1, Doubleday.

West, M.L. (1999). *The East Face of Helicon: West Asiatic Elements in Greek Poetry and Myth*. Oxford & New York.

Wheeler, M. (1949). Romano-Buddhist Art: an old problem restated. *Antiquity*. Vol. XXIII (89), 9-19.

Wheeler, M. (1950). *Five Thousand Years of Pakistan: An Archaeological Outline*. Royal India & Pakistan Society.

Wheeler, M. (1962). *Chārsada: A Metropolis of the North-West Frontier, Being a Report on the Excavations of 1958*, Oxford University Press.

Wheeler, M. (1968). *Flames over Persepolis*: *Turning-point in History*. London.

Wheeler, M. (1976). *My Archaeological Mission to India and Pakistan*. London.

Whitehead, R.B. (1922). *Numismatic Notes and Monographs No. 13: The Pre-Mohammedan coinage of northwestern India*. New York: American Numismatic Society.

Whitehead, R.B. (1940). Notes on the Indo-Greeks. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 20, No. 78, 89-122.

Whitehead, R.B. (1947). Notes on the Indo-Greeks, Part II. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 7, No. 1/2, 28-51.

Whitehead, R.B. (1950). Notes on the Indo-Greeks, Part III. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society*, Vol. 10, No. 39/40, 205-232.

Whitehead, R.B. (1914). *Catalogue of Coins in the Panjab Museum, Lahore, Vol. I: Indo-Greek Coins*. Oxford: The Clarendon Press.

Widemann, F. (2009). *Les successeurs d'Alexandre en Asie centrale et leur ́hritage culturel: Essai*. Paris: Riveneuve.

Wiesehöfer, J. (2009). Das Bild der Anderen: Perser aus der Sicht der Griechen - Griechen aus der Sicht der Perser. *Alexander der Grobe und die Öffnung der Welt, Asiens Kulturen im Wandel*. (Eds: S. Hansen, A. Wieczorek, M. Tellenbach), Mannheim, 87-93.

Wilford, F. (1801). On Mount Caucasus. *Asiatic Researches; Or, The Transactions of the Society Instituted in Bengal, For Inquiring into the History and Antiquities, The Arts, Sciences, and Literature.* Vol. VI, Calcutta Edition, London, 455-539.

Wilford, F. (1807). On the Chronology of the Hindus. *Asiatic Researches; Or, The Transactions of the Society Instituted in Bengal, For Inquiring into the History and Antiquities, The Arts, Sciences, and Literature.* Vol. V, Fourth Edition, London, 241-295.

Wilford, F. (1809). An Essay on the Sacret Isles in the West, with others Essays connected with that Work. *Asiatic Researches; Or, The Transactions of the Society Instituted in Bengal, For Inquiring into the History and Antiquities, The Arts, Sciences, and Literature.* Vol. IX, Calcutta Edition, London, 32-115.

Wilson, H.H. (1841). *Ariana Antiqua: A Descriptive Account of the Antiquities and Coins of Afghanistan with a Memoir on the Buildings Called Topes, By C. Masson, ESQ*. London: East India Company.

Winternitz, M. (1933). *A History of Indian Literature*. Vol. II, University of Calcutta.

Witzel, M. (1980). Early Eastern Irān and the Atharva Veda. *Persica*, 9, 86-128.

Witzel, M. (2001). Autochthonous Aryans? The Evidence from Old Indian and Iranian Texts. *Electronic Journal of Vedic Studies*. 7 (3), 1-115.

Woodhead, A.G. (1981). *The Study of Greek Inscriptions*. Cambridge.

Woodhead, A.G. (1997). *The Athenian Agora 16*. Princeton.

Woolley, C.L. (1962). *Ur Excavations IX: The Neo-Babylonian and Persian Periods*. London.

Woolley, C.L. (1965). *Ur Excavations VIII: The Kassite Period and the Period of the Assyrian Kings*. London.

Woolner, A.C. (1917). *Introduction to Prakrit*. Delhi: Motilal Banarsidass.

Worthington, I. (2008). *Philip II of Macedonia*. New Haven.

Worthington, I. (2012). *Alexander the Great: A Reader*. London & New York: Routledge.

Wroth, W. (1903). *Catalogue of the Coins of Parthia*. London: British Museum Trustees.

Yagci, E.E. (1995). *Akhaemenid cam Kaseleri ve Milas Müzesinden yayınlanmamış iki Ornek*. Anadolu Medeniyetleri Müzesi (1995 Yıllığı), 312-326.

Yardley, J.C. (2003). *Justin and Pompeius Trogus: A Study of the Language of Justin's Epitome of Trogus*. Toronto.

Yardley, J.C. and Develin, R. (1994). *Justin: Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*. Atlanta.

Yen-ts'ung, S. Julien and Huili (2022). *Histoire De La Vie De Hiouen-Thsang Et De Ses Voyages Dans L'inde, Depuis L'an 629 Eusqu'en 645…* (Vol. 3), Creative Media Partners, LLC.

Young, R.S. (1981). *Three Great Early Tumuli*. Philadelphia.

Young, R. (2003). *Agriculture and Pastoralism in the Late Bronze and Iron Age, North West Frontier Province, Pakistan*. British Archaeological Reports (BAR) International Series 1124. Oxford: British Archaeological Reports.

Zahrnt, M. (2002). Makedonien als politischer Begriff in vorrömischer Zeit. *Hermes*, 130, 48-62.

Zeimal, E.V. (1996). The Kidarite kingdom in Central Asia. *History of Civilizations of Central Asia, Vol. III: The crossroads of civilizations, A.D. 250 to 750*. (B.A. Litvinsky), 119-133.

Zellmann-Rohrer, M. and Olivieri, L. M. (May 2019). An Inscribed Sherd in Aramaic Script from Barikot (Pakistan). *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, 381, 203-210.

Ziegenaus, O. and de Luca, G. (1975). *Das Asklepieion. Der nördliche Temenosbezirk und angrenzende Anlagen in hellenistischer und frührömischer Zeit*. AvP XI. 2, Berlin.

Zournatzi, A. (2000). Inscribed Silver Vessels of the Odrysian Kings: Gifts, Tribute, and the Diffusion of the Forms of "Achaemenid" Metalware in Thrace. *American Journal of Archaeology* 104 (4), 683-706.

Zwalf, A. (1996). *A Catalogue of Gandhāran Sculptures in British Museum*. Vol. I & II., London: British Museum.

16 August 2016. Pakistan unearths the city defeated by Alexander the Great. *AGI*, Rome.

SİKKE KATALOĞU

Gandhara gümüş damgalı uzun, orta ve kısa pilye shatamanası, MÖ 600-300.

Magadha gümüş damgalı 25-mashakası ve karshapanası, MÖ 5.-4. yy.

Gandhara (Taksila) gümüş damgalı sikkeleri, MÖ 500-300.

Kat. No. 01: Antik Hindistan'ın Krallıklarında (Janapada) Bulunan Gümüş Damgalı Sikkeler

Kat. No. 02: Shaikhan Dheri Bulunan Atina Gümüş Tetradrahmi, MÖ 500/490-485/480.

Hellenistik ve Maurya Satrapı

Kat. No: 03

Sophytes, MÖ 4. yüzyıl

Gümüş diobolos

Ağırlık: 1.14 gm.

Ön yüz: Athena'nın miğferli büstü

Arka yüz: Horoz ayakta, sol üstte *kadüse*, sağda Yunanca lejant: ΣΩΦΥΤΟΥ

Lit: Jansari, **a.g.k.**, 2021, 489, Fig. 21.1; Jansari, **a.g.k.**, 2018, Fig. 1, 73; Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 317, Pl. XIV.1.

Hint-Yunan Kralları ve Sikkeleri

Kat. No: 04

Diodotos, MÖ 250

Altın stater

Ağırlık: 8.26 gm.

Ön yüz: Kral büstü

Arka yüz: Zeus ayakta sağa, şimşek fırlatıyor, monogram N ve kartal solda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 05

Diodotos, MÖ 250

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.06 gm.

Ön yüz: Kral büstü

Arka yüz: Zeus ayakta sağa, şimşek fırlatıyor, monogram ve kartal solda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 64e; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2E.

Kat. No: 06

Diodotos, MÖ 250

Bronz dikalkon

Ağırlık: 6.96 gm.

Ön yüz: Hermes büstü, petasos giymiş

Arka yüz: Çarpaz *kadüse*, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ANTIOXOY

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 07

Diodotos, MÖ 240

Bronz kalkous

Ağırlık: 3.25 gm.

Ön yüz: Hermes büstü, petasos giymiş

Arka yüz: Pallas Athena ayakta, mızrak tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΟΔΟΤΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 08

I. Demetrios, MÖ 200-185

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 17.03 gm

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, fil derisi başlık takmış

Arka yüz: Çıplak Herakles ayakta, yüzü dönük, sol elinde sopa ve aslan derisini tutmuş ve sağ eliyle kendini taçlandırıyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 09

I. Demetrios, MÖ 200-185

Bakır heksa-kalkon (altılı birim)

Ağırlık: 20.81 gm.

Ön yüz: Gorgon'un kafasının ortasında olan kalkan

Arka yüz: Üçlü yaba, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 10

I. Demetrios, MÖ 200-185

Bakır tri-kalkon (üçlü birim)

Ağırlık: 11.80 gm.

Ön yüz: Fil büstü sağa, gövdesi yükselmiş ve boynunda zil varmış

Arka yüz: *Kadüse*, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 11

I. Demetrios, MÖ 200-185

Bakır dikalkon (çift birim)

Ağırlık: 6.54 gm.

Ön yüz: Herakles'in büstü sağa dönük, sopası omzunun üzerinde

Arka yüz: Artemis ayakta, sol elinde yay tutuyor, sağ el ile sırttaki ok kılıfından bir ok çıkarıyor, sağ altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 12

Pantaleon, MÖ 185-180

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.11 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, etrafında incili bordür

Arka yüz: Zeus tahtta oturuyor, sol eliyle asayı ve ve sağ eliyle yanan meşaleler taşıyan Hekate'yi tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΑΝΤΑΛΕΟΝΤΟΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 13

Pantaleon, MÖ 185-180

Nikel bakırı dikalkon (çift birim)

Ağırlık: 7,01 gm.

Ön yüz: Dionysos'un büstü sağa dönük

Arka yüz: Panter pençesini kaldırmış şekilde ayakta duruyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΑΝΤΑΛΕΟΝΤΟΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 14

Pantaleon, MÖ 185-180

AE kare 1.5 karshapana

Ağırlık: 12.74 gm.

Ön yüz: Tanrıça sola doğru yürüyor, elinde çiçek tutuyor, Brahmi lejantı: Rajane Patalevasa

Arka yüz: Aslan sağa duruyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΠΑΝΤΑΛΕΟΝΤΟΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 15

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.90 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, etrafında incili bordür

Arka yüz: Zeus ayakta, yüzü dönük, sol eliyle asayı ve sağ eliyle yanan meşaleler taşıyan Hekate'yi tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 16

Agathokles, MÖ 185-170

Nikel bakırı kalkous veya tek birim

Ağırlık: 3.29 gm.

Ön yüz: Dionysos'un büstü sağa dönük

Arka yüz: Panter pençesini kaldırmış şekilde ayakta duruyor, önünde üzüm asması, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 17

Agathokles, MÖ 185-170

AE çift karshapana

Ağırlık: 14.45 gm.

Ön yüz: Tanrıça sola doğru yürüyor, elinde çiçek tutuyor, Brahmi lejantı: Rajane Agathukleyasasa

Arka yüz: Aslan sağa duruyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 18

Agathokles, MÖ 185-170

AE dikalkon

Ağırlık: 4.90 gm.

Ön yüz: Raylı ağaç, altta Kharosthi lejantı: hiranasme

Arka yüz: Altı kemerli tepe, altta Kharosthi lejantı: akathukreyasa; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 19

Soyağacı Serisi – Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.49 gm.

Ön yüz: İskender'in büstü sağa dönük, aslan derisi takıyor, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΑΛΕΧΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ

Arka yüz: Zeus solda tahtta oturuyor, sol eliyle asayı ve sağ eliyle kartal tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 20

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.54 gm.

Ön yüz: Diademli Diodotos büstü sağa dönük, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΑΝΤΙΟΧΟΥ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ

Arka yüz: Çıplak Zeus ayakta solda, uzanmış sol eliyle aegis ve sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağ altta monogram, solda çelenk ve kartal, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 21

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.79 gm.

Ön yüz: Diodotos'un diademli büstü sağa dönük, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Arka yüz: Çıplak Zeus ayakta solda, uzanmış sol eliyle aegis ve sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağ altta monogram, solda çelenk ve kartal, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 22

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 15.59 gm.

Ön yüz: Euthydemos'un diademli büstü sağa dönük, Yunanca lejant: ΕΥΘΔΗΜΟΥ ΘΕΟΥ

Arka yüz: Çıplak Herakles bir kaya yığınının üzerinde solda oturuyor, sağ elinde başka bir kaya yığınının üzerinde durduğu sopayı tutuyor, sağ altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 23

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.43 gm.

Ön yüz: Demetrios'un diademli büstü sağa dönük, fil derisi başlık giymiş, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΝΙΚΗΤΟΥ

Arka yüz: Çıplak Herakles ayakta, yüzü dönük, sol elinde sopa ve aslan derisini tutuyor ve sağ eliyle kendini taçlandırıyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 24

Agathokles, MÖ 185-170

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 15.73 gm.

Ön yüz: Pantaleon'un diademli büstü sağa dönük, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΠΑΝΤΑΛΕΟΝΤΟΣ ΣΩΤΗΡΟΣ

Arka yüz: Zeus solda tahtta oturuyor, sol eliyle asayı ve sağ eliyle yanan meşaleler taşıyan Hekate'yi tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΑΓΑΘΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 25
I. Antimakhos, MÖ 174-165

Gümüş drahmi

Ağırlık: 4.13 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, *kausia* takmış, etrafında incili bordür

Arka yüz: Poseidon ayakta, yüzü dönük, sağ eliyle üçlü yaba ve sol kolundaki palmiye dalı tutuyor, sağ altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΘΕΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 26

I. Antimakhos, MÖ 174-165

Bakır dikalkon

Ağırlık: 6.54 gm.

Ön yüz: Sağa yürüyen fil

Arka yüz: Kanatlı Nike sola yürüyor, sol elinde palmiye dalı ve uzanmış sağ elinde çelenk tutuyor, sağ altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 27

I. Antimakhos, MÖ 174-165

Bakır yarı kalkous

Ağırlık: 2.72 gm.

Ön yüz: Sağa yürüyen fil

Arka yüz: Şimşek, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 28

Soyağacı Serisi – I. Antimakhos, MÖ 174-165

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.79 gm.

Ön yüz: Diademli Diodotos büstü sağa dönük, etrafında incili bordür, Yunanca lejant: ΔΙΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Arka yüz: Çıplak Zeus ayakta solda, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor ve sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağ altta monogram, solda çelenk ve kartal, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΘΕΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 29

I. Antimakhos, MÖ 174-165

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.67 gm.

Ön yüz: Euthydemos'un diademli büstü sağa dönük, Yunanca lejant: ΕΥΘΔΗΜΟΥ ΘΕΟΥ

Arka yüz: Çıplak Herakles bir kaya yığınının üzerinde solda oturuyor, sağ elinde başka bir kaya yığınının üzerinde durduğu sopayı tutuyor, sağ altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΘΕΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 30

I. Eukratides, MÖ 171-145

Altın 20 stater

Ağırlık: 169.2 gm.

Ön yüz: Miğferli ve diademli kral büstü sağa dönük, miğferi boğa kulağı ve boynuzuyla süslenmiş, etrafında boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Dioskuroi ata biniyor, sağa doğru şaha kalkıyor, mızrak ve avuç içi taşıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 31

I. Eukratides, MÖ 171-145

Gümüş drahmi

Ağırlık: 4.08 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Dioskuroi ata biniyor, sağa doğru şaha kalkıyor, mızrak ve palmiye taşıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 32

I. Eukratides, MÖ 171-145

Gümüş hemidrahmi

Ağırlık: 2.05 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, etrafında noktalı bordür

Arka yüz: Dioskuroi ayakta, mızrak ve palmiye tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 33

I. Eukratides, MÖ 171-145

Gümüş obol

Ağırlık: 0.68 gm.

Ön yüz: Sağa bakan diademli kral büstü, etrafında noktalı bordür

Arka yüz: Dioskuroi'nin şapka ve palmiyeleri, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 34

Soyağacı – I. Eukratides, MÖ 171-145

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 17.00 gm.

Ön yüz: Miğferli ve diademli kral büstü sağa dönük, miğferi boğa kulağı ve boynuzuyla süslenmiş, etrafında boncuk ve makara bordürü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ / ΕΥΚΡΑΤΙΔΗΣ

Arka yüz: Heliokles ve Laodike'nin Jugate büstleri, Laodike diadem takmış, etrafında boncuk ve makara bordürü, Yunanca lejant: ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ / ΚΑΙ ΛΑΟΔΙΚΗΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 35

İki Dilli – I. Eukratides, MÖ 171-145

AE çift

Ağırlık: 4.02 gm.

Ön yüz: Miğferli ve taçlı kral büstü sağa dönük, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Arka yüz: Kanatlı Nike, çelenk ve palmiye tutuyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / rajatirajasa / evukratidasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 36

I. Eukratides, MÖ 171-145

AE çift

Ağırlık: 4.69 gm.

Ön yüz: Miğferli ve taçlı kral büstü sağa dönük, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Arka yüz: Kapisa'nın Şehir Tanrıçası tahtta oturuyor, palmiye tutuyor, solda filin ön kısmı, sağda dağ, Kharosthi lejantı: kavisiye nagara devata (Kapisa Şehri'nin tanrıçası)

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 37

II. Eukratides, MÖ 145-140

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.78 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Çıplak Apollon ayakta karşıya dönük, sağ elinde ok ve sol elinde yay tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΕΥΚΡΑΤΙΔΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 38

I. Heliokles, MÖ 145-130

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.89 gm.

Ön yüz: Sağa bakan diademli kral büstü, etrafı boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Zeus ayakta, sağ elinde şimşek, sol elinde mızrak tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 39

I. Heliokles, MÖ 145-130

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.44 gm.

Ön yüz: Diademli ve Miğferli kralın sağa bakan büstü, etrafında boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Zeus solda tahtta oturuyor; sağ elinde kanatlı Nike, solda mızrağını tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 40

I. Heliokles, MÖ 145-130

AE tetradrahmi

Ağırlık: 15.73 gm.

Ön yüz: Sağa bakan diademli kral büstü, etrafı boncuk ve makara bordürlü

Arka yüz: At solda duruyor, ön ayağı kaldırılmış, atın sağrısında tamgha, bozuk Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 41

I. Apollodotus, MÖ 174-165

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.47 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa dönük, boncuk ve makara bordürlü

Arka yüz: Athena solda oturuyor, sol eliyle kalkana yaslanıyor ve sağ eliyle Nike'ı tutuyor, altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 42

I. Apollodotus, MÖ 174-165

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.38 gm.

Ön yüz: Sağa doğru yürüyen fil, altta monogram, üç tarafta Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, üç tarafta Kharosthi lejantı: maharajasa apaladatasa tratarasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 43

I. Apollodotus, MÖ 174-165

AE çift veya hemi-obol

Ağırlık: 9.42 gm.

Ön yüz: Apollon ayakta duruyor, sağ elinde ok, solda yay tutuyor, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ

Arka yüz: Noktalı bordür içinde tripod, solda monogram, üç tarafta Kharosthi lejantı: maharajasa apaladatasa tratarasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 44

II. Antimakhos, MÖ 174-165

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.37 gm.

Ön yüz: Kanatlı Nike ayakta solda, elinde çelenk ve palmiye tutuyor, monogram solda, etrafındaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Arka yüz: Süvari (kral?), Kharosthi lejantı: Maharajasa jayadharasa Amtimakhasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 45

II. Antimakhos, MÖ 174-165

AE çift veya hemi-obol

Ağırlık: 8.92 gm.

Ön yüz: Aegis, etrafındaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΑΝΤΙΜΑΧΟΥ

Arka yüz: Çelenk ve palmiye, Kharosthi lejantı: Maharajasa jayadharasa Amtimakhasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 46
I. Menander, MÖ 165/155-130

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 13.28 gm.

Ön yüz: Kralın çıplak başlı, diademli büstü sağa, etrafı boncuk ve makara bordürlü

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, solda monogram, sağ ve solda Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 212; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 11.

Kat. No: 47
I. Menander, MÖ 165/155-130

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.78 gm.

Ön yüz: Sağ elinde mızrak tutan, arkadan görülen, diademli, çıplak başlı sol kral büstü, etrafında süreksiz Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde yatay kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, etrafında süreksiz Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / menamdrasa

Lit: MIG 219b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8A.

Kat. No: 48
I. Menander, MÖ 165/155-130

Gümüş drahmi

Ağırlık: 1.05 gm.

Ön yüz: Athena'nın miğferli büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Baykuş dörtte üçü sağda duruyor, sağda monogram, etrafındaki Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 213b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2C.

Kat. No: 49
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz dörtlü

Ağırlık: 9.40 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli Athena büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Ortada Gorgon büstü bulunan yuvarlak kalkan, solda monogram, üst ve altta Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 246d (3); Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 17A.

Kat. No: 50
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz çift

Ağırlık: 5.76 gm.

Ön yüz: Athena'nın miğferli büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde yatay kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 239b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 23C.

Kat. No: 51
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz 16'lı birim

Ağırlık: 40.63 gm.

Ön yüz: Athena'nın miğferli büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Sağa doğru şaha kalkan at, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 231a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 24A.

Kat. No: 52
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz dörtlü

Ağırlık: 11.41 gm.

Ön yüz: Fil sola doğru yürüyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Fil üvendiresi, Δ solda, monogram sağda, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 236; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 26A.

Kat. No: 53
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz çift

Ağırlık: 5.55 gm.

Ön yüz: Athena'nın miğferli büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında, solda duran Nike çelenk ve palmiye tutuyor,s ağda B, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 238b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 27B.

Kat. No: 54
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz tek birim

Ağırlık: 1.97 gm.

Ön yüz: Fil kafasının dörtte üçü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Sopa, solda monogram, sağda A, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 240a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 28E.

Kat. No: 55
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz sekizli

Ağırlık: 19.98 gm.

Ön yüz: Boğa büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Tripod, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 233a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 29A.

Kat. No: 56
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz dörtlü

Ağırlık: 6.92 gm.

Ön yüz: Herakles'in büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Aslan derisi, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 248; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 35.

Kat. No: 57
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz dörtlü

Ağırlık: 10.18 gm.

Ön yüz: Yaban domuzu büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Palmiye dalı, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 249a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 36A.

Kat. No: 58
I. Menander, MÖ 165/155-130

Bronz yarım birim

Ağırlık: 1.57 gm.

Ön yüz: Sekiz kollu tekerlek (dharmachakra), Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Palmiye dalı, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 241a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 37A.

Kat. No: 59

I. Zoilos, MÖ 130-120

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.80 gm.

Ön yüz: Sağda taçlı, çıplak başlı kral büstü, etrafında Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΖΩΙΛΟΥ

Arka yüz: Çıplak Herakles ayakta, yüzü dönük, sağ eliyle çelenk, sol eliyle sopa ve aslan derisi tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 255a, Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2A

Kat. No: 60

I. Zoilos, MÖ 130-120

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.96 gm.

Ön yüz: Herakles'in büstü sağda, aslan başlığı takmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΖΩΙΛΟΥ

Arka yüz: Dairesel bir çelenk? içinde sopa ve yay, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 258a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 6A.

Kat. No: 61

I. Strato ile Agathokleia, MÖ 135-125

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.67 gm.

Ön yüz: Jugate diademli kral ve kraliçe büstleri, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ / ΚΑΙ ΑΓΑΘΟΚΛΕΙΑΣ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa stratasa / agathukreyae

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 305a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 5A.

Kat. No: 62

I. Strato ile Agathokleia, MÖ 135-125

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.20 gm.

Ön yüz: Sağda kraliçenin diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ ΘΕΟΤΡΟΠΟΥ / ΑΓΑΘΟΚΛΕΙΑΣ

Arka yüz: Diademli kral sağa doğru yürüyor, elinde yay, ok ve mızrak tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa dhramikasa / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 303a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2A.

Kat. No: 63

I. Strato ile Agathokleia, MÖ 135-125

Bronz dörtlü

Ağırlık: 9.04 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli Athena büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΙΣΣΗΣ / ΘΕΟΤΡΟΠΟΥ / ΑΓΑΘΟΚΛΕΙΑΣ

Arka yüz: Çıplak Herakles bir kaya yığınının üzerinde solda oturuyor, sağ elinde başka bir kaya yığınının üzerinde durduğu sopayı tutuyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa dhra / mikasa stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 307a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 64

I. Strato, MÖ 125-110

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 10.06 gm.

Ön yüz: Sağdaki genç kralın diademli ve miğferli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΔΙΚΑΙΟΥ; / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa dhramikasa / stratasa

Lit: Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 23C.

Kat. No: 65

I. Strato, MÖ 125-110

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.18 gm.

Ön yüz: Kralın diademli büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa pracachasa tratarasa / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 331a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 27A.

Kat. No: 66

I. Strato, MÖ 125-110

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.63 gm.

Ön yüz: Sağda Herakles büstü, omuzunda sopa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Kanatlı Nike sağda duruyor, palmiye ve çelenk tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 333a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 29C.

Kat. No: 67

I. Strato, MÖ 125-110

Bronz dörtlü

Ağırlık: 10.46 gm.

Ön yüz: Apollon ayakta duruyor, elinde yay ve ok tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙ / ΦΑΝΟΥΣ ΣΩΤΗ / ΡΟΣ ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Noktalı kenarlık içinde tripod, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / pracachasa trata / rasa stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 336a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 31 type.

Kat. No: 68

I. Strato, MÖ 125-110

Bronz dörtlü

Ağırlık: 9.62 gm.

Ön yüz: Apollon büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙ ΦΑΝΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Kayışlı yay ve okluk, Kharosthi lejantı: maharajasa pracachasa tratarasa / stratasa

Lit: MIG 335b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 32B.

Kat. No: 69

Lysias, MÖ 120-110

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.44 gm.

Ön yüz: Sağda diademli kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΛΥΣΙΟΥ

Arka yüz: Çıplak Herakles ayakta, yüzü dönük, sol elinde palmiye, sopa ve aslan derisini tutuyor, sağ eliyle kendini taçlandırıyor, sağ ve solda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa apadihatasa / lisikasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 261a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 70

Lysias, MÖ 120-110

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.90 gm.

Ön yüz: Sağda Herakles büstü, omuzunda sopa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΛΥΣΙΟΥ

Arka yüz: Sağa doğru yürüyen fil, altta monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / lisikasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 266e; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8A.

Kat. No: 71

Antialkidas, MÖ 115-95

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 16.73 gm.

Ön yüz: Diademli, miğferli kral büstü sağa, etrafı boncuk ve makara bordürlü

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda tahta oturmuş, sol elinde asasını tutuyor, sağ elinde çelenk tutan kanatlı Nike, solda filin ön kısmı, sağda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΝΤΙΑΛΚΙΔΟΥ

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 270a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2A.

Kat. No: 72

Antialkidas, MÖ 115-95

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.62 gm.

Ön yüz: Arkadan bakıldığında, sağ elinde mızrak tutan kralın diademli büstü solda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΝΤΙΑΛΚΙΔΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü solda duruyor, sol elinde asa tutuyor, Zeus'un arkasında hortumu havada sola doğru yürüyen fil, filin kafasının üzerinde duran ve sağ elinde çelenk tutan Kanatlı Nike, solda monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / amtialikidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 274a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8A.

Kat. No: 73

Antialkidas, MÖ 115-95

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.43 gm.

Ön yüz: Sağda diademli kral büstü, kausia takmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΝΤΙΑΛΚΙΔΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda tahta oturmuş, sol elinde asasını tutuyor, sağ elinde çelenk tutan kanatlı Nike, solda filin ön kısmı, sağda monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / amtialikidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 277a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 13A.

Kat. No: 74

Antialkidas, MÖ 115-95

Bronz çift

Ağırlık: 4.00 gm.

Ön yüz: Sağ elinde yıldırım tutan Zeus büstü, etrafındaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΝΤΙΑΛΚΙΔΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi'nin (Zeus'un oğulları) şapka ve palmiyeleri, solda monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / amtialikidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 282a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 15A.

Kat. No: 75

Antialkidas, MÖ 115-95

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.19 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΝΤΙΑΛΚΙΔΟΥ

Arka yüz: Sağa yürüyen fil, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / jayadharasa / amtialikidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 283a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 18A.

Kat. No: 76

II. Heliokles, MÖ 110-100

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.65 gm.

Ön yüz: Sağda diademli, miğferli kral büstü, etrafındaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Arka yüz: Zeus ayakta, sağ elinde şimşek, sol elinde mızrak tutuyor, solda monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / heliyakreyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 290b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3B.

Kat. No: 77

II. Heliokles, MÖ 110-100

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 8.89 gm.

Ön yüz: Sağ elinde mızrak tutan, diademli kral büstü solda, etraftaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Arka yüz: Zeus ayakta, sağ elinde şimşek, sol elinde mızrak tutuyor, soldaki monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / heliyakreyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 291a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 4A.

Kat. No: 78

II. Heliokles, MÖ 110-100

Bronz dörtlü

Ağırlık: 9.21 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Arka yüz: Sola yürüyen fil, altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramikasa / heliyakre ...

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 294, Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 7

Kat. No: 79

II. Heliokles, MÖ 110-100

Bronz Dörtlü

Ağırlık: 9.59 gm.

Ön yüz: Sağa doğru yürüyen fil, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΗΛΙΟΚΛΕΟΥΣ

Arka yüz: Sağa doğru yürüyen boğa, altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramikasa / heliyakresasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 296; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8.

Kat. No: 80

Polyksenos, MÖ 100

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.66 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΠΟΛΥΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım

fırlatıyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa pracachasa tratarasa / palasinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 298b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1A.

Kat. No: 81

Polyksenos, MÖ 100

Bronz dörtlü

Ağırlık: 9.78 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli Athena büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΠΙΦΑ / ΝΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΠΟΛΥΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Aegis (Athena'nın kalkanı veya pelerini), altta monogram, etraftaki Kharosthi lejantı: maharajasa praca / chasa tratara / sa palakinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 300a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 82

III. Demetrios, MÖ 100

Bronz dikalkon

Ağırlık: 4.51 gm.

Ön yüz: Fil kafa derisi başlık giyen, sağa bakan kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Arka yüz: Kanatlı fulmen veya şimşek, Kharosthi lejantı: maharajasa / aparajitasa / dimetriyasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 83

Philoksenos, MÖ 100-95

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.80 gm.

Ön yüz: Sağda diademli kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Miğferli kral şaha kalkan ata binmiş sağda, üstte solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa apadihatasa / philasinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 338i; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3J.

Kat. No: 84

Philoksenos, MÖ 100-95

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.84 gm.

Ön yüz: Arkadan bakıldığında elinde mızrak tutan, diademli ve miğferli kral büstü solda, etrafındaki Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Miğferli kral şaha kalkan ata binmiş sağda, sağda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa apadihatasa / philasinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 343c; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 9C.

Kat. No: 85

Philoksenos, MÖ 100-95

Bronz dörtlü

Ağırlık: 7.64 gm.

Ön yüz: Şehir tanrıçası solda duruyor, elinde cornucopia tutuyor, sol altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, altta Kharosthi va, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / philasinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 344d; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10F.

Kat. No: 86

Philoksenos, MÖ 100-95

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.52 gm.

Ön yüz: Işık saçan Helios ayakta, yüzü dönük, sol elinde asayı tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kanatlı Nike, çelenk ve palmiye tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / philasinasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 346a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 12A.

Kat. No: 87

Philoksenos, MÖ 100-95

Bronz dörtlü

Ağırlık: 7.94 gm.

Ön yüz: Sağa yürüyen fil, altta monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Sağa yürüyen at, altta Kharosthi va, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / philasinasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 88

Philoksenos, MÖ 100-95

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.06 gm.

Ön yüz: Aslan solda duruyor, bir pençesi havada, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΦΙΛΟΞΕΝΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / philasinasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 89

Diomedes, MÖ 95-90

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.46 gm.

Ön yüz: Sağda diademli kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΔΙΟΜΗΔΟΥ

Arka yüz: Ata binen Dioskuroi, sağa doğru şaha kalkıyor, mızrak ve palmiye taşıyor, sağ altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / diyametasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 347a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 90

Diomedes, MÖ 95-90

Gümüş drahmi

Ağırlık: 1.89 gm.

Ön yüz: Sağda diademli ve miğferli kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΔΙΟΜΗΔΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi ayakta, mızrak tutuyor, sağ altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / diyametasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 353a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 9A.

Kat. No: 91

Diomedes, MÖ 95-90

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.26 gm.

Ön yüz: Dioskuroi ayakta, elinde mızrak tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΔΙΟΜΗΔΟΥ

Arka yüz: Sağa doğru yürüyen kambur boğa, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / diyametasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 354; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10.

Kat. No: 92

Amyntas, MÖ 95-90

Gümüş çift dekadrahmi

Ağırlık: 85 gm.

Ön yüz: Diademli ve miğferli kral büstü sağa, etrafı boncuk ve makara bordürlü

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda tahta oturmuş, sol kolunda asa ve palmiye ve uzattığı sağ elinde Athena'yı tutuyor, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ / ΑΜΥΝΤΟΥ

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 385a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1A.

Kat. No: 93

Amyntas, MÖ 95-90

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.78 gm.

Ön yüz: Taçlı ve miğferli kral büstü sola, sağ elinde mızrak tutan, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ / ΑΜΥΝΤΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda tahta oturmuş, sol elinde asa ve palmiye ve uzattığı sağ elinde Athena'yı tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / amitasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 393b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10B.

Kat. No: 94

Amyntas, MÖ 95-90

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.36 gm.

Ön yüz: Sağdaki diademli kral büstü, kausia giymiş, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ / AMYNTOY

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda tahta oturmuş, sol kolunda asa ve palmiye ve uzattığı sağ elinde Athena'yı tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / amitasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 391b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 7B.

Kat. No: 95

Amyntas, MÖ 95-90

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.06 gm.

Ön yüz: Zeus/Mithra büstü sağa, Krateroslı şapka giymiş, sol omuzda asa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ / AMYNTOY

Arka yüz: Miğferli Athena solda duruyor, mızrak ve kalkan tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / jayadharasa / amitasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 396b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 14C.

Kat. No: 96

Epander, MÖ 95-90

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.38 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΕΠΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, elinde kalkan tutuyor ve sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa jayadharasa / epadrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 301a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1A.

Kat. No: 97

Epander, MÖ 95-90

Bronz dörtlü

Ağırlık: 11.21 gm.

Ön yüz: Kanatlı Nike sağda duruyor, elinde çelenk ve palmiye tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΕΠΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / jayadharasa / epadrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 302b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2A.

Kat. No: 98

Theophilos, MÖ 90

Bronz dörtlü

Ağırlık: 7.44 gm.

Ön yüz: Kral büstü sağa, omzunda sopa varmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Arka yüz: Cornucopia, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramiasa / theuphilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 375a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 4A.

Kat. No: 99

Theophilos, MÖ 90

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.19 gm.

Ön yüz: Aslan başlıklı Herakles büstü sağda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Arka yüz: Sopa, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramiasa / theuphilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 376a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 5A.

Kat. No: 100

Peukolaos, MÖ 90

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 8.85 gm.

Ön yüz: Sağda kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΠΕΥΚΟΛΑΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta solda, elinde asa var ve sağ eliyle kutsama yapıyor, sağ ve solda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa tratarasa / pi'ukula'asa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 369a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1A.

Kat. No: 101

Nikias, MÖ 90-85

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.02 gm.

Ön yüz: Sağdaki miğferli kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΝΙΚΙΟΥ

Arka yüz: Pallas Athena ayakta duruyor, sol elinde kalkan tutuyor ve sağ eliyle şimşek çakıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / nikiasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 102

Nikias, MÖ 90-85

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.76 gm.

Ön yüz: Sağda kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΝΙΚΙΟΥ

Arka yüz: Silahlı tanrı ayakta solda, palmiye tutuyor ve sağ eliyle kutsama yapıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / nikiasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 103

Nikias, MÖ 90-85

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.42 gm.

Ön yüz: Sağda taçlı, çıplak başlı kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / NIKIOY

Arka yüz: Ata binen kral sağa doğru şaha kalkıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / nikiasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 104

Nikias, MÖ 90-85

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.94 gm.

Ön yüz: Poseidon'un büstü sağda, üçlü yaba omuzunda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / NIKIOY

Arka yüz: Yunus demirin etrafına dolanıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / nikiasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 380a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 4B.

Kat. No: 105

II. Menander, MÖ 90-85

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.14 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli, taçlı kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Ata binen kral sağa doğru şaha kalkıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 230; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3.

Kat. No: 106

II. Menander, MÖ 90-85

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.22 gm.

Ön yüz: Sağ eliyle mızrak saplayan, diademli kral büstü solda, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üç solda oturuyordu, sağ elinde kanatlı Nike'ı tutuyor, altta tekerlek, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / menamdrasa

Lit: Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 4A.

Kat. No: 107

II. Menander, MÖ 90-85

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.41 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli, taçlı kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Kanatlı Nike sağda duruyor, sol eliyle palmiye tutuyor ve sağ eliyle taç/diadem veriyor, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa / menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 229b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2B.

Kat. No: 108

II. Menander, MÖ 90-85

Bronz dörtlü

Ağırlık: 8.63 gm.

Ön yüz: Miğferli Athena solda duruyor, sol elinde mızrak ve palmiye tutuyor, sağ eliyle kutsama yapıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Aslan solda oturuyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramikasa / menamdrasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 109

II. Menander, MÖ 90-85

Bronz dörtlü

Ağırlık: 5.34 gm.

Ön yüz: Savaşçı dörtte üçü sağda duruyor, mızrak tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Pençesi kaldırılmış halde solda duran aslan, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramikasa / menamdrasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 253; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 6A.

Kat. No: 110

II. Menander, MÖ 90-85

Bronz yarım birim

Ağırlık: 0.95 gm.

Ön yüz: Herakles ayakta, yüzü dönük, sağ eliyle kendini taçlandırıyor, sol elinde sopa ve aslan derisini tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΜΕΝΑΝΔΡΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi'nin şapka ve palmiyeleri, Kharosthi lejantı: maharajasa / dhramikasa / menamdrasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 111

Kalliope ile Hermaios, MÖ 90-70

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 6.86 gm.

Ön yüz: Jugate diademli kral ve kraliçe büstleri, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ / ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΟΠΗΣ

Arka yüz: Ata binen miğferli kral sağa doğru şaha kalkıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa heramayasa / kaliyapaya

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 407a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1B.

Kat. No: 112

Hermaios, MÖ 90-70

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.74 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sol elinde asa tutuyor ve sağ elle bereket vermek, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 414k; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2E.

Kat. No: 113

Hermaios, MÖ 90-70

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.48 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli, taçlı kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sol elinde asa tutuyor ve sağ eliyle bereket veriyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 413a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 5A.

Kat. No: 114

Hermaios, MÖ 90-70

Gümüş drahmi

Ağırlık: 1.82 gm.

Ön yüz: Ata binen kraliçe? sağa doğru şaha kalkıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sağ elinde asa tutuyor ve sol elini tahtın koluna dayamış, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 6A.

Kat. No: 115

Hermaios, MÖ 90-70

AE dörtlü

Ağırlık: 7.76 gm.

Ön yüz: Zeus/Mithra büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: At sağa doğru yürüyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 416b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 9

Kat. No: 116

Posthumöz Serisi – Hermaios'un Taklidi

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 8.75 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sol elinde asa tutuyor ve sağ eliyle bereket veriyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 414d; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10H.

Kat. No: 117

Hermaios'un Taklidi

Billon tetradrahmi

Ağırlık: 8.29 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sol elinde asa tutuyor ve sağ eliyle bereket veriyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 418f; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 16A.

Kat. No: 118

Hermaios'un Taklidi

Billon drahmi

Ağırlık: 2.08 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΡΜΑΙΟΥ

Arka yüz: Zeus dörtte üçü tahta oturmuş, sol elinde asa tutuyor ve sağ eliyle bereket veriyor, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / heramayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 415 type; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 17.

Kat. No: 119

Artemidoros, MÖ 85-80

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.61 gm.

Ön yüz: Sağda miğferli, taçlı kral büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΟΥ

Arka yüz: Kanatlı Nike sağda duruyor, palmiye sol omzunun üzerinde tutuyor ve uzanmış sağ eliyle çelenk sunuyor, Kharosthi lejantı: maharajasa apadihatasa / artemitorasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 120

Artemidoros, MÖ 85-80

Bronz hemi-obol veya dörtlü

Ağırlık: 7.12 gm.

Ön yüz: Artemis ayakta duruyor, bir oka uzanıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / artemitorasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 404; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 7.

Kat. No: 121

Artemidoros, MÖ 85-80

AE kalkous veya birim

Ağırlık: 1.39 gm.

Ön yüz: Artemis ayakta duruyor, bir oka uzanıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi'nin palmiye ve şapkaları, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / artemitorasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 122

Artemidoros, MÖ 85-80

AE kalkous veya birim

Ağırlık: 1.47 gm.

Ön yüz: Artemis ayakta duruyor, bir oka uzanıyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΝΙΚΗΤΟΥ / ΑΡΤΕΜΙΔΟΡΟΥ

Arka yüz: Soldaki aslan, Kharosthi lejantı: maharajasa / apadihatasa / artemitorasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 406; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8.

Kat. No: 123

Arkhebios, MÖ 90-80

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.56 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΡΧΕΒΙΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta duruyor, elinde bir asa tutuyor ve bir yıldırım fırlatıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa jayadharasa / arkhebiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 356e; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2F.

Kat. No: 124

Arkhebios, MÖ 90-80

AE hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 9.34 gm.

Ön yüz: Kanatlı Nike sola doğru yürüyor, elinde palmiye ve çelenk tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΡΧΕΒΙΟΥ

Arka yüz: Baykuş ayakta duruyor, dörtte üçü sağa dönük, Kharosthi lejantı: maharajasa dhramikasa jayadharasa / arkhebiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 367a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 11A.

Kat. No: 125

Arkhebios, MÖ 90-80

AE hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 10.80 gm.

Ön yüz: Sağa doğru yürüyen fil, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙΚΑΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ / ΑΡΧΕΒΙΟΥ

Arka yüz: Baykuş ayakta duruyor, dörtte üçü sağa dönük, Kharosthi lejantı: maharajasa dhra / mikasa jayadhara / sa arkhebiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 368b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 12A.

Kat. No: 126

Arkhebios, MÖ 90-80

AE hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 10.05 gm.

Ön yüz: Sol omzunun üzerinde asayı tutan Zeus büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙ / ΚΑΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟ /ΡΟΥ ΑΡΧΕΒΙΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi'nin palmiye ve şapkaları, Kharosthi lejantı: maharajasa dhra / mikasa jayadharasa / arkhebiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 365a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 13A.

Kat. No: 127

Arkhebios, MÖ 90-80

AE hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 9.38 gm.

Ön yüz: Sağdaki miğferli kral büstü, sol omzunun üzerinde asa tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΔΙ / ΚΑΙΟΥ ΝΙΚΗΦΟ /ΡΟΥ ΑΡΧΕΒΙΟΥ

Arka yüz: Dioskuroi'nin palmiye ve şapkaları, Kharosthi lejantı: maharajasa dhra / mikasa jayadhara / sa arkhebiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 366a.

Kat. No: 128

Telephos, MÖ 75-70

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 8.94 gm.

Ön yüz: Büstü horoz ve bacakları nilüfer çiçekleriyle biten bir yaratık, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΕΥΕΟΓΕΤΟΥ / ΤΗΛΕΦΟΥ

Arka yüz: Ayakta duran Helios (güneş tanrısı) ve Selene (ay tanrıçası), Kharosthi lejantı: maharajasa kalanakramasa / teliphasa

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 129

Telephos, MÖ 75-70

AE hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 9.46 gm.

Ön yüz: Zeus dörtte üç solda tahta çıkmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ / ΤΗΛΕΦΟΥ

Arka yüz: Adam (fakir?) sağda çömelmiş, elinde bir baston tutuyor? Kharosthi lejantı: maharajasa / kalanakra / masa teliphasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 453a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 130

II. Apollodotos, MÖ 80-65

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.77 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΠΑΤΟΡΟΣ / ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / apaladatasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 423a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3B.

Kat. No: 131

II. Apollodotos, MÖ 80-65

AE obol veya sekizli birim

Ağırlık: 15.89 gm.

Ön yüz: Apollon dörtte üçü sağda duruyor, yayı tutuyor, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΑΠΟΛΛΟΔΟΤΟΥ

Arka yüz: Kharosthi harfleriyle çevrili tripod, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / apaladatasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 432e; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 6C.

Kat. No: 132

II. Apollodotos, MÖ 80-65

AE dikalkon veya çift birim

Ağırlık: 3.79 gm.

Ön yüz: Apollon dörtte üçü sağda duruyor, yayı tutuyor, dairesel noktalı bordür

Arka yüz: Kharosthi harfleriyle çevrili diadem, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / apaladatasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 438a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10A.

Kat. No: 133

II. Apollodotos, MÖ 80-65

AE kalkous veya tek birim

Ağırlık: 2.31 gm.

Ön yüz: Dikdörtgen kenarlık içinde sağda duran kambur boğa

Arka yüz: Tripod, dikdörtgen kenarlık içinde

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 205; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 19A.

Kat. No: 134

II. Apollodotos, MÖ 80-65

AE hemi-kalkous veya yarım birim

Ağırlık: 1.16 gm.

Ön yüz: Dikdörtgen kenarlık içinde sağda duran kambur boğa

Arka yüz: Yay ve ok, dikdörtgen kenarlık içinde

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 135

Hippostratos, MÖ 65-55

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.04 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ

Arka yüz: Kral sağda şaha kalkan ata binmiş, altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa jayamtasa / hipustratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 441a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 136

Hippostratos, MÖ 65-55

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.40 gm.

Ön yüz: Sağdaki kralın çıplak başlı, diademli büstü, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ

Arka yüz: Tykhe solda duruyor, cornucopia tutuyor ve sağ eliyle kutsama yapıyor, solda monogram ve sağda Kharosthi harfi a, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / hipustratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 439a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1A.

Kat. No: 137

Hippostratos, MÖ 65-55

AE obol veya sekizli

Ağırlık: 15.86 gm.

Ön yüz: Apollon sağda duruyor, elinde ok tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ

Arka yüz: Tripod, her iki tarafta monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / hipustratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 447b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8A.

Kat. No: 138

Hippostratos, MÖ 65-55

AE 6-kalkoi veya altılı birim

Ağırlık: 11.71 gm.

Ön yüz: Zeus-Mithra dörtte üç solda tahta oturmuş, sol eliyle asa tutuyor ve sağ eliyle çelenk veriyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ

Arka yüz: Noktalı kenarlık içinde solda duran at, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa trata / rasa jayamtasa / hipustratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 449a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 10A.

Kat. No: 139

Hippostratos, MÖ 65-55

AE obol veya sekizli birim

Ağırlık: 15.19 gm.

Ön yüz: Büstü horoz ve bacakları yılan biçimli tasvir edilen bir yaratık, elinde yunus ve dümen tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΙΠΠΟΣΤΡΑΤΟΥ

Arka yüz: Şehir tanrıçası solda duruyor, palmiye tutuyor ve kutsama yapıyor, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / hipustratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 446a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 12A.

Kat. No: 140

Dionysios, MÖ 65-55

AE obol veya sekizli birim

Ağırlık: 15.89 gm.

Ön yüz: Apollon sağda duruyor, elinde ok tutuyor, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

Arka yüz: Tripod, her iki tarafta Kharosthi harfleri, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / diunisiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 455b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3E.

Kat. No: 141

Dionysios, MÖ 65-55

AE dikalkon veya çift birim

Ağırlık: 4.06 gm.

Ön yüz: Apollon sağda duruyor, ok tutuyor, boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Diadem, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / diunisiyasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 457a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 4A.

Kat. No: 142

II. Zoilos, MÖ 55-35

Altın birim

Ağırlık: 0.71 gm.

Ön yüz: ΖΟΙΛΟΥ monogramı, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ

Arka yüz: Diadem, Kharosthi lejantı: jhahilasa

Lit: Bopearachchi 1999; COIN INDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 143

II. Zoilos, MÖ 55-35

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.13 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΖΩΙΛΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol elinde kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağ ve solda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 459e; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1.

Kat. No: 144

II. Zoilos, MÖ 55-35

AE obol veya sekizli birim

Ağırlık: 17.29 gm.

Ön yüz: Apollon dörtte üçü sağda duruyor, yayı tutuyor, solda monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΣΩΤΗΡΟΣ / ΖΩΙΛΟΥ

Arka yüz: Tripod, Kharosthi harfleri sağ ve solda, Kharosthi lejantı: maharajasa / tratarasa / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 460a; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 145

II. Zoilos, MÖ 55-35

AE dikalkon veya çift birim

Ağırlık: 4.04 gm.

Ön yüz: Fil sağda duruyor, etrafta boncuk ve makara bordürü,

Arka yüz: Tripod, Kharosthi harfleri sağ ve solda, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 464d; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 8B.

Kat. No: 146

II. Zoilos, MÖ 55-35

AE kalkous veya tek birim

Ağırlık: 1.54 gm.

Ön yüz: Apollon dörtte üçü sağda duruyor, yay tutuyor, solda monogram, boncuk ve makara bordürü,

Arka yüz: Sağda duran fil, üstte Kharosthi harfleri, Kharosthi lejantı: (maharajasa tratarasa) / jhoilasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 466; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 9.

Kat. No: 147

Apollophanes, MÖ 35-25

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.39 gm.

Ön yüz: Diademli ve miğferli kral büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΑΠΟΛΛΟΦΑΝΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / apalaphanasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 467b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 1B.

Kat. No: 148

II. Strato, MÖ 25 - MS 10

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.29 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor, sağ eliyle

yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 469c; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 2A.

Kat. No: 149

II. Strato (ve oğlu III. Strato), MÖ 25 - MS 10

Gümüş drahmi

Ağırlık: 1.99 gm.

Ön yüz: Yaşlı kralın diademli büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑCΙΛΕΩC CΩΤΗΡΟC CΤΡΑΤΩΝΟC ΚΑΙ ΦΙΛ / CΤΡΑΤΩΝΟC

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa stratasa putrasa casa priyapita / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 473c; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 6E.

Kat. No: 150

II. Strato, MÖ 25 - MS 10

Kurşun hemi-obol veya dörtlü birim

Ağırlık: 8.75 gm.

Ön yüz: Apollon dörtte üçü sağda duruyor, yayı tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΣΤΡΑΤΩΝΟΣ

Arka yüz: Tripod, sağda Kharosthi harfi, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / stratasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 470b; Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, 3A.

Kat. No: 151

Bhadrayasha, MS 10-15

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.35 gm.

Ön yüz: Diademli kral büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΩΤΗΡΟΣ / ΖΩΙΛΟΥ

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzanmış sol eliyle aegis tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sağ ve solda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa tratarasa / bhadrayashasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 469b.

Hint-İskit Kralları ve Sikkeleri

Kat. No: 152

Maues, MÖ 90-60/57

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.22 gm.

Ön yüz: Zeus ayakta solda, elinde asa tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΜΑΥΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kanatlı Nike, çelenk ve palmiye tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: rajatirajasa mahatasa / moasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 699a.

Kat. No: 153

Maues, MÖ 90-60/57

AE hemi-obol

Ağırlık: 9.70 gm.

Ön yüz: Fil kafası sağda, gövdesi yükselmiş, boynunda zil varmış, etrafında boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: *Kadüse*, solda monogramYunanca lejant: sağda: ΒΑΣΙΛΕΩΣ solda: ΜΑΥΟΥ

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 707; Senior, **a.g.k.**, 2001, 5.1.

Kat. No: 154

Maues, MÖ 90-60/57

AE kalkous

Ağırlık: 1.93 gm.

Ön yüz: Apollon ayakta duruyor, sol elinde yay ve sağ elinde ok tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙ / ΛΕΩΣ / ΜΑΥΟΥ

Arka yüz: Dikdörtgen noktalı bordür içinde tripod, solda monogram, Kharosthi lejantı: mahara / jasa / moasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 732; Senior, **a.g.k.**, 2001, 7.1.

Kat. No: 155

Maues, MÖ 90-60/57

AE hemi-obol

Ağırlık: 8.89 gm.

Ön yüz: Dikdörtgen noktalı kenarlık içinde sağa doğru yürüyen fil, gövdesi yükselmiş, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΥΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, sağda monogram, Kharosthi lejantı: rajatirajasa mahatasa moasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 735; Senior, **a.g.k.**, 2001, 14.1.

Kat. No: 156

Maues, MÖ 90-60/57

AE hemi-obol

Ağırlık: 8.38 gm.

Ön yüz: Dikdörtgen noktalı bordür içinde sağa doğru yürüyen fil, gövdesi yükselmiş, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΜΑΥΟΥ

Arka yüz: Kral dikdörtgen bir bordür içinde kanepede bağdaş kurarak oturuyor, sağ üstte monogram, Kharosthi lejantı: rajatirajasa mahatasa moasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 734a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 15.1.

Kat. No: 157

Spalahores ile Vonones, MÖ 75-65

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.75 gm.

Ön yüz: Sağda ata binmiş, mızrak tutan kral, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΟΝΩΝΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta, elinde asa ve yıldırım tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajabhrata dhramikasa / spalahorasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 681a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 65.1T.

Kat. No: 158

Spalahores ile Vonones, MÖ 75-65

AE hemi-obol

Ağırlık: 8.52 gm.

Ön yüz: Çıplak Herakles ayakta, sağ eliyle kendini taçlandırıyor, solda eliylesopa ve aslan derisi tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑ / ΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓ / ΑΛΟΥ ΟΝΩΝΟΥ

Arka yüz: Pallas Athena solda duruyor, elinde mızrak ve kalkan tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajabhrata dhramikasa / spalahorasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 683b; Senior, **a.g.k.**, 2001, 66.2.

Kat. No: 159

Spalagadames ile Vonones, MÖ 65-57

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.45 gm.

Ön yüz: Sağda ata binen ve mızrak tutan kral, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΟΝΩΝΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta, elinde asa ve şimşek tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: spalahoraputrasa dhramiasa / spalagadamasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 681a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 65.1T.

Kat. No: 160

Spalagadames ile Spalahores, MÖ 57-55/50

AE hemi-obol

Ağırlık: 8.45 gm.

Ön yüz: Kare noktalı bordürün içinde atan binen kral sağda, Yunanca lejant: CΠΑΛΥΡΙΟC / ΔΙΚΑΙΟΥ / ΑΔΕΛΦΟΥΤΟΥ / ΒΑCΙΛΕWC

Arka yüz: Soldaki kayaların üzerinde oturan Herakles, sağ eliyle bacağına yaslanacak sopayı tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: spalahoraputrasa dhramiasa / spalagadamasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 691b; Senior, **a.g.k.**, 2001, 69.1.

Kat. No: 161

I. Azes ile Spalirises, MÖ 58-25

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.16 gm.

Ön yüz: Sağda ata binen ve mızrak tutan kral, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ / ÞΙΠΑΛΙΡΙCΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta, elinde asa ve şimşek tutuyor, solda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa mahatakasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 696d; Senior, **a.g.k.**, 2001, 74.2D.

Kat. No: 162

I. Azes, MÖ 58-25

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 7.91 gm.

Ön yüz: Sağda ata binen ve mızrak tutan kral, Yunanca lejant: Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta duruyor, elinde asa ve şimşek tutuyor, solda Kharosthi harfi *dhra*, sağda monogram ve Kharosthi harfi *ru*, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 749; Senior, **a.g.k.**, 2001, 80.43T.

Kat. No: 163

I. Azes, MÖ 58-25

Gümüş drahmi

Ağırlık: 2.37 gm.

Ön yüz: Zeus ayakta solda, sol elinde asa tutuyor, sağ eli kutsama için uzanmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kanatlı Nike, çelenk ve palmiye tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa ... mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 738; Senior, **a.g.k.**, 2001, 76.4D.

Kat. No: 164

I. Azes, MÖ 58-25

AE altıkalkon

Ağırlık: 12.89 gm.

Ön yüz: Kral sağda Baktrialı devenin üzerine binmiş, elinde balta tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa rajatirajasa mahatasa ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 761; Senior, **a.g.k.**, 2001, 81.10.

Kat. No: 165

I. Azes, MÖ 58-25

AE kalkous veya çeyrek birim

Ağırlık: 2.76 gm.

Ön yüz: Balarama sopayı ve sabanı tutarak sola yürüyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑ / ΣΙΛΕΩΝ Μ / ΕΓΑΛΟΥ ΑΖΟΥ

Arka yüz: Tanrıça sağda duruyor, elinde fileto tutuyor, sağda monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa rajatirajasa mahatasa ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 742; Senior, **a.g.k.**, 2001, 78.1.

Kat. No: 166

I. Azes, MÖ 58-25

AE pentakalkon

Ağırlık: 10.00 gm.

Ön yüz: Sağda ata binen ve mızrak tutan kral, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Sağda duran kambur boğa, üstte monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa rajatirajasa mahatasa ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 755; Senior, **a.g.k.**, 2001, 92.1.

Kat. No: 167

Azilises, MÖ 57-35

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.46 gm.

Ön yüz: Kral ata binmiş sağda, mızrak tutuyor, Kharosthi harfleri sağda (üst ve altta), Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΙΛΙCΟΥ

Arka yüz: Şehir Tanrıçası solda duruyor, elinde lamba ve palmiye tutuyor, solda monogram, sağda Kharosthi harfi, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayilishasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 801a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 56.596T.

Kat. No: 168

Azilises, MÖ 57-35

Bakır birimi

Ağırlık: 8.37 gm.

Ön yüz: Kare dordür içinde kral sağda ata binmiş, üstte Kharosthi *ti*, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΙΛΙCΟΥ

Arka yüz: Kare dordür içinde bir kayanın üzerinde oturan Herakles, elinde sopa, sol altta monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa / mahatasa / ayilishasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 812a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 59.1.

Kat. No: 169

II. Azes, MÖ 35-12

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.47 gm.

Ön yüz: Kral sağda ata binmiş, elinde kırbaç tutuyor, sağda Kharosthi harfi *sam*, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Pallas Athena sağ ayakta, sağ elini uzatmış, sol elinde mızrak tutuyor, solda ve sağda monogramlar, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 848k; Senior, **a.g.k.**, 2001, 98.374T.

Kat. No: 170

II. Azes, MÖ 35-12

Gümüş tetradrahmi

Ağırlık: 9.64 gm.

Ön yüz: Kral sağda ata binmiş, elinde kırbaç tutuyor, sağda Kharosthi harfi *ti*, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta, sağ elini uzatmış, sol elinde asa tutuyor, solda monogram, sağda Kharosthi harfi *si*, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 828; Senior, **a.g.k.**, 2001, 99.61T.

Kat. No: 171

II. Azes, MÖ 35-12

Gümüş drahmi

Ağırlık: 1.86 gm.

Ön yüz: Kral sağda ata binmiş, elinde kırbaç tutuyor, sağda Kharosthi harfi bu, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Zeus ayakta solda, uzattığı sağ elinde Nike'ı ve sol eliyle asayı tutuyor, Nike bir diadem tutuyor, solda monogram, sağda Kharosthi harfi *stra*, üstte Yunan alfadesi B, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 856; Senior, **a.g.k.**, 2001, 105.601D.

Kat. No: 172

II. Azes, MÖ 35-12

AE penta-kalkon

Ağırlık: 10.89 gm.

Ön yüz: Şehir Tanrıçası çeyrek solda tahtta oturuyor, sol kolunda cornucopia tutuyor, sağ elini kaldırmış, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Hermes ayakta, yüzü dönük, hafifçe sola dönük, sol elinde *kadüse*, sağ kol uzanmış, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 831; Senior, **a.g.k.**, 2001, 101.1.

Kat. No: 173

II. Azes, MÖ 35-12

AE üçlü kalkon

Ağırlık: 5.28 gm.

Ön yüz: Kral bağdaş kurarak oturmuş, sağ elinde kırbaç, kucağında asa tutuyor, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / ΑΖΟΥ

Arka yüz: Kanatlı Hermes ayakta, yüzü dönük, hafifçe sola dönük, sol kolunda *kadüse*, sağ kol uzanmış, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 864b; Senior, **a.g.k.**, 2001, 107.

Kat. No: 174

II. Azes, MÖ 35-12

AE altıkalkon

Ağırlık: 14.14 gm.

Ön yüz: Sağda duran kambur boğa, üstte monogram, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ / AZOY

Arka yüz: Sağda duran aslan, üstte monogram, Kharosthi lejantı: maharajasa rajarajasa mahatasa / ayasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 850j; Senior, **a.g.k.**, 2001, 102.100.

Kat. No: 175

Rajuvula, MS 10-25

Billon drahmi

Ağırlık: 1.85 gm.

Ön yüz: Sağdaki kral büstü, Yunanca lejant: bozuk

Arka yüz: Arkadan bakıldığında Athena Alkidemos solda duruyor, uzatmış sol elinde yatay kalkan tutuyor, sağ eliyle yıldırım fırlatıyor, sol ve sağda monogramlar, Kharosthi lejantı: chatrapasa apratihatachakrasa rajuvulasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 902a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 151.22D.

Kat. No: 176

Rajuvula, MS 10-25

Kurşun üçlü birim

Ağırlık: 7.35 gm.

Ön yüz: Aslan sağ, Yunanca lejant: bozuk

Arka yüz: Solda duran Herakles, sol eliyle sopa ve aslan derisini tutuyor, sağ kol uzanmış, sağ ve solda monogramlar, solda gamalı haç (swastika), Kharosthi lejantı: bozuk

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975, 905a; Senior, **a.g.k.**, 2001, 153.2.

Hint-Part Kralları ve Sikkeleri

Kat. No: 177

Gondophares, MS 20-50

Gümüş Tetradrahmi

Ağırlık: 9.10 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sağa doğru yürüyor. Gondopharyalı sembolü sağda; Yunanca lejant: BACILEWN BACILEWN GONDOFAROU

Arka yüz: Şiva ayakta, yüzü dönük, sol elinde üçlü yaba tutuyor; sağ kol uzanmış; Kharosthi lejantı: MAHARAJA RAJARAJA MAHATA DHRAMIA DEVAVRATA GUDAPHARASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1116; Senior, **a.g.k.**, 2001, 217.33T; Poole, **a.g.k.**, 1884, 10.

Kat. No: 178

Gondophares, MS 20-50

AE Trikalkon

Ağırlık: 6.34 gm.

Ön yüz: King ata binen kral, solda; Nike'tan çelenk alıyor;

Arka yüz: Gondopharyalı sembol; Kharosthi lejantı:

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 215.30.

Kat. No: 179

Gondophares, MS 20-50

Billon Tetradrahmi

Ağırlık: 9.9 gm.

Ön yüz: Ata binen kral sağa; sağda Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΈΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΥΝΔΠΦΕΡΡΟΥ

Arka yüz: Zeus sağa; solda monogram ve asanın altında küçük Nandipada sembolü; Kharosthi lejantı: MAHARAJASA RAJADIRAJA TRATARA DEVAVRATA

GUDAPHARASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1129; Senior, **a.g.k.**, 2001, 220.11T; Poole, **a.g.k.**, 1884, 2.

Kat. No: 180

Gondophares, MS 20-50

Billon Tetradrahmi

Ağırlık: 8.33 gm.

Ön yüz: Ata binen kral sağa; sağda Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΈΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΥΝΔΠΦΕΡΡΟΥ

Arka yüz: Ayakta duran Pallas Athena sağa; sağda monogram; Kharosthi lejantı: MAHARAJASA RAJADIRAJA TRATARA DEVAVRATA GUDAPHARASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1128; Senior, **a.g.k.**, 2001, 219.5T.

Kat. No: 181

Gondophares, MS 20-50

Billon Trikalkon

Ağırlık: 6.36 gm.

Ön yüz: Sola duran ata binen kral; kanatlı Nike önde duruyor ve onu çelenkliyor; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΈΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΜΕΓΑΛΟΥ ΥΝΔΠΦΕΡΡΟΥ

Arka yüz: Gondopharyalı sembol; Kharosthi lejantı: MAHARAJA RAJA / RAJASA / MAHATASA / GUDAPHARASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1114; Senior, **a.g.k.**, 2001, 215.10.

Kat. No: 182

Abdagases, MS 50-65

Gümüş Tetradrahmi

Ağırlık: 9.09 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sola doğru yürüyor; Gondopharyalı sembol sağda; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΟΣ ΓΟΝΔΟΦΑΡΑ ΒΡΑ / (altta) ΑΒΔΑΓΑΣΟΥ

Arka yüz: Zeus sağda, elinde uzun bir asa tutuyor; sağ kolu uzanmış; Kharosthi lejantı: GADAPHARABHRATAPUTRASA MAHARAJASA AVADAGASHASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1119; Senior, **a.g.k.**, 2001, 228.10T.

Kat. No: 183

Abdagases, MS 50-65

Gümüş Tetradrahmi

Ağırlık: 9.78 gm.

Ön yüz: Kral, ata binmiş, sola doğru yürüyor; önde Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΩΝ /

ΑΒΔΑΓΑΣΟΥ (kısmen bozuk)

Arka yüz: Zeus sağda, asayı dik tutuyor, sağ kolu uzanmış; Kharosthi lejantı: GADAPHARABHRATAPUTRASA MAHARAJASA TRATARASA AVADAGASHASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1140; Senior, **a.g.k.**, 2001, 229.32; Mitchiner, **a.g.k.**, 1977, 2631; Poole, **a.g.k.**, 1884, 5.

Kat. No: 184

Abdagases, MS 50-65

AE Tetradrahmi

Ağırlık: 9.9 gm.

Ön yüz: Kral, ata binmiş, sağa doğru yürüyor; önde Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant:

Arka yüz: Zeus sağa doğru yürüyor; sağda monogram; Kharosthi lejantı:

Sergilendiği Yer:

http://www.vcoins.com/ancient/sayles/store

/viewItem.asp?idProduct=2804&large=1

Kat. No: 185

Abdagases, MS 50-65

AE Tetradrahmi

Ağırlık: 9.07 gm.

Ön yüz: Ata binen kral; Yunanca lejant:

Arka yüz: Zeus ayakta, solda monogram; Kharosthi lejantı:

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 229.41T.

Kat. No: 186

Abdagases, MS 50-65

Billon Drahmi

Ağırlık: 2.40 gm.

Ön yüz: Ata binen kral; Yunanca lejant:

Arka yüz: Zeus Nikephoros ayakta, solda monogram; Kharosthi lejantı:

Sergilendiği Yer:

https://www.vcoins.com/en/stores/n_b_j_the_art_of_numismatics/267/product/indoparthian_abdagases_c_5565_ad_billon_drachm_of_taxila_24g_15mm_about_ef/1169792/Default.aspx

Kat. No: 187

Abdagases, MS 50-65

Billon Tetradrahmi

Ağırlık: 10.10 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sola; solda Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant:

Arka yüz: Asa ile ayakta duran Zeus, sağa; sağ ve solda Kharosthi *Bra* ve *Va*; Kharosthi lejantı:

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 229.51T; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2631.

Kat. No: 188

Abdagases, MS 50-65

Billon Tetradrahmi

Ağırlık: 9.82 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sağda Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant:

Arka yüz: Zeus ayakta, solda monogram; Kharosthi lejantı:

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 231.26T.

Kat. No: 189

Orthagnes, MS 70

AE Tetradrahmi

Ağırlık: 7.79 gm.

Ön yüz: Kral büstü, sola; Yunanca lejant: 'Great King of Kings, Orthagnes'

Arka yüz: Kanatlı Nike çelenk ve palmiye ile ayakta duruyor; Kharosthi lejantı:

Lit.: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2557v.

Kat. No: 190

Sases, MS 85

Gümüş Tetradrahmi

Ağırlık: 9.76 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sağaa; sağda Gondopharyalı sembol; Nandipada atın bacakları arasında;

Arka yüz: Zeus ayakta, sağa; solda Nandipada symbolü;

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 242.43T.

Kat. No: 191

Sases, MS 85

AE Drahmi

Ağırlık: 2.39 gm.

Ön yüz: Ata binen kral, sağaa; sağda Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant:

Arka yüz: Zeus ayakta, sağa; solda Nandipada symbolü;

Lit: Senior, **a.g.k.**, 2001, 242.621v.D; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2629.

Kat. No: 192

Sases, MS 85

Billon Tetradrahmi

Ağırlık: 9.90 gm.

Ön yüz: Kral, ata binmiş, sola doğru yürüyor; önde Gondopharyalı sembol; Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΟΣ / ΒΑΣΙΛΕΩΝ / ΣΑΣΟΥ (çoğu bozuk)

Arka yüz: Zeus ayakta, yüzü dönük, sağ elinde kanatlı Nike'ı tutuyor; Kharosthi lejantı: MAHARAJASA RAJATIRAJASA DEVAVRATASA

GUDAPHARASA / SASASA

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1975-1976, 1125.

Kuşan Kralları ve Sikkeleri

Kat. No: 193

Kujula Kadphises, MS 50-90

AE tetradrahmi

Ağırlık: 7.29 gm.

Ön yüz: Hermaios tarzı diademli kral büstü sağa, Yunanca lejant: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΣΤΗΡΟΣΣV ΕΡΜΑΙΟV /

Arka yüz: Herakles ayakta duruyor, sopayı ve aslan derisini tutuyor, Kharosthi lejantı: Kujula Kasasa Kushana Yavugasa Dhramathidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2844.

Kat. No: 194
Kujula Kadphises, MS 50-90

AE dikalkon

Ağırlık: 3.26 gm.

Ön yüz: Roma tarzı diademli büstü sağa, Yunanca lejant: KOZOΛA KAΔAΦEC XOPANOV ZAOOV

Arka yüz: Kral üst makam sandalyesinde oturuyor, Kharosthi lejantı: Khushanasa Yauasa Kuyula Kaphasa Sacha Dhramatidasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2878-79.

Kat. No: 195
Kujula Kadphises, MS 50-90

AE kalkous

Ağırlık: 1.61 gm.

Ön yüz: Kral bağdaş kurarak oturmuş, Kharosthi lejantı: Kuyula Kadaphasa Kushanasa

Arka yüz: Zeus sağda duruyor, Yunanca lejant: KOZOΛA XOPANOY ZAOOY

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2881.

Kat. No: 196
Kujula Kadphises, MS 50-90

AE penta-kalkon

Ağırlık: 9.96 gm.

Ön yüz: Sağda duran boğa, nandipada, Yunanca lejant: bozuk

Arka yüz: Sağda duran iki hörgüçlü deve, Kharosthi lejantı: Maharayasa Rayatirayasa Kuyula Kara Kapasa

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2891.

Kat. No: 197

Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE tetradrahmi

Ağırlık: 12.52 gm.

Ön yüz: Miğferli büst solda, elinde mızrak tutuyor, arkada 3 uçlu *tamgha*, önde Kharohthi *vi*, etrafta boncuk ve makara bordürü

Arka yüz: Kral ata binmiş sağda, elinde hançer veya mızrak tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEV BACIΛEVWN CWTHP MEГAC

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2923.

Kat. No: 198

Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE tetradrahmi

Ağırlık: 9.99 gm.

Ön yüz: Sağda kral ata binmiş, yükselmiş kırbaç tutuyor, önde 3 uçlu *tamgha*, Yunanca lejant: BACIΛEWC BACIΛEWN CWTHP MEГAC

Arka yüz: Zeus sağda duruyor, elinde asa tutuyor, Vazo (ya da sunak?) önde, kontrol *vi* arkada, okunmaz Kharosthi lejantı

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2915.

Kat. No: 199
Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE dikalkon

Ağırlık: 5.12 gm.

Ön yüz: Sağda duran boğa, etrafta okunmaz Yunanca lejant

Arka yüz: Sağda duran iki hörgüçlü deve, Kharosthi lejantı: Maharajaasa Rajadirajasa Devaputrasa Vima Takha

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2896.

Kat. No: 200
Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE drahmi

Ağırlık: 2.20 gm.

Ön yüz: Noktalı bordür içinde diademli kral büstü sağa, elinde asa, tamgha arkada, 7 ışın

Arka yüz: Ata binen kral sağda, elinde kırbaç veya hançer tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEV BACIΛEVWN CWTHP MEГAC

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2990.

Kat. No: 201

Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE tetradrahmi

Ağırlık: 8.34 gm.

Ön yüz: Noktalı bordür içinde diademli kral büstü sağa, elinde asa, *tamgha* arkada, 12 ışın

Arka yüz: Ata binen kral sağda, elinde kırbaç veya hançer tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEV BACIΛEVWN CWTHP MEΓAC

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2978.

Kat. No: 202

Vima Takha "Soter Megas", MS 80/90-113

AE tetradrahmi

Ağırlık: 8.32 gm.

Ön yüz: Noktalı bordür içinde diademli kral büstü sağa, elinde asa, tamgha arkada, 9 ışın

Arka yüz: Ata binen kral sağda, elinde kırbaç veya hançer tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEV BACIΛEVWN CWTH (P MEΓAC eksik)

Lit: Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 2971.

Kat. No: 203

Vima Kadphises, MS 113-127

AE tetradrahmi veya birim

Ağırlık: 16.18 gm.

Ön yüz: Kral ayakta duruyor, solda ateş sunağında kurban kesiyor, sağ ve solda sopa, *tamgha* ve balta uçlu üçlü yaba, Yunanca lejant: BACIΛEYC BACIΛEWN CWTHP MEΓAC OOHMO KAΔΦICHC/

Arka yüz: Şiva karşıya duruyor, elinde zıpkın ve geyik derisi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında, etrafında boncuk ve makara bordürü

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 760; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3006.

Kat. No: 204

Vima Kadphises, MS 113-127

Altın çift dinar

Ağırlık: 15.54 gm.

Ön yüz: Soldaki kralın taçlı, diademli gövdesi, sopayı ve fil üvendiresini tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEYC OOH .. MO KAΔΦICHC

Arka yüz: Şiva ayakta, yüzü dönük, büstü sağa dönük, boğa Nandi hemen arkasında, Kharosthi lejantı: maharajasa rajadirajasa sarvaloga isvarasa mahisvarasa / Vima Kathphishasa tratara

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 13.

Kat. No: 205

Vima Kadphises, MS 113-127

Altın dinar

Ağırlık: 7.95 gm.

Ön yüz: Soldaki kralın taçlı, diademli gövdesi, sopayı ve fil üvendiresini tutuyor, Yunanca lejant: BACIΛEYC OOH .. MO KAΔΦICHC

Arka yüz: İtifallik Şiva ayakta, yüzü dönük, büstü sola dönük, elinde üçlü yaba mızrak ve geyik derisi tutuyor,

Kharosthi lejantı: maharajasa rajadirajasa sarvaloga isvarasa mahisvarasa / Vima Kathphishasa tratara

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 19; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3004.

Kat. No: 206

Vima Kadphises, MS 113-127

Altın çeyrek dinar

Ağırlık: 2.01 gm.

Ön yüz: Bir pencere çerçevesi içinde sağdaki taçlı, diademli kral büstü, Yunanca lejant: BACIΛEYC OOHMO KAΔΦICHC

Arka yüz: Siva'nın üçlü yabası, şaftında balta büstü, solda *tamgha*, sağda nandipada, Kharosthi lejantı: maharaja rajadiraja Vima Kathphishasa

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 9; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3005.

Kat. No: 207

Kanishka, MS 127-151

Altın dinar

Ağırlık: 7.87 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde mızrak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Yunanca lejant: BACIΛEYC BACI ... ΛEWN KANHþKOY

Arka yüz: Güneş tanrısı Helios ayakta, yüzü dönük, büstü sola dönük, bir eli kalçasında, diğeri kutsama için kaldırılmış, solda *tamgha*, sağda Yunanca lejant: HΛIOC

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 25.

Kat. No: 208

Kanishka, MS 127-151

AE didrahmi veya yarım birim

Ağırlık: 9.00 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde mızrak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Yunanca lejant: BACIΛEYC BACI ... ΛEWN KANHþKOY

Arka yüz: Tanrıça Nana sağda duruyor, elinde hayvanın protomunu tutuyor, sağda tamgha, Yunanca lejant: NANAIA

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 767; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3071-73.

Kat. No: 209

Huvishka, MS 151-190

Altın dinar

Ağırlık: 7.93 gm.

Ön yüz: Kralın taçlı, diademli büstü sağda, elinde gürz ve fil üvendiresi tutuyor, Baktria lejantı: þAONANOþAO ... OOηþKI KOþANO (Shaonanoshao Ooeshki Koshano)

Arka yüz: Güneş tanrısı Mithra ayakta, yüzü dönük, büstü sola dönük, bir eli kalçasında, diğeri kutsamak için havaya kalkmış, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: MIIPO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 137.

Kat. No: 210

Huvishka, MS 151-190

AE tetradrahmi veya birim

Ağırlık: 12.29 gm.

Ön yüz: Solda fil sürmeye devam eden kral, fil üvendiresini tutuyor, Baktria lejantı: þAONANOþ OOηþKE KOþANO

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho sağda duruyor, elinde kase ve *cornucopia* tutuyor, sağda *tamgha*, solda Baktria lejantı: MAO (!)

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 881.

Kat. No: 211

I. Vasudeva, MS 190-230

Altın dinar

Ağırlık: 7.84 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: þAONANOþAO BA ... ZOΔηO KOþANO

Arka yüz: Tanrıça Nana sağda duruyor, nimbate, elinde kase ve hayvanın protomunu tutuyor, sağda *tamgha*, solda Baktria lejantı: NANA

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 514.

Kat. No: 212

I. Vasudeva, MS 190-230

Altın çeyrek dinar

Ağırlık: 1.76 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: þAONAONþAO ... BAZOΔηOþAO

Arka yüz: Ay tanrısı Mao ayakta solda, sol eli kılıcın kabzasında, sağ eli kutsama için uzatmış, omuzlarda ay hilalleri, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: MAO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 510A.

Kat. No: 213

I. Vasudeva, MS 190-230

Altın dinar

Ağırlık: 8.07 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: þAONANOþAO BA ... ZOΔηO KOþANO

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında duruyor, sağda *tamgha*, solda Baktria lejantı: OηþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 504.

Kat. No: 214

I. Vasudeva, MS 190-230

Altın dinar

Ağırlık: 8.02 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, ateş sunağının üstünde ikinci üçlü yaba, Baktria lejantı: þAONANOþAO BA .. ZOΔηO KOþANO

Arka yüz: Dört kollu Şiva ayakta duruyor, üçlü yaba ve diadem, nilüfer ve su testisi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında, sağda *tamgha*, solda Baktria lejantı: OηþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 506.

Kat. No: 215

I. Vasudeva, MS 190-230

Bakır birimi (tetradrahmi?)

Ağırlık: 11.02 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: þAONANOþAO BA ... ZOΔηO KOþANO

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında duruyor, sağda *tamgha*, solda Baktria lejantı: OηþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 1000; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3407-08.

Kat. No: 216
II. Kanishka, 230-247

Altın dinar

Ağırlık: 7.89 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, sunağın üstünde ikinci üçlü yaba, Baktria lejantı: þAONANOþAO KA ... NηþKO KOþANO

Brahmi harfleri: *vi* sağda, *tha* bacakların arasında, Kharosthi *pa* solda

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında duruyor, solda *tamgha*, üstte *tha*, sağda Baktria lejantı: OηþO

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 217
II. Kanishka, 230-247

Altın dinar

Ağırlık: 7.71 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, sunağın üstünde üçlü yaba, Baktria lejantı: þAONANOþAO KA ... N ... ηþKO KOþANO

Brahmi harfi: *vi* sağda

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde taç ve *cornucopia* tutuyor, Kharosthi *ru* taht altında, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 544.

Kat. No: 218
II. Kanishka, 230-247

Altın brakteat/bracteate

Ağırlık: 0.59 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, sunağın üstünde ikinci üçlü yaba, Baktria lejantı: þAONANOþAO KA ... N ... ηþKO KOþANO

Brahmi harfleri: *ha ra* sağda, *gho* veya *yo* bacakların arasında, *ga* solda

Arka yüz: Damgalama ve delme izleri

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 219
II. Kanishka, 230-247

Altın brakteat/bracteate

Ağırlık: 0.55 gm.

Ön yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arkasında duruyor, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: OηþO

Arka yüz: Damgalama ve delme izleri

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 220
II. Kanishka, 230-247

Altın dinar

Ağırlık: 8.00 gm.

Ön yüz: Kral solda duruyor, sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: Shaonanoshao Kanishko Koshano

Arka yüz: Boğa (Nandi?) ile Oesho (Şiva?) ayakta duruyor

Sergilendiği Yer: COININDIA: The Virtual Museum of Indian Coins

Kat. No: 221
II. Kanishka, 230-247

Bakır birimi

Ağırlık: 6.82 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde sancak tutuyor ve solda sunakta kurban kesiyor, Brahmi harfi *vi* sağda

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde taç ve *cornucopia* tutuyor

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 1015; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3507-11.

Kat. No: 222
Vasishka, MS 247-267

Altın dinar

Ağırlık: 7.88 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, sunağın üstünde üçlü yaba, Baktria lejantı: þAONANOþAO B ... A ZηþKO KOþANO

Δ sağda, Brahmi *tha* bacakların arasında, Kharosthi *pa* solda

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde taç ve *cornucopia* tutuyor, sağ üstte Brahmi *tha*, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 557.

Kat. No: 223
Vasishka, MS 247-267

Altın dinar

Ağırlık: 7.88 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, sunağın üstünde ikinci üçlü yaba, Baktria lejantı: ÞAONANOÞAO ... BAZOKOÞAN KOÞANO

Brahmi harfleri: *ra da* sağ, *gho* veya *yo* bacakların arasında

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arasında duruyor, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: ÞAOη (!)

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 628.

Kat. No: 224
Vasishka, MS 247-267

Bakır birimi

Ağırlık: 6.15 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, elinde sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arasında duruyor

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 1010; Mitchiner, **a.g.k.**, 1978, 3533.

Kat. No: 225

III. Kanishka, 267-270

Altın dinar

Ağırlık: 7.94 gm.

Ön yüz: Kral Kanishka ayakta solda, elinde fileto sancak tutuyor, sunak üzerinde kurban kesiyor, solda *trident*, sunağın sağında Brahmi *ga*; Brahmi *gho* bacaklar arasında, sağda Brahmi *hu*, Greko-Baktria lejantı: ÞAONANOÞAO KANHÞKI KOÞANO

Arka yüz: Şiva olduğu düşünülen İthyfallik Oesho (Oηþo) ayakta, yüzü dönük, elinde bir çelenk veya taç ve üçlü yaba tutuyor, hemen arkasında boğa *Nandi*, sol üstte, tamgha'nın üstünde pelet varmış

Sergilendiği Yer: CNG: Classical Numismatic Group, 412, Lot: 333.

Kat. No: 226

II. Vasudeva, MS 270-300

Altın dinar

Ağırlık: 7.66 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: ÞAONANOÞAO BA ... ZOΔηO KOÞANO

Brahmi lejantı: sağda *vasu*, bacakların arasında *chu*, solda *khu*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardochsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha* ve sağda Baktria lejantı: APΔOXÞO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 569.

Kat. No: 227

II. Vasudeva, MS 270-300

Altın dinar

Ağırlık: 7.81 gm.

Ön yüz: Taçlı, diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, elinde üçlü yaba tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Baktria lejantı: þAONANOþAO ... BAZΔηO KOþANO,

Brahmi harfleri: *ra da* sağda, *gho* veya *yo* bacakların arasında, *ga* solda

Arka yüz: İki kollu Şiva ayakta duruyor, trident ve diademi tutuyor, boğa Nandi hemen arasında duruyor, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: þAOη (!)

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 633.

Kat. No: 228

II. Vasudeva, MS 270-300

Bakır birimi

Ağırlık: 2.65 gm.

Ön yüz: Noktalı yuvarlak bordür içinde Brahmi *vasu*

Arka yüz: *Tamgha*

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 1020.

Kat. No: 229

Shaka, MS 4. yüzyılın ortaları

Altın dinar

Ağırlık: 7.82 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, etrafında okunmaz Baktria lejantı,

Brahmi lejantı: sağda *shaka*, elin altında *mi*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, eliyle diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 579.

Kat. No: 230

Magra (Mishra), MS 4. yüzyılın ortaları

Altın dinar

Ağırlık: 7.82 gm.

Ön yüz: Kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, *çakra* başlı sancağı tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, ortalıkta okunmaz Baktria lejantı

Brahmi lejantı: sağda *magraor mishra*, kolun altında *ga*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 578.

Kat. No: 231

Mahi, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.82 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, ortalıkta okunmaz Baktria lejantı

Brahmi lejantı: sağda *mahi*, kolun altında *mi*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 582.

Kat. No: 232

Kipanadha (Shkinatha?), MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.79 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, ortalıkta okunmaz Baktria lejantı

Brahmi lejantı: sağda *kipanadha* veya *shkinatha*, kolun altında *bhadra*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: APΔOXþO

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 595.

Kat. No: 233

Hanaka, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.76 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, ortalıkta okunmaz Baktria lejantı

Brahmi lejantı: sağda *shahi hanaka*, solda *kushana*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, solda *tamgha*, sağda Baktria lejantı: *buda*

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 598.

Kidarite Hun Kralları ve Sikkeleri

Kat. No: 234

Yasada, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.80 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Brahmi lejantı: sağda *gadahara*, kolun altında *yasada* veya *zada*, solda *kushana*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, sağda Brahmi harfi *ta*, solda *tamgha*

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 600.

Kat. No: 235

Piroz, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.80 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Brahmi lejantı: sağda *gadahara*, kolun altında *piroz*, solda *kushana*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, Brahmi harfi *sha* sağda, *tamgha* solda

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 608.

Kat. No: 236

Kirada, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.80 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Brahmi lejantı: sağda *gadahara*, kolun altında *kirada*, solda *kushana* ve *ru*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, Brahmi harfi *yasha* sağda, solda *tamgha*

Lit: Göbl, **a.g.k.**, 1984, 607.

Kat. No: 237

Kidara, MS 4. yüzyılın sonları

Altın dinar

Ağırlık: 7.68 gm.

Ön yüz: Taçlı ve diademli kral ayakta, yüzü dönük, nimbate, sancak tutuyor ve soldaki sunakta kurban kesiyor, Brahmi lejantı: *kushana kidara kushana*

Arka yüz: Bolluk tanrıçası Ardokhsho tahtına oturmuş, elinde diadem ve *cornucopia* tutmuş, *tamgha* solda

Sergilendiği Yer: CNG: Classical Numismatic Group, 259, Lot: 206.

Tablo 1: *Antik Kaynaklara göre, Büyük İskender'in Uğradığı Bölgeler ve Kentler*

Bölgeler	Kentler	Diodoros	Plutarkhos	Curtius Rufus	Arrianos	Iustin	Modern Araştırma
Gandhara	Arigaeum				Arr., Book IV, Chap. 24. 6-7.		
	Massaga			Mazagae = Quin. Curt., Book. VIII, Chap. X. 22.	Arr., Book IV, Chap. 26-27.4.		
	Ora			Hora = Quin. Curt., Book. VIII, Chap. XI. 1.	Arr., Book IV, Chap. 27.5-28.4.		
	Bazira			Beira = Quin. Curt., Book. VIII, Chap. X. 22.	Arr., Book IV, Chap. 27.5-28.4.		
	Embolima			Ekbolima = Quin. Curt., Book. VIII, Chap. XII. 1-3.	Arr., Book IV, Chap. 28.7.		
	Aornos	Aornus = Diod., Vol. VIII, Book XVII. 85.	Plut. LVIII.	Aornus = Quin. Curt., Book. VIII, Chap. XI. 2-25.	Arr., Book IV, Chap. 28.8-30.4.	Iust., Book XII, Chap. 7.12-13.	
	Dyrta				Arr., Book IV, Chap. 30.5.		
	Amb						Stein, **a.g.k.**, 1929, 125.
	Hund						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 52-57. Cunningham, **a.g.k.**, 1871b, 92-95.
	Peukelaotis				Arr., Book IV, Chap. 28.6.		
	Orobatis				Arr., Book IV, Chap. 28.5.		

Pencap	Taksila	Diod., Vol. VIII, Book XVII. 86.	Plut. LIX.	Quin. Curt., Book. VIII, Chap. XII. 4-14.	Arr., Book V, Chap. 3.5-8.3.		
	Jobnathnagar						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 155-159.
	Aleksandreia Bukephalos	Diod., Vol. VIII, Book XVII. 95.	Bukephalia = Plut. LXI.	Quin. Curt., Book. IX, Chap. I. 6 ve III. 23.	Arr., Book V, Chap. 19.4-6.	Iust., Book XII, Chap. 8.8.	
	Aleksandreia Nikaia	Nikaea = Diod., Vol. VIII, Book XVII. 95.	Peritas (köpek) = Plut. LXI.	Nikaea = Quin. Curt., Book. IX, Chap. I. 6 ve III. 23.	Nikaea = Arr., Book V, Chap. 19.4-6.	Iust., Book XII, Chap. 8.8.	
	Sangala				Arr., Book V, Chap. 22.2-4.		
	Pimprama				Arr., Book V, Chap. 22.3.		
	Hyphasis Üzerindeki Aleksandreia	Diod., Vol. VIII, Book XVII. 95.	Plut. LXII.	Quin. Curt., Book. IX, Chap. III. 19.	Arr., Book V, Chap. 29.1-2.		
	Aleksandreia Soriane						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 205-207.
	Kot Kamâlia						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 208-210.
	Harappa						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 210-212.
	Ardone (Ajudhan)						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 214-219.
	Tulamba						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 224-227.

	Atâri						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 228-230.
	Multan						Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 230-241.
	Aleksandreia Ukh	Aleksandreia = Diod., Vol. VIII, Book XVII. 102.		Aleksandreia = Quin. Curt., Book. IX, Chap. VIII. 8.	Arr., Book VI, Chap. 15.2.		Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, 242-248.

Tablo 2: *Gandhara Antik Kentlerinin Antik ve Modern İsimleri*

İskender'in Seferi Sırasındaki Kent İsimleri	Modern İsimler
Arigaeum/Arigaion	Nawagai
Massaga	Çakdara
Ora	Udegram
Bazira	Barikot
Embolima	Ambela?
Aornos	Pīr-Sar/Mahaban/Ilam Dağı?
Dyrta	Daggar?
Amb	Ohind?
Hund	Utakhanda?
Peukelaotis	Çarsadda
Orobatis	Aritthapura/Shahbazgarhi?

Tablo 3: *Pencap Antik Kentlerinin Antik ve Modern İsimleri*

İskender'in Seferi Sırasındaki İsimler	**Modern İsimler**
Taksila	Bhir Höyüğü
Jobnathnagar	Bhira veya Bhera
Aleksandreia Bukephalos	Phalia/Jalalpur?
Aleksandreia Nikaia	Mong
Sangala	Sialkot
Pimprama	Asarur
Hyphasis üzerindeki Aleksandreia	?
Aleksandreia Soriane	Shorkot
Kot Kamâlia	?
Harappa	?
Ardone/Ajudhan	Pakpattan
Tulamba	?
Atâri	?
Multan	Multan
Aleksandreia Ukh	Ukh Sharif

Tablo 4: *Gandhara Antik Kentlerinde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı*

Defineler	**Bulunduğu Yer ve Açıklamalar**	**Krallar**	**Kaynaklar**
Çarsadda Definesi, 1917	Çarsadda (Peukelaotis), Çarsadda İlçesi'nde bulunan bir şehir ve önemli bir arkeolojik alandır.	Agathokleia ile Strato, 5 tetradr. I. Strato, 18 tetradr. Antialkidas, 1 tetradr. II. Heliokles, 10 tetradr. Philoksenos, 13 tetradr. Diomedes, 4 tetradr. Amyntas, 2 tetradr. Peukolaos, 2 tetradr. Kalliope ile Hermaeos, 2 tetradr. Hermaeos, 10 tetradr. Arkhebios, 30 tetradr.	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 315 vd.; 1940, 108; 1947, 41-42; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1853.
Çarsadda Definesi, 1936		I. Menander?, 1 altın st. I. Strato, 1 tetredr. Nikias, 1 tetradr. Hermaeos, 1 tetradr.	Whitehead, **a.g.k.**, 1950, 217; Shortt, NC 1963, 14; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1851.
Çarsadda Definesi	Çarsadda'da bir yerde bulunmuştur.	I. Apollodotos I. Menander Philoksenos Diomedes Epander Artemidoros	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Pushkalavati Definesi, 1998	Görünüşe göre biri Kuşano-Sasani sikkelerinden (15 kg) ve diğer üçü (20 kg) Hint-İskit ve Hint-Part sikkelerinden oluşmaktadır.		Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 339.
Shaikhan Dheri Definesi, 1940	Shaikhan Dheri, Çarsadda		Haughton, **a.g.k.**, 1940, 123-126, Shortt, **a.g.k.**, 1963, 13-15.

Rajjar Definesi, 1946 yılı dolaylarında	Rajjar, Çarsadda'ya yakın bir şehirdir.	I. Menander Polyksenos Lysias Diomedes Kadaphes	Haughton, **a.g.k.**, 1946, 144; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1848. Kadaphes: Gardner, **a.g.k.**, 1886, xlix vd.
Rajjar Definesi	Bu sikkeler, Rajjar, Çarsadda, Prang, Utmanzai ve diğerleri ile birlikte yerel olarak "Hashtnagar" veya "Sekiz Şehir" olarak bilinen bölgede bulunmuştur.	I. Menander I. Strato II. Heliokles Philoksenos Diomedes Amyntas Arkhebios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.
Utmanzai Definesi	Charsadda'ya yakın Shaikhan Dheri define de dahildir.	II. Antimakhos (Antimakhos Nikephoros) I. Menander Agathokleia ile Strato I. Strato Antialkidas II. Heliokles Polyksenos Philoksenos Diomedes Amyntas Epander Nikias Hermaios ile Kalliope Hermaios Artemidoros Arkhebios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.
Turangzai Definesi	Çarsadda'ya yakın	Arkhebios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.

Spinawarai Definesi, 1946 yılı dolaylarında	Spinawarai, Çarsadda'nın yakınlarında yer almaktadır.	Artemidorus, 1 tetradr. II. Apollodotus, 1 AE Hippostratus, 3 AE	Haughton, **a.g.k.**, 1946, 143-144; Shortt, **a.g.k.**, 1963, 19; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1862.
Spinawarai Definesi	Safed Dheri olarak da bilinir. Çarsadda'nın kuzeyindeki Buner sınırında yer almaktadır.	I. Apollodotos I. Menander II. Heliokles Philoksenos Diomedes Amyntas Epander Artemidoros Hippostratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Pranggarh Definesi	Çarsadda'nın kuzeyindeki Buner Sınırındadır.	I. Menander I. Strato Philoksenos Hermaios Arkhebios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Jamalgarhi Definesi	Mardan'daki Buner sınırındadır.	I. Apollodotos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Babuzai Definesi	Mardan'daki Buner sınırındadır.	I. Menander Hippostratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Mardan Definesi	Mardan İlçesinde bir yerde	I. Menander	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Nawashahr Definesi	Mardan İlçesinde yer alan Nawashahr'da bulunmuştur. H.L. Haughton, bu sikke Mardan ilçesinde yer alan Nawashahr yerleşim yerinde bulunduğunu kaydetmiş, ancak bu sikkenin Hazara'daki başka bir Nawashahr'dan geldiğini söyleyerek açıklama yapmıştır.	Hippostratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.

Narinji Definesi	Mardan'daki Buner sınırındadır.	Philoksenos Diomedes Hermaios.	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Dhumtour Definesi, 1951 yılı dolaylarında	Dhumtour köyü, Abbottabad şehrinin batısında yer almaktadır. Taşlı bir duvar olan toprak kapta 9 adet hemidrahmi bulunmuştur.	Menander, dr.	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52, 57; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1839.
Swabi Definesi, 1951 yılı dolaylarında	Swabi, Peşaver Üniversitesi tarafından kazı yapılan Aziz Dheri arkeolojik alanının yakınlarında, Mardan İlçesi'nde bulunan önemli bir şehirdir.	I. Strato, 1 dr. II. Heliokles, 2 dr. Diomedes, 2 dr. Arkhebios, 1 tetredr.	Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1849.
Swabi Definesi		Agathokleia ile Strato I. Strato Antialkidas II. Heliokles Philoksenos Diomedes Hermaios ve Kalliope	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Swabi Definesi, 2012 yılı dolaylarında		I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 339, 644-645.
Dodher (veya Todair) Definesi	Swabi'ye yakın	Agathokleia I. Strato II. Heliokles Philoksenos Hermaios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Kotah Definesi	Mardan, Swabi'ye yakın	Lysias Antialkidas	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.

		Philoksenos	
Rustam Definesi	Mardan'daki Buner sınırındadır.	Hermaios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Bajaur Kabile Bölgesi	Bajaur'daki Kabile Bölgesinde bulunmuştur.	I. Menander I. Apollodotos II. Antimakhos (Antimakhos Nikephoros) I. Zoilos (Zoilos Dikaios)	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 56.
Bajaur I Definesi, 1926	Bajaur ilçesindeki Pandalai İdari Bölgesi yakınlarındaki Khar köyünde bulunmuştur.	I. Apollodotos, 95 dr. II. Antimakhos, 152 dr. I. Menander, 1 tetradr. ve 721 dr. I. Zoilos, 1 dr.	Martin, **a.g.k.**, 1929, 18 vd.; Haughton, **a.g.k.**, 1946, 141; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1845.
Bajaur II Definesi, 1942		I. Apollodotos, 8+ dr. II. Antimakhos (Antimakhos Nikephoros), 17+ dr. I. Menander, 91+ dr. ve 1 hemidrahmi I. Zoilos (Zoilos Dikaios), 4+ dr.	Haughton, **a.g.k.**, 1942, 61; **a.g.k.**, 1946, 141-142; Shortt, **a.g.k.**, 1963, 13; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1846.
Bajaur III Definesi, **1993**	300 drahmi	I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 399.
Hazara Definesi, 1833	Hazara İlçesinde bulunmuştur. Hazara İlçesi, 1976 yılında Abbottabad ve Mansehra bölgelerine bölündüğüne kadar varlığını sürdürmüş; yeni Haripur İlçesi daha sonra Abbottabad'dan, Battagram ve Torghar Mansehra'dan ayrılmıştır.	I. Menander, 108 dr. I. Apollodotos, 7 dr. II. Antimakhos, 5 dr.	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 132, No. 483; Masson, **a.g.k.**, 1836, 1-28. Prinsep, **a.g.k.**, 1858a, 348; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1842.
Abbottabad Definesi	Hazara İlçesindeki Abbottabad şehri'de bulunmuştur.	Diomedes	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52.
Amankot Definesi	Amankot, Hazara	Hippostratos I. Azes Azilises	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52.
Baffa Definesi	Baffa, Hazara	Hippostratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52.

		I. Azes Azilises	
Tirah Definesi	Tirah, Hyber Geçişi, Federal Yönetilen Kabile Bölgeleri Bu sikkler Federal Yönetilen Kabile Bölgelerinde yer alan Hyber Geçişinde bulunan tek örnektir.	II. Heliokles Theophilos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.
Shabkadar Definesi	Shabkadar, Peşaver Bu sikkeler, Azes, Gondophares ve bir Parthia kralı olan I. Orodes'in çok sayıda sikkeleri ile birlikte Shabkadar'ın kuzeyindeki Mohmand Kabile Bölgesi'nde bulunan defineden gelmiştir.	I. Menander I. Zoilos (Zoilos Dikaios) I. Strato II. Heliokles Philoksenos Hermaios Arkhebios Hippostratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.
Dhudial Definesi, 1906	Dhudial/Dudial, Mansehra İlçesi'ndeki Mansehra ve Shinkiari arasındaki Baffa yakınında bulunan bir şehirdir.	I. Apollodotos, dr. II. Antimakhos, dr. I. Menander, dr. Antialkidas, dr.	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 342; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1843; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 99, No. 342.
Yaghistan Definesi, 1918	Yaghistan (İsyancıların Ülkesi), Gandhara'daki Swat Vadisi'nde bulunan önemli bir sınır bölgesidir.	I. Menander, dr.	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 313; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1837; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 308, No. 1174.
Nal Definesi	Swat Vadisi'nde bir yerdedir.	Antialkidas	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Bhatkhel Definesi	Swat Vadisi'nde bir yerdedir.	I. Menander	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Bhuttri Definesi, 1933	Bhuttri/Bhutri yerleşim yeri, Haripur İlçesinde bununmaktadır.	II Zoilus, I dr. II. Strato ile I. Strato, 8 dr. II. Azes, 486 dr.; 8 AE	Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1868; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 51, No. 149.

Mankara Definesi, 1994	Mankara köyü, Bala Hisar ile Shaikhan Dehri arasında yer almaktadır. 20.000'den fazla Hint-İskit ve Hint-Part sikkesinden oluşan bu define, Aman ur Rahman tarafından satın alınıp temizlenmiştir. Şu anda bu konuda eğitim görmektedir.		Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 338-339.
Naguman Definesi, 1943-1943	Naguman Nehri, Çarsadda. Peşaver ve Çarsadda arasından geçen Kabil Nehri'nin kıyısında yer alan Naguman köyünde yaklaşık 260 adet sikke bulunmuştur.	Hermaios	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 55.
Khwazakhela Definesi, 1992	800 Hint-Yunan sikkesi Khwazakhela (Khauzikhelai), Saidu-Sharif yakınlarındaki Swat Vadisi'nde yer alan bir köydür. Diomedes'in Attika ağırlığındaki eşsiz tetradrahmisi de yine aynı köyde bulunmuştur.	I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander Lysias Antialkidas Philoksenos Nikias	Bopearachchi, **a.g.k.**, 1991, Pl. 45. A; Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 400, 434.
Alizai Definesi	Kohat, Kurram Vadisi	Soter Megas (Vima Takto/Takha)	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 56.
Nariab Definesi	Kohat Kare olan bakır sikkesi	Eukratides	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 56.
Pandayale Definesi, 2000	Bajaur'un güneyindeki Mohmand Agency'nın Kabile Bölgesi'ndeki bir köy olan Pandayale'de bulunmuştur.	I. Apollodotos I. Menander Agathokleia Lysias Antialkidas II. Heliokles Nikias	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2001, 19-21; Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 439-444.
Mian Khan-Sangao Definesi, **1993**	83 Hint-Yunan sikkesi; 8 tetradrahmi ve 75 drahmi.	I. Apollodotos, dr. II. Antimakhos, dr.	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 339-340, 434.

	Mian Khan-Sangao/Sanghou, Hayber-Pahtunhva'nın Mardan ilçesi, Katlang İdari Bölgesi'nde bulunan bir köydür.	I. Menander, dr. I. Zoilos, dr.	
Sarai Saleh Definesi, 1994	Yaklaşık 500 Hint-Yunan tetradrahmisi ve 1.500 drahmisi. Sarai Saleh, Hayber-Pahtunhva Eyaleti'ndeki Abbottabad ilçesinde, Haripur ile Bagra ilçesi arasında, Taksila antik kentinin yaklaşık 20 mil kuzeydoğusunda yer almaktadır. Taksila'daki Yunan krallığını Arkhebios'tan ele geçiren Maues ve Taksila-Pushkalavati Bölgesi'nin tamamında Yunan egemenliğine kalıcı olarak son veren I. Azes'tir.	I. Menander I. Zoilos Agathokleia I. Strato Lysias Antialkidas II. Heliokles Polyksenos Philoksenos Diomedes Amyntas Epander Nikias II. Menander Hermaeos ile Kalliope Hermaios Artemidoros Arkhebios Telephos II. Apollodotos Hippostratos Maues Vonones ile Spalahores Vonones ile Spaladagames Spalirises ile I. Azes I. Azes	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 340-341, 401, 434.

Mohmand Definesi, 1943	Mohmand sınırı, Shabkadar'ın kuzeyinde, Mohmand İlçesinde yer almaktadır.		Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54, 59; Jenkins, **a.g.k.**, 1955, Pt. 2, 23-25.
Amluk Dara Definesi	17 bronz sikke Swat Vadisi'nin ortasındaki Barikot (Biri-kot-ghawandai) yakınındaki Amluk Dara'da bulunmuştur.	Artemidoros, 8 Arkhebios, 1 Maues, 8	Senior, **a.g.k.**, 2006, 151-152; Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 471-472.
Peşaver Definesi, 1974	77 adet Hint-İskit ve Hint-Part gümüş tetradrahmi'si ve drahmisi.	I. Azes ile Spalirises, drahmi I. Azes, tetradrahmi ve drahmi Azilises, tetradrahmi II. Azes, tetradrahmi ve drahmi Gondophares, tetradrahmi	Cribb, **a.g.k.**, 1977, 108-113.

Tablo 5: *Pencap (Pakistan) Antik Kentlerinde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı*

Defineler	**Bulunduğu Yer ve Açıklamalar**	**Krallar**	**Kaynaklar**
Sirkap (Taksila) Definesi, 1913		I. Demetrios Agathokles Eukratides I. Heliokles I. Apollodotos I. Menander I. Zoilos Lysias Antialkidas Philoksenos Hermaeos Telephos Hippostratos	Marshall, **a.g.k.**, 1916, 42.
Bhir Höyüğü (Taksila) Definesi, 1913			Marshall, **a.g.k.**, 1951, 105-106, 110-111, 751, 798, 835, 843, 850-852, 854; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1832.
Bhir Höyüğü (Taksila) Definesi, 1924			Marshall, **a.g.k.**, 1951, 105-106, 110-111, 751, 795, 834-835, 843-850, 853-855; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1831.
Taksila Definesi, 1884	Taksila'daki Shah-dheri'de bulunmuştur.	Pantaleon, 9 Agathokles, 15	Cunningham, **a.g.k.**, 1891, 65-66; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1833; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 280, No. 1068.
Taksila Definesi, 1890 yılı dolaylarında	Shah-dheri'deki Maliar höyüğünde yer alan tapınakta, büyük olasılıkla Jandial tapınağında bulunmuştur.	I. Azes, 12 bakır sikke	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 280, No. 1069; Cunningham, **a.g.k.**, 1875, 72; Cunningham, **a.g.k.**, 1890, 106.

Taksila Definesi, 1938	Taksila'da bir evin temellerini kazarken bulunmuştur. Diodotos'un bir altın stater	Diodotos Apollodotos Menander Hippotratos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52.
Lahor Definesi	Lahor Bu sikkeler muhtemelen dışarıdan getirilmiştir.	II. Menander II. Zoilos	Haughton, **a.g.k.**, 1943, 54.
Jalalia Definesi, 1911	Jalalia, Attock İlçesi'nin kuzey kesimindeki Chhachh Vadisi'nde bulunan bir köydür.	I. Demetrios ve sonraki 11 kral	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 342; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1835; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 139, No. 509.
Kangra Definesi, 1853	Kangra, Amritsar'ın 140 km kuzeydoğusunda, Himaşal Pradeş (daha önce Pencap Bölgesi'ndeydi) eyaletindeki Kangra İlçesinde yer alan bir şehirdir.	I. Menander II. Antimakhos Philoksenos Lysias Antialkidas	Cunningham, **a.g.k.**, 1873, 209; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1847; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 143, No. 524.
Satlec Nehir Definesi, 1870 yılı dolaylarında	Yukarı Sutlej Nehri, Pencap, Pakistan ya da Hindistan.	II. Apollodotos, AR Dionysios: 4 dr. (gümüş) II. Zoilus, AR	Cunningham, NC 1870, 86-87; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1863; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 245, No. 928.
Thatta Definesi, 1885	Thatta, Attock ilçesinde yer alan küçük bir şehirdir.	I. Strato ve Agathokleia, tetradr. I. Strato, tetradr. Philoksenos, tetradr. Diomedes, tetradr. Hermaeos, tetradr.	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 316-317; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1852; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 280, No. 1067.
Thatta Definesi, 1926	Attock İlçesinin Pindigheb İdari Bölgesi'ndeki Thatta'nın kuzeybatısında bulunmuştur.	Philoksenos, 1 dr.	Marshall, **a.g.k.**, 1930, 229; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1841; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 288, No. 1100.
Sialkot Definesi, 1906?	Sialkot İlçesinde bir yerde bulunmuştur.	II. Apollodotus II. Zoilus Dionysios, 2	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 254, No. 965; Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 308-309; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1865.

Sialkot Definesi, 1911	Bu bölgedeki tek "Dikaios"tur, ancak "Soteros" yaygındır. Yaklaşık 200 adet sikke bulunmuştur.	I. Zoilos (Zoilus Dikaios) Nikias II. Zoilos (Zoilus Soter)	Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 308; Haughton, **a.g.k.**, 1943, 52; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1867; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 254, No. 966.
Siranwali I Definesi, 1989/1990	Siranwali, Gujranwala ile Sialkot'un ortasında, Daska'dan yaklaşık 3 km uzaklıkta yer alan küçük bir köydür. 400 Hint-Yunan sikkesi arasında çoğunlukla I. Menander'in sikkelerinden oluşan bir hazinedir. Sialkot Bölgesi'nde I. Menander sikkelerinin varlığı ilk kez kanıtlanmıştır.	I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander Amyntas	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 340, 400.
Siranwali II Definesi, 1993	300 sikke Amyntas, birinci definede 13 drahmi, ikinci definede ise 17 drahmi ile temsil edilmektedir.	I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander Lysias Philoksenos Amyntas	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 340, 400, 434.
Wesa Definesi, 1994	Wesa, Pencap'ın Chach/Chhachh Bölgesi'nde yer alan bir köydür. 1.000 Hint-Yunan drahmi ve 220 tetradrahmi. Bu hazinede ilk kez I. Eukratides'in iki dilli bir drahmisinin varlığını görüyoruz.	I. Eukratides I. Apollodotos II. Antimakhos I. Menander Lysias Antialkidas	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 399, 434.
Attock Definesi	Ünlü Attock köyü, Hayber-Pahtunhva ile Pencap sınırında, başka bir deyişle Peşaver ile Taksila arasında yer almaktadır.	I. Menander I. Zoilos Lysias Antialkidas Amyntas	Bopearachchi, **a.g.k.**, 2015, 400, 434.

Tablo 6: *Pencap (Hindistan) Antik Kentlerinde ve Civarındaki Bölgelerde Bulunan Sikkelerin Dağıtımı*

Defineler	**Bulunduğu Yer ve Açıklamalar**	**Krallar**	**Kaynaklar**
Parehwar Definesi, 1899	Dera Ghazi Han, Pencap İndus Nehri'nin batı kıyısında, Dera Ghazi Han İlçesi'nin Rajanpur İdari Bölgesi'ndeki Amarkot yakınlarındaki "Parehwar" köyünde bulunmuştur.	II. Apollodotus, demidr.	Vost, **a.g.k.**, 1909, 307-308; Jenkins, **a.g.k.**, 1959, 29; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1866.
Kutehra Jaswalanwala Definesi, 1923 yılı dolaylarında	Himaçal Pradeş, Pencap Kuthera Jaswala Nichla (Kutehra Jaswalan) köyü, Hoshiapur'daki Gugret'in yakınlarında, Himaçal Pradeş'in Una İlçesinin Amb İdari Bölges'inde yer almaktadır.	Menander, 29 dr.	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 158, No. 588; Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 342; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1840.
Jwalamukhi Definesi, 1870	Himaçal Pradeş, Pencap Jawalamukhi şehri, Kangra İlçesinde yer almaktadır.	Apollodotus II: 27 hemidr.	Cunningham, **a.g.k.**, 1872, 158; 1873, 210; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1871; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 135, No. 491.
Akhnoor Definesi, 1946 yılı dolaylarında	Cemmu-Keşmir Akhnoor, Hindistan'ın Cemmu ve Keşmir Birlik Bölgesi'nin Cemmu İlçesindeki Cemmu şehri yakınında bulunan bir şehirdir.	II. Apollodotos, 4 dr. II. Zoilos, 3 dr. Dionysios, 2 AE Apollophanes, 1 dr.	Haughton, **a.g.k.**, 1946, 144; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1864.
Poonch Definesi, 1920/1921	Poonch (veya Punch), tartışmalı Keşmir Bölgesi'ndeki Hindistan yönetimindeki Cemmu ve Keşmir'in Poonch İlçesinde bulunan bir şehirdir.	Hippostratus, 7 tetradrahmi Azilises, 32 tetradrahmi	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 135, No. 492; Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 338-339.
Mathura Definesi, 1853	Uttar Pradeş Mathura şehri, Yeni Delhi'nin 130 km güneyinde, Uttar Pradeş Eyaletinde bulunmaktadır.	Strato II: 96 dr. Rajuvula: 87 dr.	Cunningham, JASB 1854. pp. 690-691; Cunningham, **a.g.k.**, 1870, 215-216 ve dipnot 1; Prinsep, **a.g.k.**, 1858b, 197, not 1; Thompson, Mørkholm and

			Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1869; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 176, No. 664.
Saharanpur Definesi, 1850 yılı dolaylarında	Uttar Pradeş Saharanpur şehri, Yeni Delhi'nin 150 km kuzeyinde yer almaktadır.	I. Menander, AR I. Apollodotos, AR I. Strato, AR II. Antimakhos, AR Antialkidas, AR	Prinsep, **a.g.k.**, 1858a, 208, not 1; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1844; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 231, No. 880.
Sonipat Definesi, 1871	Haryana Sonipat, Yeni Delhi'nin 45 km kuzeyinde, Hindistan'ın Haryana Eyaletinin Sonipat İlçesinde bulunan bir şehirdir.	I. Heliokles, 30 dr. I. Apollodotos, 26 II. Antimakhos, 64 I. Menander, 564 I. Strato, 19 Lysias, 19 Antialkidas, 79 Philoksenos, 21 Diomedes, 12 Amyntas, 5 Hermaeos ile Kalliope, 22 Hermaeos, 22	Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1854; P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 261, No. 996.
Sonepat Definesi, 1918	Haryana Sonepat definesi, Rohtak İlçesinde bir yerde bulunmuştur.	Amyntas, 2 drahmi	P. Noe, **a.g.k.**, 1937, 228, No. 867; Whitehead, **a.g.k.**, 1923, 342.
Sugh Höyüğü Definesi	Haryana Ambala İlçesi, Haryana Eyaletinde bulunmuştur.	II. Antimakhos (Antimakhos Nikephoros) I. Menander	Chopra, **a.g.k.**, 1973, 39-47; Errington, **a.g.k.**, 2003, 108.
Pachkura Buzurg Definesi, 1877/1878	Uttar Pradeş Pachkhura Buzurg köyü, Hindistan'ın Uttar Pradeş Eyaletindeki Hamirpur ilçesinin Hamirpur İdari Bölgesi'nde yer almaktadır.	I. Eukratides, 3 dr. I. Menander, 9 tetradr. ve 31 dr. I. Apollodotos, 34 dr. II. Antimakhos, 21 dr.	Smith, **a.g.k.**, 1904, 217-218; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1836.

Tappa Mewa Definesi, 1892	Uttar Pradeş Tappa Mewa köyü, Hamirpur İlçesinde yer almaktadır.	Apollodotus II: 21 dr.	The Honorary Secretaries, **a.g.k.**, 1893, 11-12; Blanchet, **a.g.k.**, 1894, 132; Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1870.
Bairat Definesi, 1936-1937	Racastan Bairat, Jaipur'un 80 km. kuzeydoğusunda, Kotputli-Behror İlçesinde yer alan bir şehirdir.	I. Apollodotus?, 1 I. Menander, 16 Antialkidas, 1 II. Heliokles, 1 Hermaeos, 6	Thompson, Mørkholm and Kraay, **a.g.k.**, 1973, No. 1850.

Tablo 7: *Hindistan Tarihinin Anahtar*

Hindistan Tarihinin Anahtarları			
Prehistorik Dönem (2.7 Milyon - 1000)	**Paleolitik** (2.7 Milyon – 8000)		
	Aşağı Paleolitik	MÖ 100.000'e kadar	
	Orta Paleolitik	MÖ 100.000 - 40.000	
	Yukarı Paleolitik	MÖ 40.000 - 8.000	
	Mezolitik (9.000 - 4.000)		
	Neolitik (7000 - 1000)		
Kalkolitik Dönem (2500 - 700)			
Tunç Çağı (3300 - 1300)			İndus Vadisi Uygarlığı Birinci Kentleşme Dönemi
Demir Çağı (1800 - 200)	Vedik Dönemi	1500 - 600	
	Janapada Dönemi	1200 - 500	
	İkinci Kentleşme dönemi	600 - 200	
	Mahajanapada Dönemi	500 - 300	
	Erken Magadha Hanedanları	600 - 400	
	Nanda Hanedanı	345 - 322	Büyük İskender (III. Aleksander)
	Maurya İmparatorluğu	322 - 185	Diadokhlar Dönemi
	Sangam Dönemi	MÖ 200 - MS 200	
Klasik Dönem (MÖ 200 - MS 650)	**Erken Klasik Dönem** (MÖ yak. 200 - MS yak. 320)		
	Shunga İmparatorluğu	MÖ 185 - 73	
	Satavahana İmparatorluğu	MÖ 230 - MS 203	
	Kushan İmparatorluğu	MS yak. 30 - 350	
	Klasik Dönem (MS 320 - 650)		
	Gupta İmparatorluğu	MS 240 - 550	
	Vakataka İmparatoluğu	250 - 500	
	Kamarupa Krallığı	350 - 1140	
	Pallava İmparatoluğu	275 - 897	
	Kadamba İmparatoluğu	345 - 540	
	Harsha İmparatoluğu	MS 606 - 647	
Ortaçağ Dönemi (MS 550 - 1526)	**Erken Ortaçağ Dönemi** (550 - 1200)		
	Çalukya İmparatorluğu	543 - 1244	
	Rashtrakuta İmparatorluğu	735 - 982	
	Gurjara-Pratihara Hanedanı	730 - 1036	
	Gahadavala Hanedanı	1089 - 1197	
	Pala İmparatorluğu	750 - 1161	
	Çolalar	848 - 1279 MS 9. yy	MÖ 300 yılında Maurya İmparatorluğu'nun Ashoka hükümdarlığı sırasında kurulmuştur.
	Batı Çalukya İmparatorluğu	957 - 1189	
	Geç Ortaçağ Dönemi 1200 - 1526		Bhakti Hareketi (1200 - 1708; MS 6. yüzyılda Güney Hindistan'da ortaya çıkmıştır) ve Sikhizm (1469 - Günümüz)
	Delhi Saltanatı	1206 - 1526	
	Vijayanagara İmparatorluğu	1336 - 1646	
	Mewar Krallığı	728 - 1949	
Modern Dönem (1526 - Günümüz)	**Erken Modern Dönem** MS yak. 1526 - 1858		Avrupa keşfi (Avrupalılar tarafından keşif). Maratha (1737 - 1818) ve Sikh (Pencap bölgesinde, 1799 - 1849) hareketleri.
	Babür İmparatorluğu	1526 - 1858	Agra'daki Tac Mahal gibi birkaç büyük anıt dikmiştir.
	Modern Dönem 1850 - Günümüz		1947 yılında İngiliz Hint İmparatorluğu, Hindistan Birliği ve Pakistan Hakimiyeti olarak ikiye bölünmüştür. Hindistan ve Pakistan sırasıyla 15 ve 14 Ağustos 1947'de bağımsızlık kazanmıştır.
	İngiliz Raj	1858 - 1947	1971'de, eski adıyla Doğu Pakistan ve Doğu Bengal olan Bangladeş, Pakistan'dan ayrılmıştır.

Gandhara Tarihinin Anahatları		
İndus Vadisi Uygarlığı	MÖ 2300 - 1400	
Gandhara Uygarlığı	MÖ 1500 - MS 500	Gandhara uygarlığı bugünkü Pakistan'ın kuzey kısmında ve Afganistan'da gelişmiştir. Gandhara Mezar Kültürü (Gandhara Grave Culture). MÖ 5. yüzyıl: Gautama Buda olarak bilinen ve Budist dininin kurucusu Siddhartha Gautama'nın Hayatı.
Ahameniş Dönemi	MÖ 518 - 327	
Hellenistik Dönemi	327 - 321/20	MÖ 327 - 326: Büyük İskender'in baskını. Büyük İskender hayatındeyken Hindistan bölgesindeki (Gandhara ve Pencap dahil) satraplığı yerel Hintli yöneticilere vermiştir ve İskender'in ölümünden birkaç yıl sonra (320 civarında) bağımsızlıklarını ilan etmişir.
Yerel Hintliler	321/20 - 312	
Diadokhlar Dönemi	MÖ 312 - 305	MÖ 312 - 281: Selevkos İmparatorluğu'nun kurucusu Seleukos I Nikator'un hükümdarlığı. MÖ 312: Gandhara, Selevkos İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur.
Maurya Dönemi	305 - 180	MÖ 321 - 297: Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu Chandragupta Maurya'nın hükümdarlığı. MÖ 305: 500 Savaş Fili karşılığında Gandhara ve Arakhosia Maurya İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmiştir. MÖ 186 yılında Demetrios, Hindistan'da Yona'ya (veya Yunan dönemi) başlayarak Gandhara'da nihai bir muharebe kazanmıştır.
Hint-Yunan Krallığı	180 - 80	MÖ 180: Greko-Baktriyalılar tarafından Gandhara ve Kuzeybatı Hindistan fethi.
İskit-Partlar	MÖ 80 - MS 75	
Hint-Saka Krallığı	MÖ 55 - 50	Hint-Saka Kralları, Gandhara ve Batı Pencap'ı ele geçirmiştir.
Kushan Dönemi	MS 75 - 450	Gandhara bölgesindeki Kushan dönemi, muhtemelen Sanat, Mimarlık ve Budist dininin yayılmasının mükemmel olduğu Gandhara uygarlığının altın dönemidir. MS 320: Kuzey Hindistan'da Gupta İmparatorluğu'nun kuruluşu. MS 400: Çin Keşişi Faxian Gandhara'yı ziyaret etmiştir.
Ak Hunlar	455 - 665	MS 455 - 484: Gandhara olarak bilinen bölgedeki Ak Hunlarından biri olan Tegin Tunjina veya Kingila saltanatı. 470: Hindistan'da Ak Hunların baskınlarının başlangıcı. 484 - 515: Tunjina'nın oğlu Ak Hun Kralı Tormana'nın hükümdarlığı. 515 - 533: Gandhara'daki Ak Hunların Kralı olan Mihirakula saltanatı.
Kabul Shahi Hanedanı	665 - 822	Türk Shahi Hanedanı olarak da bilinmektedir. Batı Türk veya karışık Türk-Ak Hunların bir hanedanı.
Hindu Shahi Hanedanı	822 - 1026	Kabil Vadisi, Gandhara, Batı Pencap'ta hükmü sürmüştür. MS 1021 yılında Gandhara, Gazneli Mahmud tarafından fethedilmiştir.

Pencap Tarihinin Anahatları		
Tunç Çağı	MÖ 3300 - 1300	
Demir Çağı	1300 - 518	Taksila MÖ 1000 civarında kurulmuştur. Eski Taksila Üniversitesi, dünyanın en eski üniversitelerinden biri olarak kabul edilir. MÖ yak. 10. yüzyıl kurulmuş ve MS yak. 5. yüzyıl terk edilmiştir.
Klasik Pencap (MÖ 518 - MS 500)		
Ahameniş İmparatorluğu	MÖ 518 - 326	MÖ 326: İskender'in işgali
Hellenistik Dönemi	326 – 321/20	
Yerel Hintliler	321/20 - 316	
Maurya İmparatorluğu	316 - 180	
Hint-Yunan Krallığı	180 - 20	
Hint-İskit Krallığı	MÖ 20 - MS 30	
Hint-Part Krallığı	MS 30 - 50	
Kuşan İmparatorluğu	50 - 350	
Gupta İmparatorluğu	350 - 390	
Hun Göçleri	390 - 530	Budizm'in Gerilemesi
Ortaçağ Pencap	500 - 1526	Taan Krallığı Hindu Shahi Krallığı İslam'ın Gelişi (712) Multan Emirliği Gazneliler İmparatorluğu Delhi Saltanatı Moğol istilaları Langah Saltanatı Sihizm'in Kuruluşu
Erken Modern Dönem	1526 - 1849	Babür İmparatorluğu: (1) Sihler ile Babür çatışmaları, (2) Durrani ve Maratha istilaları Sih İmparatorluğu Bahawalpur Krallığı
Sömürge Dönemi	1849 - 1947	
Pencap'ın Bölünmesi	1947	1947 yılında İngiliz Hindistan'ın Pencap Eyaleti, dini açıdan Batı Pencap ve Doğu Pencap olarak bölünmüş ve Doğu Pencap, modern Pencap (Hindistan), Haryana ve Himachal Pradesh eyaletlerini içeriyordu. Hindistan'ın 1947 yılında Bölünmesi, Pencap'ın eski Raj eyaletini ikiye bölmüş; çoğunluğu Müslüman olan batı kısmı Pakistan'ın Batı Pencap eyaleti olmuş ve çoğunlukla Sikh ve Hindu doğu kısmı Hindistan'ın Pencap eyaleti olmuştur.
Bağımsızlık Sonrası	1947 - Günümüz	

Kabartma 1. *Dionysos Alayı: Dionysos ile Ariadne'nin Evliliğini Kutlayan Bir Ziyafet Sahnesi (Tanabe, **a.g.k.**, 2020, Fig. 1; Tokyo National Museum et al., 2003, Fig. 129; Tokyo National Museum, inv. TC-740).*

Kabartma 2. *Dionysos Alayı: Solda Satyros ve Mainades ile Sarhoş Dionysos veya Silenos; Sağda Müzik Çalıp Eden Erkek ve Kadın Figürü (Galli, **a.g.k.**, 2011, Fig. 8; Cat. Tokyo, 2003, 131; Tanabe, **a.g.k.**, 2020, Fig. 2).*

Kabartma 3. *Dionysos Alayı: Solda Mainades ile Silenos (?); Sağda Mainades ile Genç Dionysos (?) (Tanabe,* ***a.g.k.****, 2020, Fig. 3; Lahore Museum, inv. 1914; Tokyo National Museum et al., 2002, Fig. 17).*

Kabartma 4. *Dionysos Alayı: Asmanın Altında İki Çift Erkek ve Kadın Figürü (Tanabe,* ***a.g.k.****, 2020, Fig. 4; Tokyo National Museum, inv. TC-626).*

Kabartma 5. *Dionysos Alayı: Asma ile Beş Panelli Bir Kabartma (Tanabe,* ***a.g.k.****, 2020, Fig. 4; Boston, Museum of Fine Arts, Charles Amos Cummings Fund 39.36).*

Kabartma 6. *Dionysos Alayı: Satyros ve Peplos Giyen Mainades, Andan Dheri (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 14).*

Kabartma 7. *Dionysos Alayı: Eksomis Giyen Satyros, Andan Dheri (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 15).*

Kabartma 8. *Palmiye Yaprağı Tutan Satyros ve Khiton ile Himation Giyen Mainadesler (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 17).*

Kabartma 9. *Dionysos Alayı: İskit-Part Elbisesi Giyen Erkek Figürler (Satyroslar) ve Kadın Müzisyenlerle (Komastesler), Andan Dheri (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 19).*

Kabartma 10. *Dionysos Alayı: Mainades ile Müzik Yapıp Dans Eden Satyroslar (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 21).*

Kabartma 11. *Dionysos Alayı: Akantus Yaprağıyle Korinth Sütunu (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 23).*

Kabartma 12. *Kapının İki Tarafında Mızrakla İki Dvarapala (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. 151; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 1).*

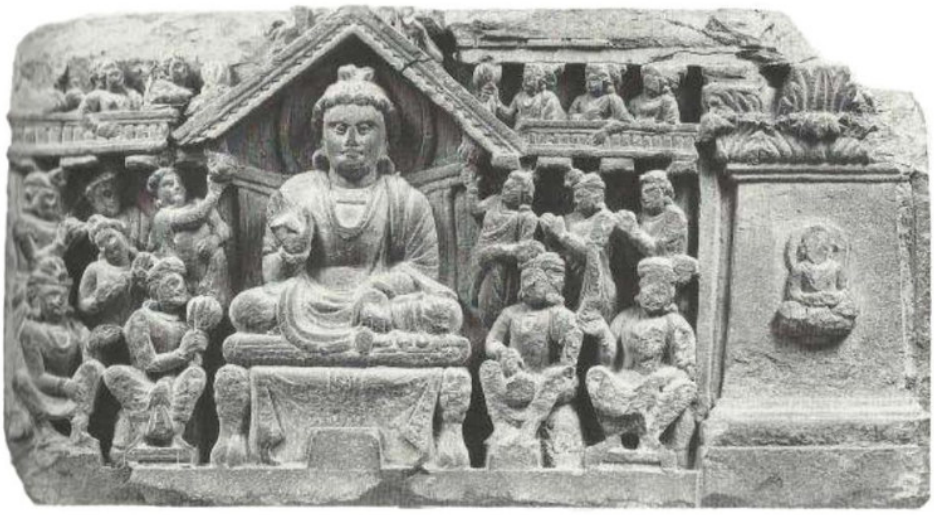
Kabartma 13. *Pers Kostümlü Keşiş ve Bağışçılar (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. 418; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 165).*

Kabartma 14. *Kariatidler, Gandhara (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. 152; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 2).*

Kabartma 15. *Akantus Yapraklarıyla Süslenen Korniş (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. 91; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 6).*

Kabartma 16. *Buda Figürüyle Korinth Sütunu (Kurita,* ***a.g.k.****, 1990, No. 43; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 12).*

Kabartma 17. *Adorantlarla Pliseli Elbise Giyen Buda (Zwalf,* ***a.g.k.****, 1996, No. 203; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 99).*

Kabartma 18. *Pers Etkisi İçeren Sütun ve Başlık: Hörgüçlü Boğalar ve Aslan Başı (Zwalf,* ***a.g.k.****, 1996, No. 455; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 20).*

Kabartma 19. *Kariatid ile Pers Etkisi İçeren Sütun (Ingholt,* ***a.g.k.****, 1957, No. 362; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 21).*

Kabartma 20. *Korinth Sütunları İçeren Kabartma (Zwalf,* ***a.g.k.****, 1996, No. 173; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 24).*

Kabartma 21. *Bantlarla Süslenmiş Korinth Sütunu (Zwalf, a.g.k., 1996, No. 453; Ahmad, a.g.k., 2011, Fig. 25).*

Kabartma 22. *Figürlü Korinth Sütunu (Kurita, **a.g.k.**, 1990, No. 428; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 32).*

Kabartma 23. *Korinth Başlığı (Rahman, **a.g.k.**, 1993, XXXIII b; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 39).*

Kabartma 24. *Korinth Başlığı (Zwalf,* ***a.g.k.****, 1996, No. 457; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 40).*

Kabartma 25. *Eros ve Psyche'ye Benzer Figürler (Kurita,* ***a.g.k.****, 1990, No. 568-69; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 64a-b).*

Kabartma 26. *Altar ve Adorantlar (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. XXI, 4 ve 478; Kurita, **a.g.k.**, 1990, No. 197; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 65 ve 67; Zwalf, **a.g.k.**, 1996, No. 48).*

Kabartma 27. *Altar ve Kentauroslar (Kurita, **a.g.k.**, 1990, No. 708; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 66).*

Kabartma 28 (a). *Nemea aslanı ile Herakles (on yüz)*

Kabartma 28 (b). *Sporcuların Kullandığı Ağırlık üzerinde Güreşenler ve Seyirciler (arka yüz)*

Kabartma 29. *Güreşen ve Dans Eden Eroslar (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 2)*.

Heykel 1. *Heykeller İçeren Beş Panelli Bir Çerçeve (Gnoli, **a.g.k.**, 1963, Fig. 1).*

Heykel 2. *Yakşa - Atlas (Gnoli, **a.g.k.**, 1963, Fig. 2)*.

Heykel 3. *Ayakta Duran İki Erkek Figürü (Gnoli, **a.g.k.**, 1963, Fig. 3)*.

Heykel 4. *Altı Kollu Tanrı (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 4)*.

Heykel 5. *Ayakta Duran İki Kadın Figürü (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 5)*.

Heykel 6. *Sur Tacı Takan Kadın Figürü (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 6)*.

Heykel 7. *Ayakta Duran İki Erkek Figürü (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 6)*.

Heykel 8. *Ayakta Duran İki Erkek Figürü (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 8)*.

Heykel 9. *Birbirine Çok Benzeyen Pozlarda ve Omuzlarında Pelerinleri Olan İki Figür (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 9)*.

Heykel 10. *Ayakta Duran İki Kadın Figürü (Gnoli,* ***a.g.k.****, 1963, Fig. 10)*.

Heykel 11. *Bir Zerdüşt Tanrısının Horozuyla İskit Zırhlı Mahasena Heykeli, Kuşan Dönemi.*

Heykel 12. *Kalkan ile Savaşçı Figürü (Ingholt,* ***a.g.k.****, 1957, No. 561; Ahmad,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 90).*

Heykel. 13. *Zırhlı Figür (Kurita, **a.g.k.**, 1990, No. 622; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 92).*

Heykel 14. *Pers Kostümlü Figür (Ingholt, **a.g.k.**, 1957, No. 417; Ahmad, **a.g.k.**, 2011, Fig. 102).*

T. Fig. 1. *Bazira'da Bulunan Barok Kadın/Baroque Lady (Codrington, **a.g.k.**, 1931, 141-145; Dani, **a.g.k.**, 1965-66, 48; Gordon, **a.g.k.**, 1932; **a.g.k.**, 1934; **a.g.k.**, 1935; **a.g.k.**, 1938; Wheeler, **a.g.k.**, 1962, 104-109).*

T. Fig. 2. *Bazira'da Bulunan Kadın Başı - BKG 1, Per. IV; inv. no. BKG 818: (Callieri, **a.g.k.**, 1984, 498, Fig. 13).*

T. Fig. 3. *Bazira'da Bulunan ve Hint-Yunan Dönemi'ne ait Terakotta Figürinler - Çalışma Alanı BKG 11-K'da (Olivieri ve diğeri, **a.g.k.**, 2021, 34, Fig. 1).*

T. Fig. 4. *Shaikhan Dheri'de Bulunan ve Hellenistik Üsluplu bir Kadın Başı (Mohammadzai ve diğeri,* ***a.g.k.****, 2011, Pl. 6.6).*

Mühür 1. *Bazira'da Bulunan Mühür, BKG 2, Period III, BKG 869.*

Mühür 2. *Peukelaotis'ta Bulunan Mühürler (Khan, a.g.k., 2005, Fig. 2, 3, 5, 7, 9, 26, 29, 39).*

Taş Plaka 1. *Apollon ve Daphne [Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 4; Errington and Cribb,* ***a.g.k.****, 1992, 151, 155 (a, d); Behrendt,* ***a.g.k.****, 2007, 9 (b); Cat. Tokyo, 2003, 123 (c)].*

Taş Plaka 2. *Athena-Herakles.*

Taş Plaka 3. *Boğa Kılığında Europa'yı Kaçıran Zeus [Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 4; Errington and Cribb,* ***a.g.k.****, 1992, 151, 155 (a, d); Behrendt,* ***a.g.k.****, 2007, 9 (b); Cat. Tokyo, 2003, 123 (c)].*

Taş Plaka 4. *Aphrodite'nin Doğumu.*

Taş Plaka 5. *Eros'u Cezalandıran Aphrodite.*

Taş Plaka 6. *Ankhises ile Aphrodite (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 5; Errington and Cribb,* ***a.g.k.****, 1992, 154).*

Taş Plaka 7. *Ariadne ile Dionysos (Cat. Tokyo, 2003, 123).*

Taş Plaka 8. *Dionysos Alayı.*

Taş Plaka 9. *Artemis'in Yıkanması [Galli, **a.g.k.**, 2011, Fig. 4; Errington and Cribb, **a.g.k.**, 1992, 151, 155 (a, d); Behrendt, **a.g.k.**, 2007, 9 (b); Cat. Tokyo, 2003, 123 (c)].*

Taş Plaka 10. *Poseidon.*

Taş Plaka 11. *Sarhoş Herakles.*

Taş Plaka 12. *Ketos'a binen Nereid.*

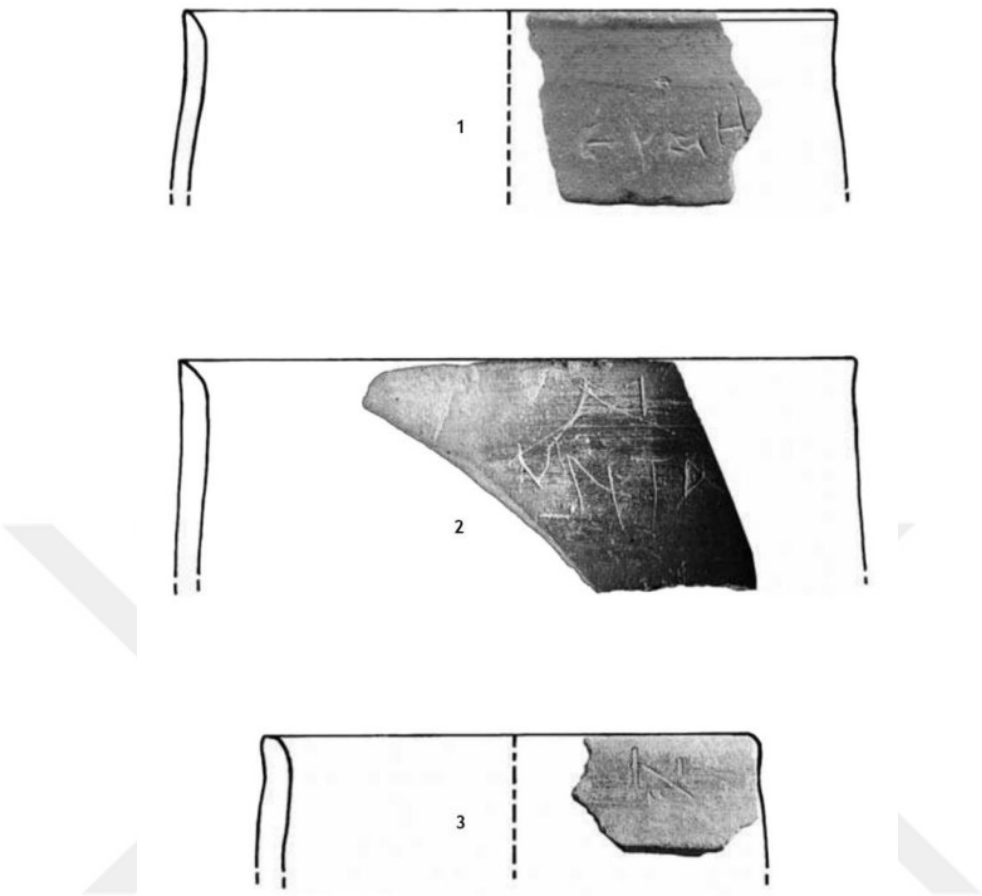
Taş Plaka 13. *Buda ve Adorantlar*.

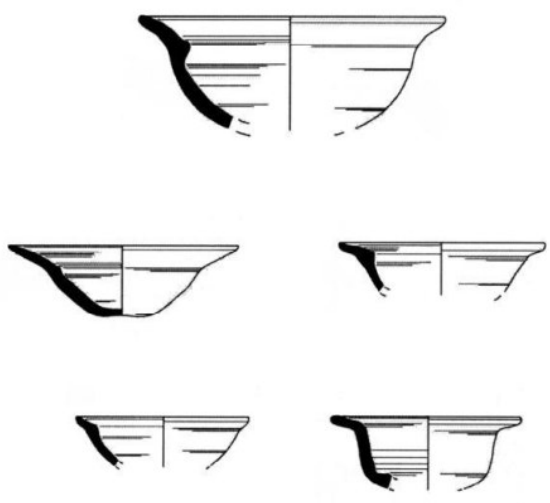
Taş Plaka 14. *Kral ve Görevlileri.*

Taş Plaka 15. *Ateş Sunağı Sahnesi.*

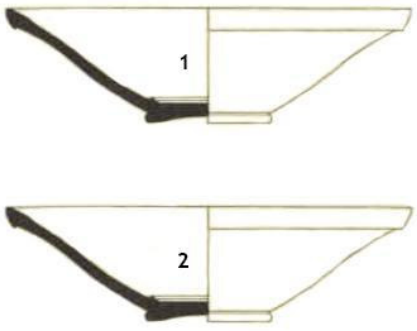
Levha 1. *Bazira'da Bulunan Yunanca Yazıtlı Seramik Parçaları - 1: BKG 3985; 2: BKG 516; 3: BKG 852 (Tribulato ve diğeri,* ***a.g.k.****, 2017, Fig. 2. 132).*

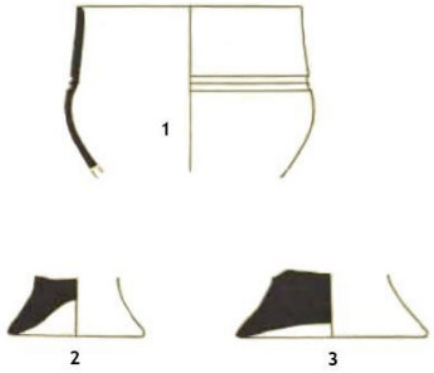
Levha 2. *Bala Hisar'da Bulunan Lale Tipi Kaseler (Coningham et al., **a.g.k.**, 2007a, Fig. 8.6; Petrie et al., **a.g.k.**, 2010, Fig. 3).*

Levha 3. *Shaikhan Dheri'de Bulunan Lale Tipi Kaseler (Dani, **a.g.k.**, 1965-66, Fig. 16; Iori, **a.g.k.**, 2018, Fig. 2.55).*

Levha 4. *Bala Hisar'da Bulunan Balık Tabakları (Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Fig. 46, No. 476, 500; Iori, **a.g.k.**, 2018, Fig. 2.43-44).*

Levha 5. *Bala Hisar'da Bulunan Skyphos Parçaları (Wheeler,* ***a.g.k.****, 1962, Fig. 50, No. 545, 547-48; Iori,* ***a.g.k.****, 2018, Fig. 2.47).*

Levha 6. *Shaikhan Dheri'de Bulunan Kil Rhyton (Petrie ve diğerleri,* ***a.g.k.****, 2010, 10, Figs. 7 & 8).*

Levha 7. *Bala Hisar'da Bulunan Herakles/İskender Başı (*Wheeler, **a.g.k.**, 1962, Pl. XXXVI.B*.).*

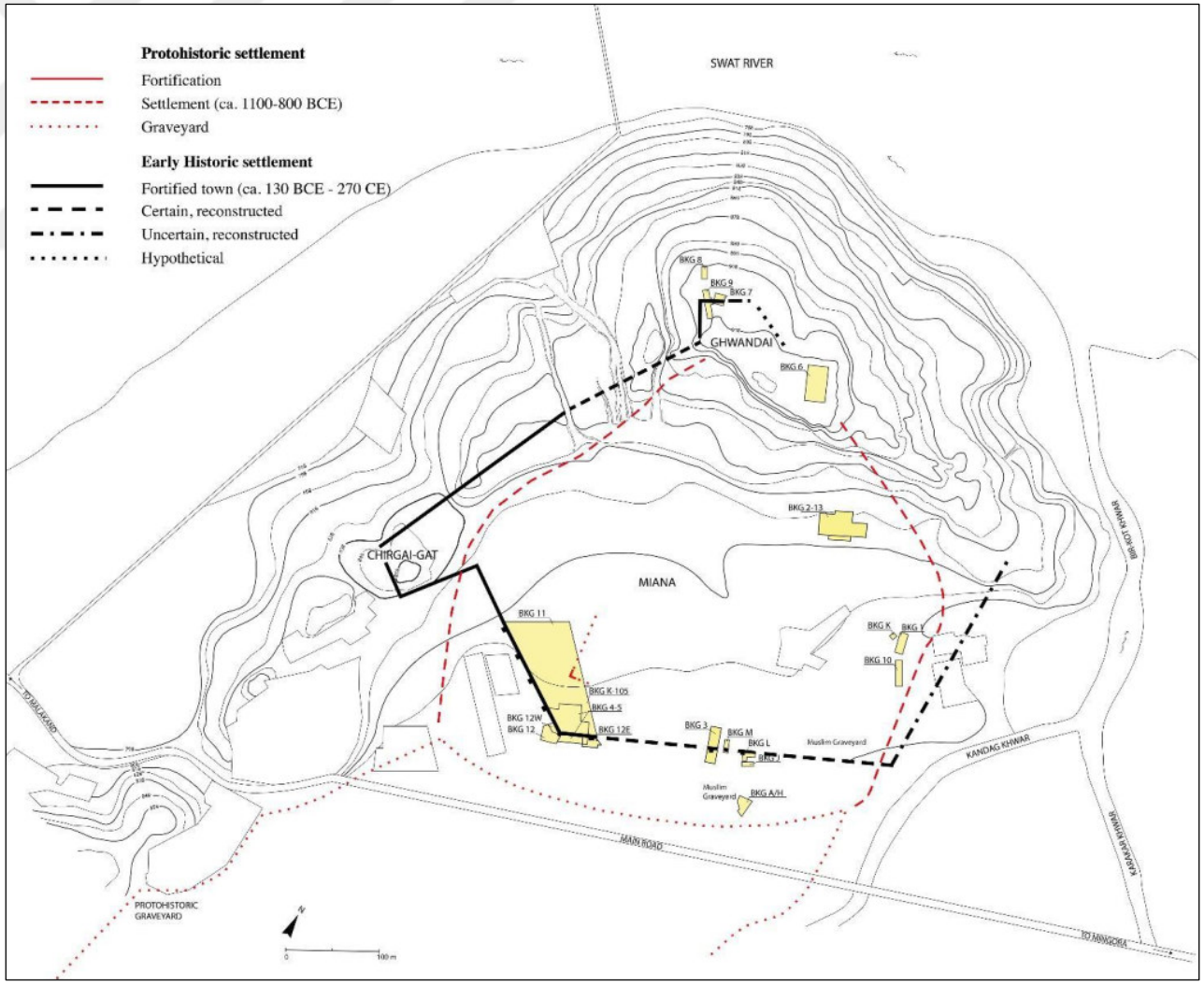
Levha 8. *Taksila'da Bulunan Kap Kulbunun Kaidesinde Herakles veya İskender Başı (Marshall, **a.g.k.**, 1951, Pl. 130, f = No. 226, b. Açıklama için bkz. Marshall, **a.g.k.**, 1975, 432-433, No. 226).*

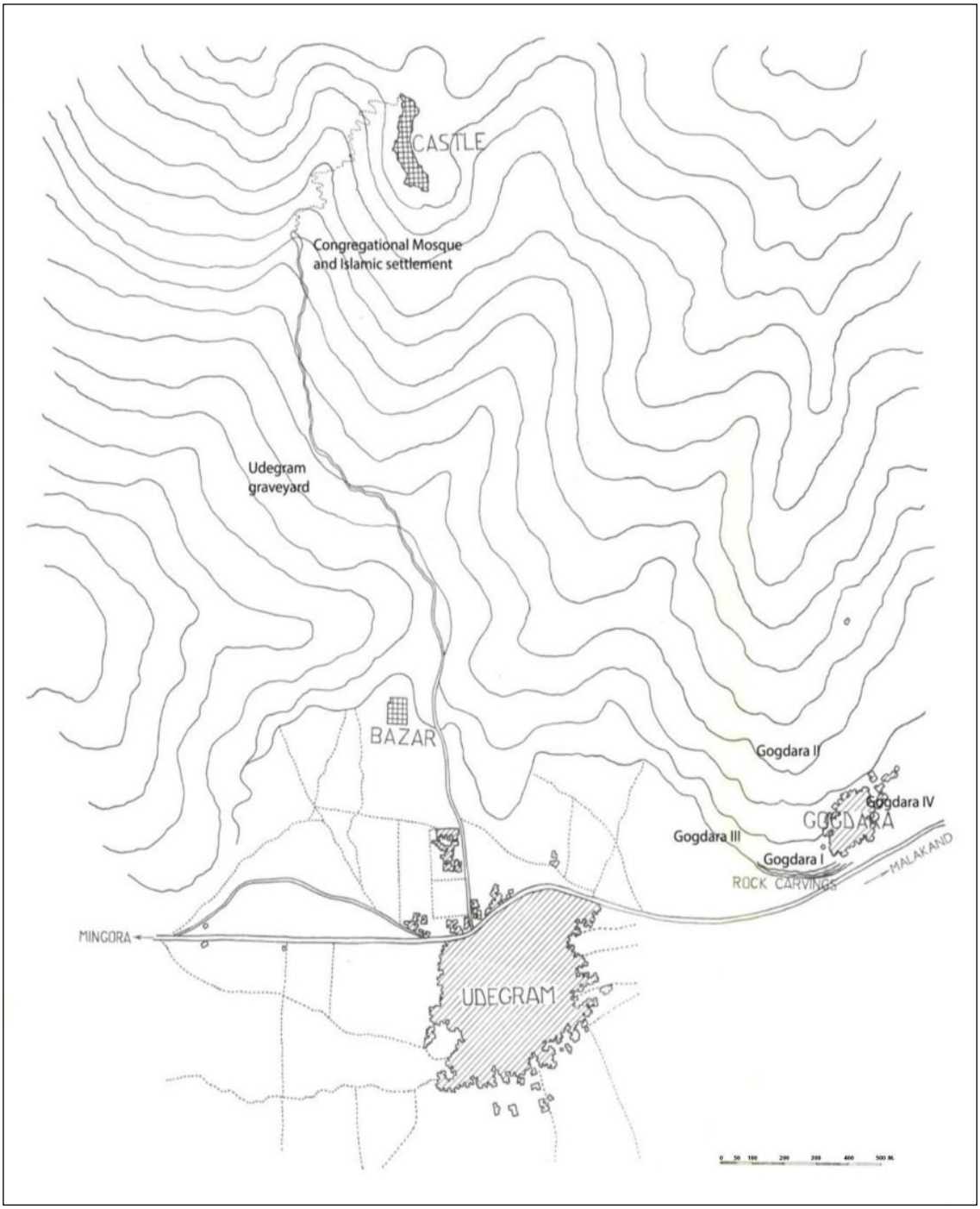
Levha 9. *Dionysos Alayı - Dionysos ve Tykhe Heykeli, Maske Taşıyan Eros (Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 9 ve 10; Errington and Cribb,* ***a.g.k.****, 1992, 92, x-xi).*

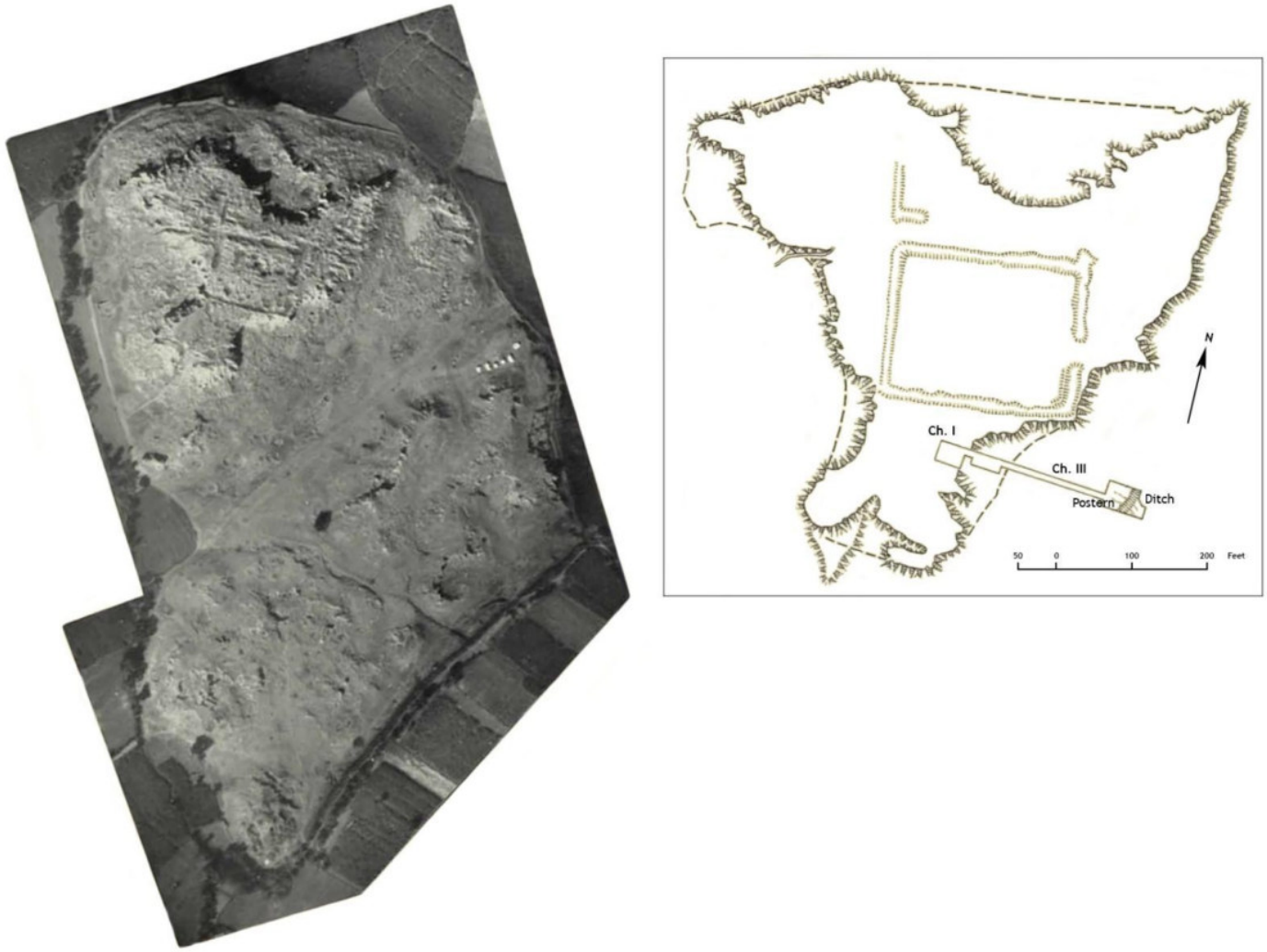
Levha 10. *Dionysos Alayı - Parapetasma'nın (sahne perdesi) Önünde Oyuncular (Behrendt,* ***a.g.k.****, 2007, 30; Galli,* ***a.g.k.****, 2011, Fig. 11).*

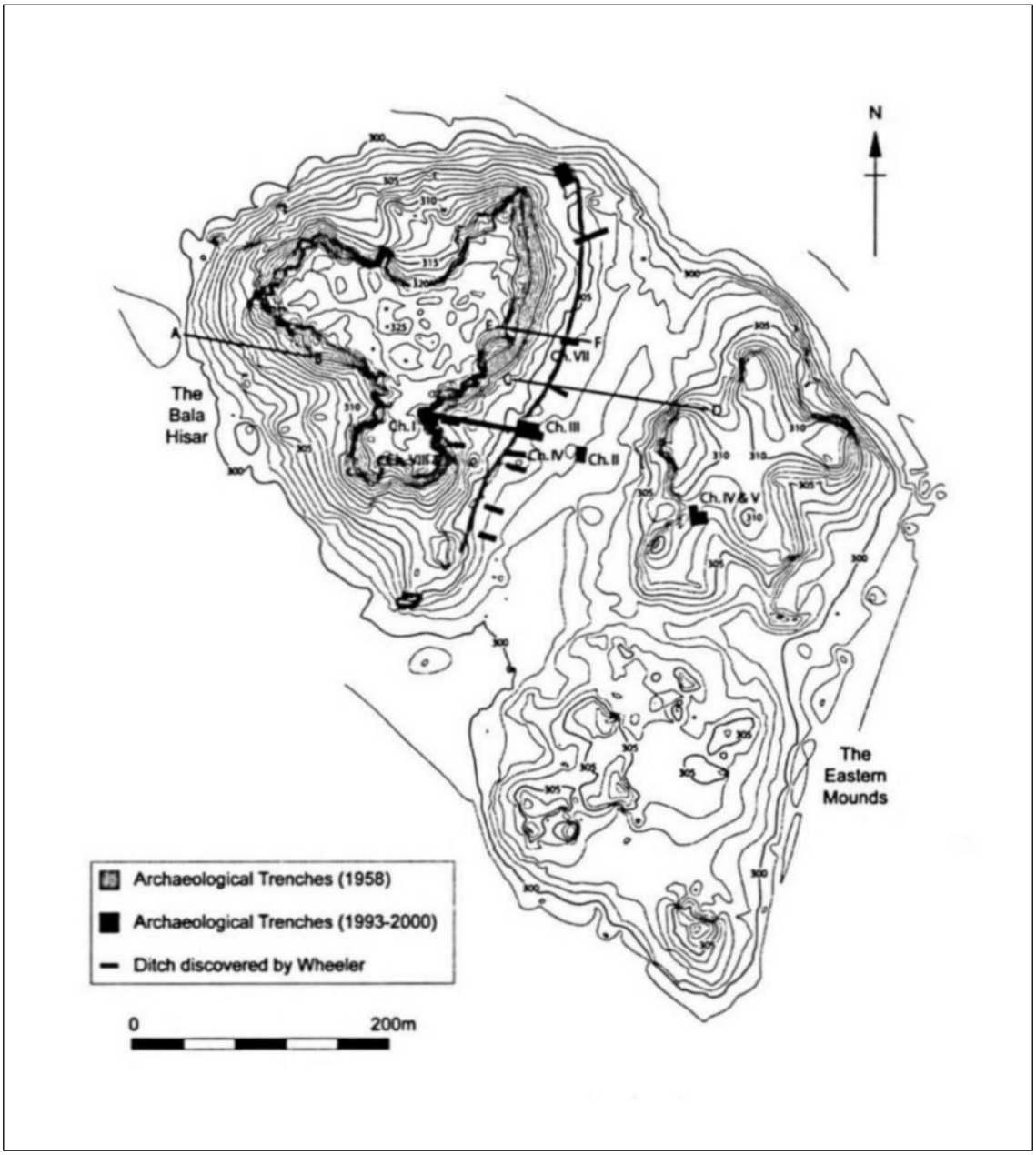
Plan 1. *Bazira Arkeolojik Alanı (Olivieria ve diğeri,* ***a.g.k.****, 2021, 39, Fig. 7).*

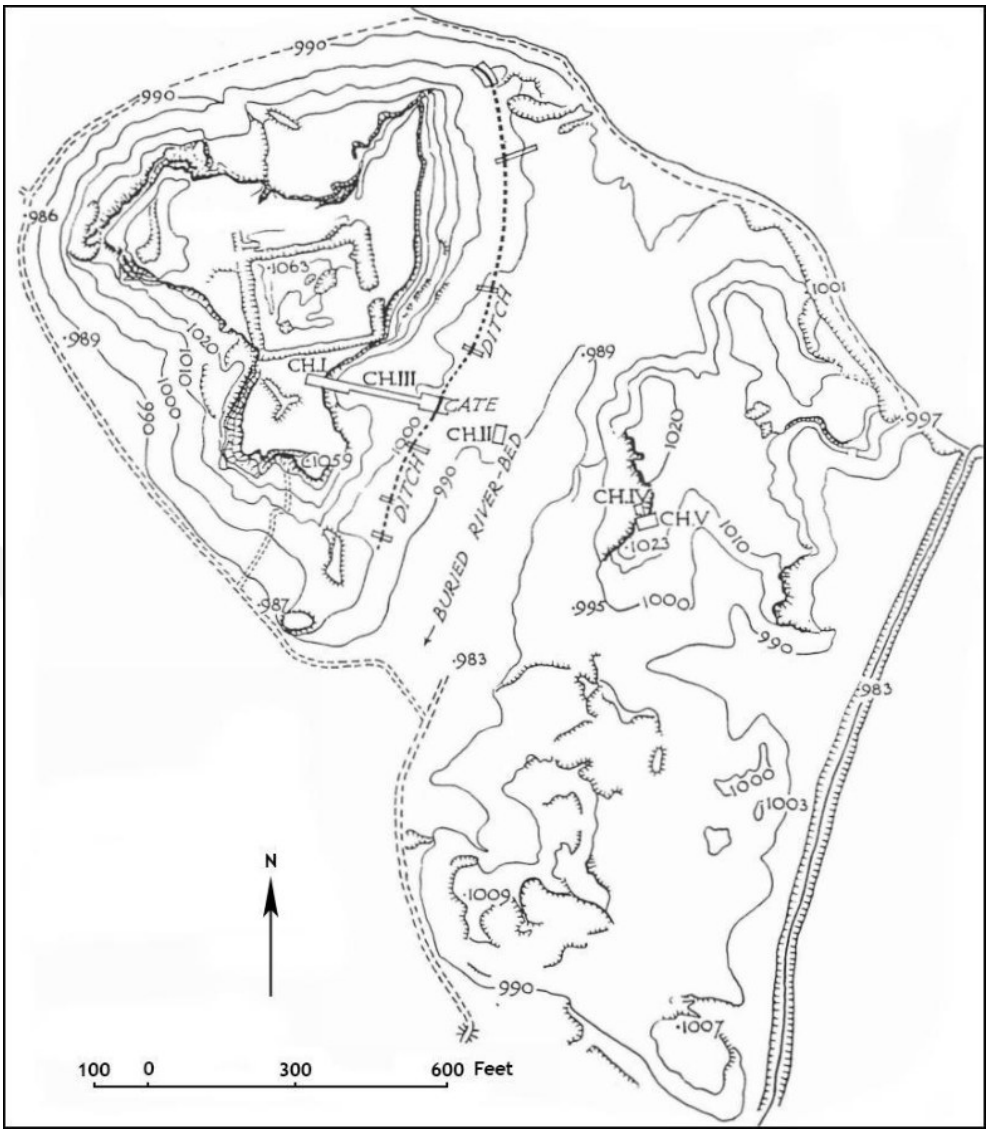
Plan 2. *Ora* (*Udegram) Arkeolojik Alanı (Faccenna ve diğeri,* ***a.g.k.****, 1962, Pl. XVIII; Iori,* ***a.g.k.****, 2018, 25, Fig. 1.11).*

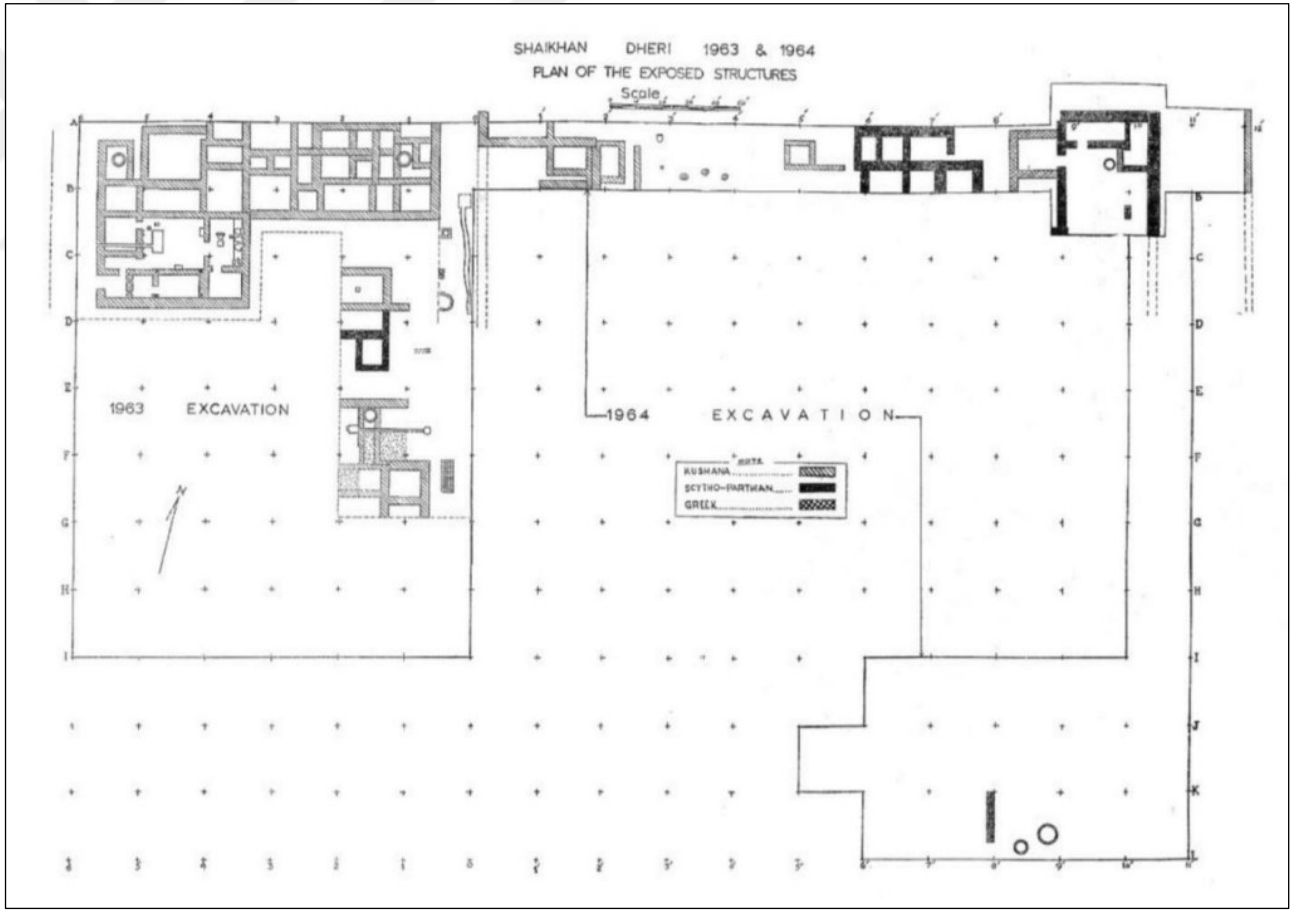
Plan 3. *Bala Hisar Arkeolojik Alanı (Wheeler,* ***a.g.k.****, 1962)*.

Plan 4. *Bala Hisar Çalışma Alanları, Ch. I-V (Wheeler, **a.g.k.**, 1962); Ch. III, Ch. VI, Ch. VII, Ch. VIII/IX (Coningham ve diğerleri, **a.g.k.**, 2007, Fig. 1.1).*

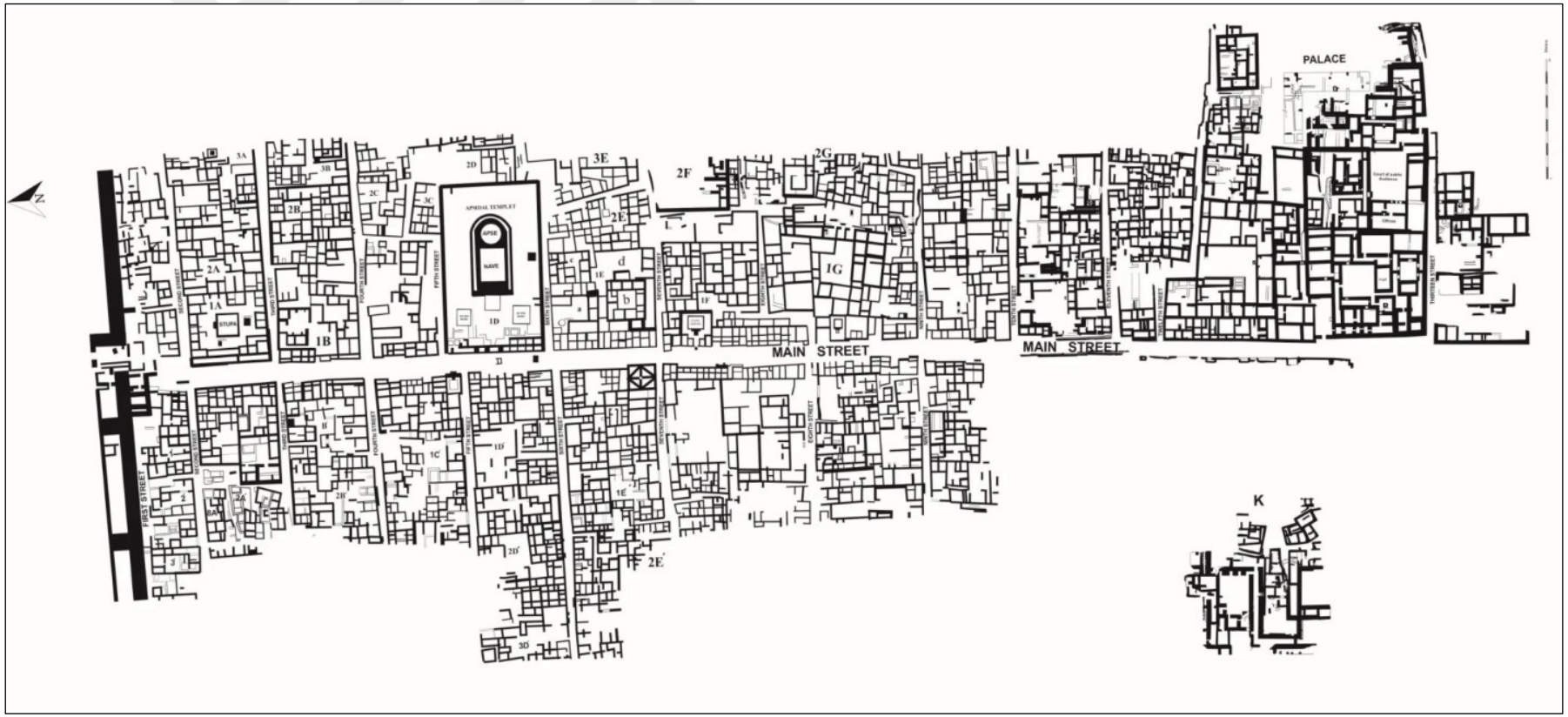
Plan 5. *Bala Hisar Suvunma Hendeği, Nehir Yatağı ve Yanındaki Höyükler (Wheeler,* ***a.g.k.****, 1962).*

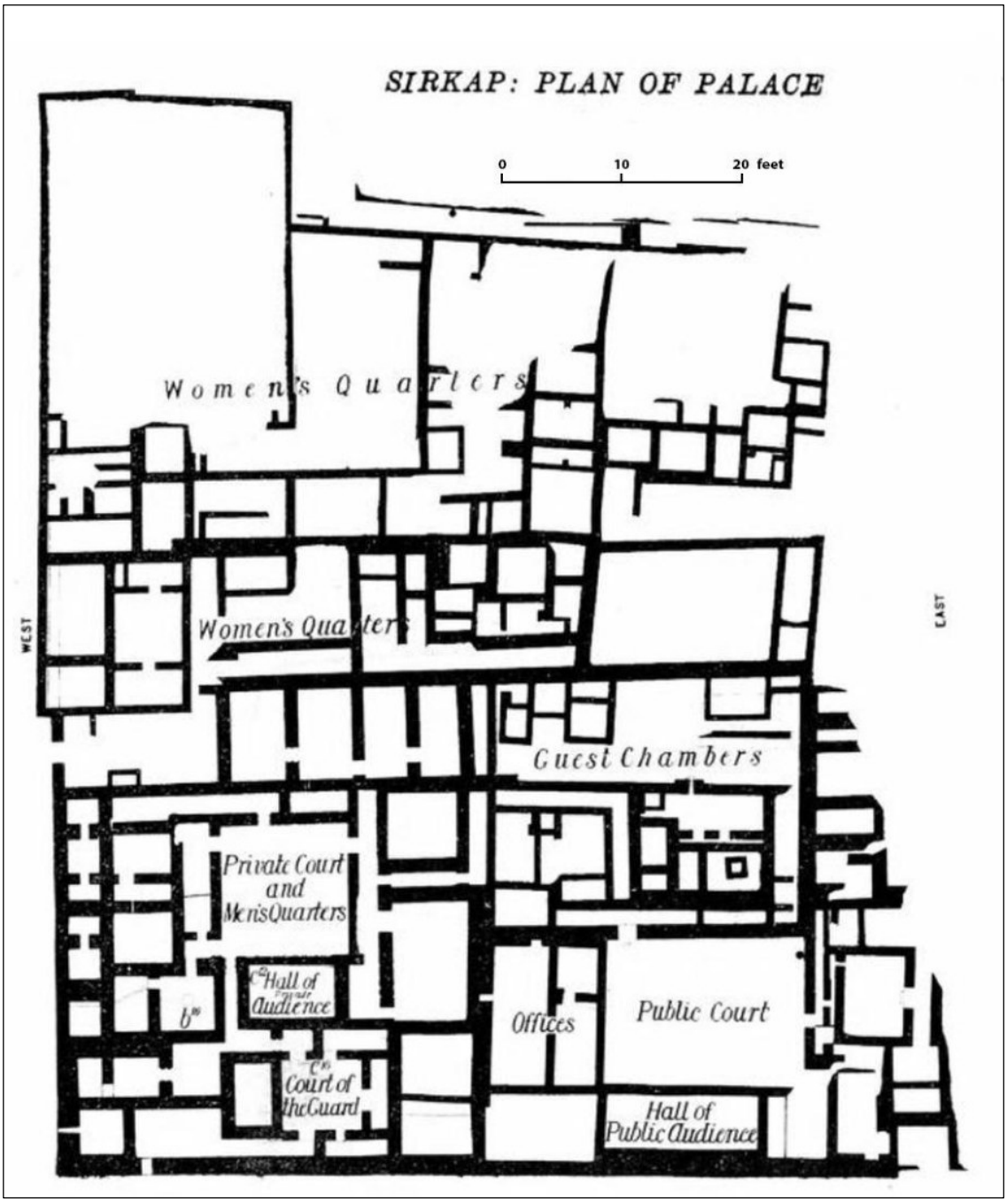
Plan 6. *Shaikhan Dheri'de Kazılan Yapılar (Dani,* ***a.g.k.****, 1965-66, Fig. 3).*

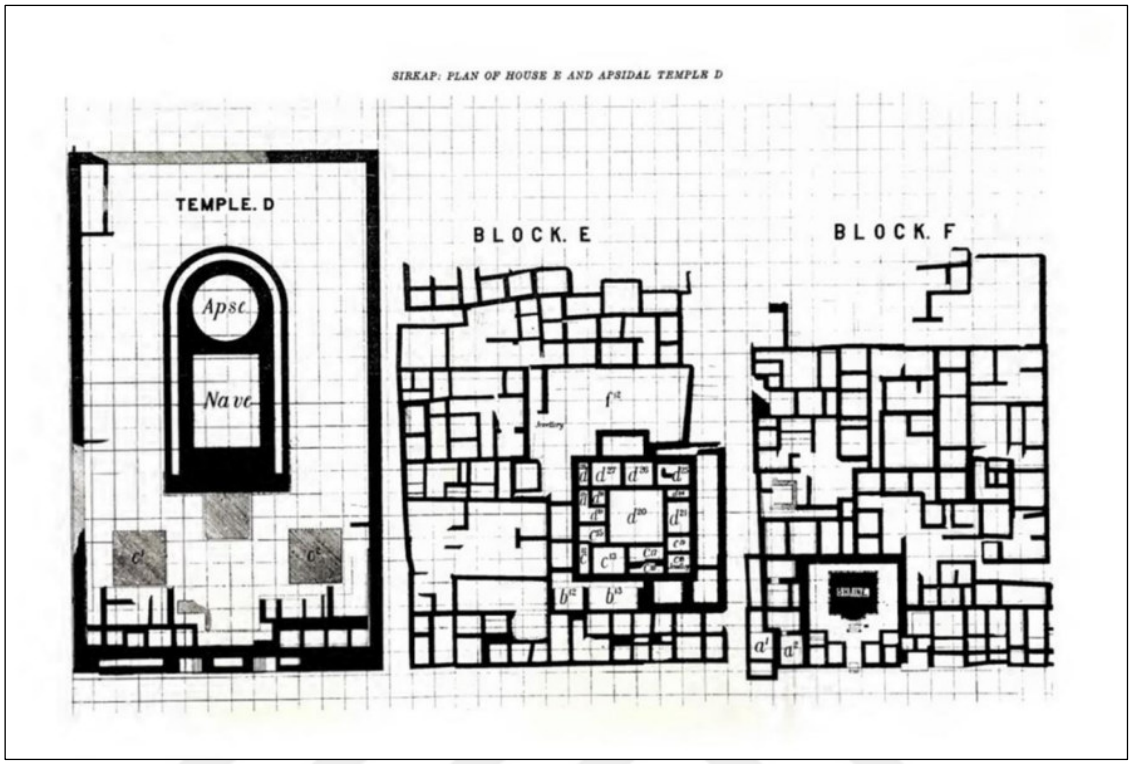
Plan 7. *Bhir Höyüğü'nde Kazılan Yapılar.*

Plan 8. *Sirkap Kenti (Marshall, **a.g.k.**, 1951, Pl. 10)*

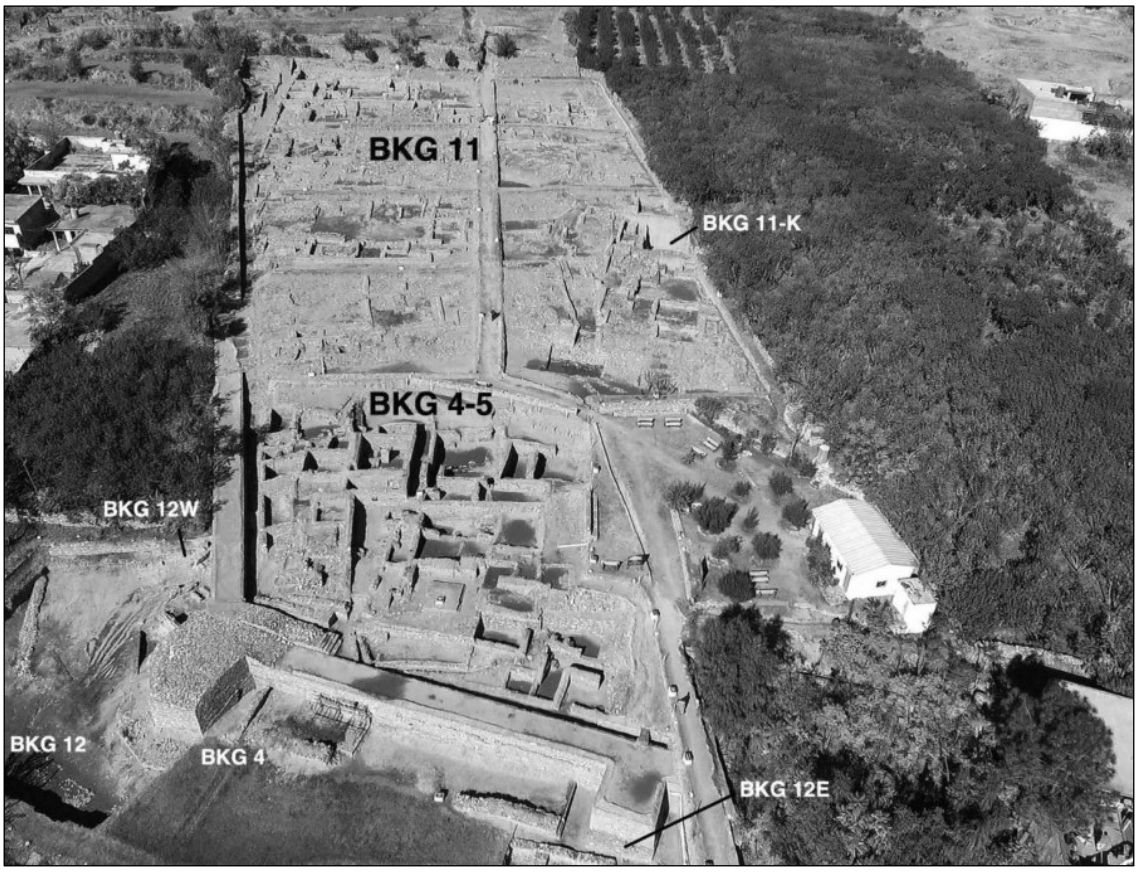
Plan 9. *Sirkap Sarayı (Marshall, a.g.k., 1918, Pl. XI).*

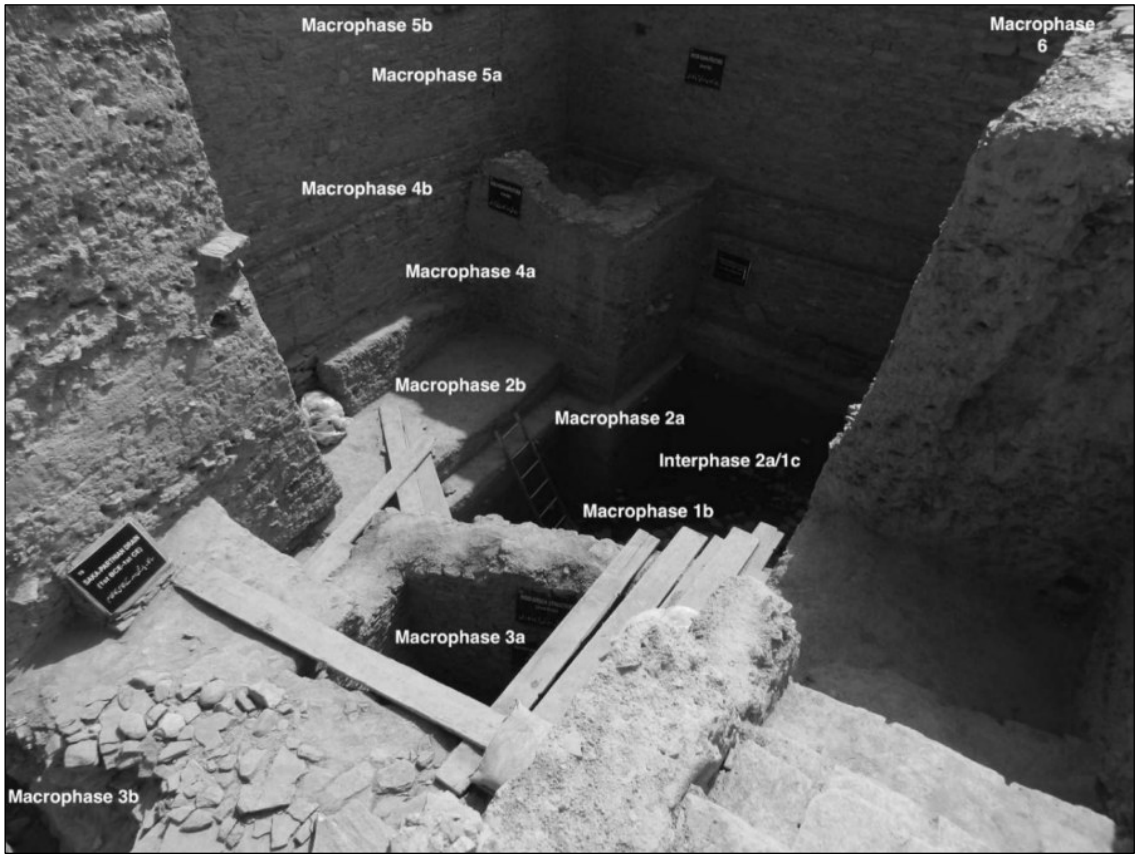
Plan 10. *Sirkap E Yapısı ve Apsidal Tapınağı (Marshall, a.g.k., 1918, Pl. XIV).*

Resim 1. *Bazira Arkeolojik Alanı, MÖ 2. yüzyıl – MS 4. yüzyıl; Arkasında Ilam Dağı (Olivieri,* ***a.g.k.****, 2016, 23, Fig. 2; Tribulato ve diğeri,* ***a.g.k.****, 2017, Fig. 1, 130).*

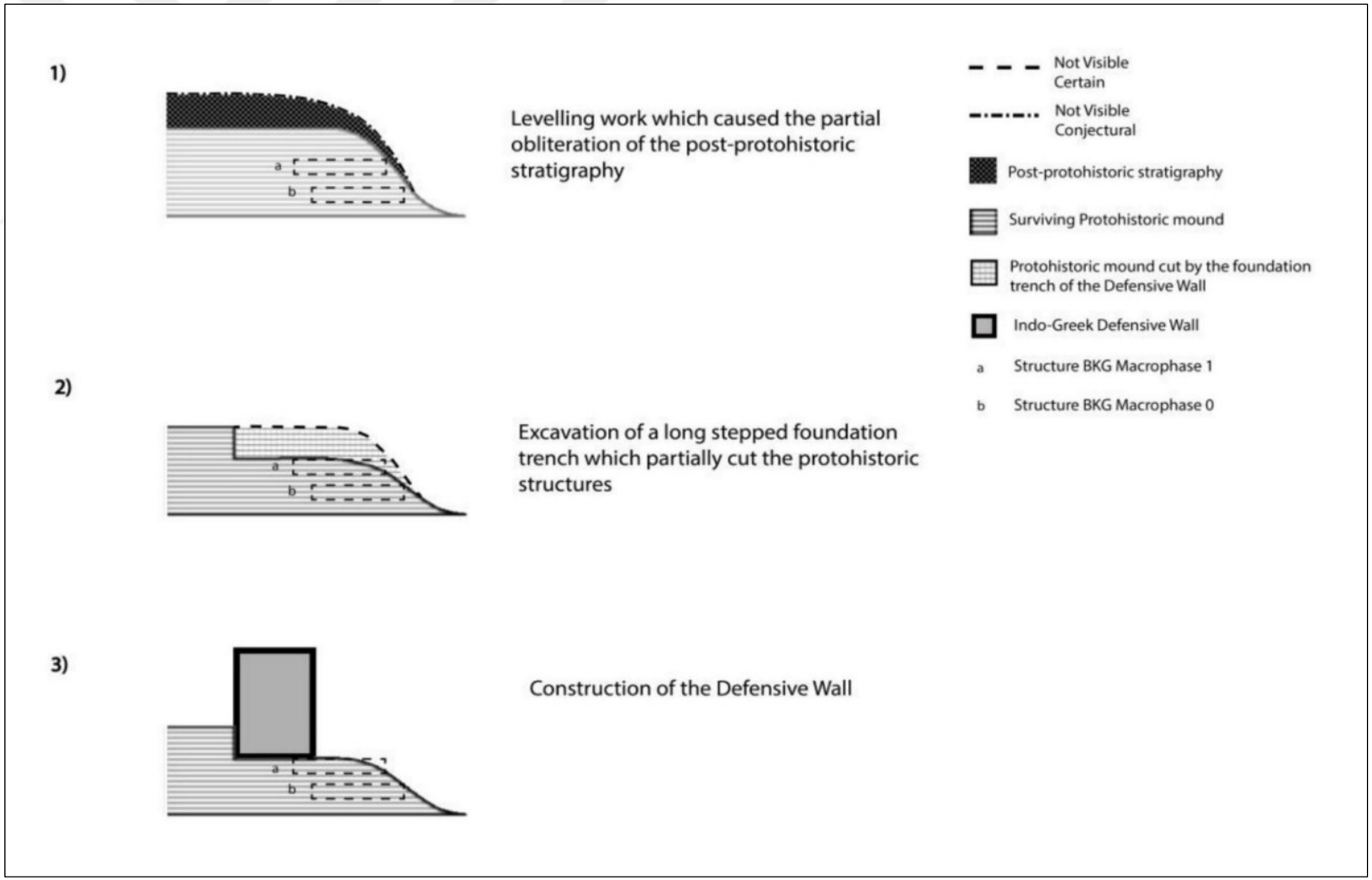
Resim 2. *Bazira'da Kazılan Yapılar: Açma BKG 4-5, BKG 11 ve 11-K, BKG 12, 12E ve 12W (Olivieri ve diğerleri,* ***a.g.k.****, 2019, Fig. 3).*

Resim 3. *Sektör BKG 11-K'da Tabakalaşma (Olivieri ve diğerleri, **a.g.k.**, 2019, Fig. 6).*

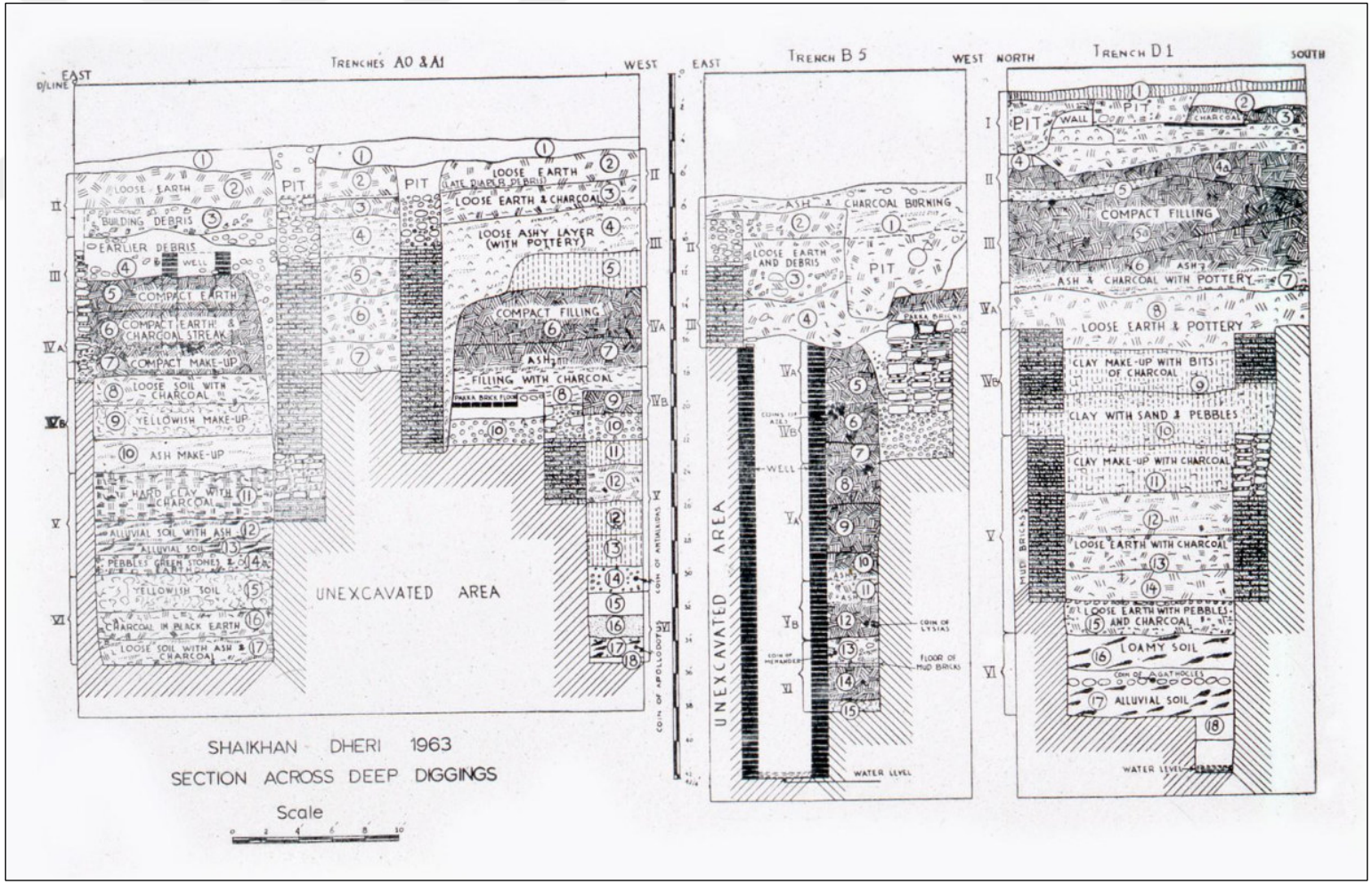
Resim 4. *BKG 12W Sektöründe Sur Duvarında Yapı Evreleri 1b ve 3a3 (Olivieri ve diğerleri,* ***a.g.k.****, 2019, Fig. 4).*

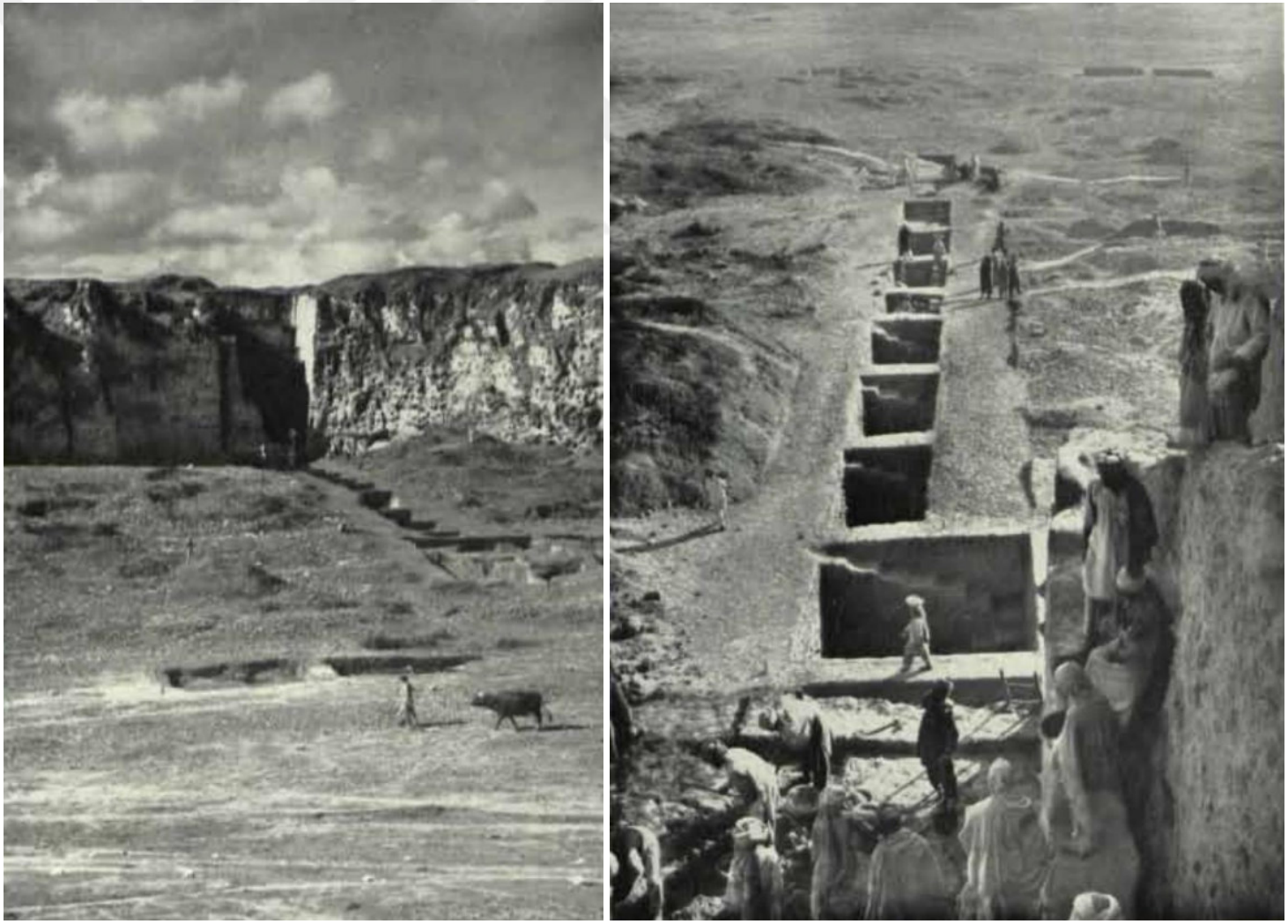
Resim 5. *Bazira Sur Duvarı, Yapım Aşamaları ve Stratigrafisi (Iori,* ***a.g.k.****, 2018, 35, Fig. 1.14).*

Resim 6. *Ortasında Bir Stupa Bulunan Shaikhan Dheri Arkeolojik Alanı (Wheeler,* ***a.g.k.****, 1962, Pl. XVI).*

Resim 7. *Kesit ve Tabakalaşma, Shaikhan Dheri.*

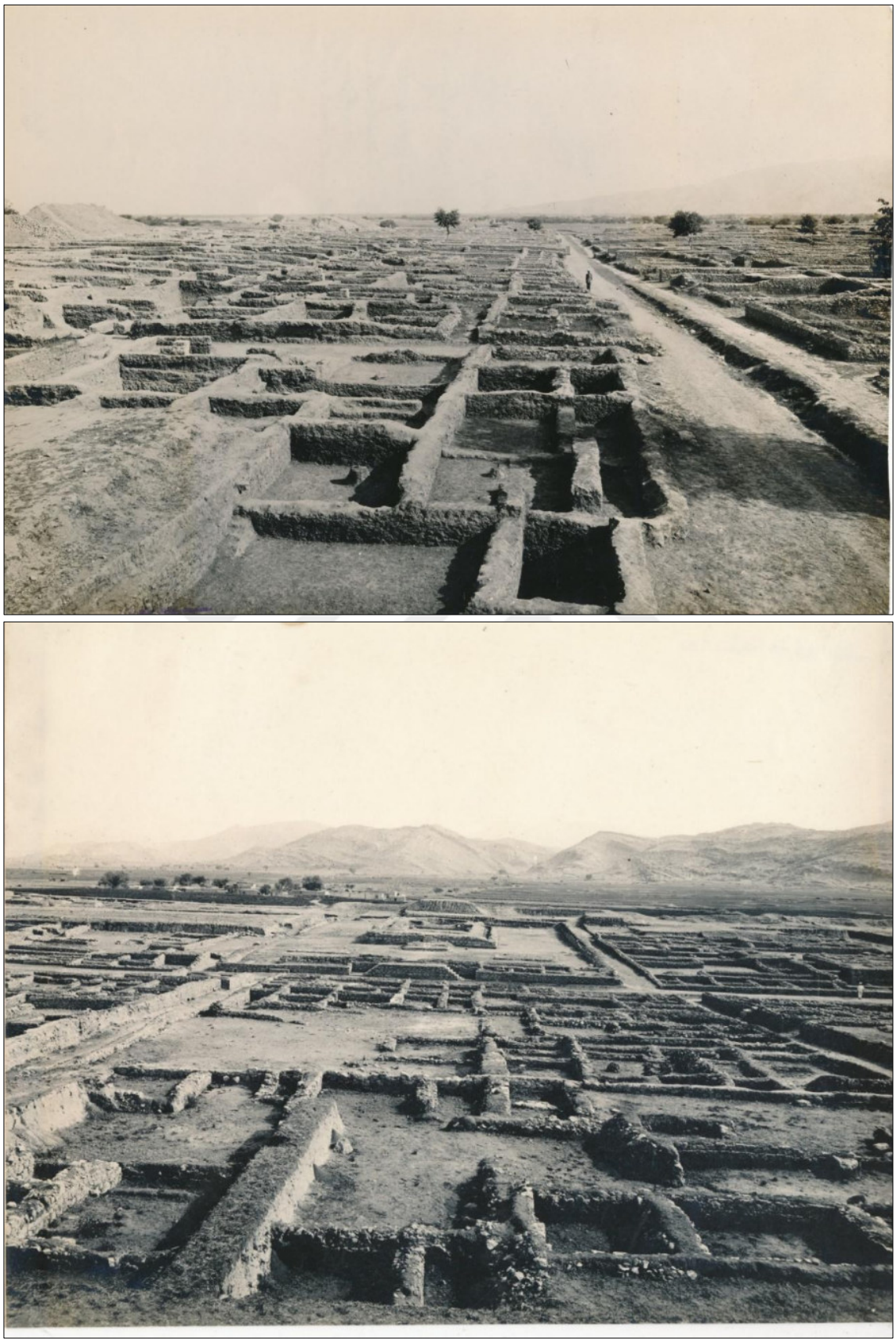
Resim 8. *Bala Hisar'da Bulunan Savunma Hendeği ve Suru*.

Resim 9. *Bhir Höyüğü Arkeolojik Alanı, yak. MÖ 5. yüzyıl - MS 1. yüzyıl*

Resim 10. *Bhir Höyüğü Korunma Yapıları (1993).*

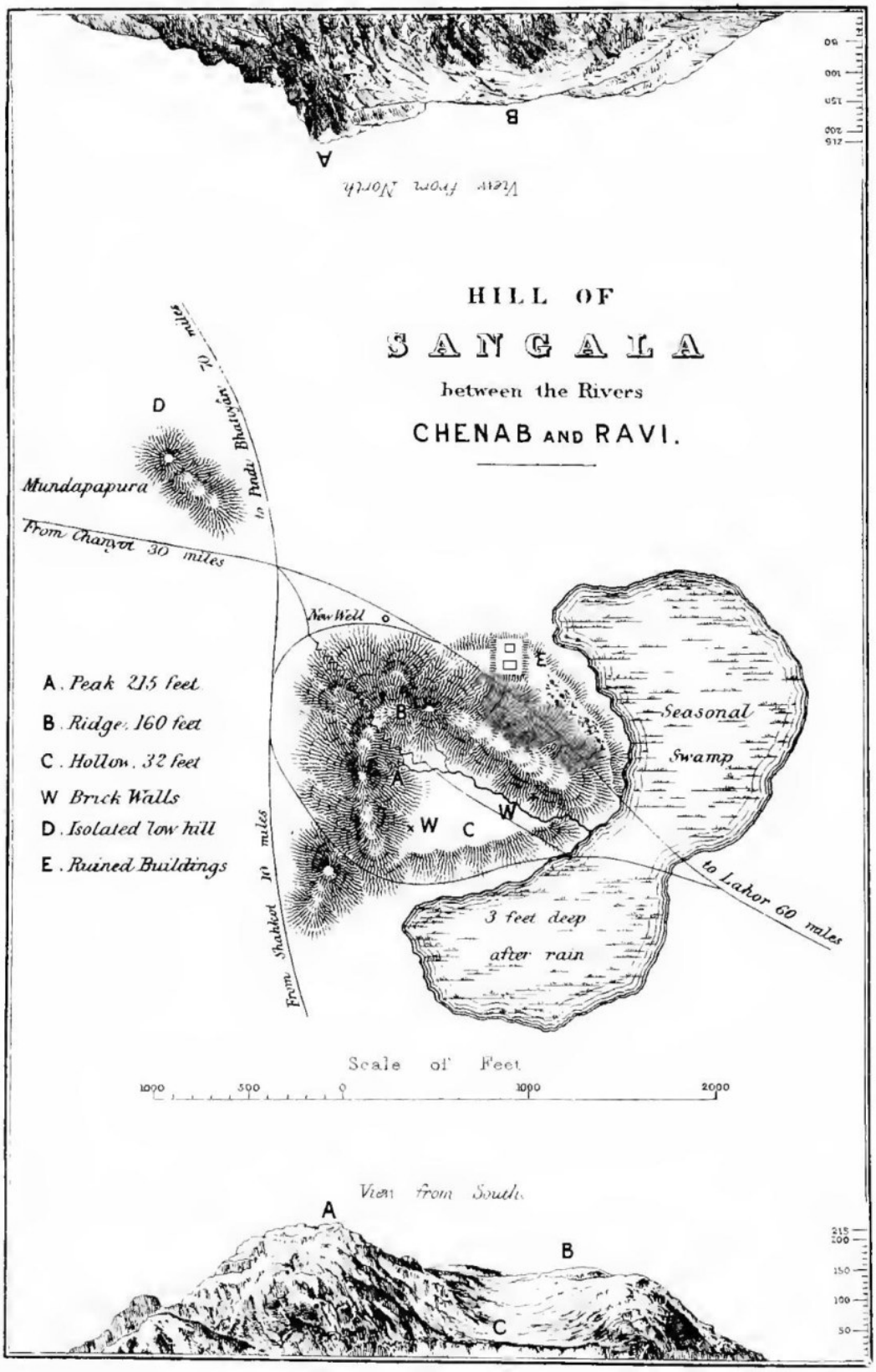
Resim 11. *Sirkap Aşağı Kenti, yak. MÖ 2. yüzyıl - MS 2. yüzyıl*

Resim 12. *Çift Başlı Kartal Stupası, Sirkap.*

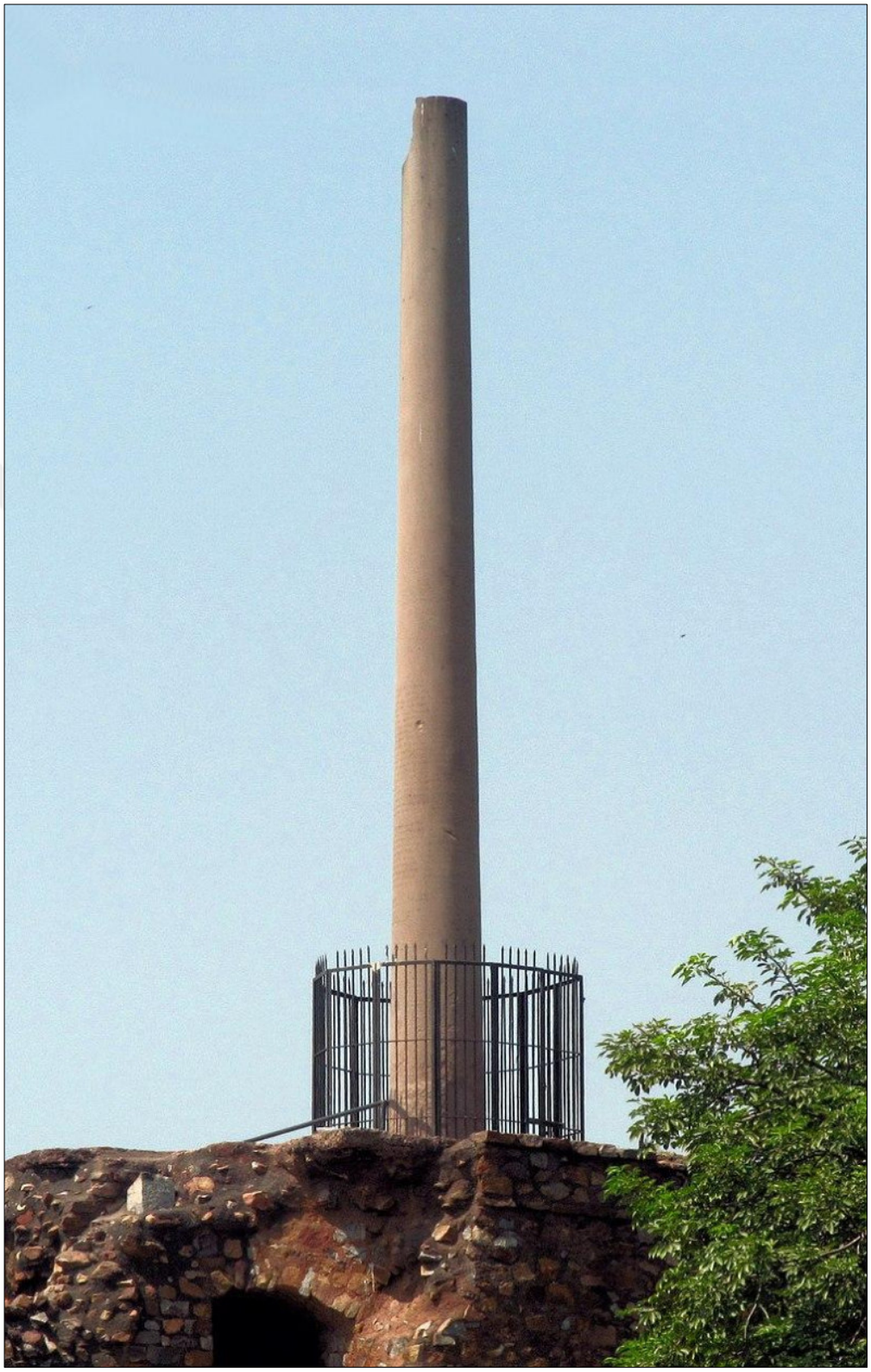
Resim 13. *Sirkap Kenti Sokakları.*

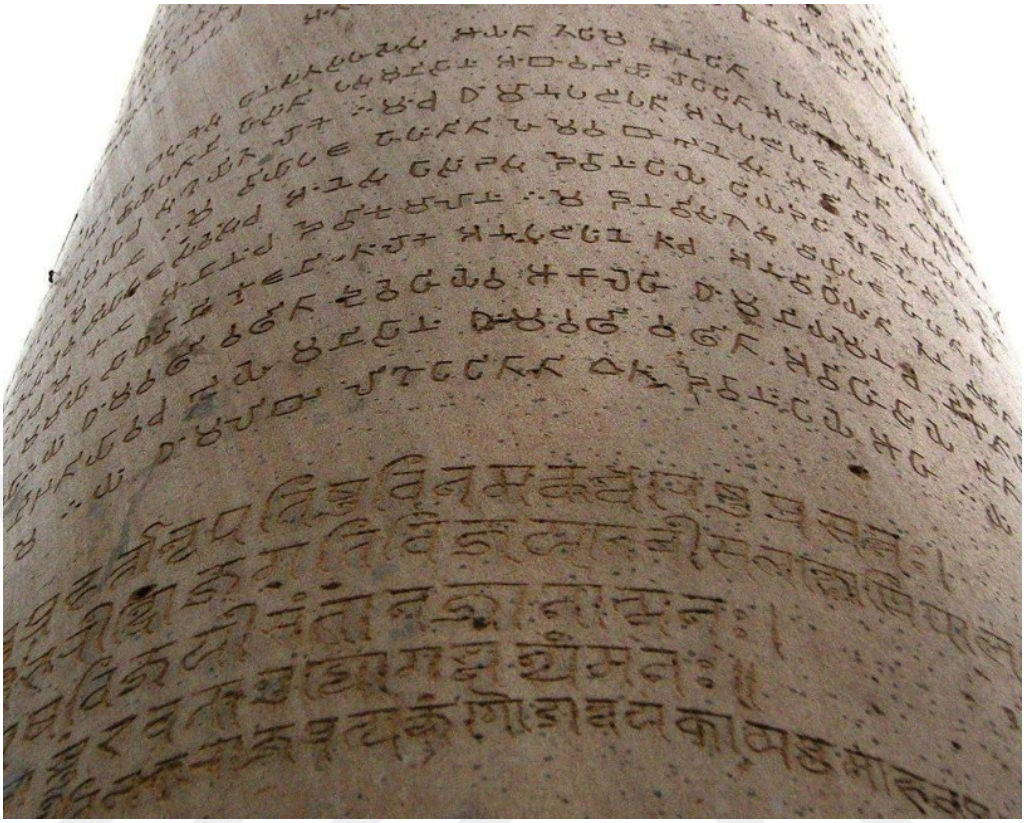
Resim 14. *Chenab ve Ravi Nehirleri Arasındaki Sangala Tepesi (Cunningham,* ***a.g.k.****, 1871a, Pl. VIII).*

Resim 15. *Aşoka Sütunu, Feroz Shah Kotla, Delhi.*

Resim 16. *Delhi-Topra Aşoka Sütunu.*

Resim 17. *Delhi-Topra Sütunu Üzerindeki Yazıtlar: MÖ 3. yüzyıla ait Brahmi Yazısı (Aşoka Fermanı) ve MS 16. yüzyıla ait Devanagari Yazısı (MS 1524, İbrahim Lodi Yazıtı).*

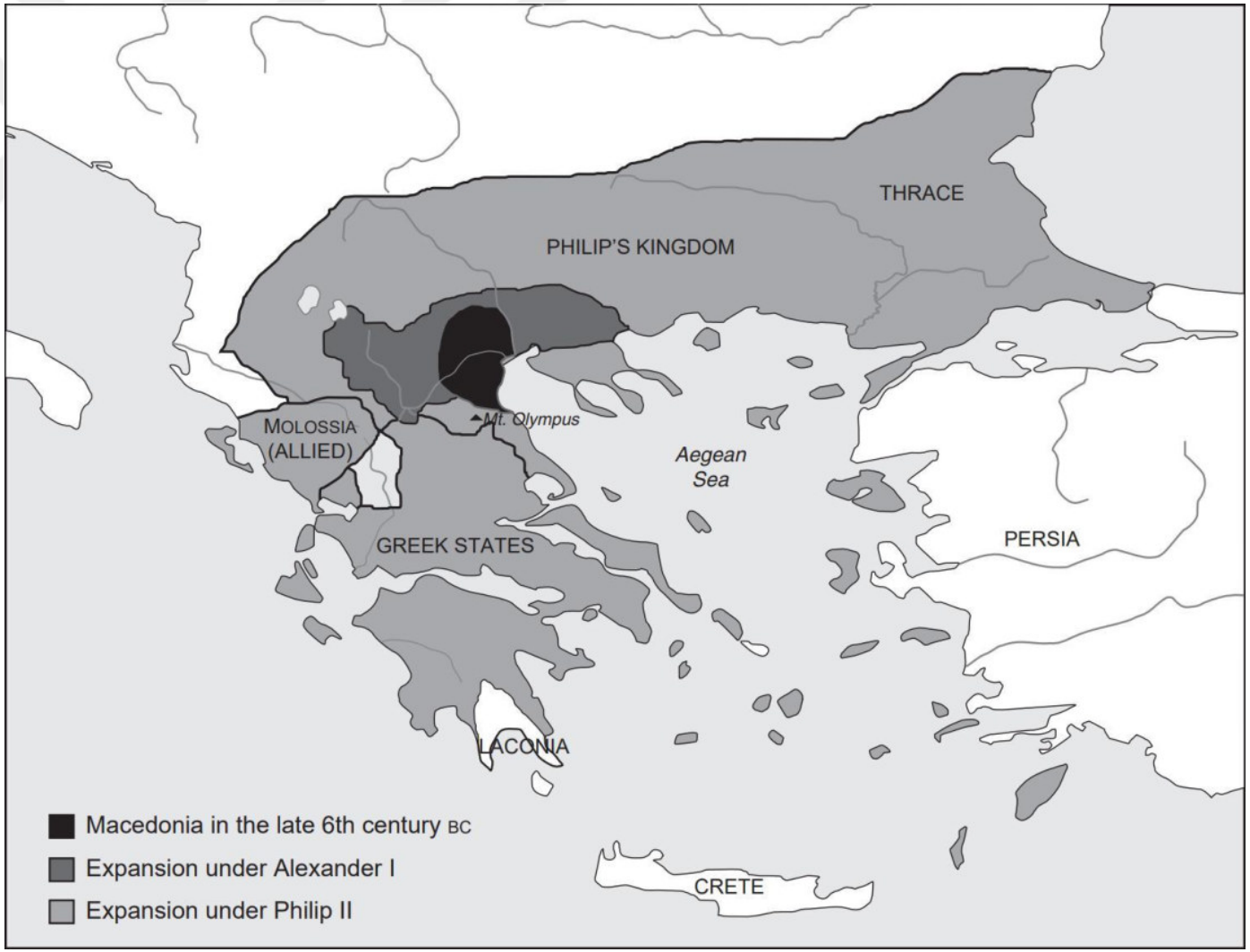
Harita 1. *Antik Makedonya - Dağlar ve Nehirler.*

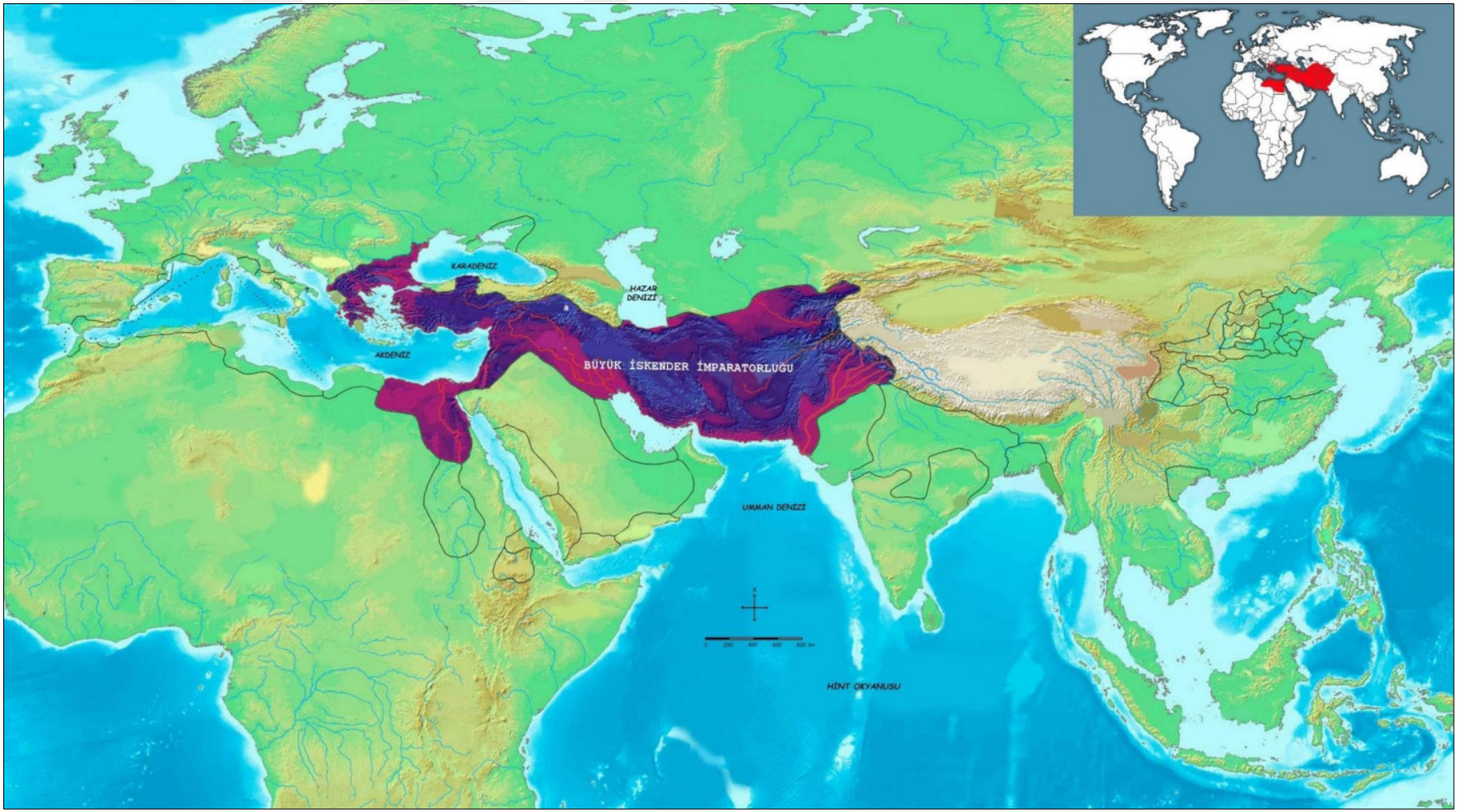
Harita 2. *Makedonya Krallığının Sınırları ve Komşuları.*

Harita 3. *Makedonya Krallığının Önemli Merkezleri.*

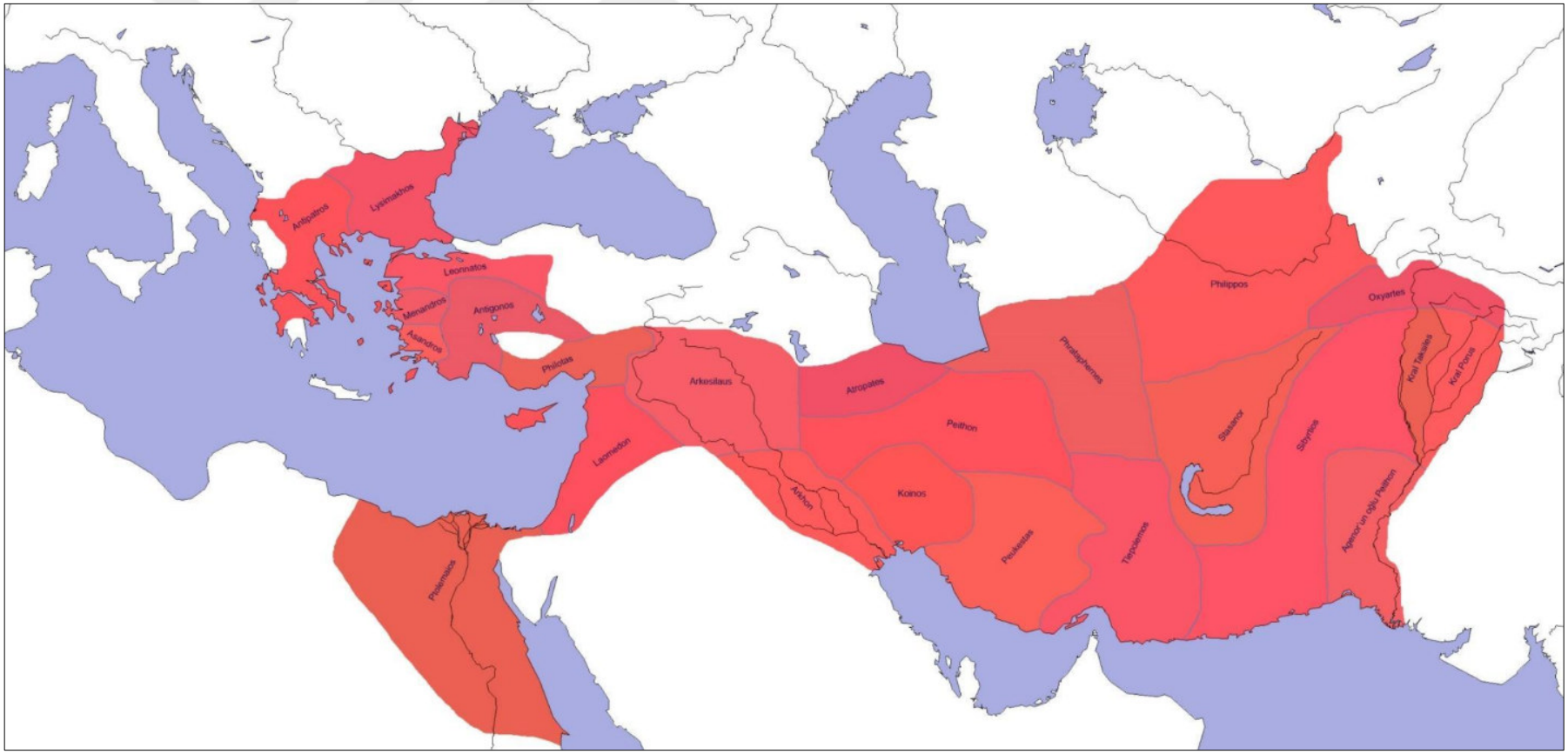
Harita 4. *Makedonya Krallığının Gelişmesi (Roisman ve diğeri, **a.g.k.**, 2010, Map 3).*

Harita 5. *Büyük İskender İmparatorluğu, MÖ 334-323.*

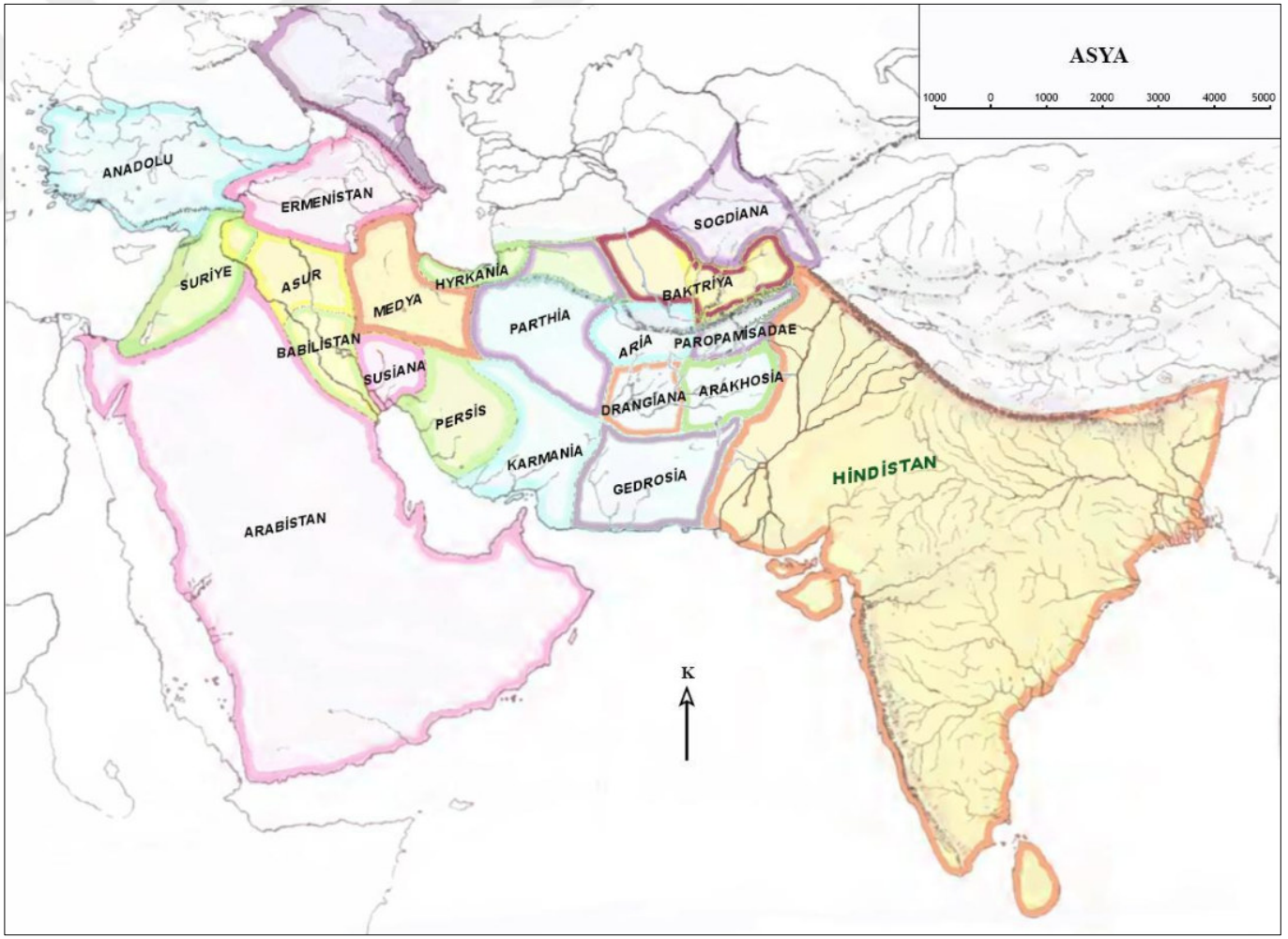
Harita 6. *Büyük İskender İmparatorluğu'nun Bölgeleri (Shepherd, **a.g.k.**, 1926, 18-19).*

Harita 7. *Satraplıklar.*

Harita 8. *İskender'in Doğu Seferi, MÖ 334-323.*

Harita 9. *İskender'in Seferi sırasında Hindistan Bölgesi.*

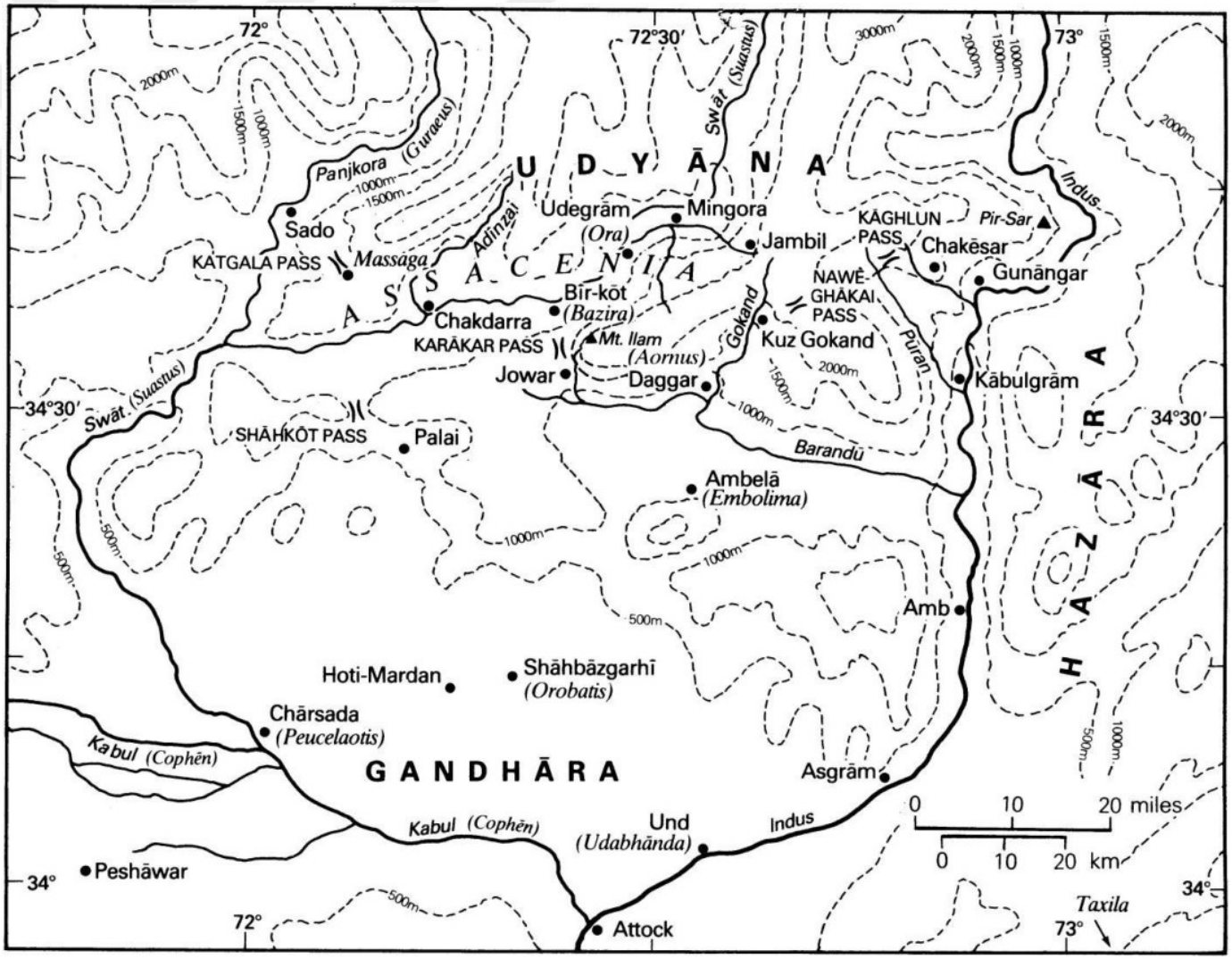
Harita 10. *İndus Vadisi Uygarlığı.*

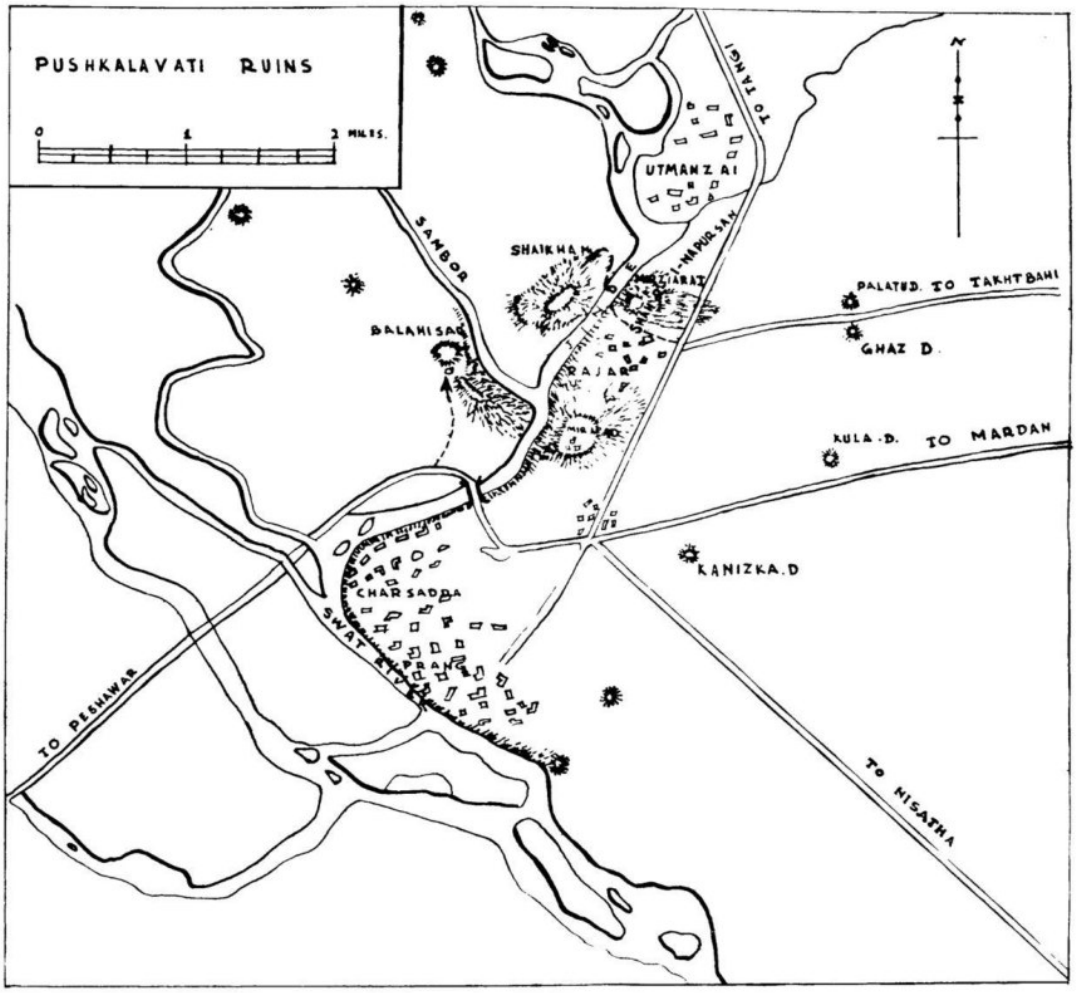
Harita 11. *Mahajanapadalar ve Janapadalar.*

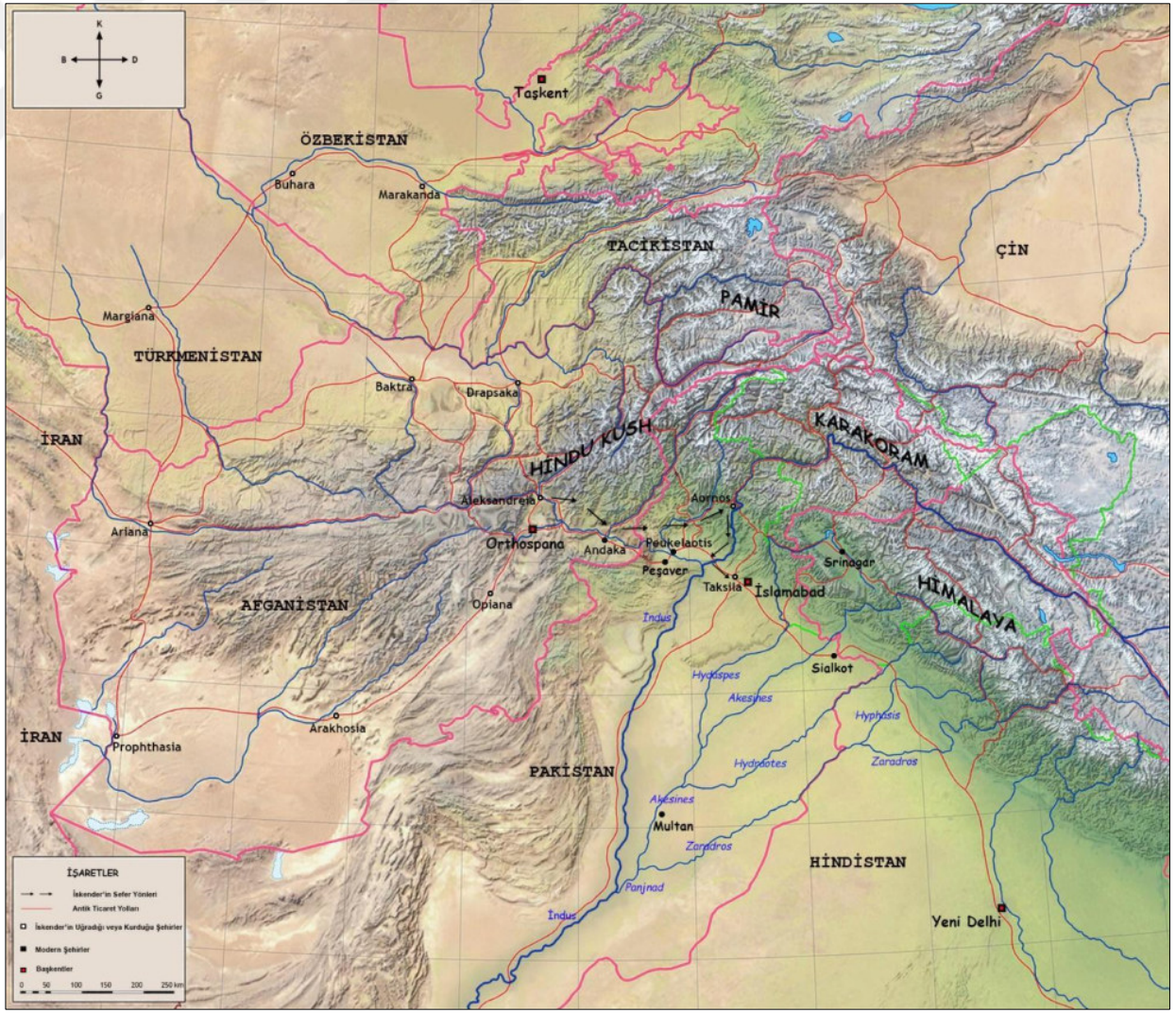
Harita 12. *İskender'in Seferi sırasında Gandhara Bölgesi.*

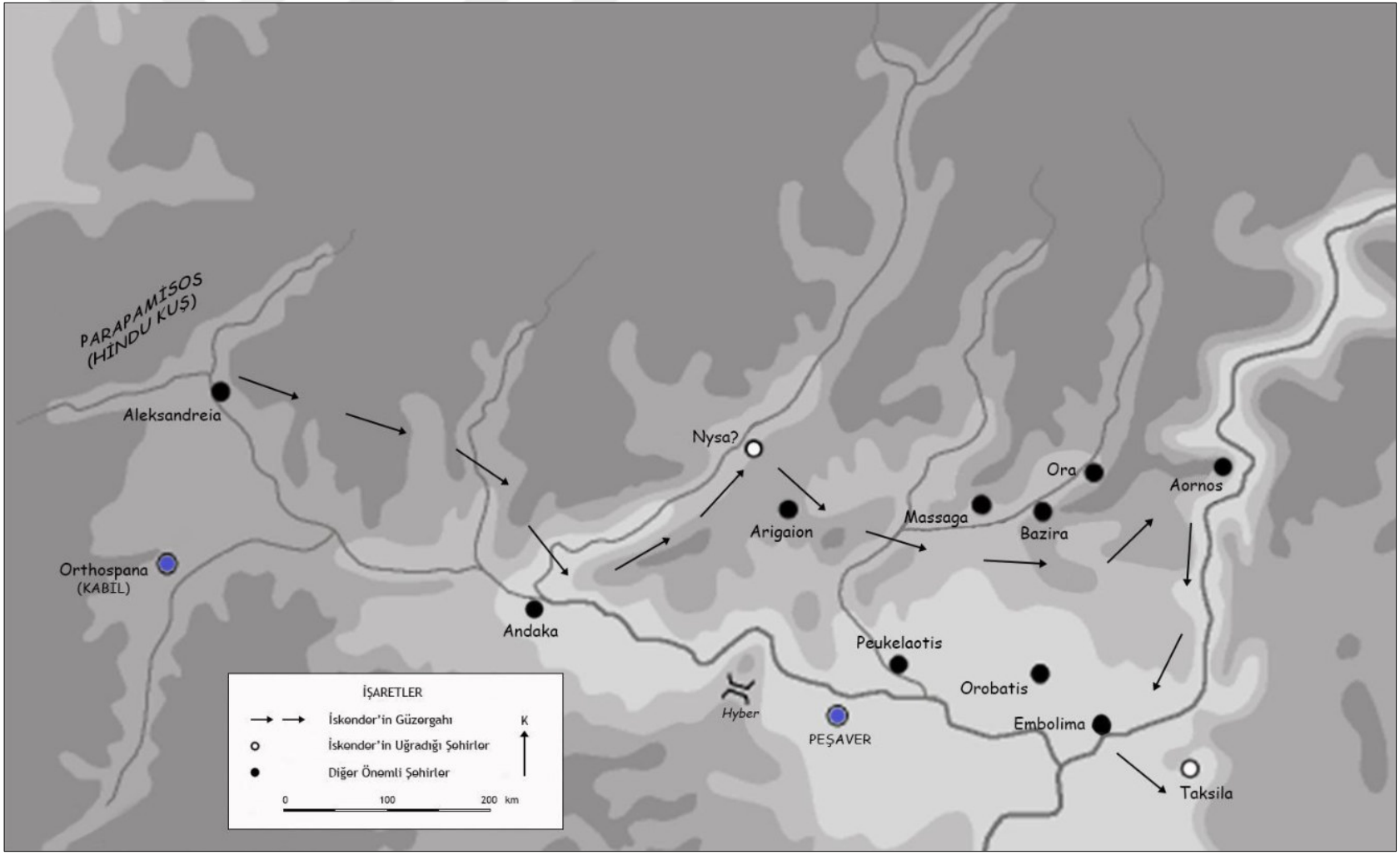
Harita 13. *Gandhara Arkeolojik Alanları (Badian, a.g.k., 2012, Fig. 18.1)*

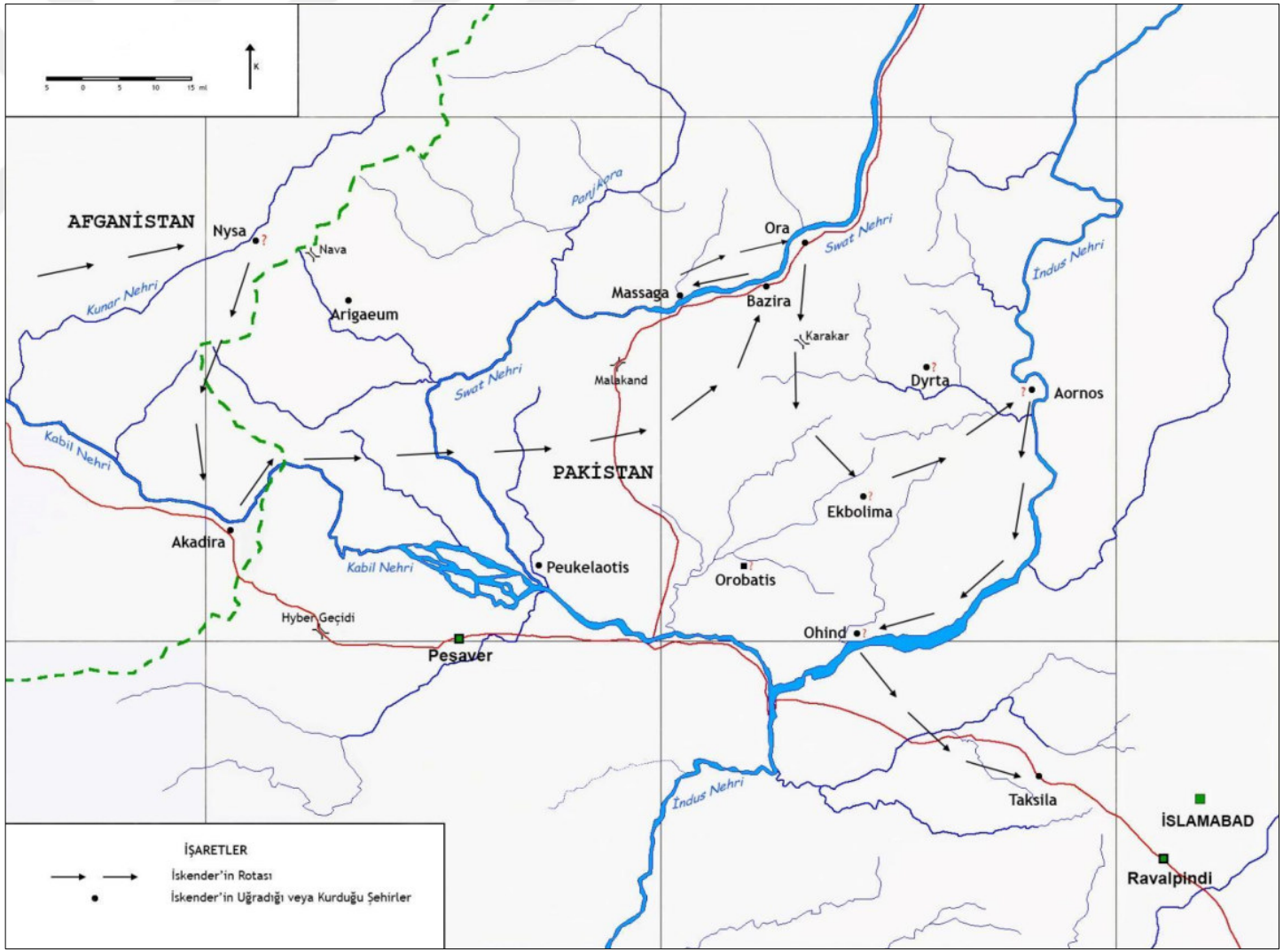
Harita 14. *Peukelaotis (Pushkalavati) Arkeolojik Alanı (Wheeler,* ***a.g.k.****, 1962, Fig. 1).*

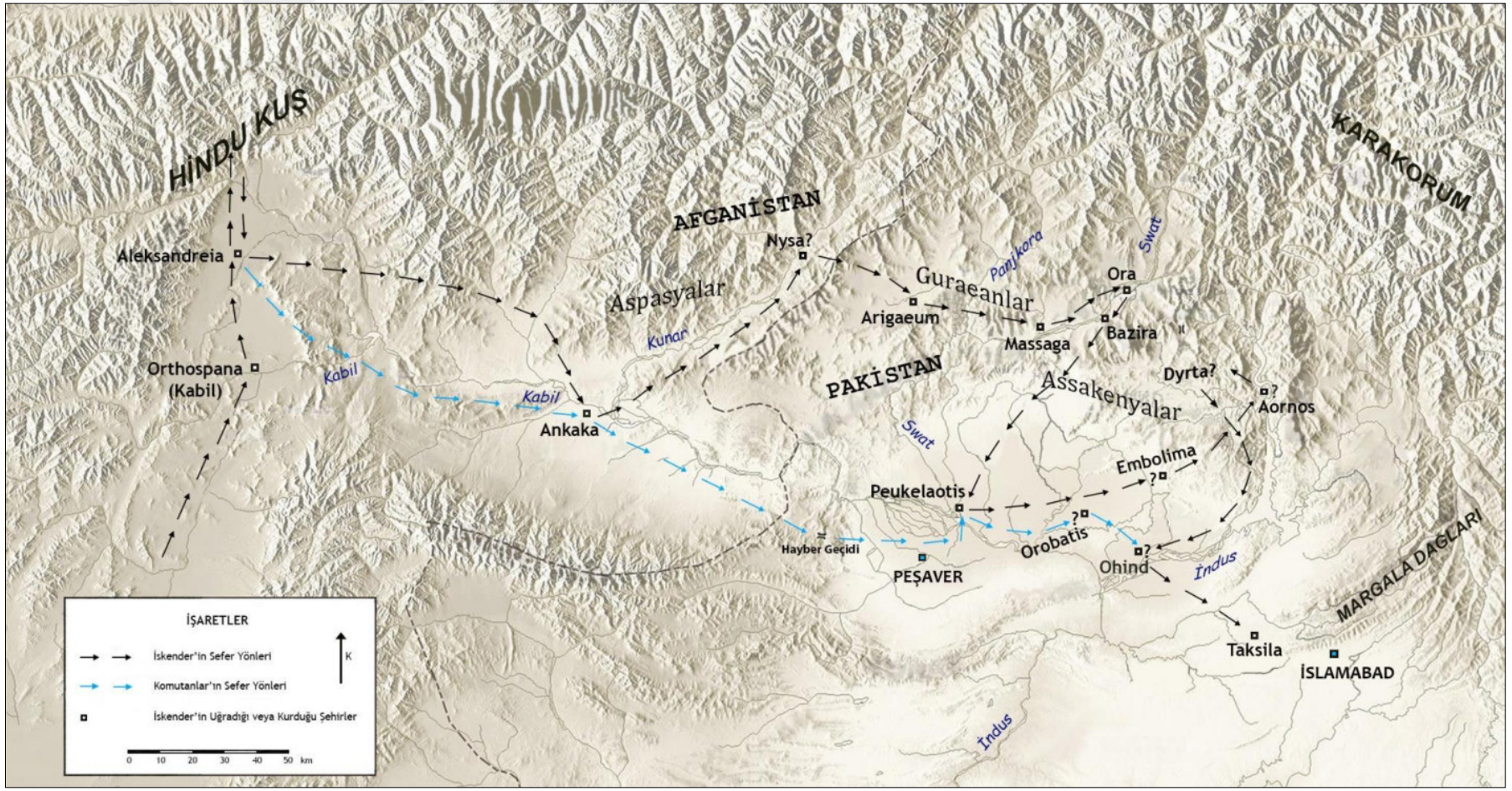
Harita 15. *Diodoros'a göre, İskender'in Gandhara Seferi*.

Harita 16. *Plutarkhos'a göre, İskender'in Gandhara Seferi.*

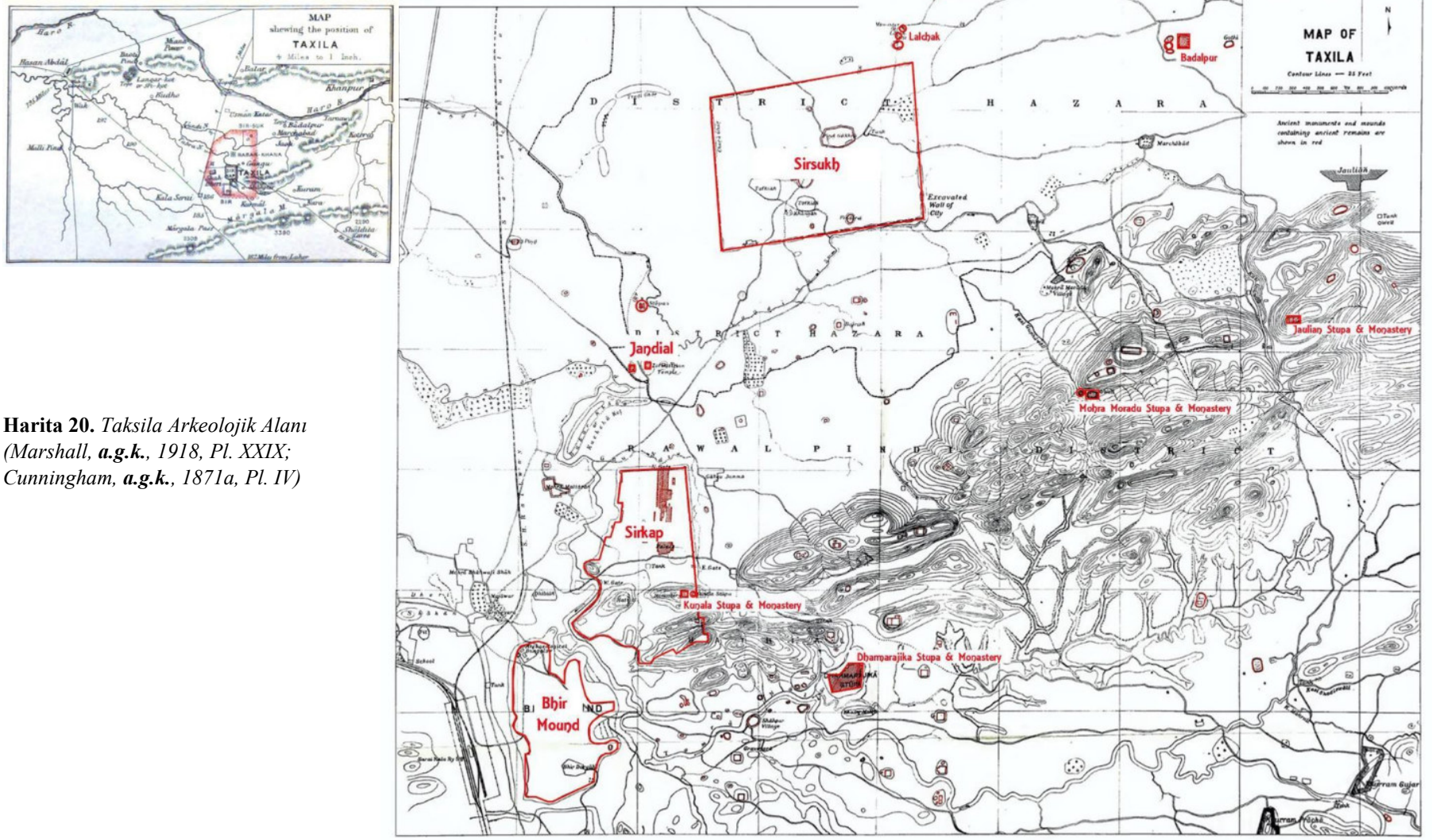
Harita 17. *Curtius Rufus'a göre, İskender'in Gandhara Seferi.*

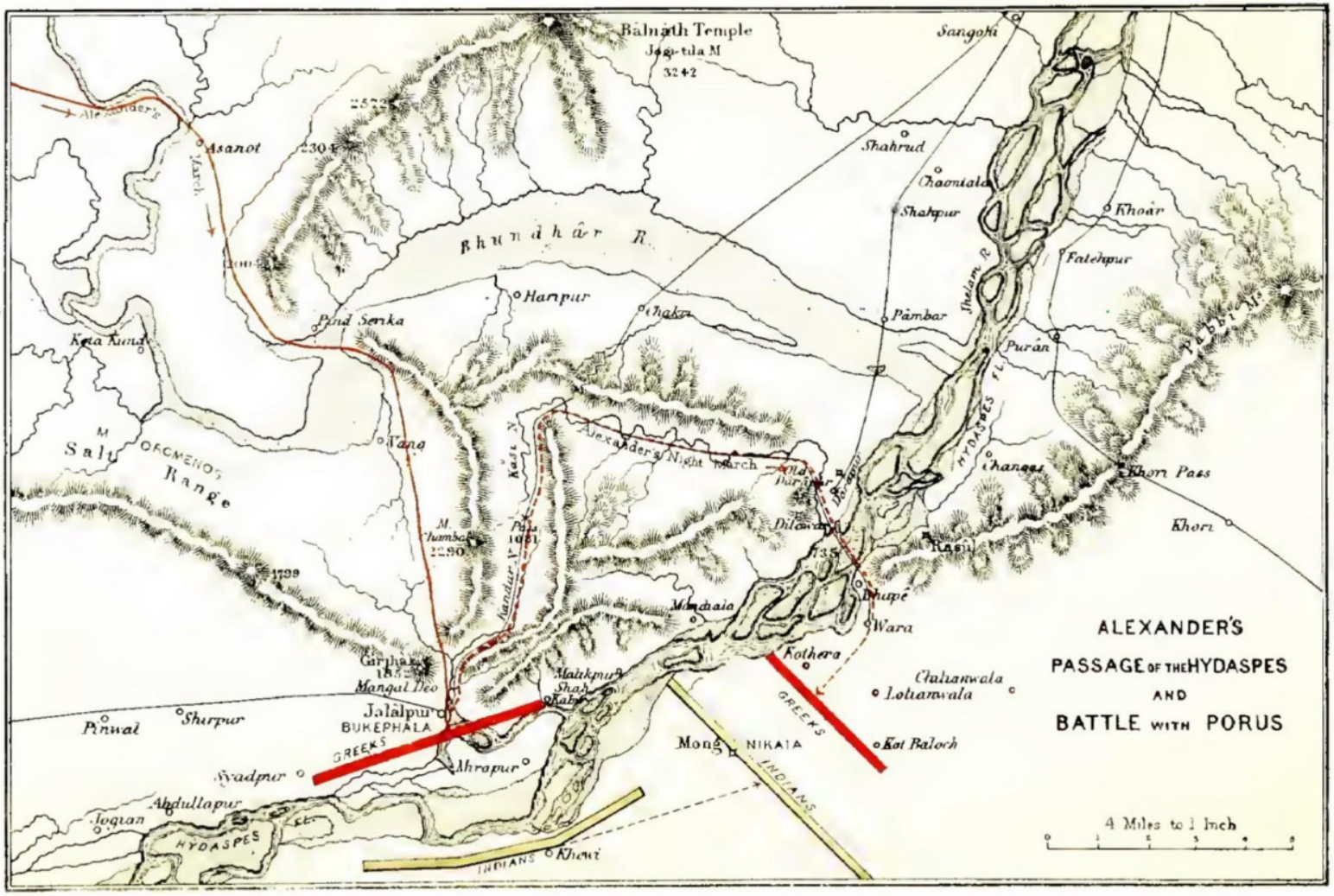
Harita 18. *Arrianos'a göre, İskender'in Gandhara Seferi.*

Harita 19. *Pencap Arkeolojik Alanları.*

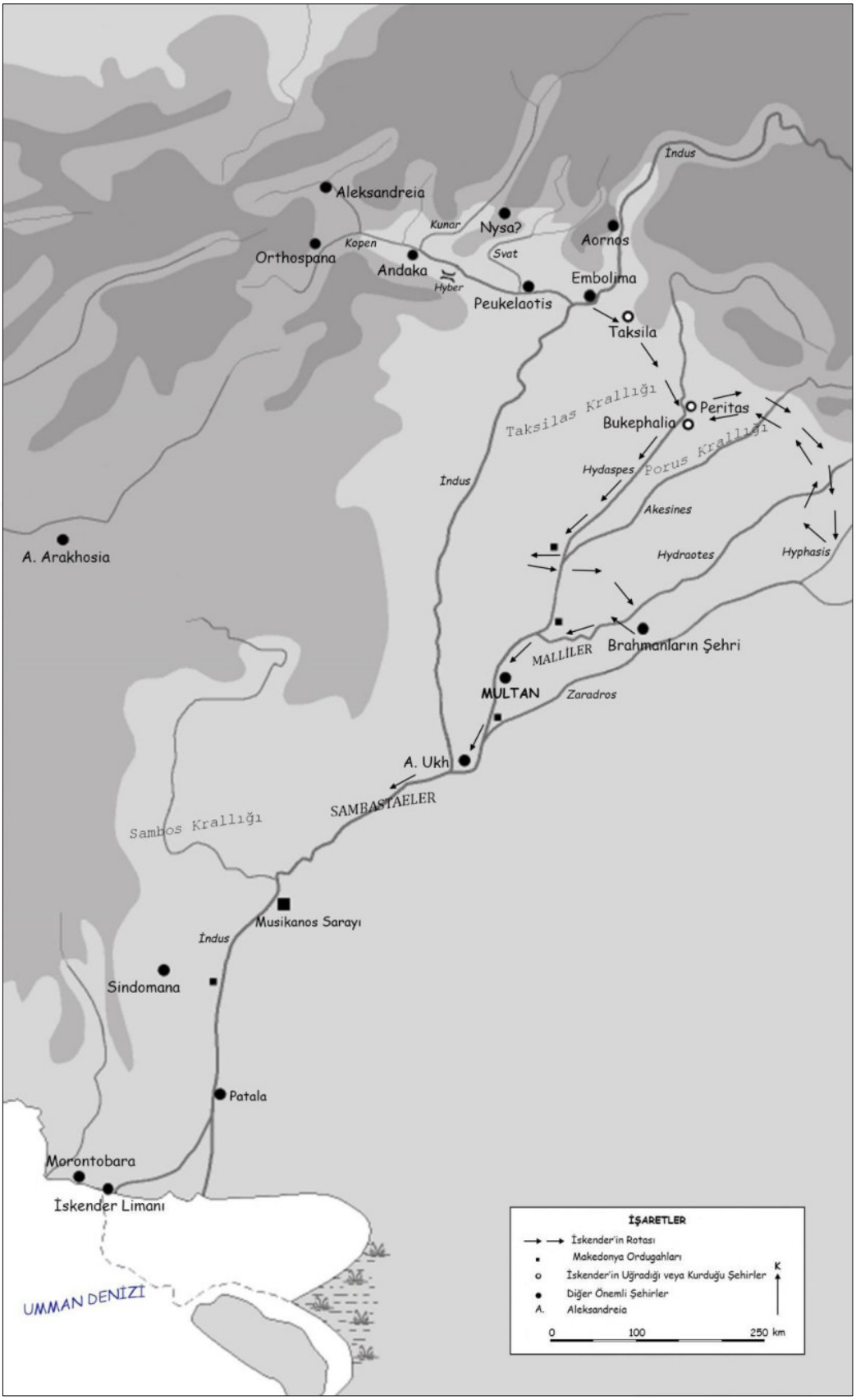
Harita 20. *Taksila Arkeolojik Alanı (Marshall, **a.g.k.**, 1918, Pl. XXIX; Cunningham, **a.g.k.**, 1871a, Pl. IV)*

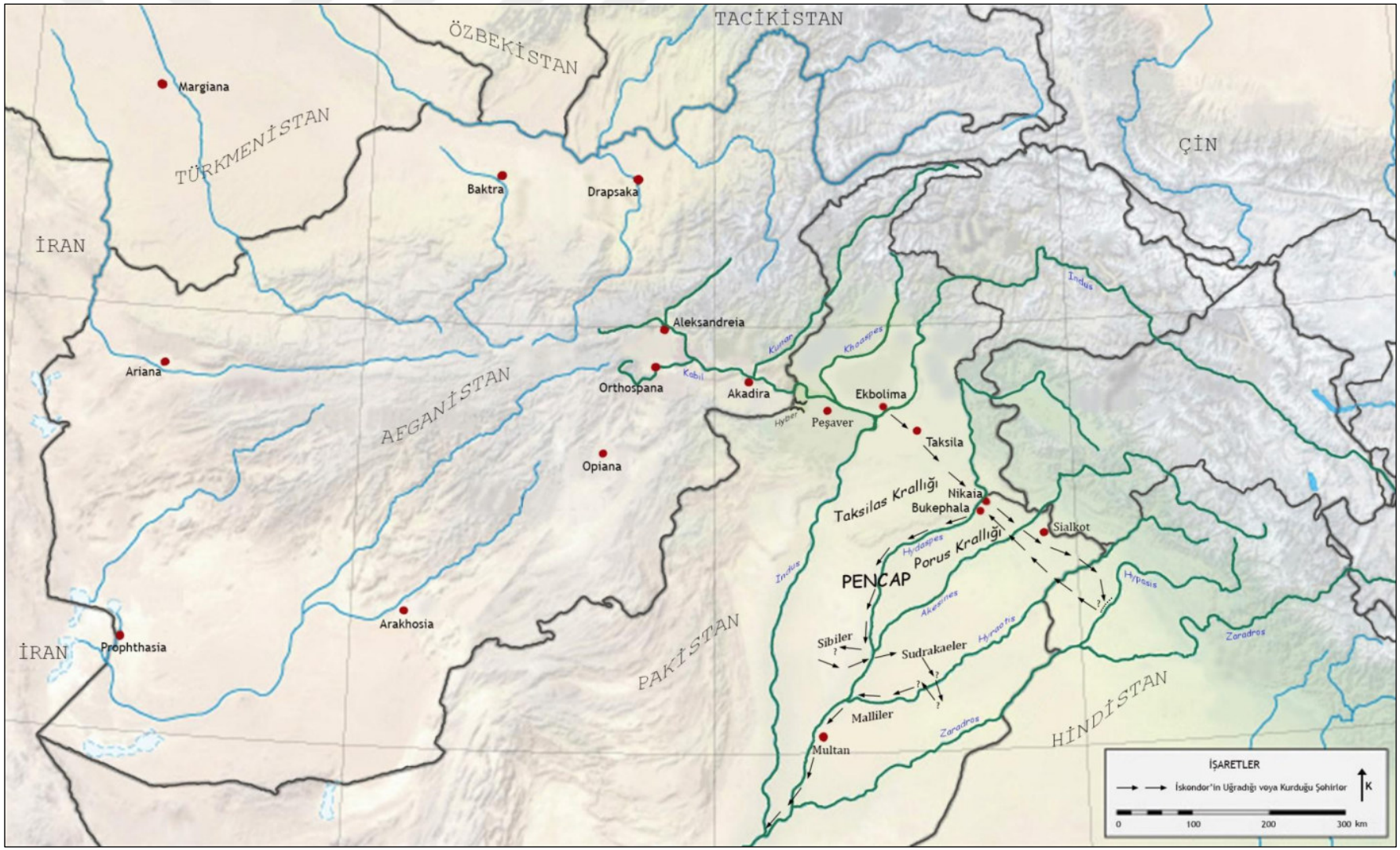
Harita 21. *Hydaspes Savaşı - Makedonya ve Hint Ordularının Hareketleri (Cunningham,* ***a.g.k.****, 1871a, Pl. VII).*

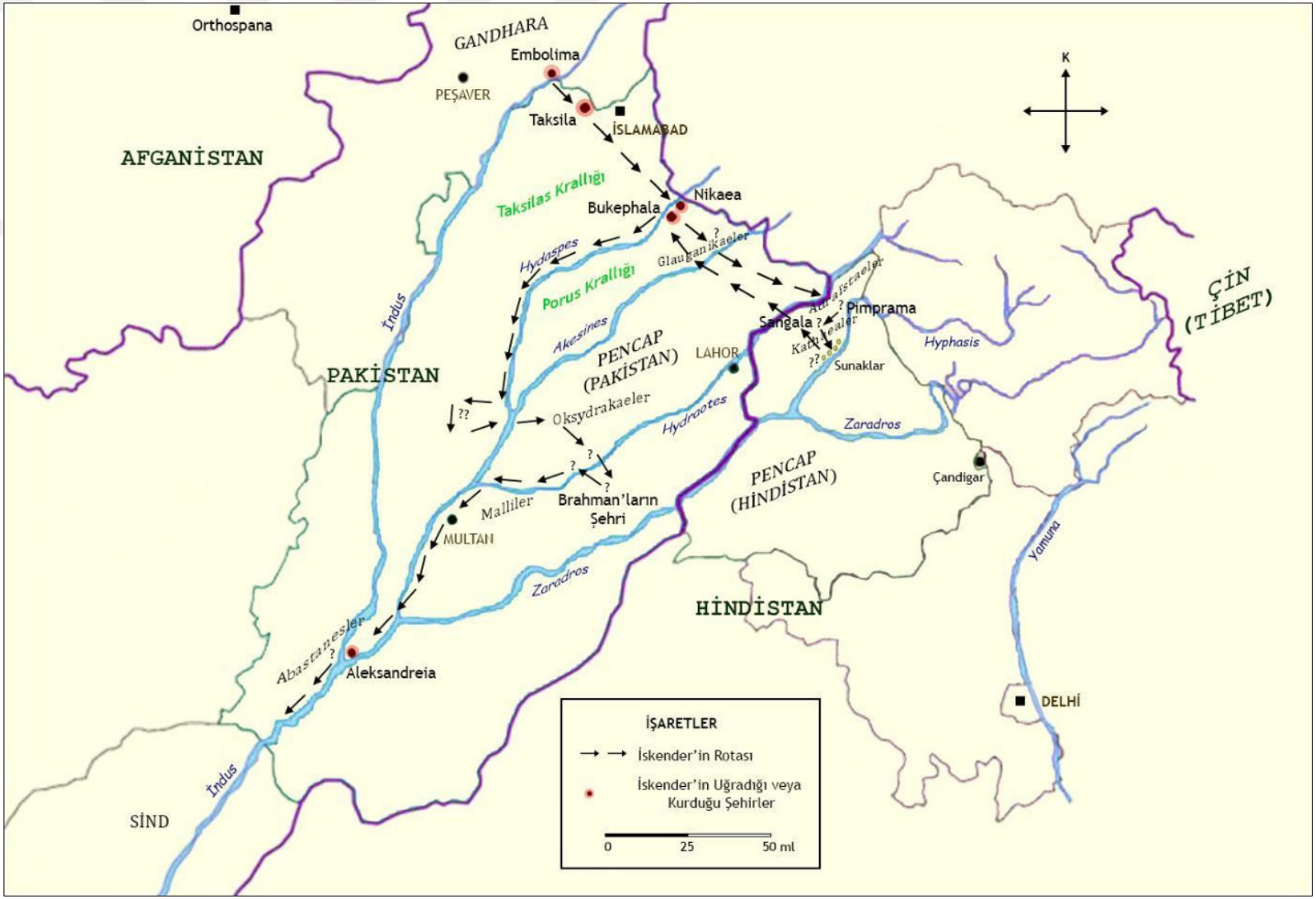
Harita 22. *Diodoros'a göre, İskender'in Pencap Seferi.*

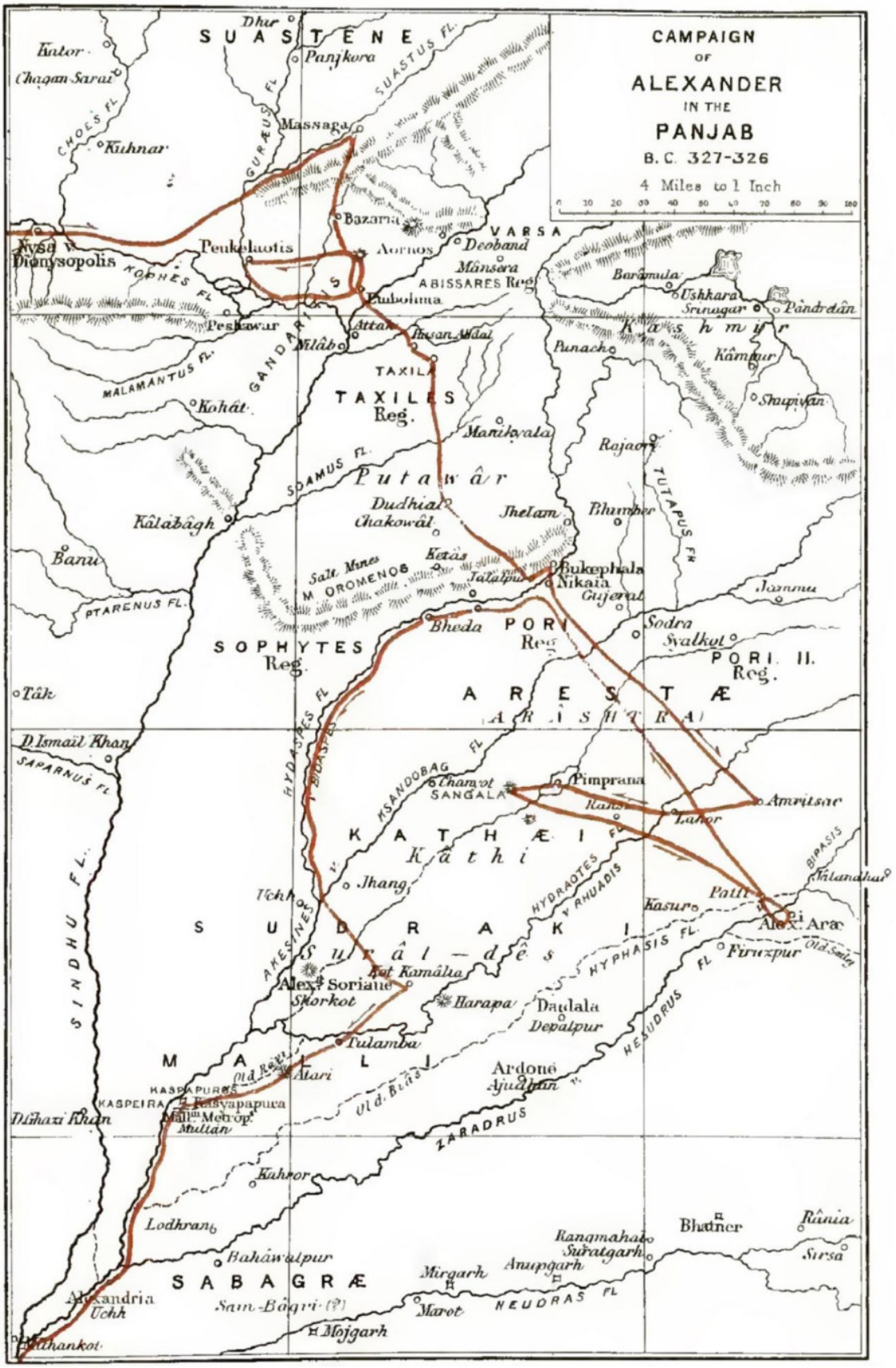
Harita 23. *Plutarkhos'a göre, İskender'in Pencap Seferi*

Harita 24. *Curtius Rufus'a göre, İskender'in Pencap Seferi.*

Harita 25. *Arrianos'a göre, İskender'in Pencap Seferi.*

Harita 26. *Cunningham'a göre, İskender'in Pencap Seferi (Cunningham,* ***a.g.k.****, 1871a, Pl. V).*